

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ
Ε Λ Λ Α Δ Ο Σ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ
1935

Κατὰ τὸν νόμον 2387 τοῦ 1919 περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευσις ἢ μετάφρασις τῶν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πεζῶν καὶ ἐμμέτρων δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν ἐν αὐτῷ πρωτοτύπων εἰκόνων, σχημάτων καὶ κοσμημάτων, ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐκδότου. Μετὰ παρέλευσιν διετίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1937, τὰ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ ἐνυπογράφως δημοσιευόμενα ἐπανέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τῶν συγγραφέων.

Πάντα τὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἡμερολογίου εἶναι ἐντελῶς ἀνέκδοτα.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,, 6896

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ
ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ

1935

ΕΚΔΟΤΗΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1922 - 1935

Γ. Ἀθάνας. — Θ. Ἀθάνας. — Κ. Ἀθανασιάδης. — Δ. Αἰγινήτης. — Αἴγλη Αἰγινήτου. — Ἀμίλκας Ἀλεβιζᾶτος. — Κ. Ἄμαντος. Α. Ἀνδρεάδης. — Ν. Ἀνδριώτης. — Γερ. Χ. Ἄννινος. — Μπάμπης Ἄννινος. — Ἕλλη Χ. Ἀποστολίδου. — Γ. Ἀρβανιτάκης. — Μιχ. Ἀργυρόπουλος. — Π. Βακᾶς — Μ. Βαλάκης. — Ι. Βαχαβιόλος. — Θ. Βελλιανίτης. — Δ. Γρ. Βερναρδάκης. — Ι. Κ. Βογιατζίδης. — Δημοσθένης Βουτυρᾶς. — Π. Γιαννηλίας. — Φῶτος Γιοφύλλης. — Ρήγας Γκόλφης. — Γ. Γρατσιᾶτος. — Ι. Κ. Γρυπάρης. — Αἰμιλία Στ. Δάφνη. — Στέφανος Δάφνης. — Γ. Δελῆς. — Ἦβος Δελφός. — Μ. Δένδιας. — Ι. Δοανίδης. — Γεώργιος Δροσίνης. — Κ. Γ. Δροσίνης. — Δ. Ι. Δρόσος. — Καλλιρόη Ἐλεοπούλου. — Μ. Σ. Εὐλάμπιος. — Δ. Ζακυθηνός. — Κ. Ζέγγελης. Δ. Ζώης. — Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος. — Σπ. Μ. Θεοτόκης. — Κ. Καιροφύλας. — Δ. Κακλαμᾶνος. — Θ. Καμπιδῆς. — Ι. Θ. Καμπιδῆς. — Δ. Γρ. Καμπούρογλους. — Α. Καράβας. — Α. Καρκαβίτσας. — Π. Καστριώτης. — Ἀντ. Κεραμόπουλος. — Παντ. Κοντογιάννης. — Γ. Δ. Κορομηλᾶς. — Σ. Β. Κουγέας. — Φ. Κουκουλὲς. — Κ. Κουρουνιώτης. — Στίλ. Κυριακίδης. — Κ. Κωνσταντόπουλος. — Δ. Λαμπίκης. — Σ. Θ. Λάσκαρις. — Φωφὼ Π. Λογοθέτη. — Π. Λορεντζᾶτος. — Δ. Λουκόπουλος. — Ν. Δ. Λουκόπουλος. — Μ. Μαλακάσης. — Κλεαρέτη Δίπλα Μαλάμου. — Δ. Μάργαρης. — Ν. Μαρτίνης. — Γ. Μέγας. — Σ. Μενάρδος. — Δ. Σ. Μπαλᾶνος. — Ἰωάννα Γ. Μπουκουβάλα. — Παῦλος Νιρβάνας — Στ. Ξανθουδίδης — Α. Συγγόπουλος — Θ. Ξύδης — Δημοσθ. Οἰκονομίδης. — Γ. Π. Οἰκονόμος. — Α. Ὀρλάνδος. — Κωστὴς Παλαμᾶς. — Δ. Ι. Πάλλας. — Σοφία Μαυροειδῆ Παπαδάκη. — Ἄνθ. Παπαδόπουλος. — Ἑλένη Θεοτόκη Παρασκευοπούλου. — Ν. Πετιμεζᾶς Λαύρας. — Ἰωάννης Πολέμης. — Ἀριστομ. Προβελέγγιος. — Ε. Ρόδη. — Κ. Ρωμαῖος. — Ι. Σβορῶνος. — Α. Σιγάλας. — Μ. Σιγοῦρος. — Σ. Σκίπης. — Γερ. Σπαταλᾶς. — Μιχ. Στεφανίδης. — Α. Μιλᾶνος Στρατηγόπουλος. — Γ. Σωτηριάδης. — Γ. Σωτηρίου. — Π. Δ. Ταγκόπουλος. — Ἀθηνᾶ Ταρσούλη. — Ἀχ. Τζάρτζανος. — Μ. Τσιριμῶκος. Γ. Τσοκόπουλος. — Π. Φουρίκης. — Ζωὴ Σ. Φράγκου. — Ἐμ. Φωτιάδης. — Γ. Χατζιδάκις. — Ι. Χρυσάφης.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Σ. Βικᾶτος. — Δ. Γαλάνης — Κ. Δημητριάδης. — Λ. Δούκας. — Π. Ζωγράφος. — Ε. Θωμόπουλος. — Κ. Μαλέας. — Ἐλπὶς Δ. Μπισκίνη. — Δ. Μπισκίνης. — Σ. Παπαπαναγιώτου. — Κ. Παρθένης. — Προκοπίου. — Γ. Ροϊλός. — Π. Ροῦμπος. — Δ. Σῶχος. — Μ. Τόμπρος. — Χατζηκυριάκος Γκίκας.

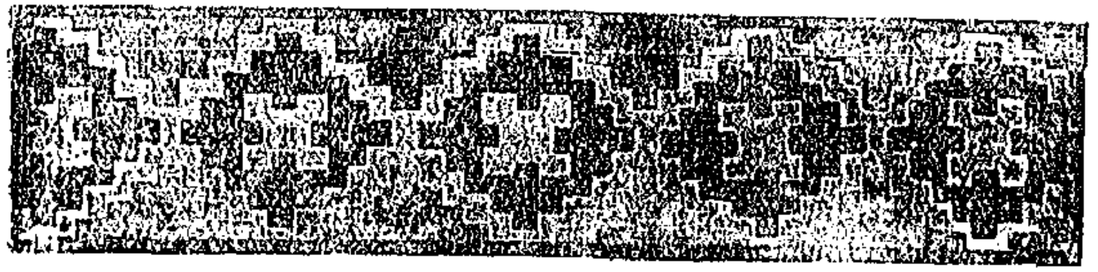

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελὶς
Περιεχόμενα	5
Χρονικαὶ ἀποστάσεις τοῦ ἔτους 1935	9
Πασχάλιον	11
Ἰανουάριος: Ἑορτολόγιον κλπ.	12
Φεβρουάριος: Ἑορτολόγιον κτλ.	14
Μάρτιας: Ἑορτολόγιον κλπ.	16
Ἀπρίλιος: Ἑορτολόγιον κλπ.	18
Μάϊος: Ἑορτολόγιον κλπ.	20
Ἰούνιος: Ἑορτολόγιον κλπ.	22
Ἰούλιος: Ἑορτολόγιον κλπ.	24
Αὔγουστος: Ἑορτολόγιον κλπ.	26
Σεπτέμβριος: Ἑορτολόγιον κλπ.	28
Ὀκτώβριος: Ἑορτολόγιον κλπ.	30
Νοέμβριος: Ἑορτολόγιον κλπ.	32
Δεκέμβριος: Ἑορτολόγιον κλπ.	34
Μοῦ τό πε ποίημα Γ. Δελῆ	36
Ἀντιρρωμαντικὸ στάσιμο τοῦ ποιητικοῦ χοροῦ Κ. Παλαμᾶ	37
Ὧρες τοῦ Δειλινοῦ Ζωῆς Σ. Φράγκου	53
Θλιβερὴ σελίδα ποίημα Αἰμιλίας Δάφνη	56
Μία ἐπιστολὴ τοῦ Δ. Βερναρδάκη (ἀπὸ τὰ φοιτητικά του χρόνια) Σ. Β. Κουγέα	59
Οἱ Κρύσταλλοι Ι. Π. Δοανίδη	67
Ἀπὸ τὰ Τραγούδια τῶν Γερατειῶν ποιήματα Ι. Μ. Δαμβέργη	86
Ὁ Τιμόθεος Κυριακόπουλος καὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα Κ. Ἀμάντου	89
Ἡ ἀγάπη τῆς Κρέτας διήγημα Ρήγα Γκόλφη	93
Τὰ ἄλογα τῆς νεκροφόρας, ποίημα Ἰωάννας Γ. Μπουκουβάλα	100
Ἡ ποιήτρια Σουλπικία, Γ. Γρατσιάτου	101
Τὸ Ζάλογγο, Δ. Λουκοπούλου	113
Ἡ κρητικὴ κωμωδία «Φορτουνᾶτος» τοῦ Μάρκου Φωσκόλου Μανόλη Κριαρᾶ	131
Νύχτα, ποίημα Μάρκου Τσιριμώκου	150
Μιὰ τσεκουριά, διήγημα Στεφάνου Δάφνη	151

Σελὶς

Τοῦ Αὐγούστου βασιλέματα ποίημα Γεωργίου Δροσίνη . . . 160
Οἱ πρόδρομοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν: Βησσαρίων Κ. Καιροφύλα 161
Ὁ γύρος τῆς Πελοποννήσου σὲ ὀκτὼ ἡμέρες Ν. Μαρτίνη . . 189
Φιλὶ ψυχῆς ποίημα Ρήγα Γκόλφη 228
Οἱ φιλελεύθερες ἰδέες τοῦ Ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ Γεωργ. Κόλια 229
Ἀνέκδοτα περὶ Μιχαὴλ Φουρμὸν Διον. Ζακυθηνοῦ 239
Ὁ Ὑμηττὸς κ' ἡ χάρη σου ποίημα Η. Δελφοῦ 224
Ἔρρῖκος Τζὼρτζ ὁ πρόμαχος τῆς ἐνιαίας φορολογίας Π. Γιαννηλία 245
Ἡ Ἄγνωστη, σονέττα Μαρίνου Σιγούρου 265
Εἰκόνες ἀπὸ τὴν Τῆνο Ν. Δ. Λουκοπούλου 271
Χαιρετισμὸς ποίημα Στεφ. Δάφνη 294
Παπταμανώληδες καὶ Παπτασβάνηδες Ἀχιλ. Τζάρτζανου . 295
Κοτζαμπάσηδες Δημ. Π. Πασχάλη 301
Ἀρχαῖα Ἐπιγράμματα (μεταφρασμένα) Θεοδώρου Ξύδη . . 326
Καμάρεζα Π. Α. Φουρίκη 327
Παιδικὰ παίγνια κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Φ. Κουκουλὲ 353
Τὸ Τραγούδι τῆς Πρωτοχρονιᾶς ποίημα Δ. Γρ. Βερναδάκη . 378
Κρυφοὶ ἀγῶνες διήγημα Κλεαρέτης Δίπλα Μαλάμου 379
Διστίμα Καλλιρρόης Ἐλεοπούλου 391
Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν «Ἑστία» Δ. Μάργαρη 399
Ἕνα ὑπερφυσικὸ φαινόμενο διήγημα Ἀθηνᾶς Ταρσούλη . . 427
Τὸ ρόδο τὸ ἀμάραντο ἢ τὸ Παραμύθι τῆς ἄπιστης γυναίκας Γ. Μέγα 433
Σεισμὸς διήγημα Ἰωάννας Γ. Μπουκουβάλα 449
Ἡ μονὴ τοῦ Αὐγοῦ Γ. Α. Σωτηρίου 457
Δύο ξένοι... διήγημα Ε. Ρόδη 465
Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια Κ. Κουρουνιώτη 469
Ἡ Ἑκατονταετηρὶς τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνος Δημ. Λαμπίκη . 495
Τὸ φυλαχτό της διήγημα Φωφῶς Π. Λογοθέτη 499
Ἁγιογραφικαὶ ἀκοσμίαι Γ. Ἀρβανιτάκη 505
Ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν Ἐδουάρδος Σάουμπερτ Π. Βακᾶ 509
Τὸ κόκκινο σπιτάκι ποίημα Γεωργίου Δροσίνη 547

ΕΙΚΟΝΕΣ

(Ἐντὸς τοῦ κειμένου.)

Σελὶς

Ἄθροισμα κρυστάλλων χαλαζίου 69
Κρύσταλλοι ἀσβεστίτου 69
Φωλεὰ κρυστάλλων κερουσίτου 70
Κρυσταλλικὰ πολύεδρα 74
Τὸ μάρμαρον ὑπὸ μεγέθυνσιν 76
Μικροσκοπικὸν παρασκεύασμα βασάλτου 76
Καμπύλη σκληρότητος εἰς κρύσταλλον ἀσβεστίτου 77
Κρυσταλλωμένος ἀσβεστίτης χωρίζων ἀκτῖνα φωτεινήν . . . 80
Κρυσταλλικὸν δίκτυον 82
Τὰ 14 κύρια κρυσταλλικὰ πλέγματα 83
Σύνθετον κρυσταλλικὸν δίκτυον 84
Ἔρευνα διὰ τῶν ἀκτίνων Χ ἐπὶ κρυστάλλου σφαλερίτου . . . 85
Τὸ Ζάλογγο ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Καμαρίνα 114
Τὸ Ζάλογγο ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Κασσώπη 115
Χαλασμένο κελλὶ τοῦ Ζαλόγγου 119
Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ζαλόγγου 121
Τὸ μοναστήρι ἀπὸ μακρυὰ 122
Τὸ παλιὸ μοναστήρι, ὁ Ἁγι-Ταξιάρχης 124
Τὸ σπίτι τοῦ Καπετὰν Γιαννάκη 129
Ἡ Σφακτηρία 195
Τὰ κάστρα τῆς Μεθώνης 197
Τὸ κάστρο τῶν Καλαμῶν 207
Τὸ Λιμάνι 211
Τὸ Τηγάνι 215
Αἱ θυρίδες 217
Ὁ Μαλέας καὶ τὸ βουνὸ Καμήλα 219
Ἡ Μονεμβασία 220
Ἡ Κοιμωμένη τοῦ Πόρου 221
Ἡ εἴσοδος τῆς Διώρυγος 223
Ἡ Ζάκυνθος 225
Ἔρρῖκος Τζὼρτζ 251
Ἄννα Δεμιλ 257
Τὸ λιμάνι τῆς Τήνου 273
Βίλλες τῶν περιστεριῶν 277
Ὁ ἀνεμόμυλος 281
Ἁγιασμὸς διχτυῶν 287
Τρατάρηδες στὴν «Ἀγκάλη» 291
Παῦλος Διομήδης 401
Γεώργιος Κασδόνης 409

	Σελίς
Ν. Γ. Πολίτης	416
Γεώργιος Δροσίνης	420
Γρηγόριος Ξενόπουλος	423
Σχεδιαγράφημα τῆς Μονῆς Αὐγοῦ	459
Κάτοψις τῆς Μονῆς Αὐγοῦ	460
Ἥμισυ θωράκιον παλαιοῦ τέμπλου	462
Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ Ἐλευσῖνος	471
Τὸ Καλλίχορον φρέαρ	473
Ἡ ἐσχάρα, θυσιαστήριον ἐντὸς τῆς γῆς	475
Τὸ Τελεστήριον	477
Ὁ δαδοῦχος τῶν Μυστηρίων	479
Καθαρμὸς μύστου	481
Μυστικὸν χοιρίδιον	483
Παράστασις μυήσεως Ἡρακλέους	485
Τουρκικὸν δικαστήριον ἐν Μακεδονίᾳ	497
Ἐδουάρδος Σάουμπερτ	511

(Ἐκτὸς τοῦ κειμένου.)

	Σελὶς
Ἀλέξανδρος Ζαΐμης	81
Ὁ Χριστὸς δικαζόμενος Σ. Βικάτου	161
Ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ὠρειθυίας Δ. Μπισκίνη	241
Ξεκούρασμα Ε. Θωμοπούλου	305
*Μνημεῖον οἰκογενείας Μ** Μιχ. Τόμπρου	369
Οἱ φιλόσοφοι Σ. Βικάτου	433
Τὰ ζωντανὰ Ε. Θωμοπούλου	481
Ὁ Χριστὸς καὶ ὁ γεωργὸς Δ. Μπισκίνη	513

ΧΡΟΝΙΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1935

ΑΠΟ

τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας	Ἔτη	3119;
τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν	»	3039;
τοῦ θανάτου τοῦ Κόδρου	»	3001;
τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου	»	2755
τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος	»	2711
τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος	»	2529
τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης	»	2426
τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης	»	2415
τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας	»	2415
τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης	»	2414
τῆς περατώσεως τοῦ Παρθενῶνος	»	2379
τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου	»	2366
τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους	»	2364
τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου	»	2339
τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους	»	2334
τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδα	»	2297
τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης	»	2273
τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2271
τῆς ἐπὶ Γρανικῷ μάχης	»	2269
τῆς ἐν Γαυγαμήλοις μάχης	»	2266
τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου	»	2258
τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων	»	2081
τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα	»	2021
τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως	»	1612
τῆς μεταθέσεως τοῦ θρόνου ἐκ Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου	»	1605
τοῦ Ἰουστινιανείου κώδικος	»	1402

ΑΠΟ

τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ	Ἔτη	1393
τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου	»	1306
τῆς ὑποταγῆς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου	»	917
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων	»	731
τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Λατίνων	»	674
τῆς ἱδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας	»	631
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων	»	482
τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη	»	248
τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνομάρτυρος Ρήγα	»	137
τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου	»	132
τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος	»	114
τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου	»	109
τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη	»	108
τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου	»	108
τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος	»	106
τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος	»	91
τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος	»	72
τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ν. Ἠπείρου	»	53
τῆς προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, Ἠπείρου καὶ Δ. Μακεδονίας	»	23
τῆς προσαρτήσεως τῆς Α. Μακεδονίας καὶ Δ. Θράκης	»	16
τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας	»	11

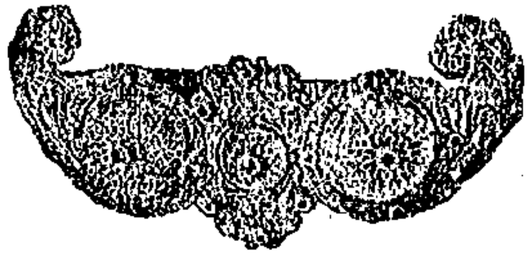

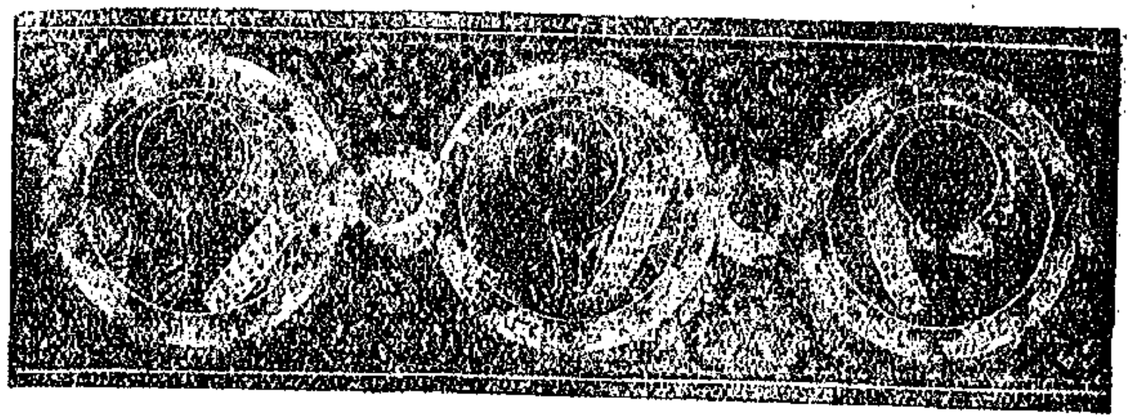

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ αφλε' 1935[1]

Ἰνδικτιῶνος γ'—3
Ἡλίου κύκλοι κγ'—23
Σελήνης κύκλοι ιδ'—14
Σελήνης θεμέλιον κη'—28
Κρεωφαγία, ἡμέραι μη'—48
Τὸ Τριῴδιον ἄρχεται Φεβρουαρίου δ' (Φεβρουαρίου 17)
Ἑωθινὸν ε'. Ἦχος πλ. α'
Ἡ Ἀπόκρεως Φεβρουαρίου ιη' (Μαρτίου 3)
Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῇ Δευτέρᾳ τῆς δ' ἑβδομάδος
Νομικὸν Φάσκα Ἀπριλίου θ' (Ἀπριλίου 22)
Λατίνων Πάσχα Ἀπριλίου η' (Ἀπριλίου 21)
Τὸ Ἅγιον Πάσχα Ἀπριλίου ιε' (Ἀπριλίου 28)
Ἡ Ἀνάληψις Μαΐου κδ' (Ἰουνίου 6)
Ἡ Πεντηκοστὴ Ἰουνίου γ' (Ἰουνίου 16)
Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων Ἰουνίου ι' (Ἰουνίου 23)
Ἡ Νηστεία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡμέραι δ
Ἡ μνήμη αὐτῶν ἡμέρᾳ Σάββατον
Παραμονὴ Χριστουγέννων ἡμέρᾳ Τρίτῃ.

---

1 Αἱ ἡμερομηνίαι σημειοῦνται διὰ γραμμάτων κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, αἱ δὲ ἐντὸς παρενθέσεως παρατιθέμεναι ἀριθμητικῶς κατὰ τὸ ἐν ἰσχύϊ.

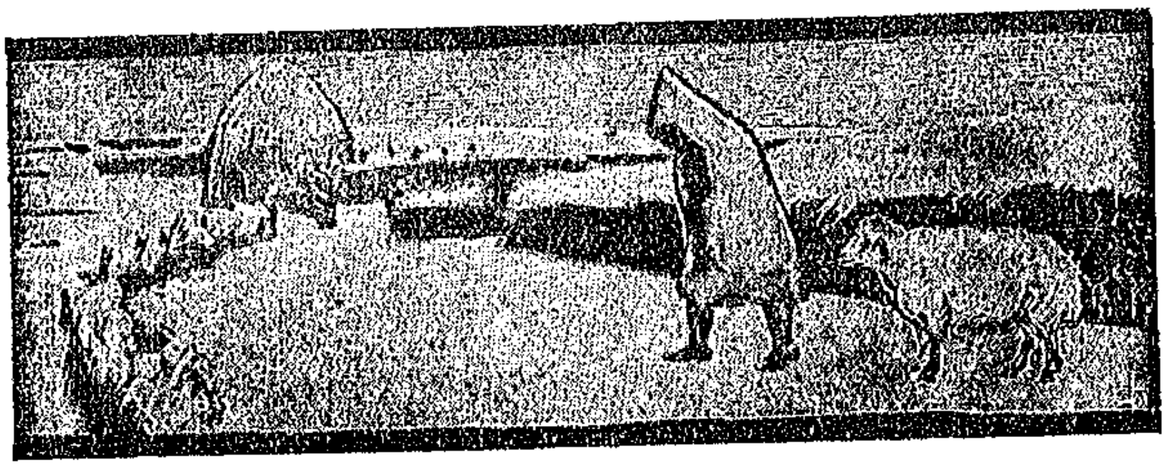

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

1	Τρίτη	† Η ΠΕΡΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ *Βασιλείου τοῦ Μ.*
2	Τετάρτη	Σιλβέστρου Πάπα Ρώμης καὶ Θεοδότης μάρτυρος
3	Πέμπτη	Μαλαχίου τοῦ προφήτου καὶ Γορδονίου μάρτυρος
4	Παρασκευή	Ἡ σύναξις τῶν Ο' Ἀποστόλων, Θεοκτίστου ὁσίου
5	Σάββατον	Παραμονή Θεοφανείων, Θεοπέμπτου, Θεωνᾶ(νησιτελα)
6	Κυριακή	† ΤΑ ΑΓΙΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ (ἁγία, κατάλυσις πάντων)
7	Δευτέρα	† *Ἡ σύναξις Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* ἁγία
8	Τρίτη	Δομνίκης τῆς ὁσίας, Γεωργίου τοῦ Χοζεβίτου
9	Τετάρτη	Πολυεύκτου μάρτυρος, Εὐστρατίου τοῦ θαυματουρ.
10	Πέμπτη	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης καὶ Δομετιανοῦ ὁσίου
11	Παρασκευή	Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου, Ἀγαπίου ἀρχιμανδρ.
12	Σάββατον	Τατιανῆς μάρτυρος
13	Κυριακή	Ἑρμύλου, Στρατονίκου καὶ Ἀγνῆς μαρτύρων
14	Δευτέρα	Τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ραΐθῳ ἀναιρεθέντων πατέρων
15	Τρίτη	Ἰωάννου Καλυβίτου, Παύλου Θηβαίου
16	Τετάρτη	Ἡ προσκύνησις τῆς Ἁλύσεως Πέτρου ἀποστόλου
17	Πέμπτη	† *Ἀντωνίου τοῦ Μ.*, Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων
18	Παρασκευή	† *Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου* πατρ. Ἀλεξανδρείας
19	Σάββατον	Μακαρίου τοῦ Ὁσίου καὶ Ἀρσενίου
20	Κυριακή	Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου
21	Δευτέρα	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Νεοφύτου μάρτυρος
22	Τρίτη	Τιμοθέου ἀπ., Ἀναστασίου Πέρσου
23	Τετάρτη	Κλήμεντος ἱερομάρτ. καὶ Ἀγαθαγγέλου μάρτ.
24	Πέμπτη	Ξένης τῆς ὁσίας, Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ
25	Παρασκευή	Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
26	Σάββατον	Ξενοφῶντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
27	Κυριακή	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου
28	Δευτέρα	Εὐφραίμ ὁσίου τοῦ Σύρου, Χάρητος μάρτυρα[5]
29	Τρίτη	Ἡ Ἀνακομ. Λειψ. Ἰγνατίου ἱερομ.
30	Τετάρτη	† *Τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.*
31	Πέμπτη	Κύρου, Ἰωάννου τῶν Ἀναργύρων, Ἀθανασίου μάρτ.

ΓΑΜΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Ἰανουαρίου — 19 Φεβρουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ὑδροχόον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	7.44	δύσ.	5.15
5	»	7.44	»	5.19
10	»	7.43	»	5.24
15	»	7.42	»	5.27
20	»	7.41	»	5.33
25	»	7.37	»	5.38
31	»	7.33	»	5.45

Σελήνης φάσεις	
5	Νέα Σελήνη
11	πρ. τέταρτον
19	*Πανσέληνος*
27	τελ. τέταρτον

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΓΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰανουαρίου: Γενν**ά**ρης, Τρανὸς μ**ῆ**νας, Κλαδευτ**ή**ς, Κρυαρ**ί**της, Καλαντ**ά**ρης, Μεγαλομην**ά**ς, Μεσοχε**ί**μωνος.

Ρητὰ τοῦ Ἰανουαρίου:

*— Γενν**ά**ρη μῆνα κλ**ά**δευε, φεγγ**ά**ρι μὴν ξετ**ά**ζῃς.*
*—Ὁ Γενν**ά**ρης κι' ἂν γεν**ᾶ**ται τοῦ καλοκαιριοῦ θυμ**ᾶ**ται.*
*— Τοῦ Γενν**ά**ρη τὸ φεγγ**ά**ρι ἥλιος τὰς ἡμ**έ**ρας μοι**ά**ζει.*
*—Ὁ λαγὸς καὶ τὸ περδ**ί**κι κι' ὁ κακὸς ὁ νοικοκ**ύ**ρης*
*τὸ Γενν**ά**ρη χα**ί**ρονται.*

Δοξασίαι:

Τὴ μέρα τοῦ Ἁγιοβασιλιοῦ ὁ Ἁγιοβασίλης γυρίζει στὰ σπίτια κ' εὐλογεῖ ὅσα γίνονται γιὰ τὴ μνήμη του. Γι' αὐτὸ τὴν παραμονὴ δίνουν περισσὸ κριθάρι στὶς ὄρνιθες γιὰ νὰ ποῦν καλὸ γιὰ τὴν κυρά τους ὅταν τὶς ρωτήσῃ ὁ Ἁγιοβασίλης. ***(Μοσχονήσια).***

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

1	Παρασκευή	Τρύφωνος μάρτυρος
2	Σάββατον	† *Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*
3	Κυριακή	Συμεὼν τοῦ Θεοδόχ. καὶ Ἄννης προφήτιδος
4	Δευτέρα	Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Ἰωσὴφ νεομ.
5	Τρίτη	Ἀγάθης καὶ Παλυσύκτου
6	Τετάρτη	Βουκόλου ἐπισκ.
7	Πέμπτη	Παρθενίου ἐπισκόπου καὶ Κοσμᾶ ὁσίου
8	Παρασκευὴ	Θεοδώρου Ζαχαρίου, Μάρθας, Μαρίας
9	Σάββατον	Νικηφόρου μάρτυρος
10	Κυριακὴ	Χαραλάμπους ἱερομάρτυρος
11	Δευτέρα	Θεοδώρου Τήρωνος, Βλασίου ἱερ.
12	Τρίτη	Μελετίου ἀρχιεπ. Ἀντιοχείας
13	Τετάρτη	Μαρτινιανοῦ ὁσίου καὶ Εὐλογίου
14	Πέμπτη	Αὐξεντίου ὁσίου
15	Παρασκευὴ	Ὀνησίμου τοῦ ἀποστόλου
16	Σάββατον	Παμφίλου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
17	Κυριακὴ	*Ἄρχεται τὸ Τριῴδιον. Τελώνου καὶ Φαρισαίου*
18	Δευτέρα	Λέοντος Πάπα Ῥώμης
19	Τρίτη	Ἀρχίππου, Φιλήμονος ἀποστ., Φιλοθέης
20	Τετάρτη	Λέοντος ἐπισκόπου Κατάνης
21	Πέμπτη	Εὐσταθίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας.
22	Παρασκευὴ	Ἀνθούσης μαρ.
23	Σάββατον	Πολυκάρπου ἐπισκόπου
24	Κυριακὴ	† *Τοῦ Ἀσώτου.* Εὕρεσις τῆς τιμ. κεφ. τοῦ Προδρόμου
25	Δευτέρα	Ταρασίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
26	Τρίτη	Πορφυρίου, Φωτεινῆς
27	Τετάρτη	Προκοπίου Δεκαπολίτου
28	Πέμπτη	Βασιλείου ὁμολ. καὶ Νέστορος

ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Φεβρουαρίου — 20 Μαρτίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Ἰχθῦς.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 7.32	δύσ.	5.46	3	Νέα Σελήνη
5	» 7.28	»	5.51	10	πρ. τέταρτον
10	» 7.23	»	5.56	18	*Πανσέληνος*
15	» 7.17	»	6.2	26	τελ. τέταρτον
20	» 7.11	»	6.7		
25	» 7.5	»	6.12		
28	» 7.0	»	6.15		

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Φεβρουαρίου:

Φλεβάρης, Μικρὸς μήνας, Κουτσός, Κουτσοφλέβαρος.

Ρητὰ τοῦ Φεβρουαρίου:

Ὁ Φλεβάρης κι' ἂν φλεβίζῃ τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει,
εἰδεμὴ καὶ ξεφλεβίσῃ, σκύλινα θενὰ βρωμίσῃ.

Δοξασίαι, συνήθειαι:

Τὴν τελευταία Ἀποκριὰ ὅποιος φταρνιστῇ ἀπάνω στὸ φαΐ, θὰ κάνῃ τὸ Πάσχα ἄσπρη φωρεσιὰ *(Θρᾴκη)*.

— Τὴν τελευταία κυριακὴ τῆς Ἀποκριᾶς βουλλώνουν τὸ στόμα μὲ αὐγὸ γιὰ νὰ τὸ ξεβουλλώσουν πάλι τὸ Πάσχα μὲ αὐγὸ *(Θρᾴκη)*.

ΜΑΡΤΙΟΣ

1	Παρασκευή	Εὐδοκίας ὁσίας
2	Σάββατον	*Ψυχοσάββατον.* Τοῦ ἁγ. Ἡσυχίου, Εὐθαλίας μάρτ.
3	Κυριακή	† *Τῆς Ἀποκρεω.* Εὐτροπίου, Κλεονίκου, Βασιλίσκου μ.
4	Δευτέρα	Γερασίμου ὁσ. τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ
5	Τρίτη	Κόνωνος μάρτυρος
6	Τετάρτη	Τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων
7	Πέμπτη	Καπίτωνος, Εὐγενίου μαρτύρων
8	Παρασκευή	Θεοφυλάκτου ἐπισκ. Νικομηδείας
9	Σάββατον	Τῶν ἐν Σεβαστείᾳ 40 μαρτύρων
10	Κυριακή	† *Τῆς Τυροφάγου.* Ἀναστασίας, Κοδράτου μ.
11	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Τεσσαρακοστή.* Σωφρονίου ἀρχ. Ἱερ.
12	Τρίτη	Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ
13	Τετάρτη	Ἀνακομιδὴ λειψ. Νικηφόρου ἐπισκόπου καὶ Χριστίνης
14	Πέμπτη	Βενεδίκτου τοῦ ὁσίου
15	Παρασκευή	Ἀγαπίου μάρτυρος
16	Σάββατον	Σαβίνου, Ἰουλιανοῦ τῶν ἐν Κιλικ.
17	Κυριακή	† *Τῆς Ὀρθοδοξίας.* Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου
18	Δευτέρα	Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσ.
19	Τρίτη	Χρυσάνθου καὶ Δαρείας
20	Τετάρτη	Τῶν ἐν μονῇ Σάββα Πατέρων
21	Πέμπτη	Ἰακώβου τοῦ ὁμολογητοῦ
22	Παρασκευή	Βασιλείου ἱερομάρτ.
23	Σάββατον	Νίκωνος μάρτυρος
24	Κυριακή	† *Β' τῶν Νηστειῶν.* Ζαχαρίου τοῦ ὁσίου.
25	Δευτέρα	† Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
26	Τρίτη	Ἡ σύναξις ἀρχαγγέλ. Γαβριὴλ
27	Τετάρτη	Ματρώνης τῆς ὁσίας
28	Πέμπτη	Ἰλαρίωνος τοῦ νέου.
29	Παρασκευή	Μάρκου ἐπισκ. Ἀρεθουσίων
30	Σάββατον	Ἰωάννου τοῦ συγγρ. τῆς Κλίμακ.
31	Κυριακή	† *Τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.* Ὑπατίου ἱερομάρτυρος.

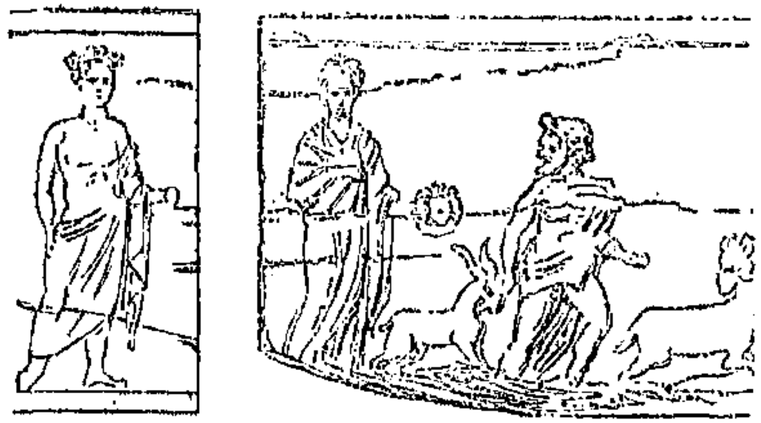

ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Μαρτίου — 19 Ἀπριλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Κριόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 6.59	δύσ.	6.16	5	Νέα Σελήνη
5	» 6.54	»	6.20	12	πρ. τέταρτον
10	» 6.46	»	6.25	20	*Πανσέληνος*
15	» 6.39	»	6.30	27	τελ. τέταρτον
20	» 6.31	»	6.35		
25	» 6.24	»	6.40		
31	» 6.14	»	6.47		

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Μαρτίου: Μάρτης, Γδάρτης, Παλουκοκάφτης, Κλαψομάρτης, Πεντάγνωμος, Ἀνοιξιάτης.

Ρητὰ τοῦ Μαρτίου:

—Κάλλια Μάρτης στὶς γωνιὲς παρὰ Μάρτης στὶς αὐλές.
—Ἀπ' τὸ Μάρτη καλοκαίρι κι' ἀπ' τὸν Αὔγουστο χειμῶνας.
—Ἀπὸ Μαρτιοῦ πουκάμισο κι' ἀπ' Αὔγουστο σιγγοῦνι.
— Μάρτης ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος.
—Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴν πάψῃ.
—Ὁπὦχει κόρην ἀκριβὴ τοῦ Μάρτη ὁ ἥλιος μὴν τὴ δῇ.
— Λείπει ὁ Μάρτης ἀπ' τὴ σαρακοστή;

Συνήθειαι:

Τὴν παραμονὴ τῆς Πρωτομαρτιᾶς μάζευαν ὅπου κι' ἂν εἶχαν παλιοκούρουπα καὶ σπασμένα κανάτια, τὰ πετοῦσαν στὸ δρόμο κ' ἔλεγαν: Αὐτὰ παλιὰ κι' ἄλλα καινούργια *(Παλαιαὶ Ἀθῆναι).*

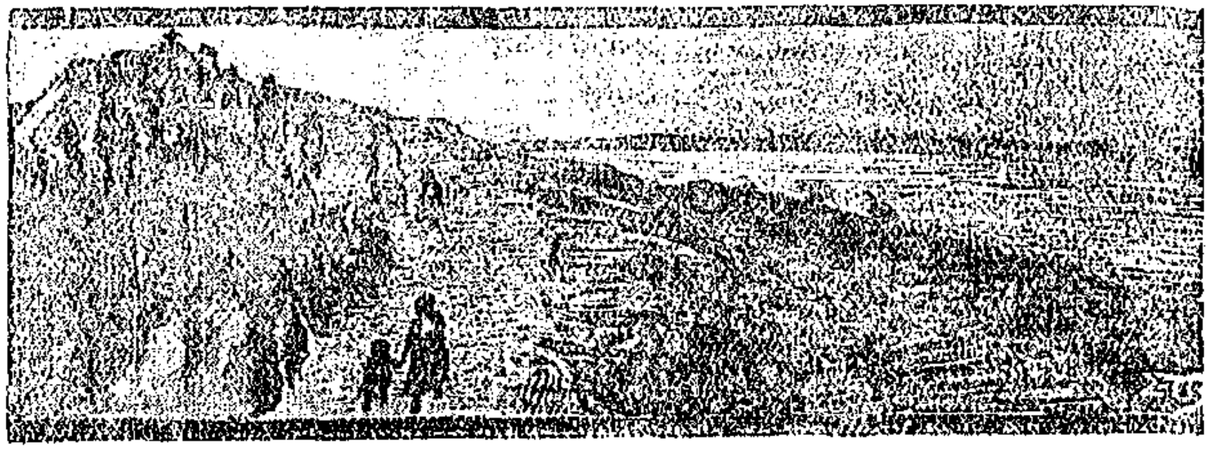

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

1	Δευτέρα	Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας
2	Τρίτη	Τίτου δαίου θαυματουργοῦ
3	Τετάρτη	*Νικήτα δα. Ἰωσήφ ὑμνογράφου*
4	Πέμπτη	Γεωργίου τοῦ ἐν Μαλεῷ
5	Παρασκευή	Κλαυδίου μάρτυρος
6	Σάββατον	Εὐτυχίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
7	Κυριακή	† *Δ' τῶν Νηστειῶν.* Γεωργίου ἐπ. Μυτιλήνης
8	Δευτέρα	Ἡρωδίωνος τοῦ ἀποστόλου
9	Τρίτη	Εὐψυχίου μάρτυρος
10	Τετάρτη	*Μ. Κανόνος.* Τερεντίου μάρτυρος
11	Πέμπτη	Ἀντίπα ἱερομάρ. ἐπισκόπου Περγάμου
12	Παρασκευή	*Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.* Βασιλείου ἐπισκόπου.
13	Σάββατον	Μαρτίνου Πάπα Ῥώμης
14	Κυριακή	† *Ε' τῶν Νηστειῶν.* Ἀριστάρχου ἐπισκόπου
15	Δευτέρα	Κρήσκεντος μάρτυρος
16	Τρίτη	Ἀγάπης, Εἰρήνης, Χιονίας μαρ.
17	Τετάρτη	Μακαρίου, Συμεών
18	Πέμπτη	Ἰωάννου ὁσ. καὶ Ἰωάννου νεομ.
19	Παρασκευή	Παφνουτίου ἱερομάρτυρος
20	Σάββατον	† *Τοῦ Λαζάρου.* Θεοδώρου τοῦ Τριχινᾶ, Ζακχαίου
21	Κυριακή	† *Τῶν Βαΐων.* Ἰανουαρίου καὶ Ἀλεξάνδρας μαρτ.
22	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Ἑβδομάς.* Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου
23	Τρίτη	*Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ τροπαιοφόρου*
24	Τετάρτη	Ἐλισάβετ τῆς θαυ. Σάββα
25	Πέμπτη	Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
26	Παρασκευή	Βασιλέως ἐπισκόπ. Ἀμασείας
27	Σάββατον	Ματρώνης ὁσίας, Συμεών ἱερομάρτυρος
28	Κυριακή	† **ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ.** Τῶν ἐν Κυζίκῳ θ μαρτύρων
29	Δευτέρα	Ἰωάννου καὶ Σωσιπάτρου ἀποστ.
30	Τρίτη	Ἰακώβου ἀπ. ἀδελ. Ἰωάννου τοῦ Θεολ.

ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Ἀπριλίου — 16 Μαΐου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ταῦρον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν.	6.13	δύσ.	6.46	3	Νέα Σελήνη
5	»	6.7	»	6.49	10	πρ. τέταρτον
10	»	5.59	»	6.54	18	*Πανσέληνος*
15	»	5.52	»	6.58	26	τελ. τέταρτον
20	»	5.45	»	7.3		
25	»	5.39	»	7.8		
30	»	5.33	»	7.12		

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἀπριλίου : Ἀγιώργης, Λαμπριάτης.

Ρητὰ τοῦ Ἀπριλίου :

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι Ἀπρίλης πέντε δέκα,
νὰ ἰδῇς τὸν κοντοκρίθαρο πῶς στρήβει τὸ μουστάκι,
νὰ ἰδῇς καὶ τὶς ἀρχόντισσες πῶς ψιλοκλισαρίζουν,
νὰ ἰδῇς καὶ τὴ φτωχολογιὰ πῶς ψιλοκοσκινάει.

Συνήθειαι :

Τὴ Μ. Παρασκευὴ ποὺ σταυρώθηκε ὁ Χριστὸς δὲν κρεμνοῦν πλυμένα ροῦχα σὲ σκοινιὰ καὶ κλαριά, ἀλλὰ τ' ἁπλώνουν κάτω ***(Σύμη).***

—Γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀνάστασιν στὰ σπίτια τους πρὶν νὰ μποῦν χαιρετοῦν τὰ δέντρα τῆς αὐλῆς ἢ τοῦ κήπου τρεῖς φορὲς μὲ τὸν πασχαλινὸ χαιρετισμό: «Χριστὸς ἀνέστη, δέντρα μου», κ' ὕστερα χαιρετιῶνται συναμεταξύ τους ***(Κύπρος).***

ΜΑΪΟΣ

1	Τετάρτη	Ἱερεμίου προφ., Παναρέτου ἐπ.
2	Πέμπτη	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἀθανασίου Μεγ.
3	Παρασκευὴ	† *Ζωοδ. Πηγῆς.* Τιμοθέου καὶ Μαύρας μαρτύρων
4	Σάββατον	Πελαγίας τῆς μάρτυρος
5	Κυριακὴ	† *Τοῦ Θωμᾶ.* Εἰρήνης τῆς μεγαλομάρτυρος
6	Δευτέρα	Ἰὼβ τοῦ πολυπάθλου, Σεραφεὶμ δσ.
7	Τρίτη	Ἀνάμνησις ἐν οὐρ. φαν. σημ. Σταυροῦ
8	Τετάρτη	Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
9	Πέμπτη	Ἡσαΐου τοῦ προφ., Χριστοφόρου μάρτ.
10	Παρασκευὴ	Σίμωνος ἀποστόλου τοῦ Ζηλωτοῦ
11	Σάββατον	Μωκίου ἱερομάρτυρος
12	Κυριακὴ	† *Τῶν Μυροφόρων.* Γερμανοῦ ἀρχ., Ἐπιφανίου ἐπ.
13	Δευτέρα	Γλυκερίας, Εὐθυμίου καὶ Σεργίου
14	Τρίτη	Ἰσιδώρου μάρτ. τοῦ ἐν Χίῳ
15	Τετάρτη	Παχωμίου τοῦ Μ. Ἀχιλλίου Δ.
16	Πέμπτη	Θεοδώρου τοῦ ἡγιασμένου
17	Παρασκευὴ	Ἀνδρονίκου καὶ Ἰουλίας ἀποστ.
18	Σάββατον	Πέτρου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Κυριακὴ	† *Τοῦ Παραλύτου.* Πατρικίου ἱερομάρτυρος
20	Δευτέρα	Θαλλελαίου μάρτυρος
21	Τρίτη	† *Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης*
22	Τετάρτη	Βασιλίσκου μάρτυρος
23	Πέμπτη	Μιχαὴλ ἐπισκόπου Συνάδων
24	Παρασκευὴ	Συμεὼν τοῦ ἐν Θαυμαστῷ ὄρει
25	Σάββατον	Ἡ Γ' εὕρ. τῆς κεφαλῆς Ἰωάν. Πρ.
26	Κυριακὴ	† *Τῆς Σαμαρειτίδος.* Κάρπου Ἀποστόλου
27	Δευτέρα	Ἑλλαδίου μάρτυρος
28	Τρίτη	Εὐτυχοῦς ἱερομ.
29	Τετάρτη	Θεοδοσίας μάρτυρος
30	Πέμπτη	Ἰσακίου ἐκ τῆς Μονῆς Δαλμάτων
31	Παρασκευὴ	Ἑρμείου μάρτυρος

ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

19 Μαΐου — 17 Ἰουνίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Διδύμους.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 5.32	δύσ. 7.13		2	Νέα Σελήνη
5	» 5.27	» 7.17		10	πρ. τέταρτον
10	» 5.22	» 7.21		18	*Πανσέληνος*
15	» 5.18	» 7.25		25	τελ. τέταρτον
20	» 5.13	» 7.30			
25	» 5.10	» 7.34			
31	» 5.7	» 7.38			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Μαΐου: Πράσινος, Λούλουδος, Τριανταφυλλάς, Καλομηνάς, Κερασάρης.

Ρητὰ τοῦ Μαΐου:

— Στὸν καταραμένο τόπο τὸ Μάη τὸ μῆνα βρέχει.
— Ὀντά πρεπε δὲν ἔβρεχε κι' ὁ Μάης χαλαζώνει.
— Μάης ἄβρεχος, τρυγητὴς χαρούμενος.
— Μὴ βγάλῃς μήτε μπάλωμα πρὶν βγῇ ὁ Μάης ὁ μήνας.

Συνήθειαι:

Τῆς Πεντηκοστῆς παίρνουν στὴν ἐκκλησιὰ καρυδόφυλλα καὶ γονατίζουν ἀπάνω, κ' ὕστερα τὰ κρύβουν μέσα στὶς κασέλλες γιὰ προφύλαξη ἀπὸ ποντικοὺς κι' ἄλλα ζημιάρικα *(Θράκη)*.

—Τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δὲν κοιμοῦνται γιὰ νὰ μὴν κοιμᾶται τὸ πνεῦμά τους ὅλο τὸ χρόνο *(Θράκη)*.

ΙΟΥΝΙΟΣ

1	Σάββατον	Ἰουστίνου μάρτυρος.
2	Κυριακή	† *Τοῦ Τυφλοῦ.* Νικηφόρου τοῦ ὁμολογητ.
3	Δευτέρα	Λουκιανοῦ μάρτυρος
4	Τρίτη	Μητροφάνους ἀρχ. Κ/πόλεως
5	Τετάρτη	Δωροθέου ἐπισκόπου.
6	Πέμπτη	† ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ Ἱλαρίωνος θαυματουργοῦ
7	Παρασκευή	Θεοδότου ἱερομονάχου
8	Σάββατον	Ἀν. λ. Θεοδώρου στρ., Καλλιόπ.
9	Κυριακή	† *Τῶν ἁγ. Θεοφ. Πατέρων.* Κυρίλλου ἀρχ. Ἀλεξανδρείας
10	Δευτέρα	Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντωνίνης
11	Τρίτη	Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα ἀπ.
12	Τετάρτη	Ὀνουφρίου καὶ Πέτρου ἁγίων
13	Πέμπτη	Ἀκυλίνης μάρτυρος
14	Παρασκευή	Ἐλισσαίου προφήτου, Μεθοδίου Κ/λεως
15	Σάββατον	Ἀμὼς τοῦ προφήτου.
16	Κυριακή	† ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ Τύχωνος ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντ.
17	Δευτέρα	† *Τῆς Ἁγίας Τριάδος.* Ἰσαύρου, Μανουήλ, Σεβὲλ Ἰσμαὴλ
18	Τρίτη	Λεοντίου μάρτυρος καὶ Θεοδούλου
19	Τετάρτη	Ἰούδα Ἀποστ., Παϊσίου Μεγάλ.
20	Πέμπτη	Μεθοδίου ἐπισκόπου Τατάρων
21	Παρασκευή	Ἰουλιανοῦ τοῦ Ταρσέως
22	Σάββατον	Εὐσεβίου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σαμοσάτων
23	Κυριακή	† *Τῶν Ἁγίων Πάντων.* Ἀγριπίνης μάρ. Ἀριστοκλέους
24	Δευτέρα	† *Τὸ Γενέθλιον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ*
25	Τρίτη	Φεβρωνίας ὁσιομάρτυρος
26	Τετάρτη	Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
27	Πέμπτη	Σαμψὼν τοῦ ξενοδόχου
28	Παρασκευή	Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων Κύρου καὶ Ἰωάννου
29	Σάββατον	† *Τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου*
30	Κυριακή	† *Ἡ Σύναξις τῶν 12 Ἀποστόλων*

ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

18 Ἰουνίου — 16 Ἰουλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Καρκῖνον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 5.7	δύσ.	7.39	1	Νέα Σελήνη
5	» 5.6	»	7.41	9	πρ. τέταρτον
10	» 5.5	»	7.44	16	*Πανσέληνος*
15	» 5.5	»	7.46	23	τελ. τέταρτον
20	» 5.5	»	7.48	30	Νέα Σελήνη
25	» 5.7	»	7.48		
30	» 5.9	»	7.48		

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουνίου: Θεριστής, Ἀϊγιάννης, Πρωτογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουνίου:

Ἀπὸ τὸ θέρο ὡς τὶς ἐλιὲς
δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλιές.

Προλήψεις, συνήθειαι:

Τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τ' *Ἁλιοτροπιοῦ*, καθὼς τὸν λένε, καλότυχος ποὺ θὰ ἰδῇ, βγαίνοντας ὁ ἥλιος, τὸν ἤσκιό του μακρύ. κι' ἀλίμονό του ποὺ τὸν δῇ κοντὸ καὶ χωρὶς κεφάλι. — Τὴ μέρα ἐκείνη κατεβαίνουν ὅλοι κι' ἀπ' τὰ πιὸ μεσόγεια μέρη στὴν ἀκροθαλασσιὰ καὶ κάνουν λουτρὸ πρὶν καλοχαράξῃ, γιατὶ ἅμα βγῇ ὁ ἥλιος πέφτει τὸ θεριὸ τοῦ Ἀϊγιάννη καὶ τρώει ὅποιον εὕρῃ μέσ' στὸ γιαλὸ *(Β. Εὔβοια)*.

ΙΟΥΛΙΟΣ

1	Δευτέρα	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν θαυματουργῶν Ἀναργύρων
2	Τρίτη	Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατάθεσις ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου
3	Τετάρτη	Ὑακίνθου μάρ. καὶ Ἀνατολίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
4	Πέμπτη	Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου
5	Παρασκευή	Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ
6	Σάββατον	Σισώη ὁσίου, Λευκίας μάρτυρος
7	Κυριακή	Κυριακῆς μεγαλομάρτυρος, Θωμᾶ τοῦ ἐν Μαλαβᾷ
8	Δευτέρα	Προκοπίου μεγαλομάρτυρος
9	Τρίτη	Παγκρατίου ἱερομάρτυρος ἐπισκ. Ταυρομενίας
10	Τετάρτη	Τῶν ἐν Νικοπόλει 45 μαρτύρων
11	Πέμπτη	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος, ἁγίας Ὄλγας
12	Παρασκευή	Πρόκλου καὶ Ἱλαρίου μαρτύρων
13	Σάββατον	Σύναξις Γαβριὴλ καὶ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου
14	Κυριακή	Ἀκύλα τοῦ ἀποστόλου, Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης
15	Δευτέρα	Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης μαρτύρων
16	Τρίτη	Ἀθηνογένους ἱερομάρτυρος
17	Τετάρτη	Μαρίνης μεγαλομάρτυρος
18	Πέμπτη	Αἱμιλιανοῦ μάρτυρος, Ἰωάννου Χαλκηδόνος
19	Παρασκευή	Δίου καὶ Μακρίνης τῶν ὁσίων
20	Σάββατον	† *Ἡλιοῦ τοῦ Προφήτου*
21	Κυριακή	Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ
22	Δευτέρα	Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, ἁγίας Μαρκέλης
23	Τρίτη	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος, Ἰεζεκιὴλ προφήτου
24	Τετάρτη	Χριστίνης μεγαλομάρτυρος
25	Πέμπτη	Ἡ Κοίμησις τῆς ἁγίας Ἄννης
26	Παρασκευή	Ἑρμολάου ἱερομάρτυρος, Παρασκευῆς ὁσιομάρτ.
27	Σάββατον	† *Παντελεήμονος μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ*
28	Κυριακή	Προχώρου, Νικάνορος, Τίμωνος, Παρμενᾶ ἀποστ.
29	Δευτέρα	Καλλινίκου καὶ Θεοδότης μαρτύρων
30	Τρίτη	Σίλα, Σιλουανοῦ, Κρήσκετ., Ἐπαιν., Ἀνδρονίκ. ἀπ.
31	Τετάρτη	Εὐδοκίμου τοῦ Δικαίου, Ἰωσὴφ τοῦ ἀπὸ Ἀριμαθ.

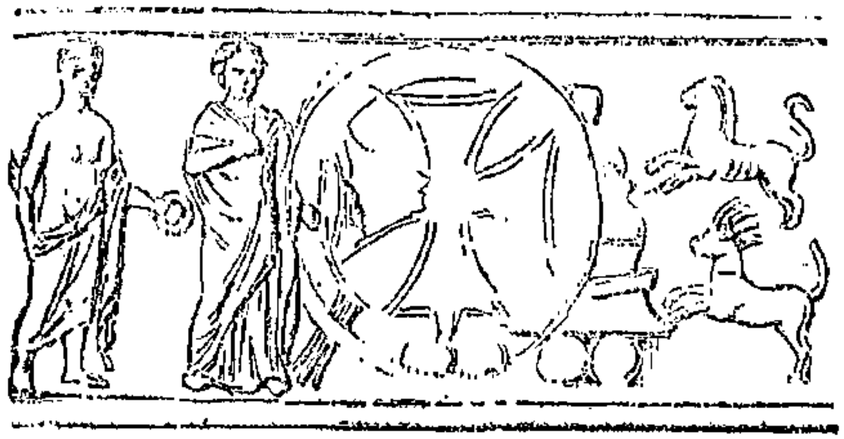

ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

17 Ἰουλίου — 15 Αὐγούστου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Λέοντα.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.9	δύσ.	7.48
5	»	5.11	»	7.47
10	»	5.14	»	7.46
15	»	5.18	»	7.43
20	»	5.21	»	7.41
25	»	5.25	»	7.37
31	»	5.30	»	7.31

Σελήνης φάσεις	
9	πρ. τέταρτον
16	*Πανσέληνος*
22	τελ. τέταρτον
30	Νέα Σελήνη

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουλίου: Ἁλωνάρης, Ἁλωνιστής, Γιαλιστής, Χορτοκόπος, Λιοτρόπης, Δευτερογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουλίου:

—Τὸν Ἁλωνάρην ἔβρεχε στὸν πορτισμένο τόπο,
—Τζίτζικας ἐλάλησε, μαύρη ρόγα γυάλισε.
—Τῆς Ἁγιαμαρίνας σῦκο καὶ τοῦ Ἀϊλιᾶ σταφύλι
καὶ τ' Ἁγιου Παντελέημονα γεμᾶτο τὸ μαντίλι.

Συνήθειαι:

Τὴ μέρα ποὺ στρώνεται τὸ λιῶμα στὸ ἁλώνι δὲ σαρώνεται τὸ σπίτι τοῦ νοικοκύρη, κι' ὅσες μέρες εἶναι στρωμένο δὲ δίνουν φωτιὰ ἀπ' τὸ φοῦρνο σὲ κανένα *(Β. Εὔβοια)*.

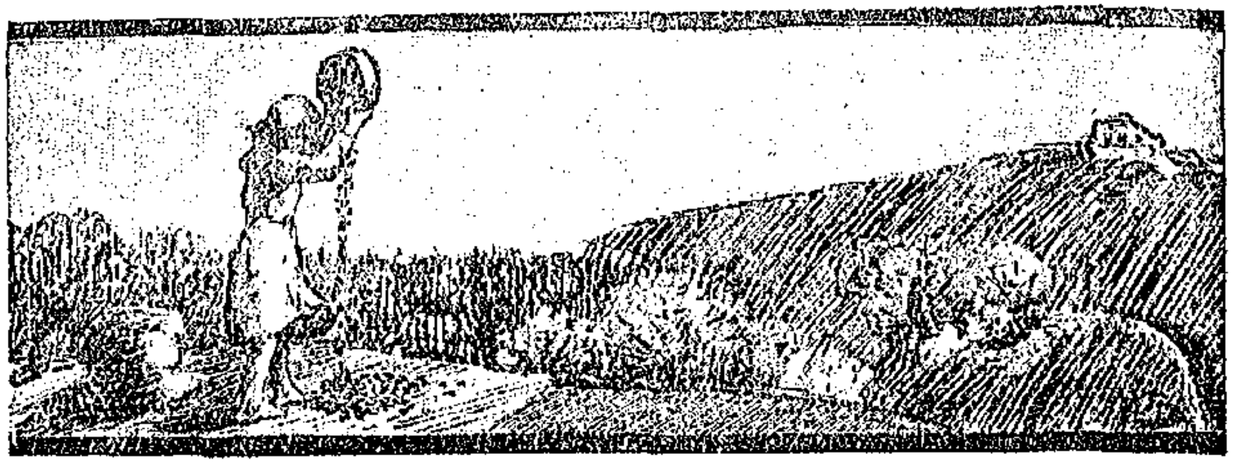

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

1	Πέμπτη	*Ἀρχ. ἡ νηστ. Θεοτόκου.* Ἡ Πρόοδος τοῦ Σταυροῦ
2	Παρασκευή	Ἀνακομιδὴ λειψάνων Στεφάνου πρωτομάρτυρος
3	Σάββατον	Ἰσαακίου, Δαλμάτου καὶ Φαύστου ὁσίων
4	Κυριακή	Τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑπτὰ Παίδων
5	Δευτέρα	Εὐσιγνίου μάρτυρος
6	Τρίτη	† *Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος*
7	Τετάρτη	Δομετίου μάρτυρος
8	Πέμπτη	Αἰμιλιανοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου
9	Παρασκευή	Ματθία τοῦ Ἀποστόλου
10	Σάββατον	Λαυρεντίου τοῦ ἀρχιδιακόνου
11	Κυριακή	Εὔπλου τοῦ διακόνου καὶ μάρτυρος
12	Δευτέρα	Φωτίου καὶ Ἀνικήτου μαρτύρων
13	Τρίτη	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Εὐδοκίας, Εἰρήνης
14	Τετάρτη	Μιχαίου τοῦ προφήτου
15	Πέμπτη	† ***Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου***
16	Παρασκευή	Τοῦ ἁγίου Μανδηλίου καὶ Διομήδους μάρτυρος
17	Σάββατον	Μύρωνος μάρτυρος
18	Κυριακή	Φλώρου καὶ Λαύρου μαρτύρων
19	Δευτέρα	Ἀνδρέου μάρτυρος τοῦ στρατηλάτου
20	Τρίτη	Σαμουὴλ τοῦ προφήτου
21	Τετάρτη	Θαδδαίου τοῦ ἀποστόλου, Βάσσης μάρτυρος
22	Πέμπτη	Παναγίας Προυσιωτ. Ἀγαθονίκου μάρτυρος
23	Παρασκευή	Λούπου μάρτυρος
24	Σάββατον	Εὐτυχοῦς ἱερομάρτυρος
25	Κυριακή	Βαρθολομαίου καὶ Τίτου τῶν ἀποστόλων
26	Δευτέρα	Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας μαρτύρων
27	Τρίτη	Φανουρίου μεγαλομάρτυρος. Ποιμένος τοῦ ὁσίου
28	Τετάρτη	Μωϋσέως ὁσίου τοῦ Αἰθίοπος
29	Πέμπτη	† *Ἡ ἀποτομὴ κεφαλ. Ἰωάννου Προδρόμου* (νηστ.)
30	Παρασκευή	Ἀλεξάνδρου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
31	Σάββατον	Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου

ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

16 Αὐγούστου — 14 Σεπτεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὴν Παρθένον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*	
1	ἀν. 5.31	δύσ.	7.30	7	πρ. τέταρτον
5	» 5.34	»	7.26	14	*Πανσέληνος*
10	» 5.39	»	7.20	21	τελ. τέταρτον
15	» 5.43	»	7.14	29	Νέα Σελήνη
20	» 5.47	»	7.8		
25	» 5.52	»	7.1		
31	» 5.57	»	6.52		

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Αὐγούστου : Συκολόγος, Δριμάρης.

Ρητὰ τοῦ Αὐγούστου :

Αὔγουστε, καλέ μου μῆνα,
νά σουν δυὸ φορὲς τὸ χρόνο.
— Μαύρη ράγα — μαύρη κάπα.

Συνήθειαι, προλήψεις.

Τοῦ Σωτῆρος φέρνουν τὰ πρῶτα σταφύλια στὴν ἐκκλησιὰ μέσα σὲ δίσκους, τὰ βάζουν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὰ εὐλογεῖ ὁ παπᾶς. ***(Κύπρος καὶ ἀλλοῦ).***

— Ἡ τελευταία μέρα τοῦ Αὐγούστου λέγεται ***κλειδονοχρονιά***, γιατὶ τελειώνει ὁ χρόνος, κ' ἡ πρώτη τοῦ Σεπτεμβρίου λέγεται ***ἀρχιχρονιά***. Τὰ μεσάνυχτα, πού ἀλλάζει ὁ χρόνος, ἀνοίγουν γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ οὐράνια, κι' ὅ τι προφτάση νὰ ζητήση κανένας θὰ τοῦ γίνη. ***(Β. Εὔβοια).***

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

1	Κυριακή	Συμεών Στυλίτου. Μελετίου τοῦ ὁσίου
2	Δευτέρα	Μάμαντος μάρτυρος καὶ Ἰωάννου νηστευτοῦ
3	Τρίτη	Ἀνθίμου ἐπισκ. Νικομηδείας καὶ Θεοκτίστου
4	Τετάρτη	Βαβύλα Ἀντιοχείας καὶ Μωϋσέως προφήτου
5	Πέμπτη	Ζαχαρίου τοῦ προφήτου
6	Παρασκευή	Ἡ ἀνάμνησ. τοῦ θαύμ. τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ
7	Σάββατον	Σώζοντος μάρτυρος
8	Κυριακή †	*Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου*
9	Δευτέρα	Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης Θεοπατέρων
10	Τρίτη	Μηνοδώρας, Μητροδώρας, Νυμφοδώρας μαρτύρων
11	Τετάρτη	Θεοδώρας τῆς ὁσίας, Εὐσταθίας μάρτυρος
12	Πέμπτη	Αὐτονόμου ἱερομάρτυρος
13	Παρασκευή	Τὰ ἐγκ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Κορνηλίου ἑκατ.
14	Σάββατον †	*Ἡ παγκόσμιος Ὕψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ* (νηστ.)
15	Κυριακή	Νικήτα μάρτυρος, Φιλοθέου ὁσίου
16	Δευτέρα	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος
17	Τρίτη	Σοφίας καὶ τῶν θυγ. αὐτῆς Πίστεως, Ἐλπίδος, Ἀγάπης
18	Τετάρτη	Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης
19	Πέμπτη	Τροφίμου, Σαββατίου, Δορυμέδοντος μαρτύρων
20	Παρασκευή	Εὐσταθίου μεγαλομάρτυρος
21	Σάββατον	Κοδράτου ἀποστόλου, Ἰωνᾶ προφήτου
22	Κυριακή	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σινώπης
23	Δευτέρα	Ἡ σύλληψ. τοῦ τιμίου Προδρ. καὶ Βαπτ. Ἰωάννου
24	Τρίτη	Θέκλης τῆς πρωτομάρτυρος
25	Τετάρτη	Εὐφροσύνης τῆς ὁσίας
26	Πέμπτη	Ἡ μετάστασις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
27	Παρασκευή	Καλλιστράτου μάρτυρος
28	Σάββατον	Χαριτωνος ὁμολογητοῦ, Βαρούχ προφήτου
29	Κυριακή	Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ
30	Δευτέρα	Γρηγορίου ἱερομάρτυρος τοῦ φωτιστικοῦ

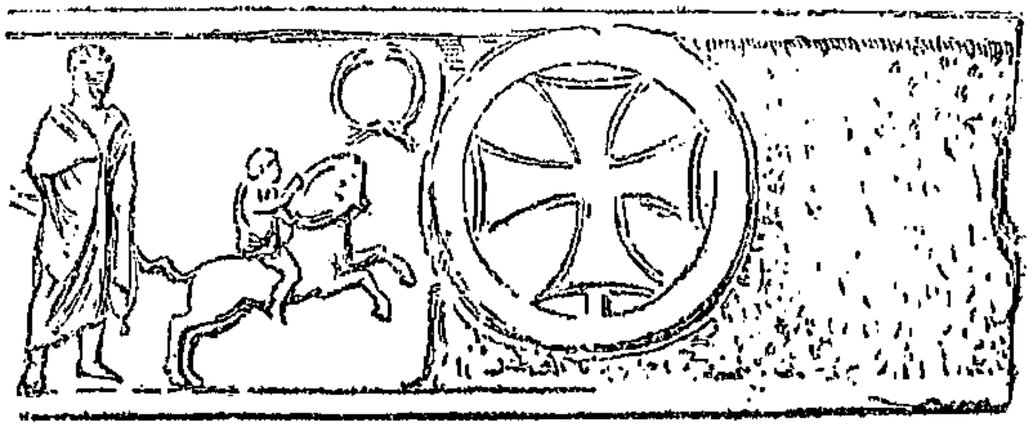

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ

Αττικὸς μὴν

15 Σεπτεμβρίου — 13 Ὀκτωβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ζυγόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.58	δύσ.	6.51
5	»	6.1	»	6.45
10	»	6.6	»	6.37
15	»	6.9	»	6.29
20	»	6.14	»	6.22
25	»	6.18	»	6.14
30	»	6.23	»	6.6

Σελήνης φάσεις	
6	πρ. τέταρτον
12	*Πανσέληνος*
19	τελ. τέταρτον
27	Νέα Σελήνη

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Σεπτεμβρίου: Τρυγητής, Σταυριάτης.

Ρητὸν τοῦ Σεπτεμβρίου:

Ἄνισως βρέξῃ ὁ Τρυγητής,
χαρὰ στὸν τυροκόμο.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

1	Τρίτη	Ἀνανίου τοῦ ἀποστόλου καὶ Ρωμανοῦ μελῳδοῦ
2	Τετάρτη	Κυπριανοῦ ἱερομάρτυρος, Ἰουστίνης μάρτυρος
3	Πέμπτη	Διονυσίου ἱερομάρτυρος Ἀρεοπαγίτου
4	Παρασκευὴ	Ἱεροθέου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν
5	Σάββατον	Χαριτίνης μάρτυρος
6	Κυριακὴ	Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου
7	Δευτέρα	Σεργίου καὶ Βάκχου μαρτύρων
8	Τρίτη	Πελαγίας τῆς ὁσίας
9	Τετάρτη	Ἰακώβου Ἀλφαίου τοῦ ἀποστόλου
10	Πέμπτη	Θεοφάνους τοῦ γραπτοῦ, Φιλίππου ἀποστόλου
11	Παρασκευὴ	Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου μαρτύρων
12	Σάββατον	Εὐλαμπίου καὶ Εὐλαμπίας μαρτύρων
13	Κυριακὴ	Κάρπου, Παπύλου, Ἀγαθοδώρου, Ἀγαθονίκης
14	Δευτέρα	*Τῶν ἁγίων 350 Πατέρων*. Ναζαρίου, Γερβασ. Κελσίου
15	Τρίτη	Λουκιανοῦ ἱερομάρτυρος
16	Τετάρτη	Λογγίνου μάρτυρος τοῦ ἑκατοντάρχου
17	Πέμπτη	Ὠσηὲ τοῦ προφήτου
18	Παρασκευὴ	Λουκᾶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
19	Σάββατον	Ἰωὴλ προφήτου καὶ Οὐάρου μάρτυρος
20	Κυριακὴ	Γερασίμου τοῦ νέου, Ἀρτεμίου καὶ Ματρώνης
21	Δευτέρα	Ἱλαρίωνος τοῦ Μεγάλου
22	Τρίτη	Ἀβερκίου τοῦ θαυματουργοῦ
23	Τετάρτη	Ἰακώβου ἀποστόλου τοῦ ἀδελφοθέου
24	Πέμπτη	Ἀρέθα μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
25	Παρασκευὴ	Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου μαρτύρων
26	Σάββατον †	*Δημητρίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Μυροβλήτου*
27	Κυριακὴ	Νέστορος μάρτυρος.
28	Δευτέρα	Τερεντίου, Νεονίλης καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς
29	Τρίτη	Ἀναστασίας ὁσιομάρτυρος καὶ Ἀβραμίου
30	Τετάρτη	Ζηνοβίου καὶ Ζηνοβίας μαρτύρων
31	Πέμπτη	Στάχυος, Ἀπελοῦ, Ἀμπλίου, Οὐρβανοῦ, Ναρκισ. Ἀριστ.

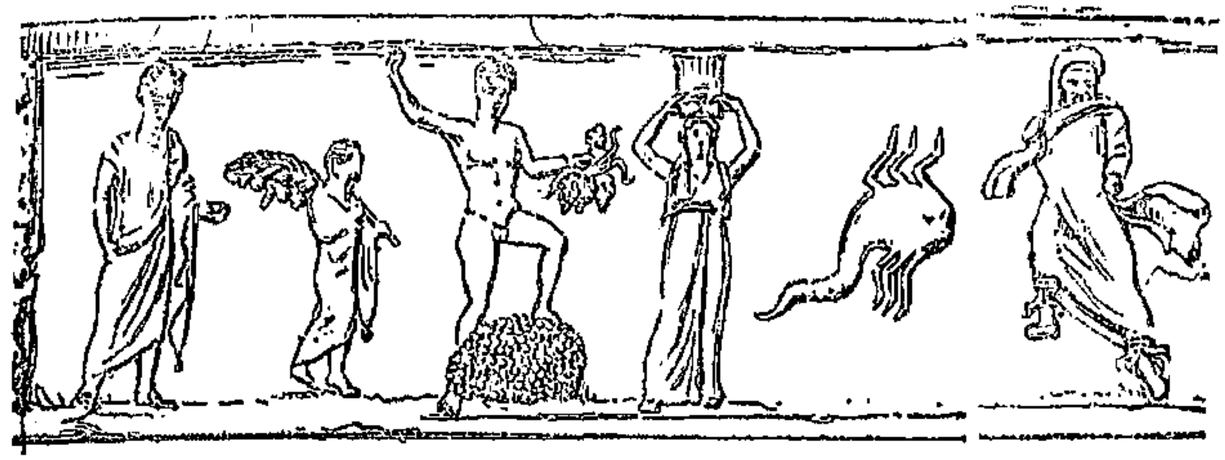

ΠΥΑΝΟΨΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

14 Ὀκτωβρίου — 12 Νοεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Σκόρπιόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	6.24	δύσ.	6.5
5	»	6.27	»	5.58
10	»	6.32	»	5.51
15	»	6.37	»	5.44
20	»	6.42	»	5.37
25	»	6.47	»	5.31
31	»	6.53	»	5.24

Σελήνης φάσεις	
5	πρ. τέταρτον
12	*Πανσέληνος*
19	τελ. τέταρτον
27	Νέα Σελήνη

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ονόματα τοῦ Ὀκτωβρίου :

Ἀϊδημήτρης, Σπαρτός, Μπουμάρης.

Ρητὰ τοῦ Ὀκτωβρίου :

—Ὀχτώβρη καὶ δὲν ἔσπειρες,
ὀχτὼ σαιροὺς δὲν ἔκανες.
—Τοῦ Ἅγιου Λουκᾶ
σπεῖρε τὰ κουκιά.
— Ἀϊ Δημητράκη
μικρὸ καλοκαιράκι.

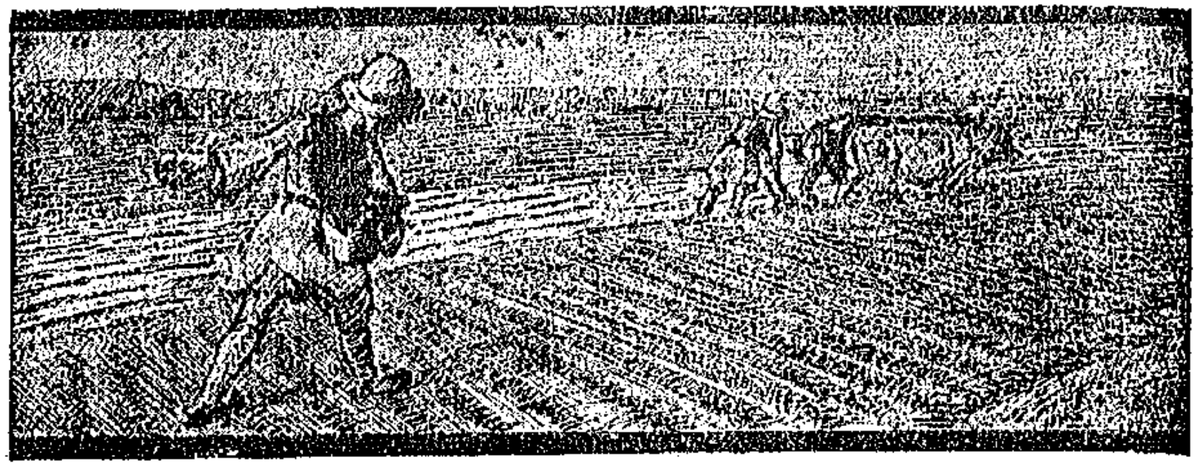

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

1	Παρασκευή	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν Ἀναργύρων
2	Σάββατον	Ἀκινδύνου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
3	Κυριακή	Ἀνεφιμᾶ, Ἰφσήφ καὶ Ἀειθαλᾶ τῶν μαρτύρων
4	Δευτέρα	Ἰωανικίου τοῦ μεγάλου, Νικάνδρου ἱερομάρτυρος
5	Τρίτη	Γαλακτίωνος καὶ Ἐπιστήμης μαρτύρων
6	Τετάρτη	Παύλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως θαυματουργοῦ
7	Πέμπτη	Τῶν ἐν Μελιτινῇ 33 μαρτύρων, Λαζάρου ὁσίου
8	Παρασκευή	† *Σύναξις ἀρχιστρατ. Μιχαὴλ καὶ λοιπῶν ἀσωμάτων*
9	Σάββατον	Ματρώνης ὁσίας, Πορφυρίου μάρτυρος
10	Κυριακή	Ἐράστου, Ὀλυμπᾶ καὶ τῶν λοιπ. Ο' ἀπ. Ὀρέστου μ.
11	Δευτέρα	Μηνᾶ, Βίκτωρος, Βικεντίου μαρτ. Θεοδώρου Στουδ.
12	Τρίτη	Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος
13	Τετάρτη	† *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*
14	Πέμπτη	*Φιλίππου τοῦ Ἀποστόλου.* Κωνσταντίνου Ὑδραίου
15	Παρασκευή	Ἄρχεται νηστ. Χριστ. Γουρία, Σαμωνᾶ, Ἀβίβου μ.
16	Σάββατον	Ματθαίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
17	Κυριακή	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας
18	Δευτέρα	Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ μαρτύρων
19	Τρίτη	Ἀβδιοῦ τοῦ προφήτου, Βαρλαὰμ μάρτυρος
20	Τετάρτη	Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
21	Πέμπτη	† *Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.*
22	Παρασκευή	Φιλήμονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, Καικιλίας μάρτυρος
23	Σάββατον	Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων
24	Κυριακή	Κλήμεντος πάπα Ρώμης. Πέτρου Ἀλεξανδρείας
25	Δευτέρα	† *Αἰκατερίνης μεγαλομάρτυρος,* Μερκουρίου μάρτυρος
26	Τρίτη	Στυλιανοῦ Παφλαγόνος, Ἀλυπίου, Νίκωνος
27	Τετάρτη	Ἰακώβου μεγαλομάρτυρος τοῦ Πέρσου
28	Πέμπτη	Στεφάνου ἱερομάρτυρος, Εἰρηνάρχου μάρτυρος
29	Παρασκευή	Παραμόνου καὶ Φιλομένου μαρτύρων
30	Σάββατον	† *Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου Ἀποστόλου*

ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

13 Νοεμβρίου — 11 Δεκεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Τοξότην.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	6.54	δύσ.	5.23
5	»	6.58	»	5.19
10	»	7.4	»	5.15
15	»	7.9	»	5.11
20	»	7.14	»	5.8
25	»	7.20	»	5.5
30	»	7.24	»	5.4

Σελήνης φάσεις	
4	πρ. τέταρτον
10	*Πανσέληνος*
18	τελ. τέταρτον
26	Νέα Σελήνη

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Νοεμβρίου:

Σποριάς, Ἀγιαντριάς, Ταξιάρχης, Ἀϊφιλιππιάτης, Παχνιστής.

Ρητὰ τοῦ Νοεμβρίου:

Τὸ Νοέβρη καὶ Δεκέβρη φύτευε καταβολάδες.
—Ὁ φτωχὸς ὁ Φίλιππας
στὸ χωράφι ἀπόκρευε.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1	Κυριακή	Ναοὺμ τοῦ προφήτου
2	Δευτέρα	Ἀββακοὺμ τοῦ προφήτου
3	Τρίτη	Σοφονίου τοῦ προφήτου
4	Τετάρτη	† *Βαρβάρας μεγαλομάρτ.*, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ
5	Πέμπτη	† *Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου*
6	Παρασκευὴ	† *Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυμ.*
7	Σάββατον	Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνων
8	Κυριακή	Παταπίου τοῦ ὁσίου
9	Δευτέρα	† *Ἡ Σύλληψις τῆς ἁγίας Ἄννης*
10	Τρίτη	Μηνᾶ, Ἑρμογένους, Εὐγράφου μαρτύρων
11	Τετάρτη	Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου
12	Πέμπτη	† *Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ*
13	Παρασκευὴ	Εὐστρατίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων
14	Σάββατον	Θύρσου, Καλλινίκου καὶ Φιλήμονος μαρτύρων
15	Κυριακή	Ἐλευθερίου ἱερομάρτυρος
16	Δευτέρα	Ἀγγαίου προφήτου καὶ Θεοφανοῦς βασιλίσσης
17	Τρίτη	Δανιὴλ πρ. Ἀνανίου, Ἀζαρίου, Μισαὴλ, Διονυσίου Αἰγ.
18	Τετάρτη	Σεβαστιανοῦ μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Πέμπτη	Βονιφατίου μάρτυρος
20	Παρασκευὴ	Ἰγνατίου μάρτυρος
21	Σάββατον	Ἰουλιανῆς μάρτυρος
22	Κυριακή	Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας
23	Δευτέρα	Τῶν Ἁγίων δέκα μαρτύρων
24	Τρίτη	Παραμονὴ Χριστουγέννων. Εὐγενίας δσιομάρτυρος
25	Τετάρτη	† Η ΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ
26	Πέμπτη	† *Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου*
27	Παρασκευὴ	Στεφάνου πρωτομάρτ., Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ
28	Σάββατον	Τῶν ἐν Νικομηδείᾳ δισμυρίων μαρτύρων
29	Κυριακή	Τῶν ἐν Βηθλεὲμ 14 χιλ. νηπίων
30	Δευτέρα	Ἀνυσίας τῆς δσιομάρτυρος
31	Τρίτη	Μελάνης τῆς δσίας

ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

12 Δεκεμβρίου — 10 Ἰανουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Αἰγόκερων.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	7.25	δύσ.	5.4
5	»	7.29	»	5.3
10	»	7.33	»	5.4
15	»	7.37	»	5.5
20	»	7.41	»	5.7
25	»	7.42	»	5.9
31	»	7.44	»	5.14

Σελήνης φάσεις	
3	πρ. τέταρτον
10	*Πανσέληνος*
17	τελ. τέταρτον
25	Νέα Σελήνη

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Δεκεμβρίου:

Χριστουγεννάς, Χριστουγεννάρης, Χριστιανάρης, Αἰνικόλας, Χαμένος.

Ρητὰ τοῦ Δεκεμβρίου:

—Γύρω γύρω τοῦ Χριστοῦ ἡ κορφὴ τοῦ χειμωνιοῦ.

—Ἂν πρωϊμίσῃ ἡ μυγδαλιὰ κι' ἀνθίσῃ τὸ Δεκέβρη,
βαρὺς Χειμῶνας κι' ὄψιμος θὰ νἄρθῃ νὰ μᾶς εὕρῃ.

—Χειμωνιάτικη γέννα, καλοκαιρινὴ χαρά.

—Βαρβάρα βαρβαρώνει,
Σάββας σαβανώνει,
Αἰνικόλας παραχώνει.

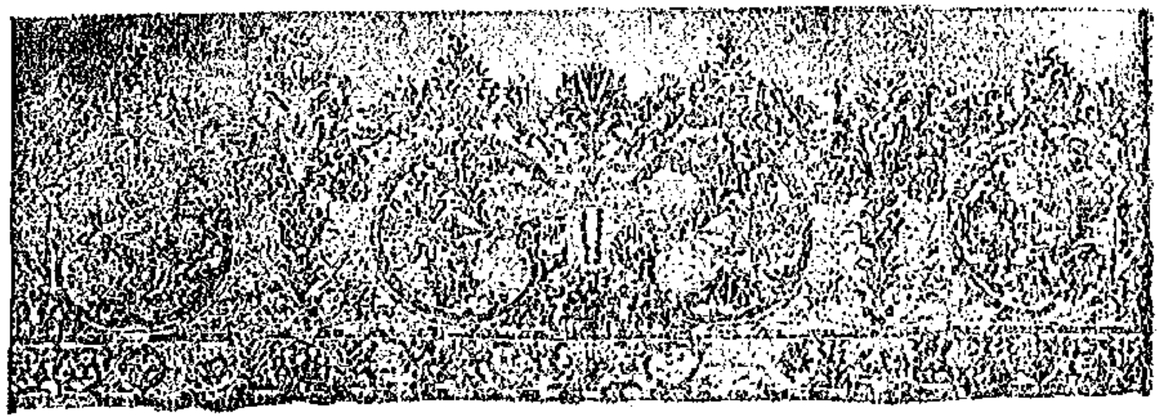

ΑΠΟ Τ' "ΑΛΛΟΤΙΝΑ ΚΙ ΑΛΛΟΚΟΣΜΑ„

ΝΙΟΥ ΤΟ ΠΕΘ

Τὰ ράδα ὅ,τι δέ μού παν τὸν Ἀπρίλη
τοῦ κήπου μου ὅλη ἡ ἄλικη χαρὰ
μοῦ τό πε ἕνα σου φύλλο ψὲς τὸ δείλι
στῆς στέρνας μου τὰ πράσινα νερά.

Μοῦ τό πε τῆς ματιᾶς σου τὸ σκοτάδι
σὰν ἔγειρες στὰ στήθια μου ἄπαλὰ
καὶ τοῦ χεριοῦ μου ὑπνόβολο τὸ χάδι
συγύραε τὰ μαλλιά σου τὰ τρελά.

Μοῦ τό πε ἕνα σου ἀχνόγελο σὰν κρίνο
στὸν παραδείσιο τοῦ ὕπνου σου οὐρανὸ
ποὺ πρὶν ἀνθίσει μάδησε κι ἐκεῖνο
σὰν παραμύθι ξένο ἀλαργινό.

Γ. ΔΕΛΗΣ

ΑΝΤΙΡΡΩΜΑΝΤΙΚΟ ΣΤΑΣΙΜΟ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΧΟΡΟΥ

Ἡ ποίησή μας, μέσα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ΖΗ. Τὰ δυὸ τοῦτα κεφαλαῖα τὴ δηλώνουν σ' ὅλη της τὴν ἐνέργεια. Ἀλλὰ ἴσα ἴσα ἡ ζωή της αὐτή, ἀνεπιφύλαχτη καὶ ἀνεξάρτητη, καθὼς ἐκτείνεται σὲ ὅλα τὰ εἴδη τοῦ ποιητικοῦ λόγου ποὺ τὰ κατέχει ἀποκλειστικά, (γιατὶ ἡ πεζή μας λογοτεχνικὴ παραγωγὴ κρατεῖ ἀκόμα κάπου ὅσο μετρημένους τοὺς δισταγμούς της), ἴσα ἴσα ἡ ποίηση, γιατὶ ζῇ, ἐμποδίζει τὴν ἱστορία νάμπῃ μέσα της μὲ τὸ σκοπό, τὴν ἄνεση καὶ τὴν ἐλευθερία, ποὺ κάνει τῆς κριτικῆς τὸ μάτι νὰ κινηθῇ σὲ ὅ,τι ἔπαψε νὰ κινῆται καὶ νὰ ξεδιπλώνεται, νὰ πηγαίνῃ πίσω ἢ μπροστά, νὰ ἐμποδίζῃ τὸ σταμάτημα τελειωτικὸ καὶ κατηγορηματικό. Σήμερα γράφτηκαν καὶ γράφονται τὰ πιὸ χειρότερα τραγούδια καὶ μαζὶ τὰ πιὸ καλύτερα, ἐκεῖνα ποὺ φέρνουν σὲ ἀπροσδόκητα ὕψη τὸ στίχο καὶ τὸ ρυθμό, γιὰ νὰ καταστρέψουν τὸ κακὸ ποὺ μπορεῖ νὰ κάνῃ, κι ὅσο περαστικό, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ στενοκεφαλιά. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ κριτική, συνετὴ καὶ διεισδυτική, τόσο εἶναι δύσκολη καὶ μὲ τὴν ἀμφιβολία καὶ μὲ τὴν πορεία ποὺ μπορεῖ νὰ πάρουν τ' αὐριανά, καὶ πάντ' ἀποσπασματικὴ καὶ μισὴ στέκεται· προσωρινή.

Τὸ σκεπτικισμὸ τοῦτο δὲ μπορεῖ νὰ τὸν ἔχῃ κριτικὴ γιὰ τὴν καθαρεύουσα ποίηση ποὺ σώθηκεν ἡ ἱστορία της ἐδῶ καὶ πενῆντα χρόνια, δηλονότι ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐξέλιξη καὶ γιὰ τὴν προκοπή της, γιὰ τὴν ὅποια της μεταβολή. Καὶ μὲ τὴ συμπάθεια ποὺ μποροῦσε νὰ κινῇ στοὺς δικούς της καὶ στοὺς συγγενεῖς της γι' αὐτὴ καὶ μὲ τὴν ὑποχρέωση ποὺ εἶχε κάποιος κόσμος νὰ τὴν ὑπηρετῇ καὶ νὰ τὴν τρέφῃ, ἡ καθαρεύουσα ποίηση ξεμέτρησε τὴ ζωή, ἀρρώστησε φθι-

σική, πέθανε, δὲν ὑπάρχει. Γνωρίζω πὼς μέσα στὴν ἱστορία τίποτε δὲν πεθαίνει τελειωτικά· τίποτε ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ξαναρθῇ ὅσο κι ἂν πάντα ὑπάρχουν ἡ διαφορὰ καὶ τ' ἄλλαγμα στὸν ξαναερχομό. Μένει ἡ ἀνάμνησή της. Μὰ φτάνει κανεὶς νὰ πεθάνῃ γιὰ ν' ἀδειάσῃ ὁ τόπος ποὺ κρατοῦσε καὶ ποὺ στένευε τὰ ζωντανὰ καὶ στὸ περπάτημα καὶ στὴ ματιά. Ἡ ματιὰ καὶ τὸ περπάτημα τῆς κριτικῆς μπροστὰ στὴν πεθαμένη καθαρεύουσα μπορεῖ ν' ἀναπτυχθοῦν ἐλεύθερα σὰν τελειωτικὰ στὸ κοίταγμα, στὸ ψάξιμο, στὸ χαρακτηρισμό, στὴν περιεργασία, συμπαθητικὴν ἢ ἀντιπαθητική, ἀντικειμενική, ἀτάραχη, ἱστορικὴ τέλος πάντων, ξεχωρίζοντας ἀπὸ τὴν κριτικὴ γιὰ τὰ ποὺ ζοῦνε πράγματα ἢ πρόσωπα καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι διακριτικὴ καὶ ὑπέροχη, ἀλλ' ἀπὸ χίλια δυό, σφαλερή, ἀναγκαστικὰ νὰ σωπαίνῃ, παρασυρμένη στὴν παρεξήγηση. Ὁ κριτικὸς καὶ μ' ὅλα τοῦτα χαρίσματα εἶναι συχνὰ δημοσιογραφικός, πρᾶγμα ποὺ δὲ συμβαίνει κυριώτατα, ὅσο κι ἂν παντοῦ βρίσκονται ἐξαιρέσεις, στὸν κριτικὸ ποὺ εἶναι ἱστορικός, ὅταν ἔχῃ μπροστά του περασμένους καὶ πεθαμένους.

Ὅσα εἶπα σημειώνονται γιὰ νὰ ἑρμηνέψουν τὸ ὑποκείμενο τῆς πεζογραφίας αὐτῆς, ποὺ εἶναι ἀποκλειστικὰ ἡ καθαρεύουσα ποίηση σὲ κάποια της ροπή· θέλω νὰ τὴν ὀνομάσω ἀντιρρωμαντική. Τὴν ἀπαρτίζουν τὸ ξέτασμα κάποιων ποιημάτων ποὺ μνημονεύω μὲ σεβασμὸ καὶ μὲ συμπάθεια, κι ἂς εἶναι γραμμένα στὴν καθαρεύουσα. Ἕνα ἀπὸ τὰ σημάδια τῆς ἀκρισίας μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι καὶ τὸ ξεχώρισμα τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν ἠθικὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρετή, ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ τὴν αἰσθητική, σὲ καλὰ καὶ σὲ κακά, κατηγορηματικά, τελειωτικά, ἀνέκκλητα, εἶναι ἡ διάκριση σὲ γερά, ποὺ μπορεῖ νὰ πηγαινοέρχωνται, καὶ σὲ λεπτά, ποὺ ἀνάγκη πάντα νὰ μένουν φυλαχισμένα, ἀπόβλητα. Οἱ κριτικοί, συχνότατα, εἶναι ἀκατάπιστοι γιὰ τὸ μεταχείρισμα τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Ἀλλοίμονο στὶς μᾶζες μάλιστα καὶ τὶς ὁμαδικὲς ἰδέες ποὺ καὶ συντοπίτισσες καὶ συγγενικὲς πάντα διαφέρουν πολυπρόσωπες ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πρέπει νὰ κλειστοῦνε οἱ δοξαζόμενες ὡς λεπρὲς καὶ οἱ τιμώμενες ὡς γερὲς σὲ ξεχωριστοὺς τόπους καὶ σὲ ξεχωριστὰ ντουλάπια καὶ συρτάρια, ποὺ ἀπαγορεύεται αὐστηρότατα κ' ἐπιστημονικώτατα ἡ ἐπαφή των καὶ ἡ κυκλοφορία των, τούτων ἀπὸ κεῖνες, ἐκείνων ἀπὸ τοῦτες. Ἀλλοίμονο ἂν καμμιὰ ξεγελαστῇ ἢ ἀναγκαστῇ νὰ ξεπέσῃ ἔξω. Εἶναι σὰ νὰ χάλασε ὁ κόσμος. Πολὺ καλὰ γνωρίζω πὼς εἶναι ξεπεσμοὶ ποὺ μπορεῖ νὰ χαλάσουν καὶ θανάσιμα τὴν ὀφειλόμενη τάξη, τὴν τάξη ποὺ εἶναι ὁ νόμος καὶ ὁ ρυθμός. Ἀλλὰ εἶναι καὶ ξεπεσμοὶ ποὺ ὅσο κι ἂν κάνουν λοξή, στραβὴ κι ἀνάποδη τὴν τάξη, δὲν τὴ χαλοῦν, μόνο πὼς χρειάζονται πόδια καὶ μάτια ἀνάλογα, γιὰ νὰ περάσουν προσεχτικὰ ἀπὸ μέσα της κ' ἔτσι νὰ τὴ βροῦν. Ὅλα τὰ γερὰ δὲν εἶναι ἀνεπηρέαστα ἀπὸ κάποιες ἀδυναμίες. Κι ὅλα τ' ἄρρωστα δὲν εἶναι γιὰ τὸν ἀποκλεισμό.

*
* *

Ἀλλὰ πρέπει νὰ περιοριστῶ στὸ θέμα μου. Ἡ καθαρεύουσα καὶ ἡ δημοτικὴ στὴν ποίηση μοῦ δίνουν, σχετικώτατα, τὴν ἀφορμή. Ἔτυχε πολλὲς φορὲς ν' ἀναφέρω κάποιο κείμενο σὲ πολλοὺς ἢ γιὰ νὰ τὸ διαβάσω ἢ γιὰ νὰ μιλήσω γιὰ κεῖνο, κριτικὰ ἢ ἐπικριτικά, ἀδιάφορο. Ἔτυχε συχνότατα ν' ἀκούσω ἀπὸ κάποιο μέσα στὴ συντροφιά, πρὶν ἀρχίσω τὴν ἀνάγνωση, προτοῦ μιλήσω, σὰ νὰ ἤθελε νὰ μοῦ πῇ:

— Σὲ ποιὰ γλῶσσα εἶναι; Ἂν εἶναι στὴ δημοτική, νὰ διαβαστῇ. Ἂν εἶναι στὴν καθαρεύουσα νὰ ξεσκιστῇ.

Βέβαια ἡ δημοτικὴ μᾶς γεννᾷ τὴν ἐλπίδα μιᾶς προκοπῆς, μιᾶς ὁμορφιᾶς. Πρέπει κανεὶς νὰ ξέρῃ τὴν ἱστορία καὶ τὴν κατάσταση τοῦ γλωσσικοῦ μας ἐδῶ ζητήματος, κι ὅπως ὅπως, γιὰ νὰ ἱκανοποιῆται ἡ προσδοκία ἔστω καὶ φαντασματικὴ μιᾶς ἐλπίδας, καὶ ἡ περιέργεια, λογικώτατα, γιὰ τ' ἄκουσμα τῆς δημοτικῆς. Ἢ ἀντίθετα, ὅμοια λογικά, ἡ ἀντιπάθεια γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ μᾶς ἀπειλεῖ τῆς καθαρευουσολογίας. Ἀλλὰ πρὶν ἀπ' ὅλα θὰ ἦτανε σωστὸ νὰ κατισχύσῃ στὴ σκέψην ἡ διάθεση τοῦ ἑτοιμαζόμενου νὰ παρου-

σιάση τὸ κείμενο. Καὶ ὑπάρχει καιρὸς γιὰ τὴν ἐντύπωση. Γιατὶ ὑπάρχει μιὰν ἀλήθεια ποὺ ἀκόμα κάνομε σὰ νὰ μὴν τὴν προσέξαμε. Βέβαια, ἡ κατάλυση τῆς καθαρεύουσας καὶ στὸν τόπο της ἡ ἐπίδραση τῆς δημοτικῆς δείχνουν πὼς ἦρθε μιὰ σημαντικὴ καὶ στὸ πνεῦμα μας δύναμη. Μὰ γιὰ τὴν ποιητὴν αὐτὴ πρόοδο δὲν ἀρκεῖ μονάκριβη στὴν αὐτοτέλειά της ἡ δημοτική. Χρειάζεται κι ὁ λογισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Βέβαια, ἡ δημοτικὴ εἶναι γυμναστική, καὶ ἡ καθαρεύουσα, γενικώτατα, ραχητική. Ἀλλὰ πρέπει νάχουμε πάντα στὸ νοῦ πὼς βαθύτερα κι ἀποτελεσματικώτερα ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση καὶ τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς δημοτικῆς εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ ποιητής. Γιὰ πολὺν καιρὸ πίστευα πὼς ἡ καθαρεύουσα φέρνει ὅλα τὰ κακὰ στὴ λογοτεχνία μας κι ὅλα τ' ἀγαθὰ ἡ δημοτική. Τώρα βλέπω πὼς ἂν δὲν εἶναι ὁ ποιητὴς τῆς προκοπῆς πάντα ἔξω ἀπὸ τὴν προκοπὴ στέκεται ὁ δρόμος ποὺ θὰ διαλέξῃ. Βέβαια, ἡ τέχνη ἐξωραΐζεται μὲ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα, ζωντάνεμα τῆς τέχνης καθὼς εἶναι. Μὰ ἡ τέχνη γιὰ νὰ φανῇ ἡ προκοπή της γυρεύει πρῶτα τὸν ἄνθρωπο κ' ὕστερα ἔρχονται τ' ἄλλα. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ἂν κ' ἐδῶ γεννιέται κάπως ζήτημα σὰν τὸ περιλάλητο: Ποιὸ γεννήθηκε πρωτήτερα: τ' αὐγὸ ἢ τ' ἔορνίθι; ἡ γλῶσσα ἢ ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ τὴ μεταχειριστῇ;

Ἡ καθαρεύουσα ποίησή μας ἀπὸ τα πρῶτα χρόνια της ἴσα μὲ τὰ στερνά της ξεψυχίσματα, ἀπὸ τὰ 1830 ἴσα μὲ τὰ 1880 — γιὰ νὰ σταθῶ στρογγυλὰ σὲ στρογγυλὰ νούμερα — ἀπὸ τοὺς Σούτσους ἴσα μὲ τοὺς Παράσχους, ἀνάτειλε κ' ἔσβυσε ρωμαντική. Ὅσο κι ἂν ξεχώριζε ὑπέροχη στοὺς καθαρευουσάνους σὰ νὰ ἦτανε νόμος, ἀκόμα κι αὐτοὶ οἱ ποιητὲς τῆς καθαρεύουσας τὴ δοκιμάζανε τὴ δημοτικὴ καμμιὰ φορά, στ' ἁπλὰ καὶ στὰ ταπεινά, σὰ θαραπαινίδα τῆς ἀρχόντισσας, ὅσο κι ἂν ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος τὴν ἐθυμόταν κάποτε καὶ μιὰ στιγμὴ τὴν εἶχε τὴν τόλμη νὰ χειρονομήσῃ πρωτότυπα συντάσσοντας τὴ «Θάλασσα τῆς Σαλαμίνας» σὲ δημοτική· ὅσο κι ἂν ἦταν ἡ δημοτική του πολὺ περισσότερο ἀκαλλιέργητη ἀπὸ τὴν καθαρεύουσά του ποὺ φαίνοταν πιὸ πολὺ δουλεμένη στὴν ποίησή μας. Ἕνας ἄλλος της χαρακτήρας ἦταν ὁ ρωμαντισμός. Ὁ ρωμαντισμὸς μ' ὅλη τὴν παγκόσμιαν ἐνέργειά του εἶχε τὴ φυσιογνωμία ἰδιαίτερη καθενὸς ἔθνους ποὺ τὸ ταράζει ἡ ἐπιδημία του. Καὶ σ' ἐμᾶς ἔτσι τὴν ἀπόχτησε τὴν ἰδιότητά του, ἔγινε νεοελληνικός. Ἕνας σετνὸς καὶ τριμμένος σύνδεσμος φιλοπατρίας κ' ἐρωτοπάθειας, μὲ κέντρο τὸ ὑποκειμενικὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ ὑπερβατικὸν ἢ ὑπερβολικό. Ὁ γνωστότατος ὁρισμὸς τοῦ Γκαῖτε, ποὺ θέλει νὰ πῇ πὼς ὁ κλασσικισμὸς εἶναι ἡ ὑγεία καὶ ὁ ρωμαντισμὸς ἡ ἀρρώστεια, δείχνεται ἀφηρημένος καὶ κάπως ἀόριστος γιὰ τὴ ρωμαντικὴν ἐνέργεια στὴν τέχνη, καθὼς εἶναι πολυσύνθετος καὶ ψηλαφητὸς τῶν κυριώτερων καὶ τῶν ὑψηλότερων γενῶν τοῦ λυρισμοῦ, ὅπως μᾶς τὸ λένε παντοῦ οἱ ποιητές της, οἱ κορυφαῖοι ἀληθινοὶ καὶ μοναδικοί. Ὅμως ὁ ὁρισμὸς τοῦ Γκαῖτε ἐφαρμοζόμενος μέσα στὴν Ἑλλάδα χάνει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀοριστία του καὶ τὴ γενικότητά του. Ἡ καθαρεύουσα στὰ τελευταῖα της χρόνια φαίνεται πρὸ παντὸς θρεμμένη καὶ δειγμένη ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο καὶ τὸ Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο. Μὲ τὸν πρῶτο πολιτικὴ καὶ ρητορικὴ μὰ σὲ κάποιους του, ὅσο λιγοστοὺς τόνους, ὑψηλὰ καὶ θαυμαστὰ λυρική, καθὼς ἔχει κριθῇ ἀπὸ τέσσερις ποὺ προέχουν ἀνάμεσά μας: ἀπὸ τὸ Δημήτριο Βερναρδάκη, τὸν Ἀλέξαντρο Ραγκαβῆ, τὸν Ἐμμανουὴλ Ροΐδη, τὸν Ἄγγελο Βλάχο. Μὲ τὸ δεύτερο φιλοσοφικὴ καὶ φιλευρωπαϊκή. Φιλευρωπαϊσμὸ λέγοντας ἐννοῶ τὴν καλὴν ἀναλογία ποὺ κάποτε ὁ παπαρρηγοπουλισμὸς ἐγγίζει τὴ συγκίνηση τοῦ Μυσσέ, τοῦ Βινὺ καὶ ἄλλων. Ὁ νεοελληνικὸς ρωμαντισμὸς μέσα στὰ ἔργα τῶν ποιητῶν ποὺ πρωτεύουν χαρακτηριστικὸς καὶ συχνὰ κι ἀξιοσημείωτα καλαισθητικός. Μὰ στὰ ποιήματα τῶν ποιητῶν ποὺ δευτερεύουν ἢ τριτεύουν ἢ πᾶνε πάντα πίσω, ὁ ρωμαντισμὸς χειροτερεύει. Γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὸ χειροτέρεμ' αὐτὸ τόσο καταφανέστερο ὅσο ὁ ρωμαντισμὸς γερνοῦσε παρ' ὅλη του τὴν ἰδεατὴ μονιμότητα, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ποιητές μας βάλθηκαν, χωρὶς καμμιὰ συμφωνία καὶ καμμιὰ συνειδητὴ σκοπιμότητα, βάλθηκαν ν' ἀντιδράσουν.

***

Μὲ κάτι ποὺ θὰ φεύγαμε περισσότερο ἀπὸ τὰ δικά μας ἂν τὸ λέγαμε μὲ καθιερωμένη ἀπὸ τὰ ξενικὰ ποὺ μᾶς κυνηγοῦν, ὀνομασία, ἂν τὸ λέγαμε λ. χ. παρνασσισμό, θετικισμό, κλασσικισμό, ἢ ὅτι ἄλλο θέλετε. Μοῦ φτάνει νὰ ὀνομάσω, τὸ στάσιμο τοῦτο τοῦ ποιητικοῦ μας χοροῦ ἀντιρωμαντικό. Τὰ δυὸ ἀντίθετα στοιχεῖα τοῦ κλασσικισμοῦ καὶ τοῦ ρωμαντισμοῦ φανερώνονται συνοπτικὰ καὶ παραδειγματικὰ σὲ ἀποσπάσματα τῶν συγχρόνων μεγάλων διόσκουρων τοῦ ἐθνικοῦ μας ξυπνημοῦ:

Λέει ὁ Σολωμὸς σὲ δυὸ στίχους τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων»:

> Παλληκαρὰ καὶ μορφονιέ, γειά σου, καλέ, χαρά σου,
> στὴν κεφαλή σου κρέμετοι ὁ ἥλιος μαγεμένος.

Στὸ δεύτερο τοῦτο στίχο κρέμεται ἀπέραντη ἀζωγράφιστη ἡ ρωμαντικὴ μουσική. Καὶ ὁ Κάλβος σὲ μιὰ σχεδὸν ὁλόκληρη στροφή του:

> Τὰ μυρισμένα χείλη
> τῆς Ἡμέρας φιλοῦσι
> τὸ ἀναπαυμένον μέτωπον
> τῆς Οἰκουμένης.

Δείχνεται στὴ στροφὴ αὐτὴ σ' ἓν ἀγαλματένιο σύμπλεγμα κανοβικὸ ὅλη ἡ ἀντιρρωμαντικὴ πλαστική. Ὁ πρῶτος ποὺ ἐκδηλώνεται μεθοδικώτερα ἀντιρρωμαντικὸς εἶναι ὁ Ἀλέξαντρος Ραγκαβής. Ὅταν μᾶς ἦρθε ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἤτανε καὶ τὸ δικό του παρουσίασμα σουτσολατρικό, καθὼς ὅλων τῶν νέων τότε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ξαναγεννημένην Ἑλλάδα ποιητῶν. Στὸν Ὄθωνα μὲ τοὺς Βαυαροὺς γιὰ νὰ τοὺς ἐντοπίσῃ στὴν κίνηση τῆς Ποιητικῆς δὲν ἤβρε νὰ τοὺς μεταφράση παρὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο. Ὕστερ' ἀπὸ καιρὸ ὅσο ἡ φήμη του καὶ ἡ ἐπιρροή του προχωροῦσε δείχνετ' ἐπιφυλακτικός, σχεδὸν ἀρνητικός. Κάτι ἀνάλογο σημειώνει καὶ στὴ συνοπτική, μὰ τῶν ὅλων κατάλληλα περιεκτικὴν «Ἱστορία τῆς λογοτεχνίας»

ὁ Βουτιερίδης. Ἀπὸ τὸν ἀσυγκράτητον ὅμως ἄτυχο σὲ πολλὰ ρωμαντισμὸ τῶν δύο Σούτσων κατισχύει μέσα στὴν αἰσθητικὴ τοῦ Ραγκαβῆ καὶ παρ' ὅλη τὴ ρωμαντικολατρεία ποὺ τῆς εἶχε δώσει ἡ γονιμότητά του πλούσια δείγματα καὶ ποιητικὰ καὶ μελετητικά, κατισχύει μιὰ ροπὴ στὸν κλασσικισμό, δηλονότι στὴν τεχνικὴ ἐγκράτεια καὶ στὴν οἰκονομία ποὺ τῆς ἔδινε καὶ στὴ γλῶσσαν ἀκόμα, στὴν αὐστηρὰ καθαρεύουσα ἐκτέλεση, κάποια εὐπερίγραφη χάρη ποὺ δὲ μποροῦσε νὰ μὴν τὴν προσοικειωθῇ ἡ ποίησή μας. Ἡ κλασσικιστικὴ τέχνη του φτάνει στὴν ἐντέλεια μὲ τὰ δυὸ κορυφαῖα του καλλιτεχνήματα, τὸν «Πλοῦν τοῦ Διονύσου» καὶ ἀργότερα τὸ «Γοργὸ Ἱέρακα». Ἀλλὰ πολὺ πρωτήτερα σὲ συντομώτερά του στιχουργήματα, κυριώτατα στὰ λεγόμενα σαπφικά, ἀποκαλύπτεται ἡ ραγκαβικὴ δεξιωσύνη. Ἀπὸ τότε χρονολογεῖται ἢ καὶ ἁπλούστερα θυμίζεται ἀσυνείδητα χωρὶς καμμιὰ προσχεδιασμένη ροπὴ ὁ ραγκαβισμὸς αὐτὸς στὴν ὅλη μας ποίηση, χωρὶς τίποτε ἐξαιρετικὰ νὰ καθιερώνῃ, ποὺ νὰ μὴν εἶν' ἐξαίρετο στούς ξεχωριστούς, ποὺ νὰ μὴν εἶναι τῆς ντουζίνας γιὰ τοὺς τριμμένους στιχοπλέχτες.

Ἰδοὺ τὸ ποίημα τοῦ Ραγκαβῆ ποὺ δίνει ἀρχιμουσικὰ τὸν τόνο καὶ τὸν τρόπο στὸ ἀντιρρωμαντικὸ στάσιμο τοῦ ποιητικοῦ χοροῦ:

> Ἦτον ὅτ' ἐπλάσθη λευκὸν τὸ ῥόδον,
> πλὴν τὸ ἄσμ' ἀκοῦσαν τῆς ἀηδόνος,
> τῆς αἰδοῦς τὸ χρῶμα περιεβλήθη
> ἐρυθριάσαν.
>
> Ὅταν δ' εἰς τοὺς κλάδους τὴν φωλεάν του
> ἔπλεξεν ὁ ἄρνις τῆς μελωδίας,
> τότε ὑπ' εὔοσμον περιεχύθη μύρων
> τὸ ῥόδον.
>
> Πλὴν χειμὼν ὡς ἦλθε μακρὰν ὁ ψάλτης,
> φῶς ζητῶν καὶ θέρμην μακρὰν ἀπέπτη,
> καὶ τὸ ῥόδον ἔμεινε κ' ἐμαράνθη
> φυλλορροῆσαν.

Ἐδῶ θὰ ἦτον ἀνάγκη νὰ τὴν ἀφορίσω θετικὰ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ ἑνὸς ποιήματος ρωμαντικοῦ κ' ἑνὸς ἀντιρρω-

μαντικοῦ. Κρίνω προτιμότερο, ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ ποὺ πάντα στέκεται καθυστερημένος ἀπὸ τὴν οὐσία σὲ περισσότερα ἢ σὲ λιγότερα, νὰ παραθέσω κείμενα ποὺ θὰ δείχνουν τὰ πράγματα θετικώτερα καὶ χωρὶς νὰ τὴν καθορίζουν ἀφηρημένα τὴν ἀλήθεια.

***

Στὸν Ἀχιλλέα Παράσχο εἶναι ἡ τολμηρότερη ἐμπνοὴ τοῦ ξετυλιμένου σ᾽ ἐμᾶς ρωμαντισμοῦ. Νά, λίγοι του στίχοι ποὺ δηλώνουν πολλά:

Τί θέλεις; Τὴν ἀνατροπὴν τῆς οἰκουμένης πάσης;
Τὸν γαλαξίαν τάπητα μὴ θέλεις τῶν ποδῶν σου;
Θέλεις νὰ ἴδῃς οἱ βυθοί τί κρύπτουν τῆς θαλάσσης;
Εἰπέ, εἰμαι ἱππότης σου καὶ λάτρης τῶν εὐχῶν σου.
Ὦ! ζήτησον, ζήτει τὸ πᾶν καὶ δὲν θὰ μὲ πτοήσῃς.
Μόνον νὰ μὴ σὲ ἀγαπῶ ποτὲ μὴ μοῦ ζητήσῃς.

Ἢ τὸ τετράστιχο ἀπὸ τὸν περίφημο ὕμνο του Ἔρως σοβαρώτερο πάντα ἀπὸ τὶς εὔκολες εἰρωνεῖες ποὺ τὸ κυνηγοῦν στὴ δημοσιότητα:

Τὴν θέλω ἀσθενῆ ἐγὼ τὴν φίλην μου, ταχεῖαν,
ὠχρὰν τὴν θέλω καὶ λευκὴν ὡς νεκρικὴν σινδόνην
μὲ εἴκοσι φθινόπωρα, μὲ ἄνοιξιν καμμίαν,
μ᾽ ὀλίγον σῶμα, ἄνεμον σχεδόν, ὀλίγην κόνιν.
Τὴν θέλω ἐπιθάνατον, μ᾽ ἀθανασίας μύρον,
κόρην καὶ φάσμα, σάβανον ἀντὶ ἐσθῆτος σύρον.

Ἢ τοὺς στίχους του αὐτοὺς ποὺ ζωγραφίζεται, γιὰ τὴ φανταστική του ἐρωμένη ὅλη του ἡ ἀφροντισιά, ὅσο κι ἂν εἶναι ἡ ὑποταχτικὴ τῶν μεγάλων πανευρωπαίων συναδέλφων του:

Μὲ Βύρωνος γογγύζουσαν τὴν ἔπλασα καρδίαν,
καθὼς τὴν Σάνδην ἔμπλεον ὀργῆς καὶ ἀθεΐας,
τῆς ἔδωσα τὴν σκοτεινὴν τοῦ Δάντη φαντασίαν,
καὶ τῆς ἐχάρισα τὸ πᾶν, ἐκτὸς τῆς εὐτυχίας.

Ἔμπνευση ποὺ συχνὰ καὶ πλουσιοπάροχα τὴν ἐφιλοτέχνησε ἡ μεγαλόπνοη εὐρωπαϊκὴ ποίηση εἶναι ἡ Σαπφώ.

Ἡ ζωή της λυρική, ὅση κακολογία κι ἂν ἔδωκε στὴν κωμικὴ πεζολογία καὶ στὴν ψυχιατρική, ὁ θάνατός της ρωμαντικὸς μὲ τὸ μελοδραματικὸ θρύλο της εἶναι ἀπ᾽ ὅσα γνωρίζω τὸ θέμα τῶν ποιημάτων δυὸ κορυφαίων λυρωδῶν, τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τοῦ Λεοπάρδη. Ἐξυπακούεται καὶ ξετυλίγεται μέσα σ᾽ αὐτά, μακρόστιχα, πολυδαίδαλα, ἐλεγειακὰ δραματικὰ καὶ ρητορικὰ καὶ μ᾽ ὅλο τὸν ὑπέροχο λυρισμὸ καὶ τῶν δυὸ ἡ τραγική της μοῖρα. Σ᾽ ἕνα ἀπὸ τοὺς τόμους τοῦ Ἀχιλλέως Παράσχου τὸν ἐκδομένο μετὰ τὸ θάνατό του φέρνεται ἀπίστευτα κι ἀπροσδόκητα καὶ πιὸ ἄκρατα ἀπὸ τὸ κρασὶ τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τοῦ Λεοπάρδη, μεθυστικὸς στὸ ρωμαντισμό του ἕνας ὕμνος Ὁ ὕμνος εἶναι ἡ Σαπφώ:

Ἄ! ὅστις ἔχει τὴν Σαπφὼ τὰ πάντα ἔχει, πείσου.
Σοῦ στέλλω νύκτα πολικὴν καὶ τῆς Ἐδὲμ ἡμέραν.
Σοῦ στέλλω ὕψος τ᾽ οὐρανοῦ καὶ βάθος τῆς ἀβύσσου.
Εἰς φύλλον χάρτου πέλαγος, παρθένον καὶ ἑταίραν.
Ὡς ἡ θεότης καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἑστερεῖτο
γένους καὶ φύλου, ἡ Σαπφὼ ἓν μόνον, Σαπφὼ ἦτο.
Σοῦ στέλλω ὅ,τι ἔπλασεν ὁ Ὕψιστος ὡραῖον,
θνητὴν θεὰν ἀθάνατον, ἀλλὰ πρὸ πάντων πόνον,
καὶ τὴν μοναδικὴν μορφὴν ἁπάντων τῶν αἰώνων.

Καὶ σ᾽ ἕνα πάλι ἄλλο του μακρότατο (ἀπὸ 60 ἑξάστιχα) ποίημα στὰ ἴδια μεταθανάτια ποιήματά του, ἕνα τιτλοφορούμενον πρὸς τὸ Θεό, ἐμφανίζεται, μόνος θνητὸς μέσα στὸ χριστιανικὸ παράδεισο ἡ ποιήτρια:

Εἶδα ἐκεῖ καὶ τὴ Σαπφὼ σὲ ροδοδάφνης στρῶμα
ὡραία σὰν τοὺς στίχους της ἐμπρός μου τὰ προβάλλῃ.
Ψάλλει καὶ παύουν τὰ πουλιά, τὰ Χερουβίμ, τ᾽ ἀγέρι.
Κι ἀγγελικὸ τῆς λύρας της τήνε στηρίζει χέρι.

***

Σταμάτησα στὴ λυρικὴ τοῦ ρωμαντισμοῦ, μάλιστα στὸν παράξενα ἀκουσμένον ὕμνο πρὸς τὴν Σαπφώ, γιὰ νὰ τραβήξω ἴσα ἴσα πιὸ κανονικὰ πρὸς τὸ ἀντιρρωμαντικὸ στάσιμο ποὺ θέλω. Μετὰ τὸ Ραγκαβῆ, ποὺ ἔδωκε τὸ σύνθημα, νά ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, δηλωμένος κλασσικιστής, ἀντι-

παθητικὰ βλέποντας τοὺς Σολωμοὺς κι ὅλους τοὺς Ἑπτανήσιους, καταφρονετικὰ τοὺς Σούτσους καὶ τὴν Ἀθήνα τους, ἀδιάφορος καὶ στοὺς ἀκουσμένους κορυφαίους, τοὺς Εὐρωπαίους ρωμαντικούς, φιλόλογος μοναδικὸς γιὰ μᾶς, λογοτέχνης ἀναγκαστικὰ καλλιεργώντας τὴν καθαρεύουσα, ποὺ τὴ βρίσκει αἶσχος καὶ ντροπὴ γιὰ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα, δημοτικιστὴς ἐνθουσιαστικός, μὲ τὴν ἀνοχή του πρὸς τὸ Ζαλοκώστα, μὲ τὸν ἔρωτά του πρὸς τὸν Εὐριπίδη, ἀμείλικτος ὕβριστὴς—ὅσο καὶ ἄδικος—τοῦ Βαλαωρίτη, μὰ πάντα ὁ Βερναρδάκης, ὑπέροχος. Νάτην ἡ Σαπφώ του:

Τῆς Λευκάδος ποτὲ τὸ μοιραῖον
ἀκρωτήριον κόρη λευχείμων
ἐπεσκόπει ἀπὸ τῶν ἐρήμων
καὶ δυσβάτων τῆς νήσου ὀρέων
μὲ δακρύβρεκτον ὄμμα ἡ τλήμων.

Εἰς τὴν κόμην της στέφος ἐφόρει
ἡ νεάνις αὐτὴ χρυσανθέμων,
μὲ τὴν κόμην ὑπὸ τῶν ἀνέμων
λελυμένην ἀφῆκε τὰ ὄρη
καὶ μὲ βῆμα κατήρχετο τρέμον.

Εἰς τὴν χεῖρα της λύραν ἐκράτει,
εἰς τὸ κῦμα τὴν λύραν της ρίπτει
πρὸς τὸ ὕδωρ τὸ σῶμα της κύπτει,
μὲ τὰς χεῖρας τὴν ὄψιν της φράττει,
κῦμα, δέξε με, λέγει, καὶ πίπτει.

Ἡ ἀθλία εὐθὺς κατεπόθη
εἰς τὰ κύματα· φλοῖσβος προσκαίρως
εἰς ἠκούσθη εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος
κ' οἱ τερπνοί της ἐσβέσθησαν πόθοι
καὶ μ' αὐτοὺς συνεσβέσθη ὁ ἔρως.

Ἡ σιωπή, ποὺ τὴν τονίζει ὁ Carlyle γιὰ τοὺς στίχους τῆς Θείας Κωμωδίας τοῦ Δάντη, σὰ νὰ ψιθυρίζῃ κ' ἐδῶ τὴν ἀσύλληπτη φωνή της. Νά την ἡ Σαπφὼ τραγουδημένη ἀντιρρωμαντικά. Κανένα λειτουργικὸ τροπάρι γιὰ τὴ δόξα της. Καμμιὰ ὑπόμνηση γιὰ τὴν ὁμοφυλοφιλιά της, τίποτε γιὰ τὸ μελόδραμα τῆς ζωῆς της, καμμιὰ λεπτομέρεια γιὰ τὴν τρικυμία τοῦ πάθους της. Ἂν δὲν κρατοῦσε

μιὰ λύρα στὰ χέρια της, τίποτε δὲ θὰ μᾶς ἔδειχνε παρὰ πὼς εἶναι μιὰ κόρη ταπεινὴ κι' ἀγνώριστη τοῦ κόσμου ποὺ πάει ἄγνωρα νὰ πεθάνῃ. Ὁ μόνος λυρικός της διάκοσμος τὰ κορίτσια τῆς Μυτιλήνης, ποὺ μὲ τὰ στέφανα ποὺ πρέπει νὰ τῆς ρίξουν ἀρχίζει καὶ καταλήγει τὶς στροφές του ὁ ποιητής. Ἔτσι λιτὰ κ' ἔτσι ἁπλὰ κ' ἔτσι σιγαλὰ κάνει τὸ γύρο του ὁ ποιητικὸς νεοελληνικὸς χορὸς στὴ Σαπφὼ ποὺ τὴν ὑψώνει βακχικὰ ὁ Παράσχος. Καὶ φαντασθῆτε πὼς ὁ Βερναρδάκης φιλόλογος θὰ τὴ γνώριζεν ἐκεῖνος καλὰ τὴ Σαπφώ, ὅσο θὰ τοῦ τὸ ἐπέτρεπεν ὁ χρόνος, ποὺ σχεδὸν δὲν ἄφησε τίποτε ἀκέριο ἀπ' τὰ ποιήματά της, καὶ δὲ θὰ γνώριζε τίποτε ἀπ' αὐτὴ ὁ Παράσχος, ἄγευστος ἀπὸ κάθε εἴδους ἀρχαιοσοφία, ἐκτὸς ἂν ἔτυχε ν' ἀκούσῃ τὰ λόγια κανενὸς Σαπφολάτρη ποὺ θὰ τοῦ ἔκαναν ἐντύπωση. Ἀλλὰ ὁ Παράσχος χαίρονταν τὴ φαντασία, μαντική.

* * *

Οἱ ρωμαντικοὶ πάλι στὸ νεοελληνικὸ λυρισμὸ τῆς καθαρεύουσας ὕψωσαν βωμοὺς γιὰ τὸ ἐρωτικὸ ἰδανικό. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω τὶς Ἐκεῖνες τοῦ Βαλαβάνη καὶ τοῦ Ἀλέξαντρου Ραγκαβῆ καὶ τὶς δυὸ μυστηριακὲς ἀνειρεμένες μελῳδικές, κυριώτερα τοῦ δεύτερου πρότυπου ἀριστοτεχνικὴ στὸν ἰδεολογικὸν ἰδανισμό, στὴ ρίμα της, στὸ στίχο της. Πῶς εἶχε χρέος ν' ἀπαντήσῃ ὁ ἀντιρρωμαντικὸς χορός; Ἀπαντᾶ μὲ τὸ ποίημα τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου:

Τὴν μαύρην νύκτα ἀγαπῶ καὶ τὸ χρυσοῦν της στέμμα
ἐξ ἀστέρων,
τὸ μέγα ὄμμα τ' οὐρανοῦ, τὸ τῆς σελήνης βλέμμα
τὸ μαρμαῖρον.
Τ' ἄγριον δάσος ἀγαπῶ, τῶν μαύρων του ἀβύσσων
τὴν σκοτίαν,
τὸ φύλλωμά του τὸ σιγῇ ὑπὸ τὴν αὔραν φρίσσον
τὴν νυκτίαν.
Τὸν γρύλον ἄδοντ' ἀγαπῶ ὑπὸ ἀνθοῦντος θύμου
νέον κλῶνα,
τὴν ἀπαντῶσαν εἰς αὐτὸν διὰ φωνῆς εὐθύμου
ἀηδόνα.

Τί ἄλλο ἔτι ἀγαπῶ; Οὐδέν. Ὦ! ὄχι, μᾶλλον
ἢ ἐκεῖνα
τῶν ὀφθαλμῶν της ἀγαπῶ τῶν μαύρων καὶ μεγάλων
τὴν ἀκτῖνα.
Τοὺς μελανοὺς πλοκάμους της τοὺς στέφοντας τ' ὡραῖον
μέτωπόν της
καὶ τὴν πορφύραν τῆς αἰδοῦς ὑπὸ τὸν χνοῦν τῶν νέων
παρειῶν της.
Τὸ φώνημά της ἀγαπῶ τὸ τρέμον ὡς κιθάρα
κρουομένη
καὶ μίαν μόνην λέξιν της· εἰς τίνα εἶναι ἄρα
πεπρωμένη;

Ὕστερ' ἀπὸ τοὺς ἀκάθιστους χαιρετισμοὺς τῶν ρωμαντικῶν μας, καὶ δημοτικιστῶν ἀκόμη καὶ πάσης φυλῆς ποιητῶν, ὕστερ' ἀπὸ τοὺς λυρικοὺς ποὺ ἐξομολογοῦνται τὸν ἔρωτά τους καὶ μᾶς ζωγραφίζουν τὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας τους μὲ χρώματα ὅσο παίρνει μεθυστικά, φανταστικά, ὑπερθετικὰ καὶ λαμαρτινικά, τὸ ποίημα τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, ὅσο κι ἂν ὁ ποιητής του ἀνῆκεν, ἐξουσιοδοτημένος ἀπόλυτα, στὴ ρωμαντικὴ εὐαισθησία, ἦτανε σὰ γραμμένο προσχεδιασμένα μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ ἀντιρρωμαντικοῦ ποιητικοῦ χοροῦ καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀκρίβεια. Δύσκολα ποιητὴς θὰ μποροῦσε νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸν ἀκριβό του ἔρωτα ἔτσι λιγόλογα, σεμνά, λιτά, ἁπλά. Ἡ ἐγκράτεια καὶ οἰκονομία τῶν ἀντιρρωμαντικῶν θριαμβεύει στὸν ἀντιρρωμαντισμό. Μόνο ἕνας ποιητὴς ἀπὸ τὸ χορὸ αὐτὸ φαίνεται πὼς προχωρεῖ μὲ βήματα πάρα πολὺ μελετημένα σὲ μιὰν ἁπλότητα παρὰ πολὺ ἁπλή, ποὺ καταντᾷ τοῦτο ὑπερβολή:

Ἦτο φαιδρὰ πρωΐα, καθημένη
ἐγγὺς θυρίδος ἔπλεκεν ἡ κόρη,
καὶ παῦ καὶ ποῦ ὡσεὶ λησμονημένη
στιγμάς τινας ἓν ῥόδον ἐθεώρει.

Ἡ ἀδελφή της εὔχαρι παιδίον,
θορυβωδῶς πλησίον ἐμελέτα.
Ἀλλ' ἄφινεν ἐξαίφνης τὸ βιβλίον
κ' εἰς χαρωπὸν ἀσμάτιον ἐπέτα.

Ἀπέναντί των εὐτυχὴς καὶ χαίρων
ἐπὶ τραπέζης κύπτων εἰργαζόμην,
κ' ἐνίοτε τὰ βλέμματά μου αἴρων
τὴν φιλην κόρην λάθρα ἐθεώμην.

Παρῆλθε χρόνος, τ' ἄνθος ἐνεκρώθη,
τὸ χαρωπὸν ἐλησμονήθη ἄσμα,
ἐγὼ μακρὰν ἀπῆλθον, τόσοι πόθοι
ἐλύθησαν ὡσεὶ ὀνείρου πλάσμα.

Πρὸς ἄλλο ῥόδον φέρει νῦν ἡ φίλη
τὰ βλέμματά της μετ' ἀγάπης ἴσης,
μὲ ἄλλο ἄσμα ἡ μικρὰ ποικίλλει
τὸ ἔργον της κ' ἐγὼ μὲ ἀναμνήσεις.

Τὸ ποίημα βρίσκεται στοὺς «Στίχους» τοῦ Ν. Καμπᾶ κυκλοφορημένους στὰ 1880. Τὸ περιεχόμενό του ἁπλὸ δὲν εἶναι οὔτε γιὰ τὰ καθημερνὰ διάφορα τῶν ἐφημερίδων. Μιὰ κόρη ποὺ πλέκει καὶ κάποτε κοιτᾷ ἕνα ῥόδο, μιὰ παιδούλα ποὺ παίζοντας κάνει θόρυβο, ἕνας ἀπέναντι διαβάζει στὸ τραπέζι του καὶ κάποτε κρυφὰ ρίχνει τὴ ματιά του στὴν κόρη. Τίποτ' ἄλλο. Ἡ καθαρεύουσα μάλιστα μπορεῖ νὰ τὸ καταστήσῃ τὸ ποίημα (ἐπὶ τραπέζης κύπτων εἰργαζόμην, - τὰ βλέμματά μου αἴρων κλπ.) νερόβραστο, καὶ χωρὶς νὰ τ' ἀξίζῃ. Τὸ σώζει ὅμως τὸ ἁπλὸ καὶ τὸ ἀπέριττο τοῦ στίχου, σπάνιο καὶ ἀριστοκρατικό, ἡ ἀσυνήθιστη κομψότητά του στὴ συνηθισμένη τότε ἀναμαλλιασμένη, βιαστική, ἀλκοολικὴ κακοτεχνία τοῦ πλήθους τῶν ρωμαντικῶν τοῦ καιροῦ. Ἡ τεχνικὴ ὀλιγάρκεια καὶ οἰκονομία κ' ἐδῶ ἀξιοβράβευτη.

*
* *

Μέσα στὸ χορὸ κι' ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος ἐμφανίζεται πρὶν γίνῃ Moréas. Αὐτὸς εἶναι ἀντίθετα δραματικός, τραγικὸς καὶ περιπαθής. Μὰ πάντα προσαρμοσμένος δεξιώτατα στὸν ἀντιρρωμαντισμὸ τοῦ χοροῦ. Ἐγκράτεια μὲ τὰ μετρημένα λόγια της καὶ οἰκονομία, ποὺ τὴν ἐκφράζει ἀγαλινὰ τὴν τραγικότητά της.

Ὅπου ἐκτείνει χλοερὰ ὁ λόφος τὰ πλευρά του
ὑγρὸν τὸ ῥόδον προκαλεῖ τὴν λάλον ἀηδόνα,
ἀλλ' ἀφανὲς καὶ ταπεινὸν παρὰ τὸν ῥύακα του
τὸ ἴον θάλλ' εἰς τὸν λειμῶνα.

Λεπτὴ ἡ δρόσος τῆς αὐγῆς τὸ στέλεχος καλύπτει
καὶ λάμπει εἰς τὰ φύλλα του ὡς δάκρυ εἰς τὸ ὄμμα,
σιγὰ ὡς πάσχων ποιητὴς τὸ μέτωπόν του κύπτει
πρὸς τὸ ὑγρὸν τοῦ χόρτου στρῶμα.

Σιγὰ ὡς πάσχων ποιητὴς τὸ μέτωπόν του κύπτει,
κ' ἐνῶ τὸ πᾶν ἀγάλλεται μόνον αὐτὸ δὲν χαίρει,
ἡ τρυφερὰ καρδία του μικρὰν ὀδύνην κρύπτει
καὶ σκυθρωπὸν αὐτὰ προφέρει:

«Ἂν μ' ἔδρεπε, ποία χαρά, ἂν ἤθελεν ἡ μοῖρα
ν' ἀφήσω εἰς τὰ στήθη της τὸν τελευταῖον τόνον».
Ἀλλὰ παρῆλθε ἡ νεανὶς καὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα
πρὸς τῆς ροδῆς τὸν κλῶνα μόνον.

Ὅπου ἐκτείνει χλοερὰ ὁ λόφος τὰ πλευρά του
καὶ πλέκεται ὁ ἵασμος μὲ τὸ εὐῶδες κλῆμα
μίαν αὐγὴν εὗρον ξηρὸν παρὰ τὸν ῥύακά του
τὸ ἴον τῆς φλογός του θῦμα.

***

Στὶς 12 Μαρτίου 1882 ἐκυκλοφόρησε φωνασμένο στὸ δρόμο, ἕνα ἀνώνυμο ποίημα «Ἡ Ἐπάνοδος τῶν θεῶν». Τὸ ποίημα ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἀνύψωση σὲ δύο στύλους τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν, πρὶν ἀκόμη ἡ Ἀκαδημία ἀνοίξη, δύο ἀγαλμάτων Ὀλυμπίων: τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα. Τὸ γεγονὸς ἄξιζε νὰ συγκινήσῃ τὴν πρωτεύουσα, καὶ πολὺ περισσότερο τὴν καρδιὰ ἑνὸς ποιητῆ μαζὶ μὲ τὸ φιλαρχαϊσμὸ ποὺ ἤτανε γιὰ τοὺς καιροὺς τοῦ Πρόκλου, ὄχι μονάχα τὸν ἀντιρρωμαντισμὸ ποὺ ἔστεκε κάπως, μὰ καὶ τὸν ἀντιχριστιανισμό.

Στοὺς καιροὺς ποὺ γιὰ τοὺς πιὸ μελετημένους καὶ τὰ πλέον ἀντίθετα καὶ τ' ἀντίμαχα συναλλάζονται καὶ συμπληρώνονται, θὰ μποροῦσε νὰ συμφιλιωθῆ κι' ὁ Γολγοθᾶς μὲ τὸν Ὄλυμπο. Μὰ τέτοια περίπτωση δὲ μποροῦσε νὰ χωρέσῃ στὴν ἀποκλειστικὴ καὶ τὴν ἀνήμερη φαντασία ἑνὸς ποιητῆ, ποὺ ἦταν ὁ Δροσίνης. Νεώτατος τότε. Εἴχαμε παρου-

σιαστῆ στὸ Ραμπαγᾶ: πρῶτος ὁ Νίκος ὁ Καμπᾶς, δεύτερος ἐγώ, τρίτος ὁ Δροσίνης, καὶ λίγο λίγο ὕστερα μὲ τὰ βιβλία μας ἀποχτήσαμε τὴ δημοσιότητα. Καὶ οἱ τρεῖς πιὸ ἀποκλειστικοὶ δημοτικιστὲς γιὰ τὴν ποίηση, ἡ ἰδέα τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ στίχο μᾶς πύρωνε ἐπαναστατικὰ τὸν ὀργασμό.

Ὁ Δροσίνης ξεθύμανε. Ἡ Ἀθηνᾶ κι' ὁ Ἀπόλλωνας μέσα στὸ ἀττικὸ φῶς πανύψηλοι, θριαμβευτικοὶ τοῦ δίνουν ἀφορμὴ νὰ ξεσπάσῃ. Οἱ πολλοὶ δὲν εἶναι γιὰ νὰ τὸν θαυμάζουν, ὑποθέτω, τὸ Δροσίνη, μὰ μήτε θὰ τοὺς λογαριάζῃ κι ὁ ποιητής, ἄλλως τε φτάνει στοὺς πολλοὺς ἡ «Ἀνθισμένη Μυγδαλιά». Οἱ κακοὶ καὶ οἱ ἀνόητοι μπορεῖ νὰ τὸν παραμερίζουν ἢ νὰ τὸν καταφρονοῦν. Ὅμως οἱ μελετημένοι κι ὁπωσδήποτε μπασμένοι στὴν ὁμορφιὰ κι ὅσοι γνωρίζουν τὸ «Θὰ βραδιάζῃ» τὸ «Μοιρολόϊ τῆς Ὄμορφης» τὰ «Εἶπε» τὰ «Κλειστὰ Βλέφαρα» καὶ τὰ «Φωτερὰ Σκοτάδια» ποὺ ἤρθανε ὕστερ' ἀπὸ τὰ «Ειδύλλια», τὰ «Ἀμάραντα» καὶ τὴ «Γαλήνη», ποὺ ὅσο ἀσύγκριτα ὡριμώτερα κ' ἐντελέστερα, συνεχίζουν τὸν ποιητή, εἶναι τὸ κοινὸ ποὺ γνωρίζει καὶ ποὺ συγκινεῖται ἀπὸ τὸ Δροσίνη. Τὸ ποίημα ποὺ γράφτηκε στὰ 1882 εἶναι ἴσως ἀπὸ τὰ τελευταῖα ποὺ φανήκανε στὴν καθαρεύουσα.

Ἀλλὰ θὰ περάσῃ κάποιος καιρὸς γιὰ νὰ ξεσκεπάσουν οἱ πρῶτοι στίχοι τοῦ Δροσίνη στὴ δημοτικὴ τὴν ἐμμέλεια τῶν τελευταίων καθαρευόντων στὰ 1882 καὶ τὴ νοσταλγικὴ συντριβὴ τῆς «Ἐπανόδου τῶν θεῶν». Ἡ «Ἐπάνοδος τῶν θεῶν» ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς Ὀλύμπιους Διοσκούρους ποὺ εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ κι ὁ Ἀπόλλωνας. Παραθέτω ὁλόκληρη τὴν Ἀθηνᾶ:

Διωχθεῖσα μετὰ πάλην
πρὸς ὠχρὸν Ναζαρηνὸν
ἐπανέρχεσαι καὶ πάλιν
εἰς τὴν γῆν τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅψιν ἔχεις, θεία κόρη,
κραταιοῦ πολεμιστοῦ
καὶ κρατεῖς ἀκόμη δόρυ
εἰς τὸ πεῖσμα τοῦ Χριστοῦ.

'Αλλ' εὑρίσκεις ἀποστάτην
τὸν ἀρχαῖον σου λαὸν
καὶ ἀναζητεῖς εἰς μάτην
ἐν τῇ πόλει σου ναόν.

Εἰς συντρίμματα ἁπλοῦνται
τόσοι τέχνης θησαυροὶ
καὶ ἀγέρωχοι ὀρθοῦνται
θόλοι μόνον καὶ σταυροί.

Ἂν ἠσθάνετο ὁ λίθος
θὰ ἠκούομεν, θεά,
τὸ παρθενικόν σου στῆθος
ἐν ὀδύνῃ νὰ γοᾷ,

καὶ τὴν ἔρημον τῆς γῆς σου
θὰ προσέβλεπον δειλοὶ
οἱ ὡραῖοι ὀφθαλμοί σου
ἀπὸ δάκρυα θολοί.

Σὲ μιά μου ὁμιλία στὸ φιλολογικὸ σύλλογο «Παρνασσὸ» γιὰ τὸ Βιζυηνὸ καὶ γιὰ τὸν Κρυστάλλη στὶς 31 τοῦ Μάρτη 1916, ἀναφέροντας τὸν «Πύργο τῆς Κόρης» ἕνα ποίημα τοῦ πρώτου στὴν καθαρεύουσα, ἔλεγα, τονίζοντας τὴν ἐξαίρετη γλωσσικὴ φιλοκαλία τοῦ ποιήματος αὐτοῦ: «θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ πὼς ἡ καθαρεύουσα ποίηση στενοχωρημένη ἀπὸ τὴ δημοτικὴ Μοῦσα ποὺ ὅλοι τῆς ἀμφισβητοῦν ἐδάφη καὶ τόπους συνθηκολογεῖ καὶ παρέλαση κάνει γιὰ ν' ἀποσυρθῇ μὲ τὰ ὅπλα της καὶ μὲ ὅλας τὰς τιμὰς τοῦ πολέμου», θὰ ἔπρεπεν ἴσως θλιβερώτερα ἂς εἶναι καὶ δακρυογελαστικά, νὰ παρατηρήσω, πάντα γιὰ τὸ «'Αντιρρωμαντικὸ στάσιμο τοῦ ποιητικοῦ χοροῦ» πὼς μοῦ θυμίζουν οἱ ἀντιρρωμαντικοὶ αὐτοὶ στίχοι τὰ μάγουλα κάποιας φθισικῆς ἀθεράπευτης, φαινόμενο πολλάκις παρατηρημένο, ποὺ ροδίζουν σὰν ἀπὸ ὑγεία στὰ τελευταῖα της.

'Οκτώβριος 1934.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΤΗΝ ΩΡΑ ΤΟΥ ΔΕΙΛΙΝΟΥ

(ΣΕΛΙΔΕΣ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ)

'Οκτώβριος 1934

Εἶναι θεῖο δῶρο ἡ μοναξιὰ τὶς θαμπὲς ὧρες τοῦ δειλινοῦ! Ἡ ψυχὴ ζητᾷ τὴν ἀνάπαυση, κουρασμένη ἀπὸ τὶς ἀδιάκοπες, τὶς διαφορετικὲς ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας. Γερμένη ἁπαλὰ ἀπάνω στὶς ὧρες ποὺ περνοῦν προσμένει... 'Αγάλια, ἀγάλια οἱ ἐξωτερικὲς ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας ἀδυνατίζουν καὶ σβοῦν. Μοιάζουν σὰν νὰ μὴν ἔζησαν μέσα μας. Ἡ ψυχὴ προσμένει...

Διπλωμένη στὸν ἑαυτό της, ἀποτραβηγμένη ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο ἀρχίζει νὰ ζῇ τὴ δική της τὴ ζωή. 'Αρχίζει νὰ νοιώθῃ τὰ λόγια, ποὺ ἄδικα κι' ἀνώφελα μέσα της τὴν ἡμέρα, ψιθύριζε τὸ θεϊκό της εἶναι.

'Αναγεννημένη μοιάζει ἡ ψυχὴ ὕστερα ἀπὸ τὴ θεϊκὴ αὐτὴ ἐπίδραση. 'Ανάλαφρη. Ξεκούραστη. Καλή. Ἕτοιμη πάλι γιὰ τὴ ζωή.

Τέτοιες στιγμές, ποὺ ἡ ψυχὴ ξαναγεννιέται κι' ἀνανεώνεται, θὰ τὶς ἔχουν ὅλοι νοιώσει.

Σ' ἐμένα ἔρχονται πάντα κατὰ τὸ δειλινό. Βλέπω τότε σὰν θεατὴς νὰ ξετυλίγεται μπροστά μου ἡ ζωή... Ἡ ζωὴ ἡ δική μου καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἄλλων. Αἰώνια ἀλλαγή!.. Τὸ κάθε τι μεταβάλλεται γύρω μας, μέσα μας. Πάντα ἐμπρός, μοιάζει τὸ σύνθημα τῆς ἐποχῆς μας. Πάντα ἐμπρός. 'Αδιάκοπες ἐφευρέσεις. 'Εξακολουθητικὴ καλυτέρευση τῆς ὑλικῆς ζωῆς. Μονάχα ἡ χαρὰ λιγοστεύει. Τὸ βλέπομε στὸ σκοτει-

νιασμένο μέτωπο τῶν ἀγνώστων ποὺ συναντοῦμε καθημερινά. Στὴ χαρὰ τῶν νέων ποὺ ἀντηχεῖ κούφια κι' ἀνάβαθα μέσα μας. Τότε γιατί αὐτὸ τὸ ἀτέλειωτο τρέξιμο; Γιατί αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη ἀγωνία γιὰ κάτι τι καλύτερο;

*
* *

Οἱ ἀνάλαφρες σκιὲς τῆς νύχτας πυκνώνουν, τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα τῶν πραγμάτων λιώνουν μέσα στὸ σκοτάδι.

Τώρα ζωντανεύουν στὴ μνήμη μας οἱ εἰκόνες ποὺ μᾶς ἔμειναν ἀπὸ τὴ ζωή. Ἀτακτοποίητες ὅπως τὶς ζήσαμε.

Νέα κορίτσια, ποὺ καθημερινὰ πληθαίνουν, καταγίνονται σὲ σπουδὲς μονομερεῖς ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴ γύρω τους ζωή.

Ἄλλοι ποὺ μονάχα τὴ διασκέδαση ζητοῦν στὴ ζωή.

Νέες γυναῖκες ποὺ δὲ θέλουν παιδιά.

Ἡλικιωμένες ποὺ δὲν ἔχουν τὸ θάρρος νὰ γεράσουν.

Καλλιτέχναι ποὺ περιφρονοῦν τὴν πρακτικὴ ζωή.

Ἐπαγγελματίαι ποὺ ζοῦν μονάχα γιὰ τὴ δουλειά τους. Δῆθεν διανοούμενοι.

Γυναῖκες μὲ ἀσθενικὲς ὑπερευαισθησίες καὶ ὑπερτροφικὸν ἐγώ.

Ἄπειροι ποὺ ἀρκοῦνται μονάχα στὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ μὴ νοιώθοντας ὅτι ὑπάρχει κι' ἄλλη βαθύτερη, πνευματική. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς τύπους τοὺς βλέπομε τώρα ζωντανεμένους μπροστά μας, νά, ἔτσι καθὼς τοὺς εἴδαμε κάθε φορὰ ποὺ τοὺς συναντήσαμε. Ἀνήσυχους, ἀνισόροπους, δυστυχισμένους.

*
* *

Ὅμοια μ' αὐτοὺς ζοῦμε κ' ἐμεῖς. Ἡμέρες, μῆνες καὶ χρόνια ἀκόμα. Τρεχάτοι πάντα. Κάνοντας τὶς ἴδιες σπασμωδικὲς κινήσεις μὲ τοὺς ἄλλους. Πάντα βιαστικοί, κυνηγῶντας ἕνα σκοπὸ ἄγνωστο, σὰν αὐτόματα. Ἔξαφνα ἡ βία

αὐτὴ παύει. Γιατί; Ποιὸς ξέρει!.. Ἡ μεγάλη ἐνεργητικότης σταματᾷ. Ὁ ἄνθρωπος μοιάζει σὰ νὰ μὴν ἔχῃ πιὰ δύναμη γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ αὐτὴ ζωή. Κ' ἐνῷ κάθεται ἔτσι ἀποκαμωμένος, ἡ ἐσωτερική του ζωὴ ἀρχίζει νὰ ξυπνᾷ. Καθὼς τὸ σῶμα ἀκινητεῖ ξεκαθαρίζονται τὰ συναισθήματα, κατασταλάζουν οἱ σκέψεις. Τώρα μόλις ἀρχίζει νὰ νοιώθῃ τὸ νόημα τῶν ὅσων ἔκαμε. Ἀρχίζει νὰ ζῇ.

Κι' ὅσο τὸ σῶμα ἀποκαμωμένο ἀκινητεῖ, τόσο ἡ ψυχὴ συγκεντρώνεται, βαθαίνει καὶ βλέπει διάφανα τὰ πράγματα τῆς ζωῆς. Νοιώθει τὸν ἑαυτόν της καὶ τοὺς ἄλλους. Ζῇ τὴν πραγματική της ζωή.

Πόσο βαστᾷ τὸ βύθισμα αὐτὸ τῆς ψυχῆς; Ἡ συγκέντρωση τοῦ εἶναι μας στὴν ἀληθινὴ αὐτὴ ζωή; Ἄλλοτε στιγμὲς μονάχα. Ἄλλοτε ἡμέρες. Καὶ ἄλλοτε πάλι χρόνια.

Ὅταν περάσῃ ἡ αὐτοσυγκέντρωση αὐτή, νοιώθοντας ὁ ἄνθρωπος καινούργιες δυνάμεις, ξαναρρίχνεται πάλι στὴ βιοπάλη. Οἱ στάσεις του, οἱ κινήσεις του δὲ δείχνουν τίποτε τὸ ἐξαιρετικό. Κι' ὅμως εἶναι ἕνας καινούργιος ἄνθρωπος, ξαναγεννημένος. Μονάχα τὸ βλέμμα του στραμμένο ἀκόμα πρὸς τὰ μέσα εἶναι θαμπωμένο ἀπὸ τὸ μακρινὸ ταξίδι στὸ πνευματικὸ βασίλειο...

ΖΩΗ Σ. ΦΡΑΓΚΟΥ

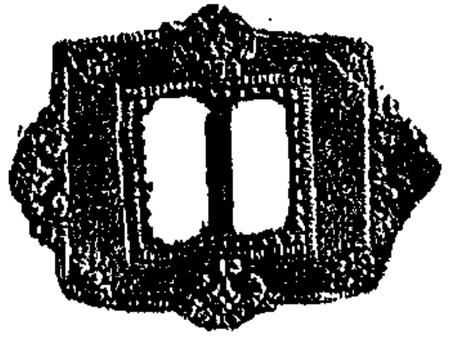

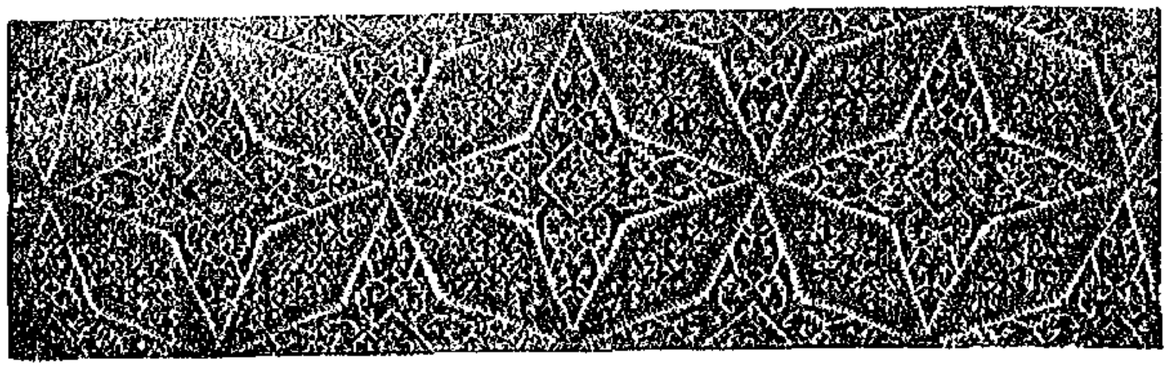

Η ΘΛΙΒΕΡΗ ΣΕΛΙΔΑ

Ὁλόχρυση εἶναι ἡ μέρα ἡ σημερνή,
ἀνάμεσα πρωί καὶ μεσημέρι
μήτε ἄνοιξη εἶναι, μήτε καλοκαίρι,
μόνο μετέωρη μιὰ μέρα γαληνή.

Κι' ἀπ' τὸ παράθυρο, ποὺ διάπλατο φεγγίζει,
μιὰ ρίχνω τὴ ματιά μου στὸ τοπίο,
καὶ μιὰ στ' ἀγαπημένο μου βιβλίο,
ποὺ ἡ σκέψη μου σὰν ὄνειρο τ' ἀγγίζει.

Τὶς φυλλωσιὲς κοιτάζω ποὺ σαλεύουν
στὴ μάντρα ποὺ ἔχει φράξη ἕνα γιαπί,
κι' ἀκόμα τοὺς ἐργάτες ποὺ δουλεύουν,
δημιουργοὶ δοσμένοι στὴ σιωπή.

Τὰ σύρματα στοὺς στύλους, καὶ τὸ κλῆμα
ποὺ πράσινο μοῦ ἰσκιώνει ὅλο τὸ σπίτι,
καὶ μιὰ φωλιά, ποὺ κάτω ἀπ' τὸ φεγγίτη
δυὸ χελιδόνια ἐχτίσαν (γιὰ τὴ ρίμα).

Καὶ πάλι τὸ βιβλίο μου ξανανοίγω:
τὸ νόημά του πιάνω λίγο-λίγο,
καὶ τὸ γαντζώνω σάμπως νῆμα σ' ἕναν κλώστη,
καὶ λέω σωστά: πὼς τέτοιον ἀναγνώστη
δὲ θὰ ὀνειρεύτηκε ποτέ του ὁ συγγραφέας,
νὰ συμφωνῇ στὸ βάθος τῆς ἰδέας,
καὶ νὰ μαντεύῃ, ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος,
πὼς τὴν περνάει τῆς λογικῆς τὸ βέλος!

Μὰ ἐτούτη τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἐλπίδα
ποὺ μοῦφερεν ἡ λάμψη τῆς ἡμέρας,
τὶς σκόρπισε μιὰ θλιβερὴ σελίδα,
σὰν ἄνθια ποὺ τὰ τίναξεν ὁ ἀγέρας.

Δυό λόγια ποὺ εἰπωθήκαν ἀπὸ λάθος,
δυὸ γρήγορες ἀνάσες ποὺ χτυποῦνται,
δυό κίτρινες Μορφές, ποὺ ἀπὸ τὸ πάθος
πιστέψανε στ' ἀλήθεια πὼς μισιοῦνται:

«...Μὲς στὴν καρδιά καρφώθηκε τὸ βόλι,
κι' ἀχνίζει ἀκόμα χάμου τὸ πιστόλι.
Γονάτισμα, συγκύλισμα στὸ αἷμα,
γιὰ μιὰν ἀσήμαντη ἀφορμή, ἕνα ψέμα!..
Κι' ἄχ! τώρα ποὺ τὸ ψέμα ἐξεδιαλύθη,
ΕΣΥ πηγαίνεις ἀνεπίστροφα στὴ λήθη!...»

. . . . . .

Κ' ἐγώ, ποὺ σὰν τὸ φῶς τὴν καρτεροῦσα
τὴ λύση, χαρωπή νὰ ρθῇ κι' ἀνθοῦσα,
τόσο βαρειὰ τὴ νιώθω τὴν καρδιά μου,
ποὺ στὴ σελίδα ἀργοκυλοῦν τὰ δάκρυά μου.

Κ' ἔτσι, καθὼς διαβάζω, ἡ σκοτιδιὰ
τῆς θλίψης μὲ σκεπάζει, κ' ἡ βραδιά.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗ

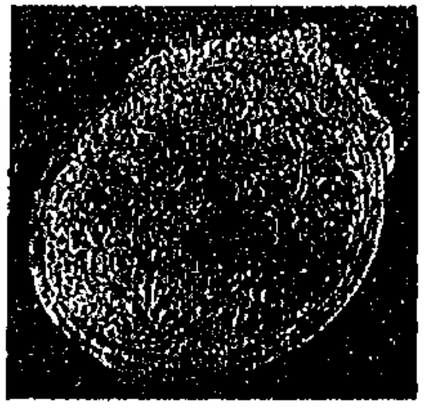

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Δ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

ΑΠΟ ΤΑ ΦΟΙΤΗΤΙΚΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΙΑ

Τὸν περασμένον Μάϊον ἐτελέσθη εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου σεμνὸν φιλολογικὸν μνημόσυνον τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του. Τυχὼν τῆς μεγάλης τιμῆς νὰ καταλεχθῶ μεταξὺ τῶν ὁμιλητῶν τῆς ἑσπέρας ἐκείνης τῆς 10ης Μαΐου, δὲν εἶχα τὸν κατάλληλον καιρὸν καὶ τόπον νὰ ἀναφέρω εἰς τὴν ὁμιλίαν μου ἀξιομνημόνευτον τοῦ Βερναρδάκη ἐπιστολήν, ἡ ὁποία παρέχει ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις περὶ τῆς φοιτητικῆς του ζωῆς. Προσφέρω ταύτην εὐχαρίστως σήμερον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον δὲν ἔμεινεν ἀσυγκίνητον εἰς τὴν περυσινὴν ἐπέτειον τοῦ μεγάλου σοφοῦ.

Ἡ ἐπιστολή, αὐτόγραφος τοῦ Βερναρδάκη, εὑρέθη μεταξὺ ἄλλων ἐγγράφων ἀσχέτων πρὸς αὐτήν, ἀγορασθέντων ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τὸ 1904, καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἐν Βερολίνῳ τῇ . . Ὀκτωβρίου 1858.

Σεβαστέμμοι Πάτερ,

Πρὸ μιᾶς καὶ ἐπέκεινα ἑβδομάδος σᾶς ἔγραψα ὅτι ἔμελλον ν' ἀναχωρήσω ἐκ Μονάχου. Σήμερον σᾶς ἀναγγέλλω ὅτι ἔφθασα ἐνταῦθα πρὸ 5 ἡμερῶν. Προχθὲς ἐνεγράφην εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, καὶ ἤρχισα νὰ φοιτῶ καὶ εἰς τὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν προχθὲς τὴν δευτέραν. Σήμερον

ἔλαβον ἐκ Μονάχου τὰς ἐφημερίδας, ἐν αἷς δὲν μοὶ ἐγράψατε νὰ μάθω τι περὶ τῆς ὑγείας σας. Ἐλπίζω νὰ ἀνελάβετε ἕως τώρα. Περὶ τοῦ ταξειδίου μου δὲν ἔχω νὰ σᾶς εἴπω τι ἄξιον λόγου. Ἐπέρασα ἀπὸ τὴν Λειψίαν καὶ Ἄλλαν, οἱ ἐκεῖ Ἕλληνες μὲ περιεποιήθησαν μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης, ἰδίως ὁ ἐν Λειψίᾳ Λαφαζάνης Πρόξενος, ὁ ἀδελφός του καὶ λοιποί, ὁμοίως καὶ οἱ ἐν Χάλλῃ Μαυροφρύδης καὶ Κυπριανός. Αὐτοῦ εἶδον τὸν Ρὸss καὶ Βερνάρδυν. Ὁ πρῶτος εἶναι φλεγματικὸς καὶ εἰς ἐπίμετρον ἀσθενὴς καὶ τῆς ἀσθενείας του ταὶς παραξενάδες τὰς ἠσθάνθη καὶ ὁ φιλολογικὸς κόσμος ἐσχάτως, ὡς βέβαια θὰ γνωρίζετε. Εὐάρεστος μοὶ ἦτο κατὰ πολλοὺς λόγους ἡ γνωριμία μὲ τὸν Βερνάρδυν. Μοὶ ἔκαμεν ὑποδοχήν, λέγει ὁ συνοδεύσας με Κυπριανός, ὁποίαν εἰς ὀλίγους καὶ σπανίως κάμνει, διότι δυσκόλως τῷ ἀρέσκει ἄνθρωπος, καὶ ταῦτα φιλόλογος. Οἱ δύο Ἕλληνες καὶ μάλιστα ὁ Κυπριανός, μοὶ εἶπον ὅτι ἕνεκα τῆς ᾠδῆς μου μ' ἔλαβεν εἰς πολλὴν ὑπόληψιν, καὶ πρὸ πολλοῦ ἠρώτα περὶ ἐμοῦ, καὶ ὅτι συνετέλεσα, ὡς λέγουν, νὰ λάβῃ πολὺ καλλιτέραν γνώμην περὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅτι ἔν τινι συναναστροφῇ εἶπεν ὅτι «ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσι feine Leute θυσιάζοντες εἰς τὰς Μούσας». Ἡ ὑπόληψις ἀνδρὸς τοιούτου εἶναι ἀποζημίωσις δι' ὅσα ἐσχάτως ὑπέφερα. Καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Ἄλλῃ καθ' ὅλην τὴν ἐκεῖ διαμονήν μου ἐφάνησαν ἀνατενίζοντες πρὸς ἐμὲ μὲ κάποιαν ὑπόληψιν, τὴν ὁποίαν οὔτε ἐκεῖ οὔτε ἐδῶ ἐν Βερολίνῳ περιέμενον, καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν μὲ κάμνουν καὶ ἐμὲ τὸν ἴδιον νὰ τὸ πάρω ἀπάνω μου.

Ὀλίγον ἔλειψε νὰ λησμονήσω νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἐπεσκέφθην ἐν Λειψίᾳ καὶ τὸν Κίνδ. Ὑπερεχάρη γνωρίσας με. Τὴν ᾠδήν μου δὲν τὴν ἀνέγνωσεν, ἐπειδὴ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα, ἀνέγνωσε μόνον τὰ προλεγόμενα τῆς Μαρίας, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἔχει μεγάλην ὑπόληψιν. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ δρᾶμα, εἶναι προκατειλημμένος, ὡς ἐνόησα, ὑπό τινων ἐν Λειψίᾳ, οἱ ὁποῖοι ὡς ποιητὴν οὐδόλως μὲ παραδέχονται ἐν ᾧ ὁμολογοῦσιν, ὡς πάλιν ἄλλοθεν ἔμαθον, ὅτι εἶμαι δεινὸς κριτικὸς καὶ φιλόλογος. Λοιπὸν ἠξεύρετε τί μοι εἶπεν ὁ Κίνδιος; τίποτε ὀλιγώτερον παρὰ ὅτι ὡς πρὸς τὴν ποίησιν εἶμαι

«ζῶον μιμητικόν»! — Πόθεν τὸ συμπεραίνετε; τὸν ἠρώτησα, ἀνεγνώσατε τὸ δρᾶμα; — Ἐφάνη στενοχωρημένος. Τῷ ἔκαμα μίαν Vorlesung περὶ ποιήσεως, ἂν δὲν τὸν μετέπεισα νά με ἀναγνωρίσῃ ὡς ποιητήν, θὰ μ' ἐθαύμασεν ὅμως ὡς φιλόλογον! Τόσον πτωχὸς τὸ πνεῦμα εἶναι ὁ κακομοίρης!

Τὰ ἐν Βερολίνῳ μοὶ προσέπεσαν οὔτε ἀπροσδόκητα οὔτε ἀνέλπιστα. Ὅ,τι περιέμενον, τοῦτο καὶ εὗρον, ὀνόματα μεγάλα καὶ πράγματα μικρὰ καὶ ὀλίγα. Ἔδρας πολλὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικάς, καὶ σχολαστικότητα πλειοτέραν. Ἔχω τώρα δύο ἡμέρας ὅπου ἤκουσα ὑπὲρ τὰ 16 φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικὰ μαθήματα, καὶ ὅμως σᾶς βεβαιῶ ὅτι οὐδὲ μίαν κἂν γνῶσιν προσαπέκτησα. Τὰς παραδόσεις μάλιστα τοῦ Böckh εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποφέρω διὰ τὴν ἀφόρητον pedanterie! Μὰ τὸν Θεόν, ἢ ἐγὼ εἶμαι τρελλός, ἢ καθὼς κατήντησεν ἡ φιλολογία παρὰ τοῖς Γερμανοῖς εἶναι βάσανοι τῆς Κολάσεως, σωρὸς λιτερατικῶν καὶ βιβλιογραφικῶν Notizen, μηχανικὸς φαμπρικαρισμὸς βιβλίων, antiquarische Specereі! Καὶ τὸ νόστιμον εἶναι ν' ἀκούῃ τις καὶ τὰς εἰρωνεύσεις, καὶ τὴν σεμνολογίαν, καὶ τὴν σεμνοπροσωπίαν! Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον τοὐλάχιστον ἀρέσκομαι εἰς τὰς παραδόσεις αὐτάς, διότι σπουδάζω τὴν ἀνθρωπίνην ματαιότητα. Πολλὰ εἶχον νὰ εἴπω ἀλλὰ δὲν γίνονται ἀντικείμενον ἐπιστολῆς. Ἐν τούτοις θ' ἀκολουθήσω τακτικῶς 5-6 φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικὰ μαθήματα, ἴσως δυνηθῶ τὰ μεταβάλω γνώμην. Ἂν πάλιν δὲν τὴν μεταβάλω, τόσον τὸ καλλίτερον, διότι θὰ τὴν στερεώσω βέβαια τότε ἔτι μᾶλλον.

Πρὸς τὸν Φίλιππον ἀκόμη δὲν ἀπήντησα διότι ἀκόμη δὲν ἦλθε ἡ κάσσα μὲ τὰ βιβλία μου ἀπὸ τὸ Μόναχον. Ἀπὸ Πετρούπολιν ἀκόμη δὲν ἔλαβον ἀπάντησιν διὰ τὰ χρήματα τοῦ διπλώματός μου. Τὰ οἰκονομικά μου κατήντησαν ὅπου ἐφοβούμην, ἦλθα ἐδῶ μὲ 75 τάλληρα. Τὰ ἔξοδά μου τὰ περιώρισα εἰς τὸν ἔσχατον βαθμόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὠφέλεια; Διὰ οἴκημα, τροφὴν καὶ τὰ λοιπὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, χωρὶς δίδακτρα, φορέματα (σημειώσατε, διὰ νὰ μὴ νομίσητε ἴσως ὅτι κάμνω τὸν petit-maitre, ὅτι ἀκόμη φορῶ τὸ σουρτοῦ-

κον ὅπου εἶχα ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, τοῦ ὁποίου αἱ ἄκραι καὶ τὰ κομβία κατεφαγώθησαν) κ.τ.λ. χρειάζονται 30 τάλληρα, οὐδὲ φοίνικα ὀλιγώτερον, κατὰ μῆνα. Εἰς ἀποζημίωσιν ὅμως ἡ ὑγεία μου εἶναι καλλίτερα, ἐν γένει ἔχω ὄρεξιν πρὸς τὴν μελέτην ὅσην δυστυχῶς καὶ πρὸς τὸ φαγητόν. Τὸ κυριώτερον δὲ εἶμαι μεταξὺ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἂν δὲν μὲ ἀγαπῶσι, τοὐλάχιστον μὲ σέβονται. A propos, ὁ Λέλης, ὅστις ἀπ' ὀπίσω μου, καθὼς μανθάνω, ἐφλυάρει πολλά, τώρα μὲ περισαίνει ὡς σκυλλάκιον, μὲ τὸ «Κύριε Δημητράκη» πάντοτε εἰς τὰ χείλη. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Bernhardy.

Ἐδῶ παρεντίθεται ὁλόκληρος ἡ πρὸς τὸν Βερναρδάκην ἐπιστολὴ τοῦ Bernhardy γερμανιστί, χρονολογουμένη ἐκ Χάλλης τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1868. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εὐχαριστεῖ ὁ γερμανὸς φιλόλογος τὸν Βερναρδάκην διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ᾠδῆς, ἐπαινεῖ τὴν πινδαρικὴν μορφὴν τοῦ ποιήματος καὶ ἐπιδοκιμάζει κατ' ἀρχὴν τὴν μίμησιν. Ἀλλ' ἔχει ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὸ μέτρον, περὶ τοῦ ὁποίου λέγει ὅτι τὰ μέτρα τῶν *ἐπινικίων* δὲν εἶναι κατάλληλα διὰ τὰ *ἐγκώμια*, ἡ δὲ τέχνη τῶν πινδαρικῶν ἐγκωμίων εἶναι ἄγνωστος. Πρὸς τούτοις ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ποίημα ἔπρεπε νὰ εἶναι βραχύτερον, ἀλλ' ἐπιλέγει ὅτι ἡ ἀξία του δὲν μειοῦται ἀπὸ τὰς τοιαύτας ἀπαιτήσεις. Ἐν τέλει ἀναμένει καὶ δείγματα φιλολογικῶν σπουδῶν ἀπὸ τὸν Βερναρδάκην. Μετὰ τὸ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Bernhardy ἐξακολουθεῖ τὴν ἰδικήν του ὁ Βερναρδάκης:

Παρατηρήσεις νὰ κάμω δὲν ἔχω τόπον. Εἰς τὸ ἄλλο γράμμα μου ἴσως εὕρω καὶ τὸ εἰδικόν μου γράμμα, καὶ σᾶς ἀντιγράψω τινὰς περικοπάς,—τῷ ἐξέθετον τὴν γνώμην μου πῶς πρέπει νὰ γράφωνται παλαιὰ ποιήματα.— Περὶ τοῦ μήκους παρεπονεθη, ὅπως σᾶς εἶχα προγράψει, καὶ ὁ Böckh. Περὶ τῆς παρεκβάσεως, περὶ ἧς λέγει, ὅτι ἔχει ἄδικον δῆλον ἐκ μόνης τῆς λέξεως «die wir bei Pindar ertragen» ὃ ἐστὶν αἱ πινδαρικαὶ παρεκβάσεις ἀπαρέσκουσιν, ἐν ᾧ κατ' ἐμὲ ἐν αὐταῖς μάλιστα ἔγκειται ὅλη ἡ μαγεία τῆς πινδαρικῆς

ποιήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρὰ Πινδάρῳ ὁ σύνδεσμος τῆς παρεκβάσεως πρὸς τὸ κύριον θέμα εἶναι πολλάκις ἀφανὴς καὶ δυσεύρετος, ἀλλὰ εὑρεθεὶς καὶ φανερὸς γενόμενος, ἔστω καὶ μετ' ἰδιαιτέραν προσοχὴν τοῦ νοῦ, ἴσως καὶ δι ἀ ταύτην τὴν προσοχήν, ποίαν δὲν παρέχει εὐχαρίστησιν εἰς τὰ πινδάρεια εἴδη; Περὶ τούτων, ἐπειδὴ πλησιάζει καὶ ἡ ὥρα τοῦ ταχυδρομείου, καὶ ὁ νοῦς μου δὲν εἶναι ἀκόμη εἰς ἥσυχον κατάστασιν, θὰ σᾶς γράψω προσεχῶς. Τοῦτο μόνον προσθέτω πρὸς τὸ παρὸν ὅτι ὁ Bern τὴν αὐτὴν ἐσφαλμένην γνώμην ἐκφραζει καὶ ἐν τῇ γραμματολογίᾳ του περὶ Πινδάρου. Ἐλπίζω ὅτι μὲ τὸ προσεχὲς ταχυδρομεῖον θὰ ἔχω εἰδήσεις περὶ τῆς ὑγείας σας.

Δ. Βερναρδάκης.

Μερικαὶ παρατηρήσεις θὰ ἐξηγήσουν σημεῖά τινα τῆς ἐπιστολῆς:

Ἀπὸ τὴν προσφώνησιν «*Σεβαστέ μοι πάτερ*» νομίζει κανεὶς ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν πατέρα του. Ἀλλ' ὄχι. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεόδωρον Μανούσην, ὅστις προστατεύσας παντοιοτρόπως τὸν νεαρὸν Βερναρδάκην ὡς φοιτητήν, ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τούτου «*ἀντιλήπτωρ καὶ προστάτης καὶ παρήγορος καὶ πατήρ*», ἀπεκάλει δὲ καὶ ὁ ἴδιος τὸν Βερναρδάκην υἱόν. Ὁ Μανούσης ἀποθνήσκων τὸ 1859 ὁρίζει εἰς τὴν διαθήκην του: «*Εἰς τὸν ὡς υἱόν μου ἀγαπητὸν Δημήτριον Βερναρδάκην διαμένοντα χάριν σπουδῆς εἰς Γερμανίαν, ἀφίνω δραχμὰς τριάκοντα χιλιάδας (30.000) τὰς ὁποίας τὸ Πανεπιστήμιον θέλει πληρώσει πρὸς αὐτὸν μετὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα ἐπιστροφήν του, μέχρι τότε δὲ στέλει πρὸς αὐτὸν μόνον τοὺς τόκους τοῦ εἰρημένου ποσοῦ*».

Ὁ Μανούσης συνήθιζε, φαίνεται, στέλλων πρὸς τὸν Βερναρδάκην εἰς Γερμανίαν ἑλληνικὰς ἐφημερίδας νὰ παρεμβάλλῃ μέσα εἰς αὐτὰς καὶ ἐπιστολικὰ σημειώματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ πολλοὺς γίνεται καὶ σήμερον.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ περὶ τῆς ἐν Χάλλῃ (Halle a-S.) ἐπισκέψεώς του εἰδήσεις καὶ αἱ συναντήσεις ποὺ εἶχεν ἐκεῖ. Ὁ Μαυροφρύδης εἶναι ὁ γνωστὸς φιλόλογος καὶ γλωσσολόγος, ὁ μεταξὺ τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Χατζιδάκι εὑρισκόμενος ἐρευνητὴς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης, ὁ δὲ Κυπριανὸς εἶναι ὁ περίφημος γυμνασιάρχης Ἀριστείδης Κυπριανός, ὁ μεταφραστὴς τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας τοῦ Μυλλέρου (K. O. Müller). Ὁ Ρὸς εἶναι ὁ μετὰ τῶν Βαυαρῶν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀρχαιολόγος Λουδοβῖκος Ρόςς, ὅστις γενόμενος ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν ἐν ἔτει 1844 ψηφισθέντα νόμον τῆς ξενηλασίας καὶ διωρίσθη ἔπειτα καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χάλλης. Ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βερναρδάκη (τὸ 1859) πάσχων ἐκ νευρασθενείας ηὐτοκτόνησε. Ὁ Βερνάρδυ εἶναι ὁ ὀνομαστὸς φιλόλογος καὶ ἑλληνιστὴς τῆς Χάλλης Γοδοφρεῖδος Bernhardy.

Ἡ ᾠδή, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὴν ἐπιστολήν, εἶναι ἡ περίφημος πινδαρικὴ ᾠδή, τὴν ὁποίαν ἐποίησεν ὁ Βερναρδάκης πρὸς τιμὴν τοῦ ἑορτάσαντος τότε τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς καθηγεσίας του Φρειδερίκου Θειρσίου, τοῦ μεγάλου φιλέλληνος, ὅστις ἐλθὼν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πράξας, ἀπεκλήθη ὕστερον διὰ τὴν σοφίαν του καὶ διὰ τὴν εἰς Βαυαρίαν δρᾶσίν του Preceptor Bavariae. Ἡ σύνθεσις τοῦ πινδαρικοῦ τούτου ποιήματος, ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν ἐν Μονάχῳ τότε σπουδάζοντα Βερναρδάκιν ἐκ μέρους ὅλων τῶν εἰς Γερμανικὰ Πανεπιστήμια φοιτώντων Ἑλλήνων, ἔκαμε καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν. Ἐδημοσιεύθη εἰς Γερμανικὰ φιλολογικὰ περιοδικὰ καὶ ἔτυχεν ἐπαινετικωτάτων κρίσεων ἐκ μέρους τοῦ Elissen καὶ ἄλλων Γερμανῶν φιλολόγων, ἐν οἷς καὶ τοῦ εἰδικοῦ πινδαριστοῦ Βερνάρδυ, περὶ τῆς κρίσεως τοῦ ὁποίου μακρότερον κάμνει λόγον ὁ Βερναρδάκης εἰς τὴν πρὸς τὸν Μανούσην ἐπιστολήν του. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Βερνάρδυ περὶ τῆς ᾠδῆς, τὴν ὁποίαν ἀντιγράφων ἀνακοινοῖ ὁλόκληρον πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ προστάτην του ὁ νεαρὸς Βερναρδάκης, φαίνεται ὅτι ἔχει γίνει γνωστή, διότι τὴν ἀναφέρει καὶ ὁ βιογράφος καὶ φίλος τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη *Μιλ. Ι. Μιχαηλίδης* εἰς τὸ βιβλίον του «*Λεσβιακαὶ Σελίδες μέρος Α' Βίος καὶ Ἔργα Δημητρίου Ν. Βερναρδάκη*» Μυτιλήνη 1909 σελ. 28. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ ἡ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι φράσις τοῦ Bernhardy «feine Leute» (= ἐκλεκτοὶ ἄνθρωποι) θυσιάζοντες εἰς τὰς Μούσας μὲ τὴν ἐξήγησιν ὅτι νοοῦνται δι' αὐτῆς ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης καὶ ὁ Φίλιππος Ἰωάννου, πρὸς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ὁ Βερναρδάκης εἰς ἀλληλογραφίαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰς τὴν ἐπιστολὴν μνείας τοῦ ὀνόματός του (*«Πρὸς τὸν Φίλιππον δὲν ἀπήντησα»*). Ἡ ᾠδὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Θειρσιον προσεπόρισε μεγάλην τιμὴν καὶ δόξαν εἰς τὸν Βερναρδάκην, ἔκαμε δὲ καὶ αὐτὸν τὸν πολὺν Φαλμεράϋερ νὰ ζητήσῃ τὴν γνωριμίαν του καὶ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν νεαρὸν Ἕλληνα φοιτητὴν αἰσθήματα ἐκτιμήσεως καὶ φιλίας.

Ὁ Κίνδ, τὸν ὁποῖον ἐπισκέπτεται εἰς τὴν Λειψίαν ὁ Βερναρδάκης εἶναι ὁ ἔνθερμος φίλος καὶ θαυμαστὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας Κάρολος Θεόδωρος Κίνδ, ὁ μεταφραστής, συγγραφεὺς καὶ ἐκδότης πολλῶν ἔργων ἐμπνευσμένων ἀπὸ ἀκραιφνῆ ἀγάπην πρὸς τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα. Ἡ ὁμιλία Βερναρδάκη καὶ Κίνδ, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὴν ἐπιστολήν, στρέφεται περὶ τὴν «Μαρίαν Δοξαπατρῆ», τὸ νεωστὶ τότε ἐκδεδομένον δρᾶμα τοῦ Βερναρδάκη.

Ἐνδιαφέρουσαι καὶ χαρακτηριστικαὶ διὰ τὰς φιλελευθέρας καὶ ριζοσπαστικὰς φιλολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Βερναρδάκη εἶναι καὶ αἱ ἐκ τῶν καθηγητῶν τοῦ Βερολίνου ἐντυπώσεις του, πρὸ πάντων δὲ αἱ διὰ τὸν μέγιστον τῶν τότε φιλολόγων Boeckh κρίσεις. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἐπιστολῆς εἶναι τὸ σπουδαιότερον καὶ τὸ σημαντικώτερον, διότι μᾶς δίδει εἰκόνα τῆς ἀπὸ τότε νοοτροπίας τοῦ Βερναρδάκη, ἥτις ἔμελλε κατόπιν νὰ ἐκδηλωθῇ τόσον καινοτόμος καὶ φω-

τεινὴ εἰς πλεῖστα ζητήματα καὶ πεδία τοῦ διανοητικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Τὰ ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν ἀναμενόμενα χρήματα, ἀνεμένοντο ἀπὸ τὸν ὁμώνυμον ὁμογενῆ καὶ εὐεργέτην τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, ὅστις κατὰ σύστασιν τοῦ Μανούση τοῦ παρέσχε τὰ μέσα τῶν εἰς Εὐρώπην σπουδῶν δι' εἰδικῆς ὑποτροφίας.

Ποῖος εἶναι ὁ ἐν Βερολίνῳ διατρίβων Λέλης, δὲν ἠμπορῶ ἀκριβῶς νὰ εἴπω. Μήπως εἶναι ὁ κατόπιν γενόμενος γραμματεὺς τοῦ βασιλέως Γεωργίου;

Σ. Β. ΚΟΥΓΕΑΣ

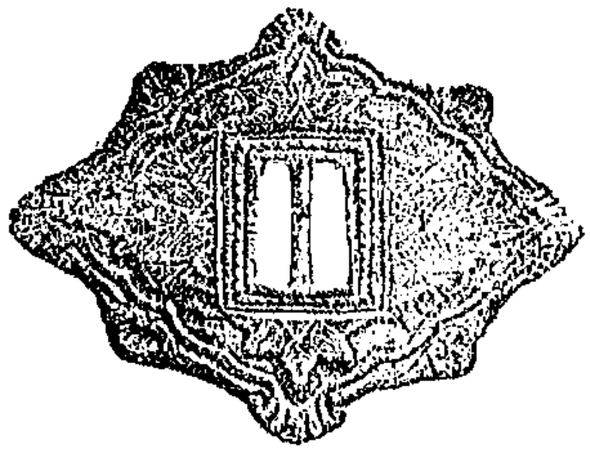

ΟΙ ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΙ

Μὲ τὴν λέξιν ***κρύσταλλος*** ἐννοοῦμεν συνήθως κάτι τι τὸ ***ψυχρὸν*** ἢ ***διαυγές,*** π. χ. νερὸ κρύο κρύσταλλο, ἢ διαφανὴς ὡς κρύσταλλος—καὶ κατὰ συνεκδοχήν: σκέψις, ἔκθεσις σαφὴς ὡς κρύσταλλον. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως ἐκ τοῦ κρύος, κρυσταίνω κ. λ. δικαιολογεῖ καὶ τὰς δύο ὡς ἄνω ἐννοίας, ἐφ' ὅσον κρύσταλλος θεωρεῖται τὸ στερεοποιημένον διαφανὲς ὕδωρ, ὁ ***πάγος.***—

Σήμερον ὡς κρύσταλλον θεωροῦμεν καὶ ἕνα ***εἶδος ὑάλου,*** τὸ καλλίτερον καὶ ἀκριβώτερον, μὲ διαφάνειαν καὶ λάμψιν ἀνωτέραν, εἶδος χρήσιμον εἰς τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων πολυτελείας, κατόπτρων ἀγγείων κ. τ. τ.

Καὶ ἐνῷ αὐτὴ εἶναι γενικῶς διὰ τοὺς πολλοὺς ἡ κρατοῦσα ἔννοια, εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς στενωτέρους κύκλους, ἡ λέξις κρύσταλλος ἔχει ἄλλην, ὅλως διόλου διάφορον σημασίαν. Διότι μὲ αὐτὴν χαρακτηρίζομεν τὰς κανονικὰς μορφὰς ὅπου λαμβάνει ἡ ὕλη, ὅταν ἀβιάστως στερεοποιεῖται, ***μορφὰς πολυέδρων,*** τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε ψυχρά, οὔτε κἂν διαφανῆ πάντοτε.

Καὶ ἐξηγοῦμαι: Ἂν θερμάνωμεν μέσα εἰς ἕνα κατάλληλον δοχεῖον θεῖον, μέχρι τήξεως καὶ τὸ ἀφήσωμεν πάλιν νὰ ψυχθῇ ἠρέμα, πρὶν δὲ ὁλοκληρωτικῶς στερεοποιηθῇ, ἀποχύσωμεν ὅσον μένει ἀκόμη εἰς ὑγρὰν κατάστασιν, θὰ ἰδοῦμεν ὅτι εἰς τὸν πυθμένα καὶ τὰς παρειὰς τοῦ δοχείου, εἶναι ἀποτεθειμένον θεῖον, στερεοποιημένον ὑπὸ μορφὴν

πυραμίδων κανονικῶν, ὀξυκορύφων. Τὰ πολύεδρα αὐτά, κίτρινα καὶ ἀδιαφανῆ, εἶναι κρύσταλλοι θείου.—Ἂν διαλύσωμεν εἰς νερὸ ἅλας μαγειρικόν, ἢ σάκχαρον, ἢ τὸ κοινότατον σήμερον βορικὸν ὀξύ, καὶ τὸ διάλυμα τὸ ἀφήσωμεν νὰ ἐξατμισθῇ εἰς ῥεῦμα ἀέρος καὶ θερμοκρασίαν χλιαράν, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μέρος τῶν οὐσιῶν ὅπου διελύσαμεν, λαμβάνει τὴν στερεὰν κατάστασιν μὲ μορφὴν πολυέδρων, κλειομένων ἀπὸ ἐπιπέδους ἐπιφανείας, κύβων διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἅλατος καὶ ἄλλην συνθετωτέραν διὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ βορικοῦ ὀξέος, ἢ τοῦ συκχάρου. Ἔχομεν ἐμπρός μας κρυστάλλους ἅλατος, σακχάρου κ. λ. π.

Ὅ,τι μὲ τὰ δύο παραδείγματα ποὺ ἀνέφερα καὶ ἄπειρα ἄλλα ποὺ θὰ ἠμποροῦσα νὰ προσθέσω, κάμει ὁ ἄνθρωπος διὰ τέχνης, τὸ ἔχει κάμει ἡ φύσις πλουσιώτατα, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ἡ καθημερινὴ παρατήρησις. Πλῆθος σωμάτων μᾶς τὰ παρουσιάζει μὲ σαφῶς ἀνεπτυγμένην κανονικὴν μορφήν, ὅπως καλὰ γνωρίζουν οἱ ὀρυκτολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐρευνοῦν τὴν ἀνόργανον ὕλην τῆς φύσεως, ***τὰ ὀρυκτά.***

Ἕνα παράδειγμα μεταξὺ ἀπείρων, μᾶς δίδει τὸ κοινότατον εἰς ὅλην τὴν φύσιν σῶμα, τὸ πυριτικὸν ὀξύ, τὸ ὁποῖον ὡς ὀρυκτὸν ἔχει τὸ ὄνομα ***χαλαζίας*** (quartz). Αὐτὸ ἐμφανίζεται συχνότατα εἰς στερεὰν μορφὴν ἑξαγωνικῶν πρισμάτων, τὰ ὁποῖα κορυφώνουν ἑξαγωνικαὶ πυραμίδες. Τὰ στερεὰ αὐτὰ εἶναι πολλάκις καὶ διαφανῆ καὶ τότε ἔχουν τὸ ὄνομα τῆς ***ὀρείας κρυστάλλου*** Cristal de roche Bergkrystal. (Εἰκ. 1).

Ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἄλλο ὀρυκτῶν ὑλῶν ἔχει ὁμοίαν ἐμφάνισιν· καὶ πρῶτα-πρῶτα οἱ πολύτιμοι λίθοι, ὁ ***ἀδάμας,*** ὁ ***σάπφειρος,*** τὸ ***τοπάζιον***· ἔπειτα κοινότερα σώματα, ὡς ὁ ***ἀσβεστίτης,*** ἡ ***γύψος*** ὁ ***φθορίτης*** καὶ τὰ μεταλλοῦχα, ***σιδηροπυρίτης, γαληνίτης*** κ. λ. π. Μὲ τὰ κανονικά των σχήματα, εἰς μεγέθη μεγάλα καὶ μικρά, μὲ συνδυασμοὺς ποικίλλους, μὲ χρώματα διάφορα καὶ ζωηρά, μὲ λάμψιν ἰδίαν καὶ χαρακτηριστικήν, τὰ κρυσταλλικὰ ὀρυκτὰ δίδουν εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν ὡραιότητας ποὺ κάμουν τὴν εὐτυχίαν τῶν εἰδικῶν· καὶ εἶναι κρῖμα ὅτι δὲν τὰς γνωρίζει

Εἰκ. 1.— Ἄθροισμα κρυστάλλων χαλαζίου (πυριτικὸν ὀξύ).

Εἰκ. 2.— Κρύσταλλοι ἀσβεστίτου (ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον).

ὁ πολὺς κόσμος, ποὺ δύσκολα φαντάζεται, ὅτι ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὡραῖες καὶ ἡ πέτρες! (Εἰκ. 2 καὶ 3).

Αὐτὰ λοιπὸν τὰ κανονικῆς μορφῆς φυσικὰ στερέα, ἀδιαφανῆ τὸ πλεῖστον καὶ βεβαίως ὄχι ψυχρά, αὐτὰ εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους ἐννοοῦμεν μὲ τὴν λέξιν ***κρύσταλλοι.***

Καὶ μέχρι μὲν τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὰ στερεὰ αὐτὰ ἐδίδετο μικρὰ σημασία. Ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ἡ εὐμορφία των, ἀλλὰ δὲν ἐφαίνετο νὰ ἔχουν ἄλλας ἀξίας λόγου ἰδιότητος, διὰ τὰς ὁποίας νὰ κινοῦν περισσότερον ἐνδιαφέρον. Ἐπιστεύετο ὅτι κατὰ τύχην ἡ ὕλη λαμβάνει μορφὰς κανονικὰς μέν, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλας.

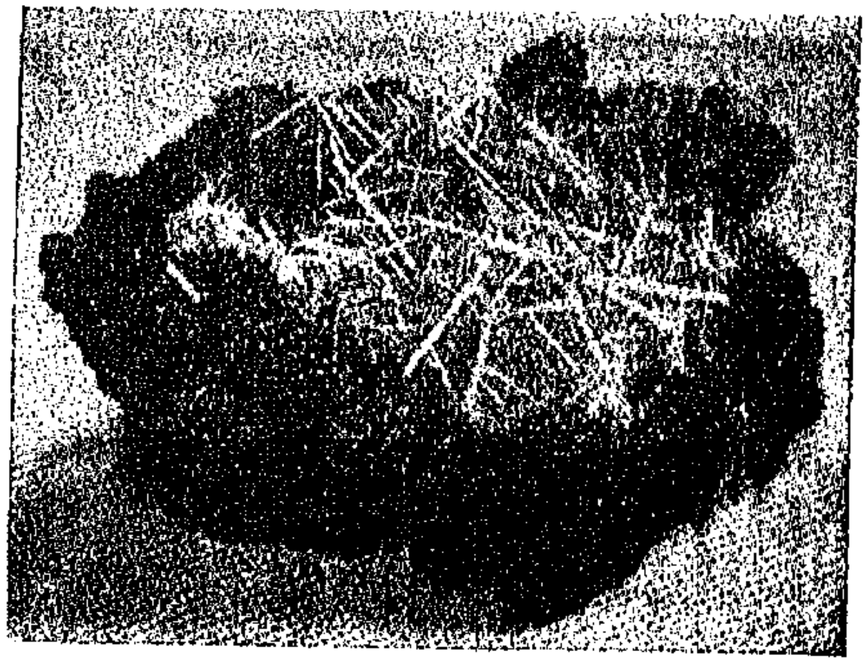

Εἰκ. 3.— Φωλεὰ κρυστάλλων κερουσσίτου (ἀνθρακικοῦ μολύβδου).

Ἀφ' ἧς ὅμως πρὸ ἑκατὸν πενῆντα περίπου ἐτῶν, ἡ παρατήρησις ἔγινε προσεκτικωτέρα, καὶ ἐτέθη ὡς βάσις τῆς ἐρεύνης διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐπιστοποιήθη ὅτι τὰ κανονικὰ αὐτὰ στερεά, οἱ κρύσταλλοι, εἶναι ἄξια τῆς μεγίστης προσοχῆς. Διότι κυριώτατα μὲν καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως νομίζομεν, ἡ κρυσταλλικὴ κατάστασις εἶναι ὁ κανών, κρυσταλλικὰ εἶναι τὰ πλεῖστα τῶν

σωμάτων τῆς φύσεως, τῶν ὀρυκτῶν· δὲν εἶναι μόνον ὅσα παρουσιάζουν σαφῆ κανονικότητα μορφῆς, εἰς πολύεδρα μεγάλα καὶ εὐδιάγνωστα. Διότι καὶ ὅσα δὲν εἶναι τοιαῦτα, ἀποδεικνύονται κρυσταλλικὰ ὅταν καταλλήλως ἐξετασθοῦν, μὲ φακὸν ἢ μικροσκόπιον καὶ μὲ μεθόδους εἰδικάς. Εἶναι δὲ ἐξαίρεσις καὶ μάλιστα σπανία, ἡ ὕλη ἡ ἀκρυστάλλωτος.

Ἐπιστοποιήθη ἐξ ἄλλου, ὅτι κάθε εἶδος ὕλης λαμβάνει τὰς ἰδίας πάντοτε καὶ ὡρισμένας μορφάς, ὅταν κρυσταλλοῦται. Αἱ μορφαὶ αὗται εἶναι πολλαὶ καὶ δι' ὅποιον ἐπιπολαίως ἐξετάζει, φαίνονται ποικιλίας ἀτελευτήτου τόσον, ὥστε νὰ μὴ διαγινώσκεται κανεὶς μεταξύ των συσχετισμός. Ἀλλὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ἀδιαφιλονίκητον συμπέρασμα, ὅτι εἰς κάθε εἶδος ὕλης, ἀντιστοιχοῦν ἴδιαι καὶ χαρακτηριστικαὶ μορφαί, εἰς τρόπον ὅπου νὰ δυνάμεθα, κρίνοντες ἀπὸ τὰς μορφάς, νὰ ὁρίζωμεν τὸ εἶδος.

Ἀνεγνωρίσθη τέλος, ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῶν κρυσταλλικῶν σωμάτων εἶναι οἱονεὶ ἀπαύγασμα τῆς ὑφῆς καὶ καταρτίσεως τῆς ὕλης τῶν κρυσταλλικῶν σωμάτων. Ἡ ἔρευνά της εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς ὕλης καὶ νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἐπὶ τῆς συγκροτήσεώς της, νὰ μᾶς δώσῃ τὴν λύσιν πλήθους ζητημάτων, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀπό τε τῆς θεωρητικῆς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς πρακτικῆς καὶ ἐφημοσμένης.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ἡ σπουδὴ τῶν κρυστάλλων ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐμορφώθη εἰς ἐπιστήμην ἰδίαν, τὴν ***κρυσταλλογραφίαν,*** ἡ ὁποία συνδέεται βέβαια μὲ τὴν φυσικὴν καὶ τὴν χημείαν, στηρίζεται εἰς τὴν μαθηματικὴν καὶ μάλιστα τὴν γεωμετρίαν, εὑρίσκεται δὲ εἰς στενωτάτην ἐπαφὴν μὲ τὴν ὀρυκτολογίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει κυρίως τὸ ὑλικὸν τῶν ἐρευνῶν της. Δι' αὐτὸ καὶ συνδιδάσκεται μὲ τὴν ὀρυκτολογίαν· ὀλίγα ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα ἔχουν χωριστὴν τὴν διδασκαλίαν της.

Ἐπιθυμῶν νὰ δώσω μίαν ἰδέαν τῶν θαυμασίων προόδων τῆς κρυσταλλογραφίας εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, θὰ ἐκθέσω συντομώτατα

βέβαια καὶ ὅσον ἠμπορῶ ἁπλούστερα, πρῶτα μὲν ὀλίγα περὶ τῆς μορφῆς τῶν κρυστάλλων, ἔπειτα ὅσα σχετικὰ πρὸς τὰς ἄλλας των ἰδιότητας, τέλος δὲ ὅ,τι ὡς γενικὸν ἐκ τῆς σπουδῆς των συμπέρασμα προκύπτει περὶ τῆς ἐσωτάτης συγκροτήσεως τῆς κρυσταλλικῆς ὕλης.

***

Ὡς πρὸς τὴν μορφήν. Εἶπα ἤδη ὅτι ἡ ποικιλία φαίνεται ἀτελεύτητος. Ἡ παρατήρησις ὅμως ἔχει ἀποκαταστήσει, ὅτι ὅλα τὰ κρυσταλλικὰ πολύεδρα, ὅσον διάφορα καὶ ἂν φαίνωνται τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, εἶναι γεννήματα ἑπτὰ διπλῶν πυραμίδων θεμελιωδῶν. Τὴν ἐμφάνισιν ὅλων τῶν ἄλλων σχημάτων προκαλοῦν ἀλλοιώσεις αὐτῶν τῶν πυραμίδων, ἀλλοιώσεις διεπόμεναι ἀπὸ νόμους ὡρισμένους καὶ ἤδη γνωστούς.

Αἱ ἑπτὰ βασικαὶ διπλαῖ πυραμίδες εἶναι τὸ κανονικὸν ὀκτάεδρον, ἡ τετραγωνικὴ πυραμίς, ἡ τριγωνική, ἡ ἑξαγωνική, ἡ ῥομβική, ἡ ῥομβοειδὴς καὶ ἡ τρικλινής. Ἡ πρώτη ἔχει πλευρὰς μορφῆς τριγώνων ἰσοπλεύρων· ἡ δευτέρα, τρίτη καὶ τετάρτη, τριγώνων ἰσοσκελῶν καὶ αἱ ἄλλαι τρεῖς σκαληνῶν. Εἰς τὴν πρώτην, ὅλαι αἱ στερεαὶ γωνίαι εἶναι ὅμοιαι· εἰς τὴν δευτέραν, τρίτην καὶ τετάρτην, εἶναι δύο εἰδῶν· εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς ἀπαρτίζουν 3 ζεύγη ὁμοίων. Ἀνάλογος ἔρευνα φανερώνει διαφορὰς καὶ εἰς τὰς διέδρους γωνίας, εἰς δὲ τὰς δύο τελευταίας κατηγορίας, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἕδρας. Δὲν εἶναι ἄρα, ἐξαιρουμένου τοῦ ὀκταέδρου, ὅμοια ὅλα τὰ γεωμετρικὰ στοιχεῖα τῶν πυραμίδων αὐτῶν.

Αἱ ἀλλοιώσεις ποὺ γεννοῦν τὰ νέα σχήματα, ἐπέρχονται κατὰ κανόνα εἰς τὰ ὅμοια στοιχεῖα, ὅλα τὰ ὅμοια. Εἶναι ἄρα συμμετρικαί, ὅπως γενικῶς εἶναι *συμμετρικὰ* τὰ κρυσταλλικὰ στερεὰ καὶ ἡ γεωμετρικὴ σπουδή των, ἀποτελεῖ ἕνα κεφάλαιον τῆς συμμετρίας μέσα εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἡ συμμετρία ἐνίοτε περιπλέκεται ἀπὸ λόγους ἐσωτερικῆς καταρτήσεως τῆς ὕλης καὶ ὅμοια γεωμετρικὰ στοιχεῖα, ἀποδεικνύονται ἔχοντα φυσικὴν συμμετρίαν διάφορον· ἀλλὰ δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ ἐκταθῶ εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τὸ παρὸν δημοσίευμα· ἀρκοῦμαι νὰ τὸ θίξω.

Τί δὲ εἶναι αὐταὶ αἱ ἀλλοιώσεις, ποῦ ἔχω συχνὰ ἀναφέρει καὶ πότε γεννῶνται; Ἀλλοίωσις εἶναι ἡ ἀπότμησις τῶν κορυφῶν, ἢ τῶν ἀκμῶν δι' ἐπιπέδων. Παράδειγμα: κόπτω τὰς ἓξ κορυφὰς τοῦ κανονικοῦ ὀκταέδρου· γεννῶνται ἓξ ἕδραι, αἱ ὁποῖαι αὐξανόμεναι μέχρις ὅτου ἀποσβέσουν τὰς τριγωνικάς, δίδουν στερεὸν ἑξαπλευρικόν, μὲ πλευρὰς τετραγώνους, τὸν κύβον. Ἰδοὺ λοιπὸν ἀλλοίωσις ἡ ὁποία εἴτε δίδει σχῆμα μικτόν, εἴτε καταλήγει εἰς σχῆμα νέον, τὸν κύβον. Ἄλλο παράδειγμα: κόπτω τὰς διέδρους τοῦ ὀκταέδρου, δώδεκα τὸν ἀριθμόν, μὲ ἐπίπεδα συμμετρικά· γεννᾶται νέον σχῆμα, τὸ λεγόμενον ῥομβικὸν δωδεκάεδρον· διότι ἂν ἡ ἀπότμησις χωρίση μέχρι πλήρους ἐξαφανίσεως τῶν ἀρχικῶν τριγωνικῶν ἑδρῶν, φθάνει εἰς στερεὸν μὲ δώδεκα ἕδρας σχήματος ῥόμβου.

Πλὴν τῆς ἀποτμήσεως τῶν κορυφῶν καὶ ἀκμῶν, χωρεῖ ἀπάμβλυνσις αὐτῶν, δι' ἐπιπέδων συμμετρικῶς ἀναπτυσσομένων. Οὕτω ἔχομεν γεννώμενα νέα σχήματα, τὸ πυραμιδοσκεπὲς ὀκτάεδρον, τὸ δελτοειδὲς εἰκοσιτετράεδρον κ.λ.π. κ.λ.π. καὶ τὰ σύνθετα μεταξὺ τῶν ἀρχικῶν καὶ παραγώγων. Ἔχω ἀκόμη τὴν αὔξησιν ἑδρῶν κατ' ἐπαλλαγήν, μία ναὶ καὶ μία ὄχι. Οὕτω ἀπὸ τὸ ὀκτάεδρον γεννᾶται τὸ τετράεδρον κ.λ.π. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγράψω βέβαια ἐδῶ, ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ ὅλα τὰ σχήματα! (Εἰκ. 4).

Ἀλλὰ πότε γίνονται αἱ ἀλλοιώσεις αὐταί; Κατὰ τὸν χρόνον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κρυστάλλων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη διευκρινισθῆ· πάντως γίνονται καὶ τὰς ἀναφαινομένας μορφὰς ἐξηγοῦν.

Ὀφείλω δὲ καὶ ἐπὶ τούτου νὰ σύρω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μου. Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ ἐκ τοῦ κανονικοῦ ὀκταέδρου γεννώμενα σχήματα, εἰς ὅλα τὰ ἄλλα παρεντίθεται καὶ ἡ ἐκ τῆς ὀξύτητος ἢ ἀμβλύτητος τῆς ἀρχικῆς πυραμίδος γεννωμένη διαφορὰ καὶ ποικιλία. Αὐτὴν τὴν ἀποκαθιστοῦν μετρήσεις τῶν γωνιῶν μὲ εἰδικὰ ἐργαλεῖα (γωνιόμετρα). Αὐτὴν δὲ ὑπ' ὄψιν ἔχοντες, ἐννοοῦμεν ἀκόμη

καλλίτερα, πῶς εἶναι δυνατὸν εἰς κάθε εἶδος ὕλης — καὶ

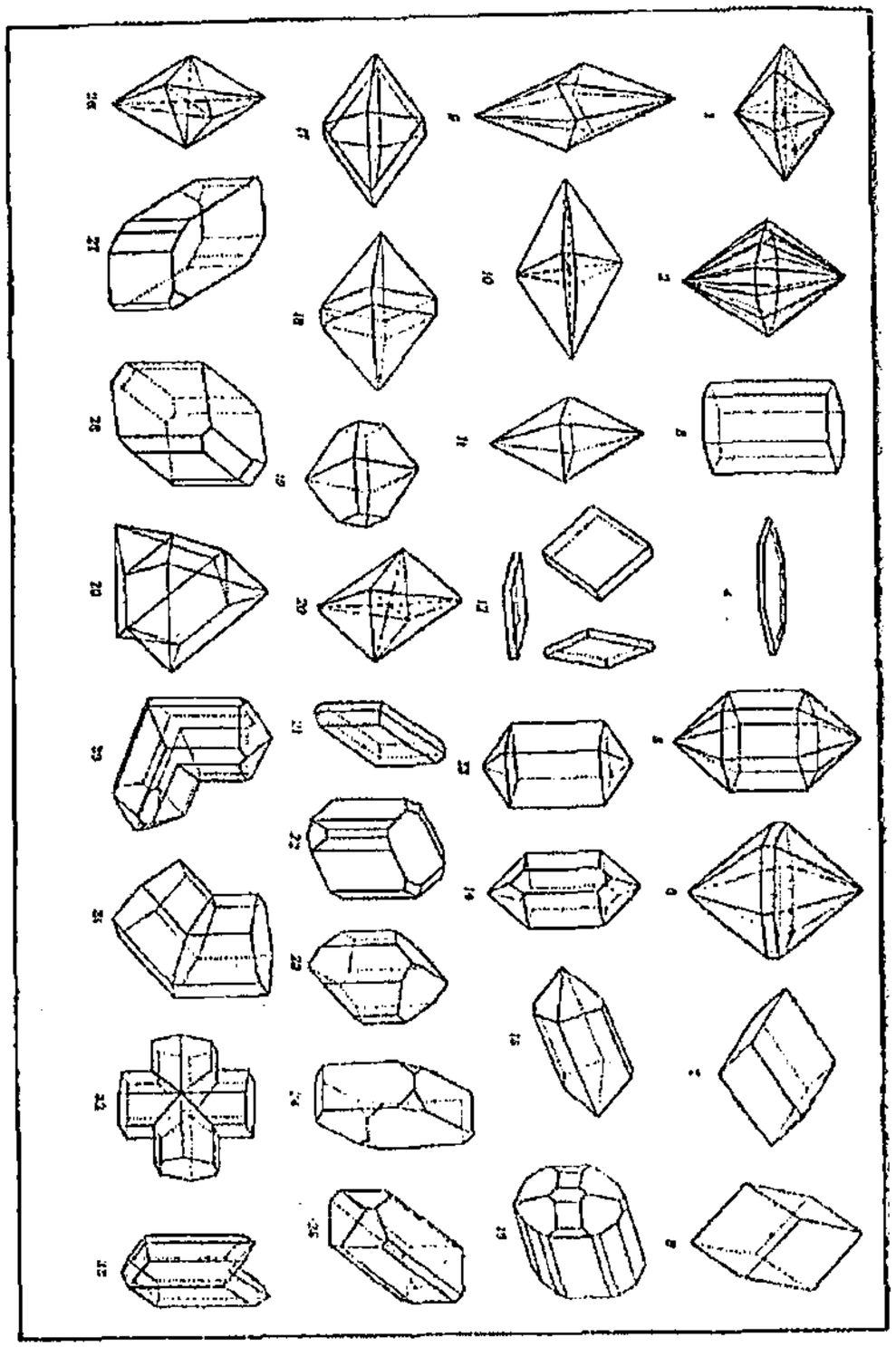

Εἰκ. 4. — Κρυσταλλικὰ πολύεδρα ἁπλᾶ (1, 2, 7, 8, 9, 10, 11) καὶ σύνθετα (3, 4, 5, 6, καὶ 12-28) καὶ μορφαὶ δίδυμοι (29-33). Ὑπ' ἀρ. 1 ἡ ἐξαγωνικὴ διπλῆ πυραμὶς ὑπ' ἀρ. 10 ἡ ῥομβική, 20 ἡ μονοκλινής, 26 ἡ τρικλινής. Ὑπ' ἀρ. 7 καὶ 8 τὸ ῥομβόεδρον; καὶ 9 τὸ σκαληνόεδρον.

εἶναι ταῦτα πάμπολλα — νὰ ἀντιστοιχοῦν πάντοτε τὰ ἴδια καὶ χαρακτηριστικὰ κρυσταλλικὰ σχήματα. Ἡ ἀρχικὴ ῥομ-

βικὴ ἢ τετραγωνική, ἢ κάθε ἄλλη ἀρχικὴ διπλῆ πυραμίς, πλὴν τῆς κανονικῆς, ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀμβλεῖα ἢ ἀμβλυτέρα ἢ ἀμβλυτάτη, ἢ ὀξεῖα, ἢ ὀξυτέρα κ.λ.π. μὲ ἀπεριόριστον τὴν διαβάθμισιν ὀξυτάτης ἢ ἀμβλυτάτης ἐν τῷ μεταξύ· καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς παράγωγα ὁμοίως.

Εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν ποὺ γεννῶνται ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω συνθήκας, ἡ φύσις προσθέτει καὶ ἄλλας πηγάς. Συχνὰ δύο ἢ περισσότερα πολύεδρα, ἄτομα κρυσταλλικῶν στερεῶν, συνάπτονται εἰς ἕνα μικτὸν ***δίδυμον*** ἢ ***πολύδυμον*** κρύσταλλον· ἡ μικτὴ μορφὴ ἀποβαίνει οὕτω ὅλως διάλου διάφορος τῆς ἀρχικῆς ἁπλῆς.

Ὑπάρχει δὲ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἡ μεγίστης σπουδαιότητος, διότι εἶναι καὶ συχνότητος μεγίστης περίπτωσις, τῶν ***ἠλλοιωμένων*** καὶ ***ἀλλοτριομόρφων*** κρυστάλλων, ὅταν τὰ πολύεδρα σχηματιζόμενα, εἴτε ἐκ τετηγμένης ὕλης, εἴτε ἐκ διαλύσεως, δὲν εὑρίσκουν ἐλεύθερον χῶρον ἐπαρκῆ. Ἐφ' ὅσον ἔχουν τοιοῦτον, λαμβάνουν μορφὴν σαφῆ, δίδουν κρυστάλλους μεγάλους. Ἀλλ' ἡ περίπτωσις αὐτὴ εἶναι σπανία. Συνήθως σχηματίζονται εἰς χῶρον περιωρισμένον. Ἔτσι γεννῶνται ***ἀθροίσματα κρυσταλλικὰ*** ἢ ***συσσωματώματα,*** εἰς τὰ ὁποῖα τὰ κρυσταλλικὰ ἄτομα συμφυρόμενα καὶ συμπιεζόμενα τὰ μὲν ἐπὶ τῶν δέ, χάνουν τὸ ἀρχικόν τους σχῆμα. Παράδειγμα ἕνα μεταξὺ ἀπείρων, τὸ μάρμαρον, ποὺ εἶναι σύμφυρμα κρυσταλλίων μορφῆς ῥομβοέδρων· κανεὶς κόκκος δὲν ἐμφανίζει εἰς αὐτὸ τὸ σχῆμα τοῦ ῥομβοέδρου, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ πλέον ἁδρόκοκκον μάρμαρον, ὅπως εἶναι τὸ μάρμαρον τῆς Νάξου. Ἀνάλογος ἀποδεικνύεται ἡ συγκρότησις τῶν μετάλλων εἰς τὰ ὁποῖα εὐκόλως διαγινώσκομεν κόκκους, στηλίδια πέταλα, ἴνας, ὅλα κρυσταλλικὰ παλύεδρα συμπεφυρμένα. (Εἰκ. 5 καὶ 6).

Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς βέβαια ἡ διάγνωσις τῶν κρυσταλλικῶν μορφῶν γίνεται πολὺ δύσκολος· καὶ ἂν πρόκειται μόνον ἀπὸ τὰς μορφολογικὰς ἰδιότητας νὰ προέλθῃ, ἀδύνατος. Εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐρευνητοῦ, ἔρχονται ἄλλαι μέθοδοι, αἱ ὀπτικαὶ κ. λ. π. Ἐν τούτοις αἱ δυσκολίαι ἀκριβῶς δημιουργοῦν τὸ ἐνδιαφέρον εἰς κάθε πρόβλημα καὶ ἀποτε-

λοῦν τὸ θέλγητρόν του! Αὐταὶ ἀναβιβάζουν τὸν παρατηρητὴν εἰς τὸ ὕψος, ποὺ ἱκανοποιεῖ τὸν ἴδιον!

***

Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς ὅ,τι δὲν εἶναι ἀμέσως ἀντιληπτόν, ὅπως τὸ σχῆμα, ἀποτελεῖ ὅμως κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τῆς κρυσταλλικῆς ὕλης, τὰς ***φυσικὰς ἰδιότητάς της***. Ἐξ αὐτῶν αἱ πλεῖσται, ὄχι ὅλαι, παρουσιάζουν τὴν ἰδιορ-

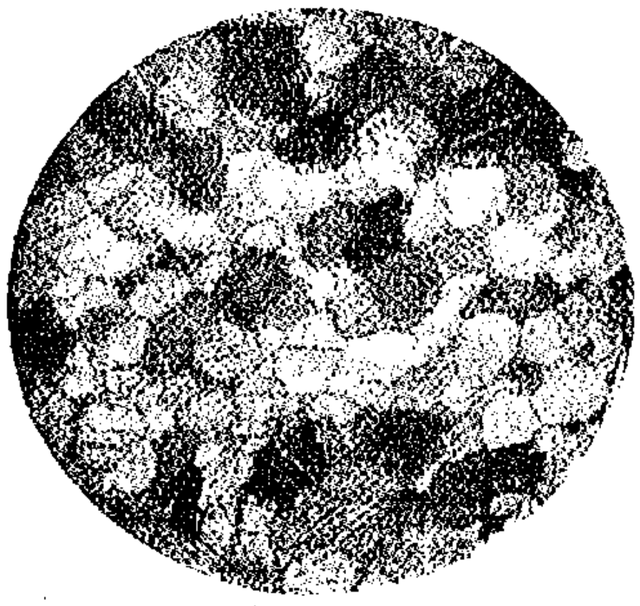

Εἰκ. 5.— Τὸ μάρμαρον ἐξεταζόμενον ὑπὸ μεγέθυναιν ἐμφανίζεται ὡς ἕνα σύμφυρμα μικρῶν κρυσταλλίων

Εἰκ. 6.—Μικροσκοπικὸν παρασκεύασμα τοῦ πετρώματος βασάλτης· τὰ πλεῖστα τῶν συστατικῶν του ἀποδεικνύονται κρυσταλλωμένα.

ρυθμίαν νὰ ἔχουν διάφορον τιμὴν κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις. Εἰς τὴν ὕλην τὴν ἀκρυστάλλωτον ἡ σκληρότης π.χ., ἡ ἀγωγιμότης τῆς θερμότητος, ἡ διάθλασις τοῦ φωτὸς κ.λ.π., εἶναι ἡ αὐτὴ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ἐκφράζεται δὲ μὲ ἕναν ἀριθμόν· αὐτὸς δίδει τὴν τιμὴν τῆς ἰδιότητος. Εἰς τὴν κρυσταλλικὴν ὕλην ἡ τιμὴ εἶναι διάφορος κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις, εἶναι ἄλλοῦ μικροτέρα ἀλλοῦ μεγα-

λειτέρα. Ἂν ἐπαλείψωμεν μὲ κηρόν, εἰς ἐλαιρὸν στρῶμα, τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ πρίσματος ἑνὸς κρυστάλλου χαλαζίου καὶ μὲ ἕνα μετάλλινον σύρμα ἀκουμβημένον εἰς τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας καὶ θερμαινόμενον μὲ ἕνα λύχνον, μεταδώσωμεν θερμότητα, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ κηρὸς τήκεται γύρω ἀπὸ τὸ σύρμα πρὸς μίαν διεύθυνσιν εἰς μεγαλειτέραν ἀπόστασιν, κατὰ δὲ τὴν ἐπ' αὐτῆς κάθετον εἰς μικροτέραν· ἔτσι ὁ κηρὸς τήκεται γύρω ἀπὸ τὸ σύρμα εἰς μίαν ἔπιφάνειαν ἐλλείψεως· διότι ἡ ἀγωγιμότης εἶναι διάφορος κατὰ τὰς καθέτους διευθύνσεις· ἂν ἦτο ἡ αὐτή, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ

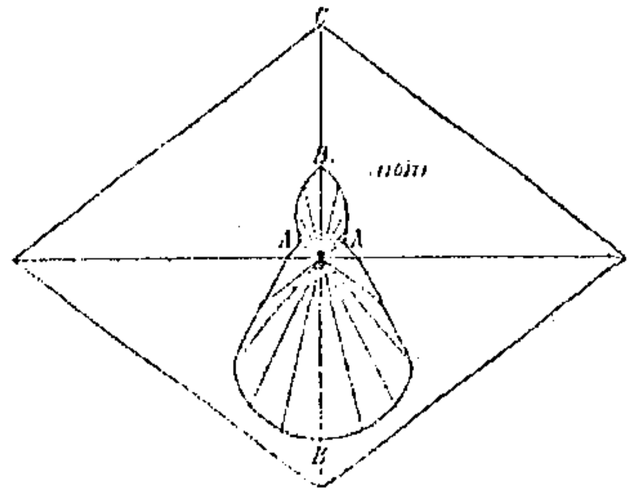

Εἰκ. 7.— Καμπύλη σκληρότητος εἰς κρύσταλλον ἀσβεστίτου. Κατὰ τὸν ἄξονα B B ἡ σκληρότης εἶναι μεγάλη πρὸς τὰ κάτω, μικρὰ πρὸς τὰ ἄνω, κατὰ τὸν A A εἶναι ἀκόμη μικροτέρα, εἰς τὰς λοιπὰς θέσεις αἱ τιμαὶ εἶναι ἐνδιάμεσαι.

τετηγμένου κηροῦ, θὰ ἐγίνετο κυκλική, ὅπως γίνεται ὅταν ἐπαναλάβω τὸ πείραμά μου ἐπάνω εἰς μίαν ἐπιφάνειαν ὑάλου.

Τὸ αὐτὸ ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν προκειμένου περὶ τῆς σκληρότητος, περὶ τῆς διαθλαστικότητος τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων καὶ περὶ ἄλλων ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας πλέον δὲν ἠμποροῦμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν μὲ μίαν τιμήν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον μὲ δύο, μίαν μεγίστην καὶ μίαν ἐλαχίστην, ἐνῶ ὑποχρεούμεθα νὰ δώσωμεν συγχρόνως καὶ τὴν διεύθυνσιν καθ' ἣν αὐταὶ ἐκδηλοῦνται· δι' ὃ καὶ τὰς ἰδιότητας αὐτὰς

τὰς ἀντιδιαστέλλομεν πρὸς τὰς ***ἀριθμητικάς***, ποὺ ἐκφράζονται μὲ ἀριθμὸν μόνον καὶ τὰς λέγομεν ***ἀνυσματικὰς*** ἢ ***ἐπιβατικάς***, διότι δίδονται μὲ διεύθυνσιν μαζὶ μὲ τὸν ἀριθμόν.

Διὰ νὰ ἔχουν οὕτω τὰ πράγματα, πρέπει ἀντιστοίχως νὰ εἶναι συγκεκροτημένα τὰ σώματα ποὺ ἐμφανίζουν τὰς ἀνυσματικὰς ἰδιότητας. Διότι αἱ ἰδιότητες, ὡς συνάρτησις τῆς ὕλης, γίνονται διάφοροι εἰς τὰ διάφορα εἴδη τῆς ὕλης· ὅταν δὲ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος ὕλης εἶναι διαφορετικαί, ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ σώματος κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις εἶναι διάφορος, μεγαλειτέρα ἢ μικροτέρα. (Εἰκ. 7).

Τὰ σώματα ὅπου ἔχουν ἰδιότητας ἐπιβατικάς, ἐκεῖνα δηλαδὴ ὅπου δίδουν εἰς αὐτὰς τροπὴν ἄνισον, τὰ ὀνομάζομεν ***ἀνισότροπα***· κατὰ τοὺς Ἄγγλους δὲ ***αἰολότροπα*** διότι τὴν τρέπει εἰς αὐτὰ ὁ Αἴολος ὅπως θέλει! τὰ ἄλλα χαρακτηρίζονται μὲ τὸν ὅρον ἰσότροπα· καὶ τοιαῦτα εἶναι μόνον τὰ μὴ κρυσταλλικά, τὰ ἄμορφα.

Παράδειγμα ἀνισοτροπίας μᾶς παρέχει ὁ λεγόμενος ***σχισμός***, ἰδιότης κρυστάλλων τινων, νὰ κόπτωνται εὔκολα καὶ κατὰ ἐπιπέδους ἐπιφανείας πρὸς διευθύνσεις ὡρισμένας π. χ. ἡ γύψος ἡ ὁποία σχίζεται μὲ τὸ μαχαιρίδιον εἰς φύλλα λεπτότατα κατὰ μίαν καὶ ὡρισμένην διεύθυνσιν, ὄχι ἄλλην· τὸ ἴδιον ὁ μαρμαρυγίας, γνωστὸς μὲ τὸ ξένον ὄνομα ὡς ***μίκα***, ἐφαρμοζόμενος ἀντὶ ὑάλου εἰς θερμάστρας κλπ. ὅπου ἡ θερμοκρασία εἶναι ὑψηλή. Ὁ γαληνίτης, ὁ ἀσβεστίτης καὶ ἄλλα εἴδη κόπτονται εἰς κύβους ἢ ρομβόεδρα, μὲ ἐλαφρὸν σφυροκόπημα. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἐπέρχεται βέβαια διότι ἡ συνοχὴ τῶν σωμάτων αὐτῶν, καθέτως πρὸς τὴν ἀποσχιζομένην ἐπιφάνειαν, εἶναι πολὺ ἀσθενής, ἐνῷ εἰς τὰς ἄλλας διευθύνσεις εἶναι ἰσχυρά, ἢ πάντως ἰσχυροτέρα.

Ἠμπορῶ νὰ προσθέσω ἐδῶ, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ σχηματισμὸς τῶν κρυστάλλων, εἰς ὅμοια συμπεράσματα μᾶς φέρει. Ὅταν αὐτὸς συντελεῖται, ἡ ὕλη ποὺ στερεοποιεῖται δὲν προσάγεται ὁμοίως καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, ἀλλὰ ἀλλοῦ μὲν ἄφθονος—καὶ ἐκεῖ γίνονται κορυφαὶ καὶ ἀκμαὶ—ἀλλοῦ περιωρισμένη — καὶ ἐκεῖ γεννῶνται ἕδραι.— Ἂν ἡ προσεπίθεσις τῶν ὑλικῶν μορίων, ἐγίνετο παντοῦ ἡ ἰδία, θὰ εἴχομεν σφαῖρας καὶ ὄχι πολύεδρα.

Καὶ ἰδοὺ αἱ πρῶται καὶ κυριώταται νύξεις ποὺ δίδει ἡ σπουδὴ τῶν κρυστάλλων, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτάτην ὑφὴν τῆς ὕλης των. Θὰ ἀναπτύξω τὰ σχετικὰ εὐθὺς μετ' ὀλίγον. Τώρα ἐπιβάλλεται νὰ κάμω ἰδιαιτέραν μνείαν διὰ τὰς ἰδιότητας τὰς ὀπτικάς· διότι αὐτῶν ἡ παρατήρησις γίνεται τελεία καὶ εἰς ὅλον τὸν ἐπιθυμητὸν βαθμὸν λεπτομερής, ἐπιτρέπουσα μετρήσεις πρακτικῶς ἐκτελεστάς, ὅσον οὐδεμιᾶς ἄλλης ἰδιότητος.

Τὸ φῶς ὅταν μεταβαίνει ἀπὸ ἕνα εἶδος ὕλης εἰς ἄλλο, ἀπὸ τὸν ἀέρα π.χ. εἰς τὸ νερό, ἢ τὴν ὕαλον, τὸ ἔλαιον κλπ. ὑφίσταται ὅπως εἶναι γνωστόν, τὴν διάθλασιν, δηλαδὴ ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν εὐθύγραμμον πορείαν του. Τὸ πόσον ἐκτρέπεται εἶναι συνάρτησις τῆς ὕλης· κάθε εἶδος ὕλης προκαλεῖ ἰδίαν διάθλασιν, ἄλλο πολλήν, ἄλλο ὀλίγην· διαθλαστικώτατον σῶμα, δι' αὐτὸ καὶ μὲ λάμψιν ἔντονον, εἶναι ὁ ἀδάμας κλπ. κλπ.

Εἰς τὰ ἀκρυστάλλωτα εἴδη ἡ διάθλασις γίνεται ὁμοία πρὸς ὅλας των τὰς διευθύνσεις, εἰς τὰ κρυσταλλικὰ ὅμως εἶναι διάφορος κατὰ διαφόρους διευθύνσεις. Καὶ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαφορᾶς εἶναι τοῦτο τὸ ἀνέλπιστον, ἡ φωτεινὴ ἀκτὶς ἡ ὁποία εἰσδύει μέσα εἰς αὐτὰ σχίζεται εἰς δύο, δίδει δύο εἴδωλα, ἡ ***διάθλασις*** γίνεται ***διπλῆ***.

Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι μόνον περίεργον, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικώτατα ἐνδιαφέρον· διότι παρακολουθεῖται καὶ ἀπὸ ἄλλα σχετικά, τὴν λεγομένην ***πόλωσιν*** κλπ., τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα μᾶς φέρει εἰς συμπεράσματα πολυτιμώτατα δι' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν συγκρότησιν τῶν σωμάτων. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἀναγράψω ἐδῶ τὰ περιεργότατα δεδομένα τῆς παρατηρήσεως· σημειώνω μόνον τὴν πολὺ ἐπιτυχημένην παρομοίωσιν ἑνὸς ἄγγλου σοφοῦ ὁ ὁποῖος λέγει, ὅτι τὸ φῶς τὸ διερχόμενον τὰ διπλοθλαστικὰ σώματα, ὁμοιάζει μὲ ταξειδιώτην ποὺ διέβη ἄγνωστον χώραν καὶ εἶναι ἱκανὸς νὰ μᾶς δώσῃ δι' αὐτὴν τὰς πληρεστέρας καὶ πάντοτε πολὺ ἐνδιαφερούσας πληροφορίας, ἀρκεῖ νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ τοῦ ἀπευ-

θύνωμεν καταλλήλως τὰς ἐρωτήσεις μας καὶ νὰ γνωρίζωμεν τὴν γλῶσσαν του.

Τὰ θαυμάσια αὐτὰ ὀπτικὰ φαινόμενα τὰ ἀποδίδει καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλην οὐσίαν, ἕνα ὀρυκτὸν κατὰ τὰ ἄλλα κοινότατον, ὁ ἀσβεστίτης (ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον) κυριώτατον συστατικὸν τῶν ἀσβεστολίθων καὶ μαρμάρων, ἀρκεῖ νὰ εἶναι κρυσταλλωμένος σαφῶς καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ξένα προσμίγματα· τότε παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀχρόων διαφανῶν ῥομβοέδρων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἴδιον ὄνομα, λέγονται *Ἰσλανδικὴ κρύσταλλος*. Χάρις εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ σχισμοῦ ποὺ ἀνέφερα ἤδη, ἠμποροῦμεν νὰ λάβωμεν ἀπὸ

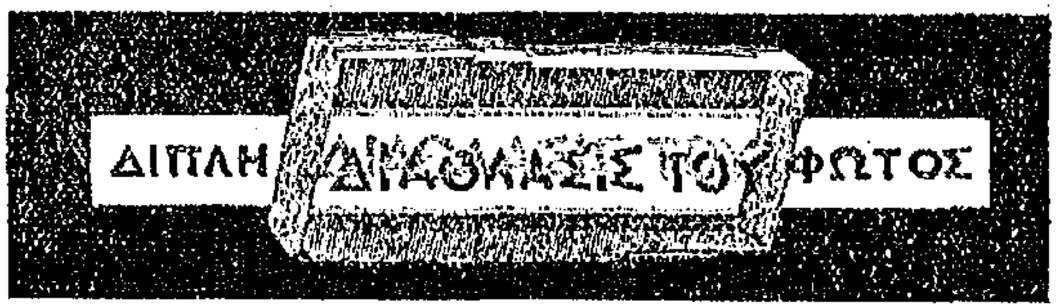

Εἰκ. 8.— Ὁ κρυσταλλωμένος ἀσβεστίτης (Ἰσλανδικὴ κρύσταλλος) χωρίζει τὴν φωτεινὴν ἀκτῖνα εἰς δύο.

κοινοὺς κρυσταλλωμένους ἀσβεστίτας ποὺ ὄχι σπάνια συναντῶνται εἰς ῥήγματα τῶν ἀσβεστολίθων, μικρά, ἔστω ὄχι τελείως διαφανῆ, οὐδὲ ἀπολύτως ἄχροα ῥομβόεδρα, ποὺ μᾶς δίδουν ὁπωσδήποτε τὴν διπλῆν διάθλασιν ἁπλῶν εἰδώλων, μιᾶς γραμμῆς π.χ. ἢ μιᾶς στιγμῆς. Συσταίνω τῆν δοκιμὴν εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου, ἀξίζει τὸν κόπον. (Εἰκ. 8).

***

Πῶς δὲ ἐξηγοῦνται αἱ ἰδιορρυθμίαι τῶν κρυσταλλικῶν σωμάτων, ὅσας ἕως τώρα προσεπάθησα μὲ ἁδρὰς γραμμὰς νὰ σκιαγραφήσω:

Ὡς θεμέλιον τῶν ἀντιλήψεών μας καὶ τῶν σχετικῶν ἐπι-

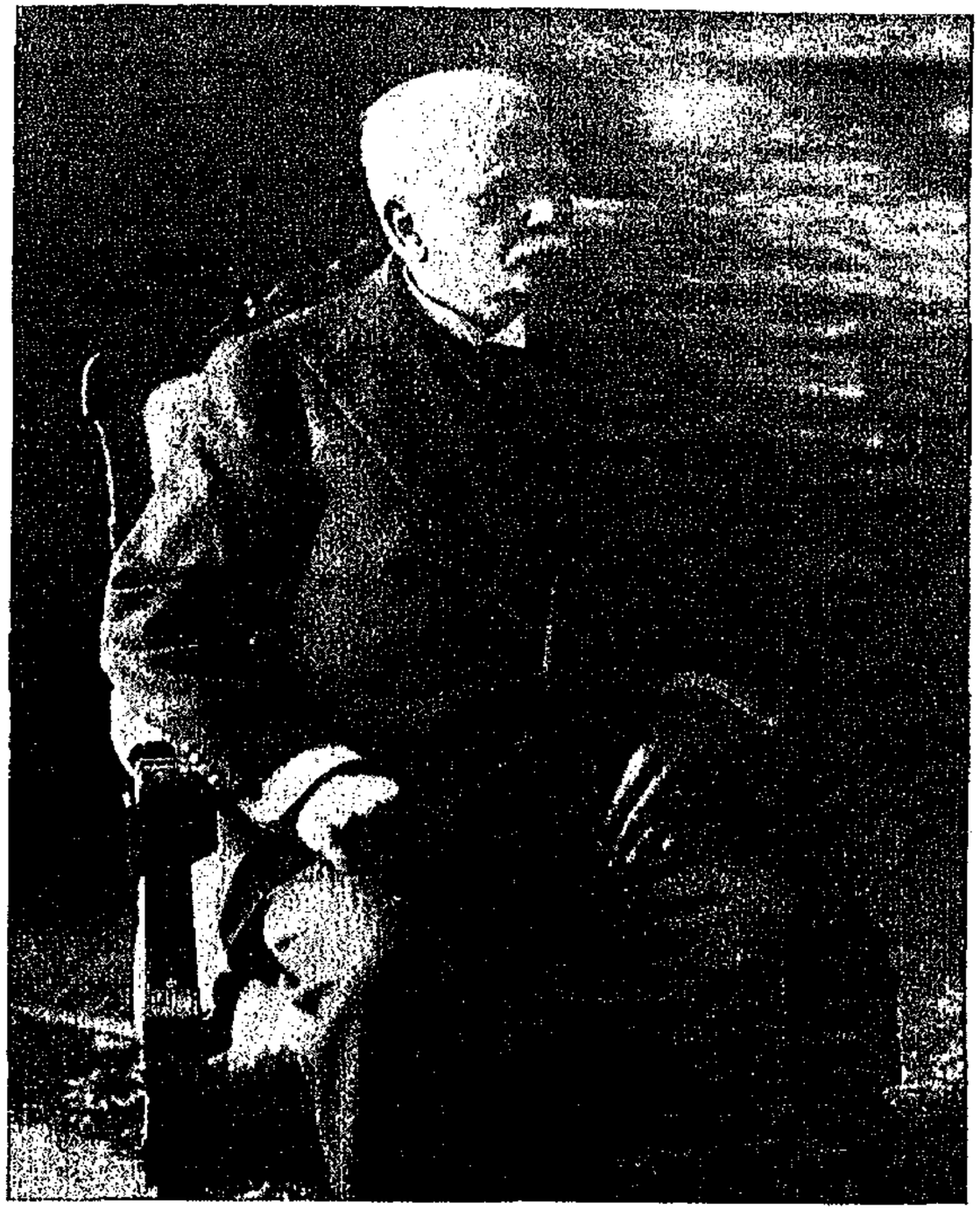

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΖΑΪΜΗΣ

Ὁ ἐκ νέου ἐκλεχθεὶς Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας διὰ τὴν πενταετίαν 1935 - 1939.

στημονικῶν θεωριῶν, θέτομεν τὴν ***ἀσυνεχῆ συγκρότησιν τῆς ὕλης***, ἡ ὁποία εἶναι πλέον σήμερον γεγονὸς ψηλαφητόν. Ἄλλοτε ἐπιστεύαμεν εἰς αὐτὴν ἀπὸ θεωρητικοὺς λόγους κινούμενοι· τώρα λέγομεν καὶ ἀποδεικνύομεν — θὰ εἰπῶ μετ' ὀλίγον πῶς — ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρά, πολὺ μικρὰ τεμαχίδια, ***τὰ ἄτομα***, τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκονται εἰς ἐπαφήν, ἀλλὰ εἰς ἀπόστασιν τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ· εἰς τὰς θέσεις των τὰ συγκρατοῦν δυνάμεις ἔλκτικαὶ καὶ ὠστικαὶ περὶ τῶν ὁποίων οὐ τοῦ παρόντος· αὐτὴ εἶναι ἡ ***ἀτομικὴ θεωρία***, τῆς ὁποίας ἱδρυταὶ ὑπῆρξαν Ἕλληνες φιλόσοφοι, ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος, οἱ ἐπικληθέντες διὰ τοῦτο ἀτομικοί. Σήμερον τὰ πειράματα τῶν Laue καὶ Bragg ἔκαμαν τὴν θεωρίαν πραγματικότητα.

Τὰ ἄτομα ἠμπορεῖ νὰ εἶναι διανεμημένα εἰς τὸν χῶρον κατὰ δύο τρόπους: εἴτε ἀτάκτως, εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἢ κατὰ ἀποστάσεις κανονικάς — ἀπαράλλακτα ὅπως ἕνας ἀριθμὸς ἀνδρῶν εἶναι δυνατὸν νὰ γεμίζῃ μίαν πλατεῖαν ἀτάκτως ἢ μὲ στρατιωτικὴν σύνταξιν, κατὰ τετράδας, διμοιρίας κ.λ.π. Καὶ ἂν μὲν τὰ ἄτομα εἶναι ἀκανονίστως διανεμημένα, ἐφ' ὅσον εἶναι, ὅπως καὶ συμβαίνει, πάρα πολλά, σχεδὸν ἄπειρα τὸν ἀριθμόν, ἔχουν κατὰ πιθανότητα, ἡ ὁποία φθάνει τὴν βεβαιότητα, τὴν αὐτὴν συχνότητα, τὴν αὐτὴν πυκνότητα κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν· ἂν ὅμως εἶναι διατεταγμένα κανονικῶς κατὰ γραμμάς, ἔστω καὶ ἰσαπεχούσας, ἔχουν πυκνότητα διάφορον κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις.

Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους διατάξεως τῶν ἀτόμων ἐν τῷ χώρῳ, ἀντιστοιχοῦν αἱ δύο καταστάσεις τῆς ὕλης, ἡ κρυσταλλικὴ καὶ ἡ ἀκρυστάλλωτος, ἢ ἄλλως λεγομένη καὶ ***ἄμορφος***. Εἰς τὴν κρυσταλλικὴν ὕλην τὰ ἄτομα εἶναι κανονικῶς διατεταγμένα κατὰ τοὺς κόμβους ἑνὸς δικτύου τριῶν διαστάσεων· δι' αὐτὸ εἰς τὰ κρυσταλλικὰ σώματα ἡ πυκνότης τῆς ὕλης εἶναι διαφορετικὴ κατὰ τὰς διαφόρους διευθύνσεις, ὅθεν καὶ αἱ ἰδιότητές των ἔχουν διαφορετικὰς τιμάς. Εἰς τὰ ἀκρυστάλλωτα ὅλαι αἱ διευθύνσεις εἶναι ἰσότιμοι καὶ κατ' ἀναγκαίαν συνέπειαν αἱ ἰδιότητες ἐκδηλώνονται μὲ ἴσην ἄξίαν, ἴσην τιμήν.

Μὲ τὴν ***δικτυωτὴν συγκρότησιν*** ἐξηγοῦνται καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἰδιότητες τῶν κρυσταλλικῶν σωμάτων· ἡ ὁμοιότης τῶν παραλλήλων διευθύνσεων, τῶν παραλλήλων ἐπιπέδων, ἡ σταθερότης τοῦ ἀνοίγματος τῶν γωνιῶν ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τὰς ἕδρας τῶν κρυσταλλικῶν στερεῶν, λαμβανομένας ἀνὰ δύο, ἡ θέσις ἑκάστης ἕδρας ὡς πρὸς τὰς ἄλλας κ.λ.π. κ.λ.π. ἀκόμη καὶ ἡ συμμετρία τῆς μορφῆς καὶ τῶν ἰδιοτήτων, ἀπαύγασμα καὶ αὐτὴ τῆς συμμετρίας ποὺ εἰς μεγαλείτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν ἔχει τὸ ***θεμελιῶδες πλέγμα*** τοῦ κρυσταλλικοῦ δικτύου. Διότι τὸ θεμελιῶδες πλέγμα, συνεπῶς καὶ τὸ δίκτυον, ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ διαφόρους

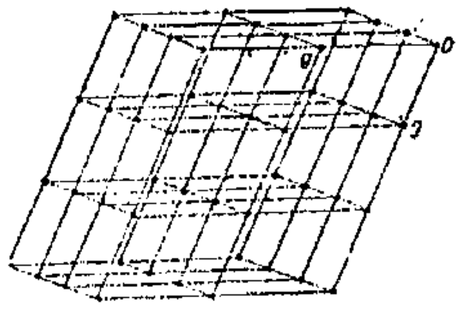

Εἰκ. 9.—Κρυσταλλικὸν δίκτυον. Αἱ ἀποστάσεις τῶν κόμβων εἶναι αἱ αὐταὶ κατὰ τὰς παραλλήλους διευθύνσεις.

μορφάς, νὰ εἶναι κυβικὸν ἢ ῥομβικόν, ἢ πρισματικὸν μὲ τομὴν τετράγωνον ἢ ῥομβικὴν κ.λ.π. (Εἰκ. 9).

Φυσικὰ τὸ ἐνδιαφέρον ὅπου ἔχει ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ δικτύου κάθε εἴδους ὕλης εἶναι μέγιστον. Ἐφόσον τὰς θέσεις τῶν ἀτόμων ἐν τῷ χώρῳ τὰς ὁρίζουν αἱ δυνάμεις ποὺ ἐκπορεύονται ἀπὸ αὐτά, ὅταν αἱ δυνάμεις εἶναι διάφοροι, γίνονται διάφοροι καὶ αἱ μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἀποστάσεις. Εἶναι δὲ εἰς κάθε εἶδος ὕλης διαφορετικὰ τὰ ἄτομα, ἄλλης μάζης, καὶ ἐκδηλώνουν ἄλλας ἐνεργείας ἑλκτικὰς καὶ ὠστικὰς καὶ ὁρίζουν δι' ἑαυτὰ ἄλλας θέσεις. Ἔχομεν οὕτω δίκτυα μὲ κόμβους εἰς ἴσας ἀποστάσεις κατὰ τὰς τρεῖς διευθύνσεις ἢ κατὰ τὰς δύο, μὲ τὴν τρίτην μεγαλειτέραν ἢ μικροτέραν, ἢ καὶ τὰς τρεῖς ἀνίσους. Ἔχομεν ἀκόμη δίκτυα εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἐπιφάνειαι τῶν κόμβων διάκεινται καθέτως πρὸς

ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς ἢ αἱ δύο μόνον, εἶναι κεκλιμμέναι αἱ μὲν πρὸς τὰς δέ. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψει διαφόρους βαθμοὺς τοιούτων κλίσεων ἢ καὶ ὅλας τὰς δυνατὰς ἀνισότητας τῶν ἀποστάσεων τῶν κόμβων, θὰ ἐννοήσωμεν πῶς εἶναι δυνατὸν κάθε εἶδος ὕλης νὰ ἔχῃ ἴδιον καὶ αὐστηρῶς ὡρισμένον κρυσταλλικὸν δίκτυον.

Ἐν τούτοις ὅπως εἶπα προκειμένου περὶ τῶν κρυσταλλικῶν στερεῶν, ὅτι φαίνονται μὲν ποικιλίας ἀτελευτήτου καὶ ὅμως ὑπάγονται εἰς ὡρισμένας γενικὰς κατηγορίας, τὸ ἀνάλογον ἰσχύει καὶ διὰ τὰ δίκτυα, τὰ ὁποῖα ἐπιδέχονται

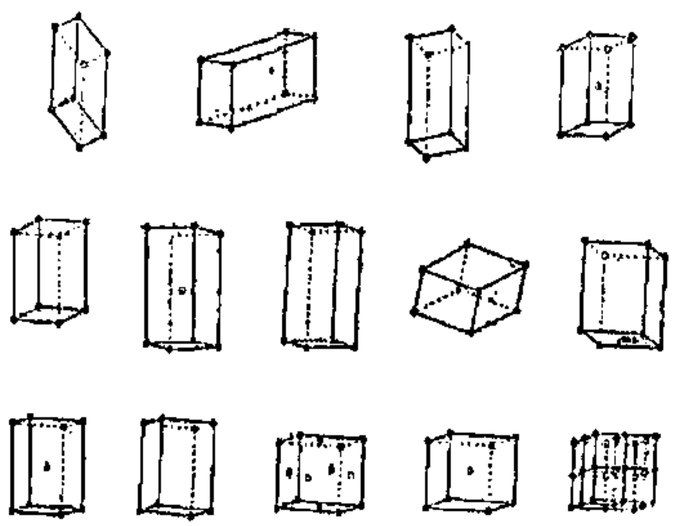

Εἰκ. 10.— Τὰ δεκατέσσαρα κύρια κρυσταλλικὰ πλέγματα τοῦ Bravais.

ταξινόμησιν εἰς ὡρισμένους γενικοὺς τύπους. Διὰ τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων ἀρκοῦν 14 τύποι ὑποδειχθέντες ἀπὸ τὸν γάλλον γεωμέτρην Bravais πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐτῶν. (Εἰκ. 10). Ἡ ἔρευνα ὅμως σπανιωτέρων μὲν ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑπαρκτῶν περιπτώσεων, μᾶς ἔφερε κατόπιν εἰς τοὺς 66 τύπους τοῦ γερμανοῦ Sohnke, ἔπειτα δὲ εἰς τοὺς 230 τύπους τοῦ Schönfliess, μὲ τοὺς ὁποίους σήμερον ἱκανοποιοῦνται ὅλαι αἱ περιπτώσεις. Ἔτσι ἡ διαγραφὴ τῶν δικτύων γίνεται πολυσύνθετος, ἐφ' ὅσον μάλιστα ζητοῦμεν εἰς αὐτὰ νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ τὰς νεωτάτας περὶ τῆς ὕλης ἀντιλήψεις μας τὰς σχετικὰς μὲ τὰ ἠλεκτρόνια κλπ. κλπ. (Εἰκ. 11).

Τὴν δικτυωτὴν συγκρότησιν τῶν κρυστάλλων τὴν ἔδειξαν πειραματικῶς οἱ ἄγγλοι κρυσταλλογράφοι Bragg πατὴρ καὶ υἱὸς καὶ ὁ γερμανὸς φυσικὸς Laue, χρησιμοποιήσαντες τὰς ἀκτίνας Röntgen εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ φαινομένου τῆς παραθλάσεως, καθ' ὃ δέσμη φωτὸς διαβαίνουσα στενὰς σχισμάς, δίδει μίαν σειρὰν φωτεινῶν καὶ σκοτεινῶν εἰδώλων. Ἡ ἀπόστασις ποὺ χωρίζει τὰ εἴδωλα αὐτὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μῆκος τοῦ φωτεινοῦ κυματισμοῦ καὶ τὸ ἄνοιγμα τῶν σχισμῶν. Αἱ ἀκτίνες Röntgen ἔχουν μῆκος κύματος πολὺ μικρόν, τόσον μικρὸν ὥστε σχισμὰς διὰ τέχνης γενομένας, τὰς διέρχονται ὅσον στεναὶ καὶ ἂν εἶναι καὶ δὲν

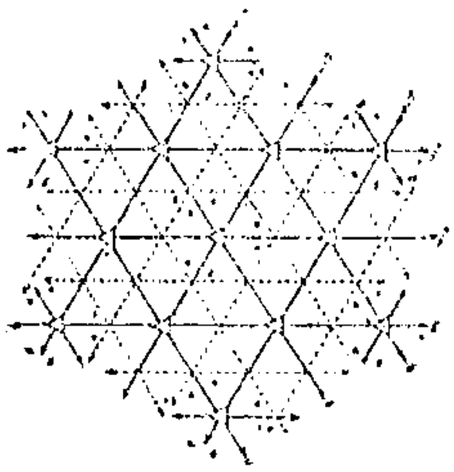

Εἰκ. 11.— Σύνθετον κρυσταλλικὸν δίκτυον ἑξαγωνικῆς συμμετρίας.

δίδουν γένεσιν εἰς τὸ φαινόμενον τῆς παραθλάσεως. Ἂν ὅμως ἀντὶ τεχνητῶν σχισμῶν, διαβιβάσωμεν τὰς ἀκτίνας Röntgen διὰ λεπτοῦ πλακιδίου κρυσταλλικοῦ σώματος καὶ ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὸ τὰ ἄτομά του εἶναι πραγματικῶς ὡς τὰ ὑποθέτομεν, εἰς ἀποστάσεις κανονικὰς καὶ ἴσας, ἔχομεν λόγῳ τῆς μικρότητος τῶν ἀποστάσεων αὐτῶν τὰς συνθήκας παραθλάσεως καὶ διὰ τὰς μικροῦ κύματος ἀκτίνας, ὅπως εἶναι αἱ Röntgen. Καὶ ἂν τὸ φαινόμενον ἐμφανισθῇ, θὰ εἶναι ἀπόδειξις ὅτι εἶναι ἀσυνεχὴς ἡ ὕλη, ὅτι ὑπάρχουν τὰ ἄτομα, ὅτι εὑρίσκονται εἰς ἀποστάσεις κανονικὰς ἀπ' ἀλλήλων κλπ. κλπ. Καὶ τὸ φαινόμενον ἐμφανίζεται καὶ

τὴν ζητουμένην βεβαίωσιν μᾶς παρέχει, μᾶς ἐπιτρέπει δὲ καὶ νὰ μετρήσωμεν ἀποστάσεις κλπ. Ἠμποροῦμεν ἀκόμη καὶ νὰ φωτογραφήσωμεν τὴν παράθλασιν ποὺ ἔτσι προκαλοῦμεν καὶ τότε ἔχομεν ἐπάνω εἰς τὴν φωτογραφικὴν πλάκα ὄχι τὴν εἰκόνα τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ὁλονεὶ τὴν σκιάν των! (Εἰκ. 12).

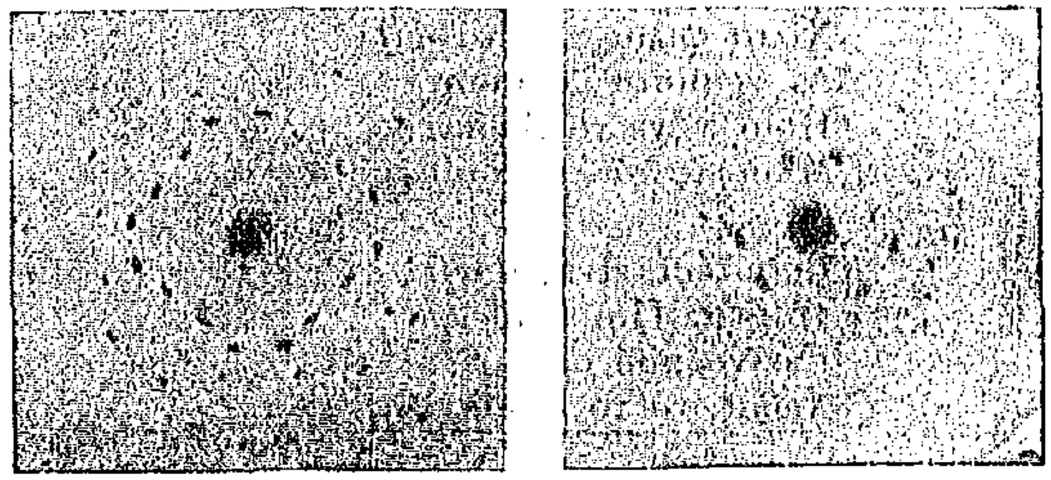

Εἰκ. 12.— Ἔρευνα διὰ τῶν ἀκτίνων Χ ἐπὶ κρυστάλλου σφαλερίτου (θειούχου ψευδαργύρου) κατὰ τὴν ἕδραν τοῦ κύβου ἀριστερὰ καὶ τοῦ ὀκταέδρου δεξιά.

Ἀφήνω εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ κρίνῃ, ποίαν ἀξίαν ἔχει διὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐσωτάτης ὑφῆς τῆς ὕλης, ἕνα τοιοῦτο πείραμα. Τὸν ἀφήνω ἀκόμη νὰ συμπεράνῃ, ἀπὸ τὰς ὀλίγας καὶ γενικὰς γραμμὰς ποὺ ἐχάραξα, ποίους ὁρίζοντας ἀνοίγει ἡ σπουδὴ τῶν κρυστάλλων καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἀξίζουν, ἄσχετα πρὸς τὴν ὡραιότητά των.

Ι. Π. ΔΟΑΝΙΔΗΣ
Καθηγητὴς εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον

ΑΠΟ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΓΕΡΑΤΕΙΩΝ

Χίλια φιλιὰ κι' ἕνα φιλὶ
Ἂν χωριστὰ ζυγιάσης,
Ποιὸ νἄνε τὸ βαρύτερο
Μπορεῖς νὰ λογαριάσῃς;

Βαρύτερο εἶνε τὸ φιλὶ
Τὸ ἕνα. Ποῦ ποθεῖς.
Ἐκεῖνο ποῦ σὲ καίει
Χωρὶς νὰ τὸ αἰσθανθῇς.

***

Τὴν ξέρουνε τὴ θάλασσα
Καλὰ οἱ καραβοκύρηδες,
Μὰ σὰν γεράσουν, στὴ στερειὰ
Κολλοῦν οἱ κακομοίρηδες.

Φουρτοῦνες στὸν ὠκεανὸ
Ὁ νοῦς ἀναθιβάνει
Καὶ διατάσσουν: — Καφετζῆ
Κάμε μισὸ φλυτζάνι!

***

Κοιμώμουν καὶ ὠνειρεύτηκα
Πῶς ἔξαφνα παντρεύτηκα.
Πάω νὰ ξανακοιμηθῶ
Πῶς χώρισα νὰ νειρευτῶ.

***

Ὅταν τὰ μάτια σου μιλοῦν
Τὰ χείλη σου ἂς σιωποῦνε·
Μπροστὰ στὰ λόγια τῶν ματιῶν
Τὶ ἔχουνε νὰ εἰποῦνε;

Κι ὅταν τὰ χείλη σου φιλοῦν
Τὰ μάτια σου ἂς κλειστοῦνε
Κι' ἂς βλέπουν μέσα στὴν ψυχὴ
Ὅ,τι ἔχουνε νὰ ἰδοῦνε.

***

Τί σημαίνει πῶς γέρασα
Τὰ ἑβδομῆντα πῶς πέρασα;

Στὰ πόδια στέκομαι καλὰ
Καὶ στὴν καρδιὰ καλήτερα.
Ἀδύνατα εἶνε τὰ μυαλὰ
Μὰ ἦταν καὶ προτήτερα.

Εἰς τὰ χρόνια ἂν μεγάλωσα,
Στὰ ἑβδομῆντα ἂν ἐσκάλωσα,

Δὲν θὰ φωνάξω: — Ἀλλαγή!
Μὰ θ' ἀγαπῶ ὅσ' ἀγάπησα·
Στίχους, καπνό, καλὸ φαγί,
Καὶ μιὰ ξανθὴ ἢ ἀράπισσα.

***

Μέτρησε, ξαναμέτρησε
Καὶ πάλι ξαναμέτρα,
Πόσα κεφάλια νὰ ἠμπορῇς
Νὰ σπάσῃς μὲ μιὰ πέτρα.

Κι' ἄρχισ' ἀπ' τὸ κεφάλι σου,
Καὶ ξανασπάστο πάλι·
Καὶ δυὸ ἂν ἔχῃς κεφαλὲς
Νὰ σπάσῃς καὶ τὴν ἄλλη.

Σ' ἐμπόδιζα νὰ παντρευτῆς
Μὰ μοῦ ἤθελες γυναῖκα.
Ἂν ἔχεις δέκα κεφαλὲς
Σπάσε της καὶ τὶς δέκα!

*
* *

Ποτέ μου δὲν μυρίστηκα
Λουλούδια ἀγορασμένα.
Σὰν ἁμαρτία μοῦ φαίνεται
Γιὰ ἐκεῖνα καὶ γιὰ μένα.

*
* *

Ἔλα νὰ κάμωμε «Χριστὸς ἀνέστη»
Στὸ περβολάκι τὸ μικρό.
Ἔλα, γρηοῦλα μου, νὰ θυμηθοῦμε
Πόσο φιλιόμαστε καιρό.

Ἔλα νὰ ξανακάμωμε τὸν ὅρκο,
Πῶς ὅποιος μείνει ἀπ' τοὺς δυό,
Θὰ στέλνη ἀπ' τὸ μικρὸ τὸ περβολάκι
Ἕνα φιλὶ στὸν οὐρανό.

*
* *

Ἐμένα ἡ κάθε ἀγάπη μου
Μοῦ ξανανιώνει τὴν καρδιά,
Ὅπως τοῦ δένδρου ἡ ἄνοιξι
Γεμίζει μὲ ἄνθη τὰ κλαδιά.

Ἕνα φοβοῦμαι μοναχά,
Μιὰ ἀγάπη. Τὴ στερνή.
Μὴν εἶνε ὁ ξυλοκόπος
Ποῦ κόβει τὸ δενδρί.

ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ

Ο ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ (1759)

Ἦταν οἱ καθολικοὶ Ἰησουῖτες καὶ ἄλλοι καλόγεροι ἤθελαν νὰ προσηλυτίσουν τοὺς ὀρθοδόξους 'ς τὸν καθολικισμὸ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας, ἐκατάλαβαν πὼς πρέπει νὰ μεταχειρισθοῦν ἁπλὴ γλῶσσα γιὰ νὰ κερδίσουν πολλοὺς Ἕλληνες μὲ τὸ μέρος τους. Ἔγραψαν τότε πολλὰ βιβλιαράκια προπαγανδικὰ σὲ ἁπλὴ ἑλληνική, μερικὰ μάλιστα μὲ λατινικὸ ἀλφάβητο, τὰ *φραγκοχιώτικα* λεγόμενα, γιατὶ πολλοὶ καθολικοὶ ἦσαν τότε 'ς τὴν Χιό. Ἔτσι θέλω νὰ ξηγήσω πῶς 'ς τὴν Χιὸ πολὺ γλήγορα γράφτηκαν πολλὰ βιβλία σὲ ἁπλὴ γλῶσσα καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς Χιώτες, ὅπως ὁ Ἰγνάτιος Πετρίτζης, ὁ Θωμᾶς Βελάστης, ὁ Τιμόθεος Κυριακόπουλος (γι' αὐτὸν μιλῶ παρακάτω) εἶναι οἱ πρόδρομοι τῶν κατοπινῶν σοφῶν, τοῦ Α. Κοραῆ, τοῦ Ροΐδη, τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ, ποὺ ἦσαν καὶ αὐτοὶ Χιῶτες.

Παρακάτω παίρνω ἀπὸ ἕνα σπάνιο βιβλίο τοῦ Τιμόθεου Κυριακόπουλου, ποὺ βγῆκε στὰ 1759, μερικὲς γνῶμες ποὺ ὕστερα ἀπὸ 170 χρόνια δὲν τὶς κατάλαβαν ἀκόμα σήμερα τόσοι σοφοὶ καὶ πολιτικοὶ μὲ τόσες ἀξιώσεις. Ὁ Κυριακόπουλος καταλαβαίνει πολὺ καλὰ ὅτι γιὰ νὰ φωτίσῃ τὸν λαὸ 'ς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ποὺ θέλει, πρέπει νὰ τοῦ μιλήσῃ σὲ γλῶσσα ποὺ καταλαβαίνει. Ὕστερα ἀπὸ 170 χρόνια τί κάμνουμε σήμερα; Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμεθα σύμ-

φωνοι ὅλοι ὅτι μόνο ὅταν γράψουμε ἕνα βιβλιαράκι γεωργικὸ ᾽ς τὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ, τὴν δημοτικὴ δηλ. ἠμπορεῖ νὰ τὸ καταλάβῃ; Δὲν ἔπρεπε νὰ εἴμεθα σύμφωνοι ὅτι ὅταν γράφουμε γιὰ τὸν λαὸ τὴν καθαρεύουσα ματαιοπονοῦμε; Πῶς ἐξακολουθοῦμε νὰ θεωροῦμε ἀπάνω-κάτω προδότες, ἀγράμματους ὅλους ὅσοι γράφουν τὴν δημοτική;

Ἄλλ᾽ ἂς ἔλθω ᾽ς τὸν Τιμόθεο Κυριακόπουλο. Ὁ Χιώτης λόγιος ἔβγαλε τὸ 1759 ἕνα βιβλιαράκι γιὰ ψυχικὴ σωτηρία τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸν ἑξῆς τίτλο: «Προαγωγὴ τῆς Χριστιανικῆς κατηχήσεως πονηθεῖσα παρὰ τοῦ λογιωτάτου ἱεροκήρυκος καὶ θεολόγου Τιμοθέου ἱερομονάχου τοῦ Κυριακοπούλου τοῦ Χίου» τ. 1-2 (1759).

Εἰς τὸν πρόλογο τοῦ πρώτου τόμου γράφει ὁ Κυριακόπουλος:

«Μήν σου φανῇ ὀλιγότιμον τὸ βιβλίον, ἂν τὸ εἰδῇς εἰς ἁπλῆν φράσιν συγγραμμένον.... ὁ σκοπός μου εἰς τὸ νὰ τὸ γράψω ἐστάθη ὄχι διὰ νὰ διδασκαλέψω τοὺς διδασκαλευμένους ἢ διὰ νὰ φανῶ διδάσκαλος λόγιος ἀνάμεσα εἰς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ νὰ λαμβάνω ἀπὸ αὐτοὺς ἔπαινον καὶ τιμήν.... ἀλλὰ νὰ προβάλλω τὴν δόξαν τοῦ παναγάθου θεοῦ καὶ νὰ διδασκαλεύσω τους ἀμαθεῖς, ἀπαιδεύτους, καὶ πλέον ἁπλοῦς Χριστιανοὺς καὶ νά τους ἐλευθερώσω ἀπὸ τὸν χαμὸν καὶ ἀπώλειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Ἀμάθεια τοὺς φέρνει.... Διὰ τοῦτο ἂν ἤθελε λαλήσω μιξοβάρβαρα ἢ εἰς ἄλλον πολυσπούδαστον τρόπον, ἤθελε δώσω βέβαια εἰς τὴν γνώμην τῶν ἑλληνιστῶν, ἀλλὰ ὄχι εἰς τὴν γνώμην τοῦ Θεοῦ. Διατὶ οἱ ἁπλοῖ καὶ ἀμαθεῖς Χριστιανοί διὰ τοὺς ὁποίους κυρίως τὸ ἔγραψα, δὲν ἤθελε ποσῶς ὠφεληθῶσι· καὶ τέτοιας λογῆς εἶχα χαμένον τὸν κόπον μου καὶ εἰς τὴν τρομερὰν ὥραν τῆς Κρίσεως ἤθελε δώσω φρικτότατον λογαριασμὸν εἰς τὸν Θεὸν πῶς ἐδιάφθειρα τὸν πολύτιμον καιρὸν ὁποῦ αὐτὸς μοῦ ἔδωσε διὰ προσωρινὴν καὶ ματαίαν δόξαν τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ἔγραψα εἰς κοινὴν καὶ ἁπλῆν διάλεκτον, εἰς τὴν ὁποίαν λαλοῦσι καὶ οἱ πλέον παιδευμένοι ἄνθρωποι τῆς πολιτείας ὅταν βούλονται νὰ κάμουσι καὶ ταῖς σοβαραῖς των δουλείαις. Καὶ εἰς αὐτὸ ἐγὼ ηὗρα μεγαλωτάτην δυσκολίαν, ἐπειδὴ καὶ ἔστωντας ἡ ἁπλῆ διάλεκτος πτωχὴ καὶ ὀλίγη εἰς τὸν λόγον της καὶ διὰ τοῦτο γεμάτη ἀπὸ λέξεις βάρβαρες Φράγκικαις ἢ Τούρκικαις, μοῦ ἐφάνηκε πρέπον νὰ ξεφύγω ὅσον ἐδυνήθηκα κάθε βαρβαρισμόν, ὁποῦ δὲν συμφέρνει εἰς τὴν ἐδικήν μας γλῶσσαν· καὶ μαζὺ νὰ βαστῶ μακριὰ ἐκείναις ταῖς ἑλληνικαῖς λέξαις, ταῖς ὁποίαις οἱ ἁπλοῖ ἄνθρωποι δὲν τοῖς γροικοῦσι. Μερικαῖς φοραῖς καὶ τὰ ἴδια ἑλληνικὰ λόγια ὁποῦ ἐμεταχειρίστηκα τὰ ἔβαλα διεφθαρμένα, καθὼς κοινῶς διεφθαρμένα τὰ λαλεῖ ὁ λαός, φοβούμενος ὅτι βάζωντάς τα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς τῆς ἑλληνικῆς μήπως καὶ ὁ λαὸς δὲν τὰ καταλαμβάνει. Ὅστις δοκιμάσῃ νὰ γράψῃ τέτοιας λογῆς ἁπλὰ ρωμέϊκα, θέλει γνωρίσει πόσον εἶναι δύσκολον νὰ λαλήσῃ, μὲ ὅλην τὴν πρεπούμενην εὐπρέπειαν.

Ἐπ᾽ ἀληθείας φαίνεται, πολλὰ παράξενος ὁ σκοπὸς ἐκείνων τῶν συγγραφέων, μάλιστα τῶν διδακτάδων καὶ ἄλλων ὁποῦ γράφουσι διὰ ὠφέλειαν τῶν ψυχῶν, οἱ ὁποῖοι λαλῶντας κοινῶς διὰ τὸν λαὸν τὸν πλέον ἁπλοῦν καὶ πλέον ἀμαθῆ παραμερίζουσιν ὅμως τὰ κοινὰ λόγια, ὁποῦ δὲν εἶναι βάρβαρα, διατὶ δὲν εἶναι ἀπὸ ξένην γλῶσσαν συρμένα καὶ συντρέχουσιν εἰς τὰ ἑλληνικά, ὁποῦ ὁ λαὸς ὁ ἀμαθὴς καθόλου δὲν τὰ γροικᾶ, διὰ νὰ δείξουσι τὴν σπουδήν των εἰς αὐτά, ὡσὰν νὰ ἐκρέμετον ὅλη ἡ σοφία, καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ ἑλληνικὰ λόγια. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ὁποῦ διαβάζει τὸ βιβλίον σου, δὲν τὸ διαβάζει διὰ νὰ εἰδῇ ἂν ἐσὺ ἦσαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ

σπουδαῖος, ἀλλὰ διὰ νὰ μάθῃ ἐκεῖνα, ὁποῦ τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα διὰ νὰ σωθῇ. Ὅταν ἐσὺ γράφῃς θεολογικά, φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα ἐπιστήμης βιβλία διὰ τοὺς φιλομαθεῖς καὶ τοὺς σπουδαίους, γράψαι κατὰ ποὺ σοῦ εἶναι ἀρεστόν, ἀλλὰ ὅταν γράφῃς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ λαοῦ, πρέπει νὰ γράφῃς καὶ νὰ λαλῇς κατὰ ὁποῦ δύναται ὁ λαὸς νά σε γροικήσῃ».

Μερικὲς λέξεις τοῦ Κυριακόπουλου μᾶς φαίνονται σήμερα παράξενες. Ἀλλ' ἂν παραβλέψουμε τὰ σημεῖα ποὺ τὸ χρονικὸ διάστημα 175 ἐτῶν (1759 - 1934) δικαιολογεῖ, δύσκολο εἶναι ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη νὰ μὴ δεχθῇ τὶς γνῶμες τοῦ καλοῦ Κυριακόπουλου. Αὐτὸς κατάλαβε πῶς πρέπει νὰ μιλοῦμε 'ς τὸν λαό, ἂν θέλουμε νὰ ἔχουμε ἐπίδραση 'σ αὐτόν, καὶ τόσο πρόσεξε τὸ σημεῖο αὐτό, ὥστε νόμιζε ὅτι θὰ δώσῃ λόγο 'ς τὸν Θεό, ἂν μιλήσῃ γλῶσσα ποὺ δὲν καταλαβαίνει ὁ λαός. Ἂς προσέξουν τὰ λόγια τοῦ καλοῦ Χιώτη, ὅσοι μιλῶντας 'ς τὸν λαὸ ζητοῦν νὰ κάμουν μόνο ἐπίδειξη σοφίας καὶ ὄχι νά τον μορφώσουν.

Κ. ΑΜΑΝΤΟΣ

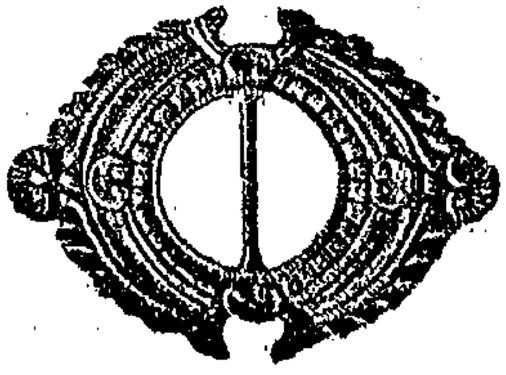

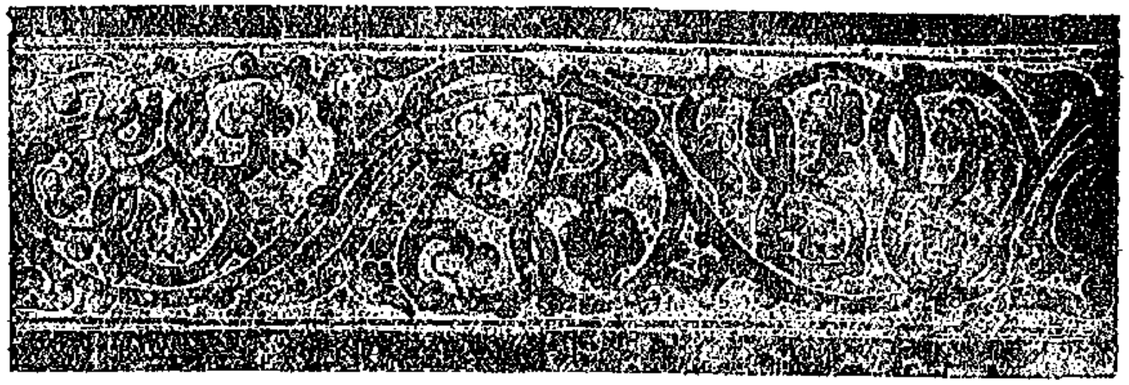

Η ΑΓΑΠΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΑΣ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Δὲν εἶχ' ἀπαντήσει ποτέ μου ὡς τότες ἄνθρωπο τόσο βαρὺ καὶ ἀλύγιστο, τόσο ἀζύγωτο καὶ σοβαρό, συνοφρυωμένο καὶ λιγόλογο σὰν τὸ γυμνασιάρχη μου. Ὁ κ. Γεωργιάδης — ἔτσι τονὲ λέγανε — εἴταν ἀπὸ τοὺς λίγους τῆς ἐποχῆς του, ποὺ εἶχε κάμει ἀνώτερες σπουδές, εἶχε βγεῖ καὶ παρὰ πέρα, κάθησε χρόνια στὴ Γερμανία γιὰ φιλολογικὴ τελειοποίηση. Ἀπὸ καλὴ καὶ πλούσια οἰκογένεια, θέλησε νὰ μάθῃ γερὰ γράμματα καὶ μὲ θέληση ἐπίμονη ἀρνήθηκε νὰ γίνῃ ἀξιωματικὸς ἀκολουθώντας τὸ ἐπάγγελμα τῶν προγόνων του καθὼς τὸν προορίζανε οἱ δικοί του. Κ' ἐνῶ οἱ γνωστοί του τονὲ φωνάζανε περιφρονητικὰ «δάσκαλο», αὐτὸς μὲ ὑπερηφάνεια διάλεξε τὸ στάδιό του, βέβαιος πὼς μιὰ μέρα θὰ γινότανε σπουδαῖος ἄνθρωπος στὴν κοινωνία.

Σὰ γύρισε ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἔδειξε πὼς ἡ ζωηρή του κλίση εἴτανε ἡ μελέτη τῆς λατινικῆς φιλολογίας καὶ τὰ εἰδικὰ βιβλία ποὺ κουβάλησε γιὰ τὴν κσλλιέργεια τοῦ κλάδου του ἀποτελέσανε μιὰ μεγάλη καὶ σημαντικὴ βιβλιοθήκη. Φιλοδοξοῦσε νὰ πάρῃ στὸ Πανεπιστήμιο τὴν ἕδρα τῆς Λατινικῆς. Μὰ ἔβλεπε πὼς τὸ πράμα θ' ἀργοῦσε λιγάκι καὶ διορίστηκε καθηγητὴς σὲ γυμνάσιο, σύμφωνα μὲ τὰ νόμιμα

προσόντα ποὺ εἶχε. Τὰ χρόνια περνούσανε καὶ τ' ὄνειρο τῆς πανεπιστημιακῆς ἕδρας ὅλο καὶ μάκραινε. Γιατὶ ὁ κ. Γεωργιάδης μὲ τὸν ψυχρό του χαραχτήρα δὲν μποροῦσε νὰ προσκολληθῇ σὲ κανένα πολιτικὸ κόμμα ποὺ θὰ τοῦ βοηθοῦσε τὸ ἀνέβασμά του, μήτε εἴταν ἱκανὸς νὰ κολακέψῃ τὶς καθηγητικὲς κλίκες ποὺ ρημάζανε τὸ ἀνώτατο ἐκπαιδευτήριο. Νόμιζε πὼς μὲ τὶς μελέτες του καὶ τὰ συγγράμματά του — εἶχε βγάλῃ λατινικὴ γραμματικὴ καὶ σχόλια σὲ λατινικὰ κλασσικὰ κείμενα — θὰ μποροῦσε νὰ ἐχτιμηθῇ ἡ ἀξία του. Τὸ μόνο ποὺ κατώρθωσε μὲ τὸν καιρὸ εἴτανε νὰ πάρῃ προαγωγὴ καὶ νὰ τοποθετηθῇ γυμνασιάρχης σ' ἕνα ἀπὸ τὰ γυμνάσια τῆς Ἀθήνας.

Ἐκεῖ σὰν πῆγα στὴν τελευταία τάξη τὸν πρόφτασα. Εἶμουνα μαθητὴς ἀπὸ τοὺς καλοὺς καὶ μελετοῦσα τὰ λατινικά, στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ βαθμοῦ, ὕστερα γιατί, χωρὶς νὰ καταλάβω, ἀγάπησα τὴν τραχειὰ καὶ ξάστερη αὐτὴ γλῶσσα. Μιὰ μέρα μ' ἔβγαλε στὸ μάθημα καὶ σὰν εἶδε πὼς ἑρμήνευα τὸ κείμενο μὲ κάποια εὐκολία, μοῦ ζήτησε νὰ προχωρήσω παρακάτου καὶ στὶς ἀδίδαχτες σελίδες, κ' ἐπειδὴ κ' ἐκεῖ ἀκόμα τὰ πῆγα καλά, μὲ γέμισε μ' ἐπαίνους, αὐτὸς ὁ δύσκολος, καὶ μ' ἔβαλε νὰ κάθομαι στὸ πρῶτο θρανίο. Κατὰ τὴ συνήθειά του τοὺς γεροὺς μαθητὲς ἤθελε πάντα νὰ τοὺς ἔχῃ κοντά του. Ἔτσι μὲ πῆρε ἀπὸ καλὸ μάτι καὶ σιγὰ σιγὰ γνωριστήκαμε περισσότερο. Μὲ ὅλη ὅμως τὴν ἀπόσταση ποὺ μοῦ κρατοῦσε δὲν ἔπαυε νὰ μὲ προσκαλῇ στὸ γραφεῖο τοῦ γυμνασίου νὰ τοῦ ἀντιγράφω τοὺς μαθητικοὺς καταλόγους καὶ πότε πότε στὸ σπίτι του γιὰ νὰ τονὲ βοηθῶ σὰ διόρθωνε τὰ γραφτὰ τῶν διαγωνισμῶν. Καθότανε πέρ' ἀπὸ τὴν Ὁμόνοια, κατὰ τὴν ὁδὸ Ἀχαρνῶν καὶ σὲ σπίτι ποὺ τὸ εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ τὴν πατρική του περιουσία. Σ' ἕνα μικρό του περιβόλι ποὺ τὸ καλλιεργοῦσε μονάχος του πότε σκαλίζοντας, πότε ποτίζοντας περνοῦσε τὶς ὧρες ποὺ τοῦ ἀφήνανε τὸ σκολειὸ κ' οἱ μελέτες του. Τοῦ ἄρεσε νὰ μοῦ μαθαίνῃ τὰ λατινικὰ ὀνόματα τῶν λουλουδιῶν καὶ τῶν λαχανικῶν ποὺ φύτευε.

Ἀπὸ τὸ πήγαιν' ἔλα φυσικὸ εἴτανε νὰ γνωρίσω τὴ γυναίκα του, τὴν κ. Ἀγγέλα — μιὰ χοντρὴ καλοστεκούμενη στρογγυλοπρόσωπη γελαστή — καὶ τὴ μοναχοκόρη του τὴ Λουκρητία, ἕνα λιγνὸ ψηλὸ κορίτσι μ' εὐγενικὸ πρόσωπο, λουλούδι κι αὐτὸ ποὺ μόλις ἔβγαινε στὴ ζωή. Τὸν πρῶτο καιρό, καθὼς εἶμουνα τόσο πολὺ νέος, παιδὶ ἀκόμα καὶ ντροπαλός, καταλάβαινα μι' ἀθέλητη συμπάθεια ποὺ μὲ τραβοῦσε πρὸς τὴ Λουκρητία, μὰ δὲν τολμοῦσα καλὰ καλὰ μήτε νὰ τὴν κοιτάξω. Μὰ ἐπειδὴ ὅσο πήγαινε κ' ἡ συμπάθειά μου αὐτὴ μεγάλωνε, κατάστρωνα διάφορα σχέδια, γιὰ νὰ τῆς δείξω τὸ ἐνδιαφέρο μου, ποὺ πάντα μένανε φανταστικά. Αὐτὴ ἀδιάφορη κι ἀκατάδεχτη πάντα, ἔχοντας κάτι ἀπὸ τὸ βαρὺ καὶ τὸ σοβαρὸ τοῦ πατέρα της, καμιὰ προσοχὴ δὲ μοῦ χάριζε, μὰ σὰν ἐρχόταν ἀπὸ τὰ μαθήματά της — σπούδαζε τώρα ξένες γλώσσες καὶ πιάνο — κλεινότανε στὴ σάλα καὶ ριχνότανε στὴ μελέτη.

Δὲν εἶχε περάσει κὰν μήτε ἡ μισὴ μαθητική μου χρονιά, ποὺ ἕνα πρωϊνὸ στὸ γυμνάσιο μαθεύτηκε ἡ ξαφνικὴ ἀρρώστια τοῦ γυμνασιάρχη μας. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ τρέξανε στὸ σπίτι εἶμουν ἐγὼ μ' ἕναν καθηγητή μας. Ὁ κ. Γεωργιάδης εἶχε πάθει μιὰ καρδιακὴ κρίση κ' ἡ κατάστασή του εἴταν ἀπελπιστική. Φαντάζεται κανεὶς τὴ δική μου λύπη καὶ στενοχώρια. Παρακολούθησα τὴν ἀρρώστια του μὲ πονεμένη καρδιὰ γιὰ κάμποσες μέρες. Καὶ ὧρες ὧρες δὲν μποροῦσα νὰ νιώσω ἂν ἡ λύπη μου εἴτανε γιὰ τὸ μαθητικό μου συμφέρο ποὺ χανότανε ἢ γιὰ τὴν ἀμίλητη θλιμμένη ὄψη τῆς Κρέτας, καθὼς τὴν ἔλεγε χαϊδευτικὰ τὴ Λουκρητία ἡ κ. Ἀγγέλα, μὲ πνιγμένο τώρα τὸ συνηθισμένο της χαμόγελο.

* * *

Ὕστερ' ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ γυμνασιάρχη μου, δὲ μοῦ ἔκανε πιὰ ὄρεξη νὰ πηγαίνω στὰ μαθήματα. Κι αὐτὸ βάσιηξε ἀρκετὸ καιρό. Ἔπαιρνα τὰ βιβλία μου καὶ τὴν ἀπόφαση νὰ τραβήξω στὸ σκολειό, μὰ ὁ δρόμος μ' ἔφερνε ἀθέλητα στὸ πένθιμο σπίτι τοῦ Γεωργιάδη. Οἱ συγγενεῖς,

πού πάντα τίς τέτοιες ὧρες παρουσιάζουνε τό θερμό ἐνδιαφέρο τους, ἀπ' ἀφορμή πού ἡ Λουκρητία εἴτανε ἀκόμα κορίτσι ἀνήλικο, ἐνεργήσανε τή νόμιμη σφράγιση τῆς κάμαρης πού ὁ Γεωργιάδης μεταχειριζότανε γιά γραφεῖο του, μέ τό σκοπό νά ἰδοῦνε κατόπι στήν ἔρευνα τῶν χαρτιῶν του ἄν ἄφησε διαθήκη καί νά καταγράψουνε τήν περιουσία του.

Ἔτσι ἕνα κοντινό δειλινό ἤρθανε στό σπίτι λογίς ἄνθρωποι τοῦ νόμου ν' ἀρχίσουνε τή λεγόμενη «ἀπογραφή». Ὁ Εἰρηνοδίκης ἔβγαλε τίς σφαγίδες ἀπό τήν πόρτα τῆς κάμαρης κι ὁ συμβολαιογράφος μέ τό γραμματικό του, τούς μάρτυρες καί τούς δικηγόρους καταπιαστήκανε τήν καταγραφή. Τά συρτάρια τοῦ γραφείου εἴτανε γεμάτα ἀπό χειρόγραφια. Ἐκεῖ βρισκόντανε τά πρωτόγραφα τῆς λατινικῆς του γραμματικῆς, τά σημειώματα γιά τό λατινικό λεξικό πού σχεδίαζε καί τά πυκνογραμμένα φύλλα μέ τά σχόλια τῶν κλασσικῶν λατίνων. Γύρω γύρω ἔστεκε σοβαρή σάν τόν ἀφέντη της κ' ἡ ἀπέραντη βιβλιοθήκη του πού κρατοῦσε τό πιό μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του. Στό διάστημα τοῦτο ἡ κ. Ἀγγέλα, πού εἶχε κάπως συνεφέρει ἀπό τή θλίψη της, διηγότανε σέ δυό φιλενάδες της πού παραστέκανε καί τή συντροφεύανε, τό βίο της μέ τό μακαρίτη. Τί νά τά κρύψῃ τώρα; Εἴτανε ἄνθρωπος στεγνός, ἄκαρδος, ἐγωϊστής, ἀγέλαστος. Ποτές δέν τῆς ἔδειξε τό ἐνδιαφέρο του. Ποτές δέν ἔνιωσε πλάϊ του τρυφερότητα καί γλύκα. Ποτές δέν ἄκουσε μιά λέξη ἀγάπης καί συμπόνιας. Τόν πῆρε μέ τήν ἐπιβολή τῶν δικῶν της, τονέ γνώρισε κρύα κι ἀθέλητα κ' ἔτσι κρύα τόν εἶδε νά τῆς φεύγῃ ἀπό τή ζωή. Ἡ Κρέτα ἀσυγκίνητη κι αὐτή ὅπως πάντα, ἄκουγε τά ἱστορικά τῆς μητέρας της πού δέν εἶχανε τελειωμό καί φαινότανε πώς ρουφοῦσε τά λόγια της.

Ἔξαφνα ἕνας θόρυβος ἀκούστηκε ἀπό τή συντροφιά τῶν σκυμμένων ἀνθρώπων πού ψάχνανε μ' ἐπιμονή τά χαρτιά τοῦ γραφείου. Σάν τραβήχτηκε τό δεξί ἀκρινό συρτάρι, προβάλανε μερικοί μπλίκοι καί παραμέσα βρεθήκανε κάμποσα κουτιά ἀπό κάτασπρα κι ἀσημωμένα χαρτόνια. Καί τά κουτιά καί οἱ μπλίκοι εἴτανε δεμένα καθένα χωριστά μέ πολύχρωμες κορδέλες μεταξωτές πού φαινόντανε πολυκαιρινές. Σιμώσαμε ὅλοι γιά νά ἰδοῦμε. Λύθηκαν ἐκεῖ μπροστά μας δυό τρεῖς μπλίκοι, ἀνοίχτηκαν ἕνα δυό κουτιά. Μέσα τους βρεθήκανε τοποθετημένα μέ προσοχή, μέ τάξη καί μέ χρονολογία γράμματα γυναικεῖα, γραμμένα ὅλα σέ γερμανική γλώσσα. Κάθε κουτί, κάθε μπλίκος εἶχε καί μιά ἰδιαίτερη ἐπιγραφή γραμμένη λατινικά μέ τό χέρι τοῦ Γεωργιάδη. Ἕνας ἀπό τούς δικηγόρους, ὁ πιό νέος, ἀφοῦ ξεφύλλισε μερικά γράμματα, κατάλαβε τί τρέχει καί μή μπορώντας νά κρατήσῃ ἕνα εἰρωνικό χαμόγελο, βάλθηκε νά μᾶς πῇ πώς φαίνεται νά εἶναι ἐρωτικά γράμματα, μά πολύ παλιά, σταλμένα στό μακαρίτη ὅλα ἀπό τήν ἴδια κοπέλλα, ὅπως ἔδειχνε ὁ γραφικός χαραχτήρας κ' ἡ ἴδια ὑπογραφή: Pulcherrima πού σημαίνει λατινικά «Ὁμορφότατη». Κι ἄρχισε νά μᾶς δείχνῃ μερικές ἀπό τίς ἐπιγραφές πού τίς ὀνομάτιζε σκανταλιστικές.

Τότες ἡ κ. Ἀγγέλα κατάπληχτη κι ἀγαναχτισμένη μάζεψε στή στιγμή ὅλους τούς μπλίκους καί τά τέτοια κουτιά στήν ἁπλόχωρη ἀγκαλιά της κ' ἑτοιμάστηκε νά βγῇ ἔξω γιά νά πετάξῃ ἀμέσως στά σκουπίδια τά τέτοια ρεζιλίκια καθώς ἔλεγε. Μά μ' ἕνα πήδημα βρέθηκε μπροστά της ἡ Κρέτα, ἀγριεμένη κι ἀπαιτητική, τήν ἀντίσκοψε καί τήν ἔκαμε, χωρίς ν' ἀντισταθῇ, νά τ' ἀδιάσῃ ὅλα στή δική της μαύρη ποδιά κ' ἔπειτα ἔφυγε βιαστική, κλείνοντας βαριά τήν πόρτα. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ νόμου, πήρανε πάλι τή σοβαρότητά τους καί ριχτήκανε νά ψάξουνε καί νά καταγράψουνε τ' ἄλλα χαρτιά καί χειρόγραφα πού γεμίζανε τά παρακάτω συρτάρια.

Σέ λίγο βρῆκα τήν εὐκαιρία καί γλύστρησα ἔξω. Ἀπό τό διάδρομο ἀντίκρισα μιά πόρτ' ἀνοιχτή. Εἴτανε ἡ κάμαρη τῆς Κρέτας. Εἶχε ἁπλώσει ὅλα ἀπάνου στό κρεβάτι της κι αὐτή γερμένη ἐκεῖ προσπαθοῦσε, καθώς φαινότανε, νά χορτάσῃ τήν περιέργειά της. Γύρισε, μέ κοίταξε καί κατάλαβ' ἀπό τό βλέμμα της πώς ζητοῦσε νά πλησιάσω. Σά μπῆκα στήν καμαρή της, σηκώθηκε θαρρετά, κλείδωσε τήν πόρτα καί ξανακάθησε Ὀρθός ἐγώ ἀπό πάνω της τή θω-

ροῦσα ἐκστατικός. Τὸ πρόσωπό της εἶχε ροδίσει, τὰ μάτια της λάμπανε, τὸ στῆθος της ἀνάσαινε γλήγορα, ἡ φωνή της ἔβγαινε νευρικὰ βραχνή. Εἶχε λύσει δυὸ μπλίκους ἀπὸ τὶς ρὸζ μεταξωτὲς κορδελίτσες τους καὶ μοῦ πρότεινε νὰ διαβάσω τὶς ἐπιγραφές τους γραμμένες μὲ τὸ χέρι τοῦ πατέρα της, παρακαλώντας με κιόλας νὰ τὶς ἐξηγήσω.

Διάβασα τὴν πρώτη: «Cupido, ad te confugio et suplex tua numina posco». Καὶ κοιτάζοντάς τη στὰ μάτια τῆς εἶπα: «Ἔρωτα, σὲ σένα καταφεύγω καὶ ἱκέτης ζητῶ τὴ βοήθεια σου». Καὶ τὴ δεύτερη: «Video sideribus similes oculos tuos, video oscula tua quae non est tantum vidisse satis». Καὶ τῆς εἶπα: «Βλέπω τὰ λαμπρὰ σὰν ἄστρα μάτια σου, τὸ μικρό σου στόμα, ποὺ δὲ χορταίνει κανεὶς νὰ τὰ βλέπῃ μονάχα». Ἀνοίγοντας κατόπι ἕνα κουτάκι στιβαγμένο ἀπὸ γράμματα, βρήκαμε μιὰ μικρὴ μπούκλα ἀπὸ ξανθὰ μαλλιὰ δεμένη μ' ἕνα μικρὸ φιογκάκι μαῦρο. Ἔφερε τὴν ἀκόλουθη ἰδιόχειρη καὶ πάλι ἐπιγραφή: «Nulis amor est sanabilis herbis». Καὶ τῆς μετάφρασα: «Ὁ ἔρωτας μὲ κανένα βοτάνι δὲ γιατρεύεται». Προχωρήσαμε ὕστερα στὸ ψάξιμο. Μοῦ ἔδειχνε κάθε τόσο τὸ γράψιμο τοῦ πατέρα της κ' ἐγὼ τῆς ἐξηγοῦσα. «Nutrio sterilem amorem». «Τρέφω μάταιο ἔρωτα». «Meum pectus uritur». «Τὸ στῆθος μου καίγεται». «Tua rosea cervix». «Ὁ ρόδινος τράχηλός σου». «Cur tu crudelis me fallis?». «Γιατὶ σκληρὴ μὲ περιπαίζεις;». «Solve metus». «Μὴ φοβᾶσαι». «Multa gemo». «Πολὺ στενάζω». «Largo humecto flumina voltum». «Βρέχω τὸ πρόσωπό μου μὲ πλατὺ ποτάμι δάκρια».

Ἡ Κρέτα μὲ τὰ λίγα γερμανικὰ ποὺ μόλις τώρα μάθαινε, μπόρεσε νὰ καταλάβῃ πὼς τὰ γράμματα τῆς κόρης ποὺ ἀγάπησε στὰ νιάτα του ὁ πατέρας της, εἶτανε θερμά, φλογισμέν' ἀπὸ ἔρωτα καὶ ζωή. Ἡ χρονολογία τους μοιραζότανε ὅλη ἀνάμεσα στὰ 1880, 1881 καὶ 1882. Οἱ χρονιὲς ποὺ σπούδαζε στὴ Μπὸν καὶ στὴ Λειψία. Καὶ στὸ στερνὸ κουτάκι μὲ κίτρινη κορδέλα δεμένο, εἴδαμε πατημένα φύλλα καὶ ξερὰ παλιὰ λουλούδια μέσα στὶς χειρόγραφες

γερμανικὲς σελίδες. Μοῦ ἔδειξε τὸ πανόγραμμα νεύοντάς μου νὰ τὸ διαβάσω κι αὐτό: «Stupeo obtutuque haereo de fixus in tuo». Καὶ τῆς εἶπα: «Θαμπώνομαι καὶ μένω καρφωμένος στὴν ὄψη σου».

—Ἂν δὲν κάνω λάθος, ἐξακολούθησα, ὅλ' αὐτὰ εἶναι στίχοι ἀπὸ τὸ Βιργίλιο καὶ τὸν Ὀβίδιο.

Κι ἄξαφνα εἶδα τὴν Κρέτα ν' ἀνασηκώσῃ τὸ γλυκό της πρόσωπο κι ἀφαιρεμένη νὰ κοιτάζῃ ἔξω ἀπὸ τὸ παράθυρο, πέρα τὸν οὐρανὸ ποὺ τὸν πύρωνε τώρα ἡ φωτιὰ μιᾶς χρυσοκόκκινης δύσης. Ἔμεν' ἔτσι γιὰ ὥρα πολλὴ τριγυρισμένη μὲ λογισμούς. Καὶ καταλάβαινα. Ἕνα μυστήριο τύλιγε τὴ ζωὴ τοῦ πατέρα της. Δὲ διάβηκε λοιπὸν αὐτὸς ὁ βαρύς, σκυθρωπός, ἀμίλητος καὶ σοβαρὸς ἄνθρωπος χωρὶς καρδιὰ πονεμένη, χωρὶς ψυχὴ τρυφερή, χωρὶς ζωντανὸ αἴσθημα. Ἔκλεινε στὸ βάθος τῆς ὕπαρξής του καὶ τὸ ρομαντισμὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ τὴν αἰώνια ποίηση ποὺ γλυκαίνει τὸν ἄνθρωπο κι ἁπαλύνει τὶς ἐναντιότητες τῆς ζωῆς μας. Καὶ τὴν ἔβλεπα ἔτσι γιὰ ὥρα, λουσμένη ἀπὸ τὸ ἀντιλάρισμα τοῦ ἥλιου ποὺ ἔγερνε, μέσα σὲ λάμψη ἀλλιώτικη ποὺ ἀποθέωνε τὴ μορφή της.

Τὴν ξύπνησαν πολλὰ βήματα ποὺ ἀκουστήκανε στὸ διάδρομο. Σηκώθηκε καὶ βγῆκε. Ἄκουσα ποὺ τῆς λέγανε πὼς στὸ τελευταῖο συρτάρι βρέθηκε ἡ ἰδιόγραφη διαθήκη τοῦ πατέρα της. Τῆς ἄφηνε τὸ σπίτι, τὴν ἄλλη περιουσία του καὶ τῆς κληρονομοῦσε ἀκόμα τοὺς πνευματικούς του κόπους, τὰ συγγράμματά του. Στὴ μητέρα της ἄφηνε τὴ σύνταξη καὶ τὸ εἰσόδημα ἀπὸ ἕνα πατρικό του χτῆμα. Μπῆκε πάλι στὴν καμαρή της, μὲ κοίταξε μ' ἕνα βλέμα φωτεινὸ καὶ δὲ μοῦ εἶπε λέξη. Ἔσκυψε κι ἄρχισε νὰ μαζεύῃ γοργὰ τὰ εὐτυχισμένα θυμήματα τοῦ πατέρα της καὶ μάρτυράς μου ὁ θεὸς πὼς ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη γεννήθηκε ἡ ἀγάπη τῆς Κρέτας γιὰ μένα, ποὺ μ' ἔκαμε ἀργότερα νὰ νιώσω τόσες καλὲς μέρες στὴ ζωή μου.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΤΑ ΑΛΟΓΑ ΤΗΣ ΝΕΚΡΟΦΟΡΑΣ

Ψηλὰ κεφάλια, φλόγινα μάτια,
καμαρωτὰ
περήφανα ἄτια,
ξέρετε τάχα
τί βάρος σέρνετε φτερωτά;

Πίσω δὲ βλέπετε καὶ τραβᾶτε
πάντοτε ἐμπρός.
Δὲ σᾶς λυπᾶται
κανένας. Λάμπει
ὁ ἥλιος στὴ χαίτη σας φωτερός.

Φλογίζει ἡ δύναμη τὰ κορμιά σας
κ' ἡ ζωὴ μιλεῖ
στὸ κάθε βῆμα.
Μέσ' στὴ ματιά σας
ἀγνὴ μιὰ πίστη φεγγοβολεῖ.

Κ' εἶναι ἡ ζωή σας ὄμορφη τώρα,
τί κι' ἂν βαριὰ
πίσω σας τρέχει
μιὰ νεκροφόρα
σκορπῶντας θάνατου μυρουδιά;

Μ' ἂν ἔλθη ἡ ὥρα πού θὰ ξυπνῆστε,
κ' ἔλθη ἡ στιγμὴ
πού θ' ἀντικρίστε
τὴ νεκροφόρα···;
—Γιατί καρδιά μου τόσοι λυγμοί;—

Θαρρῶ τὸ ἀκούω τὸ σκούξιμό σας
τὸ θλιβερὸ
σὰ νοιῶστε ξάφνου
πὼς ὁ σκοπός σας
ἦταν νὰ σέρνετε ἕνα νεκρό.

ΙΩΑΝΝΑ Γ. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ

Η ΠΟΙΗΤΡΙΑ ΣΟΥΛΠΙΚΙΑ

Docta puella.
Τιβούλλου, 4, 6, 2.

Ἡ ρωμαία αὕτη ποιήτρια ἀνήκει εἰς τὸν χρυσοῦν λεγόμενον αἰῶνα τοῦ Αὐγούστου (31 π.Χ. 17 μ.Χ.). Κατὰ τὸ πεντηκονταετὲς περίπου χρονικὸν τοῦτο διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον τὴν ἐλευθέραν τῶν Ρωμαίων πολιτείαν διαδέχεται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ἡγεμονία (principatus) τοῦ Αὐγούστου, αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα καὶ ὁ πολιτισμὸς καθ' ὅλου ἤκμασαν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν δαψιλεστέραν των ἄνθησιν. Οἱ ρωμαῖοι ποιηταὶ κατάπληκτοι βλέποντες τὴν Ρώμην μετὰ τόσους ἐμφυλίους πολέμους ἄρχουσαν ἤδη ἀσφαλῶς τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, βλέποντες ὅτι ἐπραγματώθη ἡ διάπυρος εὐχὴ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Λουκρητίου, ὅτι δηλαδὴ πανταχοῦ ἐπεκράτει εἰρήνη καὶ τάξις καὶ εὐνομία καὶ ζωῆς καὶ περιουσίας ἀσφάλεια, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θεωροῦν αὐτὴν μὲν τὴν Ρώμην ὡς θείαν μοῖραν προωρισμένην νὰ κυριαρχῇ τοῦ κόσμου, τὸν δὲ ἡγεμόνα Αὔγουστον ὡς τινα θεόπεμπτον ἄνδρα. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 39 π. Χ. ὁ νεαρὸς ἔτι Βεργίλιος ἐνέβαλεν εἰς τοῦ ποιμένος Τιτύρου τὸ στόμα τὸν περίφημον στίχον: «ὦ Μελίβοιε, θεὸς μᾶς ἔδωκε τὴν εἰρήνην ταύτην»[1]. Τὸ δὲ ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὴν τότε σφριγῶσαν λογο-

τεχνικὴν ἐκείνην ἄνθησιν περιέθαλπον καὶ περιεῖπον μουσοτραφεῖς καὶ φιλότεχνοι προστάται. Τοιοῦτοι ἦσαν αὐτὸς οὗτος ὁ κάλλιστα πεπαιδευμένος καὶ ὀξεῖαν τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ ἔχων Αὔγουστος, ὁ πιστὸς τούτου σύμβουλος Μαικήνας, οὐδόλως ὑπολειπόμενος κατὰ τὴν μόρφωσιν, ὁ ποιητὴς καὶ ἱστορικὸς καὶ περὶ τὰ πολιτικὰ εὐδοκίμως ἀσχοληθεὶς Ἀσίνιος Πωλίων (71 π. Χ. - 5 μ. Χ.), ὁ Μ. Οὐαλέριος Μεσσάλας (64 π. Χ. - 8 μ. Χ.), ὁ κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν συμφοιτητὴς τοῦ Ὁρατίου ἐν Ἀθήναις· οὗτος, κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντίπαλος τοῦ Αὐγούστου, εἶτα δὲ φίλος, ὄχι μόνον ἐν τῷ δημοσίῳ διέπρεψε βίῳ, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ γράμματα ἐνδελεχῶς ἠσχολήθη καὶ ἔγραψεν ἔργα πεζὰ καὶ ποιητικά. Ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν ἐπροστατεύοντο οἱ τότε μεγάλοι λογοτέχναι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τῶν προστατῶν τούτων δὲν δημιουργοῦνται αἱ ὑπέροχοι ἰδιοφυΐαι, ἀλλὰ πάλιν πόσαι μεγάλαι ἰδιοφυΐαι χάνονται ἐν τῷ κοινωνικῷ ἀγῶνι, καθὸ στερούμεναι τῆς προστάτιδος χειρὸς ἑνὸς Μαικήνα! Δὲν ἔχει δὲ ἴσως ἄδικον ὁ ἐπιγραμματοποιὸς Μαρτιάλις, ὁ ὁποῖος εἶπε τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο: «Ἂς ὑπάρχουν Μαικῆναι, καὶ δὲν θὰ λείψουν, Φλάκκε, οἱ Μάρωνες».

Περὶ τοὺς ἐλευθερίους τούτους καὶ θερμουργοὺς τῶν Μουσῶν θεράποντας συναπετελοῦντο ὅμιλοι ἐκ τῶν τότε μεγάλων συγγραφέων, Βεργιλίου, Ὁρατίου, Τιβούλλου, Ὀβιδίου, Προπερτίου, καὶ ἄλλων. Εἰς τοὺς ὁμίλους ἐκείνους οἱ ποιηταὶ ἀπήγγελλον τοὺς στίχους των καὶ ἐπεζήτουν τὴν φωτεινὴν κρίσιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων· ὁ Ὀβίδιος ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἐστενοχωρεῖτο, διότι δὲν εἶχεν ἀκροατάς, εἰς τοὺς ὁποίους ν' ἀπαγγείλῃ τοὺς στίχους του: «νὰ ποιῇς στίχους, ἔγραφε, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἀναγνώσῃς εἰς κανένα εἶναι τὸ ἴδιον σὰν νὰ χορεύῃς στὸ σκοτάδι». Δὲν ἔσπευδον οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι εἰς τὴν λογοτεχνικήν των δημιουργίαν, διότι ὤφειλον νὰ καταρρινήσουν καὶ ν' ἀπωνυχίσουν τὰ ἔργα των, προτοῦ τὰ ἐκφέρουν εἰς φῶς, ὥστε νὰ εἶναι λογικῶς ἄπταιστα κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ πάγκαλα κατὰ τὴν μορφήν.

«Ὅ,τι γράψῃς, συνεβούλευεν ὁ Ὁράτιος, διαφύλαττε ἐπὶ ἐννέα ἔτη ἐν τῷ χαρτοφυλακίῳ σου, ρινίζων ἑκάστοτε αὐτὸ καὶ ἀπολεαίνων». Ὀνομαστὸς ἦτο ὁ περὶ τὸν εὐγενῆ Οὐαλέριον Μεσσάλαν ὅμιλος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξέχουσαν θέσιν κατεῖχεν ὁ ἐλεγειακὸς ποιητὴς Τίβουλλος, ὁ Λύγδαμος (ἑλληνικὸν ψευδώνυμον νεαροῦ ρωμαίου ποιητοῦ, πιθανῶς τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ὀβιδίου), ἡ Σουλπικία[1].

Μερικὰς ἀραιὰς καὶ οὐχὶ βεβαίας εἰδήσεις περὶ τῆς Σουλπικίας ὀφείλομεν εἰς τὰ ἓξ ἐλεγειακὰ ποιημάτια ἢ μᾶλλον εἰς τὰς ἓξ μικρὰς ἐπιστολὰς ὑπὸ τῆς ποιητρίας πρὸς τὸν Κήρινθον ἀποστελλομένας, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν ἐν τῇ Τιβουλλείῳ συλλογῇ (Corpus Tibullianum), καὶ εἰς πέντε ἐκτενεστέρας ἐλεγείας, αἱ ὁποῖαι περιεχόμεναι ὡσαύτως εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην (βιβλ. 3, 8 - 12 ἢ κατ' ἄλλην διαίρεσιν 4, 2 - 6), εἶναι βεβαίως ἄλλου τινὸς ποιητοῦ. Τὸ γλαφυρὸν καὶ ἁρμονικὸν τοῦ στίχου, ἡ ζωηρὰ καὶ ἐναργὴς διαγραφὴ τῶν εἰκόνων καὶ ἡ ἥρεμος ὑποτύπωσις νοημάτων καὶ συναισθημάτων μᾶς πείθουν ὅτι αἱ ἐλεγεῖαι αὗται εἶναι ἔργον τῆς ἀριστοπόνου χειρὸς τοῦ Τιβούλλου, ὁ ὁποῖος ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ ἐρωτικοῦ ἐπεισοδίου Σουλπικίας καὶ Κηρίνθου προσέδωκεν εὐρυτέραν διάπτυξιν εἰς τὰ πέντε ἐκεῖνα ποιημάτια. Ἡ Σουλπικία λοιπὸν αὐτὴ μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Σερβίου Σουλπικίου, υἱοῦ πιθανῶς τοῦ ὁμωνύνου Σερβίου Σουλπικίου Ρούφου, περιφήμου νομομαθοῦς καὶ ἀνδρὸς πολιτικοῦ, φίλου δὲ τοῦ Κικέρωνος. Τὸν υἱὸν τοῦτον τοῦ νομομαθοῦς Σουλπικίου, νέον ἔτι ὄντα, ἐγνώρισεν ὁ Κικέρων [καὶ πολλάκις] μνημονεύει εἰς τὰς ἐπιστολάς του. Ὁ υἱὸς Σουλπίκιος ἔλαβε κατὰ τὸ πιθανὸν εἰς γάμον τὴν Οὐαλερίαν, ἀδελφὴν τοῦ προμνημονευθέντος Οὐαλερίου Μεσσάλα, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγεννήθη ἡ Σουλπικία. Μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον ἡ νεαρὰ αὕτη κόρη ἐτέθη ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ θείου της Μεσσάλα. Εὐφυὴς οὖσα καὶ ἐξαιρέτου τυχοῦσα μορφώσεως κατελέχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὸν περὶ τὸν ἄνδρα τοῦτον λογοτεχνικὸν ὅμιλον.

Ἡ Σουλπικία ἠράσθη ἐμμανῶς νέου τινὸς τὸν ὁποῖον ὀνομάζει ψευδωνύμως Cerinthum ***(Κήρινθον)*** ἦτο δὲ αὕτη τότε εἰς τὸ ἄνθος τῆς γοητευτικῆς καλλονῆς της. Ὁ ποιητὴς τῶν πέντε ἐλεγειῶν (ὁ Τίβουλλος), λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν εἰς τὰς Καλάνδας τοῦ μηνὸς Μαρτίου τελουμένην μετὰ πολλῆς λαμπρότητος ὑπὸ τῶν ρωμαίων δεσποινῶν ἑορτὴν (matronalia) πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ Ἄρεως (Mars) διαγράφει ἐξαισίαν εἰκόνα τοῦ θαυμαστοῦ κάλλους τῆς Σουλπιπίας: «Ἡ Σουλπικία ἔχει στολισθῆ πρὸς τιμήν σου, κρατερὲ Ἄρη, κατὰ τὰς εἰς σὲ καθιερωμένας Καλάνδας· διὰ νὰ τὴν ἴδῃς, κατέβα, ἂν σωφρονῇς, ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν οὐρανόν. Ἡ Ἀφροδίτη θὰ σοῦ τὸ συγχωρήσῃ. Ἀλλὰ φυλάξου, βίαιε, μήπως εἰς τὴν ἔκπληξίν σου ἐκπέσουν τὰ ὅπλα ἐκ τῶν χειρῶν σου. Ὁ ἔρως, ὅταν θέλῃ νὰ καύσῃ τοὺς θεούς, ἀνάπτει ἀπὸ τὰ μάτια ἐκείνης δύο λαμπάδας. Ἐκείνην, ὅπου καὶ ἂν κατευθύνῃ τὰ βήματά της, τὴν ἀκολουθεῖ κρυφὰ ἡ Χάρις. Κάθε πρᾶξιν της, κάθε κίνησίν της ἡ Χάρις κανονίζει: εἴτε τὴν κόμην της λύσῃ, ἡ κόμη λελυμένη τῆς στέκει θαυμάσια, εἴτε τὴν κτενίσῃ, ἡ κτενισιὰ τὴν καθιστᾷ ἀξιολάτρευτον» [5]. Τοιαύτη οὖσα ἡ Σουλπικία θὰ εἶχε βέβαια, ὡς ὑπαινίσσεται αὐτὴ αὕτη εἰς ἓν ἐκ τῶν ποιημάτων της, πολλοὺς τοὺς θαυμαστάς. Ἀλλ' ἐν τῷ φλογερῷ καὶ ἀκαθέκτῳ ἔρωτί της ἀδιαφοροῦσα πρὸς τούτους, κωφεύει καὶ εἰς τῆς φιλοστόργου μητρὸς τὰς εἰσηγήσεις ἐπιζητούσης νὰ προδιαθέσῃ ἄλλως τὴν καρδίαν της, νικᾷ τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Κηρίνθου καὶ ἐπὶ τέλους παραδίδεται ὅλη εἰς αὐτόν, μεταπίπτουσα κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς μέθης τοῦ ἔρωτος εἰς τὴν ὀδύνην τῆς ζηλοτυπίας. Ἐρῶσαν καὶ ζηλότυπον ἀποκαλύπτει αὐτὴ ἑαυτήν, ἐρῶσαν καὶ ζηλότυπον τὴν περιγράφει ὁ ποιητής της.

Ποῖος ἦτο ὁ ***Κήρινθος***, δὲν γνωρίζομεν. Οὔτε ἡ Σουλπικία οὔτε ὁ ποιητὴς αὐτῆς ἐφρόντισαν νὰ μᾶς πληροφορήσουν. Ἄλλοι δὲ ἄλλα ἤκασαν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς συνάγεται εἶναι ὅτι δὲν ἦτο, ὡς τινες ἐνόμισαν, οὔτε δοῦλος οὔτε υἱὸς δούλου ἑλληνικῆς καταγωγῆς· ὑπὲρ τούτου μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ Σουλπικία, ἡ ὁποία ὁμολογοῦσα τὸ ἁμάρτημα, εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσε, μάλιστα δὲ καυχωμένη ἐπὶ τούτῳ λέγει: «θὰ πῇ ὁ κόσμος ὅτι ἠνώθην μὲ αὐτόν· ἂς τὸ πῇ· ἠνώθην ἀνταξία αὐτοῦ μὲ ἀντάξιον ἐμοῦ» [6]. Τοὺς ἀγερώχους τούτους λόγους τῆς ποιητρίας διαπτύσσει ὁ Τίβουλλος, ὅταν ἐν τῇ πρὸς τὴν γενέθλιον Ἥραν δεήσει του [7] κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τῆς Σουλπικίας ἐπικαλούμενος τὴν εὔνοιαν τῆς θεᾶς εἰς τὸ περιπετειώδη ἔρωτα τῆς «σοφῆς κόρης» (doctae puellae) καὶ τοῦ νέου (iuvenis), εὔχεται «κανεὶς νὰ μὴ χωρίσῃ τοὺς δύο ἐρῶντας· ἡ ἕνωσίς των θὰ εἶναι ταιριαστή: οὔτε κόρη καμμία εἶναι ἀξιωτέρα ν' ἀγαπᾶται ὑπ' ἐκείνου οὔτε ἀνὴρ κανεὶς ἀξιώτερος ν' ἀγαπᾶται ὑπ' ἐκείνης». Ἀλλὰ τὸ σκότος τοῦτο τὸ περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κηρίνθου δὲν εἶναι τόσον παράδοξον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ ρωμαῖοι ἐρωτικοὶ ποιηταὶ προσαγορεύουν τὰ προσφιλῆ των πρόσωπα διὰ ψευδωνύμων, περὶ τῶν ὁποίων τίποτε περισσότερον ἀσφαλῶς δὲν γνωρίζομεν παρ' ὅ,τι αὐτοὶ οἱ ποιηταὶ λέγουν. Οὕτω ὁ Κάτουλλος προσαγορεύει τὴν Λεσβίαν (Lesbia), ὁ Τίβουλλος τὴν Δηλίαν (Delia), ὁ Προπέρτιος τὴν Κυνθίαν (Cynthia) κ.τ.λ. ὑπὸ τὰ ὁποῖα ψευδώνυμα κρύπτονται πρόσωπα πραγματικά.

Ἀξία δ' ὅμως προσοχῆς εἶναι ἀχλύς τις, ἡ ὁποία ἐνίοτε ἐπικάθηται ἐπ' αὐτῶν τῶν ποιημάτων τῆς Σουλπικίας, καὶ δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν εἶναι οὐχὶ εὐμετάφραστα. Ἐνῷ οἱ στίχοι ἀναβλύζουν ἀπὸ τὴν πάσχουσαν καρδίαν τῆς ποιητρίας, ὅμως αἱ ἔννοιαι διατυποῦνται κατὰ τρόπον οὕτω βίαιον καὶ νευρικὸν καὶ συνεστραμμένην, μὲ κίνησιν οὕτως ἀγωνιώδη, ἰδέαι καὶ συναισθήματα οὕτω γοργῶς ἐπακολουθοῦν ἢ μᾶλλον ἐπισωρεύονται ἐπ' ἄλληλα, ὥστε νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι ἡ ποιήτρια ἢ δὲν εἶχε καιρὸν ἢ δὲν ἠδύνατο ἐν τῷ φλογμῷ τοῦ πάθους τοῦ νὰ φροντίζῃ καὶ τόσον πολὺ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τοῦ ποιήματος καὶ περὶ τῆς τοῦ στίχου ἀπεργασίας, ὅπως ἐφρόντιζεν ὁ Τίβουλλος καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι ποιηταί, ἄλλωστε καὶ ἀφ' οὗ τὰ ποιηματία ταῦτα δὲν προωρίζοντο νὰ ἴδουν τὸ φῶς. Ἡ διαφορὰ αὕτη

γίνεται φανερά, ἄν τις πρὸς τὰ ἕξ ποιημάτια τῆς Σουλπικίας παραβάλῃ τὰς πέντε ἐλεγείας, τὰς ὁποίας ἐποίησεν ὁ Τίβουλλος ὁρμώμενος ἀπὸ τοῦ ἐρωτικοῦ ἐκείνου ἐπεισοδίου. Ὁ μὲν Τίβουλλος ἠξεύρει μὲ τόσην δεξιότητα νὰ ἐμφανίζῃ ἑαυτὸν οὕτως ἢ ἄλλως πάθους μεστὸν καὶ συναισθήματος, ἀλλὰ πάντοτε ἤρεμον καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς καλῆς κοινωνίας, ἡ δὲ Σουλπικία φλέγεται ὑπὸ τοῦ πάθους καὶ δὲν φοβεῖται οὐδ' ἐντρέπεται ν' ἀκτινοβολῇ τὴν φλόγα της [8]. Ἐνθυμούμενος ὁ πολὺς Wilamowitz τὴν ὀνομαστὴν ποιήτριαν Νοσσίδα [9] παρατηρεῖ ὅτι «οὐδεμία γυνὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἑλληνίδος ταύτης ποιητρίας ὡμίλησεν οὕτως, ὅπως ἡ Σουλπικία· ἦτο αὕτη εὐγενὴς Ρωμαία καὶ θὰ εἶχε περιφρονήσει τὴν Νοσσίδα, τὴν ἐξ ἐπαγγέλματος ποιήτριαν. Ἀλλὰ τὴν λεπτὴν τέχνην ἐδιδάχθη πλησίον τοῦ Τιβούλλου, καὶ αὐτὴν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἠνάγκασε τὸ πάθος, ὅπως τὸ πάθος εἶχεν ἀναγκάσῃ τὸν Κάτουλλον».

* * *

Πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἕξ ποιημάτων τῆς Σουλπικίας δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν καὶ ἄλλο τι, ὅτι δηλαδὴ ταῦτα εἶναι ἔργα *γυναικός*. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον σκέπτεται εἶναι εὐκρινῶς γυναικεῖος, καὶ ὅσον καὶ ἂν εἴμεθα ἡμεῖς μὲ αὐτὸν ἐξοικειωμένοι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐξ ἰδίας ἐμπειρίας γυναικείων λογοτεχνημάτων, δὲν μᾶς εἶναι τόσον εὐχερὲς νὰ παρακολουθήσωμεν τοῦτον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, διότι ἡ λατινική, καθὼς γνωρίζομεν, ἐν τῇ διασωθείσῃ λογοτεχνίᾳ της εἶναι ὅλως ἀνδρική. Ἡ δὲ Σουλπικία διατηρεῖ τὴν γυναικείαν φύσιν της εἰς ὅ,τι λέγει καὶ εἰς τὸν τρόπον ποὺ τὸ λέγει. Προσέτι δέ, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ πραγματικὴν δυσκολίαν, εἶναι παντελῶς γυναικεία καὶ εἰς ὅ,τι δὲν λέγει, τὸ ὁποῖον ὅμως ἡμεῖς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπονοῶμεν. Παραθέτοντες κατωτέρω ἐν πεζῷ λόγῳ μετάφρασιν τῶν ἕξ ποιημάτων, ἐνομίσαμεν ἐπάναγκες νὰ προτάξωμεν

πρὸ ἑκάστου τούτων σύντομον εἰσαγωγὴν πρὸς εὐκολωτέραν κατανόησιν. Ἀκολουθοῦμεν δὲ εἰς τὴν παράθεσιν αὐτῶν οὐχὶ τὴν σειράν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν αἱ ἐκδόσεις σύμφωνα μὲ τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἀλλὰ τὴν σειρὰν μὲ τὴν ὁποίαν ἀπέστελλεν αὐτὰ ἡ Σουλπικία πρὸς τὸν Κήρινθον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυνάμεθα πιθανῶς νὰ συνάγωμεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου ἑκάστου ποιήματος.

1 (4, 8 = 3, 14)

Ἡ Σουλπικία ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἴδῃ κατὰ τὴν προσεγγίζουσαν ἡμέραν τῶν γενεθλίων της τὸν Κήρινθον. Τώρα δ' ὅμως τοῦ γράφει, ὅτι ὁ Μεσσάλας θέλων νὰ περιποιηθῇ ἰδιαιτέρως τὴν ἀνεψιάν του κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν, ἐξεδήλωσε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐκδράμῃ μαζί της εἰς τὴν ἐξοχὴν πλησίον εἰς τὴν πόλιν τῆς Τυρρηνίας Ἀρρήτιον, τὴν ὁποίαν βρέχει ὁ ποταμὸς Ἄρνος. Τὰ καθ' ἕκαστα περιστατικὰ τοῦ πράγματος δὲν μᾶς δίδονται οὐδ' ἦσαν πλέον εἰς καθένα χρήσιμα. Ἀλλ' ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τῆς Σουλπικίας κυριαρχοῦσα ἰδέα εἶναι ἀρκετὰ σαφής. Ὁ Κήρινθος δὲν θὰ εἶναι ἐκεῖ καὶ ἡ ἐπίχολος πικρία τῆς κόρης διὰ τὴν διάψευσιν τῶν ἐλπίδων της ἀποκαταφαίνεται εἰς κάθε της σχεδὸν λέξιν.

Μισητὴ τῶν γενεθλίων ἡμέρα ποὺ πρέπει νά την περάσω
σκυθρωπὴ χωρὶς τὸν Κήρινθον στὴν ἐξοχὴ τὴ βαρετή.
Τί ἀπό„τὴν πόλη γλυκύτερο; Ἠμπορεῖ τάχα ἕνα σπίτι ἐξοχικὸ
κ' ἕνας ποταμὸς παγερὸς στὴ χώρα τοῦ Ἀρέτσου νὰ ταιριάζουν [σὲ μιὰ κόρη;
Καιρὸς πλιά, Μεσσάλα, νὰ ἡσυχάσῃς· πολυσκοτίζεσαι γιὰ μένα καὶ
συχνὰ σοῦ ἔρχεται ὄρεξη γιὰ ταξίδια ἀχληρά.
Σὺ μακριὰ μὲ παίρνεις μαζί σου, κ' ἐγὼ ἐδῶ τὴν„καρδιά μου ἀφήνω
καὶ τὴ σκέψη μου, ὅσον καὶ ἂν δὲν μ' ἀφήνεις ὅ,τι θέλω νὰ κάνω.

2, (4, 9 = 3, 15)

Σημείωμα ἓκ δύο διστίχων πρὸς τὸν Κήρινθον, πρὸς τὸν

ὁποῖον ἀγγέλλει περιχαρὴς ἡ Σουλπικία, ὅτι ἡ σχεδιαζομένη ἐκδρομὴ ἐματαιώθη, καὶ τῶν γενεθλίων της ἡ ἡμέρα θὰ ἑορτασθῇ, ὅπως ἐλπίζει, εἰς τὴν Ρώμην.

Ξεύρεις ὅτι τῆς κόρης σου ἡ καρδιὰ ἀλαφρώθηκε ἀπὸ τ' ἄθλιο [ταξίδι;
τῆς ἐπετράπη τώρα τὴν ἡμέρα τῶν γενεθλίων της νἄναι στὴ Ρώμη.
Ἂς ἑορτάσωμεν ὅλοι μας μὲ χαρὰ τὴν ἡμέραν αὐτήν,
ἡ ὁποία εἰς ἐσὲ ἀνέλπιστα ἴσως ἔρχεται.

3 (4, 10 = 3, 16)

Ἡ δύσκολος αὕτη καὶ χαρακτηριστικώτατα γυναικεία ἐξ ὅλων τῶν ἐλεγειῶν τῆς Σουλπικίας ἐγράφη καὶ ἐστάλη πρὸς τὸν Κήρινθον, εὐθὺς ὡς ἔμαθεν ὅτι ἐκεῖνος ἔστρεψε τὴν προσοχήν του ἀλλαχοῦ. Γλῶσσα, σύνταξις καὶ διάταξις τῶν μερῶν καταμηνύουν τῆς ἀδημονούσης ποιητρίας τὴν ψυχικὴν κατάστασιν. Κάθε στίχος πάλλεται ἀπὸ τὴν καταπιεζομένην μανίαν εὐγενοῦς Ρωμαίας, περιπαθοῦς καὶ ὑψηλόφρονος, ἡ ὁποῖα κατάκαρδα ἐπληγώθη ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔρωτά της, ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπερηφάνειάν της.

Μοῦ εἶναι εὐχάριστον ποὺ τώρα δὰ δίδεις στὸν ἑαυτόν σου πολλὴν [ἐλευθερίαν
χωρὶς νὰ φοβῆσαι γιὰ μέ, μή, σὰν θεοπάλαβη ποὺ εἶμαι, [παραστρατήσω.
Ἀγάπα πλιὸ πολὺ τὴν τόγα [10] καὶ τὴ φορτωμένη μὲ τὸ καλάθι [11]
ἑταίραν παρὰ τὴν Σουλπικίαν, τὴ θυγατέρα τοῦ Σερβίου.
Μὰ γιὰ μᾶς ἀνησυχοῦν ἐκεῖνοι γιὰ τοὺς ὁποίους μεγάλη αἰτία [λύπης εἶναι
μήπως ὑποχωρήσω ἐνώπιον καμμιᾶς ἀγενοῦς συνεύνου.

4 (4, 11 = 3, 17)

Ἡ Σουλπικία κατάκειται ἀσθενὴς καὶ γράφει τὴν συγκινητικὴν ταύτην ἐπιστολήν, ἐπιθυμοῦσα νὰ μάθῃ, ἂν ὁ Κήρινθος αἰσθάνεται δι' αὐτὴν θερμὸν ἐνδιαφέρον.

Σὲ κατέχει ἄραγε, Κήρινθε, καμμιὰ ἐρωτικὴ ἔγνοια γιὰ τὴν κόρην [σου
τώρα ποὺ τὰ κουρασμένα μέλη μου βασανίζει ὁ πυρετός;
Ἀχ! ἐγὼ δὲν θὰ εὐχόμουν' ἀλλιῶς νὰ καταβάλω τὴν ἀρρώστια τὴ [σκληρὴ
παρὰ ἐὰν ἐπίστευα ὅτι καὶ σὺ τὸ θέλεις.
Μὰ τί θὰ μ' ὠφελοῦσε νὰ καταβάλω αὐτὴ τὴν ἀρρώστια, ἂν σὺ
μὲ ἀδιάφορη καρδιὰ ἡμπορεῖς τὰ δεινά μου νὰ φέρῃς;

5 (4, 12 = 3, 13)

Ἡ Σουλπικία ἀπολογεῖται πρὸς τὸν Κήρινθον, διότι τὴν προτεραίαν τὸ βράδυ τὸν ἐγκατέλιπε τόσον ἀπότομα. Τὸ ἐκ τριῶν διστίχων ποίημα εἶναι μία ὁλόκληρος γραμματικὴ περίοδος.

Νὰ μὴν εἶμαι πλιὰ γιὰ σέ, φῶς μου, ἀντικείμενο τόσον φλογεροῦ
πάθους, ὅσον φαντάζομαι ὅτι ἤμουν ἐδῶ καὶ λίγες μέρες,
ἂν τρελλὴ σ' ὅλη μου τὴ νεότητα ἔκαμα κάτι, διὰ τὸ ὁποῖον
νὰ ὁμολογῶ, ὅτι μετενόησα πλιὸ πολὺ παρὰ διὰ τὸ ὅτι
τὸ χθεσινὸ βράδυ ἐτόλμησα μόνον νά σε ἀφήσω
ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία μου ν' ἀποκρύψω τὴ φλόγα μου.

6 (4, 12 = 3, 13)

Τὸ ποίημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἰς τὰς ἐκδόσεις φέρεται ὡς εἰσαγωγή, εἶναι πράγματι τὸ τελευταῖον τοῦ ὅλου κύκλου, εἶναι τρόπον τινὰ τὸ θριαμβικὸν τῆς Σουλπικίας ᾆσμα, ἡ ὁποία κατέκτησε πλέον τὸν Κήρινθον. Ἀπευθύνεται ἡ ποιήτρια οὐχὶ πλέον πρὸς τὸν Κήρινθον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς πολλοὺς καὶ ἀποκαλύπτει μὲ ἀγερωχίαν εὐγενοῦς πατρικίας τὸ μυστικὸν τῆς φλεγομένης ψυχῆς της.

Τέλος ἦλθεν ὁ ἔρως, τέτοιος ἔρως ποὺ ἡ φήμη ὅτι τὸν ἀπέκρυψα
[θά μου
προξενοῦσε πλιὸ πολλὴ ἐντροπὴ πάρ' ὅτι τὸν φανέρωσα εἰς κα-
[νέν' ἄλλον.
Μὲ τὶς ἱκεσίες τῆς Μούσης μου ἡ Κυθέρεια συγκινημένη
μοῦ φερε ἐκεῖνον καὶ τὸν ἀπέθεσε στὴν ἀγκαλιά μου.
Ἡ Ἀφροδίτη ἐξετέλεσε τὴν ὑπόσχεσή της. Ἂς διηγῆται τὶς χαρές
[μου
ὅποιος λέγουν ὅτι δὲν εἶχε ποτὲ ἰδικές του.
Ἐγὼ θά θελα νὰ μὴν ἐμπιστεύωμαι καμμιά μου σκέψη σὲ γράμματα
σφραγισμένα ἐκ φόβου μή με διαβάσῃ κανεὶς πρωτίτερα ἀπὸ
[τὸν ἰδικόν μου.
Ἀλλὰ μ' εὐχαριστεῖ ποὺ ἁμάρτησα· σιχαίνομαι νὰ συμμορφώνω τὸ
[πρόσωπον
μὲ τὴν καλὴ φήμη. Ἔπεσα στὴν ἀγκαλιὰ ἀνταξία ἀνταξίου· ἂς
[τὸ λέγουν.

*
* *

Τὰ ἓξ ταῦτα ποιημάτια μόλις πρὸ δέκα περίπου δεκαετηρίδων ἀνεγνωρίσθησαν, ὅτι εἶναι τῆς Σουλπικίας, ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου G. F. Gruppe[12], ὅστις πρῶτος ἁπεσάφησε τὰ τοῦ ζητήματος τούτου. Κατὰ δὲ τοὺς προτοῦ χρόνους ταῦτα ὁμοῦ μετὰ τῶν προμνημονευθεισῶν πέντε ἐλεγειῶν τοῦ Τιβούλλου, τῶν ὁποίων θέμα εἶναι ὡσαύτως τὸ ἐπεισόδιον Σουλπικίας καὶ Κηρίνθου, ἐθεωροῦντο ὡς ὅλον τι συναφὲς καὶ ἀπεδίδοντο εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ποιητήν, εἰς τὸν Τίβουλλον, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι τοιουτοτρόπως δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ τις σαφῆ παράστασιν περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς συνθέσεως τῶν ἓξ ποιηματίων. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Gruppe Ἰταλὸς ποιητὴς καὶ κριτικός, ὁ Ugo Foscolo (1778 - 1828) ψυχολογικῶς μᾶλλον ἢ φιλολογικῶς σκεπτόμενος ὑπώπτευσε τὸ πρᾶγμα τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ἕκτον ποιημάτιον, ὅτι δηλαδὴ τοῦτο εἶναι γυναικὸς ἔργον. Ἐξετάζων ὁ Foscolo[13] τὸ ἐν τῇ τοῦ Dante Θείᾳ Κωμῳδίᾳ χαριέστατον ἐπεισόδιον τῶν ἐρώτων Παύλου καὶ Φραγκίσκας[14]

παρατηρεῖ ὅτι οὐχὶ ὁ Παῦλος, ἀλλ' ἡ Φραγκίσκα διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔρωτός των καὶ μνημονεύων τὸ πρῶτον καὶ τελευταῖον δίστιχον τοῦ 6ου ποιηματίου λέγει ταῦτα: «Αἱ γυναῖκες δὲν εἶναι ἐπιρρεπεῖς εἰς τὸ νὰ λέγουν τὰ ἀπόκρυφα τῆς καρδίας των. Ἀλλ' ὅταν ἡ ζωή των, ἡ ἀγαθή των φήμη, κάθε τῆς ψυχῆς των λογισμὸς ὑποχωρήσουν εἰς μόνον τὸν ἔρωτα, τότε τὰ λέγουν ἐλευθέρως καὶ μεθ' ὑπερηφανείας. Ὅθεν μοὶ φαίνεται ὅτι ***οἱ στίχοι οὗτοι δικαίως ἀπεδόθησαν εἰς γυναῖκα***». Τὸν γυναικεῖον χαρακτῆρα τῶν ἓξ ποιηματίων ἐτονίσαμεν ἀνωτέρω, ὑποδηλοῦντες ὅτι ὡς τοιαῦτα μόνον δύνανται ὀρθῶς νὰ ἐκτιμηθοῦν. Ἡ Σουλπικία βεβαίως δὲν κατελέγεται εἰς τοὺς μεγάλους ποιητάς· ὑπείκουσα εἰς τὸ πάθος της ἔγραψε τοὺς στίχους, τῶν ὁποίων τὴν τέχνην ἔμαθε πλησίον τοῦ Τιβούλλου, μετὰ τὴ πλήρωσιν ὅμως τοῦ πόθου της, μετὰ τὸν γάμον της, δὲν ἔγραψε πιθανῶς ἄλλον κανένα στίχον. Τὸ ἁμάρτημά της, ἁμάρτημα κόρης, ἔχει τὸ σπανιώτατον τῶν προτερημάτων, τὸ προτέρημα τῆς εἰλικρινοῦς ἁπλότητος· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Σουλπικία ὁμοιάζει πρὸς τὸν Κάτουλλον καί τινας ἄλλους ἐπιλέκτους ποιητάς. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς ἄλλας συναδέλφους της, ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας, οὐδὲν δεικνύει ἴχνος ἐγωϊσμοῦ, οὐδὲν σημεῖον προσποιήσεως. Προσέτι δὲ καὶ ἡ προσωπικότης αὐτῆς εἶναι σαφῶς διαγεγραμμένη, καὶ ὅσα γράφει, τὰ γράφει ἐξ ὅλης καρδίας. Ἐπακολούθημα τούτων εἶναι ὅτι διὰ τεσσαράκοντα περίπου στίχων κατώρθωσε νὰ ἐντυπώσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ψυχήν μας βαθύτερον ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ποιητάς, οἱ ὁποῖοι κατηνάλωσαν τὴν ζωήν των ἐπιδιώκοντες τὸν αὐτὸν σκοπὸν δι' ἀπατηλοτέρων μεθόδων[15].

Παραπομπαὶ καὶ σημειώσεις.

[1] Βουκόλ. 1, στ. 6, Ὁ Meliboe, deus nobis haec otia fecit.—[2] Μαρτιάλ. ἐπιγραμμ. 8,56,5: Sint Maecenates, non deerunt, Flacce, Marones. — [3] De arte poetica στ. 388 κ. ἑ.; nonum in annum prematur. — [4] Ὑπῆρξε καὶ ἄλλη ποιήτρια Σουλπικία, ἀκμάσασα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δομετιανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐπαινεῖ ὁ ποιητὴς Μαρ-

τιάλις. Ἔργα αὐτῆς δὲν ἐσώθησαν, πλὴν σατιρικοῦ τινος ποιήματος, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης. — [5] Τίβουλλ. ἔλεγ. 3,8 ἢ 4, 2 7—10. — [6] Σουλπικ. ποιημ. 6,10. — [7] Τίβουλλ. 3, 12 ἢ 4, 6, 7 — 10. — [8] Ulr. v. Wilamowitz, Hellenistische Dichtung in d. Zeit d. Kallimachos, τομ. 1, σελ. 238. — [9] Ἡ Νοσσὶς καταγομένη, ἐκ τῶν Λοκρῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας ἤκμασεν ἀπὸ τέλους τοῦ τετάρτου μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ τρίτου αἰῶνος· ἐποίησε λυρικὰ ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα, τῶν ὁποίων τινὰ περιέχονται ἐν τῇ Παλατίνῃ Ἀνθολογίᾳ. — [10] Δηλ. τὰς γυναῖκας ποὺ φοροῦν τὴν τόγαν ἤτοι τὰς ἑταίρας κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς χρηστὰς ρωμαίας γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι ἐφόρουν τῆς stolam. — [11] Εἰς τὸ καλάθι (quasillus) ἀπετίθεντο τὰ ἔρια καὶ πάντα τὰ ἐργαλεῖα τῆς κλωστικῆς, καὶ διὰ τοῦτο quasilldriae ἐκαλοῦντο ὡς κατώτεραι καὶ καταφρονούμεναι δοῦλαι, αἱ ὁποῖαι, ὑπηρετοῦσαι εἰς ἄλλους δούλους, ἔφερον ἐπὶ κεφαλῆς τοιαῦτα πλήρη καλάθια εἰς τὸν προϊστάμενον κλωστικῆς καὶ ὑφαντικῆς ἐργασίας· κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ ὀνομασία ἀπεδίδετο εἰς γυναῖκας ταπεινὰς καὶ εὐτελεῖς. — [12] Die römische Elegie, 1, σελ. 27 (1858). — [13] Discorso sul testo del poema di Dante par. 153).—[14] L'Inferno, δον ᾄσμα στ. 70 κ ἑ.—[15] Kirby Flower Smith, The Elegies of Albius Tibullus, σελ. 79 κἑ.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

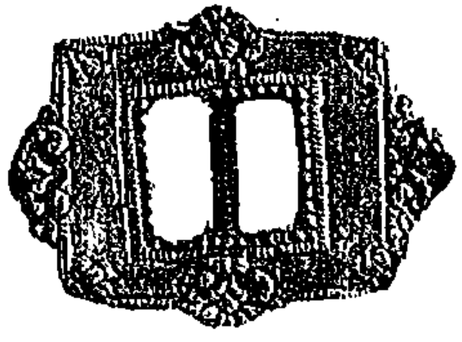

ΤΟ ΖΑΛΟΓΓΟ

«Ἔχε γειά, καημένε κόσμε,
ἔχε γειὰ παντοτινά...»

Τὸ ἄτυχο τέλος ποὺ εἶχαν οἱ Σουλιῶτες μὲ τὸν τελευταῖο τους πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔκανε νὰ γίνουν ξακουστὰ ὀνόματα χωμένα πρὶν στὴν ἀφάνεια. Τέτοια εἶναι τὸ Σέλτσο, ἡ Ρενιάσα καὶ ἄλλα. Ἀνάμεσά τους ὅμως τὴν πιὸ μεγάλη δόξα τὴν πῆρε τὸ Ζάλογγο, ποὺ σ' ἀνατολὴ καὶ δύση ἀκούστηκε τ' ὄνομά του. Αὐτὸ καὶ τὸ Μεσολόγγι μὲ χρυσᾶ γράμματα γράφτηκαν στῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὰ φύλλα· βρῆκαν ἀκόμη καὶ θέση στὶς τόσο στενὲς σελίδες τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Πολὺ σωστὰ ἄλλωστε, γιατὶ ὀνόματα σὰν τοῦ Ζαλόγγου καὶ τοῦ Μεσολογγιοῦ εἶναι σύμβολα τοῦ πιὸ ψηλοῦ ἀνθρώπινου ἰδανικοῦ, τῆς λευτεριᾶς.

Νά, γιατὶ ἄξιζε νὰ μάθῃ κανεὶς πῶς εἶναι σήμερα τὸ Ζάλογγο, κι αὐτὸς ὁ λόγος ἔκαμε καὶ μένα νὰ καταπιαστῶ μ' αὐτὸ ἀπ' ἀφορμὴ μιᾶς ἐκδρομῆς μου στὴν Ἤπειρο τὸ περασμένο καλοκαίρι.

Βράχος ξέχωρος ἀπ' τ' ἄλλα τὰ Σουλιώτικα βουνὰ εἶναι «ὁ Ζάλογγος»· καὶ σὰν ἕνας τους ἀντιπρόσωπος ξεπετάει αὐτὸς τὴν κορφή του, τελευταῖος κατὰ τὸν Πρεβεζιάνικον κάμπο, ἐνῶ κεῖνα συνταιριασμένα κατόπι του τραβοῦν τὸ ἕνα πίσω τ' ἄλλο κατὰ τὸ βοριὰ γιὰ νὰ πιαστοῦν ἀπ' τὸν Ὀλύτσικα, τὸ πιὸ ψηλὸ βουνὸ ποὺ εἶναι κοντὰ στὰ Γιάννινα· τόσο ξέχωρος ποὺ κι ἀπ' τῆς Ἄρτας τὸν κάμπο κοιτῶντας *βασίλεμα ἡλιοῦ ξεχωρίζεις τὴ σιλουέτα του χωμένη* στὴν ἀραχνένια καταχνιὰ ποὺ ρίχνει τοῦ καλοκαιριοῦ τὸ κᾶμα.

Μὰ καὶ σὰ γίγαντας λεβεντόκορμος, ὅλος καμάρι καὶ περφάνεια ξεπροβάλλει καὶ πάλι εὐτὺς ποὺ ξαγναντήσῃς στὴ Νικόπολη, ἐνῶ περνᾶς τὸν ἁμαξόδρομο ποὺ θὰ σὲ φέρῃ ἀπ' τὴν Πρέβεζα στὰ Γιάννινα.

— Εἶμαι ὁ ξακουστὸς στὸν κόσμο ἐγὼ Ζάλογγος, σὰ νὰ λέῃ, ἰδές με!

Κι ὅσο πᾶς καὶ τὸν ζυγώνεις, τόσο καὶ πιὸ πολὺ καμα-

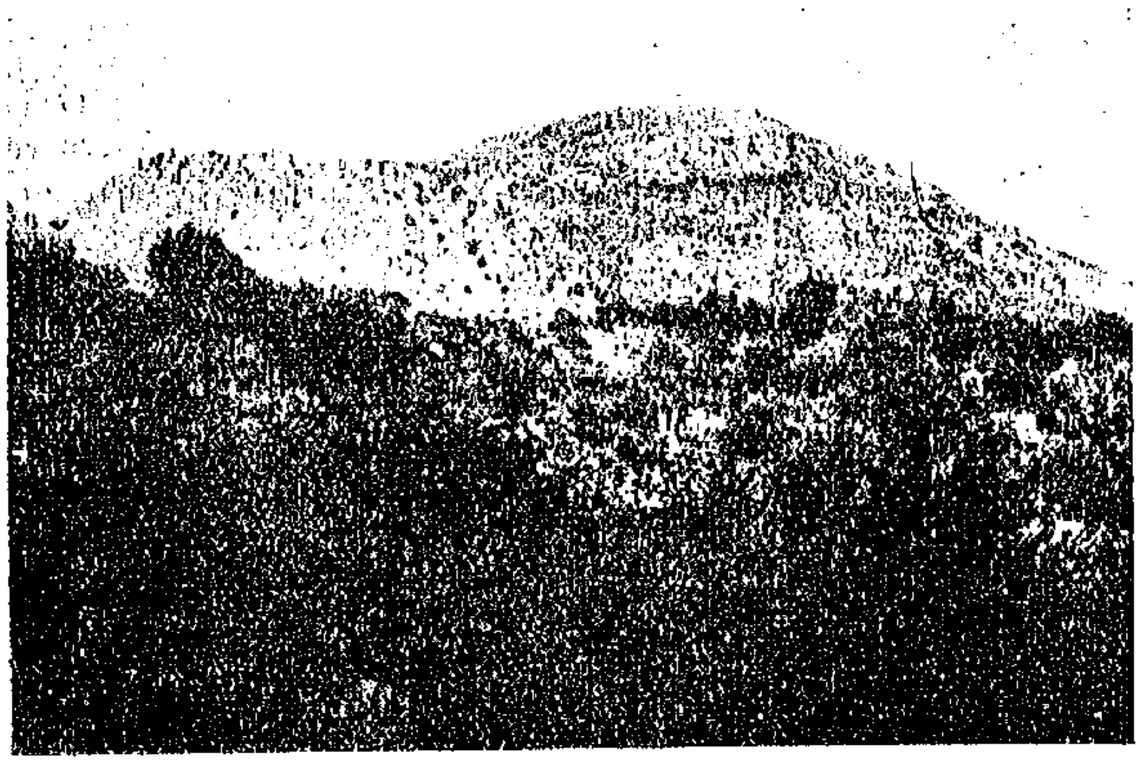

Εἰκ. 1.— Τὸ Ζάλογγο ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Καμαρίνα.

ρώνει στὸ μεγαλεῖο του χωμένος· τεῖχος θεόψηλο γίνεται σιγὰ σιγά, καὶ δὲ σ' ἀφήνει πιὰ νὰ ἰδῇς τ' ἄλλα τὰ βουνὰ ποὺ παραπίσω του ἀκολουθοῦν.

— Τὰ πρωτεῖα ἐγὼ τάχω, θαρρεῖς καὶ λέει, στὴ δόξα νὰ μοῦ παραβγῇ ἄλλο βουνὸ δὲν ἀφήνω.

Κι ὅταν πιὰ φτάσῃς στὸ Λοῦρο, τὸ χωριό, ἀποπάνω σου τότε βρίσκεται ὁ γίγαντας· σὲ τραβάει νὰ πᾶς πιὸ κοντά του· νὰ πατήσῃς τὸ χῶμα του, νὰ μιλήσῃς μαζί του.

* * *

Στὶς πλάτες του κρατάει τέσσερα χωριὰ χωμένα σὲ δάφνες καὶ σὲ σμύρτα, πλημμυρισμένα ἀπ' τοῦ καλοκαιριοῦ τὴ δροσιά.

Στὴ βορεινὴ τὴν πλάτη τὸν Παλιορόφορο, τὸ Σέσοβο, ποὺ πῆρε τὸ νέο ὄνομα Πολύβρυσο καὶ τὰ Δούβιανα (Κρυοπηγή). Ἀπ' τοῦ νοτιᾶ τὸ μέρος κρατεῖ τὴν ἡρωϊκὴ τὴν Καμαρίνα ποὺ τὴ δόξασε ἡ ἐπανάστασή της στὰ 1897.

Εἰκ. 2.— Τὸ Ζάλογγο ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Κασσώπη.

Καὶ στὰ πρὶν Χριστοῦ τὰ χρόνια ὁ Ζάλογγος [1], ἄγνωστος τότε μὲ τὸ σημερινό του τὸ ὄνομα δυὸ ξακουστές, ὅπως καὶ τὰ ἐρείπιά τους τὸ δείχνουν, πολιτεῖες, εἶχε στὰ πλάγια του. Τὴν Κασσώπη ποὺ ἀκόμα καὶ σήμερα σώζει ὁλόρθα τὰ φοβερὰ τείχη της κοντὰ στὴν Καμαρίνα.

[1] Κατὰ τὴ σωστὴ ἐτυμολογία τοῦ κ. Φουρίκη *διάλογγος*.

(Σὰ νὰ τἄφτειασαν χτὲς λὲς τὰ δυό της τὰ θέατρα. Τὸ ἕνα, τὸ μεγάλο, ποὺ δίχως ἄλλο ἔπρεπε νὰ χωράη δέκα χιλιάδες τὸ λιγώτερο θεατὲς καὶ τὸ ἄλλο, τὸ μικρό, λίγο παρακάτω ἀπ' τὸ πρῶτο).

Καὶ τὴν ἄλλη τὴν πολιτεία, τὴ μικρότερη ὅπως τὰ τείχη της τὸ δείχνουν, ποὺ εἶναι στὴν ἄκρη στὸ χωριὸ τὸν Παλιορόφορο. (Ἀπὸ καμμιὰ πηγὴ δὲν ξέρουμε, τὸ ὄνομά της. Μήπως εἶχε καὶ τότε τὸ σημερινὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ;).

Θὰ μποροῦσε νὰ πάη κανεὶς στὸ Ζάλογγο κι ἀπ' τὴν Πρέβεζα ἀφήνοντας τὸν ἁμαξόδρομο τῶν Γιαννίνων πολὺ πρὶν φτάση στὸ Λοῦρο· καὶ τότε τὸ πρῶτο του χωριὸ ποὺ θὰ συναντήση εἶναι ἡ Καμαρίνα.

Μὰ ἐγὼ δὲν πῆγα ἀπὸ κεῖ, γιατὶ ἐρχόμουν ἀπ' τὴν Ἄρτα κι ὄχι ἀπὸ τὴν Πρέβεζα. Ἄφησα τὸν ἁμαξόδρομο στὸ Λοῦρο, κι ἀκολουθῶντας μονοπάτι, βγῆκα στὸ δαφνομύριστον Παλιορόφορο. Ὕστερα ἀπὸ 20΄ τῆς ὥρας ἀνηφοριὰ ἔφτασα στὸ ὁλόδροσο τὸ Σέσοβο (Πολύβρυσο).

Ἕνα δυσκολοπάτητο μονοπάτι ποὺ τραβάει δυτικὰ ἀπ' τὸ χωριό, ὕστερα ἀπὸ τρία τέταρτα τῆς ὥρας μὲ ἔφερε στὴν ***Πέτρα.*** Ἀτόφυος βράχος μὲ μυτερὴ κορφὴ εἶναι αὐτὸ ποὺ λένε «Πέτρα» καὶ στὸ ριζό του ἔχουν ἀνοίξει μιὰ «γράβα» (χάσμα). Κατεβαίνοντας τὰ σκαλιστά της δύο τρία σκαλοπάτια, βρίσκεις κρύο νερὸ καὶ πίνεις. Τὸ ἴδιο τὸ νερὸ τῆς Πέτρας ποὺ κι οἱ καλόγεροι τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ζαλόγγου τὸ ἔπιναν, καὶ τὸ ἔπιαν κι οἱ Σουλιῶτες τὸν καιρὸ τῆς προσφυγιᾶς τους.

Τὸ βρῆκαν, λέει ἡ παράδοση, αὐτὸ τὸ νερὸ οἱ καλόγεροι χάρη σὲ μιὰ γίδα. Ξέκοβε ἀπ' τὸ κοπάδι της, ὅταν διψοῦσε, καὶ πήγαινε στὸ ριζὸ τῆς Πέτρας κι ἔγλειφε τὸ ὑγρὸ χῶμα. Τὴν παραφύλαξαν, εἶδαν τὶ κάνει, κατάλαβαν πὼς ἐκεῖ μέσα ὑπάρχει νερό, ἔσκαψαν καὶ τὸ βρῆκαν.

Ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας ἂν προχωρήσης παραπάνω ἀπ' τὴν Πέτρα, ξαγναντᾶς σὲ ζυγὸ κι ἀπ' αὐτοῦ βλέπεις τῆς Πρέβεζας τὸν κάμπο καὶ τὴ θάλασσα. Λύτὸς ὁ ζυγὸς ἑνώνει τὸ Ζάλογγο μὲ ἕναν ὀρθόκορφο μικρὸ βράχο ποὺ ἀκούεται

στὸ ὄνομα Ἀνεμόμυλος· θὰ ἦταν, φαίνεται, στὴν κορφή του κάποιος ἀνεμόμυλος στὰ παλιὰ τὰ χρόνια.

Στὸ φρύδι τοῦ ζυγοῦ τώρα καὶ λίγα χρόνια ἔγιναν ἀνασκαφὲς καὶ ξεσκεπάστηκαν τὰ θεμέλια ἑνὸς ἀρχαίου μικροῦ ναοῦ· θὰ ἦταν κάποιο ἐξοχικὸ ἱερὸ τῆς Κασσώπης.

Γυρνώντας ἀποκεῖ κατὰ τὰ ἀριστερὰ κι ἀκολουθῶντας τὴν κορυφογραμμή, πέφτεις στὸ μοναστήρι τοῦ Ζαλόγγου, τὸν Ἄη - Δημήτρη, ποὺ τὸ κρατεῖ ἀγκαλιασμένο στὸν κόρφο του ὁ ἀποπάνω του ὑψωμένος ὀρθόκορφα βράχος. (Ἀπ' αὐτὸν ξέκοψαν ἀπὸ χρόνια μεγάλες πέτρες, κύλισαν τὸν κατήφορο κι ἔκαμαν τὸ σωρὸ ποὺ εἶναι ἀπὸ δαῦτες ὁλόγυρα στὰ κελλιὰ τοῦ μοναστηριοῦ).

Τὰ κελλιὰ σὰν κάστρο τὴν ἔχουν κλεισμένη ἀπ' ὁλόγυρα τὴν ἐκκλησιά. Μπαίνεις ἀπὸ βασίλεμα ἡλιοῦ περνῶντας τὴν παλιὰ αὐλόπορτα τοῦ μοναστηριοῦ ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμα τὴν κλείνουν μὲ σιδερένια κλάπα καὶ μὲ τὸν ξυλένιο τὸ σύρτη της ποὺ κρύβεται στὸ παραπόρτι.

Δεξιὰ ὅπως μπαίνεις ἔχεις τὸ πηγάδι τὸ παλιό, πλακοστρωμένο ὁλόγυρα, μὲ πολὺ μεγάλο γύρο· στὸ γύρο σὲ μιὰ ἄκρη ὑπάρχει ἀκόμα καὶ τώρα ἡ πέτρα μὲ τὴ λακκούβα ποὺ ἔχυναν τὸ νερὸ γιὰ νὰ πίνουν τὰ ζῶα τοῦ μοναστηριοῦ. Φαγωμένα εἶναι καὶ τὰ χείλια τοῦ πηγαδιοῦ ἀπ' τὸ σκοινὶ ποὺ τραβοῦσε τὸν κουβὰ μὲ τὸ νερό.

Κοιτᾶς μὴν ξεπροβάλη ἀπὸ κάπου καλογέρου κεφάλι, τίποτα· ἐρημιὰ καὶ σιωπὴ βασιλεύει παντοῦ, τοῦ μυστηρίου τὸ σάβανο τὰ σκεπάζει ὅλα.

Ἴσια πέρα ἀπ' τὴν αὐλόπορτα προχωρῶντας φτάνεις στὴν ἐκκλησιά, κι ἀφήνοντας ἀριστερά σου ἕνα ἀτόφιο πέτρινο τραπέζι ἀπὸ παλιοῦθε ἐκεῖ στημένο, μπαίνεις.

Ὁ νάρθηκάς της μοιάζει γιὰ προσθετός· ἔτσι, βλέπεις τὸ ἤθελε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν καιρὸ ποὺ ἔχτιζαν τὴν ἐκκλησιά. Ἡ στέγη εἶναι ξύλινη, σκεπασμένη, ὅπως κι ὅλη τὸ χτίριο, μὲ πλάκες πέτρινες.

Ὡστόσο τὸ καθολικὸ εἶναι θολωτὸ μὲ κουμπὲ στὴ μέση· καὶ στοὺς τοίχους του ἀπ' ἔξω ἔχουν καμωμενα ποδα-

ρικὰ ἕνα ἀπὸ δῶ τ' ἄλλο ἀπὸ κεῖ ὄχι γιὰ στηρίγματα παρὰ ἀπὸ λόγους ἀρχιτεκτονικούς.

Τοῦ νάρθηκα μόνο ὁ τοῖχος ποὺ εἶναι κατὰ τὸ καθολικὸ ἔχει ἁγιογραφίες, τὴν Παναγία, τὸ Χριστό, τὸν Πρόδρομο, τοὺς Ταξιάρχες, τὸν Ἅγιο Δημήτριο καὶ τὸν Ἅγιο Μόδεστο· οἱ ἄλλοι ὄχι.

Στὴν κόχη, ποὺ εἶναι πάνω ἀπ τὴν πόρτα ποὺ θὰ σὲ φέρῃ στὸ καθολικὸ μέσα μὲ γράμματα βυζαντινὰ ἔχουν γράψει. «Οὗτος ὁ ναὸς ἀνακαινίστη ἐκ θεμελίου παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου Κύρ Διονυσίου, διὰ μετόχι τῆς Μονῆς τῶν Ταξιαρ[χῶν»] [1]. Κι ἀπὸ μέσα:

«Ἱστορήθη ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, τοῦ μυροβλήτου, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου καὶ θεοπροβλήτου ἡμῶν Δεσπότου τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως Ναπάκτου καὶ Ἄρτης Κυρίου, Κυρίου Πορφυρίου· διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου Καθηγουμένου Κυρίου, Κυρίου Χριστοφόρου, Χρυσάνθου Ζωσιμᾶ τοῦ ἱερομονάχου, Εὐγένου, Ἀνθίμου τῶν μοναχῶν· ἐπὶ ἔτει 1813. Διὰ χειρὸς ἐμῶν τῶν ταπεινῶν Ἰωάννου ἱερέως καὶ Χριστοδούλου, τῶν αὐταδέλφων, τῶν ἐξ Ἰωαννίνων, ἐκ κώμης Κορύτιανης».

Κι οἱ δυὸ ἐπιγραφὲς ἔχουν ἕνα σωρὸ λάθη ὀρθογραφικά.

Τὸ καθολικὸ μέσα εἶναι ὁλοζωγράφιστο, στὸν τοῖχο καὶ στὸ θόλο του ἔχει ἐξαντλήσει ὁ ζωγράφος ὅλο τὸ ἁγιολόγιο. Πάνω ἀπ' τὴν ὡραία πύλη εἶνσι γραμμένο: «Ἀνίκατος Κέφαλος».

Μόλο ποὺ ἡ ἐπιγραφὴ λέει πὼς ὁ ναὸς ζωγραφίστηκε στὰ 1813, τῶν τοιχογραφιῶν τὸ στὺλ δὲν ταιριάζει γιὰ τοῦ αἰῶνα τούτου παρὰ γιὰ τοῦ 17ου ἢ 18ου.

Τὰ κελλιά του ὅλα εἶναι ἀνώγεια· τὰ τέσσαρα κατὰ τὸ νοτιὰ καὶ σὲ καλὴ κατάσταση, τὰ δυὸ κατὰ τὴ δύση· Μὲ

[1] τοῦ πρόγονου τῆς τωρινῆς μονῆς.

αὐτὰ οὔτε πάτωμα οὔτε στέγη ἔχουν πιὰ τοὺς τὰ σάπισε ὁ χρόνος.

Ἀνεβαίνεις διασκελίζοντας τὰ σκαλοπάτια μιᾶς πετρόσκαλας ποὺ γωνιάζει γιὰ νὰ σ' ἀνεβάσῃ πιὸ ἄκοπα στὸν ἐξώστη τῶν κελλιῶν. Οἱ τοῖχοι τους ἀσπριομένοι μὲ ἀσβέστη. Πάνω τους ἔγραψε κάποιος μὲ μολυβοκόντυλο τοῦτα τὰ λόγια: «Ἀκούσατε, κόσμε, καλά, σήμερον τῆς 24 Αὐ-

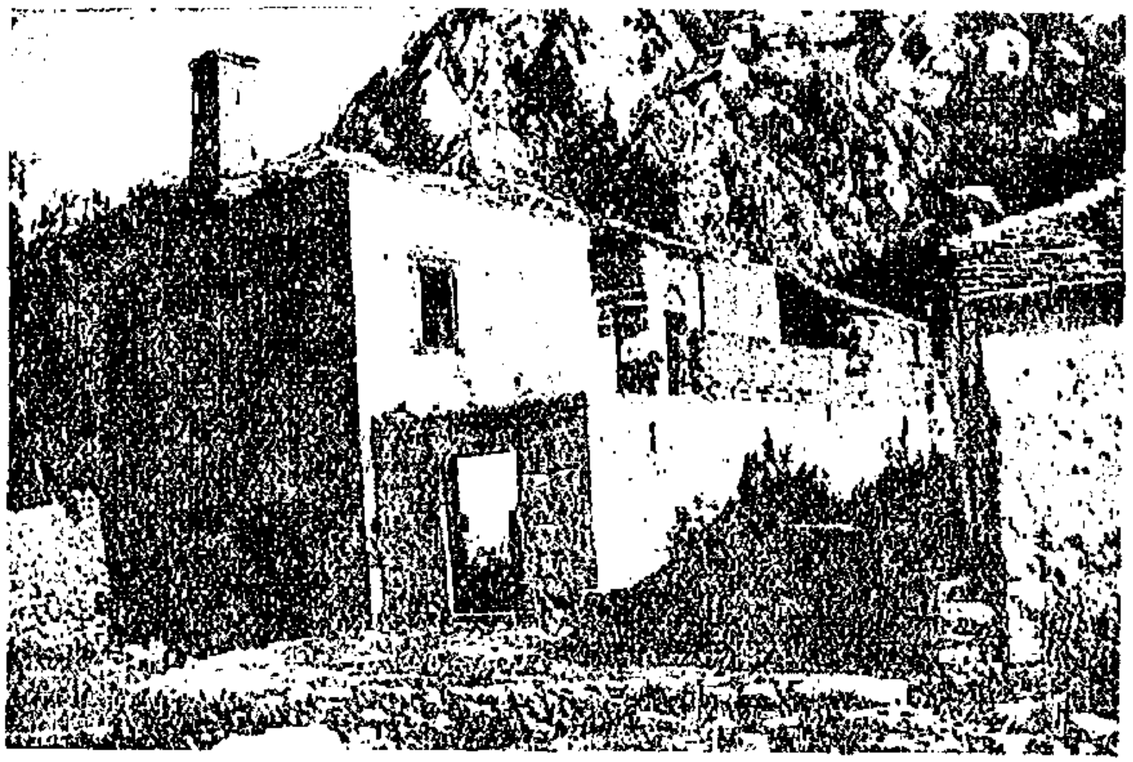

Εἰκ. 8.— Χαλασμένο κελλὶ τοῦ Ζαλόγγου.

γούστου 1932. Σᾶς ἰκρίνω τὰ ἑξῆς: Νὰ λάβετε ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ συμβούλιον τοῦ Ζαλόγγου εἶναι ἀκατάστατο καὶ φαγάδες. Δὲν ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά του διὰ νὰ φανοῦν χρήσιμοι εἰς τὸ μοναστήρι. Τηρᾶνε γιὰ τὴ μασίνα [1] τους καὶ ὄχι γιὰ τὸ μοναστήρι τὸ πτωχό. Ἐν Πολύβρυσον τῇ 24/3/1932».

[1] κοιλιά· εἶναι πλεονέχτες.

Ἄλλο χέρι ἴσως, ἔχει γράψει παραπέρα:

«Δὲν εἶναι κρῖμα κι ἄδικο, δὲν εἶναι κι ἁμαρτία,
ποὺ κλείσανε τὸ Ζάλογγο χωρὶς καμμιὰ αἰτία!
Καὶ ρήμαξε ὁ Ζάλογγος σὰ νἄναι ρημοκλήσι.
Βοηθᾶτε, Ἅγιοι, γιὰ καλὸ ν' ἀνοίξ' τὸ μοναστήρι,
Γιὰ νἄρθουνε καλόγεροι, παπάδες κι ὑπαλλῆλοι [1],
Γιὰ νὰ γενῆ τὸ Ζάλογγο 'πως ἦτανε καὶ πρῶτα».

Ζωγραφιὰ ἀληθινὴ γιὰ τὴ σημερινὴ κατάντια τοῦ μοναστηριοῦ τὰ δυὸ παραπάνω σημειώματα, μόλο ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ ἀγράμματους ἀνθρώπους.

Πρὶν τοῦ Ἀλῆπασᾶ ἄπειρη ἦταν ἡ περιουσία του. Ἔξὸν ἀπὸ τὸ ζωντανὸ βιό, καὶ τσιφλίκια μεγάλα λογιόντανε δικά του. Ἡ Λάμαρη σὰ νὰ ποῦμε κάτω στὸν κάμπον, (μὲ τὴν ἀρχαία Νικόπολη μέσα), ποὺ ὡς πρὶν ἔρθη τὸ Ἑλληνικό, ἦταν σ' ἀρβανίτικα χέρια, τοῦ Χουσεΐν Ντίνου. Τὰ χωριὰ Καμαρίνα, Σέσοβο κι ὁ Μύτικας στὸν κάμπο ἐπίσης δικά του τσιφλίκια ἦταν.

Μὰ σὰν ἦρθε στὴν ἀκμή του ὁ τύραννος Ἀλῆς, τοῦ τὴν ἅρπαξε τὴν πιὸ πολλὴ περιουσία καὶ τοῦ ἄφησε μόνο τὴν Καμαρίνα καὶ τὸ Σέσοβο, τὰ μόνα ποὺ ὥριζε ὥσπου ἦρθε τὸ Ἑλληνικό.

Σήμερα οὔτε σπιθαμὴ γῆς δὲν ὁρίζει τὸ μοναστήρι, γιατὶ οἱ δυὸ περιφέρειες ποὺ εἶχαν ἀπομείνει, ἀπαλλοτριώθηκαν κι αὐτὲς μὲ τὸν ἐρχομὸ τῆς λευτεριᾶς γιὰ χάρη τῶν δυὸ αὐτῶν χωριῶν.

Πάει κι ὁ τελευταῖος του καλόγερος· ἔλειψε κι αὐτός, ὅπως κι οἱ Τοῦρκοι, ρήμωσαν καὶ τὰ κελλιά. Σήμερα τὸ διευθύνουν τὸ μοναστήρι οἱ σχολικὲς ἐφορεῖες τῆς Κρυοπηγῆς (Δουβιάνων), τῆς Καμαρίνας, τοῦ Πολύβρυσου (Σέσοβου) καὶ τοῦ Παλιορόφορου. Ἀπὸ λειτουργίες, τάματα κι ἄλλα εἰσοδήματα τῆς μνήμης του μαζεύεται κάθε χρόνο ἕνα ποσὸ πάνω κάτω εἴκοσι χιλιάδες δραχμές. Βγάζουν κατὰ μέρος ὅσα χρειάζεται γιὰ τὸ λάδι, τὸ κερὶ καὶ τὸ λι-

[1] Ὑπαλλήλους λένε ἐδῶ τοὺς ὑπηρέτες.

βάνι τῆς ἐκκλησιᾶς καὶ τ' ἄλλα τὰ μοιράζονται τὰ τέσσερα χωριὰ καὶ ξοδεύουν γιὰ τὰ σχολειά τους. Πόσο φροντίζαν ὅμως γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ ἱστορικοῦ τούτου μνημείου οἱ σχολικὲς ἐφορεῖες, τὸ λένε τὰ δυὸ σημειώματα ποὺ διαβάσαμε παραπάνω. Τὸ λέει κι ἡ στέγη τοῦ νάρθηκα, ποὺ τὴν ἄρησαν κι ἔπεσε. Εἶναι νὰ λυπᾶται ἡ καρδιά σου μὲ τὴν ἀσυχώρετη αὐτὴ ἀφροντισιὰ κι ἀμέλεια!

Πρῶτος ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ γράφεται στὴν

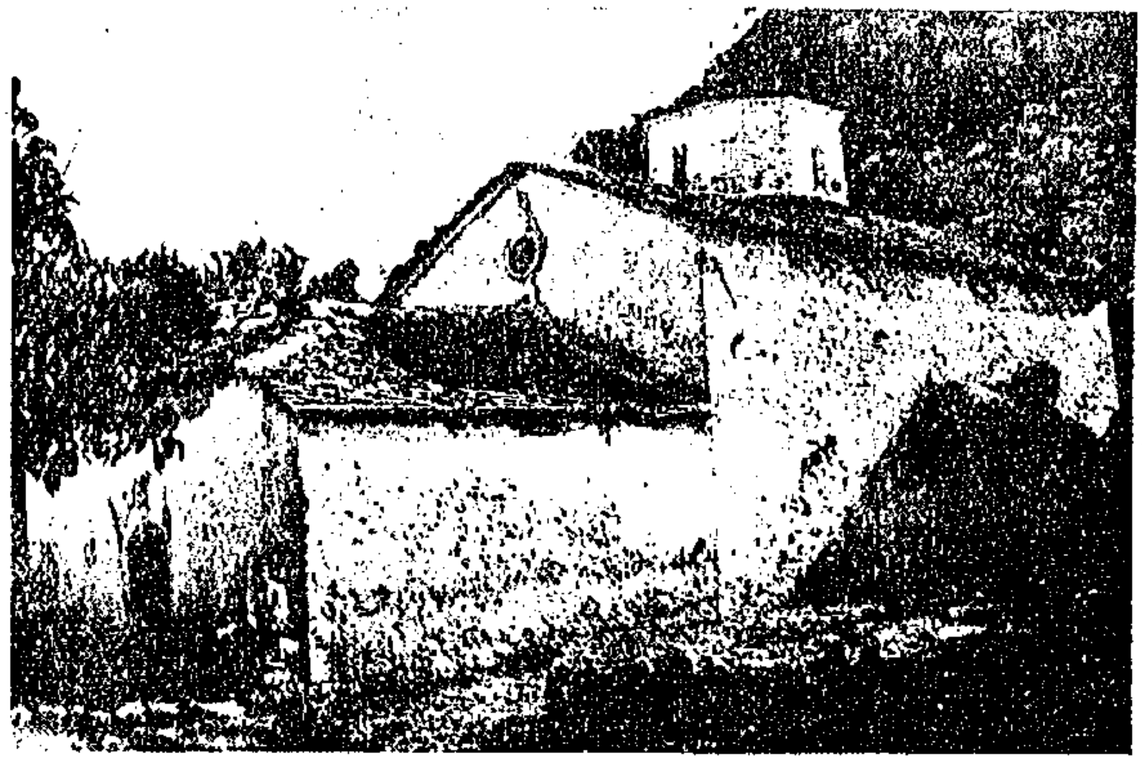

Εἰκ. 1.— Ἡ ἐκκλησιὰ τοῦ Ζαλόγγου.

Προσκομιδὴ (:κόχη ὅπου σημειώνονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν «τεθνεώτων» στὸ ἱερό) ὁ Σάββας, ἱερομόναχος· κοντὰ ἔρχονται ὁ Σεραφείμ καὶ δυὸ τρεῖς ἄλλοι ποὺ δὲ διαβάζονται τὰ ὀνόματά τους, γιατὶ εἶναι σβησμένα. Παρακάτω διαβάζει κανεὶς τοὺς «ζῶντας» (τότε βέβαια ποὺ γινόταν ἡ ἐπιγραφή). Χριστόφορος, ἱερομόναχος, Χρύσανθος, Λαυρεντία, μοναχή, Σωφρονία, Πελαγία καὶ μερικὲς ἄλλες ποὺ ἔσβησε ἡ ὑγρασία τὰ ὀνόματά τους.

Κατὰ ποὺ λένε, τελευταῖοι ἡγούμενοί του ἦταν ὁ Ἀνανίας κι ὁ Ἀγαθάγγελος στὸ 1897. Ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐνενήντα ἔφτὰ διοικοῦσαν τὸ μοναστήρι οἱ ἡγούμενοι ποὺ ἔβαζαν μὲ τὴ σειρὰ γιὰ ἕνα χρόνο τὰ γύρω χωριὰ ἡ Καμαρίνα, τὸ Σέσεβο, τὰ Δούβιανα κι ὁ Παλιορόφορος.

Βορεινὰ καὶ νότια ἀπ' τὸ μοναστήρι κι εὐτὺς ἔξω ἀπ' τὰ κελλιὰ ἀνάμεσα στὶς πέτρες ξεχωρίζουν ρειποθέμελα σπιτιῶν τὸ ἕνα κοντὰ στὸ ἄλλο. Καρυὲς λέγεται τὸ βορεινὸ τὸ μέρος, τὸ νότιο δὲν ἔχει ὄνομα. Ἡ προφορικὴ παράδοση

Εἰκ. 6.— Τὸ μοναστήρι ἀπὸ μακρυά.

λέει πὼς ἐδῶ κατοίκησαν Χορμοβίτες καὶ Γαρδικιῶτες ποὺ γιὰ χάρη τῆς μητέρας του Χάμκως τοὺς ξεσπίτωσε ὁ Ἀλῆς πασᾶς.

Στὸ νότιο τὸ μέρος εἶχαν κάμει τὰ σπίτια τους Πιτσαριῶτες διωγμένοι κι αὐτοὶ ἀπ' τὴν παλιά τους πατρίδα, τὸ Πιτσάρι, ποὺ χάλασε ὁ Ἀλῆς.

Τὴν παράδοση πάρτην γιὰ σωστή, ἀφοῦ καὶ σήμερα ἀκόμα οἱ Δουβιανιῶτες πειράζοντας τοὺς Σεσοβίτες τοὺς λένε Πιτσαριῶτες, γιατὶ κι αὐτουνῶν οἱ γονεῖς ἤρθαν ἀπὸ τὸ Πιτσάρι.

Ἐξάλλου τὰ πολλὰ ρειποθέμελα, ποὺ βρίσκονται ἀκόμα μέσα καὶ γύρω στὰ Δούβιανα, τὰ νοματίζουν τῶν Χορμοβίτων, καὶ σ' ἕνα παλιὸ Εὐαγγέλιο τοῦ χωριοῦ σημειώνεται γιὰ δωρητὴς κάποιος «Σπυρίδων Κέρης τοῦ ποτὲ Χρίστου Χορμοβίτου».

* * *

Ἂν πάρης τὸ κακοπάτητο μονοπάτι ποὺ κορδελιάζει στὸν ἀποπάνω τοῦ μοναστηριοῦ βράχο, θὰ σὲ βγάλῃ σὲ λίγο στὴ Σκάλα Σουλιώτη [1]. Διάβα εἶναι τούτη, καὶ μοιάζει σὰν πόρτα μὲ παραπόρτια της βράχο ἀποδῶ βράχο ἀποκεῖ.

Περνῶντας την ξεπετιέσαι σὲ «σιάδι». Ὁ βράχος τοῦ Ζαλόγγου ἐδῶ γίνεται σὰν τραπέζι· ὁμάλια, καὶ στὴν ὁμάλια ἀπάνω εἶναι φυτρωμένα γέρικα πουρνάρια. Δάσος, πὲς καλύτερα πουρναριάς.

Στὴν ὁμάλια τούτη μόνο ἀπ' τὸ μέρος τοῦ μοναστηριοῦ μπορεῖς ν' ἀνεβῇς, μὲ πολλὴ δυσκολία κι ἀπ' τὴν ἄλλη τὴν ἀντίθετη πλεύρη ποὺ βλέπει κατὰ τὸ Λοῦρο. Ἀπ' ἀλλοῦθε ὄχι, γιατὶ ὀρθόκοφτος εἶναι ὁ βράχος κι ἀπὸ βοριὰ κι ἀπὸ νότο, καὶ ψηλός, θεόρατος. Σ' ἕναν ἀπ' τοὺς δυὸ αὐτοὺς βράχους ἔπεσαν κάτω οἱ Σουλιώτισσες. Οἱ Καμιρινιῶτες τὸ θέλουν ἀπ' τὸ νοτιὰ ποὺ βλέπει κατὰ τὸ χωριό τους, τ' ἄλλα τὰ χωριὰ λένε «ὄχι, ἀπὸ τὸ δικό μας τὸ μέρος πήδησαν κάτω». Ἀστεία φαίνεται ἡ διαφορά τους, ὡστόσο ἂν τὸ καλοξετάσῃς, θὰ παραδεχτῇς πὼς ἔχουν δίκιο καὶ τοῦτοι καὶ κεῖνοι. Φιλονεικοῦν γιὰ μιὰ ἀθάνατη δόξα, τὴ δόξα π' ἀφῆκαν στοὺς βράχους τούτους μὲ τὸν ἡρωϊκὸ χορό τους οἱ Σουλιώτισσες.

Ἡ ὁμάλια στὴ μέση γουβιάζει κι ἐκεῖ εἶναι σήμερα τὸ γυμνὸ τοῦ Ζαλόγγου, ἐκεῖ βρίσκεται καὶ τὸ παλιὸ τὸ μοναστήρι ὁ Ἁη-Ταξιάρχης, παλιὸ ἐκκλησάκι στεγασμένο μὲ ξύλα.

---

[1] Σκάλα Σουλιώτη ἀκούεται καὶ ἄλλη στὸ βράχο ποὺ εἶναι ἀντίκρυα ἀπ' τὰ Δούβιανα.

Τοιχογραφία καμμιὰ δὲν ἔχει μέσα του, οὔτε καὶ ἴχνος τους ἀπομένει ποὺ νὰ μαρτυράῃ πὼς ἦταν κάποτε τοιχογραφίες ἐδῶ μέσα. Ὡστόσο ἡ πρόσοψή του ἀπόξω εἶναι χτισμένη μ' ἀραδαριὲς πέτρες τετραγωνισμένες, κι αὐτὸ θὰ πῇ πὼς δὲν ἔχουμε δῶ κανένα τιποτένιο ἐξωκλησάκι.

Τὸ εἰκονοστάσι του εἶναι ξυλένιο, ἁπλό. Ὡστόσο ἡ Ἁγια

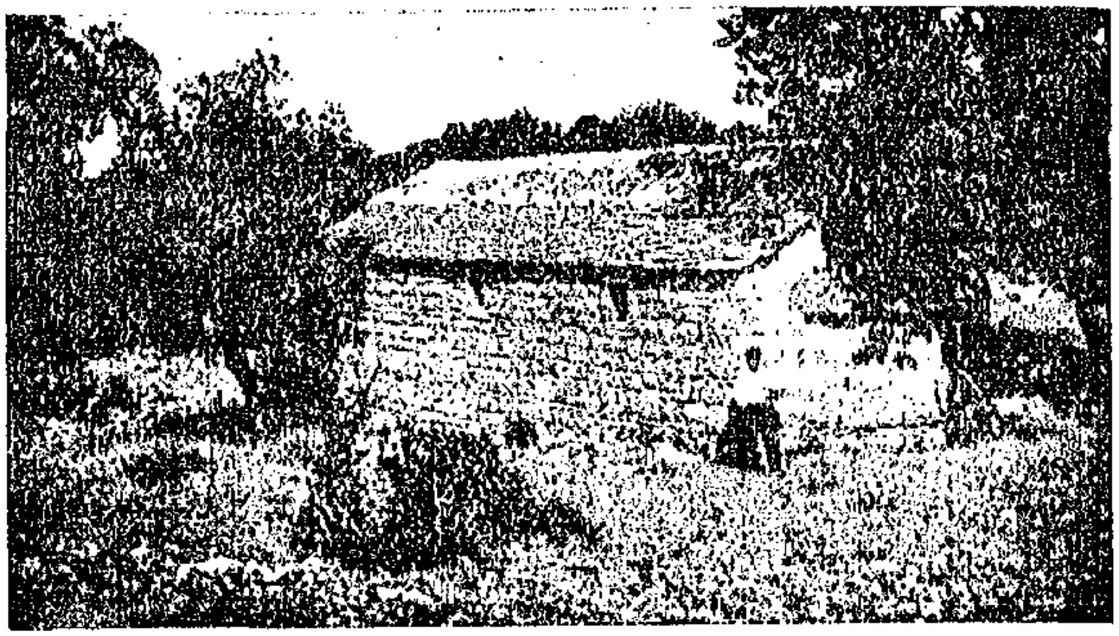

Εἰκ. 6.— Τὸ παλιὸ μανασήρι, ὁ Ἅη-Ταξιάρχης.

τράπεζα εἶναι μονοκόματη δουλεμένη πέτρα καὶ στηρίζεται σ' ἀτόφυον πέτρινον ὁλοστρόγγυλο στύλο.

Πλακοστρωμένο τὸ ἔχει τὸ ἱερό της κι ἀνάμεσα στὶς ἄλλες πελεκημένες πέτρες ποὺ κάνουν τὸ πλακόστρωμα βρίσκεται κι ἕνα μάρμαρο μὲ ἀνάγλυφο· ἀπόδειξη πὼς καὶ πρὶν Χριστοῦ θὰ ὑπῆρχε κάτι ἐκεῖ ψηλά.

Ὁ νάρθηκάς του σὰν προσθετὸς κι ἐδῶ· μακρὺς μακρὺς[1] καὶ μὲ στέγη χαμηλότερη ἀπ' τὴ στέγη τοῦ καθολικοῦ.

Πάνω ἀπ' τὴν πόρτα του εἶναι τοιχισμένη μαρμαρένια πλάκα. Μὲ πολλὴ δυσκολία διάβασα: «1823 (;), Γενάριος 10.

[1] ὃ μ. μάκρος.

Γιαννάκης, Γεώργης [ἐπί]τροπος Παπαγεώργης Μερέας(;)».

Ὅλο τὸ μάκρος τῆς ἐκκλησιᾶς εἶναι 15 μέτρα (τὰ 5 τοῦ νάρθηκα)· πλάτος ἔχει 6 (τὰ μετρήματα ἀπὸ ἔξω).

Δυὸ παλιὰ πουρνάρια τὸ ἰσκιώνουν τὸ ἐκκλησάκι, καὶ τὰ δυὸ κοντὰ στοὺς τοίχους. Τὸ ἕνα ρίχνει τὸν ἴσκιο του στὸ ἅγιο βῆμα του ἀπέξω, τὸ ἄλλο στὴ γωνία ποὺ γίνεται ἐκεῖ ποὺ σμίγει ὁ νάρθηκας μὲ τὸ καθολικό.

Καμμιὰ δεκαριὰ μέτρα παραπέρα ἀπ' τὴν πόρτα ὑψώνεται ἕνα παραγέρικο πουρνάρι πυκνοφουντωμένο καὶ ρίχνει τὸν παχύ του ἴσκιο στὸ προαύλιο.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ὅλο τοῦ παλιοῦ μοναστηριοῦ τῶν Ἁϊ Ταξιαρχῶν ποὺ ἐστάθηκε ὁ πρόγονος τοῦ Ἅη-Δημήτρη στὸ ριζὸ τοῦ βράχου. Ἀπὸ κελλιὰ τίποτα σήμερα, καὶ μόνο μερικὰ χαλάσματα ἐδῶ ἐκεῖ δείχνουν πὼς ὕπαρχαν κάποτε.

Διακόσαριὰ βήματα παραπέρα ἀπ' τὸν Ἅη-Ταξιάρχη ἂν προχωρήσῃς, θὰ βρῇς ξάφνου τὸ χάος. Ἡ θέα ἀπ' αὐτοῦ εἶναι ἀνείπωτη. Ξεπερνάει τὰ Σουλιώτικα βουνὰ τὸ μάτι σου καὶ σταματάει στὸν Ὀλύτσικα λίγο δῶθε ἀπ' τὰ Γιάννινα. Ὁλόκληρον κόσμο ἔχεις μπροστά σου.

Ἴλιγγος σὲ πιάνει, ἂν κοιτάξῃς τὰ ἴσια κάτω, τόσο ψηλὰ εἶσαι.

Λίγο παρακάτω ἀπ' τὰ χείλια τοῦ βράχου εἶναι σπηλιὰ ποὺ ἀπὸ ψηλὰ δὲν τὴ βλέπεις. Τοῦ Παπασάββα τὸ ἀσκηταριὸ τὴ νοματίζουν. Αὐτοῦ μέσα λένε πὼς ἀσκήτεψε στὰ παλιὰ χρόνια κάποιος Σάββας. Καὶ μολογᾶνε πὼς μπρὸς στὴ σπηλιὰ ἦταν φυτρωμένη μιὰ βελανιδιὰ μακρυκλώναρη. Γυρισμένα τὰ κλωνάρια της τὸν κατήφορο ἔφταναν ὡς τὸ ριζόβραχο. Ὁ ἀσκητὴς πιάνοντάς τα πότε μὲ τὸ ἕνα καὶ πότε μὲ τὸ ἄλλο χέρι, ὅπως ὁ ναύτης τὸ παλαμάρι τοῦ καραβιοῦ, κατέβαινε. Μάζευε ἄγρια χόρτα γιὰ θροφή του καὶ πάλι σκαρφάλωνε· ἔφτανε στὴ «σπέλα»[1] ποὺ εἶχε γιὰ κατοικία του. Ἦρθε ὁ καιρός του καὶ πέθανε ὁ ἀσκητής, μὰ κανεὶς δὲν πῆρε εἴδηση γιὰ τὸ θάνατό του, καὶ τὸ λείψανο ἔμεινε ἄθαφτο στὴ σπηλιὰ κι ἔλειωσε.

[1] Ἔτσι λὲν ἐδῶ τὴ σπηλιά.

Πέρασαν χρόνια καὶ τὸν ἀσκητὴ δὲν τὸν ξαναείδαν νὰ κατεβῇ καὶ νὰ μαζέψῃ λάχανα. Μιὰ γυναῖκα ἦταν περίεργη νὰ μάθῃ, τί ἔγινε. Ἁψηφῶντας τὸν κίντυνο κατέβηκε ἀπ' τὰ χείλια τοῦ βράχου καὶ μπῆκε στὴ σπηλιά. Κοιτάζει..., τὰ κόκκαλα εἶχαν ἀπομείνει ἀπ' αὐτόν. Τὰ συμμάζεψε, τὰ ἀνέβασε πάνω καὶ πῆγε καὶ τὰ ἔθαψε στὸ μοναστήρι τῶν Ἁϊ-Ταξιάρχων. Ἔμεινε ἀπὸ τότε νὰ λέγεται: «στοῦ Παπασάββα». Τὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ εἶχε παρμένο γιὰ κάμποσον καιρὸ ὅλος ὁ βράχος.

Καὶ τώρα ἂς δοῦμε, τί μᾶς λέει ἡ παράδοση γιὰ τὰ μοναστήρια. Αἰτία ποὺ πρωτοχτίστηκε τὸ μοναστήρι τῶν Ἁϊ-Ταξιάρχων εἶναι τὸ θαῦμα. Ἕνα καντήλι ἀναμμένο ἔβλεπαν κάθε βράδυ σὲ τοῦτο τὸ μέρος ποὺ βρίσκεται τὸ ἐξωκλήσι. Πῆγαν λοιπὸν ἐκεῖ καὶ βρῆκαν τὴν εἰκόνα τῶν Ταξιάρχων σφηνωμένη μέσα στὴ «γράβα» (χάσμα στὸ βράχο). Ἐκεῖ ἔχτισαν ἐκκλησιά.

Θέλουν νὰ ποῦν πὼς ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἔφυγε ἀπὸ κάποιο ἐκκλησάκι τοῦ κάμπου τῆς Ἄρτας καὶ φανερώθηκε σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ μέρος. Καὶ τὰ θαύματα τοῦ μοναστηριοῦ τούτου δὲν εἶχαν πάψει ὡς τὰ 1897 ποὺ ἔφυγε πιὰ ἡ χάρη τῶν Ἁγίων. Εἶχαν ἐπαναστατήσει τότε οἱ Καμαριναῖοι κι ἦρθαν καὶ κλείστηκαν πάνω σὲ τοῦτον τὸ βράχο.

Πρὶν ἔρθουν οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ τοὺς χτυπήσουν, πολλοὶ εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους ἕνα φῶς. Σηκώθηκε ἀπὸ τὸ Ζάλογγο καὶ τράβηξε ἀνάτελμα ἡλιοῦ κατὰ τὸν κάμπο τῆς Ἄρτας. Ὡς τὸν Καντσᾶ ποὺ εἶναι στὸν κάμπο τοῦ Λούρου τὸ παρακολούθησαν τὸ φῶς, ὕστερώτερα τὸ ἔχασαν.

Τὸ δειλινὸ τῆς ἴδιας ἡμέρας εἶδαν καὶ τὰ τούρκικα ἀσκέρια νὰ ἔρχωνται ἀπὸ τὸν ἁμαξόδρομο Πρέβεζας Γιαννίνων. Ἔφυγε ἡ χάρη, ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι καὶ χάλασαν τὴν Καμαρίνα.

Ἄλλη παράδοση ὑπάρχει γιὰ τὸν Ἁη-Δημήτρη.

Καὶ λέει: «Στῶν Ἁϊ-Ταξιάρχων τὴν παλιὰ τὴν ἐκκλησιὰ ἦταν κι ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁη-Δημήτρη. Κάποτε ἔφυγε μόνη της καὶ πῆγε καὶ στάθηκε ἐκεῖ ποὺ τὸ λένε *στὸ Πλάϊ τῆς Κόνας*. Πᾶνε οἱ καλογέροι, τὴν πῆραν καὶ τὴν ἔφεραν

στὴ θέση της. Τὴ δουλειά της ὅμως αὐτή· ξαναφεύγει καὶ πάει στὸ ἴδιο τὸ μέρος. Ὡστόσο καὶ κεῖνοι ἐπέμειναν καὶ καλὰ νὰ τὴ φέρουν ἐκεῖ ποὺ ἦταν. Σὰν εἶδε ἔτσι, παρουσιάζεται ὁ Ἁη-Δημήτρης στὸν ὕπνο τους καὶ λέει: «ἐδῶ μ' ἀρέσει, γιατὶ τὸ ἐπιμένετε νὰ μὲ φέρνετε ἐκεῖ ποὺ δὲ θέλω;» Σκέφτηκαν νὰ τοῦ χτίσουν ἐκκλησιὰ ἐκεῖ ποὺ ἤθελε, μὰ ἔλα ποὺ τὸ μέρος ἦταν ἀνάβολο!

Τότε τὴν πῆραν τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἔφεραν στὸ μέρος ποὺ εἶναι τώρα τὸ μοναστήρι ὁ Ἁη-Δημήτρης. Ἔχτισαν ἐκκλησιά της, αὐτὴ ποὺ εἶναι καὶ σήμερα». Ὡς ἕνα σημεῖο ἡ παράδοση εἶναι ἀληθινή· τὸ λέει κι ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ εἴδαμε παραπάνω, «ἀνακαινίστη ἔκ θεμελίου.... διὰ μετόχι τῆς μονῆς τοῦ Ταξιάρχη», ὁ Ἁη-Δημήτρης.

Παίρνοντας μιὰ παράδοση γιὰ σωστή, ὁ ἄλλοτε μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεὶμ, γράφει (Δοκίμ. Ἄρτης καὶ Πρεβεζ.) πὼς τάχα τὸ πρῶτο μοναστήρι τῶν Ταξιάρχων χτίστηκε τὸν καιρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, αὐτὸ ὅμως εἶναι παραμύθι. Τὸν καιρὸ κεῖνο δὲν εἶχε ξαπλωθῇ καλὰ καλὰ ὁ χριστιανισμός, ὄχι νὰ χτιστῇ καὶ μοναστήρι στὸ Ζάλογγο! Δὲ θὰ ἀπόμενε κανένα του ἴχνος;

Ὅσο γιὰ τὸ χορὸ τώρα τῶν γυναικῶν ποὺ ἄφησαν ἀθάνατη δόξα στὸ Ζάλογγο δὲν ἔχω νὰ πῶ παρὰ ὅσα ἀπὸ τὴν παράδοση ἔμαθα· τ' ἄλλα ὅσα γι' αὐτὸν ἔγραψαν ὁ Σαλαπάντας, ὁ Περραιβὸς κι ἄλλοι, τ' ἀφήνω. Ἂς τὰ διαβάσῃ ὅποιος θέλει στὰ συγγράμματά τους.

Λένε λοιπὸν πὼς οἱ Σουλιῶτες σὰν ἄφησαν τὸ Σούλι κι ἦρθαν ἐδῶ, ἔκαμαν τὸ κατάλυμά τους στὸ ριζόβραχο ποὺ εἶναι τὸ μοναστήρι ὁ Ἁη-Δημήτρης. Ἐκεῖ περίμεναν τὴν ἐπιτροπὴ ποὺ τοὺς εἶχε ὑποσχεθῇ ὁ Ἀλῆς νὰ στείλῃ γιὰ νὰ τοὺς μοιράσῃ χωράφια σὲ μέρος ποὺ αὐτοὶ θὰ ἤθελαν νὰ μείνουν. Μὰ ἀντὶς γι' αὐτή, τοὺς παρουσιάστηκε ὁ Μπεκὴρ Τσογαδόρος κι ὁ Βελὴς ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ μὲ χιλιάδες στρατὸ καὶ τοὺς τὸ ἔκαμαν πλόκο.

Οἱ ἄντρες τότε ταμπουρωθήκαν ἐδεκεῖ στὸ ριζόβραχο κι ἄρχισαν τὸ τουφεκίδι.

Οἱ ἀδύνατοι, γυναῖκες καὶ παιδιά, ἀνέβηκαν ἀποπάνω

στὴν ὁμάλια γι' ἀσφάλεια. Ἀπὸ κεῖ παρακολουθοῦσαν τὸν πόλεμο. Σὰν ἄκουσαν κάποια στιγμὴ νὰ πέφτουν ἀνάρια ἀνάρια τὰ τουφέκια, κατάλαβαν πὼς εἶχαν νικηθῆ οἱ ἄντρες.

Ὅσες μπόρεσαν τράβηξαν τὴν ἀντίθετη πλεύρη τοῦ βουνοῦ· πῆραν τὸν κατήφορο καὶ γλύτωσαν. Καμμιὰ ἐξηνταριὰ δὲν πρόλαβαν, γιατὶ εἶχαν καὶ τὰ παιδιά τους. Εἶδαν πὼς καμμιὰ σωτηρία δὲν τοὺς ἀπόμενε. Πῆγαν κι αὐτὲς στὸ γκρεμὸ καὶ ἐκεῖ ἔστησαν χορό, ἀφοῦ πρὶν ἔρριξαν τὰ παιδιά τους κάτω. Μία μία, ὅπως ἔρχονταν χορεύοντας στὰ χείλια τοῦ βράχου, ξαπολυόταν ἀπ' τὶς ἄλλες κι ἔπεφτε στὸ χάος· γινόταν κομμάτια.

Ἄλλοι λένε πὼς οἱ πιὸ πολλὲς βρῆκαν μονοπάτι κατὰ τῆς Καμαρίνας τὸ μέρος κι ἀπὸ κεῖ ξέφυγαν καὶ πῆγαν στὴ Ρενιάσα.

Κεῖνον τὸν καιρὸ ἀπ' τὰ ριμένα παιδιὰ βρῆκαν ζωντανὰ δύο τρία Σουλιωτόπουλα στὴ ρίζα τοῦ βράχου ποὺ τὰ σύμμασε ὁ καπετὰν Γιαννάκης ἀπ' τὴν Καμαρίνα. Ἐκεῖ ἦρθε κι ὁ Βελῆς, μὰ κακὸ σὲ κανέναν δὲν ἔκαμε στὸ χωριὸ μέσα.

Ὁ Φωτομάρας, ὁ Μπότσαρης κι ὁ Κουτσονίκας, (τοῦτος ἦταν καὶ ὁ βλάμης τοῦ Μπεκὴρ Τσογαδόρου) μὲ τὶς πλάτες τοῦ Τσογαδόρου ἔφυγαν.

Ἄλλοι λένε:

Οἱ Σουλιῶτες γιὰ νὰ βρίσκουν τρόφιμα, κατέβαιναν κάποτε κάποτε στὸν κάμπο. Μιὰ νύχτα εἶχαν πέσει στὴ στάνη τοῦ καπετὰν Κακιούζη ἀπ' τὸ Σέσοβο γιὰ νὰ κλέψουν σφαχτά. Ἔγινε συμπλοκὴ κι ἀπάνω στὴ συμπλοκὴ σκοτώθηκε ἕνα παιδὶ τοῦ Κακιούζη. Ἀπὸ παρεξήγηση, γιατὶ οἱ Σουλιῶτες εἶχαν φίλο τὸν Καπετάνο καὶ ποτὲ δὲν εἶχαν τέτοιο κακὸ σκοπὸ στὸ νοῦ τους.

Ὡστόσο ὁ Κακιούζης τὄβαλε πεῖσμα γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Σουλιῶτες· τὶ λὲς λοιπὸν κι ἔκαμε! πῆγε στὸν Ἀλῆ πασᾶ καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τιμωρήση τοὺς Σουλιῶτες· μὰ αὐτὸς δὲν ἤθελε νὰ φανῆ ἄπιστος καὶ νὰ τοὺς βαρέση παρὰ τὴ συνθήκη. . . .

Ἀφοῦ οἱ Σουλιῶτες χαλάστηκαν, στὸ ὁλοῦστερο ὁ καπετὰν Γιαννάκης τῆς Καμαρίνας τόβαλε νὰ χαλάση τὸν Κακιούζη ἀπὸ ἀντιζηλία. Δὲν τὸν χώνευε, γιατὶ αὐτὸς εἶχε καλύτερη θέση στὸν Ἀλῆ πασᾶ. Ἔβαλε λοιπὸν σ' ἐνέργεια τὴ ραδιουργία. Πηγαίνει καὶ λέει στὸν Ἀλῆ νὰ φυλαχτῆ ἀπ' τὸ φίλο του τὸν Κακιούζη, γιατὶ ἔχει σκοπὸ νὰ τοῦ κάμη κακό.

Δὲν ἤθελε νὰ τὸν πιστέψη ὁ τύραννος, μὰ κεῖνος τοῦ λέει:

Εἰκ. 7.— Τὸ σπίτι τοῦ Καπ. Γιαννάκη στὴν Καμαρίνα.

— Γιὰ νὰ ἰδῆς, πασᾶ μου, πὼς τὴν ἀλήθεια λέω, γράψε στοὺς ντερβεναγάδες σου νὰ σοῦ στείλουν στὰ Γιάννινα τὰ παιδιά τους. Θὰ ἰδῆς τότε, πὼς ὅλοι οἱ ἄλλοι θὰ σοῦ τὰ στείλουν, ὁ Κακιούζης ὄχι.

Κι ἀλήθεια ἔτσι ἔγινε· ὁ Κακιούζης μόνο δὲν ἔστειλε τὸ παιδί του σὰν ἔλαβε τὴν εἴδηση· οἱ ἄλλοι ὅλοι τὰ ἔστειλαν.

Καὶ γιατὶ τάχα δὲν τοὔστειλε; Τὸν βρῆκε ἀπὸ πρὶν ὁ Καπετὰν Γιαννάκης καὶ τοῦ ἔκαμε τὸ φίλο.

— Τώρα μὴ στείλῃς τὸ παιδί σου στὰ Γιάννινα, τὸ καλὸ ποὺ σοῦ θέλω, τοῦ εἶπε, σωτηρία δὲν ἔχει· θὰ σοῦ τὸ χαλάσῃ ὁ πασᾶς. Δὲ θὰ τοῦ κάμωμε κι αὐτὸ τὸ χατήρι, νὰ στείλωμε τὰ παιδιά μας νὰ τὰ χαλάσῃ. Φτάνουν τ' ἄλλα χατήρια ποὺ τοῦ γίνονται.

Ὡστόσο αὐτὸς (ὁ καπετὰν Γιαννάκης) ἔστειλε τὸ δικό του παιδί, γιὰ νὰ μὴ φανῇ ἄπιστος. Γελάστηκε ὁ Κακιούζης καὶ τὸ δικό του δὲν τὸ ἔστειλε.

Τόσο ἤθελε ὁ Ἀλῆς γιὰ νὰ πιστέψῃ στὰ λόγια τοῦ Καπετὰν Γιαννάκη. Τὸν πῆρε γιὰ ὀχτρὸ τὸν Κακιούζη καὶ ἔστειλε τοὺς Λιάπηδες γιὰ νὰ τὸν πιάσουν. Ἀλλὰ κι αὐτὸς μαθαίνοντας πὼς τὸν ζητοῦσαν, δὲν ἦταν κουτὸς νὰ πέσῃ στὰ χέρια τοῦ τυράννου. Τὄσκασε γιὰ τὴ Λευκάδα καὶ τὴν Κέρκυρα μ' ὅλο τὸ συγγενολόϊ του. Γλύτωσε· γι' αὐτὸ καὶ σήμερα ἀκόμα πολλοὺς βρίσκεις στὰ νησιὰ τοῦτα μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα.

Αὐτὰ γίνονταν τότε. Αὐτὸς εἶναι ὁ Ζάλογγος κι αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορία του, ὅπως τὴν ξέρει ὁ κόσμος ποὺ κατοικεῖ ἐκεῖ γύρω του.

ΔΗΜ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

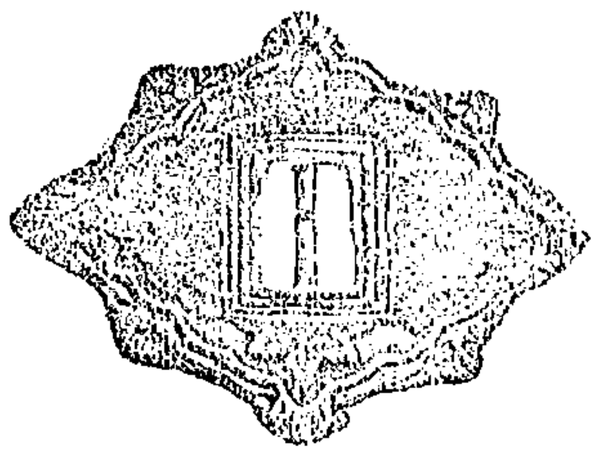

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ "ΦΟΡΤΟΥΝΑΤΟΣ" ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ[1]

(Ἀνάλυση καὶ παρατηρήσεις).

Τὸν περασμένο αἰώνα, λίγον καιρὸ πρὶν ἀπὸ τὸ 1879, ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Σάθας, ὁ ἀκούραστος μεσαιωνοδίφης καὶ ἐκδότης κειμένων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, σκαλίζοντας τὰ ἀπὸ καιροὺς σκονισμένα ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας ἀνακάλυψε στὸ Νανιανὸ κώδικα ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ποιήματα μηδαμινῆς σημασίας καὶ θεατρικὰ ἔργα, γραμμένα στὸ κρητικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα. Τὰ κρητικὰ ἐκεῖνα θεατρικὰ ἔργα τὰ δημοσίεψε σὲ τόμο ὁ ἐρευνητής[2]. Παράλειψε ὅμως τὴ δημοσίεψη ἑνὸς ἀπ' αὐτά, γιατί, καθὼς ἔγραφε στὰ ***Προλεγόμενά*** του[3], ὁ Φώσκολος, ὁ συγγραφέας τοῦ θεατρικοῦ αὐτοῦ ἔργου, «φίλος τῶν αἰσχρολογιῶν ρυπαίνει τὸ ποίημα δι' ἀλληλουχίας βδελυρῶν σκηνῶν, αἵτινες ἀληθῶς ἐκμηδενίζουσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, καθιστῶσαι τοῦτο ἀπρόσιτον τοῖς πολλοῖς».

Ἔπρεπε νὰ περάσουν εἰκοσπέντε πάνω-κάτω χρόνια

[1] Ἡ ἐργασία μου αὐτὴ εἶναι διάλεξη ποὺ ἔγινε στὴν αἴθουσα τῆς «Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» τὸ Μάη τοῦ 1932.

[2] Κωνσταντίνου Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, ἐν Βενετίᾳ 1879.

[3] Ἔ. ἀ. σελ. κδ'.

ἀπὸ τότε γιὰ νὰ βρεθῆ δεύτερος ἐρευνητής, ὁ Γάλλος Labaste, ποὺ ἀσχολήθηκε ἐκ νέου μὲ τὸ περιφρονημένο θεατρικὸ ἔργο κ' ἔγραψε σχετικὴ μελέτη [1]. Ὁ Labaste, ἀφοῦ μελέτησε τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, βεβαιώθηκε πὼς ὁ Σάθας πολὺ βιαστικὰ εἶχε ἐξετάσει τὴν κρητικὴ κωμωδία. Ὁ Γάλλος ἐρευνητής, χωρὶς νὰ ὑποστηρίξη πὼς τὸ ἔργο ἔχει μεγάλη λογοτεχνικὴ ἀξία, δὲν τὸ θεώρησε ὅμως στερημένο ἀπὸ κάθε ἐνδιαφέρον.

Μετὰ τὸ Labaste ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἔργο ὁ ἀείμνηστος Στέφανος Ξανθουδίδης, ἐρευνητὴς ποὺ πλούτισε τὴ φιλολογικὴ ἐπιστήμη στὴν Ἑλλάδα μὲ σοβαρὲς φιλολογικὲς ἐκδόσεις, ὅπως τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, τῆς *Ἐρωφίλης* κ.ἄ. Σχετικὰ μὲ τὴν κωμωδία μάλιστα ἔκαμε τὸ Μάρτη τοῦ 1922 ἀνακοίνωση στὴν «Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία [2]» καὶ γνωστοποίησε πὼς ἡ ὡς τότε ἀνέκδοτη κρητικὴ κωμωδία «εἶναι ἔργον τοῦ ἐκ Χάνδακος Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου, ὅστις ἰταλομαθὴς ὤν, πιθανώτατα δὲ καὶ ἰταλογενής, ἐγεννήθη ἐν Χάνδακι καὶ ἐν αὐτῷ ἀνετράφη, διδαχθεὶς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης». Τὸν ἴδιο χρόνο (1922) ὁ Ξανθουδίδης μᾶς ἔδωσε καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ ἔργου, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσε τὸν τίτλο ***Φορτουνᾶτος*** [3] — ἦταν ἀνεπίγραφο — ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ σημαντικώτερου ἥρωα τῆς κωμωδίας.

Τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποὺ φάνηκε πάνω στὰ πρῶτα δειλὰ σὲ βενετικὰ ἀχνάρια περπατήματα τῆς κρητικῆς θεατρικῆς μούσας, ποὺ τὴν ἔκαμε νὰ ὑποχωρήση τὸ σπαθὶ τοῦ ἀσιάτη καταχτητῆ, τοῦ ***Φορτουνάτου*** ἐννοῶ, ἀνάλυση πρὸ πάντων σκοπεύει νὰ δώση στοὺς ἀναγνῶστες μου ἡ μελέτη ἐτούτη.

* * *

[1] Byzantinische Zeitschrift 13 (1904), 389-97.

[2] Βλ. Ἀθηνᾶς 35 (1923), 236.

[3] Μάρκου Ἀντωνίου Φωσκόλου Φορτουνᾶτος, κωμῳδία ἀνέκδοτος τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ αὐτογράφου τοῦ ποιητοῦ ἐκδιδομένη ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἐλευθερουδάκης», ἐν Ἀθήναις 1922.

Πρὶν προχωρήσω στὴν ἀνάλυση τῆς κωμωδίας μοῦ φαίνεται σκόπιμο νὰ δώσω μιὰ σύντομη σκιαγραφία τῆς ὑπόθεσης. Ἕνας γιατρός, ὁ Λούρας, κατοικεῖ στὸ Ληξούρι τῆς Κεφαλονιᾶς. Τὸ παιδί του, τὸ Νικολέττο, κουρσάροι τὸ αἰχμαλωτίζουν ἀπὸ τὴν παραλία τοῦ νησιοῦ. Τὴν κουρσάρισσα φούστα τὴν κυριεύει μαλτέζικο καταδιωχτικὸ καὶ τὴν πουλᾶ μὲ τὴ λεία της στὸν ἔμπορο Γιαννοῦτσο, ποὺ κάθεται στὸ Κάστρο τῆς Κρήτης, τὸ σημερνὸ Ἡράκλειο. Τὸ Νικολέττο, ποὺ ἦταν τότε δυόμισυ χρονῶ, τὸ νομάτισε ὁ Γιαννοῦτσος Φορτουνᾶτο. Ἀφοῦ ὁ ἄτυχος πατέρας, ὁ Λούρας, δέκα χρόνια γυρίζοντας δὲν κατάφερε νὰ βρῆ τὸ παιδί του, ἀπελπισμένος ἔρχεται στὸ Κάστρο τῆς Κρήτης, ὅπου ζῆ κάνοντας τὸ γιατρό. Εἶναι ἕξι χρόνια ποὺ βρίσκεται ὁ Λούρας στὴν κρητικὴ πρωτεύουσα, ὅταν τοῦ Φορτουνά του, δεκαεννιὰ χρονῶν παλληκαριοῦ, χτυπᾶ ἡ καρδιὰ γιὰ μιὰ νέα, τὴν Πετρονέλλα, ποὺ τὸν ἀγαπᾶ κι αὐτή. Τὴν Πετρονέλλα τὴ ζητᾶ σὲ γάμο ὁ πλούσιος γιατρὸς ὁ Λούρας κι αὐτόνε προτιμᾶ γι' ἄντρα τῆς κόρης της ἡ μάννα τῆς Πετρονέλλας. Ὅταν πρόκειται νὰ γιορταστοῦν οἱ γάμοι, ἀναγνωρίζει ὁ Λούρας τὸ παιδί του κ' ὑποχωρεῖ γιὰ χάρη του χαρίζοντάς του καὶ τὰ πλούτη του.

Αὐτὴ εἶναι σύντομα ἡ ὑπόθεση τῆς κωμωδίας. Δὲν εἶναι βέβαια πολὺ πρωτότυπη. Ὁ Σάθας [1] ὑποστήριξε πὼς ὁ ποιητὴς τοῦ Φορτουνάτου σφετερίστηκε γιὰ τὴν ὑπόθεση πολλὰ ἀπὸ τὴ λίγο προγενέστερη κρητικὴ κωμωδία «Στάθης». Ὁ Ξανθουδίδης πειστικώτερα ὑποστήριξε [2] πὼς οἱ ποιητὲς Στάθη καὶ Φορτουνάτου γράφοντας εἶχαν μπροστά τους τὸ ἴδιο ἰταλικὸ πρότυπο.

* * *

Καὶ τώρα ἂς ἔρθω στὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου.

[1] Ἔ. ἀ. σελ. κδ'

[2] Ξανθουδίδου, Φορτουνᾶτος σελ. 19.

Πρόλογος.

Μὲ τῆς αὐλαίας τὸ ἄνοιγμα προλογίζει ἡ Τύχη, τονίζει τὴ δύναμή της νὰ χαρίζῃ στοὺς ἀνθρώπους τὴν εὐτυχία ἢ τὴ δυστυχία καὶ προσθέτει λίγα λόγια γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς κωμωδίας.

Πράξη πρώτη.

Τὸ ἔργο ἀρχίζει μὲ τὴ σκηνὴ ποὺ ὁ Γιαννοῦτσος, ὁ πατέρας ὁ θετὸς τοῦ Φορτουνάτου, μαλώνει τὸν ἀναθρεφτό του, γιατί, καθὼς ἔμαθε,

τὴ νύκταν, ὡσὰ θέσω ἐγὼ ἀπού τὸ σπίτι βγαίνεις
καὶ ὅλα τσῆ χώρας τὰ στενὰ ἀνεβοκατεβαίνεις,
μὲ συντροφιὲς πολλὰ κακὲς γλακᾶς καὶ συνοδεύγεις
ὁληνυκτὶς καὶ μαριολιὲς καὶ ἀντραγαθιὲς γυρεύγεις
καὶ τὸ σκολειὸν ἐργίστηκες . . . . . .
(Λ 39-42)

Ὁ Φορτουνᾶτος φυσικὰ κοιτάζει νὰ δικαιολογηθῇ. Στὴν ἀκόλουθη σκηνὴ ὁ Λούρας ξομολογιέται στὸ φαμέγιο του τὸ Μποζίκη, πού 'ναι τύπος φαγᾶ κι ἀδιάντροπου ὑπηρέτη, τὸν ἔρωτα ποὺ ἔχει γιὰ τὴν Πετρονέλλα, τὴν κόρη τῆς κερά-Μηλιᾶς. Νὰ πῶς ἐρωτοχτυπήθηκε ὁ Λούρας: Εἶχα πάει, λέει ὁ ἴδιος, στὸ σπίτι τῆς κερά-Μηλιᾶς καὶ

θέλοντας νὰ μισσέψω
τσὶ ἄλλες μου κοῦρες τσὶ πολλὲς νὰ πάγω νὰ γυρέψω,
τὴ θυγατέρα τση ἤκραξε τὴν κερά-Πετρονέλλα
καὶ τὰ κλειδιά τση τσ' ἤδωκε κι ἀνοίγει μιὰ κασέλλα
καὶ ἕνα τσικίνιν ἤβγαλε χρουσὸ καὶ δίδει μού το
καὶ μοναχὴ τση ἐσίμωσε, στὸ χέρι βάνει μού το·
καὶ ὡς ἤγγιξε τὸ χέρι τση μὲ τὸ δικό μου ἀντάμι,
μοῦ φανίστη ἕνα καμπανὸ μέσα ἡ καρδιὰ νὰ κάμῃ.
(Λ 184-191)

Τὰ βέλη τοῦ ἔρωτα πληγώνουνε τὴν καρδιὰ τοῦ γέρο-Λούρα. Συχνότερες γίνονται οἱ βίζιτες στὸ σπίτι τῆς κερά-Μηλιᾶς, ὅσπου αὐτὴ δέχεται γιὰ γαμπρό της τὸ Λούρα. Ὁ ἐπίδοξος γαμπρὸς δίνει παραγγελιὰ στὸν ὑπηρέτη του Μποζίκη νὰ καλέσῃ σπίτι του τὴν προξενήτρα τὴν κερά-Πετρού. Ὁ Μποζίκης μὲ τὸ ἄκουσμα τοῦ ἐρωτοχτυπημοῦ τοῦ ἀφέντη του ξεσπᾶ σὲ σκώμματα ὑπερβολικά, ποὺ κάνουνε τὸ σημερνὸ ἀναγνώστη ν' ἀπορῇ γιὰ τὴν ἀνεχτικότητα τοῦ Λούρα.

Ἔρχεται κατόπι στὴ σκηνὴ ὁ Φορτουνᾶτος καὶ παραπονιέται ποὺ ἔμαθε ὁ ἀφέντης του τὰ νυχτοπερπατήματά του. Ὑποψιάζεται τὸ δάσκαλό του. Αὐτὸς φτάνει στ' ἀναμεταξύ, μαλώνει τὸ Φορτουνᾶτο ποὺ τόσο τ' ἀμελεῖ τὰ μαθήματά του καὶ τοῦ δίνει τὴν ὑπόσχεση νὰ φροντίσῃ νὰ τὸν συχωρέσῃ ὁ πατέρας, ἂν δείξῃ περισσότερη ἐπιμέλεια. Ἐδῶ δὲν παραλείπω νὰ τονίσω πὼς ἡ γλώσσα τοῦ δασκάλου εἶν' ὁλότελα δασκάλικη. Ἀνακατεύονται τὰ ἑλληνικὰ μὲ τὰ ἰταλικὰ καὶ τὰ λατινικά. Τελειώνει ἡ πρώτη πράξη.

Πράξη δεύτερη.

Στὴν ἀρχὴ τῆς πράξης τούτης ὁ Τζαβάρλας, τύπος παλληκαρᾶ πού τόνε βρίσκουμε καὶ σ' ἄλλα σύγχρονα τοῦ Φορτουνάτου ἔργα κρητικὰ καὶ ἰταλικά, λέει τὶς παλληκαριές του στὸ φαμέγιο του τὸ Μπερναμποῦτσο, ποὺ τὸν κορροϊδεύει ἀκούγοντάς τον. Νὰ κ' ἕνα δεῖγμα ἀπ' τὴν κουβέντα τους:

Τζαβ. Ἀνίσως, Μπερναμποῦτσο μου, κ' ἐκεῖ ἤθελες προβάλει
νὰ μὲ ξανοίγῃς πῶς πετῶ σὲ μιὰ μερὰ κ' εἰς ἄλλη,
. . . . . .
νὰ ξεχωρίζω κεφαλές, κορμιὰ νὰ τεταρτιάζω,
πόδια καὶ χέρια νὰ πετῶ, ἤθελες πεῖ πὼς μοιάζω
'νοὺς Ἔρκουλε, 'νοὺς Ἔττορα, γὴ καὶ 'νοὺς Ἀχιλλέα
. . . . . .
Μπερν. Ἀληθινὰ 'πεῖν ἤθελα πὼς μοιάζεις 'νοὺς δαιμόνου,
'νοὺς σατανᾶ, 'νοὺς βούβαλου καὶ 'νοὺς κακοῦ σου χρόνου.
(Β 51 κέ.)

Ὁ Μπερναμποῦτσος σὰν τὸν ἄλλον ὑπηρέτη, τὸ Μποζίκη, εἶναι κι αὐτὸς φαγᾶς· λέει στὸ Τζαβάρλα:

Κάμε νὰ πηαίνομε ἀπὸ δῶ καὶ ἀπού τὴν πείνα ἡ ψυή μου
γροικῶ πὼς ἐκατέβηκε καὶ πῆγεν εἰς τ' ἀτζί μου.
(Β 91 - 92)

Ἔτσι ἀφήνουν τὴ σκηνή.

Παρουσιάζεται κατόπι ὁ Φορτουνᾶτος κι ἀποτείνεται στὸν ἔρωτα:

Ἔρωτα, 'ς ποιὸ σκολειὸ 'πραξες καὶ πῶχεις μαθημένα
τόσω λογιῶ μπερδέματα, φρικτά, καταραμένα;
Ποιὸ δάσκαλο ἔτσι ἄπονο ηὗρηκες νὰ σὲ μάθη
νὰ δίδης πρίκες, βάσανα, κρίσες, καημοὺς καὶ πάθη,
ν' ἀνεκατώνης τὸ γλυκὺ μὲ τὴν πολλὴ πρικότη,
τσὶ νιοὺς νὰ κάνης νὰ 'χουσιν ἀσβολωμένη νιότη,
νὰ χαίρεσαι νὰ τσὶ θωρῆς πάντα τυραννισμένους
μέσα στὴ λόχη καὶ φωτιὰ καημένους, φλογισμένους;
Δίκιο μεγάλον ἔχουσι νὰ σοῦ παραπονοῦνται,
συχνιὰ νὰ σ' ἀτιμάζουσι καὶ νὰ σοῦ καταροῦνται,
ἄδικο νὰ σὲ κράζουσι κοπέλλι δίχως λύπη
καὶ ὅσο μπορεῖ ἀπὸ λόγου σου πᾶσα κιανεὶς νὰ λείπη.
(Β 101 - 112)

Ἐξομολογιέται κατόπι στὸ φίλο του τὸ Θόδωρο τὸν ἔρωτά του γιὰ τὴν Πετρονέλλα καὶ τὴ στενοχώρια του ποὺ ὁ κύρης του (ὁ Γιαννοῦτσος, βέβαια) δὲ δίνει συγκατάνευση στὴν παντρειά του. Ὁ Θόδωρος τοῦ δίνει παρηγόριες καὶ ταυτόχρονα μαθαίνει πὼς ὁ κύρης του ὁ Γιαννοῦτσος δὲν εἶναι γνήσιος πατέρας, μὰ θετός, τοῦ Φορτουνάτου. Καὶ μαθαίνει ἀκόμα ἀπὸ τὸ φίλο του πὼς τῆς Πετρονέλλας ἡ μητέρα μὲ καλὸ μάτι βλέπει τῆς κόρης της τὸ γάμο μὲ τὸ Λούρα. Ἀποφασίζουνε κατόπι μέσο τῆς προξενήτρας τῆς Πετροῦς νὰ βροῦνε τόπο νὰ συναντηθοῦν οἱ ἐρωτευμένοι.

Στὴν ἑπόμενη σκηνὴ ὁ Μποζίκης, τοῦ Λούρα ὁ ὑπηρέτης, γνωρίζει πιὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Φορτουνάτου καὶ τῆς Πετρονέλλας, ἐλεεινολογεῖ τ' ἀφεντικό του γιὰ τὸ γεροντικό του ἔρωτα καὶ τρέχει κατὰ παραγγελιὰ δική του νὰ καλέση σπίτι τὴ μεσίτρα τὴν Πετρού.

Στὴν τελευταία σκηνὴ τῆς πράξης τούτης ἡ Ἀγουστίνα, ἡ δούλα τῆς κερά-Μηλιᾶς, καλεῖ στὸ σπίτι τὴν Πετρού, ἀνακοινώνοντας πὼς ἡ κερά της τ' ἀποφάσισε νὰ παντρέψη τὴν Πετρονέλλα μὲ τὸ Λούρα. Φρόνιμη δὲ φαίνεται ἡ παντρειὰ στὴν προξενήτρα κ' ἔχει ὅλη τὴ θέληση νὰ φροντίση νὰ πετύχη τὴ ματαίωση τοῦ γάμου. Μὰ ἡ Ἀγουστίνα ἐπιμένει πὼς εἶναι ἀμετάπειστη ἡ κερά της· λέει στὴν Πετρού:

. . . κατέχεις το καλά, ἡ γυναίκα τὸ λογιάση
θὰ κάμη ἀνὲν καὶ στέκεται ὁ κόσμος νὰ χαλάση.
(Β 361 - 362)

Τῆς φανερώνει κατόπι ἡ Ἀγουστίνα πὼς τὸ Λούρα δὲν τὸν θέλει ἡ Πετρονέλλα, γιατὶ εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸ Φορτουνᾶτο καὶ ζητᾶ ἀπὸ μέρος της τὴ συντρομὴ τῆς προξενήτρας. Ἡ τελευταία ἐτούτη ὑπόσχεται νὰ βοηθήση, μὰ ἀπαιτεῖ καὶ κάποια ἐκδούλεψη ἀπ' τὴν Ἀγουστίνα. Ὁ καπετάν-Τζαβάρλας ἀγαπᾶ τὴν κερά-Μηλιὰ κ' ἡ Πετροὺ βρίσκει κάποιο τέχνασμα ἐναντίο του. Σ' αὐτὸ θὰ βοηθήση ἡ Ἀγουστίνα. Μὲ τὴ Μηλιὰ σὲ λίγο συναντιέται ἡ προξενήτρα καὶ ζητᾶ νὰ ματαιώση τὴν παντρειὰ τῆς Πετρονέλλας μὲ τὸ Λούρα καὶ προσθέτει:

μ' ἀληθινὰ θαμάζομαι πῶς δὲν πονεῖ ἡ ψυχή σου
μὲ τέτοιο γέρον ἄνθρωπο νὰ σμίξης τὸ παιδί σου
κ' ἕνα σγουρὸ βασιλικὸ ὁμορφοκαμωμένο
εἰς ἕνα κακοτσίκαλο θὰ βάλης σαπιμένο.
(Β 491 - 494)

Φέρνει ἡ Μηλιὰ τὶς ἀντιρρήσεις της. Μπαίνουν μὲς στὸ σπίτι της νὰ συνεχίσουν τὴ συζήτηση καὶ δίνουν τέλος στὴ δεύτερη πράξη τῆς κωμωδίας.

Πράξη τρίτη.

Ὁ Τζαβάρλας πού, πιστεύω, τὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θά 'χε ἐπιθυμήσει τὸ παρουσίασμά του πάλι στὴ σκηνή, ὁ Τζαβάρλας στὴν ἀρχὴ τῆς τρίτης πράξης, σὰ μιλήση γιὰ τὶς ἀντραγαθιές του καὶ τὰ ὅπλα του, ἀνακοινώνει στὸ φαμέγιο του τὸ Μπερναμποῦτσο τὸν ἔρωτα ποὺ νοιώθει γιὰ τὴν

κερά - Μηλιὰ κι αὐτὸς τὸν κάνει νὰ προσέχῃ τὸν ἀδερφό της, κάποιο φράρο, πού, καθὼς φοβᾶται ὁ Μπερναμποῦτσος, περίεργο δὲν εἶναι καὶ νὰ τοῦ τὶς βρέξῃ, γιατὶ κι ἄλλοτε, τοῦ λέει ὁ Μπερναμποῦτσος,

τὰ σκοινιά τως [1]
ἐξετινάξασίν τηνε ἀπ' τὰ ροῦχα σου τὴ σκόνη.
(Γ 86 - 87)

Στὴν ἀκόλουθη σκηνὴ ἡ Μηλιὰ μιλώντας στὴν Πετροὺ τὸ θέλει νὰ δαρθῇ ὁ Τζαβάρλας, ὅταν θά' ρθῃ νὰ τὴ δῇ. Ὁ Λούρας ἐμφανίζεται κατόπι κυριευμένος ἀπ' τὸν πόθο γιὰ τὴν ἀγαπημένη του τὴν Πετρονέλλα:

Τέτοιας λογῆς στὸ λογισμὸ τὸν πόθο καρφωμένο
βαστῶ τσῆ Πετρονέλλας μου, πού δέ μπορᾶ πομένω
πλιὸ τὸν καιρὸ κ' ἡ ἀπομονὴ τρώγει τὰ σωθικά μου
καὶ ἀνάπαψη δὲν ἔχουσι τὰ μέλη τὰ δικά μου.
(Γ 121 - 124)

Ὁ Λούρας βρίσκεται ἀνυπόμονος γιὰ τ' ἀποτέλεσμα ποὺ θά 'χουν οἱ ἐνέργειες τῆς Πετροῦς. Στὸ μεταξὺ ὁ δάσκαλος μὲ λατινικὰ πολλὰ καὶ ἰταλικὰ ψέγει τὸ Λούρα γιὰ τὸ γάμο ποὺ θενὰ χαρῇ, θυμίζοντάς του πὼς δὲν εἶναι φυσικὸ νὰ παντρευτῇ ἕνας γέρος μὲ μιὰ κορασίδα δεκοχτὼ χρονῶ, σὰν τὴν Πετρονέλλα.

Καὶ βέβαια δὲ μπορῶ νὰ παραθέσω στίχους τῆς στιχομυθίας τοῦ δασκάλου μὲ τὸ Λούρα, γιατὶ εἶναι μὲ τὰ παραπάνω ἐλευθερόστομοι. Μιὰ φορὰ τὰ ἔξυπνα εὑρήματα δὲν εἶναι λίγα στὴν προκείμενη σκηνή. Τέλος οἱ συνομιλητὲς μαλώνουνε κι ὁ δάσκαλος ρίχνει τὸ Λούρα κάτω.

Στὴν ἀκόλουθη σκηνὴ λέει ἡ Πετροὺ στὸ Λούρα πόσο δυσκολεύτηκε προσπαθώντας ν' ἀλλάξῃ τὴ γνώμη τῆς Πε-

[1] Ἐννοεῖ: τῶν φράρων.

τρανέλλας, τοῦ ζητᾶ μάλιστα καὶ κάποιο φιλοδώρημα, σὰν ἀποφθεγματικὰ προσθέτοντας:

δίχως τορνέσα οἱ τυφλοὶ δὲν παίζουν τὴ μαντούρα.
(Γ 336)

Καὶ τώρα νά μας στὴν τρυφερώτερη σκηνὴ τοῦ ἔργου. Τοὺς δυὸ ἐρωτευμένους ἔχει ὁ θεατὴς μπροστά του· τὸ φορτουνᾶτο μὲ τὴν Πετρονέλλα. Μιλοῦν κ' οἱ δυό τους μὲ γνήσιο αἴστημα κι ἀρραβωνιάζονται στὸ τέλος. Ἀπὸ τὴν ὄμορφη τούτη σκηνὴ θὰ παραθέσω ἕνα - δυὸ ἀποσπάσματα, ποὺ πείθουν πὼς ὁ Φώσκολος δὲν ἦταν μόνον ἀθεράπευτα ἀθυρόστομος, μὰ μποροῦσε, ὅταν ἡ ὥρα τὸ καλοῦσε, νὰ βάλῃ στὸ στόμα τῶν ἡρώων του καὶ λόγια γεμᾶτα τρυφερότητα κι ἀγάπη. Νὰ πῶς μιλάει ὁ Φορτουνᾶτος γιὰ τὸν ἔρωτα:

παιδεύγει, συργουλίζει με, τάσσει μου καὶ γελᾶ με,
κ' εἰς μιὰ μπαμπακερὴ κλωστὴ πολλὲς φορὲς κρεμνᾶ με·
τὴν κόρη μου 'στσ' ἀγκάλες μου τάσσει νὰ τήνε βάλῃ
ταχτέρου καὶ χαρίζει μου παρηγοριὰ μεγάλη,
κι ἀπόκει χίλιες δυσκολιὲς βρίσκει ὥστε νὰ βραδιάσῃ
καὶ τὴν καημένη μου καρδιὰ πάντα σιγοτρομάσσει.
(Γ 389 - 394)

Ἂς ἀκούσουμε καὶ μιὰ συνομιλία Πετρονέλλας - Φορτουνάτου:

Π. Ἀφέντη, Φορτουνᾶτο μου, χίλια καλή σου μέρα.
Φ. Χίλια καλῶς ἐπρόβαλες, ἄσπρη μου περιστέρα,
χίλια καλῶς ἐπρόβαλες, ἥλιε μου μέ τσ' ἀχτῖνες,
φεγγάρι μου λαμπρότατο μὲ τσὶ ἔλαψες αὐτῆνες·
μὰ γιάντα, κορασίδα μου, σὲ βλέπω πρικαμένη,
τὰ δάκρυα στὰ ματάκια σου, τὴν ὄψιν ἀλλαμένη;
ἐνίκησέ σε τάχατες ἡ μάννα σου, κερά μου,
νὰ παντρευτῇς; *Π.* Πλιὰ γλήγορα ἤθελε βγῇ ἡ καρδιά μου
σήμερο ἀπού τὸ στῆθος μου ἡ καταπληγωμένη
καὶ ἡ ψυχή μου νὰ διαβῇ στὸν Ἅδη ἡ πρικαμένη
παρὰ ν' ἀπαρνηθῶ ποτὲ τὸν πόθο σου, πουλί μου,
γὴ μ' ἄλλον ἄντρα νὰ σμιχτῇ ἡ σάρκα ἡ ἐδική μου.
(Γ 435 - 446)

Στὴν ἑπόμενη σκηνὴ ὁ Μποζίκης προετοιμάζει τοῦ ἀφεν-

τικοῦ του τὸ γάμο καὶ ζητᾶ τὴ συντροφιὰ τοῦ συναδέρφου του τοῦ Μπερναμπούτσου. Πόσο ζωηρὰ καὶ τῶν δυό τους ἡ ἀγροικία ζωγραφίζεται στὸ ἔργο!

Σὰν ἀντίθεση σ' ἐτούτη τὴ σκηνὴ εἶναι ἡ παρακάτω ἀπὸ τὶς πιὸ ὄμορφες τῆς κωμωδίας. Ὁ Γιαννοῦτσος μακαρίζει τοὺς γονιούς, ποὺ τὰ παιδιά τους εἶναι ὑπάκουα. Μιλεῖ μὲ καλωσύνη γιὰ τὸ Φορτουνᾶτο, θὰ τὸν εἶχε μάλιστα παντρέψει, λέει, ἂν ἐτύχαινε νὰ ξέρῃ ποιοὶ ἦταν οἱ γονιοί του. Τώρα πιά ὅμως ποὺ τὸν πῆρανε τὰ χρόνια — τὸ Γιαννοῦτσο — πάει πιά, θὰ τὸν παντρέψῃ καὶ σ' αὐτὸ ζητᾶ τὴ γνώμη τοῦ καλοῦ φίλου τοῦ Φορτουνάτου, τοῦ Θόδωρου. Δὲν εἶναι λίγη ἡ χαρὰ τοῦ Θόδωρου, ποὺ τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ βοηθήσῃ τὸν ἐρωτευμένο φίλο του.

Πιὸ κάτω ἡ Ἀγουστίνα — τὴ θυμόμαστε — ἡ ὑπηρέτρια τῆς Μηλιᾶς, λέει σὲ μονόλογο μὲ στίχους ἁλατισμένους μ' ἀρκετὴν αἰσχρολογία πὼς εἰδοποίησε τὸ φράρο, τῆς Μηλιᾶς τὸν ἀδερφό, γιὰ τοὺς πόθους τοῦ Τζαβάρλα. Νά κατόπι τὶ σοφίζονται ἡ Μηλιὰ μὲ τὴν Πετρού: νὰ μπάσουν τὸ Τζαβάρλα μὲς στὸ σπίτι τῆς Μηλιᾶς ντυμένο ζητιάνου ροῦχα.

Πράξη τετάρτη.

Ὁ Θόδωρος καταφέρνει τὴν Πετροὺ γιὰ λίγο ν' ἀναβάλῃ τῆς Πετρονέλλας τὸ γάμο μὲ τὸ Λούρα. Ὁ Τζαβάρλας κάνει τὸν παλληκαρὰ μπροστὰ στὸ δοῦλο του, τὸ Μπερναμποῦτσο, ἐνῶ συνάμα φτάνει ὁ δάσκαλος. Ἡ σκηνὴ εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες. Δὲ λείπουν φυσικὰ κ' ἐδῶ χυδαιότητες κ' αἰσχρολογίες, δὲ μπορεῖ ὅμως ν' ἀρνηθῇ κανεὶς πὼς ἡ σκηνὴ εἶναι μὲ πολὺ κέφι γραμμένη. Πρόκειται ὁ δάσκαλος νὰ ὑμνήσῃ τοῦ Τζαβάρλα τὶς παλληκαριὲς κι ἀρχίζει ὕμνο πολύστιχο στὰ ἰταλικά. Ὁ ἀγροῖκος Μπερναμποῦτσος, ποὺ τρομάζει ἀπὸ τοὺς στίχους τοὺς ξενόγλωσσους, λέει τοῦ Τζαβάρλα:

> Ἐδά τοῦ δίδει τὸ κακὸ λογιάζω καὶ ταράσσει,
> καί, φαίνεταί μου, ἀπάνω σου, ὅπου κι ἂν ἔναι, ράσσει,
> (Λ 287 - 288)

Ζητᾶ σὲ λίγο ὁ δάσκαλος τὴν ἄδεια νὰ φύγῃ, πάει ὅμως μαζί του κι ὁ Τζαβάρλας· μένει μόνο ὁ Μπερναμποῦτσος στὴ σκηνὴ καὶ δὲν τὰ λέει καὶ τόσο καλακευτικὰ γιὰ τὸν ἀρέντη καὶ τὸ δάσκαλο:

> Ναίσκε, χερότερα σφαχτά, νὰ ζήσωμε, ἡ φύση
> πότε τση δὲν ἐμπόρεσε ὡσὰν ἐσᾶς νὰ σμίξῃ.
> (Δ 325 - 6)

Ὁ Πετροὺ φανερώνει τοῦ Λούρα, πὼς δὲν τὸν θέλει ἡ Πετρονέλλα. Ὁ Θόδωρος λέει στὸ Γιαννοῦτσο, πρᾶμα ποὺ κι αὐτὸς τό 'χει μαντέψει ἀπὸ τὰ λόγια τῆς Πετροῦς, πὼς ὁ Λούρας εἶναι ὁ ἀληθινὸς πατέρας τοῦ Φορτουνάτου. Στ' ἀναμεταξὺ ὁ γέρο - Λούρας ἔρχεται ὁμορφοστολισμένος, θαρρώντας πὼς μ' αὐτὸ θὰ τραβήξῃ τὴν Πετρονέλλα. Κατόπι φτάνει ὁ Γιαννοῦτσος μὲ τὸ Θόδωρο καὶ στὸ Λούρα λένε πὼς αὐτὸς εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Φορτουνάτου, τοῦ Νικολέττου, ὅπως αὐτὸς πρωτύτερα τὸν ἔλεγε. Χαίρεται αὐτὸς πολὺ ποὺ τὸ μαθαίνει καὶ παραγγέλνει στὴν Πετροὺ νὰ συνεχίσῃ τὶς φροντίδες γιὰ τὸ γάμο, ἑτοιμάζεται φαγοπότι κ' ἔτσι κλείνει κι αὐτὴ ἡ πράξη.

Πράξη πέμπτη.

Ἕν' ἀπὸ τὰ μέρη τὰ ὡραιότερα τῆς πέμπτης πράξης, ποὺ μ' αὐτὴ τελειώνει τὸ ἔργο, εἶναι κεῖ ποὺ κι ὁ Λούρας κι ὁ Γιαννοῦτος εἶν' ἐνθουσιασμένοι μὲ τὸ γιό τους, ἀποκαλώντας τον ὁ ἕνας Νικολέττο κι ὁ ἄλλος Φορτουνᾶτο. Πετυχεμένα ὁ ποιητὴς ζωγράφισε καὶ τῶν δυονῶ τους τὴ χαρά. Σὰν εἶδε ὁ Θόδωρος μὲ πόση καλωσύνη μίλησαν κ' οἱ δυὸ στὸ Φορτουνᾶτο, τοὺς προτείνει νὰ παντρέψουνε μ' αὐτὸν τὴν Πετρονέλλα Ὁ Λούρας ὕστερα μαθαίνει ἀπ' τὴν Πετροὺ πὼς ἡ Πετρονέλλα γιὰ τὸ Φορτουνᾶτο μόνο ἐνδιαφέρεται καὶ δίνει συγκατάθεση νὰ γίνῃ ὁ γάμος.

Στὴν ἀκόλουθη σκηνὴ πάλι μᾶς ἔρχονται ὁ Μποζίκης μὲ τὸ Δάσκαλο κ' ἡ αἰσχρολογία τοῦ πρώτου ξεπερνᾶ κάθε ὅριο.

Στὴν προτελευταία σκηνὴ τῆς κωμωδίας δέχεται ἡ Μηλιὰ τὸ γάμο τοῦ παιδιοῦ της μὲ τὸ Φορτουνᾶτο κι αὐτὸς φιλώντας τὴν ἀγαπημένη του τῆς λέει:

Κόρη μου ἀγαπημένη μου, φῶς καὶ παρηγοριά μου,
πολυκλωνοῦσα ροδαριά, ἄσπρη τριανταφυλλιά μου,
παράδεισο στὰ μέλη μου δῶσ' μὲ τὴν ἐμιλιά σου,
ἀνίσως καὶ συβάζεται καὶ θέλῃ ἡ ὁμορφιά σου,
γιὰ ταίρι σου καὶ γι' ἄντρα σου, κερά μου, νὰ μὲ πάρῃς
μὲ τῶ γονιῶ μας τὴν εὐκὴ καὶ τοῦ θεοῦ τὴ χάρη.
(Ε 307-312)

Κ' ἡ Πετρονέλλα δέχεται. Ὁ Γιαννοῦτσος μακαρίζει τὰ παιδιὰ κ' ἐκφράζει τὴν ἄπειρη χαρά του. Ἡ Πετροὺ δίνει εὐχὲς στοὺς μελλόνυμφους κ' ἡ Ἀγουστίνα ζητᾶ κάτι γιὰ δῶρο κι ὁ Μποζίκης τὴν καλεῖ στὴν κουζίνα. Φτάνουν ὕστερα οἱ Τζαβάρλας, Δάσκαλος, Μπερναμπούτσος κι ὅλοι προσκαλιοῦνται στὸ τραπέζι.

Στὴν τελευταία σκηνὴ λέει δυὸ λόγια στὸ κοινὸ ὁ Μποζίκης, τοὺς εὐχαριστεῖ ποὺ ἄκουσαν μὲ προσοχὴ τὴν κωμωδία, εὔχεται τὸ γλυτωμὸ τοῦ Κάστρου ἀπὸ τὴν τούρκικη πολιορκία καὶ ζητᾶ στὸ τέλος καὶ χειροκροτήματα:

Εὐχαριστιὲς σᾶς δίδομε πολλὲς ὅσες μποροῦμε
καὶ γι' ἀρεντάδες ἀκριβοὺς ὅλους σᾶσε κρατοῦμε
γιὰ τὴν καλὴν ἀκρόαση ὁποὺ χετέ μας δόσει
σὲ τοῦτη μας τὴν κωμωδιὰ καὶ ὁ θεὸς νὰ σᾶς ἀξιώσῃ
χρόνους πολλοὺς καὶ λευτεριὰ στὰ σπίτια σας νὰ δῆτε·
κι ἃ σᾶς ἀρέσαμε, χαρὰ δεῖξετε ὅση μπορεῖτε.
(Ε 409-414)

* * *

Ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ ***Φορτουνάτου*** γράφτηκαν καὶ τέσσαρα ἐντερμέδια, προορισμένα νὰ παίζωνται στὰ διαλείμματα τοῦ ἔργου, ἀνάμεσα στὶς πέντε πράξεις. Τὰ ἐντερμέδια αὐτά, (τέτοια συνηθίζονταν πολὺ στὰ ἔργα τοῦ κρητικοῦ θεάτρου), δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς κωμωδίας. Ἔχουν ὑπόθεση παρμένη ἀπ' τὴν ἀρχαία μυθολογία. Παραλείπω τὴν ἀνάλυσή τους.

* * *

Πρέπει τώρα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ ζήτημα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν προσώπων τοῦ ἔργου.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς τύπους ποὺ δίνουν τὴν κωμικὴ διάθεση στὸ ἔργο εἶναι ὁ καπετάν-Τζαβάρλας, τύπος καυχησιάρη ψευτοπαλληκαρᾶ καὶ θρασύδειλου. Παρόμοιο τύπο θὰ συναντήσουμε καὶ στὴν ἄλλη κρητικὴ κωμωδία, τὸ «Στάθη»[1]. Ἔχουμε κεῖ τὸ Μπράβο. Ὁ Φώσκολος μὲ μεγαλύτερη δύναμη μᾶς ζωντανεύει τὸ Τζαβάρλα. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ψευτοπαλληκαρᾶ διαμορφώθηκε σύμφωνα μὲ ἰταλικὰ πρότυπα, δὲν ἀποκλείεται ὅμως, ὅπως τὸ παρατηρεῖ κι ὁ Σάθας[2], μὲ τὸν τύπο τοῦτο νὰ σατυρίζεται «ἡ περὶ τὸ ὁπλοφορεῖν ματαιότης τῶν Κρητῶν, τοὺς ὁποίους διὰ τοῦτο ἔσκωπτον καὶ οἱ οὐχ ἧττον φίλοι τῶν ὁπλοφορικῶν ἐπιδείξεων Ἐνετοί».

Ἄλλοι τύποι τοῦ ἔργου, ποὺ θὰ προκαλοῦσαν ἀσφαλῶς ἀκράτητα τὰ γέλια τοῦ πρώτου ἀκροατηρίου τοῦ ἔργου, εἶναι οἱ τύποι τῶν φαμέγιων, τοῦ Μποζίκη καὶ τοῦ Μπερναμπούτσου. Εἶναι κ' οἱ δυὸ χυδαῖοι, κοιλιόδουλοι, ἀπότομοι καὶ αἰσχροί. Οἱ παρακάτω στίχοι εἶναι χαραχτηριστικοὶ τῆς κοιλιοδουλίας τοῦ Μποζίκη. Τοὺς λέει ὅταν ἀκούῃ προετοιμασίες γιὰ τὸ γάμο τοῦ ἀφέντη του μὲ τὴν Πετρονέλλα.

Χαίρου, καημένη μου κοιλιά καὶ σὺ παραδαρμένη,
καὶ τ' ἄντερό σου πάλι ἐδὰ λογιάζω ξεπλαταίνει.
(Δ 497-8)

Ὅταν κάπου ὁ Δάσκαλος ρωτᾶ τὸ θυμωμένο Λούρα (Γ' 182):

Quae causa σὲ κίνησε tam cito νὰ μανίσῃς;

μπαίνει στὴ μέση ὁ Μποζίκης καὶ λογοπαιχτώντας τοῦ δίνει τὴν ἑξῆς εὐχή (Γ 183):

Τσίτους καὶ λάφια ἀγιάτρευτα νὰ βγάλῃς εἰς τὰ μάτια.

---

[1] Κ. Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, Ἐν Βενετίᾳ 1879.
[2] Ἔ. ἀ. σελ. κγ'.

Ὁ Δάσκαλος εἶναι ὁ τύπος τοῦ σχολαστικοῦ ποὺ τὸν ἀπαντοῦμε καὶ στὴν ἄλλη κρητικὴ κωμωδία, τὸ «Στάθη». Μιλεῖ ἀνάμειχτα ἑλληνικά, ἰταλικὰ καὶ λατινικά. Σὰ δεῖγμα τοῦ πῶς ἐκφράζεται, ἂς χρησιμέψουν οἱ παρακάτω στίχοι, ὅπου μιλάει γιὰ τὸν ἑαυτό του (Δ 259 - 266):

Ξεῦρε πὼς εἶμαι δάσκαλος di gran virtù e dottrina,
καὶ ποσσεντέρω γράμματα volgare καὶ latina,
ρωμαΐϊκα καὶ φράγκικα, σπανιόλα καὶ φραντζόζα
κ' εἶμαι ποέτας φυσικὸς in verso et in prosa'
ἔχω σκολάρους θαμαστούς, κάνω καλὰ in pena
et per compor versiculi ἔχω μεγάλη vena.
Ὅμηρο καὶ Βεργίλιο ξεστήχου τοὶ κατέχω,
τὸν Cicerone nel orar χρεία κιαμιὰ δὲν ἔχω.

Ἡ Πετρὼ εἶναι ὁ τύπος τῆς ἀδιάντροπης προξενήτρας. Ὅμως καμιὰ φορὰ στὸ στόμα της βρίσκουμε ὡραιότατους στίχους, σὰν ἐτούτους (Γ 770 - 3):

Ὁ πόθος ροῦχα δὲ θωρεῖ, οὐδὲ φορεσὲς ξανοίγει,
μὰ ἀπού τὰ μάτια ξεπερνᾶ καὶ τοὶ καρδιὲς ἀνοίγει·
γιὰ κεῖνο βλέπουμε συχνὰ ρήγισσες καὶ κεράδες
ποὺ τσὶ φαμέγιους προσκαλοῦ καὶ διώχνου τοὶ ἀφεντάδες.

Ἡ Ἀγουστίνα εἶναι ὁ τύπος τῆς ἀνήθικης δούλας.

Ὅλα τὰ ἄλλα πρόσωπα εἶναι σχεδὸν χωρὶς ὑπερβολὴ χαραχτηρισμένα. Περισσότερο συμπαθητικοὶ μᾶς εἶναι οἱ ἐρωτευμένοι, ὁ Φορτουνᾶτος κ' ἡ Πετρονέλλα, ποὺ πάντα σχεδὸν τοὺς διακρίνει μιὰ ἐξαιρετικὴ λεπτότητα καὶ στὶς ἀναμεταξύ τους συνομιλίες καὶ στὶς συνομιλίες τους μὲ τοὺς ἄλλους.

* * *

Καὶ τώρα στὰ τελευταῖα ζητήματα ποὺ γεννᾶ τὸ ἔργο. Ποιὸς ἦταν ὁ συγγραφέας του; Ποῦ καὶ πότε γράφτηκε; τί σημασία ἔχει γιὰ μᾶς σήμερα ἡ κωμωδία;

Ὁ Σάθας[1] ἀδικαιολόγητα, νομίζοντας πὼς ὁ συγγραφέας τοῦ *Φορτουνάτου* εἶναι πρόγονος τοῦ γνωστοῦ Ἰταλοέλληνα ποιητῆ Οὔγου Φωσκόλου, τὸν θεωροῦσε πατρίκιο Βενετό. Ὁ Labaste[1] δὲ δέχεται τὴ γνώμη αὐτὴ τοῦ Σάθα, ἀντιπαρατηρώντας πὼς ἀπὸ μόνο τ' ὄνομα δὲ μποροῦμε τίποτα νὰ βεβαιώσουμε γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Φωσκόλου, ἀφοῦ τὸ ἐπώνυμο τοῦτο ἦταν πολὺ διαδομένο καὶ στὴν Κρήτη καὶ στὴ Βενετία. Πιστεύει γι' αὐτὸ ὁ Γάλλος ἐρευνητὴς περισσότερο στὴν ἑλληνικότητα τῆς καταγωγῆς του. Τὴ γνώμη πὼς ὁ Φώσκολος ἦταν Βενετὸς τὴν ὑποστήριξε μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὁ Ξανθουδίδης[2]. Τὰ σπουδαιότερ' ἀπ' αὐτὰ εἶναι πὼς ὁ Φώσκολος εἶχε ἰταλικὴ μόρφωση, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ βάζει στὸ στόμα τοῦ Δασκάλου, κι ἀκόμη πὼς τ' ἀρχαῖα κύρια καὶ τοπικὰ ὀνόματα τὰ γράφει σὲ τύπους ποὺ θυμίζουν τοὺς ἰταλικούς: Οὐλίσες (δηλ. Ὀδυσσέας), Ἔλενα, Ἐσκουλάπιος (Ἀσκληπιὸς) καὶ ἄλλα πολλά. Κατὰ τὸν Ξανθουδίδη ὁ Ἔνετὸς Φώσκολος θὰ πρέπη νὰ ἐγκαταστάθηκε πολὺ μικρὸς στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη ἢ νὰ γεννήθηκε κεῖ. Ἀλλιῶς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξέρη τόσο καλὰ τὸ ἰδίωμα τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς Κρήτης, ποὺ μεταχειρίστηκε στὴ συγγραφὴ τῆς κωμωδίας του. Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ Ξανθουδίδη μοῦ φαίνεται ἁπλῶς πιθανή, γιατὶ κι ὁ κάθε γνήσιος Κρητικὸς ποὺ θὰ σπούδαζε στὴν Ἰταλία καὶ θὰ διάβαζε ἰταλικὴ λογοτεχνία θὰ ἦταν ποτισμένος μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἰταλικῆς μόρφωσης καὶ θὰ μεταχειρίζονταν ἴσως στὰ ἔργα του κύρια ὀνόματα μὲ τύπους ποὺ προέρχονται ἀπ' τοὺς ἰταλικούς.

Ὅσο γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῆς κωμωδίας βέβαιο εἶναι πὼς ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου τέλειωσε στὰ 1669. Ὁ σπουδαιότερος λόγος ποὺ μᾶς πείθει γι' αὐτὸ εἶναι πὼς ὁ ποιητὴς γράφοντας χρησιμοποίησε φύλλα χαρτιοῦ, ποὺ σὲ μερικές του σελίδες περιέχει σημειώματα καὶ ἐπιστολὲς τοῦ ἀνιψιοῦ του Μιχαὴλ Φωσκόλου, χρονολογημένα

[1] Κρητικὸν Θέατρον, σελ. κδ'.

[1] Ἔ. ἀ. σελ. 390.

[2] Ἔκδ. Φορτουνάτου, σελ. 7 κέ.

ἀπὸ τὸ 1666 ἕως τὸ 1669. Τὶς σελίδες αὐτὲς τὶς ὑπερπήδησε ὁ ποιητής, ὅταν ἔγραφε τὴν κωμωδία του. Πὼς τὸ ἔργο τέλειωσε πρὶν τὴν ἅλωση τοῦ Κάστρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους, πρὶν δηλ. τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1669, διαπιστώνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Μποζίκης ἀποχαιρετώντας τὸ κοινὸ στὸ τέλος τοῦ ἔργου εὔχεται (Ε 412-3):

καὶ ὁ θεὸς νὰ σᾶς ἀξώσῃ
χρόνους πολλοὺς καὶ λευτεριὰ στὰ σπίτια σας νὰ δῆτε,

ἐννοώντας τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Κάστρου ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἐπίμονης πολιορκίας τοῦ βεζίρη Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ.

Ἀπὸ τὸ ὅτι πάλι στὸ ἔργο ἀναφέρουνται συνοικίες, ἐκκλησίες, δρόμοι τοῦ Κάστρου γίνεται φανερὸ πὼς ἡ κωμωδία γράφτηκε στὴν πολιτεία τούτη· πιθανώτατο μάλιστα εἶναι καὶ νὰ παραστάθηκε κεῖ.

Ὡς πρὸς τὴ λογοτεχνικὴ σημασία τοῦ ἔργου συμφωνῶ μὲ τὸ Labaste[1] πὼς τὸ ἔργο «sans avoir une grande valeur litteraire n'est cependant pas dépourvue d'interêt». Ἡ δύναμη στὴ διαγραφὴ τῶν χαραχτήρων εἶναι σημαντικὴ καὶ τὸ πνεῦμα ἄρθονο σὲ πολλὲς σκηνὲς τῆς κωμωδίας. Ἐκεῖνο ποὺ σήμερα χτυπάει ἄσκημα στὴν ἀντίληψη τῆς εὐπρέπειας ποὺ ἔχουμε εἶναι οἱ πάμπολλες ἐλευθεροστομίες τοῦ ποιητῆ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ τὸν ἀδικήσουμε. Ἔγραψε γιὰ τὸ κοινὸ τοῦ Κάστρου τοῦ 1669. Καὶ ξέρουμε ποιὸς ἦταν ὁ πληθυσμὸς τοῦ Χάνδακα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἐξαιρετικὰ ποικίλος μὲ τὰ στρατεύματα ποὺ ἦταν ἐκεῖ. Ἀκόμη δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς τὸ Κάστρο πολιορκιότανε πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια κ' ἔπομένως ἦτανε πρόσφορο σὲ ἠθικὴ διαφθορά, πρᾶμα ποὺ ποτέ, φαίνεται, δὲν ἔλειψε ἀπὸ τὴν ὀνομαστὴ πρωτεύουσα. Ὁ Ὁλλανδὸς βυζαντινολόγος Hesseling σὲ κριτική του γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Φορτουνάτου[2] παρατηρεῖ πὼς πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας κρίνοντας τὸ Φορτουνᾶτο τὴν ἐλευθεροστομία

[1] Ἔ. ἀ. σελ. 389.
[2] Byzantinische Zeitschrift 25 (1925), 147-150.

τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ διαφόρων δυτικοευρωπαϊκῶν θεατρικῶν ἔργων τῶν περασμένων αἰώνων, ποὺ ἀσφαλῶς προκαλοῦσαν ἀκράτητα τὰ γέλια τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν κυριῶν τῆς τιμῆς τῆς Εὐρώπης.

Ἕν' ἀπὸ τὰ προτερήματα τοῦ Φορτουνάτου εἶναι ποὺ δὲν ἔχει τὴν ἔχταση οὔτε τοῦ κρητικοῦ ποιμενικοῦ δράματος ***Γύπαρης***, οὔτε τῆς ***Ἐρωφίλης***. Ἂν ἐπιχειρήσῃ κανεὶς σύγκρισή του μὲ τὴ σχεδὸν ὅμοιά του στὴν ὑπόθεση κρητικὴ κωμωδία, τὸ ***Στάθη***, θὰ βρεθῇ ὁ Φορτουνᾶτος πολὺ ἀνώτερος. Βέβαια γιὰ τὴ συγγραφή του χρησιμοποιήθηκαν ἰταλικὰ πρὸ πάντων πρότυπα. Κι αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ ὑποδείξῃ μονάχα ἐρευνητὴς ἐντριβέστατος τῆς σύγχρονης μὲ τὸ Φορτουνᾶτο ἰταλικῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς λίγο προγενέστερης. Ὁ συντάχτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς κ. Στυλιανὸς Δεινάκις ἔκαμε κιόλας σχετικὴ ἀνακοίνωση σὲ συνεδρία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας (28. 3. 1924) καὶ ὑποστήριξε πὼς βρίσκει ἐπίδραση ἀπάνω στὸ Φορτουνᾶτο τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα, καθὼς καὶ τῆς ***Ἐρωφίλης***, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ ***Στάθη***[1]. Ὁ κ. Ἠλίας Βουτιερίδης[2] παρατήρησε πὼς τὸ ἔργο «θυμίζει ἀρκετὰ τὴν κωμωδία Suppositi τοῦ Ἀριόστο..., μὰ γενικὰ εἶναι ὑπόθεση στερεότυπη πάρα πολλῶν ἰταλικῶν κωμωδιῶν». Τελευταῖα ὁ κ. Μ. Βάλσας σὲ μελέτη του σχετικὴ μὲ τὸ κρητικὸ θέατρο τοῦ 17ου αἰώνα ἀφιερώνει μερικὲς γραμμὲς καὶ στὸ Φορτουνᾶτο[3] καὶ τοῦ βρίσκει «un interêt relativement mediocre».

Ἐλάττωμα τοῦ ἔργου πρέπει νὰ χαραχτηριστοῦν οἱ πλατειὲς διηγήσεις, ποὺ στενοχωροῦν τὸ σημερνὸ ἀναγνώστη, πρᾶγμα ποὺ ἦταν, φαίνεται, ἀγαπητὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Πρόχειρο παράδειγμα ἡ πολυλογία τοῦ ***Ἐρωτοκρίτου***. Μὲ τὴν ὑπερβολικὴ σκαιότητα ποὺ δόθηκε στὸ χαραχτηρισμὸ τῶν φραμέγιων τοῦ ἔργου δὲ μπορεῖ ν' ἀρνηθῇ κανεὶς

[1] Βλ. Ἀθηνᾶς 36 (1924), 316-7.
[2] Βιβλιοθήκη Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, σελ. 113-4.
[3] M. Valsa, Le Théatre Crétois au XVII siècle, σελ. 3, 19, 21.

πὼς ἡ κωμωδία ἔχασε σὲ φυσικότητα. Ἀκόμη μεταξὺ μερικῶν σκηνῶν τοῦ ἔργου λείπει κάποια στενώτερη συνοχή. Ἐλάττωμα τοῦ ἔργου πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἀκόμη κ' ἡ ἀπότομη ὑποχώρηση τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος τοῦ Λούρα γιὰ τὴν Πετρονέλλα μπροστὰ στὴν πατρική του στοργὴ γιὰ τὸ Φορτουνᾶτο. Ἀλλὰ τὴν ὑποχώρηση αὐτὴ τὴν ἀπαιτοῦσε ἡ προσχεδιασμένη λύση τοῦ ἔργου· ἦταν ὁ «ἀπὸ μηχανῆς θεός».

Ὁ Φώσκολος εἶναι ἱκανὸς τεχνίτης τοῦ ὁμοιοκατάληκτου δεκαπεντασύλλαβου.

Ἀλλ' ἂν ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ἔργου εἶναι σχετικὰ μικρή, ὅμως ἡ σημασία του ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη εἶναι ἀληθινὰ ἐξαιρετική. Ἔχουμε μπροστά μας τὸ γνήσιο ἔργο τοῦ ποιητῆ· ὁ Φορτουνᾶτος σώζεται στὸ αὐτόγραφο τοῦ Φωσκόλου. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε στὸ γνήσιο γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, εἶναι μάλιστα κι ἀκριβῶς χρονολογημένο. Ἔτσι ὁ σημερνὸς ἐρευνητὴς τῆς νέας ἑλληνικῆς ἔχει στὴ διάθεσή του πολύτιμο ὁδηγὸ στὴν προσπάθειά του νὰ γνωρίση τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε ἡ νεοελληνική μας γλώσσα στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων [1].

Ἑρμηνευτικὸ γλωσσάριο τῶν ἀποσπασμάτων.

ἀνὲν = ἂν
ἀτζὶ (τὸ) = κνήμη
ἀτιμάζω = κατηγορῶ
γὴ = ἡ
γιάντα = γιατὶ
γλακῶ = τρέχω
ἔλαψη (ἡ) = λάμψη

[1] Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις δημοσίευε «Σημειώσεις εἰς τὸν Φορτουνᾶτον» (Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 (1927), 21-34.

Πιβ. καὶ ὅσα ἔγραψαν τελευταῖα γιὰ τὸ ἔργο οἱ Ἰ. Βουτιερίδης (Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα 1933, σελ. 225) καὶ Ἀ. Καμπάνης (Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθῆναι 1933, σελ. 78-80).

θέτω = πλαγιάζω νὰ κοιμηθῶ
καμπανὸς (ὁ) = πήδημα
λάρι (τὸ) = ἀρρώστια τοῦ ματιοῦ
λόχη (ἡ) = φλόγα
μαντούρα (ἡ) = ὄργανο τῶν βοσκῶν
μπορὰ = μπορῶ (-εῖς, -εῖ, κλπ.) νὰ . . .
ξανοίγω = βλέπω
ξεστήχου = ἀπ' ὄξω, «ἀπὸ στήθους»
ὀργίζομαι (κάποιον) = δὲν τὸν χωνεύω
ποσσεντέρω = κατέχω, ξέρω
πράσσω = φοιτῶ, συχνάζω
πρίκα (ἡ) = πίκρα
πρικότη (ἡ) = πίκρα
ροδαρὰ (ἡ) = τριανταφυλλιὰ
στέκομαι νά . . . = πρόκειται νά . . .
συργουλίζω = θωπεύω, κολακεύω
ταχτέρου = πρὶν λίγη ὥρα
τεταρτιάζω = κομματιάζω
τὸ = ἐκεῖνο πού . . ., ὅ,τι
τορνέσι (τὸ) = ἑνετικὸ νόμισμα
τσικίνι (τὸ) = » » χρυσὸ
τσίτος (ὁ) = κριθαράκι τοῦ ματιοῦ
φαμέγιος (ὁ) = ὑπηρέτης
ψὴ (ἡ) = ψυχὴ

Καλοκαίρι τοῦ 1931.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΡΙΑΡΑΣ
Συντάκτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου

ΝΥΧΤΑ

Στὴν Κα Νὶν Σάμα

Πῶς εἶναι ἀπόψε ἀλόκοτο, γιὰ δές,
ἀλίμονο! τὸ βράδυ.
Πῶς εἶναι ἡ νύχτα ἀλόκοτη, γιὰ δές,
νύχτα μουντή, θολὸ σκοτάδι,
χωρὶς φεγγάρι κι ἄστρα, δίχως συγνεφιά.

Ἡ ναρκωμένη σιγαλιὰ
τὸν οὐρανὸ μαραγκιασμένο δείχνει.
Κι ἄχνα τῆς γῆς, ἡ καταχνιά,
στὸ μολυβένιο τὸν ἀγέρα
λὲς ρίχνει πέπλο χλιό, σὰν τὸν καημό.

Κι ὅμως δὲν ἀλυχτᾶνε σαστισμένα τὰ σκυλιά,
δὲν κρώζουνε τὰ νυχτοπούλια
κι ὁ γκιώνης δὲ θρηνεῖ,
μὰ αἰσθάνεσαι τὸν πνίχτη κόμπο,
ποὺ στὸ λαρύγγι σφίγγει
τὴν ἀηδονολαλιά.

Γιὰ κοίτ' ἀπόψε, ἀλίμονο! τὴ νύχτα,
ποὺ ἀσάλεφτη, σὰ νἄν' αἰώνια,
—τόσο μονότονη κι ἀνέκφραστ' εἶναι!—
στὸν ἄτονο ρυθμό της ξεδιπλώνει
τοῦ πεπρωμένου μου τοῦ ἀδάκρυτου τὴν ὄψη
στὴν κουρασμένη,
τὴν ἀποκαμωμένη μου ψυχή.

ΜΑΡΚΟΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

ΜΙΑ ΤΣΕΚΟΥΡΙΑ

(ΔΙΗΓΗΜΑ*)

Τὸ χωριὸ κοιμότανε, μὰ οἱ Κατσαμπαῖοι ἦταν ἀκόμη ξύπνιοι, καὶ ἡ λουσέρνα τοὺς ἔφεγγε.

— Γιάννη, ταχειά, λέω, νὰ πᾶμε νὰ τὸ καματέψουμε τὸ χωράφι... Τὰ χώματα ἤρθανε στὸ ρόγο τους, λέω.

— Ἄχ, δὲν ἔχω ἀνάκαρα, βρὲ γυναίκα, δὲ μπορῶ, στέναξε ὁ γέρος πέφτοντας βαρὺς στὰ στρωσίδια.

— Τί νὰ κάνουμε, μπορεῖς δὲ μπορεῖς, πρέπει νὰ πᾶμε... Θὰ μᾶς πάρῃ καλικούτσα ὁ καιρός, λέω. Ὅλοι καματέψανε, ἐμεῖς μονάχα μείναμε πίσω.

— Πάνάθεμα τὸν Πόλεμο! καταράστηκε ὁ γέρος. Μᾶς τἄκοψε τὰ χέρια.

Ἔτσι κουβεντιάζανε κεῖνο τὸ βράδι ὁ Γιάννης κ' ἡ Γασιά, ποὺ εἶχαν τρεῖς νομάτους στὸ Μέτωπο: τὸ γιό τους τὸν Ἀγγελῆ καὶ τοὺς δυὸ γαμπρούς τους, τὸν ἄντρα τῆς Μαριὼς καὶ τὸν ἄντρα τῆς Ρήνας· καὶ μόνο ἡ τσούπρα τους ἡ Βαρσαμὴ τοὺς εἶχε ἀπομείνει στὸ σπίτι. Μὰ τί νὰ σοῦ κάνουν οἱ γυναῖκες κ' οἱ γέροι, ὄντας τ' ἀντρίκεια μπράτσα,

---

* Τὸ διήγημα τοῦτο ἔχει τὰ ἴδια πρόσωπα μὲ τὸ περσινὸ [«*Ὁ γυρισμὸς τοῦ Βασίλη*», Ἡμερ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος, 1934, σελὶς 155] καὶ ξετυλίγεται σὰ συνέχειά του. Μπορεῖ ὅμως νὰ διαβαστῇ καὶ ὡς αὐτοτελές.

τὰ παλληκαρίσσια, λείπουνε, κι᾽ ὁ καιρὸς σβαρνάει ὁλοένα; Νὰ ποῦ κόντευε νὰ βγῇ ὁ Σποριᾶς, οἱ βροχάδες εἴχανε μουσκέψει τὴ γῆς ὥς στὰ μεδούλια της, κι᾽ ὥς τόσο τὸ χτῆμα τους ἔστεκε ἀδούλευτο, γιομάτο ξεραγκαθιές, ἀκαρτερώντας τὸ σπόρο . . .

Ἡ Τασιὰ πήγαινε-ρχότανε ὁλοένα στὸ δῶμα, κι᾽ ὅλο συδαύλιζε μὲ τὰ λόγια τὴν ψυχὴ τοῦ γέρου της, νὰ κάνῃ κουράγιο, νὰ μὴν ἀφήκουνε ἄσπαρτο τὸ χωράφι καὶ τὸ σπίτι δίχως ψωμί.

— Ἔχουμε καὶ τὴν καψερὴ τὴ Ρήνα νὰ τηράξουμε, Γιάννη, νὰ τήνε πορέψουμε κι᾽ αὐτούνη, θύμιζε ἡ γριά. Ἔχουμε καὶ τὴ Μαριώ . . . Νὰ στείλουμε καὶ κάνα λεφτὸ τοῦ Ἀγγελῆ μας.

Σωστά. Ἔτσι ἦτανε. Οἱ δυὸ παντρεμένες θυγατέρες τους εἶχαν ἀνάγκη τώρα ἀπὸ τὴ βοήθειά τους, καὶ πιότερο ἡ Ρήνα ποὺ ἦτανε νιόνυφη καὶ γκαστρωμένη καὶ γιὰ ξενοδουλειὰ δὲ φτουροῦσε . . . Ἦτανε κι᾽ ὁ Ἀγγελῆς, τὸ στερνοπούλι τους, ἄχ, ποὺ ἀκολουθοῦσε σκαπανέας τὸ λόχο του· περίμενε κι᾽ αὐτὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ τὸ χαρτζιλίκι του, καμμιὰ δραχμούλα, νὰ πάρῃ τὰ τσιγάρα του τὸ παιδί, νὰ πιῇ κάνα κρασάκι, ἕ, τὰ ἔξοδα ποὺ θέλει ὁ στρατιώτης, νὰ μὴ βρίσκεται ἀδέκαρος καὶ παραπονιέται.

— Νὰ πᾶμε ταχειὰ στὸ χωράφι, Γιάννη, ματάπε ἡ γριά. Ἀκοῦς ποὺ λέω;

— Καλά, Τασιά, νὰ πᾶμε, ἀπάντησε ὁ γέρος κ᾽ ἔγειρε ἀπὸ τ᾽ ἄλλο πλευρό. . . Κάντε κουμάντο οἱ δυό σας.

Ἡ Βαρσαμὴ ἐπῆρε μιὰν ἀντρομήδα καὶ τόνε σκέπασε. Ἔπειτα, βάλθηκε μὲ τὴ μάνα της νὰ ἑτοιμάσουνε τὸ ταγάρι ποὺ θἄπερναν μαζί τους, γιὰ νὰ μὴν κάθωνται τὴν αὐγινὴ καὶ χασομερᾶνε.

Βάλανε μέσα ψωμί, ἐλιές, κάμποσα κρεμμύδια καὶ τὴν τσότρα μέ τὸ κρασί. . . Ὕστερα, κάνανε τὸ σταυρό τους καὶ πέσανε νὰ κοιμηθοῦνε.

Σὲ λίγη ὥρα, μέσα στὸ σπιτικὸ τῶν Κατσαμπαίωνε, δὲν ἀκούγονταν ἄχνα. Δίπλα ἀπὸ τὸ δῶμα, στὸ παχνί, τὸ ζευγάρι τὰ βώδια λουφάζανε καὶ κεῖνα. Καὶ μόνο ὁ Ἀσήκης, ὁ σκύλος τους, ἀγρυπνοῦσε στὸν αὐλόγυρο καὶ πότε-πότε γαύγιζε, ἀπαντώντας σὲ ἄλλα μακρινὰ ἀλυχτήσματα.

Χαράματα, ξύπνησαν καὶ οἱ τρεῖς τους. Γλυκειὰ μαντεύονταν ἡ χινοπωριάτικη μέρα, ἀπὸ κεῖνες ποὺ στὸν τόπο μας θυμίζουν τὴν Ἄνοιξη. Τὰ στρουθιά, ξυπνημένα, φλυαροῦσαν στὰ κεραμίδια, τσιμπούσανε τὴν κοπριά. Ἡ δροσιὰ λαμποκοποῦσε στὶς λεμονιές, στὰ λουλούδια, καὶ σ᾽ ὅλο τὸ μικρὸ λαχανόκηπο ποὺ ἔζωνε τὸ σπίτι καὶ πρόκοβε μὲ τὴ φροντίδα τῆς Βαρσαμῆς.

Ὁ πατέρας νίρτηκε, προσφάγισε γλήγορα-γλήγορα, κ᾽ ὕστερα πῆγε στὸ παχνὶ κ᾽ ἔβγαλε τὰ βώδια. Τἄζεψαν στὸ κάρρο καὶ φόρτωσαν ἀπάνω τ᾽ ἀλέτρι, τίς τσάπες, τὸ βωλοκόπο, ἕνα σακκὶ μὲ σπόρο καὶ τὸ ταγάρι μὲ τὰ τρόφιμα. Στερνά, κλείδωσαν τὸ σπίτι, καὶ ξεκίνησαν.

Πηγαίνανε πεζοί, γιατὶ τὸ κάρρο τους ἦτανε μικρὸ καὶ δὲ χωροῦσε τίποτ᾽ ἄλλο... Τώρα ὁ γέρος εἶχε ξαναβρεῖ τὸ κέφι του. Ὁ πρωϊνὸς ἀεράκης, ἡ σκέψη πὼς πήγαινε νὰ δουλέψῃ ὄχι μονάχα γιὰ τὶς ψυχὲς ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὸ χωριό, μὰ καὶ γιὰ κείνους ποὺ λείπανε στὰ χαρακώματα, τοὔδινε δύναμη, γιόμιζε ἀναγάλλιαση τὴν καρδιά του.

Πλάγι του ἐρχότανε ἡ Τασιά, ἀντρογυναίκα, βουνίσια ράτσα, μάνα παιδιῶν, ποὺ ἔρριχνε τώρα δεξιὰ-ζερβὰ τὴ ματιά της, κοιτάζοντας τὰ ξένα χτήματα, τὶ κάναν οἱ ἄλλοι, ἂν τὰ ὤργωσαν, ἂν τἄσπειραν. Κ᾽ ἔλεγε στὴ Βαρσαμή:

— Τήρα, τήρα, τὰ πρόφτασε ὁ κόσμος τὰ χωράφια του!

— Καὶ μεῖς θὰν τὸ προφτάσουμε τὸ δικό μας, Τασιά, ἔκανε σὲ μιὰ στιγμὴ ὁ Γιάννης κ᾽ ἔμπηξε μιὰ φωνὴ γιὰ νὰ κεντρίσῃ τὰ καματερά:

— Ἄει, Τραχήλη! Ἄει, Παρδάλη!..

— Πρῶτα ὁ Θεός, εἶπε ἡ μάνα... Καὶ μὲ τὸ καλὸ νὰ μᾶς γυρίσουνε τὰ παιδιά μας.

Δὲν ἄλλαξαν ἄλλη κουβέντα. Τὸ μυαλό τους ἔτρεχε στοὺς

τρεῖς ξεντεμένους, μὰ πιότερο στὸν Ἄγγελῆ ποὺ κέρδιζε ὅλη τους τὴν ἀγάπη, γιατὶ ἦταν ὄμορφος καὶ ψυχοπονιάρης κ' ἦταν ἡ στερνή τους ἀπαντοχή. Ἡ ἔγνοια τους τόνε χάϊδευε τώρα, φιλοῦσε τὸ γελαστό του πρόσωπο, ποὺ ἦταν ἀκόμα σὰν τοῦ παιδιοῦ, χνουδωτὸ κι' ἀμούστακο, τὰ μάτια του τὰ μπιρμπιλὰ καὶ κεῖνα τὰ λιγνοκάμωτα χείλη ποὺ ἤξεραν χίλιους σκοποὺς κι' ὅλωνε τῶν πουλιῶν τὰ σφυρίγματα.

— Παιδάκι μου! μουρμούρισε ἡ μάνα μὲ λαχταρισμένη στοργή, γιόκα μου! . . .

Φτάσανε σ' ἕνα σταυροδρόμι.

Ἀπὸ τὴ ράχη κατέβαινε τὸ μονοπάτι τοῦ Ἄη Λιᾶ καὶ συναπαντιότανε μὲ τὴ δημοσιά. Σ' ἕνα κολωνάκι ἔστεκε τὸ κόνισμα τοῦ Ἁγίου. Μάνα καὶ κόρη στάθηκαν καὶ προσκύνησαν, ὁ πατέρας ἔρριξε λίγες δεκάρες στὸ κουτὶ καὶ τράβηξαν πάλι τὸ δρόμο τους.

Ὁ Ἥλιος εἶχε σκάσει ἀπὸ τὴ βουνοκορφή, σὰ φτάσανε στὸ χωράφι τους. Μεγάλο ἦταν τὸ χωράφι τους, τριγυρισμένο μὲ λιόδεντρα, σταρούδα γῆς, πατρογονικὰ δουλεμένη.

Κι' ἄρχισε ἡ δουλειά, τραχειά, ἀκατάπαυτη, νὰ σέρνουνε τὰ βώδια τ' ἀλέτρι κι' ὁ Γιάννης νὰ κρατάῃ σφιχτὰ τὶς χερολάβες καὶ τὸ γυνὶ νὰ ὀργώνῃ τὴ γῆς, νὰ ξεριζώνῃ τοὺς τριβόλους, ποὺ τοὺς μάζευαν ἀπόκοντα οἱ δυὸ γυναῖκες καὶ τοὺς σώριαζαν στὸν ἄχτο γιὰ νὰ τοὺς κάψουν.

— Ἄει, Τραχήλη! . . Ἄει, Παρδάλη! . .

Καὶ τὰ δυὸ καματερά, τὰ στεφανοκέρατα, τεντώνανε τὰ νευρώδικα λαιμά τους, πατούσαν στέρεα κ' ἔσερναν ἀπάνου-κάτου. . . Καμμιὰ φορὰ γυρίζανε τὸ κεφάλι καὶ μουκάνιζαν κοιτάζοντας τὸν ἀφέντη τους, μὲ τὰ μεγάλα τους μάτια γεμᾶτα καλωσύνη.

— Ἔεεεε, σαΐνια μου! . , φώναζε τότες ὁ γεροζευγᾶς, ποὺ εἶχε ξαναβρεῖ τὴν ἀντρίκεια του ὁρμὴ καὶ δεχότανε

κατάστηθα, μ' εὐχαρίστηση, τὸ πρωϊνὸ ἀεράκι. Καὶ τὸ ἡλιοφῶς χρύσωνε τὸ ἄσπρο του κεφάλι, τὰ γένεια του. . .

Σὲ κάμποση ὥρα, ἀκούστηκε καμπάνισμα στὸ ἀντικρινὸ βουναλάκι, στὸν Ἄη - Λιᾶ.

— Μὰ τί 'ναι σήμερις; . . Εἶναι σκόλη; ρώτησε ἡ Βαρσαμή.

— Δὲν εἶναι, ἀπάντησε ἡ μάνα. Μόνε κάποιοι θἄχουνε λειτουργιά, τάμα, ποιὸς ξέρει.

— Νὰ παγαίναμε, μάνα μου, νὰ λειτουργηθοῦμε; παρακάλεσε ἡ κόρη.

— Καὶ ν' ἀφήκουμε τὸν πατέρα σου μονάχο; Δὲν κάνει, λέω. Μόνε νὰ πεταχτῶ γώ, ν' ἀνάψω ἕνα κεράκι κ' ἔρταξα!

— Σύρε, μάνα, κ' ἔχουμε τὰ παιδιά μας στὴ φωτιά!

Ἡ Τασιὰ ἔσφιξε τὸ μπαρέζι της κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι καὶ πῆρε τὸ μονοπάτι, ἀνηφόρισε μέσα ἀπὸ τὶς χαρουπιές. Ἡ Βαρσαμὴ τὴν ἐκοίταζε ὅσο μάκραινε... Ὕστερα, ξανάσκυψε καὶ μάζευε τίς ἀφάνες καὶ τίς ἀμαλαγιές. Ὁ πατέρας, πιὸ πέρα, στὴν κεφαλαριὰ τοῦ χωραφιοῦ, ξακολουθοῦσε κι' αὐτὸς τὴ δουλειά του . . .

Κείνη τὴν ὥρα, φάνηκε ἀπὸ μακριὰ ὁ ἀγροτικὸς ταχυδρόμος. Ὁ διακαμός του γράφτηκε σ' ἕνα ψηλωμα καὶ κατηφόριζε στὸν κάμπο, μὲ γοργὴ τὴν περπατησιά, τρώγοντας τὴν ἀπόσταση μὲ τὸν ἀψηλὸ διαβήτη τῶν ποδαριῶν του... Ἐρχότανε ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς Κοινότητας, κι' ἀφοῦ πέρασε τ' ἄλλα χωριά, πῆρε σβάρνα τὸν κάμπο τώρα, καὶ μοίραζε γράμματα στὰ γιδομάντρια, στοὺς ζευγολάτες, στοὺς ξωμάχους.

Οἱ δουλευτάδες τῆς γῆς καὶ τοῦ βουνοῦ τόνε προσδέχοντον μὲ χαρά. Στὸ φανέρωμά του, τὰ τσαπιὰ στέκαν ἀνάερα, τὰ καματερὰ σταματούσανε, οἱ βοσκοὶ βάσταγαν τὰ σκυλιὰ («οὔστ, Μοῦργο!») γιὰ νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ χέρι του τὴ γραφὴ κ' ὕστερα νὰ τόνε φιλέψουνε κάτι...

Ἔτσι καὶ τώρα: Ὁ ταχυδρόμος στάθηκε στὸ μαντρὶ τοῦ Γκάρτζαφλου, στὸ διάσελο, ἔδωσε ἕνα γράμμα· ἀπέκει ροβό-

λησε στὸν ὄχτο, ποὺ ἦταν ὁ μεγάλος ἐλαιώνας τοῦ Γιώργη τοῦ Νταλίπη, ἔδωσε ἄλλο, κ' ὕστερα κατηφόρισε στὸ χωράφι τῶν Κατσαμπαίων. Τὸν εἶδε ἡ Βαρσαμὴ κ' ἡ καρδιά της φλετούρισε.

— Σὲ μᾶς ἔρχεται, εἶπε μέσα της. Σίγουρα θἄχουμε γράμμα ἀπὸ τὸν ἀδερφούλη μου!...

Παράτησε τὴ δουλειά της καὶ βγῆκε τρεχάτη στὴ δημοσιά, γιὰ νὰ πάρῃ μιὰν ὥρ' ἀρχήτερα τὴν ποθητὴ γραφή...

Ὁ ταχυδρόμος ἔφτασε τὴν κοπέλλα, ἄνοιξε τὴν πέτσινη τσάντα του, τῆς ἔδωσε ἕνα στενόμακρο γαλάζιο φάκελλο, καὶ γύρισε νὰ φύγῃ.

— Στάσου νὰ σὲ κεράσουμε ἕνα κρασί, κὺρ Δημήτρη, τοῦ εἶπε κείνη.

— Βιάζουμαι τώρα. Ἄλλη φορά.

Κι' ἀνοίγοντας ξανὰ τὸ μακρὺ διαβήτη του, ἔφυγε.

Ἡ Βαρσαμή, κρατώντας τὸ γράμμα, ἔτρεξε πίσω ἀπὸ τ' ἀλέτρι.

— Πατέρα!.. Πατέρα!..

Ὁ Γιάννης ἐκράτησε τὰ βώδια καὶ γύρισε τὸ κεφάλι.

— Γράμμα! φώναξε ἡ κοπέλλα κουνώντας τὸ φάκελλο ψηλά.

Τὸ πρόσωπο τοῦ πατέρα ἔλαμψε ἀπὸ χαρά.

— Εἶν' ἀπὸ τὸν Ἀγγελῆ; ρώτησε.

— Ἀμὴ ἀπὸ ποιὸν θἄναι; ἀπάντησε κείνη μὲ σιγουριά.

— Διάβαστό μου ἐσύ, ποὺ βλέπεις καλλίτερα, εἶπε ὁ γέρος.

Ἡ Βαρσαμὴ ἄνοιξε τὸ φάκελλο, ξεδίπλωσε τὴν κόλλα, τῆς ἔρριξε μιὰ-δυὸ ματιὲς καὶ μουρμούρισε:

— Ὄχι... δὲν εἶναι τὸ δικό του γράψιμο... Ποιανοῦ εἶναι;

Ἄξαφνα, ἡ κοπέλλα ἔχασε τὸ χρῶμα της. Τὰ ροδοκόκκινα μάγουλά της πάνιασαν, καὶ τὰ ματόφυλλά της ἀνοιγόκλειναν σὰ δυὸ πεταλοῦδες. Στεκότανε ἄλαλη, ἕτοιμη νὰ λιγοθυμήσῃ. Τὸ χαρτὶ ἔτρεμε στὸ χέρι της.

— Διάβασε λοιπόν! Τί χασομερᾶς; εἶπε ὁ πατέρας, ποὺ σφουγγίζοντας τὸ ἱδρωμένο του πρόσωπο, δὲν εἶχε δεῖ ἀκόμα τὴ σαστισμάρα της. Μὰ ἡ Βαρσαμὴ δὲ μιλοῦσε... Τότε ὁ πατέρας, βλέποντας τὴν τρεμούλα της, ἅρπαξε τὸ χαρτὶ ἀπὸ τὸ χέρι της, καὶ κρατώντας το μακριὰ ἀπὸ τὰ μάτια του, ἄρχισε νὰ τὸ διαβάζῃ...

Δὲν ἦταν τὸ γράψιμο τοῦ γιοῦ του, τὰ κολυβογράμματα τοῦ Δημοτικοῦ Σκολειοῦ... Ἄλλος τοῦ ἔγραφε. Μὲ χαρακτῆρα στρογγυλό, καθαρό, ἔγραφε ὁ λοχαγὸς τοῦ νεαροῦ σκαπανέα Μὲ τιμητικὲς ἐκφράσεις, πληροφοροῦσε τὸν πατέρα ὅτι ὁ γιὸς του Ἀγγελῆς Κατσάμπας «*ἔπεσε μετὰ τιμῆς*».

Ὁ γέρος, τὴν πρώτη στιγμή, δὲν κατάλαβε. Ἔπεσε; Τί ἔπεσε;.. Τί θὰ πῇ αὐτό;.. Προχωρώντας ὅμως, ἔφτασε στὰ «συλλυπητήρια» τοῦ λοχαγοῦ «*πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ φονευθέντος*» καὶ τότες ἡ φοβερὴ ἀλήθεια ἄστραψε στὸ μυαλό του, τὸ βέλος τοῦ πόνου τρύπησε τὴν καρδιά του.

— Ὁ Ἀγγελῆς..., μουρμούρισε.

— Σκοτώθηκε, πατέρα!.. Σκοτώθηκε! ἔμπηξε σπαραχτικιὰ τὴν κραυγὴ της ἡ Βαρσαμή.

Ὁ πατέρας ἄρχισε νὰ τρέμῃ σύγκορμος. Τὰ δάχτυλά του κουβάριασαν τὸ γράμμα καὶ γυρέψαν ἀποκούμπι στὴ χερολάβα τοῦ ἀλετριοῦ. Μὰ κείνη τὴ στιγμή, τὰ βώδια ἀνυπόμονα πιά, τραβήξαν ἄξαφνα, τὸ γυνὶ βγῆκε ἀπὸ τὸν ὄργο, καὶ τὸ ζευγάρι ἔφευγε κατὰ τὴ δημοσιά, σέρνοντας ἀκυβέρνητο τ' ἀλέτρι...

Ἡ Βαρσαμή, στὴ σαστισμάρα της, χωρὶς νὰ ξέρῃ τί κάνει, ἔτρεξε πίσω ἀπὸ τὰ ζὰ καὶ τὰ σταμάτησε. Ὁ πατέρας στεκότανε στὴ μέση στὸ χωράφι, κοίταζε μπροστά του σὰ χαζός, μὲ τὰ χέρια κρεμασμένα, κι' ἀπὸ τὸ κούτελό του στάζανε κόμποι—κόμποι στὴ γῆς... Ἔπειτα ζάρωσε, κοντοκάθησε καὶ γίνηκε ἕνα κουβάρι πάνω στὸ χῶμα.

Κείνη τὴ στιγμή, ἡ Τασιά, κατηφορίζοντας ἀπὸ τὸ βουναλάκι, ξεπρόβαλε ἀνάμεσα στὰ δέντρα... Πρὶν φτάσῃ, εἶδε, καὶ ἀπὸ τὴ στάση τους κατάλαβε πὼς κάτι ξαφνικὸ

τοὺς συμβαίνει... Γληγόρεψε τὸ βῆμα της, ἔφτασε λαχανιασμένη στὸ χωράφι.

— Τί 'ναι, λέω; ρώτησε τὴ Βαρσαμή.

— Ὁ Ἀγγελῆς μας, μάνα... Ὁ Ἀγγελῆς μας...

— Ἔ;

— Ἄχ, λάβαμε γράμμα... Σκοτώθηκε!

Ἡ μάνα δέχτηκε τὸ χτύπημα κατάστηθα. Τὰ χέρια της ἐνωθήκανε σὲ μιὰν ἀθέλητη χειρονομία καὶ ἀνεβήκανε στὸ λαιμό της. Ὁλάκερο τὸ βουνίσιο κορμί της κλονίστηκε, σὰ δέντρο ποὺ δέχτηκε τσεκουριά... Μὰ δὲν ἔπεσε. Ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ τήνε κράτησε ὀρθή. Μὲ μιὰ ὑπέρτατη προσπάθεια, δάμασε τὴ συγκίνησή της, τὰ χέρια της ξανάπεσαν καὶ οἱ γραμμὲς τοῦ προσώπου της ξαναπήρανε τὴν αὐστηρή τους ἀκινησία... Πῆγε στὸν ἄντρα της, καὶ μ' ἕναν τόνο ποὺ ἦταν λιγάκι σὰ θυμὸς ἐνάντια στὴ Μοῖρα, σὰν πληγωμένο φιλότιμο, ἡ Γασιὰ εἶπε:

— Γιάννη, σήκω ἀπάνου!... Πᾶμε στὸ σπίτι.

Ζύγωσε καὶ ἡ Βαρσαμή.

— Κουράγιο, πατέρα, εἶπε μ' ἕναν πνιγμένο λυγμό.

Οἱ δύο γυναῖκες βοηθήσαν τὸ γέρο νὰ σηκωθῇ. Ἔπειτα, ἀμίλητοι καὶ οἱ τρεῖς, βαστώντας τὴ θλίψη τους ὡς νὰ πᾶνε σπίτι, βάλθηκαν νὰ ξεζέψουν τ' ἀλέτρι, νὰ τὸ φορτώσουνε μὲ κόπο στὸ μικρὸ κάρρο, νὰ μαζέψουν τ' ἄλλα πράματα.

Ἀπάνω σ' αὐτό, πέρασε ἀπὸ τὴ στράτα ἕνας κουμπάρος τους, ὁ Στάθης ὁ Φουνταλιᾶς, ποὺ γύριζε ἀπὸ τὰ Μεσοχώρια. Σταμάτησε, εἶδε τὴν κατάστασή τους κι' ἅμα ἄκουσε τὴ συφορά τους, ἐπρότεινε νὰ τοὺς διαφεντέψῃ.

— Ἀφῆστε σὲ μένα τὸ κάρρο... Τὸ πάω γὼ στὸ χωριό.

Ἔπιασε τὰ βώδια καὶ τάφερε στὴ δημοσιά. Τὰ πήγαινε μπροστά...

Πίσω ἐρχόντανε οἱ τρεῖς χαροκαμένοι. Στὴ μέση ὁ γέρος, ποὺ οἱ δυὸ γυναῖκες τόνε βαστούσαν ἀπὸ τὶς μασκίλες, καὶ τὸν πήγαιναν. Ὁ Ἥλιος ποὺ ἔγερνε, τοὺς χτυποῦσε στὴ ράχη, κ' οἱ ἴσκιοι τους σέρνονταν μπροστά, γιγαντωμένοι ἀπάνω στὸν κουρνιαχτὸ τοῦ δρόμου.

Πηγαίνανε ἀργά, σφιχτὰ κρατημένοι καὶ ἀμίλητοι, σφίγγοντας μέσα στὰ δόντια τους τὴ λύπη... Μὰ σὰν ἔφτασαν σὲ μιὰ ρεματιά, ἀνάμεσα σὲ δυὸ δασωμένες πλαγιές, κι' ἀγνάντεψαν τὸ χωριό τους καὶ τὰ κυπαρίσσια τοῦ νεκροταφείου, ἡ θλίψη περίσσεψε στὴν καρδιά τους κι' ἀνάβλυσε σὰν τὸ νερὸ ἀπὸ χορταριασμένη πηγή. Ἡ μάνα βάλθηκε νὰ πῇ ἕνα μοιρολόϊ κ' ἡ κόρη της τήνε συντρόφεψε:

Παιδάκι μου, τὸν πόνο σου ποῦ νὰ τὸν ἀπιθώσω;
Ποῦ νὰ βαλθοῦν τὰ δάκρυα μου γιὰ τὸν ξεχωρισμό σου;

— Ἄμοιρε Γιάννη! ἔλεγε κι' ὁ πατέρας κλαίγοντας.

Οἱ ρόδες τοῦ κάρρου τρίζανε πάνω στὰ χαλίκια, καὶ καμμιὰ φορὰ τὰ βώδια γυρίζανε τὸ κεφάλι, σὰν πλάσματα νοητικά, καὶ μουκανίζανε.

Στὸ δρόμο ἀπαντούσαν κανένα κοπάδι μὲ τὸν τσοπᾶνο του.

— Τί 'ναι; τί πάθανε; ρωτοῦσε ὁ τσοπᾶνος τὸ Φουνταλιᾶ.

— Λάβανε γράμμα, ἀπαντοῦσε κεῖνος χαμηλόφωνα, σκοτώθηκε ὁ γιός τους στὸν πόλεμο.

— Θιὸς σχωρέστον, ἀπαντοῦσε ὁ τσοπᾶνος κ' ἔκανε τὸ σταυρό του.

Καὶ τὸ κάρρο πήγαινε τὸ δρόμο του. Πίσω ἀκολουθοῦσε ἀδιάκοπος ὁ θρῆνος, ἕνας θρῆνος ζεστός, σπαραχτικός, ποὺ ἔβγαινε ἀπὸ τρεῖς ἀρφανεμένες καρδιὲς κι' ἀντηχοῦσε παράξενα στὴ γαλήνη τῆς λαγκαδιᾶς.

ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗΣ

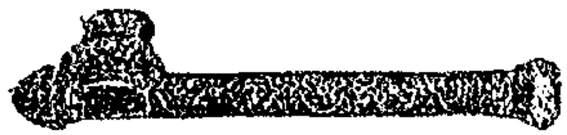

ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΑΣΙΑΘΜΑΤΑ

Στ' ἀπριλομαγιάτικα Χαράματα
ρόδα καὶ γαρύφαλα ἀνθισμένα:
στῆς Ἀνατολῆς τὴν οὐρανόπορτα
στέφανα ἀπ' τοὺς κήπους κρεμασμένα.

Μὰ σ' ἐσᾶς τοῦ Αὐγούστου Βασιλέματα
δέντρα οὐρανοφύτευτα καρπίζουν:
μῆλα καὶ ροδάκινα στοὺς κλώνους τους
καὶ σκασμένα ρώδια κοκκινίζουν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

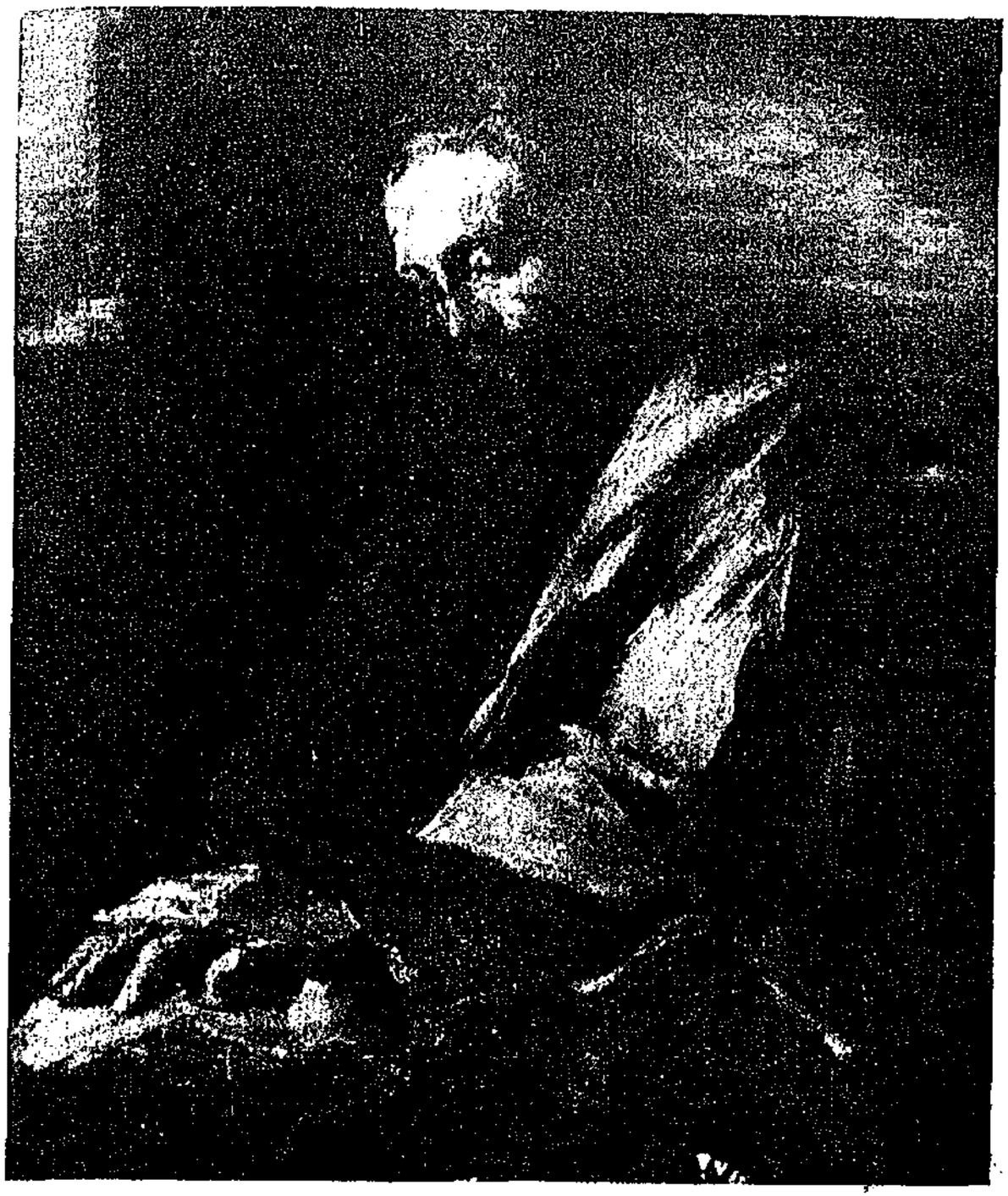

Σ ΒΙΚΑΤΟΥ

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΔΙΚΑΖΟΜΕΝΟΣ

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑΝ[1]

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Α'

Ὁ Βησσαρίων καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Εἰς τὴν Ρώμην ἔβραδυνε νὰ πνεύσῃ ὁ ἄνεμος τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως, διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ἤδη ἀνεπτύξαμεν. Ἐν τούτοις, πολὺ πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατέλαβον καὶ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ καθολικισμοῦ μίαν ἐξαιρετικὴν θέσιν καὶ διεδόθησαν πολύ, χάρις κυρίως εἰς τὸν Βησσαρίωνα, τὸν διακεκριμένον ἕλληνα σοφόν, τὸν ἀδικηθέντα ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικούς μας, οἱ ὁποῖοι, περιορισθέντες εἰς τὸ στενὸν καὶ ἐπικίνδυνον θεολογικὸν ἔδαφος, παρεῖδον τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τοὺς φυγάδας ἕλληνας εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐν γένει εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα (1403 - 1472).

Δὲν εἶνε ἐδῶ ἡ κατάλληλος θέσις ὅπως συζητηθῇ καὶ κριθῇ ὁ Βησσαρίων ἀπὸ ἐθνικῆς καὶ ἰδίως θρησκευτικῆς ἀπόψεως. Εἰς ἄλλην μελέτην μας[2] προσεπαθήσαμεν νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν διακεκριμένον σοφὸν ἀπὸ τὰς μομφὰς αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀδίκως ἐπιρριφθῇ κατ' αὐτοῦ. Ἡ ἀφήγησις

---

[1] Ἴδε Ἡμ. Μ. Ἑλλ. 1934.

[2] C. Kerofilas, Le Vatican contre la Turquie.

τῶν κατωτέρω ὑπηρεσιῶν του θὰ προσθέσῃ εἰς τὰ προγενέστερα ἐπιχειρήματά μας, ἐλπίζομεν, νέα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκτίμησίν του ὡς ἕλληνος καὶ πατριώτου [1].

Μαζὺ μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ἀποστολῆς ἡ ὁποία, μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο καὶ ὁ Βησσαρίων, ἐκ Τραπεζοῦντος, σοφὸς κληρικός, μαθητεύσας καὶ ἐκπαιδευθεὶς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν Πλήθωνα, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω.

Χειροτονηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας, συνώδευσε τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν Ἰταλίαν (1438) καὶ μετέσχε τῶν Συνόδων Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως, διαφωνήσας πρὸς τὸν ἕτερον διακεκριμένον ἕλληνα Μᾶρκον τὸν Εὐγενικόν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ εὑρεθεὶς πρὸ ἀγρίας ἐπιθέσεως τῶν ἀντιδρώντων εἰς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ Βησσαρίων, ὁ ὁποῖος ἐπίστευεν ὅτι μόνον διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ βοήθεια τῆς Εὐρώπης, ἥτις μόνη θὰ ἔσωζε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὸν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τουρκικὸν κίνδυνον, ἠναγκάσθη νὰ ἐκπατρισθῇ, μεταβὰς εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἔγινε δεκτὸς μὲ μεγάλας τιμὰς ἀπὸ τὸν Πάπαν. Δὲν ἔβραδυνε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ ὕπατα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, θὰ ἐγίνετο δὲ καὶ Πάπας, ἂν δὲν ἀντέδρων μερικοὶ σωβινισταὶ καρδινάλιοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἤθελαν ἕλληνα εἰς τὸν παπικὸν θρόνον.

Γύρω ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα συνεκεντροῦντο ὅλοι οἱ σοφοί, οἱ φίλοι τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Ἡ οἰκία του ἦτο (ἀπεκαλεῖτο μάλιστα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους) Ἀκαδημία Ρωμαϊκή, ὅπου οἱ σοφοὶ Ἰταλοὶ συνεζήτουν μὲ τοὺς ἕλληνας, ὁ δὲ Γαζῆς ἀνέπτυσσε τὴν γραμματικήν του καὶ ἀνεγίνωσκεν ἀποσπάσματα τῆς Λατινικῆς μεταφράσεώς του τῆς Ἰλιάδος.

[1] Περὶ Βησσαρίωνος βλ. H. Vast, Le Cardinal Bessarion, Paris 1878.

Εἰς τὸ ἀριστοκρατικὸν μέγαρον τοῦ σοφοῦ τούτου Ἕλληνος κληρικοῦ ποιηταὶ ἀπαγγέλλουν τὰς συνθέσεις των, γραμματικοὶ σχολιάζουν ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ σοβαραὶ συζητήσεις φιλολογικαὶ διεξάγονται. Ἐκεῖ ἔγινε καὶ ἡ θλιβερὰ σκηνὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Τραπεζούντιος ἐρράπισε τὸν Πότζιο. Καὶ ὁ Βησσαρίων ἐπενέβαινεν εἰς ὅλας τὰς συζητήσεις, μετριάζων τὴν ὀξύτητα τῶν συνδιαλεγομένων.

Διὰ τοὺς ἕλληνας ἡ οἰκία του ἦτο ἀνοικτὴ πάντοτε. Δὲν ἐγκατέλειπε κανένα καὶ ὅταν ἀκόμη μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπλήρωναν μὲ ἀγνωμοσύνην καὶ ραδιουργίας τὴν φιλοξενίαν καὶ προστασίαν τὴν ὁποίαν τοὺς παρεῖχε. Καὶ ἄλλους μὲν ἐξ αὐτῶν ἐτοποθέτει εἰς τὴν παπικὴν ὑπηρεσίαν, ἄλλους δὲ ἐχρησιμοποίει διὰ τὴν ἀντιγραφὴν κωδίκων, πληρώνων αὐτοὺς ἐξ ἰδίων του.

Μανιώδης συλλέκτης χειρογράφων, εἶχε τὸν Γαζῆν καὶ ἄλλους εἰς τὴν οἰκίαν του μὲ μόνον σκοπὸν τὴν ἀντιγραφὴν τούτων. Ἐδανείζετο δὲ καὶ ἀπὸ ἄλλους χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔδιδεν εἰς τοὺς γραμματεῖς του νὰ τὰ ἀντιγράφουν. Μίαν φορὰν ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Φίλελφον τὸ χειρόγραφον τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου διὰ νὰ τὸ ἀντιγράψῃ. Ἀλλ' ὁ Φίλελφος τοῦ ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, λέγων ὅτι δὲν θὰ ἀντήλλασσε τὸ χειρόγραφον αὐτὸ μὲ ὅλον τὸν χρυσὸν τοῦ κόσμου. «Ὁ φιλάργυρος, τοῦ ἔγραψε, δὲν δίδει ποτέ, ἂν δὲ δώσῃ τὸ κάμνει μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ λάβῃ πολὺ περισσότερον. Πῶς λοιπὸν νὰ ἀνταλλάξω τὴν Ἰλιάδα αὐτήν, ὅταν δὲν βλέπω οὐδαμοῦ ἄλλο χειρόγραφον τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ αὐτό;» [1].

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ χειρόγραφα ἀρχαίων συγγραφέων ἦσαν σπανιώτατα, οἱ δὲ βιβλιόφιλοι ἔφθαναν μέχρι τοῦ σημείου νὰ διαπράττουν ἀκόμη καὶ κλοπὰς διὰ τὴν ἀπόκτησίν των. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Φίλελφος, ὁ ὁποῖος ἤρνειτο νὰ δανείσῃ εἰς τὸν Βησσαρίωνα τὴν Ἰλιάδα, ἐφημίζετο ὅτι, ὅταν ἐδανείζετο ἓν χειρόγραφον, δὲν τὸ ἐπέστρεφε ποτέ.

[1] Filelfi Epist. βιβλ. Ξ' σ. 41.

Παρὰ τὰς πολλαπλᾶς ἀσχολίας του ὁ Βησσαρίων εὗρισκε καιρὸν νὰ μεταφράζῃ διάφορα ἑλληνικὰ ἔργα εἰς τὴν λατινικήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων θαυμάζεται διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ κυριολεξίαν της ἡ μετάφρασις τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπὶ τοῦ πάπα Νικολάου Ε΄ ὁ Βησσαρίων ἦτο παντοδύναμος, τὴν ἰσχύν του δὲ αὐτὴν ἐχρησιμοποίει πρῶτον διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἑλλήνων καὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ δεύτερον διὰ τὴν ὀργάνωσιν σταυροφορίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς τότε κυριευθείσης ὑπὸ τῶν Τούρκων Κωνσταντινουπόλεως.

Μεγάλην ἐπίσης προσέφερεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὑπηρεσίαν διὰ τῆς συλλογῆς πλείστων ἑλληνικῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα, χωρὶς τὴν βιβλιομανίαν του αὐτήν, διόλου ἀπίθανον νὰ ἐχάνοντο διὰ παντός. Πλὴν τῶν χειρογράφων τὰ ὁποῖα συνέλεξεν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ὅπως εἴδομεν, εἶχεν ἀναθέσει εἰς διαφόρους ἀπεσταλμένους καὶ φίλους του νὰ τοῦ συλλέγουν διάφορα χειρόγραφα, εἰς τρόπον ὥστε ἀπετέλεσε τὴν σπουδαιοτέραν τῆς ἐποχῆς του βιβλιοθήκην. Ὅτε, πτωχὸς ἀκόμη, ἔζη εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνέλεγε χειρόγραφα, ἀγοράζων αὐτὰ μὲ τὰ ὕστερήματά του. Ὅσα δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγοράσῃ τὰ ἀντέγραφε μόνος του. Ἀνελθὼν λοιπὸν ἀργότερα εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ καρδιναλίου καὶ πλουτίσας, δὲν ἄφῆκε καμμίαν εὐκαιρίαν ὅπως συλλέξῃ θησαυροὺς ἑλλήνων συγγραφέων.

Γενικὴ ἰδέα ἦτο ὅτι τὴν συλλογήν του θὰ ἐχάριζεν εἰς τὴν Παπικὴν βιβλιοθήκην, τὴν ὁποίαν εἶχε συστήσει ὁ πάπας Νικόλαος Ε΄. Ἀλλ' ὁ Βησσαρίων καὶ εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐσκέφθη ὡς ἕλλην, καὶ τὴν ἐκληροδότησεν εἰς τὴν Βενετικὴν κυβέρνησιν, δι' ἐπιστολῆς του, τῆς 31 Μαΐου 1468, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Γερουσίαν καὶ τὸν τότε Δόγην Cristoforo Mauro καὶ περιεχούσης τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι τὸν ἤγαγον εἰς τὴν τοιαύτην δωρεάν [1].

[1] Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne, τόμος 161ος στήλη 700 κ.ἑ.

Ἡ Βενετία ἦτο ἡ πόλις ἡ εὑρισκομένη εἰς ἄμεσον καὶ συνεχῆ ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἑλλάδα, πλεῖσται ἐπαρχίαι τῆς ὁποίας εὑρίσκοντο ἀκόμη ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν. Προσέτι εἰς τὴν Βενετίαν κατέφευγον τὸ πρῶτον οἱ ἕλληνες ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, οἱ πλεῖστοι δὲ τούτων ἐγκαθίσταντο ἐκεῖ μονίμως. Πλὴν τούτου τὰ ἤθη, ἡ τέχνη, ἡ μόρφωσις καὶ ἡ ζωὴ ἐν γένει τῶν Βενετῶν εἶχον τόσον ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ὥστε δικαίως ἡ Βενετία νὰ θεωρῆται ὡς ἡ διάδοχος τοῦ Βυζαντίου. Δι' αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς λόγους, ὡς ἐκθέτει εἰς τὴν πρὸς τὸν Δόγην ἐπιστολήν του, ὁ Βησσαρίων ἀφῆκε τὴν βιβλιοθήκην του εἰς τὴν Βενετίαν, δεικνύων διὰ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας του τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦ θανάτου του εἶχε διὰ τὴν πατρίδα του. Οἱ ἐννεακόσιοι οὗτοι πολύτιμοι κώδικες ἀποτελοῦν μέχρι σήμερον τὰ ἐκλεκτότερα κειμήλια τῆς θαυμασίας βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Μάρκου, εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὁποίας κυριαρχεῖ ἡ εἰκὼν τοῦ μεγάλου δωρητοῦ της [1].

* * *

Ὡθούμενος ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα ὁ Νικόλαος Ε΄, ὁ ὁποῖος προτοῦ γίνῃ πάπας ἦτο μεταξὺ τῶν τακτικῶν θαμώνων τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βησσαρίωνος, συνεκέντρωσε γύρω του ὅλους τοὺς σοφοὺς καὶ ἑλληνιστάς, ἕλληνας καὶ Ἰταλούς, ἅμα τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸν θρόνον (1447). Ἐπειδὴ ὀλίγοι ἐγνώριζον ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, συνέλαβε τὴν πρακτικὴν ἀπόφασιν ὅπως παράσχῃ εἰς τοὺς φιλομαθεῖς μεταφράσεις τῶν ἔργων τῶν σπουδαιοτέρων ἑλλήνων συγγραφέων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀνέθηκεν εἰς διαφόρους λογίους τὰς μεταφράσεις ταύτας Ἰδίως εἶχε διακαῆ πόθον νὰ ἴδῃ μεταφραζομένην ἐμμέτρως εἰς τὴν λατινικὴν τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν, διὰ τὴν ἐργασίαν δὲ αὐτὴν εἶχεν ἐκλέξει τὸν ἑλληνιστὴν Κάρο-

[1] Πλείονα περὶ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βησσαρίωνος βλέπε Vast ὡς ἀν. σ. 364-378.

λον Ἀρετῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ὑποσχεθῆ χίλια σκοῦδα ὡς ἀμοιβήν, ποσὸν κολοσσαῖον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἀπέθανε προτοῦ λάβῃ τὴν εὐχαρίστησιν αὐτήν [1]. Καὶ ὁ μεταφραστὴς ἀπέθανε μετὰ τὴν μετάφρασιν τῆς πρώτης ραψῳδίας τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Βάλλα εἶχεν ἤδη μεταφράσει εἰς πεζὸν ἐν Νεαπόλει τὰς 16 πρώτας ραψῳδίας τῆς Ἰλιάδος, ὁ δὲ μαθητής του Φραγκῖσκος Ἀρετῖνος συνεπλήρωσε τὴν μετάφρασιν ταύτην κατ' ἐντολὴν τοῦ κατόπιν πάπα Πίου Β'.

Ὁ σύγχρονος λόγιος Βεσπασιανὸς ντὰ Μπίστιτση ἀναφέρει [2] μακρὰν σειρὰν ἄλλων μεταφράσεων ἑλλήνων κλασικῶν εἰς τὴν λατινικήν, αἱ ὁποῖαι «ὀφείλονται εἰς τὸ εὐγενὲς πάθος τοῦ πάπα Νικολάου Β'». Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλοὶ κατακρίνουν τὰς μεταφράσεις αὐτάς, καὶ ἰδίως τὰς γενομένας ἀπὸ τὸν Τραπεζούντιον, ὡς ἀτέχνους καὶ προχείρους, χωρὶς εὐσυνειδησίαν κατασκευασθείσας ἀπὸ «ἓν ἐργαστήριον μεταφραστῶν [3]», ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι, καίτοι βεβαίως αἱ μεταφράσεις αὗται δὲν εἶνε πρότυπα τελειότητος, ἐν τούτοις μεγάλως συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν συγχρόνων των, καταστήσασαι ὁπωσδήποτε γνωστὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα εἰς τὸ πλῆθος τῶν φιλομαθῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὸ πρωτότυπον. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῆται ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ πρώτη ἀπόπειρα μεταφράσεων ἑλλήνων κλασικῶν, καὶ συνεπῶς παρουσιάζοντο εἰς τοὺς μεταφραστὰς δυσκολίαι πολλάκις ἀνυπέρβλητοι, διότι δὲν ὑπῆρχον τότε Λεξικὰ εἰς τὰ ὁποῖα νὰ καταφύγῃ ὁ μεταφραστής, ὅτι τὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐγίνετο ἡ μετάφρασις ἦσαν ἀτελῆ καὶ πολλάκις ἐσφαλμένα καὶ ὅτι οὐδεμία ἕως τότε προπαρασκευαστικὴ ἐργασία εἶχε γίνῃ ὥστε νὰ διευκολυνθοῦν οἱ ἐπιχειρήσαντες τὰς πρώτας ταύτας μεταφράσεις. Ὑπὸ τοιοῦτο πρῖσμα δέον νὰ ἐξετα-

[1] Vallae, Opuscola LXI, 370, 393, καὶ Gabotto, Un letterato del Quattrocento σελ. 10-11.
[2] Vespasiano da Bisticci A' 58 κ. ἑ.
[3] Geiger, Renaissance, σελ. 124.

σθοῦν αἱ πρῶται αὗται ἀπόπειραι μεταφράσεων καὶ νὰ κριθοῦν κατὰ συνέπειαν ἐπιεικῶς.

Πάντως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε' τὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀγάπην του καὶ τὰς μεγάλας χρηματικὰς θυσίας τὰς ὁποίας ἔκαμε πρὸς διάδοσίν των. Οὕτω, διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου, τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τῆς ὁποίας σώζεται μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, (κῶδιξ 1801), ὁ μεταφραστὴς Βάλλα ἔλαβε τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν πεντακοσίων χρυσῶν σκούδων. Ὅταν ὁ Περόττη παρουσίασεν εἰς τὸν πάπαν τὴν μετάφρασίν του τοῦ Πολυβίου, ὁ Νικόλαος Ε' *τοῦ ἔδωσε πεντακόσια καινουργῆ παπικὰ* δουκάτα, προσθέσας ὅτι πράγματι ἡ μετάφρασις ἤξιζε πολὺ περισσότερα καὶ ὅτι ἀργότερα θὰ τὸν ἀντήμειβε γενναιότερον. Διὰ τὰ δέκα πρῶτα βιβλία τοῦ Στράβωνος ὁ μεταφραστὴς των Γκουαρῖνο ἔλαβε χίλια σκοῦδα [1].

Ἀπεναντίας, δὲν ἔμεινεν ὁ πάπας εὐχαριστημένος ἀπὸ τὰς μεταφράσεις τοῦ Τραπεζουντίου, καθὸ προχείρους καὶ ἐσφαλμένας [2]. Διὰ νὰ κρίνῃ δὲ κανεὶς περὶ τῶν ὑψηλῶν ἀμοιβῶν τὰς ὁποίας ἔδιδεν ὁ πάπας εἰς τοὺς μεταφραστάς, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι ζωγράφους μεγάλους, ὡς τὸν Gozzoli, ἐπλήρωνεν ὁ ἴδιος ἑπτὰ μόνον δουκάτα τὸν μῆνα, ἐνῷ εἰς τὸν λόγιον G. Manetti ἔδιδε μισθὸν μηνιαῖον πεντήκοντα δουκάτα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἷς πολίτης καλῆς κοινωνικῆς τάξεως ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ μὲ ἑκατὸν δουκάτα ἐτησίως [3].

Σπουδαία ὑπῆρξεν ἡ ὑπηρεσία *τὴν ὁποίαν προσέφερεν* εἰς τὴν Ἀναγέννησιν ὁ πάπας διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο γνωστὸν εἰς τὴν Εὐρώπην μόνον ἀπὸ τὰς μεταφράσεις.... τῶν Ἀράβων! Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι μεταφράσεις,

[1] Voigt, Die Wiederbelebung des Klassischen Altertums Τόμ. Β' 191 κ. ἑ.
[2] A. Zeno, Dissertazioni Vossiane Β' 7.
[3] Müntz, La Renaissance en Italie et en France, σελ. 55.

αἱ γενόμεναι κατὰ παραγγελίαν, ἀποδεικνύουν τὴν εὐρεῖαν μόρφωσίν του. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντων ἔργων, καὶ ἄλλων διαφόρων ἑλλήνων ἱστορικῶν ὁ πάπας διέταξε τὴν μετάφρασιν, ὡς τῶν Μαθηματικῶν τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θεοφράστου περὶ φυτῶν. Δικαίως λοιπὸν ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ἀφιερώνων εἰς αὐτὸν τὴν μετάφρασιν τῶν «Προβλημάτων» τοῦ Ἀριστοτέλους [1], τοῦ πλέκει ἐγκώμιον διὰ τὴν διαφωτιστικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν. Διότι γενικῶς εἰς τοὺς μορφωμένους τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ Νικόλαος Ε' παρέσχε μίαν ὑπέροχον ψυχικὴν ἀπόλαυσιν, ἐπιτρέψας εἰς αὐτούς, διὰ τῶν μεταφράσεων, νὰ εἰσδύουν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον καὶ ἀπολαύουν τὸ αἰώνιον κάλλος του.

Ἔφθασε δὲ μέχρι τοιούτου σημείου ἡ προστασία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ τοῦ πάπα τούτου ὥστε διάφοροι κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ τῆς Δύσεως, σχολαστικοὶ καὶ συντηρητικοί, νὰ τὸν κατακρίνουν, κηρύττοντες τὴν ὑπερβολικὴν μόρφωσιν τῆς κοινωνίας ὡς βλαβερὰν εἰς τὴν πίστιν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Τιμοθέου Mafei, ἡγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Fiesole [2], ὁ ὁποῖος καταπολεμεῖ τὴν ἐσφαλμένην ταύτην δοξασίαν τῶν συντηρητικῶν, παραθέτων γνώμας διδασκάλων καὶ πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἰδίως δὲ τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου, ὑποστηριζόντων ὅτι ἀπεναντίας αἱ κλασικαὶ σπουδαὶ ὠφέλειαν δύνανται νὰ προσφέρουν εἰς τὴν κοινωνίαν, τονώνουσαι τὴν πίστιν καὶ ἐνισχύουσαι τὰς χριστιανικὰς ἀρετάς.

Ἄξιος ἐπίσης ἐξαιρετικῆς μνείας εἶνε ὁ Νικόλαος Ε΄ διὰ τὸν ζῆλον τὸν ὁποῖον ἐπέδειξε διὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ διάσωσιν βιβλίων. Πρὸ τῆς ἀνόδου του εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, ὁ μανιώδης οὗτος φιλόβιβλος, καίτοι πτωχός, συνῆπτε πολλάκις χρέη διὰ νὰ ἀγοράσῃ βιβλία. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο, ἀνελθὼν εἰς τὸ παπικὸν ἀξίωμα, νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδέαν ὅπως συστήσῃ μοναδικὴν διὰ τὴν ἐποχήν του βιβλιοθήκην. Μετὰ τὸ 1459 ἰδίως, ὅτε, χάρις εἰς τὸ Ἰωβιλαῖον,

[1] Ἐτυπώθη τὸ πρῶτον τὸ 1475 ἐν Ρώμῃ.
[2] Cod. Vatican. 5076.

συνέλεξε μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ὁ πάπας ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰδήμονας ὅπως συλλέξουν κώδικας ἑλλήνων συγγραφέων, ὅσους δὲ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀγοράσουν, διέταξε νὰ τοὺς ἀντιγράψουν [1]. Ἰδίως συνέστησε νὰ ἐρευνήσουν μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, ὑποσχεθεὶς ἀμοιβὴν πέντε χιλιάδων δουκάτων εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ κατώρθωνε νὰ ἀνεύρῃ τὸ σπουδαῖον τοῦτο χειρόγραφον. Μὲ τοιαύτας προσπαθείας καὶ σημαντικὰς δαπάνας ὁ Νικόλαος Ε΄ κατώρθωσε νὰ συστήσῃ τὴν περίφημον καὶ σήμερον ἀκόμη Βατικανὴν Βιβλιοθήκην, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του περιεῖχε περὶ τὰς πέντε χιλιάδας τόμων. Εἰς κατάλογον τῆς Βιβλιοθήκης ταύτης, σωζόμενον μέχρι σήμερον, ἐκ τῶν 807 χειρογράφων της τὰ 353 ἦσαν ἔργα ἑλλήνων συγγραφέων. Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καμμία ἀπὸ τὰς ὀλίγας ὑπαρχούσας βιβλιοθήκας δὲν προσήγγιζε τὴν Βατικανὴν κατὰ τὸ ποσὸν καὶ ἰδίως τὸ ποιὸν τῶν ἐν αὐτῇ ἔργων. Οὕτω, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχήν, οἱ Μέδικοι εἰς τὴν Φλωρεντίαν εἶχον μόνον 158 ἑλληνικοὺς κώδικας, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βησσαρίων, ὁ τόσας ἔχων σχέσεις μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τόσας καταβαλὼν προσπαθείας πρὸς συλλογὴν καὶ ἀντιγραφὴν ἑλληνικῶν κωδίκων, εἶχε μόνον 745, πλείστους τῶν ὁποίων εἶχε πάρει ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς Νοτίου Ἰταλίας.

***

Ἀλλὰ πλὴν τοῦ πάπα, γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰ γράμματα ἀπερρόφα σοβαρῶς ἡ ἀναζήτησις χειρογράφων ἀρχαίων συγγραφέων. Δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐφευρεθῇ ἡ τυπογραφία, ἡ ὁποία τοσοῦτον διηυκόλυνε τὴν ἀπόκτησιν ἐντύπων ἔργων, τὰ δὲ διάφορα συγγράμματα διεσώζοντο καὶ μετεδίδοντο δι' ἀντιγράφων.

[1] Müntz - Fabre La Bibliothèque du Vatican au XV siècle σελ. 46.

Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ἀναζητῶνται μὲ πάθος τὰ ὀλίγα ἀντίγραφα τῶν διαφόρων συγγραμμάτων καὶ νὰ πληρώνωνται ἀκριβά. Θὰ ἀπετέλει λίαν ἐνδιαφέρον ἔργον ἡ ἐξιστόρησις τῶν διαφόρων λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν ἀπὸ συγχρόνους, τῶν προσπαθειῶν αἱ ὁποῖαι κατεβάλλοντο ἀπὸ ἰδιώτας καὶ ἡγεμόνας πρὸς συγκέντρωσιν παρ' αὐτῶν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων χειρογράφων. Καὶ βλέπομεν Ἰταλοὺς λογίους, κληρικούς, δικαστικούς, ἀριστοκράτας, ἐπιχειροῦντας κοπιώδη διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ταξείδια εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ ἐπανέλθουν μὲ μερικὰ ἑλληνικὰ ἔργα[1]. Εἰς τὸν πυρετὸν αὐτὸν ὀφείλεται ἡ διάσωσις πολυτίμων ἑλληνικῶν χειρογράφων, τὰ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ κατεστρέφοντο μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀδυνατούντων νὰ ἐκτιμήσουν τοὺς θησαυροὺς ἐκείνους.

Ὁ περίφημος Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος (Ciriaco Anconitano) ἐπισκέπτεται ἐπανειλημμένως τὴν Ἑλλάδα περιγράφων τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ἀποκτῶν χειρόγραφα. Μαζὺ δὲ μὲ αὐτὸν καὶ διάφοροι Ἰταλοὶ σοφοί, ὁ Ἀουρίσπα, ὁ Φίλελφος καὶ ἄλλοι, διατρίβουν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ τελειοποιηθοῦν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἰδίως συλλέξουν χειρόγραφα. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀουρίσπα ἀφηγεῖται[2] ὅτι κατὰ τὸ 1421, εὑρισκόμενος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀναγκάζεται νὰ πωλήσῃ τὰ φορέματά του διὰ νὰ ἀγοράσῃ βιβλία, προσθέτων ὅτι «διὰ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ δὲν αἰσθάνομαι οὔτε ἐντροπὴν οὔτε λύπην». Οἱ σωζόμενοι κατάλογοι βιβλιοθηκῶν σχηματισθεισῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἑλληνικὰ ἔργα εἶχον ἤδη συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὕτω, πλὴν τῶν ἄλλων ἔργων τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω, γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀουρίσπα κατὰ τὸ 1417 ὑπῆρχον

[1] E. Legrand, Bibliographie Hellénique des XV et XVI siècles. Τόμ. Α' Πρόλογος.

[2] Amb. Traversari, Epistolae, σελ. 1020 κ.ἑ.

238 ἑλληνικοὶ κώδικες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔργα τοῦ Πλάτωνος, Θουκυδίδου, Προκοπίου, Διοδώρου, Στράβωνος, Λουκιανοῦ, ἑπτὰ τραγῳδίαι τοῦ Σοφοκλέους, δέκα τοῦ Αἰσχύλου καὶ ἄλλα ἔργα. Ὁ ἡγεμὼν Πάλλα Στρότση εἶχε θαυμάσιον ἀντίγραφον μὲ εἰκόνας τῆς Κοσμογραφίας τοῦ Πτολεμαίου, τοὺς Παραλλήλους Βίους τοῦ Πλουτάρχου, τοὺς Διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, τὰ Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλα. Ὁ Γκουαρῖνο εἶχε πολυάριθμα ἑλληνικὰ ἔργα, τῶν ὁποίων κατάλογον ἐδημοσίευσεν ὁ H. Omont εἰς πολύτιμον μελέτην του[1].

Β'

Αἱ Σύνοδοι Φερράρας καὶ Φλωρεντίας.

Ἓν ἄλλο σπουδαῖον ἱστορικὸν γεγονὸς ἔδωσε μεγάλην ὤθησιν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν: ἡ ἀπόπειρα πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἡ γενομένη εἰς τὰς δύο Συνόδους, Φερράρας καὶ Φλωρεντίας.

Βλέπων τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπειλουμένην ἀπὸ τοὺς περιζώσαντας ἤδη αὐτὴν Τούρκους, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Η' Παλαιολόγος ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ διαπραγματευθῇ τὴν ἕνωσιν ὀρθοδόξου καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη διεξαχθῆ ἡμιεπισήμως διαπραγματεύσεις μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τότε ἡ Δύσις θὰ ἐβοήθει τὸ Βυζάντιον.

Μαζὺ μὲ τὸν αὐτοκράτορα μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ διαπρεπέστεροι καὶ σοφώτεροι τῶν Ἑλλήνων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, πᾶν ὅ,τι εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ τὸ διανοούμενον Βυζάντιον. Ἱερωμένοι καὶ λαϊκοί, ὡς ὁ Γεννάδιος Σχολάριος, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, Βησσαρίων, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, Πλήθων ὁ Γεμιστός, Ἰσίδωρος τῆς Ρωσσίας, Συρόπουλος, Γεώργιος Ἰω. Ἀργυρόπουλος, Γαζῆς καὶ ἄλλοι, συγκεν-

[1] H. Omont, Les Manuscripts grecs de Guarino de Verone εἰς τὴν Revue des Bibliothèques. Paris 1892.

τροῦνται διὰ νὰ μετάσχουν εἰς τὸν θεολογικὸν τοῦτον ἀγῶνα. Ἀλλ' οἱ συνελθόντες Ἕλληνες δὲν συζητοῦν μόνον θεολογικὰ ζητήματα εἰς τὰς σχετικὰς συνεδριάσεις τῶν δύο Συνόδων, Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, ἀλλὰ γνωρίζονται μὲ τοὺς Ἰταλοὺς διανοουμένους, ἀνταλλάσσουν τὰς σκέψεις των περὶ γραμμάτων καὶ δημιουργοῦν μίαν διανοητικὴν προσέγγισιν ἀξιόλογον, διότι ἤδη εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶχε διαδοθῆ πλέον ἡ γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς.

Τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον φθάνοντα κατὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ταξεῖδι, τὸ 1423, εἰς τὴν Βενετίαν, ὑποδέχονται δύο Βενετοὶ ἀριστοκράται, ὁ Φραγκίσκος Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος Ἰουστινιάνη, οἱ ὁποῖοι τὸν προσφωνοῦν εἰς ἄπταιστον ἑλληνικήν. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν κατὰ τὸ δεύτερον αὐτοῦ ταξεῖδι ἐκπλήσσεται βλέπων ὅτι πολυάριθμοι Ἰταλοὶ κατεῖχον τελείως τὴν γλῶσσάν του. Ὅτε συνῆλθε τὸ πρῶτον ἡ Σύνοδος εἰς τὴν Φερράραν (8 Ἰανουαρίου 1438-10 Ἰανουαρίου 1439) ὁ ἐκεῖ διαμένων σοφὸς ἐκ Σιένης Ugo Benci ἐκάλεσε τοὺς ἕλληνας εἰς διαγωνισμὸν μὲ θέμα «ποία ἡ διαφορὰ μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους». Εἰς τὸν διαγωνισμὸν δὲ τοῦτον ἐνίκησεν ὁ Benci [1].

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις ἐλάμβανον συχνότατα μορφὴν ἀγρίας πολεμικῆς, ἓν σοβαρὸν ζήτημα ἀπησχόλει τοὺς λογίους τῆς Δύσεως: ποῖος ἦτο μεγαλύτερος φιλόσοφος, ὁ Πλάτων ἢ ὁ Ἀριστοτέλης; Διὰ τὴν διαμάχην αὐτήν, διὰ τὴν ὁποίαν μυριάδες ἔργων ἐγράφησαν, εἶνε ἀνάγκη νὰ *εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις πρὸς διαφώτισιν τῶν ἀναγνωστῶν μας.*

Ἀπὸ τοῦ ἑνάτου ἤδη αἰῶνος ὁ Ἀριστοτέλης ἐκράτει τὰ σκῆπτρα τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Δάντης εἰς τὴν «Θείαν Κωμῳδίαν» του τὸν ἀποκαλεῖ «διδάσκαλον τῶν σοφῶν» (Maestro di color che sanno) καὶ ὁ Ἅγιος Θωμᾶς, ὁ μέγας διδάσκαλος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὴν πίστιν μὲ τὴν σοφίαν, ἀρκεῖται νὰ συμβιβάσῃ τὸν Ἀριστοτέλη μὲ τὰς χριστιανικὰς διδασκαλίας. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀνεγνώρισε τὸν Ἀριστοτέλη ὡς «εὐαγγελικὸν διδάσκαλον» (Doctor evangelicus), κατὰ συνέπειαν, πᾶν τὸ περιεχόμενον εἰς τὰ ἔργα τοῦ Σταγειρίτου ἐθεωρεῖτο τέλειον καὶ πᾶν τὸ μὴ περιλαμβανόμενον εἰς αὐτὰ ἀπορριπτέον. Ὁ ἀντιτιθέμενος εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Σταγειρίτου ἐθεωρεῖτο ἀνόητος [1].

Σιγὰ-σιγὰ ὅμως, παραλλήλως πρὸς τὴν παντοκρατορίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀρχίζει καὶ ὁ Πλάτων νὰ κατακτᾷ τὴν ἐκτίμησιν πολλῶν μορφωμένων. Καίτοι τὰ ἔργα του δὲν ἦσαν γνωστὰ ἀπευθείας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐμμέσως ὅμως εἶχον διαδοθῆ διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κικέρωνος, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ἤντλησαν ἀπὸ τὴν ὑπέροχον πηγὴν τῆς σοφίας του. Καὶ αὐτὸς ὁ Πετράρχης φαίνεται μᾶλλον προτιμῶν τὸν Πλάτωνα, διότι γράφει ὅτι «ἐρωτώμενος ποῖος εἶνε ὁ μᾶλλον ἀξιέπαινος, θὰ ἀπήντων ὅτι ὁ μὲν Πλάτων εἶνε ὁ φιλόσοφος τῶν πριγκήπων, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τοῦ πλήθους» [2]. Εἶχε δὲ παρέλθῃ εἷς καὶ ἥμισυς περίπου αἰὼν ἀφότου ἐξέφραζε τὴν γνώμην αὐτὴν ὁ Πετράρχης καὶ κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ θείου Πλάτωνος εἶχον πολλαπλασιασθῆ, ἰδίως δὲ εἶχον διαδοθῆ αἱ διδασκαλίαι του διὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς.

Ὅτε ἦλθον οἱ ἕλληνες σοφοὶ εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος ἦσαν πλέον γνωστά, μερικὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν εἶχον μεταφρασθῆ εἰς τὴν λατινικήν, ὅπως ἡ «Πολιτεία» του ἀπὸ τὸν Χρυσολωρᾶν καὶ μερικοὶ διάλογοί του ἀπὸ τὸν Λεονάρδον Ἀρετῖνον. Ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ μελέτη τοῦ Πλάτωνος ἦτο περιωρισμένη, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ γνωρίζοντες τὸ ἔργον του, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Ἀρετῖνος, δὲν ἔπαυον νὰ ἀκολουθοῦν τὰ Ἀριστοτελικὰ διδάγματα. Ἡ ἄριξις τῶν ἑλλήνων σοφῶν διὰ

[1] Tiraboschi, ὡς ἄνω, Τόμ. ΣΤ' σελ. 461 Voigt, ὡς ἄνω Β' 121 καὶ Aeneas Sylvius, Europa Κεφ. 52.

[1] Valla, Opere σελ. 645.

[2] Πετράρχου Ἔργα. Ἔκδοσις Βασιλείας 1554 σελ. 1161.

τὴν Σύνοδον ἔφερε πάλιν ἐπὶ τοῦ τάπητος τὸ σοβαρὸν τοῦτο ζήτημα, τὸ ὁποῖον κατέληξεν εἰς τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀξίας τῶν πλατωνικῶν διδασκαλιῶν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μορφωμένων τῆς Δύσεως.

***

Ὁ πρωτοστατήσας εἰς τὸν ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος ἀγῶνα ἦτο ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ μετωνομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον Πλήθων, ὁ δικαίως ἀποκληθεὶς ὡς ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τοῦ καταρρέοντος Βυζαντίου. Γεννηθείς, κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἔκδοσιν, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγκατεστάθη εἰς τὸν Μυστρᾶν τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἐδίδασκε φιλοσοφίαν κατὰ σύστημα ὅλως ἀτομικόν, ἀπορρέον ἀπὸ τὸν νεοπλατωνισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε νὰ ἐπαναφέρῃ, ὅπως ἄλλοτε ποτὲ ὁ Ἰουλιανός, τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν εἰς τοὺς μύθους τῆς εἰδωλολατρείας.

Εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν ὁ Πλήθων δὲν ἐδίστασε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν Σύνοδον διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ πολὺ ὀλίγον ἠσχολήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ μακρὸν ἔφερον ἀντιμετώπους τοὺς θεολόγους ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων, ἀλλὰ διέθεσε τὸ μεγαλύτερον χρονικὸν διάστημα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν.

Ὁ ἡγεμὼν τῆς Φλωρεντίας Κοσμᾶς ὁ Μέδικος ἐδοκίμαζεν ἐξαιρετικὴν ἀπόλαυσιν παρακολουθῶν τὰς διδασκαλίας του καὶ ἀπεκάλει αὐτὸν «δεύτερον Πλάτωνα». Ἀπὸ αὐτὸν ἐνεπνεύσθη τὴν ἰδέαν τῆς ἱδρύσεως Ἀκαδημίας εἰς τὴν Φλωρεντίαν [1].

[1] Ἡ Ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας, ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ τῶν Μεδίκων, καὶ τελειοποιηθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τοῦ διαδόχου του Λωρεντίου Μεγαλοπρεποῦς, ὠνομάσθη Πλατωνικὴ Ἀκαδημία καὶ ἐσκόπει κυρίως τὴν διάδοσιν τῶν θεωριῶν καὶ τὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Μεταξὺ τῶν μανιωδῶν Πλατωνικῶν ἦσαν ὁ Marsiglio Ficino καὶ ὁ διάσημος Pico della Mirandola, τὸν ὁποῖον ὁ Μακιαβέλλι ἀπεκάλει «σχεδὸν θεῖον» καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς παντογνώστης. Τόση ἦτο ἡ μανία τοῦ Κοσμᾶ τῶν Μεδίκων πρὸς συλλογὴν ἔργων ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων ὥστε περὶ τὸ 1416 ἔστειλε τὸν Φλωρεντινὸν ἱερέα Χριστόφορον de'Buondelmonti εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολὴν πρὸς συλλογὴν χειρογράφων. Ἐπανελθὸν περὶ τὸ 1420 ἔφερε πλεῖστα χειρόγραφα, μερικὰ τῶν ὁποίων σώζονται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Laurenziana, φέροντα ἰδιόγραφον τὸ ὄνομά του (Mehus, Vita Ambrosii Camald. σελ. 378 καὶ Tiraboschi ὡς ἄνω τόμ. ΣΤ' σελ. 179).

Ὁ Πλήθων ἐγνωρίσθη εἰς τὴν Φλωρεντίαν μὲ ὅλους τοὺς διασήμους ἄνδρας τῆς Ἰταλίας καὶ ἐκεῖ ἔγραψε τὸ περίφημον σύγγραμμά του «Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται», τυπωθὲν εἰς τὴν Βασιλείαν τὸ 1574, εἰς τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς πολὺ ἀνώτερον τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποίου ἀνεγνώριζε μὲν ὡς λαμπρὰ τὰ «Φυσικά» του, ἀλλὰ κατεδίκαζεν ὅμως τὴν ἠθικὴν ψυχολογίαν καὶ μεταφυσικήν του.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὤθησε κυρίως τοὺς Ἰταλοὺς διανοουμένους ὅπως ἐπιδοθοῦν σοβαρώτερον εἰς τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος, ἥτις ἐπέφερε ταχέως τὴν ἐκτίμησιν τῆς Δύσεως πρὸς τὸ πλατωνικὸν ἰδεῶδες, ἐκτοπισθέντος οὕτω τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὴν μοναρχίαν τὴν ὁποίαν ἐκράτει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ ἀγὼν μεταξὺ Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Συνόδου προσέλαβε κάποιαν μορφὴν βιαιότητος, ἰδίως μεταξὺ τῶν ἑλλήνων. Ὁ Γεννάδιος Σχολάριος ἀργότερα ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ καύσῃ δημοσίᾳ τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Πλήθωνος, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλει εἰδωλολάτρην [1]. Ὁ Βησσαρίων, τοῦ ὁποίου διδάσκαλος ἦτο ὁ Πλήθων, ἔγραψε σύγγραμμα εἰς τὸ ὁποῖον, καίτοι μὴ ἐπιδοκιμάζων τὴν βιαιότητα τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Πλήθωνος κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπεραμύνεται ἐν τούτοις τοῦ διδασκάλου καὶ φίλου του. Ὅτε δὲ τὸ 1450, ὁ Πλήθων, ὁ ὁποῖος ἀπό τινος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὸν Μυστρᾶν, ἀπέθανεν, ὁ Βησσαρίων ἔγραψε πρὸς τὰ τέκνα του ἐπιστολὴν συλλυπητήριον, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον

[1] W. Gass, Gennadios und Plethon.

τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἡ Ἑλλὰς δὲν παρήγαγεν ἄνδρα σοφώτερον ἀπὸ τὸν Πλήθωνα καὶ ὅτι, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν μετεμψύχωσιν, θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Πλήθωνος εἶχε κατοικήσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ Πλάτωνος.

Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλήθωνος ἐξηκολούθησεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρις. Μὲ τὸ μέρος τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Δύσει ἐτάχθη καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐνῷ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀντιθέτων ἐτέθη ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ ὁποῖος, μὲ τὸν βίαιον χαρακτῆρά του καὶ τὸ ὑβριστικὸν ὕφος του, σκαιότατα ὕβρισε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος μὲ μίαν διατριβήν του. Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Βησσαρίωνα νὰ γράψῃ νέαν ἀπάντησιν διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου του καὶ ὑποστηρίξῃ τὰς διδασκαλίας του [1]. Ἐναντίον τούτου ἔγραψε τότε ὁ Γαζῆς καὶ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὸν ἡ ἔρις αὕτη, ἡ ὁποία μ' ὅλα ταῦτα εἶχε δύο ἀγαθὰ ἀποτελέσματα: πρῶτον εἰσήχθη εἰς τὴν Ἰταλίαν ἡ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος καὶ δεύτερον ἐξηπλώθη γενικώτερον ἡ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Δύσιν ἔγιναν πολυάριθμοι, τὰ ἔργα του ἤρχισαν μελετώμενα καὶ σχολιαζόμενα καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ τῶν Μεδίκων ἱδρυθεῖσα Ἀκαδημία, ὑπὸ τὸν διάσημον Marsilio Ficino, ἔγινε τὸ ἱερὸν τῆς λατρείας τοῦ μεγάλου ἕλληνος φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε παραγνωρισθῇ.

Μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Πλήθωνος ἦτο καὶ ὁ Σιγισμοῦνδος Μαλατέστα, ἡγεμὼν τοῦ Ρίμινι, ὁ παράδοξος αὐτὸς πολεμιστὴς καὶ λόγιος, ὁ ὁποῖος συνέδεσε τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐναντίον τῶν Τούρκων. Δέκα ἓξ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλήθωνος ὁ Μαλατέστα εὑρισκόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Βενετικῶν στρατευμάτων (1475) καὶ κυριεύσας τὴν Σπάρτην ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐξέθαψε τὰ ὀστᾶ τοῦ

[1] Bessarionis, In Calumniatorem Platonis libri IV, ἄνευ χρονολογίας, ἔκδοσις Aldi.

Πλήθωνος, τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὸν Μυστρᾶν, καὶ τὰ μετέφερεν εἰς τὸ Ρίμινι, ὅπου τὰ ἔθαψεν εἰς ἐπὶ τοῦτο κατασκευασθὲν μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον [1].

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, ὅπου μετεφέρθησαν αἱ συζητήσεις περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν πρώτων ἀποπειρῶν εἰς τὴν Φερράραν, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἔτος διαμονὴ τῶν ἑλλήνων πληρεξουσίων εἰς τὴν Ἰταλίαν μεγάλως ὑπηρέτησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, διότι ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς λογίους νὰ ἔλθουν εἰς στενὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ δημιουργηθῇ νέον ρεῦμα ὑπὲρ τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς.

Ὅταν τὸ πρῶτον ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Φλωρεντίαν οἱ Ἕλληνες σύμβουλοι τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου προεκάλεσαν τὴν εἰρωνικὴν περιέργειαν πολλῶν, μηδὲ τῶν λογίων ἐξαιρουμένων, εἷς ἐκ τῶν ὁποίων, ὁ Λάπο, ἀπὸ τὸ Καστιλιόνκιο [2], δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τοὺς γέλωτας βλέπων «τὴν μακρὰν ἀκτένιστον γενειάδα τῶν Ἑλλήνων», ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀνομολογήσῃ ὅτι «πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀντάξιοι τῶν μεγάλων ἀρχαίων προγόνων των». Ἐτοιουτοτρόπως, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν πολυαρίθμων Ἑλλήνων σοφῶν τῶν μετασχόντων τῆς Συνόδου, οἱ Ἰταλοὶ ἐγνώρισαν καὶ ἐξετίμησαν περισσότερον καὶ δικαιότερον τοὺς Ἕλληνας, ὥστε, ὅταν μετά τινα ἔτη ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς ἔρριψε πρόσφυγας πλέον εἰς τὰς Ἰταλικὰς ἀκτάς, νὰ γίνουν οὗτοι εὐμενῶς δεκτοὶ καὶ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ὁ φάρος ὁ φωτίσας τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως.

[1] Geiger, Renaissance 211 καὶ Greighton's, History of the Papacy Δ' 41-46.

[2] Lapo da Castiglionchio εἰς Hodii, De Graecis illustribus 31, 136 καὶ Vespasiano, Vite 14.

Γ'

Ἰταλοὶ λόγιοι ἑλληνισταί.

Πρωτοῦ περατώσωμεν τὴν σύντομον ταύτην μελέτην περὶ τῶν προδρόμων τῆς ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν λοιπῶν Ἰταλῶν οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, μαζὺ μὲ τὸν Πετράρχην, τὸν Βοκκάκιον καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς Νοτίου Ἰταλίας, περὶ τῶν ὁποίων ἠσχολήθημεν ἐν ἀρχῇ τῆς μελέτης μας.

Ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἀπὸ τοῦ ἑνάτου αἰῶνος μ. Χ. εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν μερικοὺς οἱ ὁποῖοι ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ μάθουν τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχρησίμευον ὡς πρέσβεις τοῦ Πάπα. Οὕτω, εὑρίσκομεν κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα ἑλληνομαθῆ τὸν διάσημον Ἀναστάσιον τὸν Βιβλιοθηκάριον τῆς Ρώμης, κατὰ τὸν ἑνδέκατον τὸν Domenico Marengo, κατὰ τὸν δωδέκατον τοὺς P. Grassolano, Mosé Eteriano καὶ Burgondio ἐκ Πίζης καὶ ἄλλους διαφόρους, τῶν ὁποίων ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα ἐσπαρμένα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα ἐπίσης εὑρίσκομεν τὸν Παπίαν (Papias) λεξικογράφον, ἀναφέροντα εἰς τὸ Λεξικόν του ἀποσπάσματα ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τὸν Ἰάκωβον ἐκ Βενετίας (Iacobo da Venetia) μεταφράσαντα τὸ ἔτος 1128 βιβλία τινὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν Βαρθολομαῖον ἐκ Μεσσήνης, μεταφράσαντα κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Μαμφρέδου τὰ Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸν Ἰωάννην ἐκ Πάρμας, ὑμνήσαντα εἰς στίχους ἑλληνικοὺς τὴν πολιορκίαν τῆς Πάρμας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β'. Ἐν γένει ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῶν Ἰταλικῶν παραλίων πόλεων μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολὴν ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πολλοὶ Ἰταλοὶ θὰ ἐγνώριζον τὴν λαλουμένην ἑλληνικήν, ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη ἦτο ἀναμφιβόλως ἐπιπολαία καὶ προφορική, ἐλάχιστοι δὲ ἦσαν οἱ ἐκμανθάνοντες αὐτὴν γραμματικῶς, πολὺ δὲ ὀλιγώτεροι οἱ καταγινόμενοι καὶ γνωρίζοντες τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν.

Πρῶτοι σοβαρῶς ἐργασθέντες διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦσαν, ὡς εἴδομεν, ὁ Βαρλαὰμ καὶ ὁ Πιλάτος. Παρ' αὐτοὺς εὑρίσκομεν μερικοὺς ἰατροὺς γνωρίζοντας τὴν ἑλληνικήν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πέτρος d'Abano, διάσημος ἀλχημιστής, ἀποθανὼν περὶ τὸ 1320, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ μετέφρασε μερικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ. Μᾶς διεσώθησαν ἐπίσης τὰ ὀνόματα δύο σοφῶν συγχρόνων τοῦ Πιλάτου, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταγίνῃ μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, τοῦ Ρινάλδου Persichelli ἀπὸ τὴν Κρεμώναν, ἀποθανόντος τὸ 1370 καὶ μεταφράσαντος εἰς λατινικοὺς στίχους τὸν Πίνδαρον [1], καὶ τοῦ διασήμου νομομαθοῦς Πέτρου di Bracco, μεταφράσαντος λατινιστὶ δύο δημηγορίας τοῦ Δημοσθένους καὶ τινας διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ [2].

* * *

Τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς φιλολογικῆς κινήσεως ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦτο ἡ Φλωρεντία. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ψυχὴ τῆς κινήσεως ταύτης ἦτο ὁ τότε ἡγεμὼν της *Πάλλα Στρότση* (Palla Strozzi) ὁ ὁποῖος ἀγαπῶν μᾶλλον τὰ γράμματα παρὰ τὴν πολιτικήν, κατείχετο ἀπὸ τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἀναδείξῃ τὴν πόλιν του κέντρον διανοήσεως. Διώρισε τὸν Μανουὴλ Χρυσολωρᾶν καθηγητὴν τῆς ἑλληνικῆς, ἔφερεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν μέγαν ἀριθμὸν ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ ἀντέγραψε πολλὰ ἄλλα. Ὅταν δὲ ὁ πολιτικὸς ἀντίπαλός του Κοσμᾶς Μέδικος δι' ἐπαναστάσεως τὸν ἀπέβαλε τῆς ἀρχῆς, ὁ Στρότση φιλοσοφικώτατα ἀπεσύρθη εἰς τὴν Πάδουαν καὶ βοηθούμενος ἀπὸ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον, μετέφρασε διάφορα ἑλληνικὰ ἔργα.

---

[1] Arisi' Cremona litterata.

[2] Oudin, Comentarius de script. Ecclesiast. Τόμ. I'', σ. 1220.

Ἀπὸ τὴν σχολὴν τοῦ Χρυσολωρᾶ ἐξῆλθε μέγας ἀριθμὸς μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ὀρθῶς ἐσκέφθησαν ὅτι διὰ νὰ ἑλκύσουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦτο ἀνάγκη νὰ καταστήσουν γνωστὰ εἰς αὐτὸ τὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα διὰ μεταφράσεων εἰς τὴν λατινικήν, τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὴν Δύσιν. Ἐπεδόθησαν λοιπὸν μὲ ζῆλον εἰς τὰς μεταφράσεις.

Ὁ Χρυσολωρᾶς εὗρεν ἕνα θαυμάσιον διάδοχον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς, τὸν Guarino da Verona (1374-1460), ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἤκουσε τὰς παραδόσεις τοῦ διδασκάλου του εἰς τὴν Φλωρεντίαν, τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διέμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀφοῦ δὲ ἐτελειοποιήθη ἐπὶ πέντε ἔτη, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν κομίζων καὶ πεντήκοντα χειρόγραφα ἑλλήνων συγγραφέων. Κατὰ τὸ ταξεῖδι ἔχασεν ἓν κιβώτιον χειρογράφων καὶ ἀπὸ τὴν λύπην του ἄσπρισαν τὰ μαλλιά του [1].

Οἱ Βενετοί, βλέποντες αὐτὸν ἐπανερχόμενον μετὰ τόσων χειρογράφων, ἀπεπειράθησαν νὰ τὸν κρατήσουν εἰς τὴν Βενετίαν διὰ νὰ διδάξῃ, ἀλλὰ τὸν Γουαρῖνον εἵλκυεν ἡ Φλωρεντία, μέγα φιλολογικὸν κέντρον τῆς ἐποχῆς. Δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν Φλωρεντίαν (1410-1414), καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου ἐδίδαξε τὸ 1415. Κατὰ τὸ 1422 ἐδίδασκεν εἰς τὴν Βερώναν καὶ κατὰ τὸ 1436 εἰς τὴν Φερράραν, ὅπου καὶ ἔμεινε μέχρι τοῦ θανάτου του. Τόση ἦτο ἡ φήμη του ὡς ἑλληνιστοῦ ὥστε κατὰ τὴν Σύνοδον Φερράρας καὶ Φλωρεντίας προσελήφθη ὡς ἐπίσημος διερμηνεὺς ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Μετέφρασε λατινιστὶ μέρος τῆς γραμματικῆς τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ διάφορα ἔργα ἑλλήνων κλασικῶν, ἰδίως τὸν Πλούταρχον καὶ Στράβωνα. Καὶ ὁ υἱός του Βαπτιστὴς ἐφημίζετο ὡς ἑλληνιστής, ἐδίδαξε δὲ ἑλληνικὰ τὸν περίφημον ἐκδότην Ἄλδον Μανούτιον.

Ἐξαιρετικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν ἑλληνιστῶν κατέχει ὁ *Ἰωάννης Ἀουρίσπα* (Aurispa), Σικελός, ἀποθανὼν τὸ 1459. Ἀγνοεῖται τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του, καθὼς καὶ ἡ ζωή του μέχρι τοῦ 1417, ὅτε, ἐπανερχόμενος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικήν, ἔφερεν εἰς τὴν Ἰταλίαν πολύτιμα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν Σοφοκλέα, Εὐριπίδην καὶ Θουκυδίδην. Τὸ τελευταῖον τοῦτο χειρόγραφον ἐπώλησεν εἰς τὸν ἑλληνιστὴν Νικόλλη εἰς Πίζαν [1]. Κατὰ τὸ 1422-23 εὑρίσκετο πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συλλέγων χειρόγραφα, μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος τοῦ ἐδώρησε τὴν ἱστορίαν τοῦ Προκοπίου καὶ τὸ περὶ Ἱππευτικῆς ἔργον τοῦ Ξενοφῶντος. Ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔφερε μαζύ του τὸ πρωτοφανὲς ποσὸν τῶν 238 ἑλληνικῶν χειρογράφων. Οἱ ἑλληνισταὶ τῆς Φλωρεντίας Νικόλη, Γραβερσάρη καὶ ἄλλοι ἐζήτουν νὰ τὸν ἑλκύσουν ἐκεῖ ὡς διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μείνουν εἰς τὴν Φλωρεντίαν οἱ πολύτιμοι θησαυροὶ τῶν χειρογράφων του. Ἀλλ' ἐπροτίμησε τὴν Βονωνίαν, ὅπου ἐδίδαξε. Καὶ ἀπὸ τὴν Βενετίαν εἶχε προσκλήσεις, ἀλλ' ἐν τέλει ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Φλωρεντίαν (1424). Μετ' ὀλίγα ἔτη (1428) τὸν εὑρίσκομεν διδάσκοντα εἰς τὴν Φερράραν, ὅπου ἐδοξάσθη καὶ ὡς περίφημος ποιητής. Ἀστάτου χαρακτῆρος, ἔγινεν ἱερεὺς καὶ ἤλλαξε πολλάκις μέρος διαμονῆς. Μετέφρασε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἱεροκλέους ἐμμέτρως ὡς καὶ ἀπόσπασμα τοῦ Λίωνος Κασσίου. Ἐστέφθη εἰς τὴν Ρώμην ὡς ποιητής. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ κατάλληλος τύπος διδασκάλου· διὰ τοῦτο πολὺ ὀλίγον ἐδίδαξε καὶ ὀλίγους μαθητὰς τῆς ἑλληνικῆς ἀπέκτησε. Κυρίως ἦτο βιβλιόφιλος, καὶ εἰς τὸ πάθος του αὐτὸ ὀφείλεται ἡ διάσωσις πολυτίμων ἑλληνικῶν χειρογράφων.

Καὶ ὁ *Φραγκίσκος Φίλελφος* ἦτο ἐπίσης βιβλιόφιλος (1398-1481) καὶ κατὰ τὰ ἑπτὰ ἔτη τὰ ὁποῖα ἔμεινεν εἰς

[1] Maffei, Verona illustrata. Μέρος Β'. σ. 134.

[1] A. Traversari Epistolae VI, 8.— Sabbadini, Scoperte 44 κ.ἑ.— Voigt ὡς ἄνω Α' 263-5, 346-348 καὶ 556-560.

τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς γραμματεὺς τῆς Βενετικῆς πρεσβείας, κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ πολύτιμα ἑλληνικὰ χειρόγραφα τεσσαράκοντα συγγραφέων ἐκ τῶν ἐξοχοτέρων τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρχον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πλεῖσται βιβλιοθῆκαι, ὅπως βεβαιώνει ὁ περιηγητὴς Κυριάκος ἐξ Ἀγκῶνος, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1418 καὶ γράφει ὅτι ὑπάρχουν ἐκεῖ «πλεῖσται βιβλιοθῆκαι ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν καὶ εἰδωλολατρικῶν βιβλίων». Ὁ Γίββων ἐξυμνεῖ τὴν μεγίστην ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν προσέφερον οἱ Ἰταλοὶ οὗτοι συλλέκται, οἱ ὁποῖοι διέσωσαν ἀπὸ βεβαίαν καταστροφὴν τόσους θησαυρούς, οἱ ὁποῖοι θὰ κατεστρέφοντο μετὰ τὴν ἅλωσιν, βεβαιῶν ὁ ἴδιος ὅτι κατὰ τὴν ἅλωσιν ἐξηφανίσθησαν περὶ τὰς 120 χιλιάδας τόμων καὶ ὅτι εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπωλοῦντο ἀντὶ ἑνὸς δουκάτου δέκα τόμοι πολυτίμων ἔργων τῶν ἑλλήνων κλασικῶν!

Τὴν ἑλληνικὴν ἐδιδάχθη ὁ Φίλελφος ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Χρυσολωρᾶν, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα Θεοδώραν ἔλαβεν ὡς σύζυγον. Ὑπερηφανεύετο δὲ ὅτι ἐπρόφερε θαυμασίως τὴν ἑλληνικήν, προσθέτων ὅτι τὴν ὡραίαν αὐτὴν προφορὰν ὤφειλεν εἰς τὴν σύζυγόν του. Λόγῳ τοῦ ἐγωϊστικοῦ, καυχηματίου, ἐπιπολαίου καὶ ραδιούργου χαρακτῆρός του ἀπέκτησε τὸ μῖσος ὅλων τῶν λογίων. Ἐκδικούμενος ἔγραψεν ἐναντίον των φαρμακεροὺς λιβέλλους. Μετὰ διαφόρους περιπετείας ἀπέθανεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Μετέφρασεν ἀρκετὰ ἑλληνικὰ ἔργα. Διάφοροι μαθηταί του ἐπαινοῦν τὴν μόρφωσίν του καὶ τὴν ἱκανότητά του περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς[1].

*
* *

Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκθέσωμεν τὸ ἔργον καὶ τὴν δρᾶ-

[1] E. Legrand, Cent-dix lettres de F. Filelfe — Rosmini, Vita — Jovius, Elogia σελ. 30, ὅπου καὶ ἡ εἰκών του.

σιν ὅλων τῶν Ἰταλῶν ἑλληνιστῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Θὰ ἀρκεσθῶμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν μερικῶν ἀκόμη ἐξ αὐτῶν, τῶν κυριωτέρων, μὲ σύντομον σημείωσιν τοῦ ἔργου των.

Μία ἀπὸ τὰς ἐξεχούσας μορφὰς τῶν ἑλληνιστῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἦτο ὁ Κυριάκος de'Pizzicoli, ἐξ Ἀγκῶνος (Ciriaco Anconitano), τὸν ὁποῖον χαρακτηριστικώτατα Ἄγγλος συγγραφεὺς[1] ἀποκαλεῖ «Σχλῆμαν τῆς ἐποχῆς του». Αὐτοδίδακτος, ἐπέρασεν ὅλην τὴν ζωήν του εἰς ἐξερευνητικὰ ταξείδια, συνδυάζων τὸ ἐμπόριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠσχολεῖτο, μὲ τὰ γράμματα. Τὸ 1436 τὸν εὑρίσκομεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη καὶ τὸ 1444, τὸ δὲ 1437 διαμένει εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν ὁποίαν ἐπισκέπτεται ἐκ νέου τὸ 1447. Τὸ 1425 ἦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου κατεγίνετο εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν ἀνεύρεσιν ἑλληνικῶν χειρογράφων. Ἀργότερα παρουσιάζεται εἰς Κύπρον καὶ ἀλλαχοῦ. Δυστυχῶς ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ σημειώματά του ἐλάχιστα ἔχουν δημοσιευθῆ, τὰ πλεῖστα δὲ παραμένουν ἀνέκδοτα, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατὸν νὰ τὸν παρακολουθήσωμεν εἰς ὅλα τὰ ταξείδιά του ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἐπανειλημμένως ἐπεσκέφθη. Ἀπὸ τὰ δημοσιευθέντα ὅμως ἀποσπάσματα συνάγομεν τὴν σπουδαίαν ἐργασίαν τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἑλληνικῶν μνημείων κατὰ τὸ μεταξὺ 1425 καὶ 1447 χρονικὸν διάστημα τῶν ἐπισκέψεών του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐγνωρίσθη μὲ τοὺς διασημοτέρους ἄνδρας καὶ δὴ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ (ἀριθ. κώδικος 1309) σώζεται χειρόγραφον τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου, τὸ ὁποῖον ἠγόρασεν ἀπὸ τὴν νῆσον Θάσον. Καὶ ἄλλα χειρόγραφά του σώζονται εἰς διαφόρους ἄλλας ἰταλικὰς βιβλιοθήκας. Πολύτιμος ἦτο ἡ ἐργασία του τῆς συλλογῆς ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, τὰς ὁποίας ἀντέγραψε καὶ περιέσωσεν. Ἴσως τὸν ἔζημίωσεν ἡ πολυμάθειά του καί, ὅπως γράφει ὁ φίλος του

[1] J. Saudys: A History of Classical Scholarship Τομ. Β' σ. 39.

Μπρούνη, «θὰ ἦτο πολὺ καλύτερον ἂν εἶχεν ὀλιγωτέρας γνώσεις, τὰς ὁποίας ὅμως νὰ εἶχε χωνεύσει» [1].

Εἰς ἕνα ἀμαθῆ ἱερέα τοῦ Βερτσέλλη, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξέφραζε τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν μανίαν του ὅπως ἀντιγράφῃ ἐπιγραφάς, ὁ Κυριάκος ἀπήντησεν:

— Ἡ δουλειά μου εἶνε νὰ σηκώνω ἀπὸ τοὺς τάφους των τοὺς πεθαμένους. Εἶνε μία τέχνη τὴν ὁποίαν ἔμαθα ἀπὸ τὸ μαντεῖον τῆς Πυθίας τοῦ Ἀπόλλωνος! [2]

Ὁ ***Ἀμβρόσιος Τραβερσάρη*** (Traversari, 1386-1436) ἦτο ἐκ τῶν σοφωτέρων ἑλληνιστῶν τῆς ἐποχῆς του. Διακεκριμένος θεολόγος, ἀπὸ μικρὸς εἶχεν εἰσέλθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ Camaldoli, ἠσχολήθη δὲ μὲ μανίαν εἰς τὴν συλλογὴν ἑλληνικῶν χειρογράφων. Κατὰ παράκλησιν τοῦ Κοσμᾶ τῶν Μεδίκων μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὸν Διογένην Λαέρτιον [3]. Αἱ ἐπιστολαί του, ἐκδοθεῖσαι ἀργότερα εἰς 2 ὀγκώδεις τόμους, ἀποτελοῦν σπουδαιοτάτην πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀπὸ αὐτὸν πληροφορούμεθα ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχε γίνη τῆς μόδας καὶ ὅτι εἰς τὴν Μάντουαν ἀκόμη καὶ τὰ παιδιὰ ἐγνώριζον ἑλληνικά, ἀναφέρει δὲ τὴν κόρην τοῦ Μαρκησίου τῆς Μαντούης, ἡ ὁποία εἰς ἡλικίαν ὀκτὼ ἐτῶν ἀνεγίνωσκεν ἑλληνικά [4]. Ὁ Τραβερσάρη ἐδιδάχθη τὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Χρυσολωρᾶν εἰς τὴν Βενετίαν, ἐξήσκησε δὲ μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς. Εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας ἐξεπροσώπει τὸν Πάπαν καὶ προσεφώνησε τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἑλληνιστί. Αὐτὸς συνέταξεν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τὴν πρᾶξιν τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀνέγνωσεν εἰς τὴν τελευταίαν συνεδρίασιν τῆς Συνόδου. Πλὴν τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν ἔργων, μετέφρασε διάφορα θεολογικά, ὡς τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθανασίου, Βασιλείου καὶ ἄλλων.

[1] Bruni, Epistolae, παρὰ Melius VI, 9.
[2] Voigt, ὡς ἄνω I, 284.
[3] Traversari Epistolae VI, 23, 25, 27.
[4] Ἡ βεβαίωσις αὕτη θεωρεῖται ἐν τούτοις κάπως ὑπερβολική.

Ὁ ***Γρηγόριος Τιφέρνας ἢ Τιφέρνο*** (Tifernas ἢ Tiferno), γεννηθεὶς εἰς τὴν Città di Castello, περὶ τὸ 1415, μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Χρυσολωρᾶ, τελειοποιηθεὶς εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐδίδαξεν ἑλληνικὰ εἰς τὴν Νεάπολιν, Μιλᾶνον καὶ Ρώμην. Ὁ Πάπας Νικόλαος Ε΄ τοῦ ἀνέθηκε τὴν μετάφρασιν διαφόρων ἑλληνικῶν ἔργων. Κατὰ τὸ 1455 ἀνεχώρησε διὰ Παρισίους, ὅπου τοῦ ἀνετέθη ἡ πρώτη ἕδρα διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἀλλὰ μετὰ τέσσαρα ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 1466. Αἱ σπουδαιότεραι μεταφράσεις του εἶνε αἱ τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Δίωνος Χρυσοστόμου [1].

Καὶ ***ὁ Λεονάρδος Μπρουνι*** (Leonardo Bruni Aretino), ὁ ἐπικληθεὶς ***Ἀρετῖνος*** ἀπὸ τὴν πατρίδα του Arezzo, ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Φλωρεντίαν ὑπὸ τὸν Χρυσολωρᾶν, καὶ μετέφρασε πλεῖστα ἑλληνικὰ ἔργα, ὡς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον τῆς μελέτης μας. Καίτοι αἱ μεταφράσεις του εἶνε ἐλεύθεραι, μὴ ἀποδίδουσαι πιστῶς τὸ κείμενον, ἐν τούτοις εἶχον μεγάλην ἐπιτυχίαν, ἐκτιμώμεναι διὰ τὴν ὡραίαν λατινικὴν γλῶσσάν των.

*
* *

Ὁ Vittorino dei Ramboldini (1378-1446) ἐγεννήθη εἰς τὸ Feltre. Εἰκοσαετὴς μετέβη εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου ἐσπούδασεν ἑλληνικὰ ὑπὸ τὸν Γκουαρῖνον. Ἦτο ἀπὸ τοὺς μᾶλλον ἐνθουσιώδεις διδασκάλους τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ἡ Μάντουα, ὅπου ἐδίδασκεν, ἔγινε τὸ κέντρον τῶν νέων οἱ ὁποῖοι ἐπὶ εἰκοσαετίαν παρηκολούθησαν μὲ ζῆλον τὰς παραδόσεις του. Κατὰ τὸ 1411 ἐδίδασκε τὸ περὶ Παιδείας ἔργον τοῦ Πλουτάρχου, ἐθαυμάζετο δὲ τὸ σύστημα τῆς διδασκαλίας του. Οἱ ἑξήκοντα μαθηταί του ἐλάτρευον τὸν διδάσκαλον των. Ἐδίδαξεν Ὅμηρον, Ἡσίοδον, Πίνδαρον,

[1] Crevier, Histoire de l'Université de Paris IV 243.

δραματικούς, Ἡρόδοτον, Ξενοφῶντα, Ἰσοκράτην, Δημοσθένη, Πλούταρχον καὶ Ἀρριανόν [1]. Βοηθούς του εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς εἶχε τοὺς Γεώργιον Τραπεζούντιον καὶ Θεόδωρον Γαζῆν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐφοίτων εἰς τὴν σχολήν του διὰ νὰ μάθουν λατινικά, ἀνταπέδιδον δὲ τὴν διδασκαλίαν βοηθοῦντες τὸν διδάσκαλόν των εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς. Πλεῖστοι τῶν Ἰταλῶν ἑλληνιστῶν τῶν μετέπειτα χρόνων ἐφοίτησαν εἰς τὴν σχολήν του, ἡ ὁποία ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἐν Ἰταλίᾳ.

Μία οἰκογένεια ἑλληνιστῶν εἶνε ἡ τοῦ Decembrio. Ὁ πατήρ του Οὐβέρτος (Uberto 1370-1427) ἐσπούδασε τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τὸν Χρυσολωρᾶν, καὶ ἤρχισε τὴν μετάφρασιν τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος, τὴν ὁποίαν ἐτελείωσεν ὁ υἱός του Pier Candido Decembrio (1399-1477). Οὗτος, διδαχθεὶς τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τὸν πατέρα του, ἔγινε γραμματεὺς τοῦ ἡγεμόνος Βισκόντη ἀπὸ τοῦ 1419 μέχρι τοῦ 1447. Κατόπιν μετέβη εἰς Ρώμην καὶ Νεάπολιν, τέλος δὲ εἰς Φερράραν. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν μετάφρασιν ἑλλήνων συγγραφέων. Τὸ 1439 ἔστειλεν εἰς τὸν Humphrey, Δοῦκα τοῦ Gloucester, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὸ χειρόγραφον τῆς μεταφράσεώς του τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὸ 1440 ἀπέστειλε μὲ ἀφιέρωσιν πρὸς τὸν Ἰωάννην Β΄ τῆς Καστίλλης μετάφρασιν τῶν τεσσάρων πρώτων ἀσμάτων καὶ τοῦ εἰκοστοῦ τῆς Ἰλιάδος. Τὸ 1453 παρέδωκεν εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε΄ μέρος τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀρριανοῦ. Ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ὡς μία ἀπὸ τὰς μᾶλλον ἐξεχούσας μορφὰς τῆς Ἀναγεννήσεως [2].

Ὁ Κάρολος Μαρσουππίνη (Marsuppini) ἀναλαβὼν

[1] Woodward. W. Vittorino da Feltre and other Humanist Educators — Sabbadini, Le scoperte dei Codici Latini e greci nei Secoli XIV e XV. σελ. 60.

[2] Geiger, Renaissance 159, ὅπου δημοσιεύεται καὶ μετάλλιον μετὰ τῆς εἰκόνος του, κατασκευασθὲν τὸ 1450, ἀπὸ τὸν διάσημον Pisanello. — Voigt, ὡς ἄνω Β΄. 256. — Einstein, Italian Renaissance in England 5-7.

κατὰ τὸ 1431 τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἐξέπληξε τοὺς ἀκροατὰς τοῦ πρώτου μαθήματός του διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν παραπομπῶν τὰς ὁποίας ἀνέφερεν ἐκ μνήμης. Ἦτο δὲ καὶ λαμπρὸς ποιητής, μεταφράσας εἰς λατινικοὺς στίχους τὴν Βατραχομυομαχίαν καὶ τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Ἰλιάδος [1].

Μεσῆλιξ πλέον ὁ ***Πέτρος Βεργέριος*** (Vergerio), μαθὼν ὅτι ὁ Χρυσολωρᾶς ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Φλωρεντίαν ἔσπευσε νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ μαθήματά του καὶ ἔγινεν εἷς ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοτέρους μαθητάς του, μεταφράσας τὸν Ἀρριανόν. Ὅτε δὲ ἀπέθανεν ὁ ἀγαπητός του διδάσκαλος ἔγραψε τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ [2].

Ἄλλοι μαθηταὶ τοῦ Χρυσολωρᾶ ἦσαν ὁ Ἰάκωβος d'Angelo, ὁ ὁποῖος μετέφρασε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς βίους τοῦ Πλουτάρχου καὶ τὴν Κοσμογραφίαν τοῦ Πτολεμαίου, ὁ Giannozzo Manetti (1396-1459) [3], ὁ ὁποῖος δικαίως ἐθεωρεῖτο ὡς εἷς τῶν καλυτέρων ἑλληνιστῶν τῆς ἐποχῆς του μεταφράσας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ Ognibuono da Lonigo διδάξας τὰ ἑλληνικὰ εἰς τὴν Βενετίαν καὶ μεταφράσας τοὺς Αἰσωπείους Μύθους καὶ τὸ περὶ θήρας ἔργον τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ ὁ ***Νικόλαος Νίκκολλι*** (Niccolli 1363-1437), ὁ ὁποῖος, ἐμβαθύνας εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀνέλαβε τὴν διόρθωσιν τῶν ἐσφαλμένων γραφῶν τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων [4], ἔργον λίαν δύσκολον διὰ τὴν ἐποχήν. Ὁ Ρωμαῖος ***Λαυρέντιος Βάλλα*** (Valla 1407-1457) βαθὺς ἑλληνιστής, προσελήφθη ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσον ὡς γραμματεύς του, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ τοῦ μεταφράζῃ ἕλληνας συγγραφεῖς. Εἰς τὴν Νεάπολιν τότε ὁ Βάλλα ἤνοιξε σχολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδασκε ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν. Τὸ 1447 μετέβη εἰς τὴν Ρώμην ἵνα προσφέρῃ εἰς τὸν Πάπαν Νικόλαον Ε΄ τὴν πρώτην

[1] Bandini, Bibliot. Leop. Laurent B' 439.
[2] Combi, Epistole di Vergerio.
[3] Naldus, Vita Manetti εἰς Muratori Τόμ. Κ' 529.
[4] Vespasiano, Nicolo Niccolli καὶ Tiraboschi Τόμ. ΣΤ' 129-137.

πλήρη λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁμήρου, μετὰ τὴν γενομένην ἀτελῆ ὑπὸ τοῦ Πιλάτου. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Νεάπολιν ὅπου καὶ ἀπέθανε (1407 - 1457) [1].

Φίλος τοῦ Βησσαρίωνος, ὁ ***Νικόλαος Περόττη*** (Perotti 1430 - 1480) ἔμαθε τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τὸν φίλον του καρδινάλιον. Γενόμενος ἐπίσκοπος, δὲν παρήτησε τὴν καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

* * *

Ἡ σύντομος ἀνασκόπησις τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὴν ὁποίαν ἐξεθέσαμεν εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην, νομίζομεν ὅτι ἀπέδειξε τὸ σφαλερὸν τῆς γνώμης τῶν πιστευόντων ὅτι ἡ Ἀναγέννησις ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταφυγόντας εἰς Ἰταλίαν Ἕλληνας λογίους.

Βεβαίως μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐδόθη μεγαλυτέρα ὥθησις εἰς τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν ἐν τῇ Δύσει, λόγῳ τῆς ἐκεῖ συρροῆς πολυπληθῶν Ἑλλήνων λογίων προσφύγων, ἀλλ' ἤδη τὸ ἔδαφος εἶχε καταλλήλως προετοιμασθῆ ἐπὶ ἕνα καὶ πλέον αἰῶνα ἀπὸ τοὺς προδρόμους τῆς Ἀναγεννήσεως ταύτης. Συνεπῶς, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐπήρχετο ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τίποτε δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ πλέον τὴν ἄνθησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Δύσιν, διότι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Πετράρχου δὲν ἔπαυσε καλλιεργουμένη ἡ ἑλληνικὴ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ δέκατος τέταρτος λοιπὸν αἰὼν εἶδε γεννωμένην καὶ ὁ δέκατος πέμπτος ἐθαύμασεν ἀνδρουμένην καὶ γιγαντωθεῖσαν τὴν Ἑλληνικὴν Ἀναγέννησιν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

[1] Valla, Opuscola Tria. Ἔκδοσις Βασιλεία 1540 - 43. — Tiraboschi Τόμ. ΣΤ' 1057 - 72. — Vahlen, Lorenzo Valla, ein Vortrag.

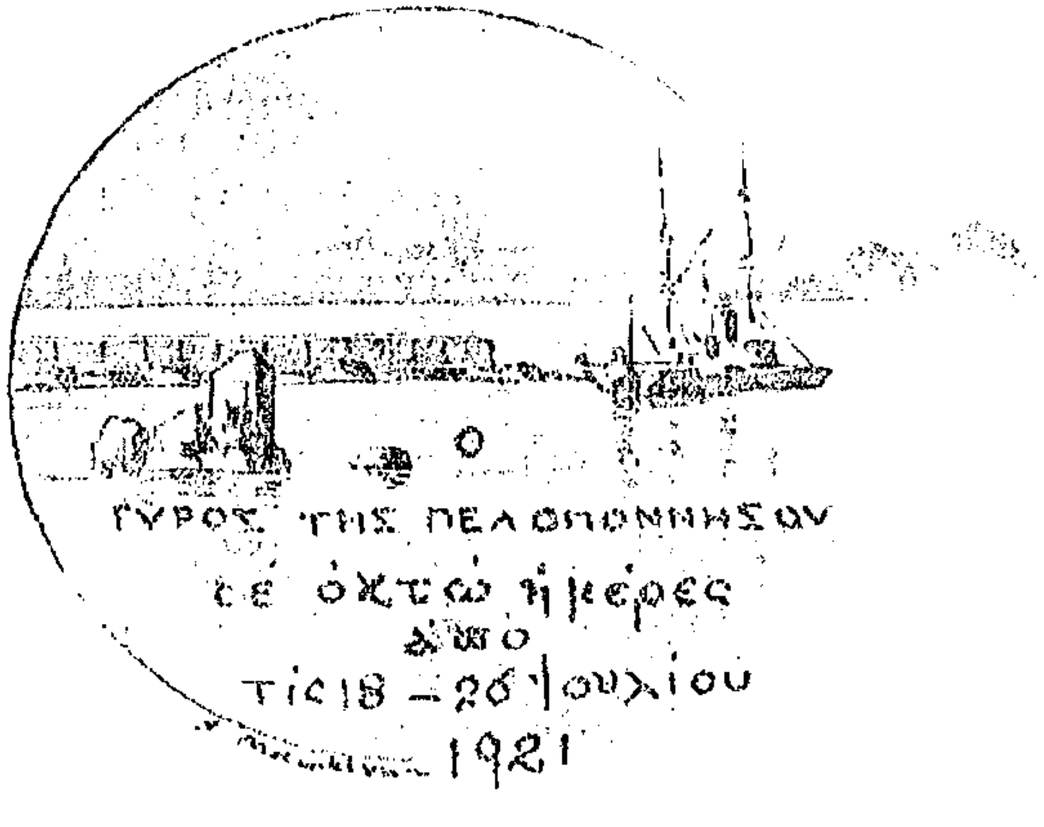

Τὸ λιμάνι τῆς Κυπαρισσίας εἶναι μικροσκοπικό. Δὲν ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ φιλοξενῇ ὑπερωκεάνεια οὔτε τεράστια πολεμικὰ καθὼς τὰ φιλοξενεῖ σχεδὸν κάθε χρόνο τὸ θεόκτιστο λιμάνι τῆς Πύλου. Ἐδῶ μόνον μικρὰ καΐκια μὲ κατάλευκα πανιά, σὰν ὡραῖοι κύκνοι, ἀργοκίνητα καὶ ναζιάρικα μπαινοβγαίνουν ἀπὸ τὸ ἥσυχο λιμάνακι μας. Κάθε Κυριακὴ πρωΐ πρωΐ ἀκούγεται καὶ σφύριγα βαποριοῦ. Εἶναι τὸ μικρὸ ἐπιβατικὸ ἀτμόπλοιο «Ἁγία Βαρβάρα» ποὺ ἐκτελεῖ ταχτικὰ τὸ γῦρο τῆς Πελοποννήσου.

Μόλις ἀγκυροβολεῖ στὸ μικροσκοπικὸ λιμάνι μας τὸ τριγυρίζουν οἱ βάρκες. Τὸ βίντσι δουλεύει, ἐπιβάτες ἐπιβιβάζονται, ἄλλοι βγαίνουν νὰ πιοῦν κρύο νερὸ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πηγὴ τοῦ Διονύσου ποὺ ἑνώνει τὰ νερά της μὲ τ' ἁρμυρὰ κύματα. Ἀπὸ τὰ ἄφθονα αὐτὰ κρυόνερα πάντα τὸ ἀτμόπλοιο παίρνει νερὸ γιὰ τοὺς ἐπιβάτες ὡς ποὺ νὰ φθάσῃ στὸν Πειραιᾶ.

Δὲν περνάει μιὰ ὥρα καὶ τὸ σφύριγμα ἀκούγεται πάλι. Ὁ ἔλικας αὐλακώνει τὰ νερὰ καὶ τὸ πλοῖο μᾶς ἀποχαιρετᾶ

γιὰ νὰ μᾶς ξαναεπισκεφτῆ τὴν ἐρχομένη Κυριακή. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς Κυριακάδες ἀποφασίσαμε καὶ μεῖς νὰ γίνωμε ταξιδιῶτες. Στὶς 18 Ἰουλίου 1921 ἀνεβήκαμε τὴ σκάλα τοῦ βαποριοῦ.

Ὁ ὑποπλοίαρχος καπτὰν-Δημήτρης μᾶς δέχτηκε μὲ καλωσύνη. Ὁ καμαρότος μὲ πολλὴ εὐγένεια μᾶς προσέφερε καρέκλες ἀπάνω στὴ γέφυρα καὶ μεῖς παραγγείλαμε τὸ πρωϊνὸ καφεδάκι . . .

—Καπτάν-Δημήτρη, μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε τὸν κύριο πλοίαρχο,

—Δυστυχῶς ὁ Καπτάν-Ἀνδρέας εἶναι ἀνήμπορος στὴν καμπίνα του . . . μᾶς ἀπαντᾶ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἐκείνη βραχυλογία τῶν θαλασσινῶν καὶ μὲ τὴν ἀλβανίζουσα προφορά, σὰν Σπετσιώτης ποὺ ἦταν . . .

—Μὰ δὲν εἰδοποιεῖτε νὰ ἔλθη ἕνας ἰατρός; εἴπαμε ὅλοι μὲ μιὰ φωνὴ δείχνοντας τὴν ἀνησυχία καὶ τὴ λύπη μας συγχρόνως.

—Δὲν εἶναι εὔκολο, . . ὁ ἰατρὸς ὡς ποὺ νἄρθη ἀπὸ τὴν ἄπάνω πόλη θὰ περάση πολλὴ ὥρα . . . ὅταν φθάσωμε στὴν Πύλο εἶναι εὔκολο νὰ ἔρθη ἰατρός — καὶ συγχρόνως σφύριξε κ' ἔδοσε διαταγὴ νὰ σηκώσουν ἄγκυρα . . . Ὁ ἥλιος πρόβαλε ἀπὸ τὰ πέρα βουνὰ κ' ἕνα δροσερὸ ἀεράκι μᾶς χάϊδευε τὸ πρόσωπο . . .

Μόλις κάμψαμε τὸ λιμενοβραχίονα ἄρχισε νὰ ταλαντεύεται τὸ πλοῖο μας σὰν καρυδόφλουδα, μολονότι ἄνεμος δὲν φυσοῦσε οὔτε κύματα εἶχε ἡ θάλασσα, ἐν τούτοις τὸ πλοῖο ὅλο σάλευε κ' ἡ πρῴρα του ἀνεβοκατέβαινε σὰν νὰ προσκύναγε τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο, γιατὶ ἦταν φουσκοθαλασσιά.

Τόσο πολὺ μᾶς τάραξε ποὺ γιὰ μιὰ στιγμὴ σκεφτήκαμε νὰ διακόψωμε τὸ ταξίδι μόλις θὰ φθάναμε στὴν Καλαμάτα . . . Ὅλων μας τὰ πρόσωπα ἔγιναν ὠχρὰ κ' ἡ εἰκόνα τῆς μεταμελείας ἦτον ζωγραφισμένη . . .

Καθήμεθα στὴ γέφυρα ἀκίνητοι καὶ μελαγχολικοί . . . Ὁ μικρὸς υἱός μου, ποὺ ἦταν πρῶτα τόσο ζωηρὸς κι' ἀεικίνητος, ἤρθε καὶ ξαπλώθηκε κι' αὐτὸς στὰ πόδια τῆς μητέρας του. Κ' ἔτσι ὅλοι μας ὁ ἕνας κύτταζε τὸν ἄλλον χωρὶς νὰ

προφέρη λέξη. Τὴ μελαγχολικὴ αὐτὴ σιγὴ τὴ διακόπτει ὁ καπτάν-Δημήτρης.

—Ἡ θάλασσα εἶναι καλή, μᾶς λέγει, εἶναι γεμάτη ὑγεία ἂν κάνετε καὶ ἔμετὸ τότε τὸ στομάχι θὰ καθαρίση πιὰ καὶ θά χετε ὄρεξη!

Ὅλ' αὐτὰ ἡμεῖς τἀκούγαμε χωρὶς βέβαια νὰ δίδωμε οὔτε πίστη οὔτε προσοχή . . . Ἐν τούτοις ὁ καθαρὸς ἀέρας, ἡ ἀπασχόλησή μας μὲ τὰ νέα μέρη ποὺ βλέπομε μετρίαζαν ὅλο ἕνα τὴν ἐνόχληση. Ἔπειτα κι' αὐτὴ ἡ φουσκοθαλασσιὰ μετριάστηκε πολὺ κ' ἔτσι δὲν ἀργήσαμε νὰ ρθοῦμε στὴ προτέρα καλὴ κατάσταση . . .

* * *

Δὲν εἴχαμε ἀκόμη διανύση ἕνα μίλι καὶ θαυμάζαμε τὴν ὁλοπράσινη καὶ κατάφυτη ἀκτὴ τῆς Πελοποννήσου. Μᾶς παρουσιάστηκε ἕνα ὡραιότατο Ἐκκλησάκι, τόσο κοντὰ στὴ θάλασσα ποὺ τὰ κύματα σχεδὸν βρέχανε τοὺς τοίχους. Ἡ τοποθεσία λέγεται Ἀγρίλης καὶ τὸ Ἐκκλησάκι εἶναι ἀρχαῖος βυζαντινὸς ναὸς τῆς Κοιμήσεως, κτίσμα Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου τοῦ προτελευταίου Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Στὴ θέση αὐτή, κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἦτο τὸ σημερινὸ χωριὸ Χιλαζόνι, τὸ ὁποῖον κατεστράφη ἀπὸ τοὺς πειρατὰς κ' οἱ χωρικοὶ ἄφησαν πιὰ τὴ θέση αὐτὴ κι' ἔκτισαν τὸ χωριὸ δύο μίλια μακρύτερα ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἐκεῖ ὅπου καὶ τώρα βρίσκεται. Ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὸ ἐρειπωμένο χωριὸ καὶ τὴ γκρεμισμένη Ἐκκλησιὰ ἀσκήτευε ἕνας καλόγερος. Μιὰ μέρα πέρασ' ἀπ' ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὅταν ἀκόμη ἦταν Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ. Ὁ καλογέρος προσποιήθηκε πὼς δὲν τὸν γνώριζε καὶ τοῦ λέγει:

—Ἐσὺ θὰ βασιλεύσης . . .

—Ἂν βασιλεύσω, τοῦ ἀπαντάει ὁ Ἰωάννης, τί θέλεις νὰ σοῦ κάνω;

Κι' ὁ καλόγερος εἶπε:

— Θέλω νὰ μοῦ κτίσης τὴν Ἐκκλησιά.

Ὁ Ἰωάννης ἐβασίλευσε κ' ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεση. Ἔκτισε τὴ μικροσκοπικὴ ἐκείνη Ἐκκλησία καὶ τὸ ὕλικό, λέγει ὁ Σάθας, πὼς τὸ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Πόλη μὲ τὶς γαλέρες...

Τώρα ἡ φουσκοθαλασσιὰ ἔπαψε ἐντελῶς. Ἡ θάλασσα εἶναι ἥσυχη, ὁ οὐρανὸς καθαρός, τὸ ἀεράκι δροσερὸ κ' ἡ ὄρεξη αὐξάνει.

Μπροστά μας διαγράφεται ἕνα ὡραιότατο νησάκι. Εἶναι ἡ νῆσος Πράτη. Ἀπὸ μακρυὰ ποὺ τὴ βλέπομε μᾶς φαίνεται σὰν μιὰ μεγάλη σαύρα ἁπλωμένη στὴ θάλασσα. Ἐκεῖ δὲν κατοικεῖ κανείς. Οἱ κάτοικοι τῶν Γαργαλιάνων ἀποβιβάζουν, τὸν χειμῶνα, τὰ ποίμνιά των γιατὶ ἔχει καλὴ βοσκή. Στὴ μέση τοῦ νησιοῦ διακρίνω ἕνα μικρὸ ἐκκλησιδάκι ποὺ φαίνεται σὰν λευκὸ ἄνθος σ' ἕνα καταπράσινο μπουκέτο. Εἶναι ἡ Παναγούλα κοντὰ στὸν ὅρμο τοῦ νησιοῦ [1].

Καθήμεθα ἀναπαυτικὰ στὶς καρέκλες μας καὶ θαυμάζομε ἀπὸ μακρυὰ τὸ ὡραῖο νησάκι, ποὺ εἶναι κι' αὐτὸ ἀπὸ τὰ παράδοξα τῆς φύσεως, γιατὶ καθὼς εἴπαμε, ὁμοιάζει μὲ μιὰ μεγάλη σαύρα ἁπλωμένη στὴ θάλασσα.

Ὁ καπτάν-Δημήτρης ἀκουμπισμένος σὲ δυὸ καρέκλες κλεῖ τὰ μάτια του καὶ τὸν παίρνει γλυκὰ γλυκά. Ἡ μεγάλη κ' ἐκφραστικὴ κεφαλή του, τὰ κλεισμένα μάτια, τὸ κρεμασμένο τσιγάρο, μ' ἀναγνάζουν νὰ προσθέσω κ' ἕνα σκίτσο στ' ὁδοιπορικό καρνέ μου...

—Καπτάνιε, ποῦ ὁρίζεις νὰ φουντάρω; ἀκούγεται ἕνας ναύτης καὶ συγχρόνως τραβάει ἕνα σκοινὶ κι' ἀκούγεται τὸ ὀξὺ σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ. Ὁ ὑποπλοίαρχος ἄνοιξε τὰ μάτια του καὶ εἶδε τριγύρω του χασμώμενος... Ἔπειτα ἐπρόσθεσε: λίγο ἀριστερὰ καὶ φουντάρετε...

Ἀράξαμε στὸ ἀνοικτὸ λιμάνι τῆς Μαράθου. Πολὺ πλησίον καὶ ἀπέναντι ἁπλοῦται ἡ Πρώτη μὲ τοὺς κατακόκκινους κι' ἀπόκρημνους βράχους. Ἡ Μάραθος εἶναι ἐπίνειον τῶν Γαγαλιάνων, ποὺ εἶναι κτισμένοι μιὰ ὥρα περίπου ψηλότερα. Ὅλη ἡ ἔκταση ποὺ χωρίζει τὴ Μάραθο ἀπὸ

[1] Ἴδε Ἡμ. Μ. Ἑλλ. 1933.

τοὺς Γαργαλιάνους εἶναι κατάφυτη ἀπὸ ἀμπέλια, σταφίδες κ' ἐλιές. Οὔτε μιὰ σπιθαμὴ δὲν βρίσκεται ἀκαλλιέργητη. Οἱ Γαργαλιανιῶτες εἶναι πολὺ ἐργατικοί. Ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Μαράθου ξάγεται τὸ λάδι, τὸ κρασὶ κ' ἡ σταφίδα τῶν Γαργαλιάνων καὶ τῶν περιχώρων.

Δεύτερο σφύριγμα καὶ τὸ πλοῖο φεύγει κι' ἀφίνει πίσω τὸ ὡραῖο νησάκι. Περνοῦμε τώρα πολὺ πλησίον ἀπὸ τὴν κατάφυτη ἀκτή. Σὲ λίγο μπροστά μας διαγράφεται ἡ Σφακτηρία.

Εἶναι ἕνας τεράστιος λιμενοβραχίων ποὺ προφυλάττει τὸν λιμένα τῆς Πύλου ἀπὸ τὴν ὀργὴ τῶν κυμάτων, ὅταν εἶναι κακοκαιρία. Μολαταῦτα τὰ κύματα μὲ τὴν ὑπομονήν των κατατρώγουν ὅλο ἕνα τὰ πλευρά της, ἀποκόπτουν πελώρια πέτρινα βουνὰ καὶ τὰ καταποντίζουν στὸ βυθὸ κ' ἔτσι ἀνοίγουν δρόμο πρὸς τὸν λιμένα. Δύο ἀπομεμονωμένοι βράχοι σχηματίζουν εἴσοδο στὸ λιμένα.

* * *

Τὸ πλοῖο μας ἔχει γραμμὴ πρὸς τοὺς δύο αὐτοὺς γίγαντας, ποὺ στέκονται ὑπερήφανοι καὶ κατάμαυροι, καὶ μπαίνομε στὸ λιμάνι τῆς Πύλου. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀσφαλέστερο λιμάνι. Ἐδῶ πολλὲς φορὲς καταφεύγουν οἱ μεγάλοι Εὐρωπαϊκοὶ στόλοι τῆς Μεσογείου, ὅταν κάνουν μεγάλα γυμνάσια, καὶ τότε οἱ κάτοικοι τῆς Πύλου κάμνουν τὴν τύχην των, πωλοῦν τοὺς ἀκαμάτες ἀροτῆρες καὶ διπλασιάζουν τὴν ἀξία τῶν τροφίμων. Βρισκόμεθα στὰ βασίλεια τοῦ Ὁμηρικοῦ Νέστορα. Ἐκεῖ ἀποτεφρώθηκε ὁ ὑπερήφανος Τουρκο-αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπὸ τὶς φρεγάδες τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων κ' ἔληξαν τὰ βάσανα τοῦ μεγάλου μας ἀγῶνος.

Σήμερα οἱ ψαράδες τοῦ κόρφου μαζὶ μὲ τὰ ψάρια ἀνασέρνουν καὶ κανένα σιδερικὸ ἀπὸ τὰ τούρκικα καράβια ποὺ σέπονται στὸν πυθμένα. Ἀπάνω σ' ἕνα βράχο, ποὺ τὸν δέρνουν ἀδιάκοπα τὰ κύματα, ὑψώνεται τὸ μνημεῖο τοῦ Σάντα-Ρόζα. Σ' ἄλλο βράχο τὸ μνημεῖο τῶν Ρώσων καὶ

πλησίον ὁ τάφος τοῦ δοξασμένου Τσαμαδοῦ. Παρέκει λάμπει πάλλευκο τὸ περίλαμπρο μνημεῖο τῶν Γάλλων. Οἱ Ἕλληνες ποὺ πάντα εὐγνωμονοῦν, ἀνήγειραν παντοῦ στοὺς ξένους, ποὺ ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία, τῆς εὐγνωμοσύνης τὰ μνημεῖα, πόσοι ὅμως Ἕλληνες ἔπεσαν ἀγωνιζόμενοι γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν ξένων κ' ἐλησμονήθηκαν ἐκεῖ!

Ἀπὸ τὸ πλοῖο μας βλέπομε τὸ φρούριο «Νιόκαστρο» ποὺ σώζεται ἀκέραιο γιατὶ στὰ 1828 τὸ εἶχε ἐπισκευάσει ὁ στρατηγὸς Μαιζών. Ἔχει ἐπάλξεις, πολεμίστρες, δεξαμενές, προμαχῶνες καὶ ἐν γένει εἶναι καθ' ὅλα ὅμοιο μὲ πολλὰ Ἐνετικὰ φρούρια ποὺ σὲ πολλὰ μέρη σώζονται ἀκόμα. Σήμερα στὸ φρούριο αὐτὸ φυλακίζονται κατάδικοι. Μπαίνουν ἐκεῖ στ' ἀνήλια σκοτάδια καὶ δὲν βγαίνουν παρὰ μόνον διὰ τὸν ἐνταφιασμό!

Ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκτίσθη ἐκεῖ ἐκκλησία «Μεταμόρφωσις» γοτθικοῦ ρυθμοῦ. Ἔπειτα ἐπὶ Τουρκοκρατίας μετεβλήθη εἰς Τζαμὶ καὶ ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ἐπάνασταση περιῆλθε στὴν Ὀρθοδοξία. Στὴν Ν.Δ. γωνία σώζεται ἀκόμη ἡ βάση τοῦ μιναρέ...

Ἡ Πύλος εἶναι κωμόπολις, ἡ ὁποία μᾶς ὑπόσχεται πολλὰ λόγῳ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἐργατικότητος τῶν κατοίκων. Στὴν προκυμαία εἶναι ἡ Πλατεῖα τῶν τριῶν ναυάρχων ἀρκετὰ κομψὴ καὶ γύρω τὰ μαγαζιὰ καὶ ὡραῖα σπίτια. Τώρα λειτουργεῖ ἐκεῖ καὶ Γυμνάσιο.

Ὅταν βρίσκεται κανεὶς μέσα στὸ λιμάνι τῆς Πύλου καὶ ρίξῃ μιὰ ματιὰ τριγύρω του θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἡ Σφακτηρία κάποτε ἦταν καθ' ὅλα ἑνωμένη μὲ τὴν ξηρὰ καὶ ὅτι ὅλο τὸ σημερινὸ λιμάνι ἦταν μιὰ ὁμαλὴ ἴσως πεδιάδα. Στοὺς περασμένους ὅμως ἐκείνους γεωλογικοὺς αἰῶνας γίνηκε ἐδῶ μιὰ τεραστία καθίζησις. Βούλιαξε λοιπὸν ὅλο αὐτὸ τὸ ἴσωμα κ' ἡ θάλασσα μπῆκε ἀπὸ τὸ μεταξὺ τοῦ φρουρίου καὶ τῆς Σφακτηρίας στενό. Ἔτσι πιὰ ἡ θάλασσα κατέλαβε ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση ποὺ σήμερα εἶναι τὸ θεόκτιστο λιμάνι. Τὸ μέρος αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶπα πὼς μπῆκε ἡ θάλασσα ἦταν τὸν παλαιὸ καιρὸ πολὺ στενό, γιατὶ κι' ὁ Θουκυδίδης λέει πὼς στὴν εἴσοδο αὐτὴ τοῦ λιμένος μόλις χωροῦσαν ἓξ

Ἀθηναϊκαὶ τριήρεις ἐν παρατάξει, ἐνῶ τώρα εὔκολα μπαίνουν ἐν παρατάξει δέκα μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα. Σημεῖον λοιπόν, ὅτι ἡ θάλασσα κατατρώει ὅλο ἕνα τὴ Σφακτηρία καὶ πλαταίνει τὴν εἴσοδο.

Τὸ ὅτι δὲ πράγματι ἔγινε αὐτὴ ἡ μεγάλη καθίζησις ποὺ ἀνέφερα τὸ δείχνουν πολὺ καθαρὰ ὅλα τὰ πρὸς τὸν λιμένα πλάγια τῆς Σφακτηρίας καθὼς κ' οἱ ἀπέναντι ὄχθες τῆς ξηρᾶς. Ἀρκεῖ μόνον νὰ προσέξῃ κανεὶς καλά. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πολὺ πιθανὸν ν' ἀποκόπηκε ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἡ νῆ-

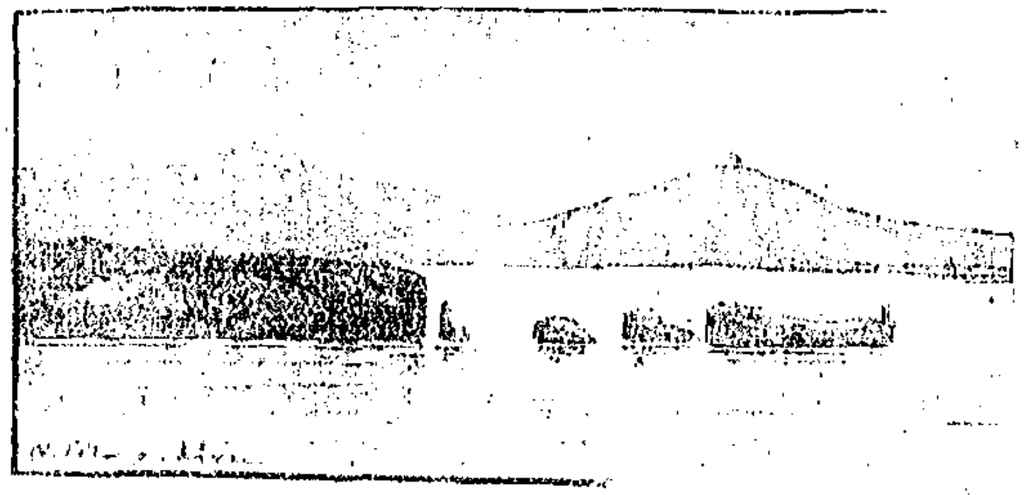

Εἰκ. 1.— Ἡ Σφακτηρία.

σος Πρώτη γιὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Δὲν συμφωνῶ λοιπὸν μὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι λέγουν ὅτι καὶ ἡ Πρώτη καὶ ἡ Σφακτηρία ἐφανερώθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπὸ ἔξαρσιν τοῦ πιθμένος τῆς θαλάσσης.

Ἀλλὰ τὸ πλοῖο μας βιάζεται. Σηκώνει τὴν ἄγκυρα κ' εὐκίνητο σὰν θαλαμηγὸ σχίζει τὰ λευκὰ κύματα καὶ βγαίνει ἀπὸ τὸ λιμάνι.

* * *

Ἀφήνομε πίσω τὰ φρούρια τῆς Πύλου καὶ πλέομε στἄνοικτά...

Μὲ τὸ βλέμμα μας πάντα καρφωμένο στὴν καταπράσινη ἀκτὴ διακρίνομε, ἀπάνω ἀπὸ τὴν Πύλο, ψηλὸ βουνὸ καὶ στὴν κορυφὴ λευκὸ Ἐκκλησάκι. Εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου ποὺ ἑορτάζεται τὸ Μάη. Τώρα πιὰ παίρνομε γραμμὴ γιὰ τὴν Μεθώνη, ἀλλὰ ἡ ἀπόσταση εἶναι μεγάλη. Μόλις διακρίνεται μιὰ λουρίδα γῆς ποὺ εἰσχωρεῖ βαθειὰ στὴ θάλασσα. Ὁ γαλάζιος οὐρανὸς συγχέεται μὲ τὸ γαλάζιο χρῶμα τῆς θάλασσας. Εἴμεθα κυριολεκτικῶς βαφτισμένοι στὸ γλυκὸ αὐτὸ χρῶμα.

Μακρυὰ βλέπω ἕνα γλάρο ποὺ πετάει καὶ σχεδὸν ἐγγίζει μὲ τὰ φτερά του τὰ κύματα. Τὸ πέταμά του μοῦ κινεῖ τὴν περιέργεια, γιατὶ δὲν εἶναι κανονικὸ καὶ συνηθισμένο. Πότε αὐξάνει τὴν ταχύτητα, πότε τὴν διακόπτει ἀποτόμως. Πότε ὑψώνεται καὶ πότε πετάει σχεδὸν ἀπάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Τέλος πάντων μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα ἑνὸς τρελλοῦ πουλιοῦ ποὺ διαρκῶς παίζει μὲ τὰ κύματα. Ἐντείνω τὴν προσοχή μου καὶ μόλις διακρίνω κοντὰ στὸ τρελλὸ αὐτὸ πουλὶ καὶ ἕνα μαῦρο φτερὸ ποὺ σχίζει τὴ θάλασσα καὶ σηκώνει μικροὺς ἀφρούς. Πότε πότε διακρίνω καὶ μία μαύρη ράχη ποὺ γλήγορα βυθίζεται στὸ νερὸ κι' ἀφήνει πίσω ὀλίγον ἀφρό.

—Καπτὰν-Δημήτρη, τί γίνεται πέρα ἐκεῖ μὲ τὸ γλάρο;

—Α! εἶναι τὸ δελφίνι ποὺ πολεμάει νὰ περάσῃ τὸ γλάρο στὴν ταχύτητα!

—Τί λέτε; ἴσα μ' ἐκεῖ φτάνει ἡ μανία τοῦ ψαριοῦ αὐτοῦ, ποὺ θέλει νὰ περνάῃ ὅλους στὴν ταχύτητα;

—Βέβαια, τὸ δελφίνι, ὅταν βλέπῃ τὸ βαπόρι, τρέχει νὰ τὸ προσπεράσῃ, ἀλλὰ ὁ γλάρος τοῦ βγαίνει μπροστὰ καὶ τοῦ ἐξευτελίζει τὴν ταχύτητα. Στέκεται ἀπὸ πάνω του, τὸ προσπερνάει ἕνα δυὸ μέτρα μοναχὰ γιὰ νὰ εἶναι μπροστὰ καὶ νὰ τοῦ κινεῖ τὴν ἄμιλλα! Τὸ δελφίνι προσπαθεῖ νὰ τὸ προσπεράσῃ! Δὲν μπορεῖ! Ὁ γλάρος παίζει μὲ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ δελφινιοῦ. Πολλὲς φορὲς ὁ γλάρος ἔσκασε τὸ δελφίνι, γιατὶ αὐτὸ εἶναι ἐπίμονο ζῷο καὶ φιλότιμο... Πολλὲς φορὲς λοιπὸν πληρώνει τὴν ἐπιμονή του μὲ τὴν ζωή του!

Ἀφήνομε πίσω τὸ παιγνίδι αὐτὸ τοῦ γλάρου καὶ πλησιάζομε στὸν λιμένα τῆς Μεθώνης.

Ἀπὸ τὸ πλοῖο μας βλέπομε τὰ μεγάλα κάστρα τῆς Μεθώνης. Ἄξαφνα πρόβαλε μπροστά μας ἕνας στρογγυλὸς πύργος ποὺ ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸν λευκὸ πύργο τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι κτισμένος ἀπάνω σ' ἕνα μικροσκοπικὸ νησάκι ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ξηρὰ μὲ πολὺ στενὸ δρόμο καὶ

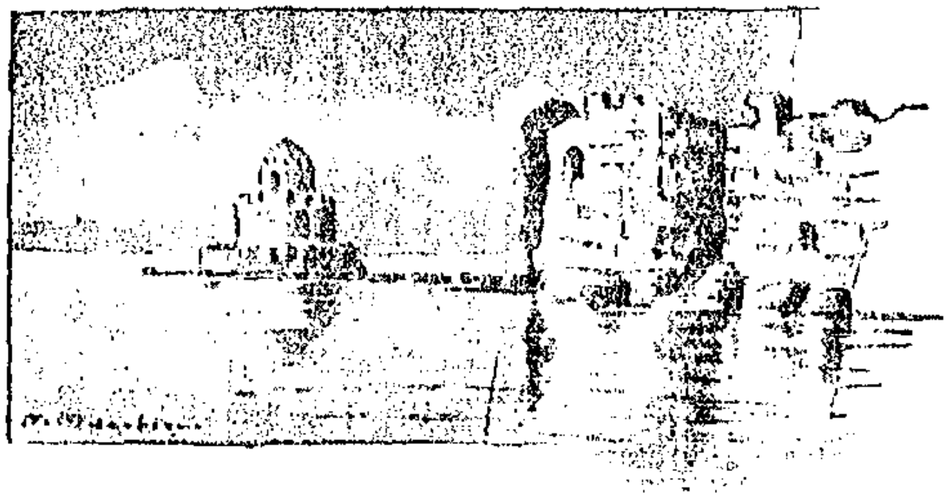

Εἰκ. 2.— Τὰ Κάστρα τῆς Μεθώνης.

γεφύρι. Εἶναι ὁ μεγαλοπρεπὴς πύργος τοῦ Χατζῆ-Χρήστου, τὸ λεγόμενο Μπούρτζι.

Μόλις τὸν ἀντικρίσαμε θυμήθηκα τὰ βάσανα τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Μεθώνης Γρηγορίου, ποὺ μὲ πολλοὺς ἄλλους προκρίτους βρήκανε τὸ μαρτυρικὸ θάνατο μαζὶ μὲ τοὺς χολεριασμένους ἀραπάδες ποὺ εἶχε κλείσει ἐκεῖ ὁ Μπραήμης, ὅταν αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦταν κλεισμένος στὸ Κάστρο κ' ἔκανε τὸν ἄρρωστο γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὶς διαταγὲς τοῦ στρατηγοῦ Μαιζῶνος ποὺ τὸν πρόσταζε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ Μοριᾶ. Ἔπειτα τὸ πλοῖο μας ἀργὰ ἀργὰ μπῆκε στὸ λιμένα κ' ἔριξε τὴν ἄγκυρα. Ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἦσαν ἀραγμένα δύο τρία μικρὰ καΐκια. Ἡσυχία κι' ἀκινησία βασίλευε στὸ λιμάνι

ἐκείνο ποὺ στὸν καιρό του ἦτον ἀπὸ τὰ πλουσιώτερα λιμάνια τῆς Ἀνατολῆς.

Στὸ λιμάνι αὐτὸ καθὼς καὶ στὸ ἄλλο τῆς Κορώνης οἱ Βενετοὶ εἶχαν τὰ ναυτικὰ παρατηρητήρια. Πλοῖο τὸ ὁποῖον ταξίδευε ἀπὸ τὴ Δύση στὴν Ἀνατολὴ ἢ ἀντίθετα πολὺ σπανίως ξέφευγε ἀπὸ τὰ μάτια τῶν φυλάκων, γι' αὐτὸ καὶ πολὺ σωστὰ τὰ δύο αὐτὰ λιμάνια τὰ ἔλεγαν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὰ δύο μάτια τῆς Βενέτικης Πολιτείας. Συλλογίστηκα πὼς βρίσκομαι στὸ λιμάνι τῆς Μεθώνης. Ἐκεῖ ὅπου ἡ δόξα καὶ ὁ πλοῦτος εἶχαν φθάση στὸ κατακόρυφο. Ὅλοι οἱ ἐμπορικοὶ καὶ πολεμικοὶ στόλοι τῆς Μεγάλης Δημοκρατίας, ποὺ ταξίδευαν στὴ Μεσόγειο, στάθμευαν στὸ λιμάνι αὐτό. Δὲν εἶναι εὔκολο λοιπὸν νὰ φαντασθῆ κανεὶς τὴν κίνηση καὶ τὴ ζωὴ ποὺ εἶχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ μικρὸ αὐτὸ λιμάνι ποὺ τώρα φτωχὸ κι' ἐγκαταλελειμμένο φιλοξενεῖ δύο καϊκάκια!

Τώρα βγῆκε καὶ ὁ πλοίαρχος ἀπὸ τὴν καμπίνα του, ὁ ὁποῖος εὐτυχῶς ἔγινε καλὰ χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ ἰατροῦ. Εἶναι δὲ ὁ Καπτάν-Ἀνδρέας ἐκ τῶν ἀρίστων ναυτικῶν τοῦ ἐμπορικοῦ μας ναυτικοῦ, κοσμογυρισμένος καὶ ἄνθρωπος μὲ μεγάλην πεῖραν.

—Κύριε Πλοίαρχε, ἔχομε καιρὸ νὰ βγοῦμε γιὰ νὰ ἰδοῦμε τὰ μεγάλα κ' ἱστορικὰ αὐτὰ Κάστρα τῆς Μεθώνης;

—Ἂν σᾶς φθάνουν δύο ὧρες μπορεῖτε νὰ ἐπισκεφθῆτε τὰ Κάστρα. Ὅταν ἀκούσετε τὸ πρῶτο σφύριγμα νὰ κατεβῆτε, ἡ βάρκα τοῦ βαποριοῦ θὰ σᾶς παραλάβη.

Χωρὶς νὰ χάσωμε οὔτε λεπτὸ κατεβήκαμε στὴ βάρκα καὶ σχίζοντας τὰ ἥσυχα νερὰ τοῦ λιμανιοῦ βγήκαμε στὴν προκυμαία. Λίγα σπίτια ἐκεῖ τριγύρω κι' ἄλλα στὰ πλάγια τοῦ βουνοῦ. Ἕνα παιδάκι μᾶς ἔδειξε τὸ δρόμο ν' ἀνεβοῦμε στὸ Κάστρο. Τὸ ἰσχυρὸ κι' ἀπόρθητο Κάστρο τῆς Μεθώνης ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς βρέχεται ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μόνον ἀπὸ τὸ βορεινὸ μέρος τὸ χωρίζει ἀπὸ τὴν ξηρὰ μιὰ γράνα ποὺ ἔχει βάθος 5-15 μέτρα καὶ πλάτος 20-30. Μάκρος δὲ ἀπὸ τὴ μιὰ παραλία ἕως τὴν ἄλλη 200-250 μ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, μεγάλη τεχνικὴ κρεμαστὴ γέφυρα ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὴν

ξηρὰ στὴ μεγαλοπρεπεστάτη Πύλη τοῦ Κάστρου. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Κάστρου ἦτον ἡ πόλις. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπάνω βλέπει κανεὶς ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ὁρίζοντος καὶ στὴ σειρὰ τὰς Οἰνούσας: τὴ Σαπιέντζα, ποὺ ἔχει τὸ περίφημο λιμάνι Πόρτο-Λογγὸ καὶ στὴν ἄκρη τὸ μεγάλο Φάρο. Καὶ τἄλλα βραχώδη νησάκια εἶναι ὅλα στὴ σειρὰ καὶ λάμπουν στὸν καθαρὸν ὁρίζοντα: ἡ Σχίζα, ἡ Θηγανοῦσα, τὸ Πετροκάραβο ποὺ τὸ λέγουν καὶ Αὐγό, ὅλα εἶναι νησάκια ἐρημικὰ κι' ἄλίμενα.

Μιὰ ὥρα ὁλάκερη περπατούσαμε στὴν ἐρειπωμένη ἐκείνη πόλη, ποὺ εἶδε ν' ἀστράφτη ἡ βαρειὰ πανοπλία τῶν ἀνδρείων ἱπποτῶν, ποὺ εἶδε τὸ ἄνθος τῆς Δημοκρατίας νὰ ἐπιδεικνύη τὸν πλοῦτο καὶ τὴ δόξα, ποὺ εἶδε τὸ Σουλτάνο Βαγιαζίτ, μετὰ τὴν ἅλωση τοῦ Κάστρου νὰ πηγαίνη μὲ τὴν ἀκολουθία του στὸ προσκύνημα τῆς Παρασκευῆς (14 Αὐγούστου 1500), στὴ μεγάλη καθεδρικὴ ἐκκλησία τῶν λατίνων ποὺ εἶχε μεταβληθῆ σὲ Μωαμεθανικὸ Τζαμί! Ἐκεῖ καθήμενος ἀπάνω σ' ἕνα ἐρειπωμένον τοῖχο ἑνὸς παλαιοῦ ἴσως ἀνακτόρου ποὺ ἐπὶ αἰῶνας ἐστέγασε καὶ τῶν Φράγκων τὴν αὐθαιρεσία καὶ τῶν Βενετῶν τὴν ὑπεροψία καὶ τῶν Τούρκων τὴν ὠμότητα, ἔβλεπα τ' ἀγκάθια καὶ τὰ χορτάρια ποὺ σκέπαζαν τὰ μελαγχολικὰ ἐκεῖνα ἐρείπια.

Πέρα ἐκεῖ πρὸς τὴν θάλασσαν ἦτον ἕνα μεγάλο κτίριο μὲ πολλὲς καμάρες. Πήγαμε νὰ ἰδοῦμε. Στὸν ἥσκιο του καθόταν ἕνας ἀσπρομάλλης βοσκὸς καὶ φύλαγε τὸ ὀλίγα πρόβατα ποὺ βόσκανε ἥσυχα κι' ἀμέριμνα στὴν ὁλοπράσινη χλόη. Ρώτησα τὸ γέροντα: Τί ἦταν τοῦτο τὸ κτίριο; καὶ μοῦ εἶπε μὲ ἀπάθεια, πὼς ἦτον παλάτι τῶν Βενετσάνων! Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἀκούστηκε τὸ σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ καὶ μεῖς ἀφήσαμε «τὸ Κάστρο ποὺ τὸ τρέμανε πασάδες καὶ Σουλτάνοι, καὶ τώρα γαλάρι ἐκατάντησε γιὰ καθενὸς τὴ στάνη!»

* * *

Ἀφήνομε καὶ τὸ λιμάνι τῆς Μεθώνης καὶ περιπλέομε τὰ κατάφυτα ἀπὸ ἀμπέλια παράλια. Πρόκειται ν' ἀράξωμε στὸ

ἄλλο ἱστορικὸ λιμάνι τῆς Κορώνης. Ὅπου κι' ἂν πέσῃ τὸ μάτι μας εἶναι τόπος καλλιεργημένος καὶ ἥμερος. Τὸ ἄρωμα τῆς φιλοπονίας τῶν κατοίκων τὸ αἰσθανόμεθα καὶ τὸ ἀναπνέομε.

Ἐρωτῶ κάποιον ἐπιβάτην:

—Κάνετε πολλὲς σταφίδες ἐδῶ;

—Ἀρκετές, μοῦ ἀπαντᾶ, καὶ μολονότι πληρώνομε ἀκριβὸ μεροδοῦλι ἱκανοποιούμεθα ἀπὸ τὴν τιμή.

—Οἱ ἐλιὲς ἔχουν ἐφέτος;

—Ἐφέτος, Κύριε, δὲν ἔχουν γιατὶ πέρσυ ἦτον λαδιά.

—Μὰ τί; τὶς ραβδίζετε ἐδῶ τίς ἐλιές;

—Ἄμ, ἔτσι τὸ βρήκαμε!

—Ἔτσι τὸ βρήκατε κ' ἔτσι τὸ ἀφίνετε; Φροντίσετε νὰ συμμορφωθῆτε μὲ τὶς περιστάσεις. Τώρα τὶς ἐλιὲς δὲν τὶς ραβδίζουν, τὶς μαζεύουν μὲ τὸ χέρι... τὶς κλαδεύουν ὄμορφα καὶ τὶς φουσκίζουν...

—Ἔχεις δίκιο, Κύριε, ἀλλά... κι' ἀμέσως διέκοψε τὴν ὁμιλία του. Σήκωσε τὸ κεφάλι ψηλὰ καὶ βλέποντας ἕνα σύννεφο μελανό, πρόσθεσε: πώ... πώ... τί θὰ γίνουμε ἂν χαλάσῃ ὁ καιρός! οἱ σταφίδες εἶναι κάτω στ' ἀλώνια! πανιὰ δὲν ἔχει κανεὶς ἐδῶ...

—Ἐσεῖς ἐδῶ ἔχετε μικρὰ κτήματα... Τὸν καιρὸ ποὺ ἦταν εὔκολο ν' ἀποκτήσετε πανιὰ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσετε τὸ προϊόν σας, ἔπρεπε νὰ τὸ κάνετε, τώρα βέβαια δὲν εἶναι πιὰ εὔκολο.

—Καλὰ τὰ λές, Κύριε, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐδῶ στὸν τόπο αὐτὸν δὲν εἴχαμε ἀπὸ πουθενὰ φώτιση!

—Ἐ! τώρα εὔχομαι νὰ σᾶς φωτίσῃ ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνάγκη.

Μὲ πλησιάζει ὁ Πλοίαρχος καὶ μοῦ λέγει:

—Τὸ βλέπετε αὐτὸ τὸ νησάκι; σὰν τί ἐμοιάζει;

—Μὰ αὐτὸ μοιάζει μ' ἕνα πράσινο αὐγὸ στὴ θάλασσα.

—Ἀκριβῶς ἔτσι λέγεται τὸ νησάκι αὐτό, Αὐγό. Ἔχει καὶ τὸ παραπούλι του κοντά.

Πράγματι κοντὰ στὸ νησάκι αὐτὸ εἶναι κ' ἕνας ὁλόμαυρος ἀπὸ τὰ κύματα βράχος, ποὺ ἀναρίθμητοι γλάροι πετοῦν τριγύρω γιατὶ ἐκεῖ κατὰ προτίμηση ἔχουν τὶς φωλιές των.

Τώρα πλησιάζομε πολὺ στὴν ἀκτή. Ἀπάνω σ' ἕνα γραφικώτατο λοφίσκο μὲ πολλὰ δένδρα διακρίνω ἕνα ἐκκλησάκι. Εἶναι ἡ μονὴ τῆς Φανερωμένης.

—Ὅλα αὐτὰ τὰ κτήματα, μοῦ λέγει ὁ ἐπιβάτης, εἶναι τῆς Μονῆς.. Ἐμείνανε κἄνα δυό-τρεῖς καλογέροι καὶ τὰ τρῶν!

—Καλὰ κάνουν, τοῦ λέγω, αὐτὸς εἶναι ὁ προορισμός των, νὰ τρῶν ξένα κ' ἕτοιμα!

—Ἐδῶ, μοῦ προσθέτει, βγαίνει κ' ἕνα νερὸ ποὺ εἶναι ἁγίασμα καὶ θαυματουργεῖ!

—Ε! καὶ ποιὸς τὸ ὁρίζει τὸ νερὸ αὐτό;

—Ἄμ' οἱ καλογέροι κι' αὐτό! καὶ τὸ ἐκμεταλλεύονται!

Εἶναι ἀπόγεμα. Ὁ ἀέρας δυνατός, τόσο ποὺ μᾶς βοηθεῖ νὰ φτάσωμε γληγορώτερα στὴν Κορώνη. Ἀφήνομε πίσω τὴ Θηγανοῦσα, περάσαμε τὸν Ἀκρίτα κι' ἀμέσως ἀντικρύσαμε τὰ θεόρατα Κάστρα τῆς Κορώνης..

Εἶναι κι' αὐτὰ μεγάλα κ' ἐπιβλητικά, καὶ φθάνουν ἴσα μὲ τὴ θάλασσα.. Γιὰ νὰ μποῦμε στὸ λιμάνι περνοῦμε πολὺ κοντὰ στὴν ἀκτή. Ἀπάνω μας ὑψώνονται γιγάντεια τὰ τείχη κ' οἱ προμαχῶνες σὲ μιὰ ἀπέραντη σειρά.. Στὰ ὕψη ἐκεῖνα τῶν πελωρίων τειχῶν διακρίνω πολὺ μεγάλες μαῦρες πινακίδες μὲ ἄσπρα γράμματα, ποὺ εἶναι κρεμασμένες στὰ μεγάλα κ' ἐπιβλητικὰ ἐκεῖνα τείχη. Περίεργος νὰ μάθω ποιὸς ἀνήρτησε ἐκεῖ ἀπάνω τὴ ρεκλάμα τῆς βιομηχανίας του ἐζήτησα ἀπὸ τὸν Πλοίαρχο τὸ ναυτικὸ τηλεσκόπιο. Παρατηρῶ μὲ προσοχὴ καὶ διακρίνω καθαρὰ τὰ γράμματα.

Παράδοξο πρᾶγμα!

Ἀντὶ γιὰ ρεκλάμα, διαβάζω ρητὰ τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ προτρέπουν σὲ μετάνοια!

Γιὰ τὸ ἀνεξήγητο αὐτὸ φαινόμενο, ἐπιφυλάχτηκα νὰ ρωτήσω εὐθὺς ὡς θὰ μπαίναμε στὸ λιμάνι τῆς Κορώνης. Δὲν ἐπέρασαν πέντε λεπτὰ τῆς ὥρας καὶ τὸ πλοῖο μας ἄραξε. Ἐδῶ οἱ κάτοικοι εἶναι σχεδὸν ὅλοι ναυτικοί. Ἐπίσης εἶναι ἀνεπτυγμένη ἀρκετὰ καὶ ἡ βιομηχανία κατασκευῆς καϊκιῶν.

Ἐδῶ κατασκευάζονται τὰ ὡραιότερα καὶ τὰ στερεώτερα

καὶ τὸ λιμάνι εἶναι γεμάτο ἀπὸ τὰ πολύχρωμα αὐτὰ Κορωνέϊκα καΐκια.

Ἐδῶ αἰσθάνεται κανείς, ὅτι πνέει τὸ δροσερὸ ἀεράκι τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας. Τὰ θαλασσοπούλια αὐτὰ ταξιδεύουν καὶ στὶς πιὸ ἀπομακρυσμένες θάλασσες γιὰ τὸ ἐμπόριό τους. Ὁ Πλοίαρχος μοῦ ἔλεγε, ὅτι καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Βραζιλίας βρήκανε Κορωνέϊκο καΐκι.

Ἀπὸ τὴν Κορώνη τὸ πλοῖο μας θὰ παραλάβῃ ἀρκετὸ φορτίο.

Μᾶς δόθηκε λοιπὸν καιρὸς νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὰ μεγάλα καὶ φοβερὰ αὐτὰ Κάστρα ποὺ τὰ θαυμάζαμε ἀπὸ τόσο μακρυά.

Ἡ Κορώνη βρίσκεται σήμερα ἀπάνω κάτω στὴ θέση ποὺ ἦτον στὴν ἀρχαία ἐποχὴ ἡ Ἀσίνη. Ἕνας Ἄραψ περιηγητὴς τοῦ δεκάτου αἰῶνος μνημονεύει πρῶτος τὸ σημερινὸ ὄνομα τῆς πόλεως. Μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους κατελήφθη κι' αὐτή, ἀλλὰ πολὺ γλήγορα τὴν πῆραν ἀπ' αὐτοὺς οἱ Βενετοὶ (1207) καὶ τὴν ὠχύρωσαν μὲ τὰ θεώρατα αὐτὰ κάστρα.

Οἱ Βενετοὶ τὴν κράτησαν μέχρι τοῦ 150. Γιατὶ μετὰ τὴ πτώση τῆς Μεθώνης ἀπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Ἔπεσε καὶ ἡ Κορώνη χωρὶς ἀντίσταση. Ἔκτοτε ἀλληλοδιαδόχως ἔπεφτε στὰ χέρια τῶν Βενετῶν καὶ Τούρκων μέχρι τοῦ 1828 ποὺ ὁριστικῶς ἐλευθερώθηκε. Στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας εἶχε ἀναπτυχθῆ στὴν Κορώνη μεγάλο ἐμπόριο καὶ βιομηχανία. Ἐκεῖ κατασκεύαζαν καὶ τὰ περίφημα στὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολιορκητικὰ μηχανήματα ποὺ ἦσαν περιζήτητα στὸν κόσμο. Ἡ Κορώνη ἦτον καὶ ναύσταθμος: δηλαδή, ὅλα τὰ πλοῖα ποὺ ταξίδευαν στὴ Μεσόγειο περνοῦσαν καὶ σταθμευαν καὶ στὴν Κορώνη, γιατὶ ἦτον ὁ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως μέσος σταθμός. Σὰν κέντρο λοιπὸν ἐμπορικὸ ποὺ ἦτον καὶ εἰσαγωγικὸ καὶ ἐξαγωγικό, λαδιοῦ, μετάξης, πρινοκόκκων γιὰ ἐκεῖ τὴ βαφὴ καὶ ἐκλεκτοῦ κρασιοῦ, ἦλθαν κι' ἐγκατεστάθηκαν πάσης φυλῆς κάτοικοι. Ἐκτὸς τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων ἦλθαν Ἑβραῖοι πολλοί, Ἄραβες, Λατῖνοι, ἀλλὰ πρὸ πάντων Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ

Βαγιαζὴτ ἅλωσιν τοῦ Κάστρου ἔφυγαν καὶ μετῴκησαν στὴν Ἰταλία, ὅπου καὶ εὑρίσκονται ἀκόμη καὶ διατηροῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμά των. Τόσο μεγάλα ἦσαν τὰ πλούτη τῆς Κορώνης, ποὺ ὁ Βαγιαζὴτ τ' ἀφιέρωσε στὴ Μέκκα.

Ἀπὸ τὴν προκυμαία ἐπὶ ἕνα τέταρτο ἀνεβαίνομε καὶ ριθάνομε ἀπάνω στὸ Κάστρο.

* * *

Ἡ εἴσοδος εἶναι μεγαλοπρεπὴς κ' ἐπιβλητική. Ὅλη ἡ περιοχὴ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως ἦτον τειχισμένη μὲ τὰ πελώρια ἐκεῖνα τείχη ποὺ μοιάζουν μ' αὐτὰ τῆς φύσεως τὰ ἔργα. Μπαίνομε στὰ θολωτὰ διαμερίσματα, κατεβαίνομε σὲ σκοτεινὰ βάθη, ἀνεβαίνομε ἀπὸ μέσα μὲ κυκλικὰ σκαλοπάτια ἴσαμε ψηλὰ στὶς ὀχυρωμένες σκοπιές. Ἀπ' ἐκεῖ ἀπάνω ἡ θέα εἶναι μαγευτική. Ἡ Θηγανοῦσα φαίνεται σὰν ὡραία πάπια ποὺ λούζεται στὴ γαλανὴ θάλασσα.

Πάλι κατεβαίνομε ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς καὶ θολωτοὺς αὐτοὺς διαδρόμους χωρὶς νὰ γνωρίζωμε γιὰ ποιὰ χρήση κατασκευάστηκε τὸ κάθε διαμέρισμα καὶ θαυμάζομε τὰ κυκλώπεια αὐτὰ ἔργα. Στὰ σκοτεινὰ καὶ ὑγρὰ διαμερίσματα κρέμονται παντοῦ ἀπὸ τοὺς θόλους λαμπυρίζοντες σταλακτίται. Ὅταν βγήκαμε ἀπὸ τὸν λαβύρινθον αὐτόν, βρεθήκαμε ἄξαφνα μπροστὰ σὲ μιὰ πελωρία πύλη ποὺ εἶχε σκαλιστὸ ἀπάνω στὸ ὑπέρθυρο τὸ λιοντάρι τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἕνας σωρὸς ἀπὸ χώματα, πέτρες καὶ κεραμίδια μᾶς ἐμποδίζει νὰ μποῦμε στὸ μεγάλο ἐκεῖνο κτίριο. Ποιὸς ξέρει σὲ πόσους λαβυρίνθους θὰ μπορούσαμε νὰ περάσωμε ἐὰν ἡ πύλη αὐτὴ ἦτον ἀνοικτή.

Ἀφήνομε τὰ ὀχυρωματικὰ αὐτὰ ἔργα καὶ πηγαίνομε νὰ ἰδοῦμε τὴν Ἁγία Σοφία τὴν ἀρχαία Βυζαντινὴ Ἐκκλησία. Στὸ κέντρο τοῦ περιτειχισμένου αὐτοῦ χώρου σώζονται τὰ ἐρείπια τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τρισυπόστατη Ἐκκλησία μὲ πολὺ μεγάλες χιβάδες, μὲ ὄρθιους ἀκόμα τοὺς πεσσοὺς ποὺ βαστοῦσαν τὸν ἐπιβλητικὸ τροῦλο.

Κάτω ἀπὸ τὰ φατνώματα τῶν ἡμιθολίων διακρίνονται

κάπου-κάπου τὰ ψηφιδωτὰ ποὺ στόλιζαν τὴν Ἐκκλησία. Τί θὰ ἦτον λοιπὸν στὸν καιρό της ἡ Ἐκκλησία αὐτή; Καὶ τώρα ἔμειναν τὰ ἐρείπια γιὰ νὰ μᾶς φέρουν στὴ θύμηση τὰ περασμένα μεγαλεῖα! Πάρα κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία σώζεται ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῶν Λατίνων. Εἶναι κι' αὐτὸ μεγάλο κι' ἐπιβλητικὸ κτίριο γοτθικοῦ ρυθμοῦ. Τώρα ἐπισκευάστηκε καὶ εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεητρίας. Στὸ πλάϊ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι σπήλαιο πολὺ βαθύ. Ἐκεῖ μέσα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν σκάψανε καὶ βρήκανε δύο ἁγαλματάκια ποὺ τὰ ἔχουν σὲ προσκυνητάρι στὴν Ἐκκλησία. Τὸ ἕνα παριστάνει τὴν Παναγία βρεφοκρατοῦσα καὶ τὸ ἄλλο παριστάνει τὸν Ἐσταυρωμένο. Καὶ τὰ δυὸ ἁγαλματάκια εἶναι ἀπὸ ἀλάβασιρο. Πιὸ βαθιὰ ἀκόμα βρέθηκε καὶ μιὰ μαρμάρινη πλάκα ποὺ παριστάνει σὲ ἀνάγλυφο ἕνα πρόσωπο ἀνδρικὸ νὰ κάθεται σὲ ἀρχαῖο θρόνο. Ὁ λαὸς αὐτὸν τὸν βάπτισε Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν καὶ τὴν πλάκα τὴν τοποθέτησαν στὴν Ἐκκλησία σὲ προσκυνητάρι! Τὰ δυὸ πρῶτα εἶναι βέβαια Φραγκικὰ καὶ τὸ τρίτο εἶναι ἕνα ἀρχαῖο Ἑλληνικό, ἴσως ἐπιτύμβιο. Παρατήρησα ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ἀρκετὰ καλή. Τὸ προαύλιο τῆς Ἐκκλησίας καθαρὸ καὶ δενδροφυτεμένο. Ἀπ' ἐκεῖ βλέπαμε καλὰ τὶς πινακίδες μὲ τὰ ρητὰ τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ ἦσαν κρεμασμένες στὰ ψηλὰ φρούρια. Ρωτήσαμε τὸν καντηλανάφτη καὶ μᾶς εἶπε πὼς ἐκεῖ ἀπάνω εἶναι μοναστήρι. Ἂν θέλετε νὰ τὸ ἰδῆτε, πρόσθεσε, ν' ἀνεβῆτε ἐκεῖ ἀπάνω καὶ νὰ κτυπήσετε τὴ μικρὴ πορτούλα ποὺ βλέπετε καὶ θὰ σᾶς ἀνοίξουν.

Περίεργοι νὰ ἰδοῦμε τὸ μονοστήρι αὐτὸ καὶ νὰ ρωτήσωμε γιὰ τὶς πινακίδες ποὺ φάνταζαν κι ἀπὸ τὴ θάλασσα ἀκόμα, ἀνεβήκαμε καὶ κτυπήσαμε νὰ μᾶς ἀνοίξουν. Περιμένομε. Ἡ πόρτα δὲν ἄνοιγε. Ξανακτυπήσαμε, δύο τρεῖς φορές, ἀλλὰ ἡ πόρτα δὲν ἄνοιγε. Τότε ὁ Πλοίαρχος ἀδημονοῦσε, ἀλλ' ὅταν τοῦ εἶπα, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο λέγει: «Κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν» Τότε κι' αὐτὸς πῆρε μιὰ πέτρα κι' ἄρχισε νὰ κτυπάη πολὺ δυνατὰ τὴν πόρτα. Τέλος ἡ πόρτα ἄνοιξε, ἀλλ' ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἄνοιξε κρύφτηκε πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ δὲν τὸν εἴδαμε. Ἐμεῖς μπήκαμε μέσα

ὅλοι. Βρεθήκαμε σ' ἕνα κυκλοτερῆ χῶρο, τειχισμένο ὁλόγυρα μὲ πολὺ ψηλὰ καὶ μαυρισμένα τείχη. Ἕνα πλῆθος ἀπὸ πινακίδες ὁλόμαυρες μὲ ἄσπρα μεγάλα γράμματα ἀνηρτημένες ψηλὰ προέτρεπαν εἰς μετάνοιαν! Στὴ μέση μιὰ πολὺ μεγάλη πινακίδα κατάμαυρη. Μὲ ἄσπρη μπογιὰ εἶναι ζωγραφισμένο ἕνα τεράστιο κρανίο μὲ τὶς κόγχες τῶν ματιῶν σὰν μεγάλα σπήλαια, μ' ἕνα στόμα χαῖνον σὰν πύλη τοῦ Ἅδου καὶ μὲ δύο κόκκαλα τῶν μηρῶν βαλμένα χιαστί. Μᾶς προξενεῖ φρίκη. Εἶναι τὸ σύμβολο τῆς ματαιότητος! Στὸ βάθος τοῦ χώρου αὐτοῦ διακρίνομε ἕνα κοπάδι ἀπὸ μαυροφόρες γυναῖκες ποὺ μᾶς κύταζαν κρυφά. Καταλάβαμε ἀμέσως πὼς πρόκειται περὶ μοναστηρίου γυναικῶν.

Μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς γυναῖκες χωρίστηκε ἀπὸ τὶς ἄλλες καὶ ἦρθε νὰ μᾶς χαιρετήση. Εἶχε τὸ πρόσωπο χλωμὸ καὶ τὰ μάτια βασιλεμένα.

—Τί εἶνε ἐδῶ μέσα, ἀδελφή, ρώτησε ὁ Πλοίαρχος.

—Ἐδῶ εἶναι ἡ «Ἁγία Μονή», εἶπε μὲ ξέψυχη φωνή, κ' ἐγὼ εἶμαι ἡ «Ἁγία Ἡγουμένη»· ὁρίστε νὰ ἰδῆτε τὸ μοναστήρι μας.

—Εἶσαστε πολλὲς ἐδῶ μέσα;

—Ἐδῶ εἴμεθα εἴκοσι ἀδελφαί, χαριστήκαμε ὅλες στὴν Παναγία.

Προχωροῦμε ὅλοι κι' ἀκολουθοῦμε τὴν «Ἁγίαν Ἡγουμένην». Συνέχεια μὲ τὸν κυκλοτερῆ ἐκεῖνον χῶρο εἶναι διάδρομος σκοτεινὸς ἀνάμεσα στὰ μεγάλα τείχη. Καὶ σ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν σκοτεινὸ λαβύρινθο δὲν λείπουν οἱ πινακίδες ποὺ κρέμονται σὲ ἴσα διαστήματα. Παντοῦ διαβάζομε τὴ λέξη «*μετανοεῖτε*» «*τὸ τέλος ἐγγύς*», «*Σόδομα καὶ Γόμορα*». Φθάνομε σ' ἕνα κυκλοτερὲς πάλι διαμέρισμα πολὺ μικρὸ ποὺ φωτίζεται μόνον ἀπὸ τὶς πολεμίστρες γύρω.

—Ἐδῶ, μᾶς λέγει ἡ ἁγία Ἡγουμένη, εἶναι τὸ σχολεῖο.

Δύο τρία παλαιὰ θρανία κι' ἀπέναντι μιὰ δασκαλικὴ ἕδρα. Ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἕδρα κρέμεται μιὰ κορνιζαρισμένη φωτογραφία. Βλέπομε ἐκεῖ καθισμένον μὲ ἐπιδεικτικὴ τῆς ἁγιωσύνης του στάση ἕναν ρακένδυτον, ξυπόλυτον κι' ἀκτένιστον ἀσκητήν! Δεξιά του ἔχει μεγάλο βιβλίο ἀνοικτὸ

κι' ἀριστερά του ἕνα κρανίο! Ὅλο τὸ βάθος τῆς φωτογραφίας εἶναι γεμᾶτο γράμματα λευκά, ρητὰ ἴσως τοῦ Εὐαγγελίου ἢ λόγια δικά του! Τὰ μάτια του πολὺ ἀνοιχτά, σὰν νὰ θέλη νὰ μᾶς πῆ τίποτα. Μὲ τὸ δεξί του χέρι δείχνει ἐπιδεικτικὰ τὸ κρανίο.

—Ποιὸς εἶν' αὐτός; ρωτοῦμε ὅλοι, γιατὶ μᾶς ἔκανε ἐντύπωση.

—Αὐτὸς εἶναι ὁ ἅγιος ποὺ σύστησε τὸ μοναστήρι, ὅλα τὰ ἔργα ποὺ βλέπετε εἶναι ἔργα δικά του!

—Ποιὰ ἔργα; ρώτησα ἐγώ.

—Νά, αὐτὰ ποὺ βλέπετε. Δὲν εἴδατε τὶς μεγάλες ταμπέλες; Δὲν εἴδατε τόσα καὶ τόσα γραμμένα ὅλα μὲ τὸ χέρι του;

—Καὶ εἰς τί χρησιμεύουν αὗτὲς οἱ ταμπέλες; ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐρώτηση;

—Αὐτές, κύριε, εἶνε γιὰ νὰ βλέπη ὁ ἄπιστος κόσμος τὸ καλὸ παράδειγμα καὶ νὰ μετανοήση! γιατὶ ὁ κόσμος θὰ χαλάση ἀπὸ τὶς πολλὲς ἁμαρτίες. Ὁ Θεὸς θὰ μᾶς κάψη. Σόδομα καὶ Γόμορα θὰ γίνωμε!

Μετὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ σχολείου ἡ ἁγία Ἡγουμένη, σ' ὅλο τὸ διάστημα ποὺ μᾶς ὡδηγοῦσε γιὰ νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὰ διαμερίσματα αὐτὰ τοῦ μοναστηριοῦ δὲν ἔπαυε νὰ μᾶς προτρέπη εἰς μετάνοιαν. Ἐπὶ τέλους μᾶς ἔβγαλε ἀπὸ μιὰ πορτοῦλα καὶ λέγοντας τὸ κατευόδιο, ἐπρόσθεσε: «Σόδομα καὶ Γόμορα, ἂν δὲν μετανοήσετε!»

Περνώντας ἀπὸ διάφορα χαλάσματα εἶδα καὶ μιὰ μεγάλη βάση μεγάλου ρωμαϊκοῦ ἀνδριάντος. Διάβασα τὴ λατινικὴ ἐπιγραφὴ καὶ μάθαμε πὼς ὁ ἀνδριὰς ἦτον τοῦ αὐτοκράτορος Σεπτιμίου τοῦ Σεβήρου. Ἀπὸ τὸν αὐτὸν δρόμον ἐπιστρέψαμε στὴν προκυμαία κι' ἀπ' ἐκεῖ στὸ πλοῖο ποὺ παίρνει γραμμὴ γιὰ τὰς Καλάμας. Τώρα ἔχομε πάντα μπροστά μας τὸ γέρο-Ταΰγετο. Ὁ Ἥλιος γέρνει πρὸς τὴ δύση, μὲ τὶς τελευταῖες του ἀκτῖνες χρωματίζει τὸ βουνό, κι' ὁ Ταΰγετος παίρνει τὸ μενεξεδένιο χρῶμα ποὺ συχνὰ βάφεται κι' ὁ Ὑμηττός, ὅταν ὁ Ἥλιος βασιλεύει στὸ Σαρωνικό...

* * *

Τὸ πλοῖο μας τώρα τρέχει ὁλοταχῶς. Μολονότι πρόκειται νὰ διανυκτερεύσωμε στὸ λιμένα τῶν Καλαμῶν ἓν τούτοις βιαζόμεθα νὰ φθάσωμε νωρὶς γιὰ νὰ ἰδοῦμε τὴν κίνηση τῆς πόλεως. Ὁ Ταΰγετος ἔχασε πιὰ τὸ μενεξεδένιο του χρῶμα, καὶ σιγὰ σιγὰ ντύθηκε τὸ σκοτεινὸ μανδύα τῆς νύκτας. Τὰ μάτια μας πάντα καρφωμένα στὸ λιμάνι τῶν Καλαμῶν. Σὲ λίγο μιὰ φωτεινὴ γραμμὴ φάνηκε στὸ βάθος. Ἄναψαν τὰ ἠλεκτρικά. Στὰς ὀκτὼ τὸ βράδυ ἀράξαμε στὸ λιμάνι καὶ πλευρίσαμε στὴν ἀποβάθρα. Μετὰ τὸ δεῖπνο μας

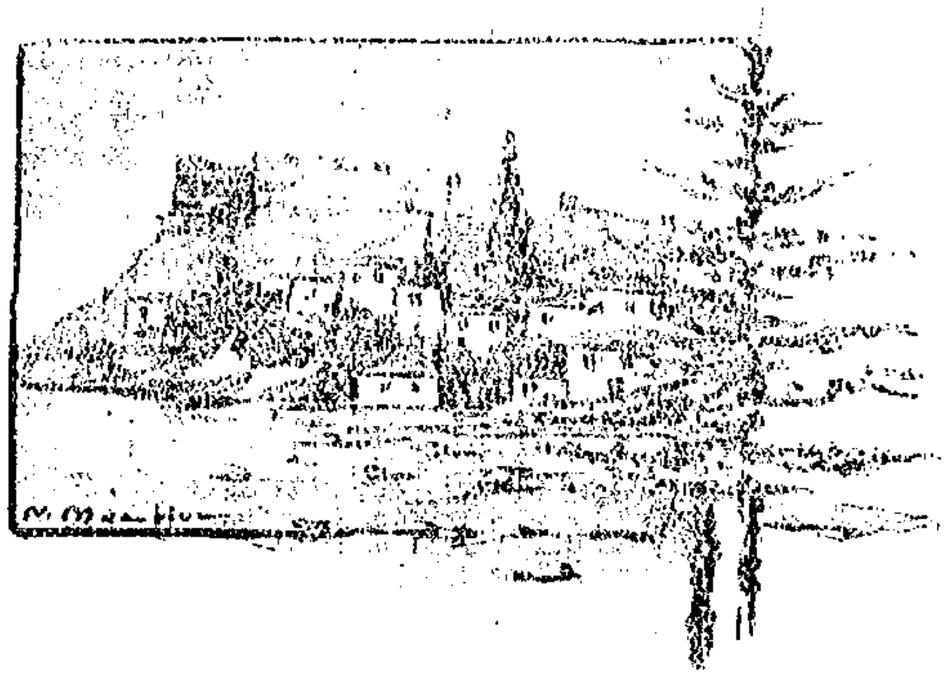

Εἰκ. 8.— Τὸ Κάστρο τῶν Καλαμῶν.

βγήκαμε νὰ ἰδοῦμε τὴ βραδινὴ κίνηση τῆς προκυμαίας μὲ τὰ ὡραῖα κέντρα. Κόσμος ἀρκετὸς καὶ καλός, ἀλλὰ παράδοξο πρᾶγμα, μιὰ νεκρικὴ σιγή... οὔτε κἂν ἕνα γραμμόφωνο δὲν ἐτάραζε τὴν ἡσυχία ἐκείνη.

Τὴν ἑπομένη ἐπρόκειτο στὰς δέκα νὰ φύγωμε. Ἀνεβήκαμε λοιπὸν διὰ τῆς ὁδοῦ Φαρῶν στὴν ἄνω πόλη. Εἴδαμε τὴν μικρὰν Ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν κεντρικὴ παλιὰ πύλη. Εἶναι πολὺ παλαιὸς Βυζαντινὸς ναὸς ποὺ ἔχει ἐπισκευασθῆ ἐπὶ Βενετοκρατίας μὲ τὴν προσθήκη

ἑνὸς ψηλοῦ κωδωνοστασίου φραγκικοῦ ρυθμοῦ. Παραπλεύρως ἐγίναμε θεαταὶ μιᾶς κυριολεκτικῶς Ὁμηρικῆς μάχης! Πρόσωπα πάσης τάξεως καὶ προελεύσεως: γκαρσόνια ξενοδοχείων, ὑπηρέται μπακάληδων, γυναῖκες, παιδιά, μικροὶ καὶ μεγάλοι ὅλοι μαζὶ συγκρούονται καὶ συνθλίβονται, αἱ φωναί των καὶ οἱ ἦχοι τῶν κρουομένων τενεκέδων δίδουν τὴν ὄψιν ἀληθινῆς μάχης. Τί συνέβαινε; Τίποτε παράδοξον ἁπλούστατα ἐκεῖ ἦτο πηγάδι, καὶ τὸ μαινόμενον ἐκεῖνο πλῆθος ἠγωνίζετο νὰ πάρῃ νερό! Τότε ἐρώτησα παρατυχόντα πολίτην:

—Δὲν μοῦ λέτε, Κύριε, δὲν ἔχετε νερὸ ἐδῶ στὴν Καλαμάτα;

—Ἔχομε, Κύριε, τὰ πηγάδια! Δὲν βλέπετε τί γίνεται γιὰ τὸ νερό;!

Πράγματι ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι πῶς μία πόλις σὰν τὴν Καλαμάτα δὲν κατώρθωσε νὰ ἔχῃ ἄφθονο νερό, μολονότι αἱ πηγαὶ δὲν ἀπέχουν καὶ πάρα πολύ. Πήγαμε καὶ στὸ Κάστρο ποὺ κοντεύει κι' αὐτὸ νὰ λείψῃ! Ὅλο τὸ ὑλικὸ τὸ πήρανε οἱ κάτοικοι γιὰ νὰ οἰκοδομήσουν τὰ σπίτια των! Τὰ κειμήλια αὐτὰ τῆς μεσαιωνικῆς μας ἱστορίας κανένας νόμος δὲν τὰ προστατεύει! Γιὰ τὸν καθένα εἶναι σὰν λατομεῖο τὸ Κάστρο. Ὅποιος ἔχει ἀνάγκη νὰ κτίσῃ σπίτι ἐλεύθερα γκρεμίζει ἕνα μέρος τοῦ Κάστρου, παίρνει τ' ἀγκωνάρια καὶ τ' ἄλλο ὑλικὸ καὶ κάνει τὴ δουλειά του! Τὸ ἴδιο γίνηκε κ' ἐδῶ στὴν Κυπαρισσία ποῦ κατοικῶ.

Τὸ περίφημο Κάστρο τῆς Ἀρκαδιᾶς τὸ ρημάξανε καὶ τὸ κατάντησαν ἐλεεινὸ θέαμα γιὰ νὰ κτίσουν τὰ σπίτια των! Καὶ τοῦτο διότι δυστυχῶς δὲν ἔχουν καμμίαν ἰδέαν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν κειμηλίων αὐτῶν τοῦ τόπου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀκούστηκε τὸ σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ... Τρέξαμε νὰ φθάσωμε στὴν Παραλία. Ἐκεῖ βρεθήκαμε πρὸ συγκινητικοῦ θεάματος... Ὅλη ἡ Παραλία ἦτο γεμάτη κόσμο...

—Τί συμβαίνει; ρώτησα ἕνα διαβάτη.

— Φεύγουν οἱ πρόσφυγες τῆς Θράκης, μοῦ ἀπήντησε.

— Καὶ ποῦ πηγαίνουν, παρακαλῶ;

—Μὰ τώρα πιὰ ἐπιστρέφουν στὴν ἐλεύθερη πατρίδα των. Κι' ἀλήθεια, πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἀγριότητα· ἄφησαν τὰ κτήματά των, τὰ σπίτια των κ' ἦρθαν στοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος... Βρῆκαν ἄσυλο, τροφή, ἐργασία καὶ μητρικὴ περίθαλψη... Τώρα ἡ πατρίδα των εἶναι ἐλεύθερη.

Ἐπιστρέφουν ἐκεῖ νὰ ἀναπνεύσουν τὸν ἐλεύθερον πιὰ ἀέρα... Πολλὰ κορίτσια των ἔχουν παντρευτῆ ἐδῶ...

Ἔρχονται τώρα μὲ τὰ παιδιά των στὴν ἀγκαλιὰ κι' ἀποχαιρετοῦν τοὺς γονεῖς ποὺ φεύγουν...

— Στὸ καλὸ πατέρα!.. ἀκούγεται μιὰ νέα γυναῖκα μὲ δακρυσμένα μάτια, στὸ καλό... καὶ νὰ φροντίσῃς ν' ἀνταμώσῃς τὸν ἀδερφό μας τὸν Κώστα στὸ μέτωπο... νὰ τοῦ εἰπῆς πῶς εἴμαστε καλὰ καὶ νὰ μᾶς γράφῃ τακτικά.

— Ἔχε γειά, παιδάκι μου, κι' ὁ Θεὸς μαζί σας, ἀπαντάει ὁ γέρος καὶ σφουγγάει τὰ μάτια του!.

Τὸ πλοῖο μας σήκωσε τὴν ἄγκυρα καὶ σιγὰ σιγὰ φεύγει ἀπὸ τὸ λιμάνι τῶν Καλαμῶν καὶ ἀφήνει πίσω ὅλον ἐκεῖνο τὸν κόσμο τῶν συγκινήσεων.

Τώρα παραπλέομε τὴν ἀκτὴ τῆς Δυτικῆς Μάνης. Τὰ προβούνια τοῦ Ταϋγέτου εἶναι καταπράσινα ἀπὸ τὴ πυκνὴ ἐλαιοφυτεία. Τὰ πάρα πάνω βουνὰ εἶναι ἀκαλλιέργητα. Ἡ φασκομηλιὰ κ' οἱ ἄλλιο θάμνοι τὰ χρωματίζουν μ' ἕνα χρῶμα ἀνοικτὸ λαδί. Κι' ἀκόμη ψηλότερα οἱ βράχοι εἶναι κατάξηροι, ἀπόκρημνοι καὶ κατακόκκινοι, φλεγόμενοι ἀπὸ τὸν ἥλιο τοῦ Ἰουλίου. Τὰ θερισμένα χωράφια διακρίνονται ἀπὸ τὸ κίτρινο χρῶμα των.

Τώρα τὸ πλοῖο μας πλησιάζει πολὺ τὴν ἀπότομη ἀκτή. Ἀπάνω σ' ἕνα βράχο εἶδα ἕνα φάρο καὶ ρώτησα ποῦ βρισκόμεθα; Μοῦ εἶπαν πὼς τώρα περνοῦμε τὸ ἀκρωτήρι Κεφάλι. Μόλις περάσαμε τὸ θεώρατο πέτρινο βουνὸ ποὺ εἶναι θρονιασμένο στὰ κύματα τὸ πλοῖο μας πῆρε γραμμὴ γιὰ τὴ Σελήνιτσα.

Περνοῦμε στ' ἀνοικτὰ τοῦ κόρφου τῆς Καρδαμύλης καὶ βλέπομε ἀπὸ μακρυὰ τ' ἄσπρα της σπίτια. Πρὶν ἀπομακρυθοῦμε ἀπὸ τοὺς ἀπότομους αὐτοὺς βράχους, ὁ Πλοί-

αρχος τράβηξε ἄξαφνα τὸ σκοινὶ τῆς σφυρίκτρας. Ἕνας τρομερὸς ἀντίλαλος ἀκούστηκε πέρα στοὺς βράχους ποὺ τὰ κύματα ἔχουν ἀνοίξη βαθειὰ καὶ σκοτεινὰ σπήλαια, κι' ὁ ἦχος αὐτός, δὲν ξέρω γιατί, μᾶς προξένησε φρίκη. Συγχρόνως μέσα ἀπὸ τὶς κουφάλες αὐτὲς τῶν βράχων βγῆκαν σμήνη ἀπὸ ἄγρια περιστέρια καὶ πέταξαν. Ἀκούστηκε κι' αὐτῶν τὸ ἄγριο φτερούγισμα. Μὲ τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ἀράξαμε στὸ λιμάνι τῆς Σεληνίτσας. Κατάλευκα σπίτια καὶ στὴ μέση ἡ Ἐκκλησία μὲ ψηλὸ κωδωνοστάσιο. Ἀπὸ τὸ λιμάνι αὐτὸ ἐξάγεται πολὺ λάδι γιὰ τὸ ἐμπόριο. Ἀπάνω ἀπὸ τὴ Σελήνιτσα λάμπουν στὶς κορυφὲς τῶν λόφων κατάλευκα χωριουδάκια, τὸ Νιοχῶρι, ὁ Πύργος, ἄνω καὶ κάτω Ρήγηλα, ἡ Πλάτσα καὶ Κουτήφαρι. Ὅλα τὰ χωριὰ εἶναι στὴ σειρὰ καὶ τὰ χωρίζει τὸ καθένα μικρὴ ἀπόσταση. Ὅλα τὰ χωράφια τους θερισμένα. Τὰ ζῷα τους βόσκουν στὰ ἀπότομα κι' ἀπόκρημνα αὐτὰ χωράφια. Τὸν χειμῶνα τὰ ζῷα τους τὰ τραβοῦν ἀκόμα ψηλότερα. Τὸ χορτάρι λιγοστό, ἀλλὰ πολὺ θρεπτικό. Φάγαμε κάποτε μοσχαράκι τῆς Μάνης. Εἶναι τόσο νόστιμο τὸ κρέας ποὺ δὲν λησμονιέται. Καὶ τὰ ἀρνιὰ τῆς Μάνης ἔχουν ὄνομα γιὰ τὴ νοστιμάδα των.

Τώρα διακρίνομε τὸν Κάβο - Τραχήλα ποὺ εἶναι γραφικώτατο ἀκρωτήρι. Μόλις τὸν κάμψαμε μπήκαμε στὸν ὅρμο. Διακρίνομε λίγα σπίτια σκορπιστά. Εἶναι τὸ χωριὸ Τραχήλα. Ὁ Πλοίαρχος μοῦ λέγει, ὅτι ἐδῶ εἶναι πολὺ καλοὶ ναυτικοί. Τὸ πλεῖστον τῶν τελωνοφυλάκων καὶ τελωνειακῶν ὑπαλλήλων τοῦ Κράτους κατάγονται ἀπ' ἐδῶ. Ὅλα αὐτὰ τὰ δαντελλωτὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Μάνης εἶναι ἀξιοθέατα διὰ τὴν ἀγρίαν καλλονήν, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις.— Ἐνῷ ἐπρόσεχα ν' ἀπεικονίσω στὸ καρνέ μου τὰ ὡραιότατα αὐτὰ τοπία, τὸ πλοῖο σηκώνει τὴν ἄγκυρα καὶ γλιστράει στὰ βαθιὰ καὶ ἥσυχα νερὰ καὶ παίρνει γραμμὴ γιὰ τὸ Λιμάνι.

Περάσαμε ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα προσηλωμένοι στὴ θέα τῆς ἀγρίας ἐκείνης φύσεως, ποὺ συγχρόνως σοῦ κινεῖ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸν φόβον. Πρόκειται ν' ἀράξωμε στὸν ὅρμον Λιμάνι. Ἡ εἴσοδος τοῦ Λιμανιοῦ εἶναι στενή, ἀλλὰ μέσα τὸ Λιμάνι εὐρύνεται. Στὸ βάθος φαίνονται τὰ σπίτια

τῆς νέας Οἰτύλου τὰ ὁποῖα καθρεφτίζονται στὰ νερά. Ἡ Οἴτυλος εἶναι ψηλοτέρα. Γιὰ νὰ ἀράξωμε στρήψαμε δεξιὰ κι' ἀμέσως βρεθήκαμε μπροστὰ στὸ Λιμάνι. Μακρυὰ σὲ μιὰ πολὺ ψηλὴ κορφὴ λάμπει ἕνα Ἐκκλησάκι. Εἶναι ὁ Προφήτης Ἠλίας. Ἐδῶ πρόκειται νὰ παραλάβωμε μοσχάρια γιὰ τὸν Πειραιᾶ. Τὰ εἴδαμε ποὺ τὰ κατεβάζανε δεμένα ἀπὸ τὰ κέρατα ἕνα ἕνα χωριστά. Στὴν ἀποβάθρα περιμένει μιὰ βάρκα. Δίδουν τοῦ βαρκάρη ἕνα ἕνα σκοινί, κι' αὐτὸς δένει τὰ σκοινιὰ γύρω στὴ βάρκα. Ἔπειτα σπρώχνουν τὰ μοσχάρια στὴ θάλασσα. Τὰ μοσχάρια πλέουν τριγύρω. Ὁ βαρκάρης κωπηλατεῖ καὶ τὰ μοσχάρια ἀκολουθοῦν ἴσα μὲ τὸ πλοῖο.

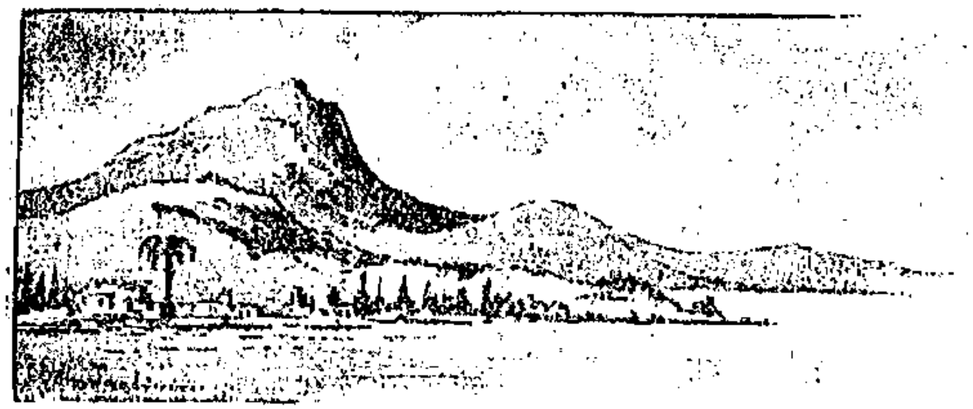

Εἰκ. 4.— Τὸ Λιμάνι.

Τὸ βίντσι τοῦ βαποριοῦ ἑτοιμάζεται νὰ σύρη ἀπάνω τὰ ζῷα. Ἕνα ἕνα, δεμένα σφικτὰ ἀπὸ τὰ κέρατα ἀνασύρονται μετέωρα σὰν λαγοὶ καὶ καταβιβάζονται στὸ ἀμπάρι τοῦ βαποριοῦ. Τί ἀγωνία ποὺ τραβοῦν τὰ καϋμένα τὰ ζῷα!, νὰ μετεωρίζωνται, νὰ στροβιλίζωνται, ὕστερα ἀποτόμως νὰ κατέρχωνται πρὸς τὸ βάθος τοῦ ἀμπαριοῦ. Πρὸ ὀλίγου ἐχαίροντο στὰ βουνὰ τὴ βοσκὴ καὶ τὸν Ἥλιο καὶ τώρα ρίχνονται στὸ σκοτάδι τοῦ ἀμπαριοῦ! Ἔντρομα μέσα ἐκεῖ στὴν κόλαση ριγοῦν σύσσωμα καὶ οὔτε φωνὴ βγάζουν!.

Τὸ Λιμάνι εἶναι χωριὸ μὲ πολὺ λίγα σπίτια, ἀλλὰ τὸ ἕνα ἀπ' αὐτὰ σεμνύνεται, γιατὶ ἐκεῖ γεννήθηκαν οἱ Μαυρομιχαλαῖοι. Στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ σῴζονται λίγα ἐρείπια

ἀρχαίου μοναστηριοῦ καὶ στὴν αὐλή του μιὰ ψηλὴ χουρμαδιὰ διακρίνεται καλὰ κι' ἀπὸ μακρυά.

—Τί Ἐκκλησιὰ εἶναι αὐτή; ρωτῶ τὸν φορτωτὴ τῶν μοσχαριῶν.

—Ἐκεῖ εἶναι τὸ Μοναστήρι τῶν Μαυρομιχαλαίων μὲ τὴν ἱστορικὴ χουρμαδιά.

—Καὶ τί ἱστορία ἔχει αὐτὴ ἡ χουρμαδιά; παρακαλῶ.

—Νά.., χρόνια τώρα πολλά, πέρασε ἕνα καΐκι ἀπ' ἐδῶ, ἐρχόταν ἀπὸ τὸ Μισίρι. Σὰν τὸ εἶδαν οἱ δικοί μας, βγῆκαν καὶ τὸ κουρσάρανε. Φάγανε τὶς χουρμάδες ποὺ εἶχε καὶ ἕνα κουκούτσι μὲ καιρὸ φύτρωσε καὶ γίνηκε αὐτὴ ἡ χουρμαδιὰ ποὺ βλέπεις. Ὁ παππούλης μου μοῦ ἔλεγε πὼς ὁ πάππος τοῦ πατέρα του τὴ θυμήθηκε τόσο ψηλή! Τὸ μοναστήρι ἤτανε καὶ χάλασε κ' ἡ χουρμαδιὰ ὑπάρχει ἀκόμα.

—Δὲν μοῦ λέτε παρακαλῶ, ποιὸ εἶναι τὸ σπίτι τῶν Μαυρομιχάληδων;

—Νά, αὐτὸ τὸ μεγάλο μὲ τὸν ψηλὸ τὸν πύργο στὸ πλάϊ. Ἐκεῖ γεννήθηκε ὁ Πετρόμπεης. Νά καὶ τὸ μνημεῖο του.

Ἀπάνω σ' ἕνα ἀπόκρημνο βράχο ποὺ εἰσχωρεῖ βαθειὰ στὴ θάλασσα εἶναι μικρὸ Ἐκκλησάκι καὶ κοντὰ μιὰ στήλη μὲ τὴν προτομὴ τοῦ μεγάλου Ἀγωνιστοῦ.

—Δὲν μοῦ λέτε, παρακαλῶ, γιατί τὸ κάθε σπιτάκι ποὺ εἶναι τόσο μικρὸ ἔχει στὸ πλάϊ του καὶ ἀπὸ ἕνα τετράγωνο καὶ ψηλὸ πύργο; μήπως εἶναι ἀνεμόμυλοι;

—Ὄχι δὲν εἶναι ἀνεμόμυλοι, παρὰ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ὅταν πιανόσαντε οἰκογένειες, περὶ διὰ τιμῆς ἐννοεῖται, τότε σταίνανε πόλεμο. Κλειόσαντε στοὺς πύργους καὶ πολεμάγανε μέρες! Γιὰ ἰδές, τὰ χωριὰ πέρα ποὺ φαίνονται, ἔχουν πύργους;

—Τοὺς βλέπω, τοὺς βλέπω!

—Τώρα δὲν πολεμοῦν πιά... σπανίως, κάπου κάπου σταίνουν κἄνα πόλεμο, γιὰ νὰ μὴ ξεχνοῦν τὴν τέχνη.

Ἄξαφνα ἀκούστηκε τὸ σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ κι' ὁ ἀντίλαλος πέρα στὸ ψηλὸ βουνὸ τοῦ Προφήτου Ἠλία. Τὸ πλοῖο μας περνάει κοντὰ στὸ μνημεῖο τοῦ Πετρόμπεη. Διακρίνομε τὴ γλυκειὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ μορφή του. Ὅλοι μας ἀποκαλυπτόμεθα πρὸ τοῦ ἐνδόξου καὶ ἱεροῦ μνημείου.

Μακρυὰ στὸν ὁρίζοντα διακρίνομε τὸ θεώρατο ἀκρωτήρι ποὺ οἱ ναυτικοὶ τὸ λέγουν Κάβο-Γκρόσσο. Οἱ ἀρχαῖοι αὐτὸ τὸ ἀκρωτῆρι τὸ ἔλεγαν Θυρίδες, γιατὶ τὰ κύματα τοῦ ἔχουν ἀνοίξει πολλὰ σπήλαια ποὺ φαίνονται σὰν πόρτες. Πρὶν φθάσωμε ἐκεῖ περνοῦμε μιὰ δαντελλωτὴ παραλία μὲ πολὺ γραφικοὺς ὁρμίσκους. Στὰ προβούνια λάμπουν τὰ σπίτια τῶν χωριῶν. Τὸ πλοῖο μας βιάζεται, διότι ἀπὸ κάποιον ὅρμον θὰ παραλάβη κι' ἄλλα μοσχάρια γιὰ τὸν Πειραιᾶ. Ρώτησα τὸν Πλοίαρχον μὲ ἀπορία: κάθε ταξίδι κουβαλάτε στὸν Πειραιᾶ σφάγια; τί γίνονται τόσα κρέατα;

Ὁ Πλοίαρχος μοῦ εἶπε, ὅτι ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιεὺς τρώει περισσότερα κρέατα ἀπ' ὅλη μαζὶ τὴν Ἑλλάδα! Οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν τὸ ρεκὸρ τῆς κρεοφαγίας! Ἡ Πόλη ἔχει διπλάσιους κατοίκους καὶ δὲν ξοδεύει οὔτε τὰ μισὰ κρέατα ποὺ ξοδεύει ἡ Ἀθήνα!

Μακρυὰ βλέπω πολλὰ χωριὰ στὴν ἀράδα καὶ μαθαίνω μερικὰ ὀνόματα: Κρελιάνικα, Πύργος, Τριανταφυλλιά. Δυστυχῶς δὲν προφθαίνω νὰ προσθέσω κάτι στὸ καρνέ μου, γιατὶ ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ πλοίου τὰ ὡραῖα τοπία ἀλλάζουν στὴ στιγμὴ τὸ σχῆμα, κ' ἐγὼ δὲν εἶμαι τόσο γλήγορος στὴν ὡραία αὐτὴ τέχνη. Ἄξαφνα πρόβαλε ὡραιότατο ἀκρωτήρι μὲ σχῆμα τηγανιοῦ καὶ γι' αὐτὸ λέγεται ἔτσι.

Περνοῦμε πολὺ κοντὰ καὶ διακρίνω ἀπάνω στὸ μικρὸ ὀροπέδιο μερικὲς μάντρες μὲ διάφορα σχήματα. Ρωτῶ καὶ μοῦ λέγουν, ὅτι ἐδῶ εἶναι τὰ ταμπούρια ποὺ σώζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εἰκοσιένα. Σκέφθηκα λίγο... καὶ θυμήθηκα ἀπὸ τὴν ἱστορία πὼς κάπου ἐδῶ σ' αὐτὰ τὰ ὡραῖα ἀκρογιάλια ἔγινε ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἐνδόξου ἀγῶνος. Αἱ Λάκαιναι χύθηκαν μὲ ὁρμὴ στοὺς ἀραπάδες τοῦ Μπραήμη κ' ἔβαψαν τὰ δρεπάνια των μὲ αἷμα ἐχθρικό, γράφοντας μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἔνδοξες σελίδες τῆς ἐποποιίας τοῦ εἰκοσιένα. Κάρφωσα τὰ μάτια μου στὰ λαμπερὰ αὐτὰ ἀκρογιάλια...

Ὁ Ἥλιος μου πυρπύριζε τὰ μάτια, μὲ κατελαβε βαθειὰ συγκίνηση, κ' ἔτσι μοῦ φάνηκε πὼς ἔβλεπα νὰ κινοῦνται

μὲ ὁρμὴ στὸν ἀέρα οἱ πολύχρωμοι κεφαλόδεσμοι, νὰ ὑψώνωνται καὶ νὰ λάμπουν στὸν θερμὸν Ἥλιο τὰ δρεπάνια τῶν ἡρωΐδων γυναικῶν.

Ἀπὸ τὸ ὡραῖο αὐτὸ ὄνειρο μ᾽ ἀπομάκρυνε ὁ Πλοίαρχος λέγοντας:

— Πάρε γλήγορα τὸ σκίτσο τοῦ Τηγανιοῦ γιατὶ θὰ μποῦμε στὸν ὅρμο. Δὲ πρόφτασα καλὰ νὰ πάρω τὶς πρῶτες γραμμὲς τοῦ Τηγανιοῦ καὶ μπήκαμε στὸν λιμένα μικροῦ χωριοῦ, ποὺ χωρίζεται μὲ μιὰ χαράδρα σὲ δυὸ συνοικίες. Ἡ παλιὰ συνοικία ἁπάνω σ᾽ ἀπότομα βράχια μὲ μικρὰ σπιτάκια καὶ ψηλοὺς πύργους, δὲν ἀφίνει νὰ κτίζῃ ἄλλος τὸ σπίτι του ἐκεῖ. Θέλει νὰ κυριαρχῇ μόνη αὐτὴ στὸ ὄχυρὸ ψήλωμα, γι᾽ αὐτὸ σιγὰ σιγὰ σχηματίστηκε ἀπέναντι ἄλλη συνοικία μὲ νεώτερα σπίτια χωρὶς πύργους. Τὸ χωριὸ λέγεται Μέζαπο, καὶ οἱ κάτοικοι εἶναι ὅλοι θαλασσινοί.

*
* *

Μόλις κάμψαμε τὸ Τηγάνι ἀντικρίσαμε ἕνα φάρο ἁπάνω σ᾽ ἕνα ἀπόκρημνο βράχο. Τὸ πλοῖο μας ὅλο πλησιάζει τὸν μεγάλο Κάβο. Ὁ Ἥλιος γέρνει στὸ βασίλεμα... ἡ θάλασσα λάμπει, εἶναι μᾶλλον λευκὴ παρὰ γαλανή. Μακρυὰ βλέπω κάτι ποὺ μοιάζει μαῦρο κουμπὶ στὴν ἁτλαζένια θάλασσα. Πλησιάζομε τὸ θεώρατο βράχο. Εἶναι κατακόκκινος. Ἡ σκιά του πέφτει στὴ θάλασσα καὶ τὴ χρωματίζει μ᾽ ἕνα βαθυκύανο χρυσαφένιο χρῶμα. Τὰ κύματα ἔχουν ἀνοίξη βαθιὰ σπήλαια στὰ πλευρά του. Ἡ θάλασσα ὀγκοῦται ρεμα καὶ καθὼς εἰσχωρεῖ στὰ σκοτεινὰ καὶ χαίνοντα αὐτὰ βάραθρα βογγάει, οὐρλιάζει, ἀπειλεῖ! Ν᾽ ἀκοῦτε τὸ βογγητὸ αὐτὸ σᾶς πιάνει ρῖγος!. Ὁ Πλοίαρχος διέταξε νὰ ἐπιβραδύνεται ὁ πλοῦς διὰ νὰ θαυμάσωμε περισσότερο τὸ μεγαλεῖο αὐτὸ τῆς φύσεως. Οἱ ἀρχαῖοι τὰ σπήλαια αὐτὰ ποὺ εἶναι ἀράδα στὰ πόδια τοῦ θεώρατου αὐτοῦ βράχου τὰ ἔλεγαν Θυρίδες καθὼς καὶ ὅλο τὸ ἀκρωτήριο. Πίστευαν μάλιστα πὼς μ᾽ αὐτὰ τὰ σπήλαια συγκοινωνοῦσε ὁ Ἅδης. Ὅσες φορὲς πλησίαζαν τὰ βάραθρα αὐτὰ κι᾽ ἄκουγαν τὰ

βογγητὰ φαντάζονταν πὼς ἄκουγαν αὐτὰ τὰ γαυγίσματα τοῦ Κερβέρου.— Στὴν κορφὴ τοῦ θεώρατου αὐτοῦ βράχου μερικοὶ ἱστορικοὶ τοποθετοῦν τὸ περίφημο Κάστρο τῆς Μαΐνης. Ἐδῶ τὰ θαλασσινὰ ρεύματα πολλὲς φορὲς εἶναι πολὺ δυνατὰ καὶ γι᾽ αὐτὸ οἱ θαλασσινοὶ περνοῦνμὲ μεγάλη προσοχή.

Σὲ μιὰ μικρὴ καμπὴ τοῦ πελωρίου βράχου καὶ σὲ ὕψος δυσθεώρατο διακρίνομε τὸ κελλὶ τοῦ καλογέρου τοῦ Ταινάρου. Εἶναι σὰν μιὰ φωλιὰ γλάρου, σχεδὸν μετέωρο.

— Ἐδῶ εἶπε ὁ Πλοίαρχος, ἔζησε εἴκοσι χρόνια ἕνας καλόγερος, καὶ μόλις τώρα πρὸ μηνὸς ἀπέθανε. Ὅσες φορὲς

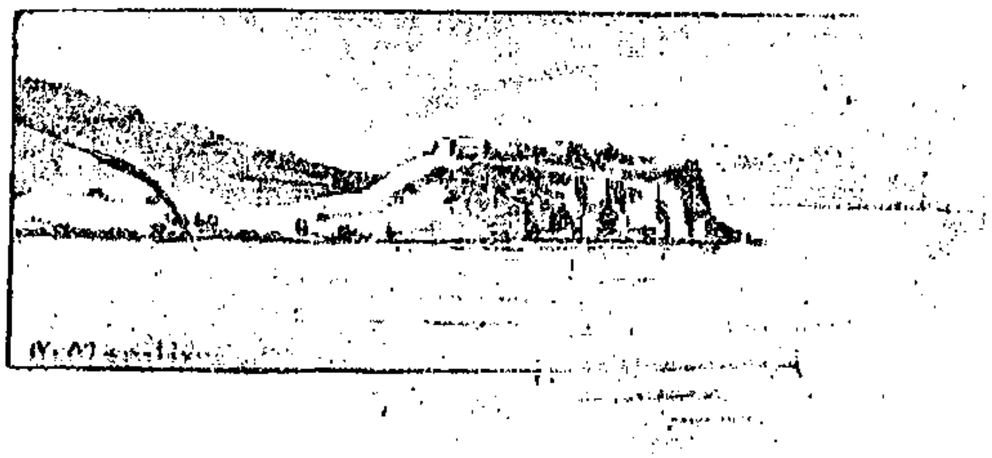

Εἰκ. 6.— Τὸ Τηγάνι.

περνούσαμε ἀπ᾽ ἐδῶ μᾶς χαιρετοῦσε μὲ τὴ μικρὴ σημαία του, καὶ μεῖς τοῦ ἀνταποδίδαμε τὸ χαιρετισμὸ μὲ ἕνα παρατεταμένο σφύριγμα. Εἴκοσι χρόνια ἔζησε δῶ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ θάλασσας. Ἀληθινὸς ἀσκητής. Θεὸς σχωρέστον. Τώρα περνοῦμε καὶ δὲν σφυρίζομε πιά!..

Σήκωσα τὰ μάτια μου κ᾽ εἶδα τὴν ἔρημη σκήτη του καὶ τὸ μαῦρο σταυρὸ ποὺ ἔχουν στήσῃ στὸν ἔρημον τάφον, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε σκάψῃ... Μόλις κάμψαμε τὸν πελώριον αὐτὸν βράχον, χωρὶς ὅμως καὶ ν᾽ ἀκοῦμε τὰ οὐρλιάσματα τοῦ Κερβέρου, διότι ἡ θάλασσα ἦτο γυαλί, μπήκαμε στὸν Γερολιμένα. Σπίτια κ᾽ ἐδῶ λευκὰ μὲ πολεμικοὺς

πύργους. Σὲ μιὰ περίβλεπτο θέση λειτουργοῦν δυὸ ἀνεμόμυλοι. Τὰ πλατιὰ φτερὰ γυρίζουν μὲ τὴν ἑσπερινὴν αὔρα. Ὁ Ἥλιος βασίλεψε πίσω ἀπὸ τὸ ἀκρωτήρι, καὶ στὰ ἥσυχα νερὰ τοῦ λιμανιοῦ καθρεφτίζεται ὁ πελώριος βράχος. Στὰ ακοτεινὰ καὶ ἥσυχα νερὰ πλανᾶται μιὰ βαρκούλα. Ἕνας νέος ρυθμικὰ κινεῖ τὰ κουπιὰ κι' ἀκούγεται βαθιὰ τὸ πλατάγισμά των. Κοντά του κάθονται δυὸ κορίτσια μὲ λευκὲς ἐσάρπες. Μᾶς χαιρετοῦνμὲ τὰ μαντίλια των καὶ μᾶς ζητοῦν ἐφημερίδες. Ἡ βάρκα δὲν πλησιάζει, γιατὶ φοβοῦνται τὴν ταραχὴ τοῦ νεροῦ ἀπὸ τὴν ἕλικα τοῦ βαποροῦι. Ὑποσκεθήκαμε πὼς δὲθὰ κινηθῆ ὁ ἕλικας. Πλησιάζουν καὶ τοὺς δίδομε δυὸ ἐφημερίδες. Μᾶς εὐχαριστοῦν κι' ἀπομακρύνονται.

Ἀπὸ τὸν Γερολιμένα φεύγομε καὶ παίρνομε γραμμὴ γιὰ τὸν Κάβο-Ματαπᾶ, ποὺ εἶναι τὸ Ταίναρον τῶν ἀρχαίων. Τὸ ἀκρωτήρι αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ νοτιώτερο τῆς Χερσονήσου. Καθήσαμε νὰ δειπνήσομε ἀπάνω στὴ γέφυρα τοῦ βαποριοῦ γιὰ νὰ ἰδοῦμε καὶ τὸ Ταίναρο. Τώρα περνοῦμε κι' ἀφήνομε πίσω τὸ Ταίναρο, τὸν ἀφρόλουστο Κάβο - Ματαπᾶ. Λάμπει ψηλὰ ὁ φάρος καὶ ρίχνει τὸ φῶς του πολὺ μακρυά. Λάμπουν γύρω του κ' οἱ ὁλόγυμνοι βράχοι ποὺ τοὺς στόλιζαν στὴν ἀρχαία ἐποχὴ τὰ ἱερὰ ἄλση τοῦ Ποσειδῶνος. Περνοῦμε, ἀλλὰ δὲν ἀκοῦμε πιὰ ἀπὸ τὶς σπηλιές του τὰ οὐρλιάσματα τοῦ Κερβέρου καθὼς τἄκουγαν οἱ ἀρχαῖοι, ὅταν νύκτα περνοῦσαν τὴν Ταιναρίαν ἄκραν, περνοῦμε ἀπ' ὄξω κι' ἀπὸ τὸν περίφημο καὶ θεόκτιστο λιμανάκι τὸ Πόρτο - Κάγιο, ποὺ ἦταν τὸ ὁρμητήριο τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ συντρόφου του Ἀνδρούτσου. Στ' ἀριστερά μας ἔχομε ὅλη τὴν πλαγιὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μάνης. Ὅλα στὴν ἀράδα τὰ χωριὰ μόλις διακρίνονται μὲ τὸ λευκὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ. Πλησιάζομε τὸν Κάβο - Σταυρὶ κι' ἀπὸ κεῖ ἀντικρίσαμε τὸν περίφημο Κάβο - Κρεμμυδαρᾶ. Ἀπὸ τὸν ὅρμο τοῦ Σκουταριοῦ βγαίνανε ἀραδ' ἀράδα τέσσαρα πέντε καΐκια. Τὰ ὁλόλευκα πανιὰ λάμπανε μὲ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ. Ἦταν ὁ Μανιάτικος στόλος, ἔτσι τὸν λένε στὸ Γύθειο, ποὺ μεταφέρει τὸ ὡραῖο Μανιάτικο λάδι στὸν Πειραιᾶ. Τώρα πιὰ πλησιάζομε στὸ Γύθειο. Ἐνῷ διακρίνομε καλὰ τὸ Μαραθονῆσι,

τὸ Γύθειο κρύβεται πίσω καὶ δὲν φαίνεται. Ὡς τόσο τὸ πλοῖο μας πῆρε βόλτα μὲ ὁδηγὸ τὸ φάρο καὶ μπῆκε στὸ λιμάνι.

Τὸ Γύθειο εἶναι κτισμένο στοὺς πρόποδας τοῦ Κούμαρου, τοῦ ἀρχαίου Λαρυσίου μὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Διονύσου. Στὸ πλάϊ ἁπλώνεται στὴ θάλασσα τὸ ὅμορφο νησάκι ἡ πολυθρύλητος Κρανάη. Τὸ φεγγάρι τὴν ἔλουζε μὲ τὸ ὡραῖογλυκὸ φῶς. Στὴ μιὰν ἄκρη λάμπει ὁ πύργος τοῦ Τζανῆ - Μπέη σὰν πανάρχαιο ἐρείπιο τῶν προϊστορικῶν Φοινίκων, ποὺ εἶχαν ἐδῶ τὸ

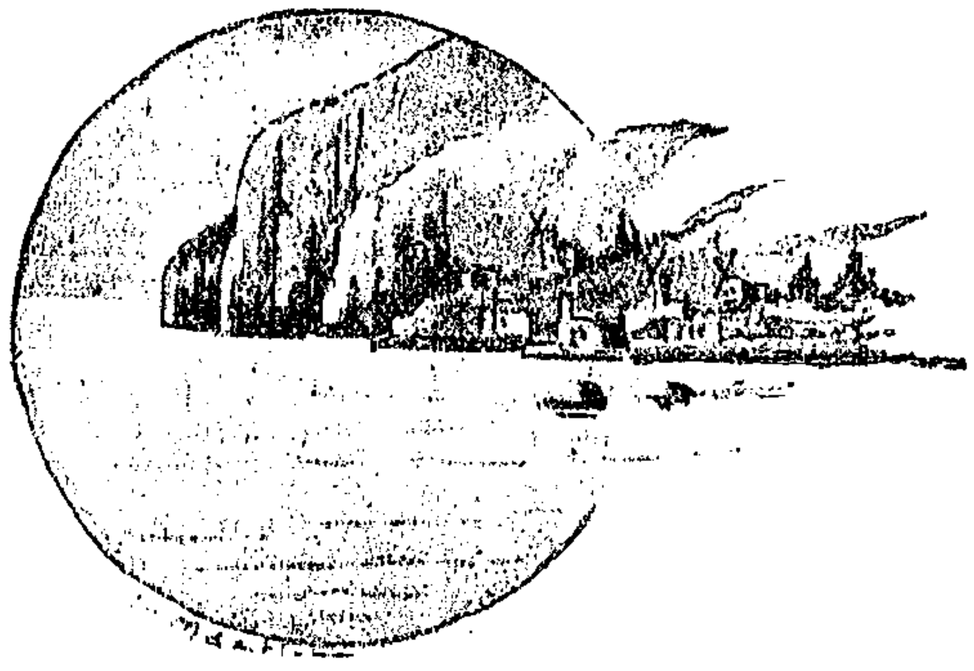

Εἰκ. 6.— Αἱ Θυρίδες.

ἐμπορικό τους πρακτωρεῖο γιὰ τὴν ἁλιεία καὶ τὴν ἐξαγωγὴ τῶν κογχυλιῶν τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, ποὺ ἦσαν ὄμορφα στολίδια γιὰ τὶς γυναῖκες τῆς Ἀνατολῆς. Στὴν ἄλλη ἄκρη εἶναι τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγιο-Νικόλα, κι' ἀνάμεσα στίς ἐλιὲς καὶ στὶς μυγδαλιὲς εἶναι ὁ ὁλόλευκος φάρος. Εἶναι πιὰ μεσάνυχτα. Κουρασμένοι πήγαμε νὰ κοιμηθοῦμε.

*
* *

Πολὺ πρωΐ, ποὺ ἀνέβηκα στὴ γέφυρα, θάμπωσα μπροστὰ

σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλεῖα τῆς φύσεως. Βαθιὰ στὸν ὁρίζοντα εἶχε ἀνάψῃ μιὰ πυρκαϊά.. μὰ οἱ φλόγες δὲν φαίνονταν. Σὲ λίγο πρόβαλε ἀπὸ τὰ κύματα τὸ πύρινο ἅρμα τοῦ λαμπροῦ Φοίβου. Τὴ στιγμὴ αὐτὴ περνούσαμε τὸν Κάβο-Μαλιά. Εὐτυχῶς ἡ θάλασσα εἶναι ἥσυχη καὶ χαϊδεύει τὰ πόδια τοῦ φοβεροῦ Μαλέα. Ὁ φαροφύλακας ἔσβυσε τὸ φῶς καὶ τώρα βοσκάει τὰ γιδοπρόβατά του. Μ' ἕνα σφύριγμα τοῦ βαποριοῦ σκόρπισαν στὰ πλάγια τοῦ βουνοῦκι' ὁ φύλακας μᾶς χαιρετάει μὲ τὸ μαντίλι του. Μακρυὰ διακρίνομε τὴν Καμήλα. Εἶναι βουνὸ ποὺ ἁπλώνεται στὴν ἀπέραντη ὑγρὴ ἔκταση καὶ μοιάζει μὲ καμήλα ποὺ ἀναπαύεται γονατισμένη στὴν ἄμμο τῆς Σαχάρας. Δεξιά μας τὰ Κύθηρα. Ἕνα μεγάλο ἐμπορικὸ ἀτμόπλοιο διευθύνεται πρὸς τὸν λιμένα τοῦ νησιοῦ. Μᾶς χαιρετάει καὶ χάνεται στὶς προεξοχὲς τῶν βουνῶν.

Πλέομε ὁλοταχῶς. Ὅταν πλησιάζαμε τὴν Καμήλα φάνηκε μπροστά μας ἕνα ἀμέτρητο κοπάδι ἀπὸ γλάρους ποὺ πανηγύριζαν κυριολεκτικῶς στὴ θάλασσα. Μὲ ἀφάνταστη ταχύτητα ὥρμοῦσαν στὰ κύματα καὶ πάλι σὰν βέλη ἀνέβαιναν στὰ σύννεφα. Διεσταυρώνοντο κι ἔγραφαν στὸν ἀέρα ἀφάνταστα γεωμετρικὰ σχήματα καθὼς κάνουν τὰ χελιδόνια, ὅταν τὴν ἄνοιξη συναντοῦν τὰ φτερωτὰ μυρμήγκια.

— Κύριε Πλοίαρχε, λέγω, τί συμβαίνει μὲ τὰ κοπάδια αὐτὰ τῶν γλάρων;

— Ἄ! ἐκεῖ ἀκριβῶς παρουσιάστηκαν τὰ δελφίνια, λέγει ὁ Πλοίαρχος. Οἱ πονηροὶ αὐτοὶ γλάροι, μόλις ἐμφανίζονται οἱ ράχες τῶν δελφινιῶν, ρίπτονται καὶ ἁρπάζουν τὰ παράσιτα ποὺ ζοῦν στὴ ράχη των. Πολὺ συχνὰ βλέπομε τὸ ψείρισμα οὐτὸ τῶν δελφινιῶν, ποὺ πηδοῦν σχεδὸν ἐπίτηδες καὶ δείχνουν τὴ ράχη τους γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὰ ἐνοχλητικὰ παράσιτα!..

Δὲν ἐπέρασαν ὀλίγα λεπτὰ τῆς ὥρας καὶ τὸ κοπάδι τῶν δελφινιῶν μᾶς περικυκλώνει.

— Κύριε Πλοίαρχε, λέγω, τὰ δελφίνια χωρὶς κόπο ἐκμηδενίζουν τὴν ταχύτητα τοῦ πλοίου μας.

— Αὐτά, λέγει, ὁ Πλοίαρχος, ἁμιλλῶνται μὲ τὴν ταχύτητα

τῶν ἀντιτορπιλλικῶν καὶ πολλὲς φορὲς τὴν ὑπερβαίνουν!.. ἑπομένως ἐδῶ διασκεδάζουν μὲ μᾶς!..

Μιὰ ὥρα ὁλάκερη διασκεδάζαμε κ' ἐμεῖς μὲ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ψαριῶν ποὺ μᾶς συνώδευσε ἕως τὴ Μονεμβασία. Ἡ Μονεμβασία, κατάξηρος καὶ κατακόκκινος βράχος. Ἕνα νησάκι ποὺ μόλις ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν ξηρά. Κι' ὅμως αὐτὸ τὸ ξερονήσι ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἦτον τὸ Γιβραλτὰρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ μακρυὰ διακρίνομε τὰ βυζαντινὰ τείχη της ποὺ περικλείουν τὴ μικρὴ πόλη. Τὰ σπίτια μεσαιωνικά. Οἱ Ἐκκλησίες Βυζαντινὲς μὲ τοὺς μαυρισμένους τρούλ-

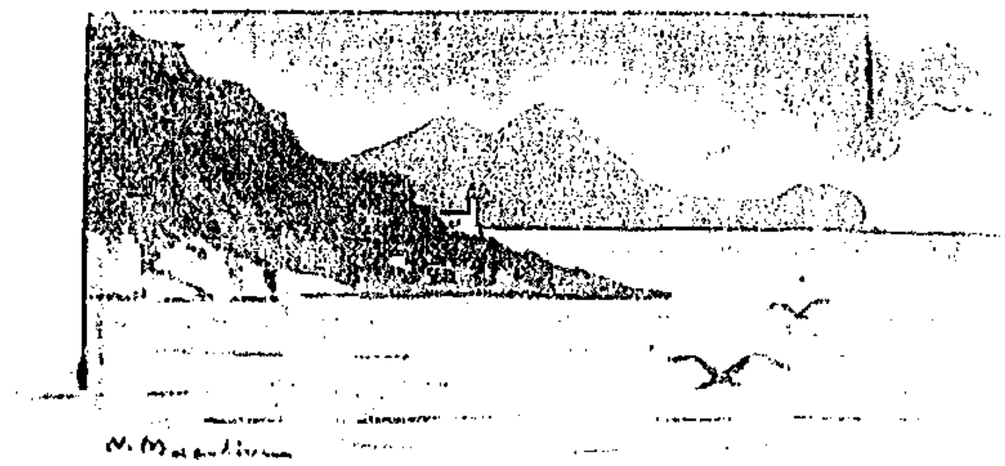

Εἰκ. 7.— Ὁ Μαλέας καὶ τὸ βουνὸ Καμήλα.

λους. Τὸ πλοῖο μας ἐπρόκειτο ἀπ' ἐδῶ νὰ πάρῃ μερικὰ σφάγια κι ἔτσι μᾶς δόθηκε καιρὸς νὰ βγοῦμε καὶ νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὴν πόλη. Περπατεῖ κανεὶς σ' αὐτοὺς τοὺς μεσαιωνικοὺς δρόμους καὶ τοῦ φαίνεται πὼς γύρισε πίσω δέκα αἰῶνας!.. Πήγαμε στὴν Ἁγιὰ-Σοφιά, μᾶς δείξανε τὸ σπίτι τῶν Μαμωνάδων, τοῦ Δημογιάννη καὶ τοῦ Σοφιανοῦ ποὺ ἦσαν οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου καὶ πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας. Εἴδαμε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑλκομένου καὶ πολλὰ κειμήλια τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Μονεμβασίας. Παράδοξο μοῦ φάνηκε πῶς ζοῦν οἱ κάτοικοι ἐκεῖ κλεισμένοι στὰ τέσσαρα τείχη! Οὔτε νερό, οὔτε πρασινάδα πουθενά!

Ὑδρεύονται ἀπὸ τὶς στέρνες καὶ πυρώνονται ἀπὸ τὸν Ἥλιο.

Τὸ βράδυ βράδυ, κατάκοποι πιὰ ἐπιστρέψαμε στὸ πλοῖο ποὺ ἦτον ἕτοιμο νὰ φύγῃ. Ὁ Πλοίαρχος διέταξε νὰ δειπνήσωμε στὴ γέφυρα. Ὁ θαλασσινὸς ἀέρας ὁ καθαρὸς καὶ δροσερὸς μᾶς αὐξάνει τὴν ὄρεξη. Ἀφήνομε πίσω στὸ σκοτάδι τὸ βράχο τῆς Μονεμβασίας. Στὰ πλευρὰ τοῦ πλοίου μας παφλάζει τὸ κῦμα. Ἄξαφνα ἀκοῦμε ἕνα παράδοξο ἦχο σὰν νὰ πταρνίζετο κανένας Κύκλωπας. Γιὰ μιὰ στιγμὴ ξαφνίσθηκα, ἀλλὰ ὕστερα ἔμαθα πὼς εἶναι πάλι τὰ δελφίνια ποὺ προβάλλουν τὸ ρύγχος καὶ φυσοῦν τὴ θάλασσα.

Ἀπὸ τὴν κούραση τῆς ἡμέρας ὁ ὕπνος μᾶς ὑπόσχεται

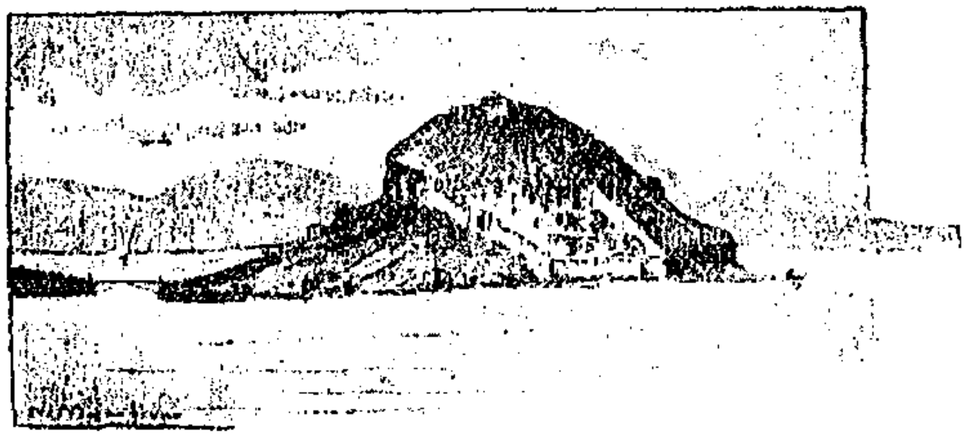

Εἰκ. 8.— Ἡ Μονεμβασιά.

νὰ μᾶς ξεκουράσῃ. Ὅταν οἱ ἄλλοι ἀποσύρθηκαν ἔμεινα μόνος στὴ γέφυρα. Ἔστρωσα καὶ ξαπλώθηκα νὰ κοιμηθῶ. Στὸν οὐρανὸ λάμπανε τ' ἄστρα κι' ὁ φωτεινὸς Γαλαξίας ἔζωνε τὸν οὐράνιο θόλο...

***

Ξυπνήσαμε στὸ Σαρωνικό. Εἴχαμε ἀφίσῃ πίσω τὴν Αἴγινα καὶ πλέαμε τὰ παράλια τῆς Σαλαμῖνος. Εἴμεθα ἀκριβῶς στὸ Ἀκρωτήριο Κώχη, ποὺ ἦτον στὴν ἀρχαιότητα ὁ ναὸς τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἄρεως. Περάσαμε κοντὰ ἀπὸ τὴ Ψυτάλεια καὶ μπήκαμε στὸ λιμάνι τοῦ Πει-

ραιῶς. Πλευρίσαμε καὶ σὲ λίγο βγήκαμε. Γιὰ μᾶς ποὺ ζοῦμε σ' ἐπαρχία κάνει ἐντύπωση μεγάλη ἡ κίνηση κ' ἡ πολυκοσμία. Καθίσαμε νὰ πάρουμε τὸν καφέ μας στὴν Πλατεῖα τοῦ ὡρολογίου. Ἤπιαμε καὶ νερὸ τοῦ Πόρου πολὺ καθαρὸ καὶ κρύο. Πόσες μέρες εἴχαμε νὰ πιοῦμε κρύο νερό! ἦτον τὸ μόνο ποὺ στερηθήκαμε στὸ βαπόρι. Ἀπὸ τὴν Πλατεῖα βλέπαμε τὴν κίνηση τοῦ λιμένος μὲ τὰ πελώρια ἀτμόπλοια. Ἔπειτα πήγαμε στὸν ἄλλο λιμένα τῶν καϊκιῶν.

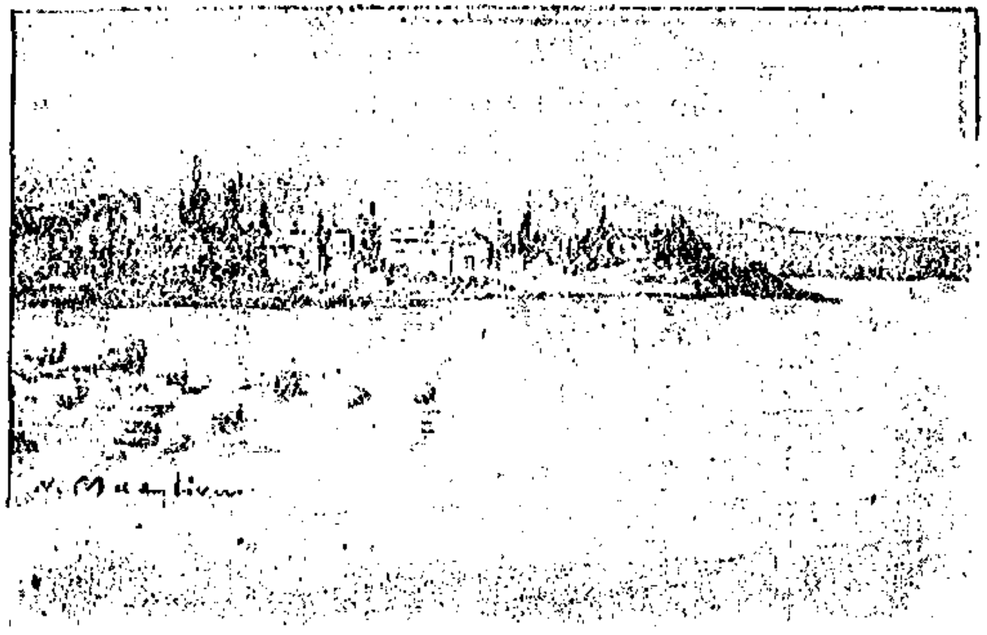

Εἰκ. 9.— Ἡ Κοιμωμένη τοῦ Πόρου.

Ὅλα ἀραδιασμένα περιμένουν τὴ φόρτωσή τους γιὰ νὰ ταξιδέψουν σ' ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ Κράτους.

Τὸ μεσημέρι ποὺ τρώγαμε ἀποφασίσαμε νὰ πᾶμε στὸν Πόρο. Τὸ μικρὸ βαποράκι «Χρύσω» ἦτον ἕτοιμο. Μᾶς πῆρε καὶ φύγαμε. Κόσμος ἄρκετὸς στὸ βαποράκι. Ἄλλοι γιὰ τὴν Αἴγινα, ἄλλοι γιὰ τὰ Μέθανα κι' ἄλλοι γιὰ τὸν Πόρο. Ἡ «Χρύσω» μόλις βγῆκε ἀπὸ τὸ λιμάνι ἔβαλε καὶ πανί. Ὁ δυνατὸς ἀέρας διπλασίαζε τὴν ταχύτητα. Ἀράξαμε στὴν Αἴγινα. Ὁ Ἅγιο - Νικόλας τοῦ λιμανιοῦ μᾶς κινεῖ τὸ ἐνδια-

φέρον. Ὁ Βυζαντινὸς αὐτὸς ναὸς μὲ τοὺς ὄμορφους τρούλλους του καὶ τὸ γραφικὸ κωδωνοστάσιο ἔχει παραμορφωθῆ τελείως, ἔχει ὑποστῆ βεβήλωση! Ἀφαιρεθή κανε ὅλα του τὰ κεραμίδια καὶ ἀσβεστώθηκε ὁλόκληρος! Οἱ τροῦλλοι του φαίνονται σὰν κρανία ξυρισμένα καὶ πουδραρισμένα! Τὸ πλοῖο μας δέχτηκε μερικοὺς ἀκόμα ἐπιβάτας γιὰ τὰ Μέθανα κι' ἀμέσως ἔφυγε. Ὁ ἄνεμος εἶναι πολὺ δυνατὸς καὶ τὸ πλοῖο μας γέρνει. Ὅλοι οἱ ἐπιβάται φωνάζουν, γελοῦν, διαμαρτύρονται, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τολμάει νὰ σηκωθῆ ἀπὸ τὴ θέση του. Πλησιάζομε στὰ Μέθανα. Περιπλέομε τοὺς μαυρισμένους ἀπὸ τὰ κύματα βράχους. Οἱ λόφοι εἶναι κατάφυτοι ἀπὸ ἐλιές. Φθάνομε στὰ Μέθανα. Ἐδῶ τὸ πλοῖο μας ἄδειασε. Ὅλοι γιὰ τὰ λουτρά. Σὲ λίγο φθάσαμε στὸν Πόρο. Τὴν ἑπομένη ποὺ ξυπνήσαμε εἶδα γιὰ πρώτη φορὰ τὴν «κοιμωμένη» κι ἐθαύμασα τὸ παράδοξο αὐτὸ τῆς φύσεως φαινόμενο. Μπροστά μας τὰ ἀπέραντα περιβόλια μᾶς στέλνουν τὸ ἄρωμα τῆς λεμονιᾶς καὶ στὸ βάθος τὰ βουνὰ τῆς Πελοποννήσου διαγράφουν ἕνα παράδοξο σχῆμα, φαίνονται ἀπὸ μακρυὰ σὰν μιὰ κοι- μωμένη γυναῖκα στὸν φωτεινὸν ὁρίζοντα.

Τὸ μικρὸ βαποράκι μᾶς ἐπανέφερε τὸ ἀπόγευμα πάλι στὸν Πειραιᾶ. Ἀνεβήκαμε καὶ στὴν Ἀθήνα. Πήγαμε πρῶτα καὶ προσκυνήσαμε στὴν Ἀκρόπολη κ' ἔπειτα εἴδαμε ὅ,τι μπορεῖ κανεὶς περαστικὸς νὰ ἰδῇ στὴν Ἀθήνα... Μετὰ τὸ δεῖπνο μας ἐπιστρέψαμε στὸν Πειραιᾶ. Ἡσυχία. Οἱ δρόμοι ἔρημοι. Ὅλος ὁ ἐργατικὸς κόσμος τοῦ λιμένος κοιμᾶται. Τράκ, τρὰκ ἀκούονται τὰ τακούνια μας στὴν ἡσυχία τῆς νύκτας. Τὴν ἑπομένη πρωῒ πρωῒ ἔπρεπε νὰ φύγωμε, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔγινε παρὰ ἀργὰ τὸ ἀπόγεμα. Ἀνεβλήθη ἡ ἀναχώρησις γιὰ κάποιο ζήτημα ἐργατικό. Μὲ τὴ δύση τοῦ Ἡλίου βγήκαμε ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιῶς. Περνοῦμε ἀπὸ ὅλα τὰ νησάκια τοῦ Σαρωνικοῦ. Ἀργὰ πρόβαλε καὶ τὸ φεγγάρι κ' ἔλαμψε ἡ θάλασσα. Οἱ βράχοι, οἱ σκόπελοι, τὰ νησάκια φεύγουν πίσω μας κι' ἀφανίζονται στὸ σκοτάδι τῆς νύκτας. Εἶναι μεσάνυκτα καὶ μπροστά μας πρόβαλαν δύο ζωηρὰ φῶτα. Πλησιάζομε στὴν εἴσοδο τῆς Διώρυγος. Ἀνεβαίνομε στὴ γέφυρα γιὰ νὰ θαυμάσωμε ἀπὸ μακρυὰ

τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο τῆς ἀνθρωπίνης χειρός. Ἀλλὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη παρουσιάστηκε μπροστά μας ἄλλη μία ἀκόμα φαντασμαγορικὴ εἰκόνα. Στὸ πλάϊ τοῦ βουνοῦ καὶ στὰ ἥσυχα νερὰ στὸ βάθος τοῦ Σαρωνικοῦ, ποὺ κατοπτρίζονται τὰ φῶτα σὰν κίτρινα φείδια ποὺ παίζουν σὲ κρυσταλλένιο κάμπο, ἀράδα πλέανε μὲ ὁλόλευκα πανιὰ ἑπτὰ ἓν ὅλῳ καΐκια σὰν περήφανοι κύκνοι. Ποτὲ δὲν εἶδα θελκτικώτερη εἰκόνα. Τώρα μπήκαμε καὶ στὸ στενό. Τὸ πλοῖο μας ἀνέκοψε τὴν ταχύτητα καὶ βραδυπορεῖ. Φθάνομε σχεδὸν στὸ

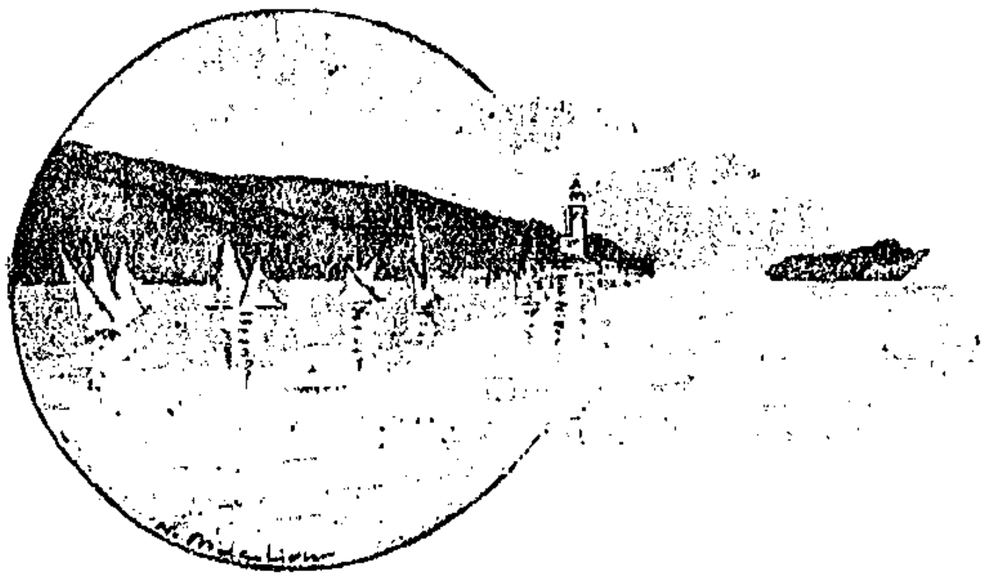

Εἰκ. 10.— Ἡ Εἴσοδος τῆς Διώρυγος.)

μέσον καὶ διακρίνομε ἀπάνω μας τὴ σιδηροδρομικὴ γέφυρα. Πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἡμερῶν εἶχεν ἀποκοπῆ ἕνας τεράστιος ὄγκος χώματος καὶ εἶχε φράξῃ τὴ δίοδο. Χρειάστηκαν πολλὲς ἡμέρες ὡς ποὺ ν' ἀνοίξῃ πάλιν ὁ θαλασσινὸς δρόμος. Πῶς συνέβη αὐτὸ τὸ δυστύχημα; Ἁπλούστατα, διότι ἡ τομὴ εἶναι σχεδὸν κάθετος! Τὴ στιγμὴ ποὺ διερχόμεθα ἀκούστηκε μιὰ ὑποχθόνιος βοὴ καὶ ἐκινήθηκαν ὅλοι οἱ ἠλεκτρικοὶ λαμπτῆρες στὶς ὄχθες τῆς Διώρυγος. Σεισμός! Ρῖγος μᾶς κατέλαβε τὴ στιγμὴ ἐκείνη... μείναμε σιωπηλοὶ καὶ σταυροκοπηθήκαμε ὅλοι. Σὲ λίγο βγήκαμε στὸν Κορινθ-

θιακό. Δεξιὰ λάμπανε τὰ φῶτα τοῦ Λουτρακιοῦ, ἀριστερὰ ἡ Κόρινθος. Ἕνα ἀεράκι πολὺ δροσερὸ ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Στερεᾶς μᾶς ἠνάγκασε ν' ἀποσυρθοῦμε γιὰ ὕπνο, ἀφοῦ γλυτώσαμε καὶ βγήκαμε σῶοι ἀπὸ τὸ στενὸ καὶ δὲν κόπηκε κανένας ὄγκος χώματας νὰ μᾶς θάψῃ ὅλους ζωντανούς!

* * *

Τὸ πρωῒ βρεθήκαμε μεταξὺ τῆς γοητευτικῆς πρασινάδας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἀγόνων βουνῶν τῆς Στερεᾶς. Μακρυὰ διαγράφονται τὰ φρούρια τῆς Ναυπάκτου καὶ ὕστερα διακρίνονται καὶ τὰ σπίτια. Ἐνῷ διαρκῶς ἐθαυμάζαμε τὰ βουνὰ τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ τὴν πρασινάδα τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀκούστηκε μιὰ φωνή: «Πνίγεται,. πνίγεται,.» σῶστε τον γιὰ ὄνομα Θεοῦ..! Στρέφομε τὴ προσοχή μας στὴ θάλασσα καὶ πράγματι βλέπομε στὰ ἥσυχα νερὰ τοῦ κόλπου πέρα ἕνα κεφάλι μαλλιαρὸ καὶ μαῦρο νὰ φυσᾶ τὴ θάλασσα καὶ νὰ κολυμπάῃ ἥσυχα. Ὅλοι περίεργοι νὰ μάθωμε ποιὸς ἦταν ἐκεῖνος ποὺ βρέθηκε στὴ θάλασσα καὶ κολυμπάει ἔτσι μὲ ἀγῶνα.

Ὁ Πλοίαρχος παρατήρησε καλὰ κ' ὕστερα μᾶς βεβαίωσε πῶς δὲν ἦταν ἄνθρωπος ποὺ κινδύνευε, ἀλλὰ μιὰ μεγάλη φώκια ποὺ ἔπεσε αὐτὲς τίς μέρες ἐδῶ καὶ δὲν ἄφηκε ψάρι στὸν Κόλπο!..

Πολὺ γραφικὴ ἡ Ναύπακτος. Πρὸ ἐτῶν, ὅταν πρώτη φορὰ μπῆκα στὸ μικρὸ λιμάνι της μὲ τοὺς δύο Ἑνετικοὺς πυργίσκους, μοῦ φάνηκε πὼς γύρισα πίσω πέντε αἰῶνες. Τὰ καΐκια στὸ λιμανάκι της μοῦ φάνηκαν σὰν καραβέλλες!.. Τὰ φρούρια ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ βουνοῦ κατεβαίνουν στὴ θάλασσα καὶ περικλείουν τὴν πόλη.

—Κύριε Πλοίαρχε, ρώτησα, ποῦ ἄρα γε ἔγινε ἡ περίφημη ἐκείνη ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου;

—Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Οἱ ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦν τὴν θέσιν. Ἄλλοι λέγουν, ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου καὶ ἄλλοι πρὸ τοῦ στενοῦ τοῦ Ρίου καὶ στὴν ἀνοικτὴ θάλασσα.

Βρισκόμεθα μεταξὺ Ρίου καὶ Ἀντιρρίου ποὺ εἶναι ἡ στενὴ εἴσοδος πρὸς τὸν Κορινθιακόν. Εἶναι ὁ φυσικώτερος δρόμος ποὺ φέρνει ἀπὸ τὴν Στερεὰν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὅλοι οἱ ἐπιδρομεῖς καὶ ὅταν κατέβηκαν καὶ ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀπ' ἐδῶ διεπεραιώθησαν. Περνώντας τὸ στενὸ αὐτὸ τῶν Μικρῶν Δαρδανελλίων, καθὼς τὸ ὠνόμαζαν οἱ Τοῦρκοι, εἴδαμε τὰ ἰσχυρὰ φρούρια ποὺ διέταξε ὁ Βαγιαζὴτ ὁ Β' νὰ κτισθοῦν, ὅταν μὲ τὸ στόλο του κυρίευσε τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς στὰ 1499. Τότε, τὴν 29ην Αὐγούστου, ἡμέραν ἀποφράδα γιὰ τὴ μεγάλη Δημοκρατία, κατέβασαν τὴ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου ποὺ

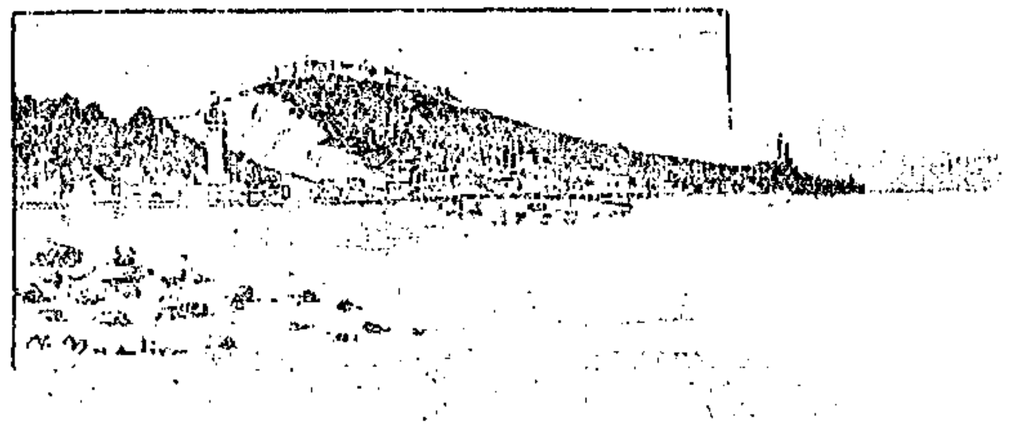

Εἰκ. 11.— Ἡ Ζάκυνθος.

εἶχε κυματίση ἐπὶ ἕνα αἰῶνα καὶ ἀνέβασαν τὴν ἡμισέληνον ποὺ κυμάτισε ἴσα με τὴ μεγάλη μας Ἐπανάσταση. Μόλις βγήκαμε ἀπὸ τὸ στενὸ αὐτὸ φάνηκε δεξιά μας τὸ γραφικὸ Κρυονέρι τοῦ Μεσολογγίου. Ἀρχίζει πολὺ χαμηλὰ καὶ σιγὰ σιγὰ ὑψώνεται σὲ κορυφὴ καὶ ὕστερα ἀπότομα πέφτει στὴ θάλασσα. Κάτω τὸ Ἰόνιον ἁπλώνεται γαλανὸ μὲ μαβιὲς ταινίες. Οἱ ψαροποῦλες τὸ πρωῒ φαίνονται σὰν ἄσπροι γλάροι στὴ θάλασσα. Καθὼς προχωροῦμε τὸ βουνὸ ἀλλάζει σχήματα καὶ γραμμὲς καὶ ὅλα εἶναι ὡραῖα... Ὁ Ἥλιος ὁ πρωϊνὸς φωτίζει τοὺς ἀποτόμους ἐκείνους βράχους ποὺ παίρνουν τὸ χρῶμα τῆς σκουριᾶς τοῦ σιδήρου, ἐνῷ τὸ ὅλο

βουνὸ εἶναι βαθυκύανο. Εἰς τὸν ὁρίζοντα διακρίνομε τὰ βουνὰ τῆς Κεφαλληνίας καὶ πάρα πέρα τὴν Ζάκυνθον. Τώρα τὸ πλοῖο μας πῆρε γραμμὴ γιὰ τὰς Πάτρας, ὅπου καὶ σὲ λίγο ἀράξαμε. Στὸν λιμένα τῶν Πατρῶν εἶναι μεγάλη κίνηση. Ἀπὸ ὅλους τοὺς λιμένας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων ἐδῶ μαζεύεται τὸ μοναδικὸ προϊὸν ἡ σταφίδα κι' ἀπ' ἐδῶ ἐξάγεται στοὺς λιμένας τῆς καταναλώσεως.

Τὸ πλοῖο μας ἐδῶ δὲν ἔχει πολὺ δουλειὰ καὶ γι' αὐτὸ πήραμε γραμμὴ γιὰ τὴ Ζάκυνθο. Τὸ ταξίδι ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Ζακύνθου εἶναι πολὺ εὐχάριστο. Περνοῦμε ἀπὸ τὰ κατάφυτα παράλια τῆς Ἀχαΐας. Δύο πράσινα χρώματα κυριαρχοῦν ἐδῶ: τῶν ἀμπελιῶν καὶ τῆς ἐλιᾶς. Περνοῦμε ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ παράλια καὶ βλέπομε ἀπὸ μακρυὰ συνοικισμούς, χωριά, λόφους κατάφυτους κι' ὅλα ἱκανοποιοῦν καὶ χορταίνουν τὴν ὅρασή μας. Νά καὶ τὸ φρούριο τῆς Γλαρέντζας τὸ Χλεμοῦτσι. Ἐδῶ μερικὰ χρόνια ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου εἶχε στήσῃ τὴν ἕδρα του, ὅταν ὡς Δεσπότης τῆς Πελοποννήσου ἀγωνιζόνταν κατὰ τῶν Φράγκων. Ἀπ' ἐδῶ ἐξεστράτευσε μαζὶ μὲ τὸν συναγωνιστή του τὸν ἱστορικὸ Φραντζῆ καὶ κυρίευσαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὰς Πάτρας καὶ ἐδίωξαν ἀπ' ἐκεῖ τὸν Λατῖνον ἐπίσκοπον τῆς πόλεως Παντοῦφλον Μαλατσέταν ἐκ Πεζάρου, ὁ ὁποῖος κατέφυγε στὴ Ναύπακτο καὶ ραδιουργοῦσε μὲ Τούρκους καὶ Βενετοὺς κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου! Τὸ μεγάλο αὐτὸ μεσαιωνικὸ φρούριο κτίστηκε κατὰ τὸ 1250 ἀπὸ τοὺς Βιλλαρδουΐνους. Σήμερον εἶναι ἐντελῶς ἐρειπωμένο. Ἀλλὰ τὸ δροσερὸ ἀεράκι ὅλο μᾶς ὠθεῖ πρὸς τὴν Ζάκυνθον.

Τὸ μυροβόλο νησὶ ἁπλώνεται μπροστά μας μὲ τὰ χαμηλὰ βουνὰ ποὺ εἶναι κατάφυτα ἀπὸ ἐλιές. Ἀπὸ μακρυὰ ἀκόμα διακρίνομε τὸ κωδωνοστάσιο τοῦ Ἁγίου Διονυσίου. Πλησιάζομε καὶ ὅλο ἕνα ἀναπνέομε τὴ μυρωμένη αὔρα. Ἀράζομε στὸν καλὸν λιμένα. Μᾶς πολιορκοῦν ἀκόμα στὸ πλοῖο μας οἱ μικροέμποροι ποὺ πωλοῦν τίς ὡραῖες ποῦδρες, τὰ τσαντσαμίνια καὶ τὰ μαντολάτα... Λίγο πρὸ τοῦ νὰ δύσῃ ὁ Ἥλιος ἀφήνομε τὴ Ζάκυνθο γιὰ νὰ πιάσομε Κατάκωλο. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ ἑβδομαδιαῖο ταξείδι δὲν εἴχαμε ἀπαντήσῃ

τόση θαλασσοταραχή, ὅση ἀπαντήσαμε ἀπὸ Ζακύνθου μέχρι Κατακώλου. Πελώρια κύματα ποὺ ἄρριζαν στὶς κορυφὲς κτυπούσαν τὸ πλοῖο μας. Ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ὥρες θαλασσοταραχὴ φθάσαμε στὸ ἀκρωτήριο τοῦ Κατακώλου, τὸν Ἰχθὺν τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ δὲν ἦτον δυνατὸν νὰ μποῦμε στὸ λιμάνι καὶ γιὰ νὰ κατορθωθῇ τοῦτο κάναμε τίς λεγόμενες «βόλτες» κ' ὕστερα μὲ κόπο ἀράξαμε πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἀποβάθρα.

—Καὶ γιατί αὐτό; ρώτησα τὸν Πλοίαρχον.

—Ὁ λιμένας αὐτὸς εἶναι ὁ ἀβαθέστερος ἀπὸ ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ Κράτους λέγει ὁ Πλοίαρχος, κ' ὕστερα κινώντας τὸκεφάλι του προσέθεσε: Στραβομάρα εἶχανε καὶ φκιάσανε τὸ λιμάνι ἐδῶ ποὺ τὸ χώνει ἀδιάκοπα τὸ ποτάμι ὁ Ἀλφειός!.. δὲν τὸ φκιά νανε στὸν Ἅγι-Ἀνδρέα ποὺ εἶναι φυσικὸ λιμάνι καὶ βαθὺ καὶ προφυλαγμένο;..

Πραγματικά,.. ὁ Πλοίαρχος εἶχε πολὺ δίκαιο. Οἱ ἀρχαῖοι, ἀπὸ τὴν Ὁμηρικὴ ἐποχὴ καὶ πρὶν ἀκόμα τὸ λιμάνι τους τὸ εἶχαν ἀκριβῶς ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερα ὁ Ἅγι-Ἀνδρέας, καὶ ἦτον τὸ λιμάνι τῆς Φειᾶς, ποὺ ἦταν τὸ ἐπίνειο τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Ὀλυμπίας.

Ὁ Πλοίαρχος διέταξε νὰ διανυκτερεύσωμε στὸ λιμάνι τοῦ Κατακώλου καὶ νὰ φύγωμε τρεῖς ὧρες πρὸ τοῦ νὰ φωτίσῃ καλά, γιὰ νὰ βρεθοῦμε μὲ τὴν ἀνατολὴ στὸ λιμάνι τῆς Κυπαρισσίας. Ἔτσι κ' ἔγινε. Τὸ βράδυ αὐτὸ δὲν ἦτον πιὰ καιρὸς νὰ βγοῦμε γιὰ νὰ ἰδοῦμε καὶ τὸ περίφημο Ποντικόκαστρο μὲ τὰ Βυζαντινὰ καὶ Φραγκικὰ τείχη, οὔτε τὸ μικρὸ ἡφαίστειο ποὺ εἶναι κοντὰ στὸ Φάρο τοῦ Κατακώλου. Κοιμηθήκαμε λοιπὸν ἥσυχα. Τὸ πρωῒ βρεθήκαμε πάλι στὸ λιμανάκι τῆς Κυπαρισσίας.

Ἀποχαιρετήσαμε καὶ εὐχαριστήσαμε τὸν Πλοίαρχο κ' ἡ βαρκούλα μὲ τὸ λευκὸ πανάκι μᾶς ἔβγαλε στὸν Ἁγια-Λαγούδη. Ἐκεῖ ἤπιαμε τὸ κρύο καὶ δροσερὸ νεράκι καὶ μὲ τὰ μαντίλια μας ἀποχαιρετήσαμε ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ πλοῖο ποὺ φεύγοντας κι' αὐτὸ μᾶς ἀπόδοσε τὸ χαιρετισμὸ μ' ἕνα παρατεταμένο σφύριγμα.

Κυπαρισσία 10 - 4 - 1934.

Ν. ΜΑΡΤΙΝΗΣ

ΦΙΛΙ ΨΥΧΗΣ

Φιλὶ ψυχῆς, ἀγκάλιασμα καὶ χάδι
δὲν ἤρθανε σ᾽ ἐμένα εἰρηνικά,
στὸ πλάϊ σου σὰν τὰ γνώρισα ἕνα βράδι
πέρ᾽ ἀπὸ τῆς χαρᾶς τὰ λογικά.

Δολερὰ μᾶς ἀφάνισαν τὴν ὥρα
τὰ πλανέματα μὲς στὴν ἐρημιά,
σὰν ἔσμιξε ἡ μαυρίλα κ᾽ ἡ ἄγρια μπόρα
τ᾽ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς τὴν τρικυμιά.

Σὰν ἔσκουξε τὸ σύθρηνο τοῦ δάσου
καὶ μὲ τ᾽ ἀστροπελέκι μιὰ στιγμή,
μοῦ φάνηκ᾽ ἐξωτέρα ἡ ὁμορφιά σου
μὲ τὸ φῶς ποὺ κερνοῦν οἱ πειρασμοί.

Στῆς δημοσιᾶς τὸ χάνι ἁλαφιασμένοι
βρήκαμε νὰ κουρνιάσουμε φωλιά.
Σὲ στιγμὲς τρόμου ἐκεῖ παρατημένοι
δέσαμε τῆς ἀγάπης τὴ θηλιά.

Ἔξω ἡ βροχή, θυμὸς καὶ τιμωρία.
Ράβδιζε ἡ μοίρα ἀνέσπλαχνα κ᾽ ἐμᾶς.
Κι ὅταν τὴ νύχτα ἱλάρωσε ἡ αἰθρία
βγῆκε ν᾽ ἀργοθρηνήσῃ ἐκεῖ ὁ βαλμάς.

Μ᾽ ἀπὸ τότε ἀμολόγητο σημάδι
μὲ παιδεύει, μὲ ζώνει ἐκστατικά.
Φιλὶ ψυχῆς, ἀγκάλιασμα καὶ χάδι
μ᾽ ἔρμο φόβο ἡ ζωή μου τ᾽ ἀγρικᾶ.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΙΔΕΕΣ

ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

Μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ νέου θαλάσσιου δρόμου γιὰ τὶς Ἰνδίες ἡ Βενετία ἔχασε τὴν παλιά της σημασία γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐμπόριο[1]. Τὸ κέντρο τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης μετατοπίστηκε στὰ δυτικὰ παράλιά της. Ἡ πανίσχυρη Βενετία ἄρχισε νὰ πέφτει σιγά-σιγά, μὰ ἀναπότρεπτα. Ὅπως ἡ πρόοδός της ἔφερε τὴν κατάρρευση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἔτσι ἀντίθετα ἡ παρακμή της ἔφερε τὸ ξανάνιωμα τὸ οἰκονομικὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ παρακμή της αὐτὴ ἔδωσε στὰ χέρια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τὸ ἐμπόριο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ στὴν ἀρχὴ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου, ἔφτασαν ὅμως ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα κι᾽ ἔπειτα νὰ συγκεντρώσουν στὰ χέρια τους ὅλη τὴν ἐμπορικὴ κίνηση τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἔχουμε ἔτσι τὴ δημιουργία τάξης ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν μαζὺ ἢ μόνον ἐμπόρων, ποὺ ἐγκαταστημένοι στὰ ἀστικὰ κέντρα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας ρύθμιζαν ὅλη τὴν ἐμπορικὴ κίνησή της, συγκεντρώνοντας πλούτη. Ὄχι πολὺ ὕστερα τὰ σύνορα τῶν ἐμπορικῶν τους συναλλαγῶν ξαπλώθηκαν ὡς στὸν Εὔξεινο καὶ στὴ δυτικὴ Μεσόγειο.

---

[1] Ὁ Ναπ. Βοναπάρτης σὲ ἀναφορά του πρὸς τὸ Διευθυντήριο (26 Μαΐου 1797) γράφει: «Ἡ Βενετία παρακμάζουσα ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἀπὸ τῆς γενέσεως τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ Ἀγκῶνος δὲν δύναται πλέον νὰ ἀντισταθῇ εἰς ὅσα περὶ αὐτῆς ἀπεφασίσαμεν . . .». Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τομ. 11, σ. 371. Βιέννη 1831.

Ἡ λαμπρὴ θέση τῶν Ἑλλήνων στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο τῆς Μεσογείου πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κουτσοὺκ Καϊναρτζῆ (1774) κι' ὕστερα, γιατὶ μ' αὐτὴ δόθηκε τὸ δικαίωμα στοὺς Ἕλληνες νὰ ὑψώνουν ρωσικὴ σημαία. Ἡ πειὸ μεγαλύτερη ὅμως ἀκμή του συμπίπτει μὲ τὴν ναπολεόντεια ἐποχή, τότε δηλ. ποὺ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἀναστατωμένη ἀπὸ τοὺς πολέμους εἶχε πολὺ μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ σιτηρὰ τῆς Ἀνατολῆς. Σ' ὅλα τὰ παράλια ἐμπορικὰ κέντρα τῶν θαλασσῶν ποὺ ἀναφέραμε, καθὼς καὶ στ' ἄλλα μεσόγεια τῆς Εὐρώπης σχηματίστηκαν ἀκμαῖες οἰκονομικὰ παροικίες. Ἡ οἰκονομική των ἄνθηση τοὺς ἔδωσε τὰ μέσα καὶ τὴ διάθεση γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς φυλῆς των. Οἱ Ἕλληνες τῶν παροικιῶν αὐτῶν ἔτυχε νὰ ἐγκατασταθοῦν τότε, ποὺ ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὶς κλασικὲς σπουδὲς βρισκόταν στὸ ζενίθ καὶ τὸ ἐνδιαφέρο γιὰ τὴν κοιτίδα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε νὰ ζωηρεύει. Οἱ Ἕλληνες μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα συγκινήθηκαν, ὥστε ἔχουμε ἔξοδο τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας στὰ ἐπιστημονικὰ κέντρα. Ἐκεῖ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων τοὺς ἔκανε κατάλληλους νὰ δεχτοῦν τὶς φιλελεύθερες ἰδέες τῆς ἐποχῆς, ὥστε σιγὰ-σιγὰ οἱ νέες οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς φυλῆς ἐνισχυμένες ἀπ' αὐτὲς τὶς ἰδέες δημιούργησαν τὴν ἐπαναστατικότητα στὴ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων. Κι' εἶναι βέβαια γεγονός, πὼς ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἔργο τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων.

Τὴν ἐπαναστατικότητα τῶν Ἑλλήνων καλλιεργοῦσαν ἀκόμα καὶ οἱ δυτικὲς δυνάμεις, ὄχι βέβαια ἀπὸ ἀγαθὰ αἰσθήματα γιὰ τοὺς ὑπόδουλους τῶν Τούρκων, ἀλλὰ γιὰ διάφορες δικές τους οἰκονομικοπολιτικὲς ἐπιδιώξεις. Ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς (1699), ἀπὸ τότε δηλ. ποὺ ἄρχισε ἡ παρακμὴ τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὠξύνθηκε καὶ ὁ ἀγῶνας ἐπικράτησης στὴν Ἀνατολὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Στὸν ἀγῶνα τοῦτο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς χρησίμεψε γιὰ ὄργανο. Προκηρύξεις μὲ ἐπαναστατικὸ περιεχόμενο κυκλοφοροῦσαν τόσο ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ὅσο κι' ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ Γερμανούς, ὥσπου ἡ Ρωσία ἄρχισε νὰ παίζει σημαντικὸ

ρόλο στὴ λύση τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Οἱ Ρῶσοι μονοπώλησαν τὸ ἐνδιαφέρο γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Τουρκίας καὶ μὲ συνθήκες μάλιστα τὸ ἐξασφάλισαν — συνθήκη τοῦ Κουτσοὺκ Καϊναρτζῆ (1774).— Ἡ προκήρυξη τοῦ Μ. Πέτρου (23 Μαρτίου 1711) διακηρύχνει τὸ ὕποπτο αὐτὸ ἐνδιαφέρο. Ἡ σύγκρουση στὴν Ἀνατολὴ τῶν συμφερόντων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων γινόταν μὲ τὸν καιρὸ πειὸ δυνατὴ καὶ μὲ θύματα βέβαια πάντα τοὺς δύστυχους ραγιάδες. Ἡ ἱστορία τῶν συχνῶν μικροεπαναστάσεων ἀπὸ τὸ 16ο αἰῶνα, ἀκόμα κι' ἡ σημερινὴ ἱστορία τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, αὐτὸ μᾶς λέει.

Εἶναι ὅμως γεγονός, πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνέργειες τῶν ξένων ἔδωκαν στοὺς Ἕλληνες τὰ ψυχικὰ ἐφόδια γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ποὺ ἦταν φυσικὴ συνέπεια τῶν νέων οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος, ποὺ ἔσπειρε καὶ διατήρησε γιὰ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς ἡ Εὐρώπη.

Εἶναι σ' ὅλους γνωστό, πὼς ὁ ἀνώτερος κλῆρος ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς πληγές, ποὺ ἀδυνάτιζαν τοὺς ὑπόδουλους Ρωμιούς[1]. Ἐπίσης πὼς στὴ διάδοση κι' ἐπικράτηση τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν ἀντέδρασε ὅσο καὶ ἡ ἐπίσημη τουρκικὴ ἀρχή, ἂν ὄχι πειὸ πολύ[2]. Ὁ Γρηγόριος Ε' ἦταν ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος ὅλης αὐτῆς τῆς συστηματικῆς ἀντίδρασης, τόσο ποὺ ὁ Κούμας[3] ἀναγκάστηκε νὰ πεῖ, πὼς μόνο τὸ βίαιο τέλος του τὸν ἐξιλέωσε στοὺς μεταγενέστερους. Ἔχοντας κανένας αὐτὰ ὑπ' ὄψι του ἀπορεῖ μελετῶντας τοῦ ἀρχιμανδρίτη Κυπριανοῦ τὸ ἔργο «Χρονολογικὴ ἱστορία τῆς Κύπρου» γιὰ τὶς ριζοσπαστικές του ἰδέες, τὶς

---

[1] A. Andréadès, L'administration financière de la Crèce sous la domination Turque. Paris 1910, σ. 44, 47-48. *Α. Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντη*, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν σ. 138, 169, 175, καλ.

[2] Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, Βιέννη 1832, τόμ. 12. σ. 600.

[3] Κ. Κούμα, στὸ ἴδιο σ. 514.

όποίες παρακάτω θὰ διατυπώσουμε, ἀφοῦ πρῶτα δώσουμε λίγα βιογραφικά του [1].

Σπούδασε στὴ Βενετία καὶ Πατάβιο. Ὕστερα γύρισε γιὰ λίγο στὴν πατρίδα του Κύπρο, ἀπ' ὅπου ξανάφυγε στὴ Βενετία. Ἐδῶ ἐργάστηκε στὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα, ἀπὸ δὲ τὰ 1794-98 βρίσκεται στὴν Τεργέστη ἐφημέριος τῆς ἑλλην. ἐκκλησίας. Στὰ 1788, ὅταν ἀκόμα βρισκόταν στὴ Βενετία, ἐξέδωκε τὸ παραπάνω ἔργο του. Γι' αὐτὸ ὁ Κυπριανὸς ἐργάστηκε μὲ ζῆλο στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἁγ. Μάρκου μελετῶντας παλιότερες πηγές, ὅπως ὁ ἴδιος στὴν εἰσαγωγή του μᾶς λέει. Ἡ μονογραφία του αὐτὴ περιλαβαίνει ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς χρόνους ὡς τὴν ἐποχή του. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀκόμη καὶ γιατὶ εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες αὐτοῦ τοῦ εἴδους μονογραφίες αὐτοῦ τοῦ καιροῦ. Ἡ μεγαλύτερή της βέβαια ἀξία βρίσκεται στὸ τελευταῖο μέρος, ποὺ περιέχει τὴν τουρκοκρατία, γιατὶ ἐνῶ γιὰ τὴν παλιότερη ἱστορία ἔχουμε καὶ μεῖς τὶς πηγές, γιὰ τὴν τουρκοκρατία ἀποτελεῖ ἡ ἴδια πηγή. Οἱ εἰδήσεις ποὺ μᾶς δίνει γιὰ τὸ διοικητικὸ σύστημα τῶν Τούρκων εἶναι σπουδαιότατες.

Θὰ προσπαθήσω νὰ δώσω μιὰ ὅσο τὸ δυνατὸ ἀκριβέστερη εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μορφῆς τοῦ Κυπριανοῦ. Ἔκανε τὶς σπουδές του στὴν ἐποχή, ποὺ οἱ φιλελεύθερες ἰδέες καταχτοῦσαν κάθε μέρα καὶ περισσότερο ἔδαφος. Ἦταν λοιπὸν φυσικὸ νὰ ἔρθουν καὶ μαζύ του σ' ἐπαφή. Αὐτὲς ὅμως δὲ θέλησε διόλου νὰ συσχετίσει μὲ τὴν τότε κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδας του. Ἀληθινὰ ἕνα τέτοιο πρᾶμα μᾶς κάνει κατάπληξη, μάλιστα ἅμα βλέπουμε αὐτούσια τὰ ἐπαναστατικὰ τῆς ἐποχῆς του κηρύγματα στὸ μέρος τῆς ἱστορίας του, ὅπου ἐκθέτει τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκοκρατία γεγονότα τῆς Κύπρου. Ἔρχεται κανεὶς νὰ πιστέψει, πὼς αὐτὰ ἔχουν γιὰ τὸν Κυπριανὸ θέση, μόνο ὅταν

[1] Βιογραφικὰ πολλὰ μᾶς δίνει ὁ Λοΐζος Φιλίππου στὸ ἔργο του Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κλπ. τομ. Β' σ. 11 κέξ. Λευκωσία 1930.

ἀναφέρουνται στὴν δεσποτεία τῶν Λατίνων, ἐνῶ ἡ δουλεία στοὺς Τούρκους εἶναι κατάρα θεοῦ. Ὅτι τὸ τελευταῖο τοῦτο παραδέχεται γι' ἀληθινό, φαίνεται ἀπὸ τὴ σύσταση, ποὺ κάνει στοὺς συμπατριώτες του, νὰ ἔχουν ὑπομονὴ καὶ νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι, γιατὶ οἱ πρόγονοί των, δὲν ὑπόφερναν λιγώτερα ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς κυριάρχους των [1].

Κι' ἐνῶ βέβαια ὁ καθένας, ποῦ συναντᾶ τὶς φιλελεύθερες ἰδέες στὸ α΄ μέρος τῆς ἱστορίας του, περιμένει προχωρῶντας στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν τουρκοκρατία νὰ βρεῖ κηρύγματα ἐπαναστατικά, παρατηρεῖ τὸ ἀντίθετο. Ὄχι μόνο καμμιὰ ἐπαναστατικότητα δὲ διακρίνεται, ἀλλ' οὔτε καὶ καμμιὰ ἁπλῶς φιλελεύθερη ἰδέα δὲ διατυπώνεται. Ὁ φιλελευθερισμός του βρίσκει ἀφορμὲς νὰ ἐκδηλώνεται μόνο ὅσο ἐκθέτει γεγονότα τῆς λατινοκρατίας. Αὐτὸ ποὺ παρατηροῦμε στὸν Κυπριανό, ὡς πρὸς τὴν τουρκοκρατία, δικαιολογεῖ τὰ λόγια τοῦ Κούμα [2], ὅτι δηλ. «οὐδὲ ἴχνος ἐπαναστατικῆς ἐννοίας δὲν εὑρίσκετο εἰς καμμίαν φρόνιμον κεφαλήν (στὰ 1821 καὶ πρίν)... Ἦσαν καὶ πολλοὶ θρησκευτικοί, οἵτινες ἐδίδασκον, ὅτι ἡ θεία πρόνοια μᾶς ὑπέβαλεν εἰς τὸ ὀθωμανικὸν σκῆπτρον διὰ νὰ μᾶς φυλάξῃ δι' αὐτοῦ ἀπὸ τὰς αἱρέσεις καὶ ἀπὸ τὴν εἰς χριστιανικὰς τινὰς χώρας ἐμφιλοχωρήσασαν ἀδιαφορίαν περὶ τὰ θεῖα». Κι' ὁ Κυπριανὸς λοιπὸν ἀνῆκε στὴν κατηγορία κείνων τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ὑπερηφανεύονταν γιὰ τὴν ἀμάθεια, ποὺ ἔδερνε τὸν ὀρθόδοξο κλῆρο καὶ λαὸ [3] καὶ ποὺ πίστευαν τὴν ὑποδούλωση στοὺς Τούρκους ἀπόρροια τῶν ἁμαρτιῶν των.

[1] Κυπριανοῦ, Χρονολ. ἱστορία, κλπ. σ. θ' «Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων (δηλ. τῶν παραδειγμάτων τῶν προγόνων σου) παρακινούμενος θέλεις ὑποφέρει εὐχαρίστως τὰ δεινὰ ὁποῦ σοὶ ἐπισυμβαίνουσιν, ἐπειδὰν μάλιστα ἤθελες συλλογισθῆ τὴν σκληρὰν σκλαβίαν τῶν χωρικῶν, ὅτε ἐδιοικεῖτο ἡ πατρίς σου καὶ ὑπὸ χριστιανῶν».

[2] Κ. Κούμα, τ. 12 σ. 600.

[3] Ὁ πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις γράφει στὰ 1612 «Φαίνονταί τινες ἐξονειδίζειν τὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀμάθειαν, ὅτι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλα μέρη μετέβησαν. Ἀλλὰ πάντως διὰ τοῦτο, ὅτι νῦν ἀμαθὴς ἐστὶν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλη-

Τὸ ὅτι ὁ Κυπριανὸς δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸ φιλελευθερισμὸ τῆς Εὐρώπης φαίνεται ἀπὸ πολλὰ χωρία τοῦ α' μέρους τῆς ἱστορίας του. Ἔτσι στὴ σελ. 53-54 περιγράφοντας τὴν κατάσταση τῶν παροίκων τῆς Κύπρου στὴν ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου καθὼς καὶ στὴ λατινοκρατία μᾶς διατυπώνει ἐκφραστικώτατα τὴ συμπόνια του στοὺς δύστυχους αὐτούς. Δὲν περιορίζεται ὅμως μόνο σ' αὐτή, ἀλλὰ τονίζει τὴν ἀποστροφή του στὴν ἀφορμὴ τῆς δυστυχίας των, στοὺς ἄρχοντες.

Περιγράφοντας τοὺς ἀγῶνες (σ. 110) τῶν Ἀράβων γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Κύπρου, ποὺ εἶχαν συνέπεια τὰ δεινοπαθήματα τῶν νησιωτῶν, γιατὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἐπικερδέστερη λεία, τελειώνει μὲ τὴν ἀποστροφή: «Ταλαίπωροι Κύπριοι διὰ τὰ ὑπερήφανα τέλη τῶν ἐξουσιαστῶν σας μεταφέρεσθε ἀνδράποδα κάθε ὀλίγον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον». Ἡ γεμάτη συμπάθεια ἀποστροφὴ αὐτὴ μᾶς φανερώνει ψυχή, ποὺ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὶς ἀδικίες στοὺς ἀδύνατους.

Οἱ συνταγματικοὶ ἀγῶνες τῆς Ἀγγλίας εἶχαν τὴν ἀπήχησή των στὸν Κυπριανό. Προσβάλλει τὸ «ἐλέῳ Θεοῦ» τῶν βασιλιάδων, ὑποστηρίζοντας πὼς τὸ δόγμα αὐτὸ δὲν ἔχει ἄλλη ἀφορμὴ ἀπὸ «τὰ τέλη των τὰ πολιτικά» (σ. 74). Διάφοροι ἡγεμόνες αὐτοκηρύχτηκαν γυιοὶ θεῶν σταλμένοι ἀπ' αὐτόν, γιατὶ ἔτσι ὁ λαὸς τοὺς ὑπακούει κάτι περισσότερο ἀπὸ πιστά. Ἡ ἕνωση θρησκείας καὶ κράτους ἦταν ἔργο ἔξυπνων ἡγεμόνων στηριγμένο στὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα. Οἱ ὑπήκοοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὰ βάζουν μὲ τὸ βασιλιά των, γιατὶ ἀντιστέκουνται στὸ θέλημα τοῦ θεοῦ των.

Εἰρωνεύεται τοὺς σταυροφόρους (σ. 114) λέγοντάς των «ἀλληλομαχήσαντες οἱ τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου ἐπ' ὤμων ἄραντες, μηδὲν κατορθώσαντες ἐστράφησαν οἴκοι ἄπρα-

σία λίαν μακρία δύναται νομισθῆναι, μὴ γινώσκουσα ὁποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον μιαίνουσαι». Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντη. Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν σ. 120.

κτοι». Παντοῦ στὸ σύγγραμμά του, μόλις τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία, τονίζει τοὺς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, ποὺ κίνησαν τοὺς σταυροφόρους πρὸς τὴν Ἀνατολή. Κατακρίνει τὴν πολιτεία τῶν καθολικῶν καταχτητῶν χωρὶς νὰ παραλείπει νὰ τονίζει, ὅταν βρίσκει ἀφορμή, καὶ τὴν ὄχι καλύτερη τῶν Βυζαντινῶν χωροδεσποτῶν πάνω στοὺς ὑπηκόους των Ἕλληνες. Γενικὰ τὸν Κυπριανὸ χαραχτηρίζει σ' ὅλο του τὸ ἔργο μιὰ σπάνια γιὰ τὸν καιρό του ἀμεροληψία. Ἴσια αὐστηρὸς εἶναι σὰν κρίνει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ δούκα τῆς Κύπρου Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, ὅσο κι' ὅταν τὴν ἴδια τοῦ πρίγκιπα τῆς Ἀντιόχειας Ρινάλδου, ποὺ ἦρθε καὶ ρήμαξε τὴν Κύπρο καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο μάλιστα προσθέτει: «καὶ αὐτὸς ὁ καλὸς κατόλικος ἐχάλασε μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας.... καὶ ἐβίασεν ὑβρίσας μοναχὰς καὶ παρθένους ὁ τῶν βαρβάρων καὶ ἀσεβῶν πλέον ἀναίσχυντος.....». Τὸ χαραχτηρισμὸ τὸν τσουχτερὸ τοῦ Ρινάλδου ἀκολουθεῖ ὁ ἀνάλογος τοῦ Ἰσαακίου, τὸν λέει παμμίαρο καὶ παραδέχεται τοὺς χαραχτηρισμοὺς τοῦ Νικήτα Χωνιάτη[1]: «τύραννον ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀπάνθρωπον καὶ δυσμείλικτον ὀλοθρευτήν....». Γιὰ τὸν Κυπριανὸ ὁ τύραννος ἀξίζει νὰ μαστιγώνεται εἴτε ὀρθόδοξος εἶναι εἴτε καθολικὸς εἴτε ἀλλόθρησκος. Τὴ συντριβὴ τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ ἀπὸ τὸ βασιλιὰ τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδο παραδέχεται μὲ ἱκανοποίηση σὰ θεία δίκη γιὰ τὰ κακουργήματά του στοὺς Κυπριῶτες (σ. 117).

Μιλῶντας γιὰ τοὺς πολέμους τῶν διαφόρων Εὐρωπαίων ἡγεμόνων στὴν Ἀνατολὴ δίνει τὴν ἀληθινή των ἐξήγηση. Ἀμφισβητεῖ, πότε ξάστερα, πότε μὲ περιστροφές, τὸ ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ εἶχαν θρησκευτικὰ κίνητρα. Κατηγορεῖ τοὺς Εὐρωπαίους, ποὺ κινημένοι ἀπὸ κερδοσκοπία κάθε ἄλλο παρὰ ψυχικὴ ἔρχονταν στὴν Ἀνατολὴ καὶ ξεπερνοῦσαν τοὺς λεγόμενους βαρβάρους σὲ καταδρομὲς τῶν ντόπιων εἴτε χριστιανῶν εἴτε ὄχι. Περισσότερο ὅμως ἀξιοκατάκριτοι εἶναι, γιατὶ ξεκινοῦν «ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς πίστεως νὰ εὕρωσι μὲ τὴν ἁρπαγὴν τὴν τύχην των» (σ. 128). Καὶ συγκεκριμένα,

[1] 547, 13, ἔκδ. Βόννης.

μιλώντας γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου (1227) δὲ δυσκολεύεται νὰ πεῖ «ὅπου δὲν ἦρθε διὰ ζῆλον πίστεως, ἀλλὰ δι' ἀχορταγίαν νὰ ἁρπάξῃ τῶν ἄλλων τὰ βασίλεια . . .» (σ. 129).

Οἱ Χριστιανοὶ παρέβαιναν τὶς συνθήκες, ποὺ εἶχαν μὲ τοὺς Σαρακηνοὺς ὄχι πολὺ σπάνια. Ὁ Κυπριανὸς σὲ κάθε τέτοια περίσταση δείχνεται αὐστηρὸς κριτὴς καὶ κατήγορός των. Οἱ ὑπερβασίες των ἦταν τόσο τρομερές, ποὺ ὁ συγγραφέας ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσει, πὼς οἱ Σαρακηνοὶ θ' ἀνατρίχιαζαν μπροστά των (σ. 139). Πονάει γιὰ τὰ παθήματα τῶν κατοίκων τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς καταχτητὲς τόσο, ποὺ τὴν ἐκτόπισή των ἀπὸ κεῖ τὴ θεωρεῖ εὐτύχημα. Τὴν ἀγανάχτησή του γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ δυναμώνει ἀκόμα πειὸ πολὺ τὸ γεγονός, ὅτι αὐτοὶ ἔκαναν «τὰς ἀδικίας, τὰς τυραννίας, ἃς ἐγύμναζον κατ' ἐκείνου τοῦ λαοῦ μὲ μίαν ἀνεκδιήγητον ἀσπλαγχνίαν, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς θρησκείας φεῦ». Ἐδῶ δηλ. μᾶς κάνει ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση ἡ ἐξύψωση τοῦ συγγραφέα πάνω ἀπὸ τὸ θρησκευτικὰ μίση τοῦ καιροῦ του κι' ὁ ἄκρατος ἀνθρωπισμός του. Δείχνεται τόσο ἀμερόληπτος, ὥστε δὲ διστάζει νὰ κάνει τὴ σημαντικὴ γιὰ ἕνα Χριστιανὸ καὶ μάλιστα κληρικὸ ὁμολογία, ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ εἶχαν πολλὲς φορὲς δίκιο γιὰ τὶς καταστροφές των στὶς χριστιανιακὲς χώρες, γιατὶ δὲν ἔκανεν ἄλλο τίποτα, παρὰ ν' ἀντιγράφουν τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ν' ἀποδίνουν τὰ ἴσα (σ. 204). Ἐμπρησμοί, βιασμοί, αἰχμαλωσίες, σφαγές, διαρπαγὲς γίνονταν τόσο ἀπὸ χριστιανικοὺς στρατούς, ὅσο κι' ἀπὸ τοὺς λεγόμενους βαρβαρικούς.

Ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ ἐπιφυλαχτικότητα μὲ τὴν ὁποία δέχεται θαύματα. Βλέπουμε ὁλοκάθαρα τὴν προσπάθεια ν' ἀποδώσει ἕνα τέτοια φαινόμενο σὲ ψυχολογικὰ αἴτια περισσότερο, παρὰ στὴ θεία ἐπέμβαση (σ. 152). Βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔρθει ριζικὰ ἀντιμέτωπος στὶς δοξασίες, ποὺ εἶναι κληρονομιὰ αἰώνων καὶ γι' αὐτὸ βαθιὰ ριζωμένες στὴν ψυχὴ ὅλων, πάντως ὅμως ἡ λογική του σκέψη τὸν ἀποτρέπει ἀπὸ τὴν τυφλὴ παραδοχὴ τῶν προλήψεων,

ποὺ στὴν ἐποχή του βάρυναν παρὰ πολὺ στὸ λαὸ καὶ στὸν κλῆρο. Ὥστε ἡ ἐξαίρεση αὐτὴ τοῦ Κυπριανοῦ μᾶς δείχνει τὴ μορφή του πειὸ ἀξιόλογη. Λὲς καὶ φοβᾶται μὴ τὸν χαραχτηρίσουν προληπτικὸ καὶ γι' αὐτὸ τονίζει, πὼς ὅσα λέει ἐδῶ, τὰ εἶπε κεῖνος, ποὺ εἶδε τὸ θαῦμα κι' ὄχι αὐτός, δηλ. δὲν τὰ δέχεται. Ὁμολογεῖ ἀμέσως παρακάτω (σ. 155), πὼς ἡ ἱστορία τῶν θαυμάτων ἑνὸς κομματιοῦ τιμίου ξύλου εἶναι εἰπωμένη «καὶ μὲ κάποιας ὑπερβολάς».

Καταχρήσεις βασιλιάδων, δὲ δυσκολεύεται νὰ χαραχτηρίσει. Ἔτσι ὅταν ἐκθέτει ὅτι ὁ βασιλιὰς τῆς Κύπρου Πέτρος Β' (1369-1382) πολεμῶντας σκληρὰ μὲ τοὺς Γενοβέζους προτίμησε νὰ παραδώσει τὴ ξεμακρυσμένη Ἀττάλια στὸν Τοῦρκο ἡγεμόνα Ταϰκᾶ γιὰ τὸ φόβο τῶν ἐχθρῶν του, ξεφωνίζει: «Ἰδοὺ εἰς ποίας φοβερὰς ἀσεβείας φθάνουσιν οἱ βασιλεῖς διὰ τὰ τέλη των. Εὐχαριστήθη ὁ παχύδερμος βασιλεὺς νὰ προδώσῃ ἕνα πλῆθος χριστιανῶν εἰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν, διὰ νὰ μὴ βλέπῃ τὸν ἐχθρόν του χριστιανὸν τέλος πάντων ἐξουσιαστὴν τῆς Ἀτταλίας.» (σ. 174).

Ὁ Κυπριανὸς δὲν παραλείπει εὐκαιρία, ποὺ νὰ μὴ δείξει τὴ μεγάλη του συμπάθεια στοὺς δυστυχησμένους πάροικους. Μιὰ τέτοια τοῦ παρουσιάζεται, ὅταν περιγράφει τὶς τάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου· μάλιστα ἅμα βρίσκεται στὴν περιγραφὴ τῶν καταπιέσεων ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες φτάνει νὰ ρωτιέται, γιατὶ λοιπὸν ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ νὰ μὴν προτιμοῦν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, ποὺ ἦταν γι' αὐτὴ τὴν τάξη ἀσφαλῶς ὄχι χειρότερη ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ (σ. 202-204); Ἄλλοῦ μάλιστα συγκρίνοντας τοὺς φόρους, ποὺ πλήρωναν στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Λατίνους ἄρχοντές των μὲ κείνους ποὺ τοὺς ἔπαιρναν οἱ Τοῦρκοι μᾶς λέει, πὼς οἱ δεύτεροι ἦταν ὀλιγαρκέστεροι. Οἱ πιέσεις ποὺ δέχονταν οἱ χωριᾶτες τῆς Κύπρου στὸν καιρὸ τῶν Λατίνων ἦταν πολλὲς κι' ἀπὸ πολλούς. Ὥστε ὁμολογεῖ καθαρὰ πὼς «εἶχον δίκαιον λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι σκλάβοι νὰ ἐπιθυμοῦσι τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν ὡς ἐλευθερίαν των.» (σ. 54). Ἐξηγῶντας (σ. 281) τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ θέση τῶν Χριστιανῶν κυρίων τῆς Κύπρου ἦταν χειρότερη ἀπὸ τὴ θέση

τῶν ἐπιτιθεμένων Τούρκων, ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους τονίζει γιὰ δυνατώτερο τὸ δικαιολογημένο μῖσος τῶν χωρικῶν: «καὶ τὸ δὴ χείριστον ὁ χωριάτης λαὸς ἐχθρὸς τῶν ἀρχόντων καὶ φρουδαταρίων, μάλιστα ὁ πάροικος, ὅστις ἐπεθύμει ἐναλλαγὴν ἐξουσίας, ὡς μεγάλην του ἐλευθερίαν καὶ εἰς τοῦτο ἴσως δὲν ἔσφαλλεν». Τὸ χωρίο, ποὺ ἀναφέρεται στὴν πολιορκία τῆς Ἀμμοχώστου (σ. 294) ἀπὸ τοὺς Τούρκους: «οἱ χωριᾶται ἀπὸ κάθε μέρος τῆς νήσου ἤρχοντο καὶ αὐτοκάλεστοι καὶ ἀπὸ τὸν φόβον τους καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ὁποῦ εἶχον νὰ ἀλλάξωσιν ἐξουσιαστήν, νομίζοντες ἐλευθερίαν των ἀπὸ τὴν μάστιγα τῶν ἀρχόντων τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων καὶ ἐδούλευον εἰς τὸ στράτευμα αὐτῶν» μᾶς φανερώνει τὴν ἀπελπισία στὴν ὁποία εἶχαν πέσει οἱ Κυπριῶτες. Παρακάτω ὁ Κυπριανὸς ἐξηγεῖ αὐτὴ τὴ στάση τῶν παροίκων τονίζοντας «ὁποῦ ἦσαν σκλάβοι τῶν ἀρχόντων καὶ εὐγενῶν καὶ ὁποῦ δὲν ὥριζαν ὄχι μόνον γῆν ἰδίαν, ἀλλὰ μήτε ἑαυτοὺς μήτε τὰ τέκνα των». Ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι μόλις τὴν κυρίεψαν, ἔδωκαν τὸ δικαίωμα στοὺς πάροικους ν' ἀγοράζουν γῆ νὰ τὴν καλλιεργοῦν ἐλεύθερα καὶ νὰ τὴν κληρονομοῦν τὰ τέκνα των.

Ὅλα τὰ παραπάνω παρατηροῦνται στὸ α΄ μέρος τῆς Ἱστορίας του δηλ. στὴν λατινοκρατία. Δὲν παύει βέβαια καὶ στὸ τελευταῖο μέρος, στὴν τουρκοκρατία, νὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὶς ὑπερβασίες τῶν Τούρκων. Φαίνεται ὅμως νὰ τὶς θεωρεῖ τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, δηλ. ἦταν ζήτημα προσώπων κι' ὄχι συστήματος. Οἱ ἀρχὲς τῆς Πόλης παρασταίνουνται πάντα ἀμέτοχες κι' ἀνεύθυνες. Ὁ Κυπριανὸς ἦταν κηρυγμένος ἐνάντια σὲ κάθε ἀκαταστασία. Ἐπανάσταση Τούρκου κατὰ τῶν ἀγάδων, γιὰ τοὺς ὑπερβολικοὺς φόρους ποὺ ἀπαιτοῦσαν κι' ἀπὸ τοὺς Τούρκους χωριᾶτες, καταδικάζεται ἀπὸ τὸν Κυπριανὸ (σ. 317). Ἐνθουσιάζεται μὲ τὴ συνεργασία Τούρκων κι' Ἑλλήνων ἀρχόντων τῆς Κύπρου κι' ἐπαινεῖ τὴν ἀπὸ κοινοῦ οὐδέτερη στάση, ποὺ κράτησαν ἀπέναντι στοὺς Ρώσους στὰ ὀρλωφικά. Ἀποδείχτηκαν, λέει, «οἱ προεστῶτες τοῦ τόπου τότε καὶ τῶν δύο γενῶν, ἀληθινοὶ τῆς πατρίδος των δεφένσωρες.».

Γ. ΚΟΛΙΑΣ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ
ΠΕΡΙ ΜΙΧΑΗΛ ΦΟΥΡΜΟΝ

Β΄.

Στὸ Ἡμερολόγιο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1932, σελ. 119-125, ἐδημοσίευσα μερικὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ ταξίδι τοῦ Μιχαὴλ Fourmont στὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης. Καθὼς εἶχα ὑποσχεθῆ τότε, ἐκδίδω παρακάτω δύο νέα γράμματα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ συμπληρωματικὸ κώδικα 890 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ μαζὶ μὲ μερικὰ σύντομα ἑρμηνευτικὰ σημειώματα [1].

Ε΄.

Μπάρμπα κὺρ Καπετάνεο, χαίρους.

Ἐλάβαμε τὴν γραφήν σας καὶ τὴν ἐδιαβάσαμε ὁμπρὸς εἰς τοῦ ἄρχοντα [1], *ὁ ὁποῖος, καθὼς καὶ ὁ ἀνηψός του* [2], *πολλὰ σᾶς χαιρετᾷ καὶ σᾶς εὐχαριστεῖ εἰς τὴν καλὴν ἐνθύμησι καὶ ἀγάπην, ὁποὺ διὰ καλοσύνην σας προσφέρνετε.* [3] *Ἴτον διὰ μίσεμα καί, ἐρχόμενον τὸ γράμμα σας, ἐρεστάρησεν ἀκαρτεράντας νὰν τοῦ στείλετε τὰ ὅσα γράφετε μὲ τὴν γραφήν σας. Καὶ περιπλέον σᾶς παρακαλεῖ ὅσα βιβλία χειρόγραφα παλαῖα τόσον δεβράϊνα χαρτὶ ὅσον καὶ ἀπὸ χαρτὶ μόνον χειρογράφων καὶ παλαῖα καὶ θέλετε τὰ στείλει στὸ σπίτι τὸ ἐδικόν μας, ὅπου ὁ ἴδιος θέλει τὰ ἰδεῖ καὶ εἰ μὲν καὶ ἀπὸ αὐτὰ τοῦ*

---

[1] Τὰ δύο αὐτὰ γράμματα εἶναι γεμᾶτα ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Γιὰ νὰ μὴν κουράσω τὸν ἀναγνώστη, τὰ δημοσιεύω ὀρθογραφημένα, χωρὶς ὅμως νὰ πειράξω τίποτε ἀπὸ τὸ ἰδιόρρυθμο λεκτικό τους.

ἀρέσουν θέλει κάμει τὴν εὐχαρίστησιν, κατὰ τὸ πρέπον καὶ εὔλογον. Προσέτι σᾶς παρακαλεῖ νὰ πέμψετε τιν' ἄνθρωπον ἐδικόν σας, ὁποὺ νὰ ξεύρῃ, καὶ εἰς τὰ περιμέσα χωρία, νὰ ἰδῇ διὰ βιβλία ὡς ἄνωθεν τόσον καὶ ὑπογραμμούς, ὁποὺ εὑρίσκονται ἀπάνω εἰς μάρμαρα, καὶ νὰ κάμετε νὰ μεταφέρουν ὅλα ἐδῶ καὶ θέλει κάνει τὴν εὐχαρίστησιν, ὡς ἄνωθεν γράφομε.

[2]Ἐτι καὶ ὅστις ἔχει παλαιὲς μονέδες ἠμπορεῖ νὰν τὲς ἐφέρῃ ἐδῶ, καὶ ἂν τοῦ ἀρέσουν θέλει τὶς πλερώσει ὅσον ὁρίσουν. [3]Ὁ ἀνηψός του πολλὰ σᾶς χαιρετᾷ, καθὼς κάνει καὶ ὁ συνὸς δετόρος[3] καὶ κὺρ Παναγιώτης Κολυβοδιάκος[4], ὁμοίως καὶ εἰσὲ ὅλους τοὺς συγγενεῖς σας καὶ φίλους.

ϛ'.

[1]Ἐκλαμπρότατε καὶ σοφολογιώτατε αὐθέντη, αὐθέντη.

[2]Ἡ μακρότητα τοῦ καιροῦ, ὁποὺ δὲν ἔγραψα τῆς σοφολογιότητός σας, δὲν προέρχεται ἀπὸ ὀκνηρία οὔτε καὶ ἀπὸ ἀκαμασιά, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ μίαν ἄκρα εὐλάβεια, ὁποὺ πάντα ἐπρόσφερα καὶ διὰ πάντα θέλει προσφέρνω τῆς σῆς σοφολογιότητος ἕως ὁποὺ ἀναπνέω ζωηρὸν ἀέρα εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἀπαρασάλευτον καὶ ἀμετάρεπτον ἀγάπην καὶ αὐθις εὐλάβεια.

[3]Ἂν ἀγαπᾶτε νὰ μάθετε καὶ διὰ λόγου μου, χάριτι θείᾳ, ἕως τὸ παρὸν εὑρισκόμην καλὰ καὶ ἀπὸ τὸν καιρόν, ὁποὺ ἐμισέψετε ἀπὸ τὸ Ἀνάπλι, ἦλθα καὶ κάθομαι ἐδῶ εἰς τὴν πατρίδα μου Μονεμβασία καὶ εὑρίσκομαι εἰς τὸ σερβίτζιο τῆς νατζιόνες, καθὼς ὁ μουσοῦ Κλαραμπὸν[5] μὲ ἐδιόρισεν. [4]Ἐλπίζω ὁ μουσοῦ Κλαραμπόν, καθὼς καὶ ὁ μουσοῦ ντὲς κόνσολες τῶν Χανίων, καθὼς καὶ οἱ ἄρχοντες καβαλλιέριδες, ὁποὺ εἶναι ἀπάνω στὲς γαλιότες τοῦ ρηγός, νὰ γράψουν εἰς τὴν Κόρτε διὰ λόγου μου. Ὅθεν παρακαλῶ καὶ τὴν ἐκλαμπρότητά σας νὰ λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ συνδράμετε διὰ τὸν πτωχὸν δοῦλό σας Κολυβοδιάκον, ὁ ὁποῖος θέλει παρακαλεῖ τὸν Θεὸν διὰ τὴν ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τῆς ἐκλαμπρότητός σας.

Α. ΜΠΙΣΚΙΝΗ — Η ΑΡΠΑΓΗ ΤΗΣ ΩΡΕΙΘΥΙΑΣ

Ὁ μουσοῦ ντὲ Λάνας[6], *πρώην κόνσολες τῶν Χανίων, ἔγραψεν πρότερον τοῦ ἐκλαμπροτάτου μουσοῦ ντὲ Κελοὺς*[7] *διὰ λόγου μου καὶ μὲ τὴ μεγάλη σας ἀρετὴ θέλετε λάβει τὴν καλωσύνην νὰ συνομιλήσετε μὲ τὴν ἐκλαμπρότητα καὶ εἶμαι βέβαιος πὼς θέλει βάλει καὶ ἡ ἐκλαμπρότης του ἕναν καλὸν λόγον διὰ λόγου μου. Ὅταν ἦλθεν στὰ Βάτικα καὶ ἔρριξεν φόντο ἐπῆγα καὶ τὸν ἐπροσκύνησα καὶ ἔλαβεν καὶ τὸ ὄνομά μου εἰς ἐνθύμησι. Εἶμαι βέβαιος, λοιπόν, πὼς ἀπὸ τὴν ἐκλαμπρότη σας νὰ λάβω τὸ ποθούμενο καὶ θέλει παρακαλῶ τὸν Θεὸν μὲ ὅλη μου τὴ φαμελιὰ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ εὐτυχία τῆς ἐκλαμπρότης σας, καὶ δουλικῶς σᾶς προσκυνῶ.*

Τὸν μουσοῦ Κλαούδιο Λοντοβῖκο Φορμὸν[8] *δουλικῶς προσκυνῶ, ὁμοίως καὶ τὸν μουσοῦ Τζιάν-Λουΐ*[9] *καὶ μουσοῦ Γάμπριελ Κλαραμπόν, καὶ μένω τῆς ἐκλαμπρότης σας ταπεινὸς εὐλαβὴς δοῦλος.*

Παναγιώτης Κολυβοδιάκος[10].

22 Μαρτίου 1736: Μονεμβασία παλαιά.

Σημειώσεις.

[1] Ἐννοεῖ τὸν Μιχαὴλ Φουρμόν.

[2] Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Φουρμόν, Claude-Louis Fourmont (1703-1780), συνώδευσε τὸ θεῖό του στὴν Ἀνατολή. Ἀσχολήθηκε κι αὐτὸς μὲ τὶς ἀνατολικὲς γλῶσσες καὶ ἔγραψε: *Description historique et géographique des plaines d' Héliopoli et de Memphis*, Παρίσι, 1755.

[3] Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ Ἡλία Δόξα, ποὺ ἦταν γιατρὸς στὸ Μυστρᾶ. Βλ. Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1932, σελ. 120-125. Ὁ Φουρμὸν γράφει γι' αὐτὸν τὰ ἑξῆς: «Un seul de ces Grecs, assés bien instruit, est enchanté de cette découverte [ἐννοεῖ τὶς ἀνασκαφὲς τῆς Σπάρτης]; c'est le docteur Doxa, médecin à Mistra et le plus souvent à la cour de mnhassil-aga; il a fait à cette occasion une pièce de vers qui courre en Morée et dont je vous enverrois une copie, si elle était venue jusques à moy toute entière; on doit me l'envoyer de la cour où elle fait bruit». H. Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles*, τόμ. Α' (Παρίσι, 1902) σελ. 622. Τὸ ἐλεγεῖο αὐτὸ ἐδημοσίευσα στὸ Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. 1932, σελ. 120-121.

[4] Ὁ Παναγιώτης Κολυβοδιάκος, δραγουμάνος τοῦ Γάλλου προξένου τοῦ Ναυπλίου, ἦταν ὁ ὁδηγὸς τοῦ Φουρμόν στὴν Πελοπόννησο. Θὰ γίνῃ γι' αὐτὸν λόγος παρακάτω.

[5] Ὁ Jean de Clairambault ἦταν γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Πελοπόννησο (1719-1745). Εἶχε τὴν ἕδρα του στὴ Μεθώνη. Ὁ ἑλληνικὸς συμπληρωματικὸς κῶδιξ 295 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ περιέχει διάφορα γράμματά του πρὸς τὸν Φουρμόν. Βλ. A. Boppe, *Le consulat général de Morée et ses dépendances*, *Revue des études grecques*, τόμ. 20 (1907), σελ. 21-22.

[6] Ὁ Léon de Lane ἔγινε δυὸ φορὲς πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Χανιά, 1708-1717 καὶ στὰ 1732. Βλ. [J. Pillaut], *Les consulats du Levant*, τεῦχος τρίτο (Παρίσι, 1902), σελ. 18.

[7] Ὁ Anne-Claude-Philippe de Tubières Grimoard de Pastels de Levis, comte de Caylus, γεννήθηκε τὸ 1692 καὶ πέθανε τὸ 1765. Στὴν ἀρχὴ ἀκολούθησε τὸ στρατιωτικὸ στάδιο, ἀλλὰ γρήγορα τὸ ἄφησε γιὰ νὰ ἐπιδοθῇ στὰ γράμματα καὶ στὴν καλλιτεχνία. Στὰ 1617-1717 ἐπῆγε στὴν Ἀνατολὴ μαζὶ μὲ τὸν de Bonac, πρεσβευτὴ τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔγραψε πολλὰ λογοτεχνικὰ ἔργα. Τὴν καλλίτερη ὅμως θέση κατέχουν τὰ ἔργα του περὶ τέχνης καὶ ἀρχαιολογίας καὶ μάλιστα τὸ ἑπτάτομο *Recueil d'antiquités egyptiennes, étrusques, grecques, romaines*, (Παρίσι, 1752-1767). Ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Κολυβοδιάκου μαθαίνουμε ὅτι ὁ κόμης de Caylus συναντήθηκε μὲ τὸν Ἕλληνα δραγουμάνο στὰ Βάτικα τῆς Λακωνίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ de Caylus πῆγε στὴ Σμύρνη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1716, πρᾶγμα, ποὺ μὲ κάνει νὰ ὑποπτεύομαι μήπως ὁ Κολυβοδιάκος, μὲ τὴ λεκτικὴ ἀδεξιότητα, ποὺ τὸν διακρίνει, θέλει νὰ πῇ ὅτι συναντήθηκε στὰ Βάτικα μὲ τὸν πρόξενο de Lane, κι ὄχι μὲ τὸν κόμητα de Caylus. Γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ τελευταίου βλ. Comte de Caylus, *Voyage d'Italie* 1714-1715, *première édition du code autographe annotée et précédée d'un essai sur le comte de Caylus par Amilda-A. Pons*, Παρίσι, 1914, σελ. I-LXIII.

[8] Βλ. σημ. 2.

[9] Ὁ Jean-Louis de Clairambault ἦταν γιὸς τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Γαλλίας στὴν Πελοπόννησο (βλ. σημ. 5). Ὅπως κι ὁ πατέρας του, ἀκολούθησε τὸ διπλωματικὸ στάδιο στὴν Ἀνατολή. Βλ. J. Pillaut, αὐτ., σελ. 52-53. A. Boppe, αὐτ., σελ. 22.

[10] Ἀπὸ τὰ σημειώματα τοῦ Φουρμὸν γιὰ τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ του (H. Omont, τόμ. Β', σελ. 1142) μαθαίνουμε ὅτι ὁ Κολυβοδιάκος ἦταν δραγουμάνος τοῦ Γάλλου προξένου τοῦ Ναυπλίου Auvillier de Marsy. Ἦταν ἄνθρωπος πολὺ περιορισμένης μορφώσεως, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ δραστήριος· εἶχε κατορθώσει νὰ κερδίσῃ τὴ συμπάθεια καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ Φουρμὸν καὶ τῶν ἄλλων Γάλλων τῆς Πελοποννήσου. Στὸν ἴδιο ἑλληνικὸ συμπληρωματικὸ κώδικα 890 τοῦ Παρισιοῦ βρίσκουμε κ' ἕνα γράμμα τοῦ Κολυβοδιάκου πρὸς τὸ μητροπολίτη Κρήτης (15 Ἰουνίου 1730), ὅπου ἀκριβῶς γίνεται λόγος γιὰ τὶς περιηγήσεις καὶ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Φουρμόν. Ἐπίσης στὸν ἑλληνικὸ συμπληρωματικὸ κώδικα 295, φύλ. 349, διαβάζουμε τὸ ἀκόλουθο σημείωμα τοῦ Κολυβοδιάκου ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὸ Γάλλο πρόξενο τοῦ Ναυπλίου: «*Και οσον εξοδον εκαμαν τα κοπελια όντας εις το σπιτη του αυθεντος σιορ κονσουλου του ναπλιου μουσου πιετριου αβελιε ριαλια ηκοση λεγο ρ(εάλια) 20. Παναγιώτης Κολυβοδιάκος*».

Κάτω ἀπὸ τὸ σημείωμα αὐτὸ ὁ πρόξενος προσθέτει: «J'affirme que les comptes cy-dessus ecrits de la main du Sr Panayoti Colivodiaco ont été payés en nostre presence par Monsieur de Fourmont à Naples de Romanie le seizieme juin mil sept cent trente.

P. Auvillier Consul.

Plus j'ay receu pour un cheval mort au service de Monsr. Fourmont vingt piastres.

P. Auvillier.

ΔΙΟΝ. Λ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

Ο ΥΜΗΤΤΟΣ Κ' Η ΧΑΡΗ ΣΟΥ...

Ὁ Ὑμηττὸς κ' ἡ χάρη σου εἶναι ἀπ' τὴν ἴδια γέννα·
ὅταν σκορπάει μενεξεδὶς στὰ πλάγια του ὁ χυμός,
μοιάζει στὸ αἰφνίδιο ἐρύθημα ποὺ διαπερνάει κ' Ἐσένα,
καθὼς στερνὸ ἀπ' τὸ πέλαγο τὸν ραίνει τ' ἄϋλο φῶς.

Ταιριάζει ἡ περηφάνια του μπρὸς στὴν πεσμένη πόλη,
ποὺ μυρμηκιάζει γύρω του καὶ μύριους πόνους κλαίει,
στὸ ἀνέλεο βλέμμα σου βαρὺ πρὸς τὴν ψυχή μου, ποὺ ὅλη
στὰ πόδια σου ἀνταριάζεται καὶ σὰ θυμιάμα καίει.

Τοῦ μοιάζεις, ὡς στὸν ἄνεμο γυμνὸς ἔχει πλαγιάσει,
τί, μεσ' στὶς σκιές, σῶμα ἀπὸ φῶς καὶ πνεῦμα εἶσαι κ' Ἐσύ.
Δὲν ξεχωρίζει ὁ πόθος μου τὸ εἶναι σου ἀπ' τὴν πλάση
καὶ γίνεσαι ἕνα μέσα μου μὲ τὴν αἰώνια γῆ.

Η. ΔΕΛΦΟΣ

ΕΡΡΙΚΟΣ ΤΖΩΡΤΖ

Ο ΠΡΟΜΑΧΟΣ ΤΗΣ ΕΝΙΑΙΑΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΓΕΙΟΥ ΑΞΙΑΣ[1]

ν τῇ συλλογῇ ἀποσπασμάτων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἐρρίκου Τζώρτζ, τοῦ «Προφήτου τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου», ἣν ἐδημοσίευσα εἰς τὸ περυσινὸν Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἀνέφερα ἐκεῖνα τὰ κεφάλαια τῶν ἔργων του εἰς τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται μὲ τὸ μεγάλο αἴνιγμα τῆς ἐποχῆς μας, μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐξάνει ἡ Πενία συγχρόνως μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Προόδου, τὸ αἴνιγμα τὸ ὁποῖον ἡ Σφὶγξ τοῦ Πεπρωμένου θέτει εἰς τὸν Πολιτισμὸν καὶ τὸ ὁποῖον, ἐὰν δὲν λυθῇ θὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἀποδεικνύει δηλαδὴ ὁ Ἐ. Τζὼρτζ ὅτι «οἱ μισθοὶ δὲν παίρνονται ἐκ τοῦ Κεφαλαίου, ἀλλὰ παίρνονται ἐν τῇ πραγματικότητι ἀπὸ τὸ ἴδιον προϊὸν τῆς ἐργασίας δι' ἣν πληρώνονται οἱ μισθοί». Ἀντικρούει τοιουτοτρόπως τὴν εἰσέτι—μεταξὺ Κομμουνιστῶν καὶ μὴ—ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν ὅτι ὁ Μισθὸς προέρχεται ἐκ τοῦ Κεφαλαίου, καὶ τονίζων τὰς συνεπείας, ἃς ἐπιφέρει εἰς τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν πάντων τῶν λαῶν ἡ σύγχυσις τοῦ Ἐδάφους τοῦ συμπεριλαμβάνοντος πάσας τὰς πρώτας ὕλας, πάσας τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ ἰδιότητας», μὲ τὸ Κεφάλαιον, περιορίζει τὸν ρόλον τοῦ Κεφαλαίου εἰς τὸ νὰ «ἐπαυξάνῃ τὴν δύναμιν τῆς Ἐργασίας». «Τὸ Κεφάλαιον», λέγει

[1] Ἴδε Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1934 σ. 423 κ.ἑ.

ὁ Ἔρρ. Τζώρτζ, «δὲν μᾶς προμηθεύει τὸ ὑλικὸν τὸ ὑπὸ τῆς Ἐργασίας εἰς πλοῦτον μεταβαλλόμενον, ὡς ἐσφαλμένως διδάσκεται. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο μᾶς τὸ προμηθεύει ἡ Φύσις. Τοιοῦτον ὑλικὸν καταλλήλως ἐπεξειργασμένον καὶ συνεχῶς ἀνταλλασσόμενον ἐξελίσσεται εἰς Κεφάλαιον».

Κατὰ τὸν Ἔρρ. Τζὼρτζ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν στερηθῇ σήμερον τῆς φυσικῆς ἱκανότητος νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις των ἐργαζόμενοι μόνοι των, διὰ νὰ προσποριστῶσι μίαν ἀνταμοιβὴν τῆς ἐργασίας των, εἶναι καταδικασμένοι νὰ συναγωνίζωνται μεταξύ των ἐνώπιον τοῦ ἐργοδότου, διότι ἔχουν ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τὴν Γῆν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἐργασίας.

Ὁμοίως ἀντικρούει ὁ Ἔρρ. Τζὼρτζ τὴν θεωρίαν τοῦ Μάλθου ὅτι δῆθεν «ὁ πληθυσμὸς τείνει νὰ αὐξάνῃ ταχύτερον τῶν μέσων συντηρήσεως» καὶ ἀποδεικνύει διὰ συλλογισμῶν καὶ παραδειγμάτων ὅτι «ἡ βιομηχανικὴ παραλυσία καὶ ἡ ἐμπορικὴ κρίσις, ποὺ μαστίζουν σήμερον τὸν πολιτισμένον κόσμον, δὲν προέρχονται ἀπὸ ἔλλειψιν πλουτοπαραγωγῆς».

Εἰς τὰ παραδείγματά του προσέθεσα καὶ τὸ λαμπρὸν παράδειγμα τῆς προόδου τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος συνεπείᾳ τῆς ἀφίξεως τῶν δύο ἑκατομμυρίων προσφύγων ἐκ τῆς Μικρασιατικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης.

Κατωτέρω ἀναφέρω τὰ τελικὰ συμπεράσματα καὶ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Ἔρρ. Τζὼρτζ πρὸς ἀποσόβησιν τῆς Πενίας καὶ προαγωγὴν συγχρόνως τῆς προόδου.

Οἱ νόμοι τῆς διανομῆς.

(Ἐκ τοῦ «Πρόοδος καὶ Πενία»)

Ὅτι συγχρόνως μὲ τὴν ὑλικὴν πρόοδον οἱ Μισθοὶ ἀργοῦν νὰ αὐξάνουν ἢ μᾶλλον τείνουν πρὸς ἐλάττωσιν, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς θεωρίας ὅτι ἡ αὔξησις τῶν ἐργατῶν τείνει νὰ διανέμῃ εἰς μικρότερα μερίδια τὸ κεφάλαιον ἐκ τοῦ ὁποίου πληρώνονται οἱ Μισθοί. Διότι, ὅπως εἴδαμεν,

οἱ Μισθοὶ δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ κεφαλαίου, ἀλλὰ παράγονται ἐκ τῆς ἐργασίας.

Ἕκαστος ἐργάτης, ὅταν ἐργάζεται, δημιουργεῖ τὸν Μισθόν του, καὶ μὲ ἕκαστον πραγματικὸν ἐργάτην, γίνεται προσθήκη εἰς τὸ πραγματικὸν «Ταμεῖον Μισθῶν», δηλαδὴ προσθήκη εἰς τὸ γενικὸν σύνολον πλούτου, ἡ ὁποία εἶναι, ἐν γένει μεγαλυτέρα τῶν ἀφαιρετέων Μισθῶν.

Οὔτε δύναται τοῦτο νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς θεωρίας, ὅτι ἡ Φύσις παραχωρεῖ μικρότερα μερίδια εἰς τὰς αὐξανούσας ἀπαιτήσεις τοῦ αὐξάνοντος πληθυσμοῦ· τουναντίον ἡ αὐξάνουσα παραγωγικότης τῆς ἐργασίας προκαλεῖ συνεχῆ αὔξησιν τῆς κατ' ἄτομον παραγωγῆς καὶ αἱ πυκνότερον κατωκημέναι χῶραι, ὑπὸ ὁμοίους ὅρους, εἶναι πάντοτε αἱ πλουσιώτεραι. Οἱ συλλογισμοὶ μᾶς ἔφεραν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἕκαστος ἐργάτης δημιουργεῖ τὸν Μισθόν του καὶ ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν ἔπρεπε νὰ φέρῃ αὔξησιν τοῦ Μισθοῦ ἑκάστου· μολαταῦτα εἶναι φανερὸν ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ ἐργάται, οἱ ὁποῖοι δὲν δύνανται νὰ εὕρουν ἐπικερδῆ ἀσχόλησιν, καὶ ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν φέρει μείωσιν τῶν Μισθῶν. Μὲ ὀλίγα λόγια: ἀπεδείξαμεν, ὅτι οἱ Μισθοὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι μεγάλοι, ὅπου πραγματικῶς εἶναι μικροί. Διὰ τοῦτο, ἀφ' οὗ τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ τῶν νόμων τῆς Παραγωγῆς τοῦ Πλούτου, πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ἡ λύσις εἰς τοὺς νόμους τῆς Διανομῆς τοῦ Πλούτου.

Ἔδαφος, Ἐργασία καὶ Κεφάλαιον εἶναι τὰ τρία στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς. Ὁ ὅρος «Ἔδαφος» συμπεριλαμβάνει πᾶσαν φυσικὴν ἱκανότητα καὶ δύναμιν, ὁ ὅρος «Ἐργασία» πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, ὁ δὲ ὅρος «Κεφάλαιον» πάντα πλοῦτον χρησιμοποιούμενον πρὸς παραγωγὴν νέου πλούτου.

Εἰς ἀποζημιώσεις διὰ τοὺς τρεῖς παράγοντας διανέμεται ὅλον τὸ προϊόν. Ἐκεῖνο τὸ μέρος ποὺ πηγαίνει εἰς τὸν γαιοκτήμονα ὡς πληρωμὴ διὰ τὴν χρῆσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, εἶναι ἡ Ἔγγειος Πρόσοδος. Ἐκεῖνο τὸ μέρος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀνταμοιβὴν δι' ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν, εἶναι ὁ Μισθός, καὶ ἐκεῖνο τὸ μέρος, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν

ἀμοιβὴν διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ Κεφαλαίου, εἶναι ὁ Τόκος. Οἱ ὅροι οὗτοι ἀποκλείουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Τὸ εἰσόδημα ἑνὸς ἀνθρώπου δύναται νὰ προέλθῃ ἀπὸ μίαν, δύο ἢ καὶ τὰς τρεῖς πηγάς, καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀνεύρωμεν τοὺς νόμους τῆς Διανομῆς πρέπει νὰ κρατήσωμεν χωριστὰς τὰς τρεῖς πηγὰς ταύτας. Πρέπει νὰ ὑπάρχῃ Ἔδαφος, πρὶν δυνηθῇ νὰ ἐξασκηθῇ Ἐργασία καὶ ἡ Ἐργασία πρέπει νὰ ἐξασκηθῇ πρὶν δυνηθῇ νὰ δημιουργηθῇ Κεφάλαιον. Τὸ Κεφάλαιον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς Ἐργασίας καὶ χρησιμοποιεῖται ὅπως συντελέσῃ εἰς περαιτέρω παραγωγήν. Ἡ Ἐργασία εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἀρχικὴ δύναμις καὶ εἶναι συνεπῶς ὁ ἐργοδότης τοῦ Κεφαλαίου. Ἡ Ἐργασία δύναται νὰ ἐξασκηθῇ μόνον ἐπὶ τοῦ Ἐδάφους καὶ ἀπὸ τὸ Ἔδαφος πρέπει νὰ παραχθῇ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἡ Ἐργασία μεταβάλλει εἰς πλοῦτον.

Τὸ ἔδαφος λοιπὸν εἶναι ἡ προϋπόθεσις, τὸ πεδίον καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς Ἐργασίας. Ἡ φυσικὴ ταξινόμησις εἶναι «Ἔδαφος», «Ἐργασία» καὶ «Κεφάλαιον».

Εἶναι γεγονὸς ὅτι εἰς ἑκάστην κοινωνίαν, ἡ ὁποία ἐξέρχεται ἐκ τοῦ πρωτογενοῦς σταδίου, μερίδιόν τι τῶν προϊόντων κρατεῖται διὰ τὴν φορολογίαν καὶ καταναλίσκεται ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβωμεν ταῦτα ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νόμων τῆς διανομῆς. Ἀφοῦ ἔχομεν ἐξερευνήσῃ τοὺς νόμους τῆς διανομῆς, δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ποίαν ἐπιρροὴν ἔχει ἡ Φορολογία ἐπ' αὐτῶν.

Εἰς τὸν ὅρον «Ἐργασία» περιλαμβάνεται κάθε ἀνθρωπίνη ἐνέργεια πρὸς παραγωγὴν πλούτου καὶ εἰς τὸν ὅρον «Μισθὸς ἢ Ἀμοιβή» ὁ ἐκ τῆς ἐργασίας προερχόμενος καρπός, δηλαδὴ ἑκάστη ἀνταπόδοσις διὰ τὴν καταβολὴν Ἐργασίας. Ἄρα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐθνικῆς οἰκονομολογίας δὲν γίνεται διάκρισις τοῦ ὅρου ἀμοιβῆς ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς Ἐργασίας.

«Μισθὸς» σημαίνει τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν λαμβάνει τις διὰ τὴν ἐκτέλεσιν Ἐργασίας, πρὸς διάκρισιν τῆς ἀμοιβῆς, ἣν λαμβάνει τις διὰ τὴν χρῆσιν Κεφαλαίου, ἤτοι τοῦ Τόκου,

ἢ ἐκείνης, ἣν λαμβάνει ὁ γαιοκτήμων διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς χρήσεως τοῦ Ἐδάφους του, ἤτοι τῆς Ἐγγείου Προσόδου.

Πᾶσα γαῖα, ἥτις ἔχει ἀνταλλακτικὴν ἀξίαν, περιλαμβάνεται εἰς τὸν ὅρον τοῦτον τῆς Ἐθνικῆς οἰκονομολογίας «Ἔδαφος».

Τὸ Ἔδαφος, ἐκμεταλλευόμενον εἴτε ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου εἴτε ὑπὸ τοῦ μισθωτοῦ, ἀποτελεῖ ***ἐναργὲς*** ἔσοδον. Πᾶν Ἔδαφος ποὺ ἔχει μὲν ἀξίαν, ἀλλὰ δὲν ἐκμεταλλεύεται ὑπ' οὐδενός, ἀποτελεῖ ***δυνητικὸν*** ἔσοδον.

Ἡ ἱκανότης τῆς ἀποδόσεως προσόδου δίδει ἀξίαν εἰς τὸ Ἔδαφος, ἀδιάφορον ποῖαι εἶναι αἱ ἱκανότητες τοῦ Ἐδάφους.

Ἓν ἔδαφος δύναται νὰ μὴ ἀποδίδῃ καμμίαν πρόσοδον καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἀξίαν, ἕως ὅτου προσφέρει τις τὴν Ἐργασίαν του ἢ προϊόντα Ἐργασίας διὰ νὰ τὸ ἐκμεταλλευθῇ. Τὸ ποσὸν τῆς Ἐργασίας ἢ τῶν προϊόντων τῆς Ἐργασίας, τὸ ὁποῖον θὰ διατεθῇ πρὸς τοῦτο, δὲν θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς δυναμικότητας τοῦ Ἐδάφους, αὐτὰς καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς δυναμικότητας ἄλλου ἐδάφους, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει.

α΄) Ὁ Νόμος τῆς Ἐγγείου Προσόδου.

Ἡ Ἔγγειος Πρόσοδος κανονίζεται διὰ τοῦ πλεονάσματος τοῦ προϊόντος πλέον τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁμοία ἐφαρμογὴ (Ἐργασίας καὶ Κεφαλαίου) θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸ χειρότερον χρησιμοποιούμενον ἔδαφος.

β΄) Ὁ Νόμος τοῦ Μισθοῦ.

Οἱ Μισθοὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ὅριον τῆς παραγωγῆς, ἤτοι ἀπὸ τὸ προϊὸν ὅπερ δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ἡ Ἐργασία εἰς τὸ κατώτατον σημεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι προσιτὸν εἰς αὐτὴν ἄνευ πληρωμῆς Ἐγγείου Προσόδου.

γ΄) Ὁ Νόμος τοῦ Τόκου.

Ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν Μισθῶν καὶ τῶν Τόκων κανονίζεται διὰ τῆς μέσης δυνάμεως πολλαπλασιασμοῦ, ἥτις συνδέεται μὲ τὸ Κεφάλαιον κατὰ τὴν χρῆσιν του εἰς παραγωγικοὺς σκοπούς.

Μόλις μεγαλώση ἡ Ἔγγειος Πρόσοδος ἐλαττοῦνται οἱ Τόκοι, ὅπως καὶ οἱ Μισθοί, κανονίζονται λοιπὸν ἀμφότεροι ἀπὸ τὸ ὅριον τῆς Παραγωγῆς. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ ὅριον τῆς Παραγωγῆς, τὸ σημεῖον δηλ. ὅπου δύναταί τις νὰ ἐξασκῇ ἐργασίαν ἄνευ πληρωμῆς Ἐγγείου Προσόδου.

Δὲν χρειάζεται λοιπὸν μεγάλη φιλοσοφία διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις, ὅτι ὅταν εἰς ἕνα τόπον ἀνοίγωνται φυσικαὶ εὐκαιρίαι, αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν τὸν ἐργάτην νὰ λάβῃ Μισθὸν μεγαλύτερον ἀπὸ τὸν σημερινὸν ἐλάχιστον μισθόν, τὸ γενικὸν ὕψος τῶν Μισθῶν θὰ ἀνέρχεται.

Ὁ Ἄνθρωπος, δὲν θέλει νὰ ἐργάζεται δι' ἄλλον ἀντὶ ὀλιγωτέρου ποσοῦ ἀπὸ ὅσον ἡ Ἐργασία του θέλει κοστίσῃ, ἐὰν δύναται νὰ ἐργάζεται διὰ τὸν ἑαυτόν του. Μόνον ὅταν αἱ φυσικαὶ εὐκαιρίαι ἀποκλείωνται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν Ἐργασίαν, εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ ἐργάται νὰ συναγωνίζωνται διὰ τὴν ἀνεύρεσιν Ἐργασίας.

Οἱ ἄνω Νόμοι εἶναι ἀναγκαῖαι συνέπειαι τοῦ μεγάλου Νόμου, ποὺ μόνος του κάμνει δυνατὴν πᾶσαν τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομολογίαν, ὁ βασικὸς Νόμος ὅτι ***οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ ἱκανοποιήσουν τὰς ἐπιθυμίας των μὲ τὸν μικρότερον κόπον.***

Ἔχομεν ἤδη σαφῆ, ἁπλῆν καὶ καλὴν θεωρίαν περὶ τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου, ἡ ὁποία συμφωνεῖ μὲ τὰ γεγονότα καὶ μὲ τὰ πρῶτα ἀξιώματα, καὶ ἡ ὁποία, ἐὰν γίνῃ καταληπτή, θὰ φανῇ ὡς αὐτονόητος.

Διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ἐπιθυμῶ νὰ ἐξηγήσω, δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ πρῶτα ἀξιώματα καὶ θὰ καταλήξωμεν εἰς ἁπλᾶς σκέψεις. Τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι σαφέστερον τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἀδυναμία τῶν Μισθῶν νὰ αὐξάνουν, ὅταν αὐξάνῃ ἡ παραγωγικὴ δύναμις, χρεωστεῖται εἰς τὴν αὔξησιν τῆς Ἐγγείου Προσόδου. Τρεῖς παράγοντες ἑνώνονται εἰς τὴν παραγωγὴν ἡ Ἐργασία, τὸ Κεφάλαιον καὶ τὸ Ἔδαφος, τρεῖς μοιράζονται τὸ προϊόν, ὁ ἐργάτης, ὁ κεφαλαιοῦχος καὶ ὁ γαιοκτήμων. Ἐὰν λοιπὸν μὲ τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς δὲν κερδίζῃ οὔτε ὁ ἐργάτης οὔτε ὁ κεφαλαιοῦχος, εἶναι φυσικὸν ἐπακόλουθον νὰ συσσωρεύεται ὁλόκληρον τὸ κέρδος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ γαιοκτήμονος.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι συντελοῦν, ὥστε νὰ εἰσπράττῃ ὁ γαιοκτήμων, εἶναι συγχρόνως

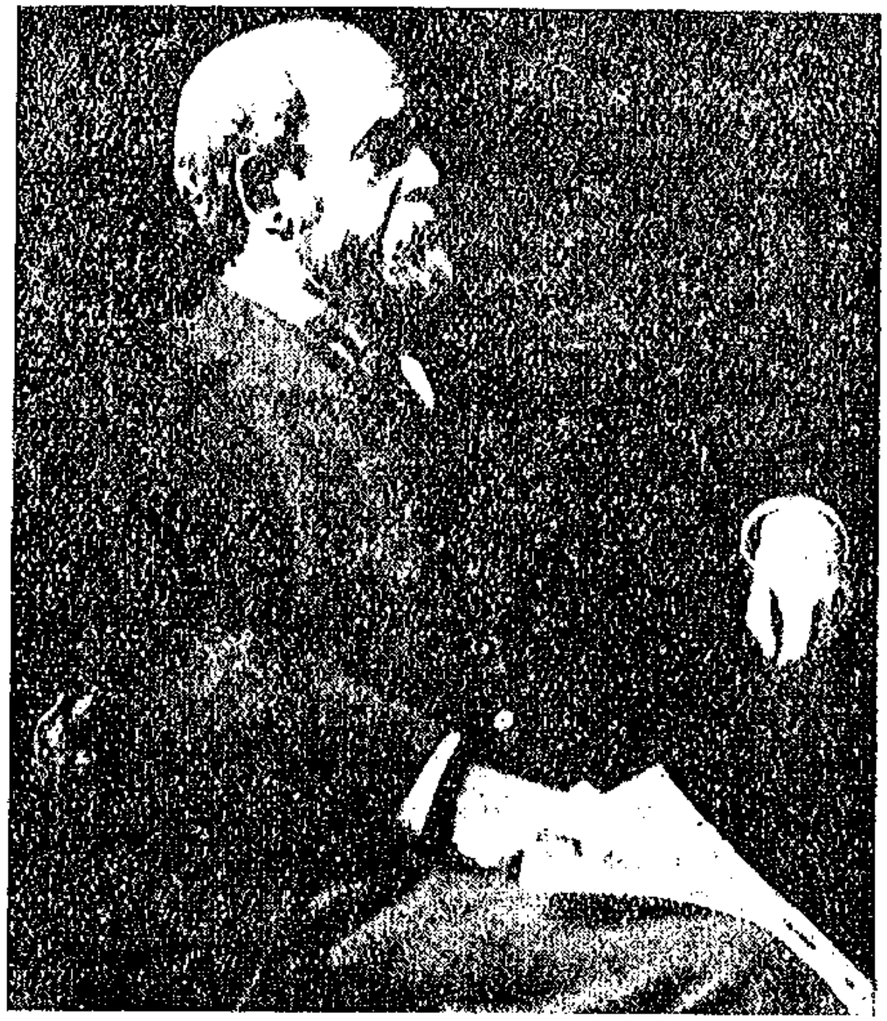

ΕΡΡΙΚΟΣ ΤΣΩΡΤΖ
Ὁ πρόμαχος τῆς φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας.

ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐμποδίζουν νὰ πληρώνωνται ὁ ἐργάτης καὶ ὁ κεφαλαιοῦχος. Δὲν εἶναι τὸ σύνολον τοῦ προϊόντος, ἀλλὰ ἡ καθαρὰ ἀπόδοσις μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐγγείου προσόδου, ἡ ὁποία κανονίζει, τί δύναται νὰ μοιρασθῇ μεταξὺ

Μισθῶν καὶ Τόκου. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν Μισθῶν καὶ τοῦ Τόκου εἶναι παντοῦ κανονισμένα, ὄχι τόσον διὰ τῆς παραγωγικότητος τῆς Ἐργασίας, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἐγγείου Προσόδου. Ἀφοῦ ἡ Ἀξία τοῦ Ἐδάφους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν τοῦ παρέχει ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας πρὸς σφετερισμὸν τοῦ ἐκ τῆς Ἐργασίας προερχομένου πλούτου, ἡ αὔξησις τῆς Ἐγγείου Ἀξίας γίνεται πάντοτε εἰς βάρος τῆς Ἐργασίας. Καὶ οὕτως, ἐὰν ἡ αὔξησις τῆς παραγωγικότητος δὲν αὐξάνει τοὺς Μισθούς, τοῦτο συμβαίνει διότι αὕτη αὐξάνει τὴν ἔγγειον ἀξίαν.

Ἡ Ἔγγειος Πρόσοδος καταβροχθίζει ὅλον τὸ κέρδος καὶ συνεπῶς ἡ Πενία συνοδεύει τὴν Πρόοδον [1].

Αἱ μέθοδοι τῆς Φορολογίας.

(Ἐκ τοῦ «Πρόοδος καὶ Πενία»).

Αἱ σημεριναὶ μέθοδοι τῆς φορολογίας παρεμποδίζουν τόσον πολὺ τὴν ἀνταλλαγὴν τοῦ Πλούτου, ὥστε θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἀνυπέρβλητα ὄρη ἢ πρὸς ἀχανεῖς ἐρήμους, τὰ ὁποῖα ἀναφύονται εἰς τὸ μέσον μόνον καὶ μόνον μὲ σκοπὸν νὰ τὴν ἀνακόψουν: Στοιχίζει περισσότερον νὰ περάσῃ τις ἓν ἐμπόρευμα διὰ τελωνείου, παρὰ νὰ τὸ στείλῃ διὰ τοῦ γύρου τοῦ κόσμου. Ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ἐνεργείας, τῆς φιλεργίας, τῆς δεξιότητος καὶ τῆς δραστηριότητος ὡς πρόστιμον ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τούτων. Ἐὰν εἰργάσθην σκληρότερα καὶ ἔκτισα καλὴν οἰκίαν, ἐνῷ σεῖς εὐχαριστεῖσθε νὰ κατοικῆτε εἰς καλύβην, ὁ οἰκονομικὸς ἔφορος ἔρχεται κατ' ἔτος διὰ νὰ μὲ κάμνῃ νὰ πληρώνω πρόστιμον διὰ τὴν ἐνεργητικότητα καὶ φιλοπονίαν μου, ἀφοῦ μὲ φορολογεῖ εἰς ἀνωτέραν κλίμακα. Ἐὰν ἔκαμα ἀποταμιεύσεις, ἐνῷ σεῖς ἐσπαταλούσατε, μὲ ἀλμέγει, ἐνῷ σᾶς ἀφήνει ἐλεύθερον. Ἐὰν ἄνθρωπος κατασκευάζῃ πλοῖον, τὸν φορολογοῦμεν διὰ τὴν αὐθάδειάν του, ὡσὰν νὰ ἔκαμε ἔγκλημα κατὰ τοῦ Κράτους· ἐὰν ἀρχίζῃ νὰ λειτουργῇ σιδηρόδρομος, καταφθάνει ὁ ἔφορος ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ δημοσίας βλάβης. Ἐὰν κτίζεται ἐργοστάσιον, εἰσπράττομεν ἀπ' αὐτὸ ἐτήσιον ποσόν, ποὺ θὰ ἀπετέλει ὡραῖον κέρδος. Λέγομεν, ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην ἀπὸ Κεφάλαιον, ἀλλὰ μόλις συναθροίζει τις τοιοῦτο, τὸν φορολογοῦμεν ὡσὰν νὰ τοῦ εἴχαμεν δώσῃ προνόμιόν τι. Τιμωροῦμεν μὲ φόρους τὸν ἄνθρωπον, ποὺ σκεπάζει τοὺς ἐρήμους ἀγροὺς μὲ ὥριμον σιτάρι· τιμωροῦμεν ἐκεῖνον ποὺ ἀποξηραίνει βάλτους.

Τὸ εἶδος τῆς φορολογίας εἶναι ἐξ ἴσου σημαντικὸν, ὅσον τὸ ποσόν. Ὅπως μικρὸν βάρος ἄσχημα τοποθετημένον ἠμπορεῖ νὰ χαλάσῃ ἅλογον, ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ φέρῃ εὐκόλως πολὺ μεγαλύτερον βάρος καλῶς τοποθετημένον, οὕτω καὶ λαὸς ἠμπορεῖ νὰ πτωχεύσῃ καὶ ἡ πλουτοπαραγωγικὴ ἱκανότης του ἠμπορεῖ νὰ καταστραφῇ διὰ φορολογίας, ἡ ὁποία, ἐὰν εἰσεπράττετο κατ' ἄλλον τρόπον, θὰ ἐγίνετο ἀνεκτὴ μὲ εὐκολίαν.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν εἰσπράττονται ἴδια ποσὰ φόρων, ἠμπορεῖ νὰ ἐπηρεάζῃ πολὺ διαφορετικῶς τὴν πλουτοπαραγωγήν.

Πάντες οἱ φόροι ἐπὶ τῆς Βιομηχανίας, πάντες οἱ φόροι ἐπὶ τοῦ Κεφαλαίου, πάντες οἱ φόροι ἐπὶ τοῦ Ἐμπορίου, πάντες οἱ φόροι ἐπὶ τῶν Ἐγκαταστάσεων ἔχουν τὴν τάσιν νὰ περιορίζουν τὴν πλουτοπαραγωγὴν καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθοῦν ποτέ, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσπραχθῇ χρῆμα μὲ ἄλλους φόρους, ποὺ δὲν περιορίζουν τὴν παραγωγήν.

Φορολογία, ἡ ὁποία ἐλλατώνει τὴν πρόσοδον τοῦ παραγωγοῦ, ἀναγκαστικῶς θὰ ἐλαττώσῃ τὴν ὤθησιν πρὸς παραγωγήν· φορολογία, ποὺ κανονίζεται κατὰ τὴν παραγωγικὴν ἐργασίαν ἢ κατὰ τὴν χρῆσιν ἑνὸς τῶν τριῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς ἀναγκαστικῶς, ἀποθαρρύνει τὴν παραγωγήν.

[1] Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ Ἑρρῖκος Τζώρτζ εἰς τὴν ἔρευνάν του περὶ τοῦ Νόμου τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν, ὅτι μερίδιόν τι τοῦ προϊόντος κρατεῖται διὰ τὴν Φορολογίαν. Μόνον ἀφοῦ ἔχει ἐξερευνήσῃ τοὺς νόμους τῆς διανομῆς ἐξετάζει ποίαν ἐπιρροὴν ἔχουν αἱ σημεριναὶ μέθοδοι Φορολογίας ἐπ' αὐτῶν.

Σ. Μ.

Οὕτω φορολογία, ποὺ μειώνει τὰ εἰσοδήματα τοῦ κεφαλαιούχου, κάμνει τὸν ἕνα ὀλιγώτερον δραστήριον καὶ ἐπιχειρηματικόν, τὸν ἄλλον ὀλιγώτερον πρόθυμον νὰ ἀποταμιεύῃ καὶ νὰ τοποθετῇ. Φορολογία ποὺ πίπτει ἐπὶ τῆς πράξεως τῆς παραγωγῆς, προσθέτει τεχνητὰ ἐμπόδια εἰς τὴν πλουτοπαραγωγήν. Φορολογία, ἡ ὁποία πίπτει ἐπὶ τῆς ἐργασίας μόλις ἐξασκεῖται, ἐπὶ τοῦ πλούτου μόλις χρησιμοποιεῖται ὡς κεφάλαιον, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μόλις καλλιεργεῖται, τείνει νὰ ἀποθαρρύνῃ τὴν παραγωγὴν πολὺ περισσότερον παρὰ φορολογία, ἡ ὁποία δι' ὁμοίου ποσοῦ ἐπιβαρύνει τὸν ἐργάτην, εἴτε ἐργαζόμενον εἴτε παίζοντα, τὸν πλοῦτον, εἴτε χρησιμοποιεῖται παραγωγικῶς εἴτε μὴ παραγωγικῶς, τὸ ἔδαφος, εἴτε καλλιεργεῖται εἴτε μένει χέρσον. Πόσον βαρέως οἱ τοιοῦτοι φόροι πιέζουν τὴν παραγωγήν δύναται νὰ ἐννοήσῃ μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀποπειραθῇ νὰ παρακολουθήσῃ τὸ φορολογικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνω ἐγώ.

Ἡ καλυτέρα φορολογία, διὰ τῆς ὁποίας δύνανται νὰ εἰσπράττωνται δημόσια εἰσοδήματα, εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τοὺς ἑξῆς ὅρους:

1) Νὰ ἐπίκειται ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλαφρότερον ἐπὶ τῆς παραγωγῆς, οὕτως ὥστε νὰ ἐμποδίζῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον τὴν αὔξησιν τοῦ Γενικοῦ Ταμείου, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ πληρώνωνται οἱ φόροι καὶ νὰ συντηρῆται ἡ Κοινωνία.

2) Νὰ εἰσπράττεται εὔκολα καὶ μὲ ὀλίγας δαπάνας, καὶ νὰ βαρύνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπ' εὐθείας τὸν τελευταῖον πληρωτὴν, οὕτως ὥστε νὰ πάρῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν λαὸν ἐπιπροσθέτως ἀπὸ ὅ,τι παίρνει ἡ Κυβέρνησις.

3) Νὰ εἶναι ὡρισμένη, οὕτως ὥστε νὰ δίδῃ τὴν ἐλαχίστην εὐκαιρίαν δι' αὐθαιρεσίας καὶ δωροδοκίας ἐκ μέρους τῶν εἰσπρακτόρων καὶ τὸν ἐλάχιστον πειρασμὸν πρὸς στρέβλωσιν τῶν φορολογικῶν νόμων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν ἀληθοῦς δηλώσεως ἐκ μέρους τοῦ φορολογουμένου.

4) Νὰ ἐπίκειται ἀναλόγως καὶ δικαίως, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ζημιώνῃ τὸν ἕνα ἀπέναντι τοῦ ἄλλου.

Πάντες οἱ φόροι δηλονότι πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ προϊόντος τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἐργασίας, ἀφοῦ ἄλλη πηγὴ πλούτου δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἕνωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας μετὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων.

Τὸ ἁπλούστερον θεραπευτικὸν μέσον, τὸ ὁποῖον θέλει αὐξήσῃ τοὺς Μισθοὺς καὶ τοὺς Τόκους τοῦ κεφαλαίου, ἐκριζώσῃ τὴν ἔνδειαν, καταργήσῃ τὴν πενίαν, προμηθεύσῃ ἐπικερδῆ ἐργασίαν εἰς οἱονδήποτε τὴν ἐπιθυμεῖ, ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν καὶ τὴν καλαισθησίαν, ἐκκαθαρίσῃ τὴν κυβέρνησιν καὶ ἀνυψώσῃ τὸν Πολιτισμὸν εἰς εὐγενέστερα ὕψη, εἶναι νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸ Κράτος τὴν Ἔγγειον Πρόσοδον διὰ τῆς Φορολογίας.

Καὶ διὰ τοῦτο δὲν χρειάζεται οὔτε ἀπαλλοτρίωσις ἔστω καὶ ἑνὸς κτήματος οὔτε οἱοσδήποτε περιορισμὸς εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς χώρας ποὺ δύναται νὰ κατέχῃ τις.

Τοῦ Κράτους εἰσπράττοντος τὴν Ἔγγειον Ἀξίαν διὰ φόρου καὶ ἀφήνοντος μέρος αὐτῆς[1] εἰς τὸν γαιοκτήμονα, ἕκαστον μέλος τῆς Κοινωνίας, θὰ ἐπωφελεῖτο τῶν προτερημάτων τοῦ Συστήματος τούτου

Δεδομένου, ὅτι ἡ Φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Προσόδου ἢ ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας θὰ αὐξήσῃ μόλις καταργήσωμεν ἄλλους φόρους, ἡ πρακτικὴ διατύπωσις τῆς προτάσεώς μου εἶναι ὅτι προτείνω: ***Κατάργησιν πάσης Φορολογίας ἐκτὸς τῆς Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας.***

Ἂς ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον αὐτὸς ὁ Τύπος Φορολογίας ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς 4 ἀνωτέρω ἀναφερθέντας ὅρους.

α΄) Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς Παραγωγῆς.

Ὁ Μιραμπὰ ὠνόμασε τὴν πρότασιν τοῦ Κεσνέ, νὰ ἀντικαταστήσῃ πάντας τοὺς λοιποὺς φόρους διὰ τοῦ «Μοναδικοῦ Φόρου» ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, ἐφεύρεσιν ἰσοδυναμοῦσαν εἰς χρησιμότητα μὲ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν γραμ-

[1] Ἐδῶ πρέπει νὰ νοηθῇ ὅτι τὸ μέρος τοῦτο θὰ εἶναι πάντως μεγαλύτερον τοῦ ἤδη ἀφαιρεθέντος ἀπὸ τὸν γεωργὸν διὰ τῶν λοιπῶν φόρων.
Σ. Μ.

μάτων ἢ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἀνταλλαγῆς διὰ τοῦ νομίσματος.

Τὰ προτερήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέφερεν ἡ ἀντικατάστασις τῶν παντοίων φόρων δι' ὧν εἰσπράττονται τώρα τὰ δημόσια εἰσοδήματα, δι' Ἐνιαίου Φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, θὰ φανοῦν σπουδαιότερα, ὅσῳ μελετῶνται. Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον ποὺ μεταβάλλει τὸ μικρὸ χωριὸ εἰς μεγαλόπολιν. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὰ βάρη, τὰ ὁποῖα σήμερον καταπατοῦν τὴν δραστηριότητα καὶ δυσκολεύουν τὴν ἀνταλλαγήν, ἡ πλουτοπαραγωγὴ θὰ αὐξάνεται εἰς τρόπον ἀπίστευτον μέχρι σήμερον. Καὶ τοῦτο θὰ ἐπέφερε πάλιν αὔξησιν τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, νέον πλεόνασμα, τὸ ὁποῖον ἡ Κοινωνία θὰ ἠδύνατο νὰ εἰσπράττῃ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Καὶ οὕτω ἀπελευθερουμένης ἀπὸ τὰς δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι παρεμποδίζουν τὴν εἴσπραξιν τοῦ εἰσοδήματος κατὰ τρόπον ἐνθαρρύνοντα τὰς καταχρήσεις ἢ ἐμφανίζοντα τὴν νομοθεσίαν εἰς ἐργαλεῖον ἀτομικῶν συμφερόντων, ἡ Κοινωνία θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἡ τελειοποίησις τῆς ζωῆς θὰ τῆς ἐπέβαλλε καὶ τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ, διότι προσκρούει διαρκῶς εἰς τὴν ἀνηθικότητα τοῦ σημερινοῦ συστήματος.

Ἡ κατάργησις τῶν σημερινῶν φόρων θὰ ἀφῄρει ὁλόκληρον τὸ πελώριον βάρος τῆς φορολογίας ἀπὸ τὴν παραγωγικὴν δραστηριότητα. Ἡ βελόνη τῆς ραφτρίτσας καὶ τὸ ἐργοστάσιον, τὸ ἄλογον τοῦ ἁραμπατζῆ καὶ ἡ ἀτμομηχανή, ἡ βάρκα καὶ τὸ ἀτμόπλοιον, τὸ ἄροτρον τοῦ χωρικοῦ καὶ ἡ ἀποθήκη τοῦ ἐμπόρου, ὅλα θὰ ἦσαν κατ' ἴδιον τρόπον ἀτελῆ. Πάντες θὰ ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ παράγουν καὶ νὰ συναθροίζουν, ν' ἀγοράζουν καὶ νὰ πωλοῦν, ἀτιμώρητοι ἀπὸ φόρους, ἀνενόχλητοι ἀπὸ ἐφόρους. Ἀντὶ νὰ εἴπῃ εἰς τὸν παραγωγόν, ὅπως τὸ κάμνει σήμερον:

«Ὅσον περισσότερον προσθέτεις εἰς τὸν γενικὸν πλοῦτον, τόσον περισσότερον θὰ σὲ φορολογήσω», τὸ Κράτος θὰ ἔλεγε εἰς τὸν παραγωγόν: «Νὰ εἶσαι ὅσον δραστήριος, ὅσον ἐργατικός, ὅσον ἐπιχειρηματικὸς θέλεις, θὰ ἀπολαύῃς τὸ πλῆρες ἐσόδημά σου. Δὲν θὰ σὲ τιμωρήσω, διότι ἔκαμες

νὰ φυτρώσουν δύο καλαμιές, ὅπου ἐφύτρωνε μόνον μία πρωτήτερα· δὲν θὰ σὲ φορολογήσω, δι' ὅσα προσθέτεις εἰς τὸν γενικὸν πλοῦτον». Μήπως δὲν θὰ κερδίσῃ ἡ Κοινωνία ἀπὸ τὴν ἄρνησίν της νὰ σκοτώσῃ τὴν χῆνα ποὺ γεννᾷ

ΑΝΝΑ ΔΕΜΙΑ

Θυγάτηρ τοῦ Ἐρρίκου Τζώρτζ συνεχίζουσα τὸ ἔργον αὐτοῦ.

τὰ χρυσᾶ αὐγά; Ὁ κανὼν τῆς Κοινωνίας εἶναι: «ἕκαστος διὰ πάντας, καὶ πάντες δι' ἕκαστον». Οὐδεὶς δύναται νὰ κρατῇ διὰ τὸν ἑαυτόν του τὸ καλὸν ποὺ κάμνει. Ἑκάστη παραγωγικὴ ἐπιχείρησις ἐκτὸς τῶν κερδῶν δι' ἐκεῖνον ποὺ

τὴν ἀναλαμβάνει, φέρει συγχρόνως καὶ πλεονεκτήματα δι' ἄλλους. Ἐὰν ἄνθρωπος φυτεύῃ καρποφόρον δένδρον, τὸ κέρδος του εἶναι ὅτι μαζεύει τοὺς καρποὺς εἰς τὴν ἐποχήν των· ἀλλὰ ἐκτὸς τοῦ κέρδους τούτου, ὑπάρχει καὶ κέρδος δι' ὅλην τὴν κοινωνίαν. Ἄλλοι ἐκτὸς τοῦ ἰδιοκτήτου θὰ ἀπολαύσουν ἀπὸ τὴν μεγαλυτέραν προμήθειαν ὀπωρικῶν. Τὰ πουλιὰ ποὺ φωλιάζουν στὰ κλαδιά των, θὰ γοητεύσουν καὶ ἄλλους, ἡ βροχὴ ποὺ προσελκύει, δὲν θὰ πέσῃ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ του καὶ εἰς τὸν θαυμάζοντα ἀπὸ μακρὰν τὸ δένδρον θὰ προκαλέσῃ τὸ αἴσθημα τοῦ ὡραίου. Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲ κάθε ἄλλο. Τὸ κτίριον, τὸ ἐργοστάσιον, τὸ πλοῖον, ὁ σιδηρόδρομος χρησιμεύουν καὶ εἰς ἄλλους, ἐκτὸς τοῦ ἀπολαύοντος τὰ ἄμεσα κέρδη.

Ἀλλὰ ἡ μεταφορὰ τοῦ βάρους τῆς Φορολογίας ἀπὸ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν εἰς τὴν Ἔγγειον Πρόσοδον δὲν θὰ ἔδιδε μόνον νέας ὠθήσεις εἰς τὴν πλουτοπαραγωγήν, ἀλλὰ θὰ ἄνοιγε καὶ νέας εὐκαιρίας δράσεως. Μὲ τοιοῦτο σύστημα οὐδεὶς θὰ εἶχε συμφέρον νὰ κρατῇ χέρσον τὸ ἔδαφός του. Ἡ ἀγοραία τιμὴ τοῦ ἐδάφους θὰ ἔπιπτε καὶ ἑκατομμύρια στρεμμάτων, ἀπὸ τῶν ὁποίων τρέπονται σήμερον εἰς φυγὴν οἱ ἔποικισταί, θὰ ἐκαλλιεργοῦντο ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτήτας ἢ θὰ ἐπωλοῦντο μὲ ἀνάλογον τιμὴν εἰς τοὺς ἐποικιστάς.

β') Εὐκολία καὶ Εὐθηνία εἰσπράξεως.

Ἐκτὸς ἀπὸ ὡρισμένα τέλη καὶ δικαιώματα χαρτοσήμων, τὰ ὁποῖα εἰσπράττονται σχεδὸν μόνα των, ἀλλὰ δύνανται μόνον εἰς πολὺ περιωρισμένον ποσὸν εἰσοδήματος νὰ ἐφαρμόζωνται, ὁ Φόρος ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας εἶναι ὁ οἰκονομικώτερος καὶ εὐθηνότερος νὰ εἰσπραχθῇ. Διότι τὸ ἔδαφος δὲν κρύβεται καὶ δὲν μεταφέρεται· ἡ ἀξία του εὐκόλως ἐξακριβώνεται καὶ ἅμα ἔχει ἐξακριβωθῇ, δὲν ἔχει παρὰ νὰ εἰσπραχθῇ ὁ φόρος.

Ὁ Φόρος ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας δὲν προστίθεται εἰς τιμὰς καὶ πληρώνεται ἀπ' εὐθείας ἀπ' ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον πίπτει· ἐνῶ πάντα τὰ τέλη τὰ πίπτοντα ἐπὶ ἐμπορευμάτων αὐξάνουν τὴν τιμὴν καὶ διὰ τῶν ἀνταλλαγῶν ἐπιρρίπτονται ἀπὸ τὸν πωλητὴν εἰς τὸν ἀγοραστήν. Καὶ ὁ καταναλωτὴς εἰς τὸν ὁποῖον πίπτει εἰς τὸ τέλος ὁ φόρος, δὲν πληρώνει μόνον τὸ σύνολον τοῦ φόρου, ἀλλὰ καὶ τὰ κέρδη δι' ἕκαστον ποὺ προκατέβαλε τοὺς φόρους.

Οὕτως ὑπὸ πάσας τὰς ἀπόψεις ἡ Φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας εἶναι ἡ εὐθηνοτέρα μέθοδος διὰ τὴν εἴσπραξιν μεγάλου εἰσοδήματος, ἀποδίδουσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν μεγαλυτέραν καθαρὰν ἀπόδοσιν σχετικῶς πρὸς τὰ ἀπὸ τὸν λαὸν ἀφαιρούμενα ποσά.

γ') Βεβαιότης.

Ὁ φόρος ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας εἶναι ὁ ὀλιγώτερον αὐθαίρετος φόρος ὅλων καὶ ἔχει ὡς ἐκ τούτου εἰς τὸν μεγαλύτερον βαθμὸν τὸ προσὸν τῆς βεβαιότητος. Δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ μὲ βεβαιότητα ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἔδαφος δὲν μετακινεῖται καὶ δὲν κρύβεται.

Ἡ βεβαιότης τῆς φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἀξίας τοῦ Ἐδάφους εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσπράττωνται οἱ σχετικοὶ φόροι μέχρι τοῦ τελευταίου λεπτοῦ. Δὲν ἀποκλείονται βεβαίως καὶ ὡρισμένα μικρὰ σφάλματα εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Ἐδάφους, ἀλλὰ αἱ ἐξ αὐτῶν προερχόμεναι ἀδικίαι εἶναι μηδαμιναὶ ἐν συγκρίσει μὲ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐπακολουθοῦν τὴν φορολογίαν τὴν ἀπευθυνομένην εἰς τὴν ἀτομικὴν περιουσίαν. Αἱ ἀνισότητες εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Ἐδάφους ὀφείλονται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι μέχρι σήμερον ἡ ἐκτίμησις αὕτη ἀντικρύζει τὸ Ἔδαφος καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῦ Ἐγκατάστασιν, ἡνωμένα ὡς ἕν τι ὅλον καὶ οὐχὶ χωρισμένα ἀπ' ἀλλήλου. Ἐὰν πάντες οἱ φόροι ἀπευθύνοντο μόνον εἰς τὸ Ἔδαφος, τὸ σχῆμα τῆς φορολογίας θὰ ἦτο τόσον ἁπλοῦν καὶ καθαρόν, ὥστε τὸ Κοινὸν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσῃ τόσον ἀκριβῶς τὴν ἀξίαν του, ὅσον ἕνας εἰδικὸς ἐμπειρογνώμων.

δ') Ἰσότης.

Ἡ Φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας εἶναι ἡ δικαιοτέρα πασῶν, διότι ἐπιβαρύνει ἐκείνους, ποὺ ἀπολαύουν ἀπὸ

τὴν Κοινωνίαν ἰδιαίτερον καὶ πολύτιμον πλεονέκτημα καὶ τοὺς ἐπιβαρύνει ἀναλόγως τοῦ πλεονεκτήματος αὐτοῦ. Τοιουτοτρόπως ἀποτελεῖ αὕτη ἓν φυσικὸν δικαίωμα τῆς Κοινωνίας, ἡ ὁποία παίρνει πίσω μίαν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ἡ ἰδία. Ἡ Ἰσότης, ἣν ἐπιβάλλει ἡ Φύσις μόνον τότε θὰ ἐξασφαλίζεται ὅταν ἡ Κοινωνία θὰ εἰσπράττῃ διὰ τὰς ἀνάγκας της τὴν Ἔγγειον Πρόσοδον. Ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους τὰ τυχὸν πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔχῃ εἷς πολίτης ἀπέναντι τῶν ἄλλων, θὰ ὀφείλωνται μόνον εἰς τὴν προσωπικήν του δραστηριότητα, δεξιότητα καὶ νοημοσύνην. Ἕκαστος θὰ λαμβάνῃ ὅσα τοῦ ἀξίζουν: Τότε μόνον θὰ λαμβάνῃ ἡ Ἐργασία ὅσα τῆς προσήκουν καὶ το Κεφάλαιον τὴν φυσικήν του πρόσοδον.

Ἡ πρώτη μεγάλη μεταρρύθμισις.

(Ἐκ τῶν «Κοινωνικῶν Προβλημάτων»).

Ἡ ὡς ἄνω ὑποδεικνυομένη μεταρρύθμισις δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὅτι εἶναι μόνον φορολογική. Εἶναι τι πολὺ εὐρύτερον, ἀποτελεῖ τὴν καθαυτὸ προσαρμογὴν τῆς Κοινωνικῆς Ἀντιλήψεως καὶ Προνοίας ἀπέναντι τῶν Νόμων τῆς Φύσεως. Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐκφρασθῇ δογματικῶς καὶ νὰ εἰπῇ ὅτι εἶναι θέλησις τοῦ Δημιουργοῦ τῶν πάντων νὰ καταλήξῃ ἡ φορολογία εἰς τὴν μορφὴν αὐτήν, θὰ κάμῃ τὴν ἐντύπωσιν ἴσως ὅτι βλασφημεῖ ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ὅστις θὰ ἐμβαθύνῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος, θὰ ἐννοήσῃ ὅτι μία τοιαύτη ἔκφρασις δὲν εἶναι διόλου βλασφημία, ὅπως δὲν εἶναι βλασφημία νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἶναι θέλησις τοῦ Ὑψίστου νὰ περιπατοῦν οἱ ἄνθρωποι μὲ τὰ πόδια καὶ ὄχι μὲ τὰ χέρια.

Ὁ ἄνθρωπος συμπεριλαμβάνεται εἰς τὸ Σχέδιον τῆς Δημιουργίας τόσον μὲ τὰς κοινωνικάς του σχέσεις, ὅσον μὲ τὰς φυσικάς του σχέσεις. Ὅπως ἔχει προορισθῇ τὸ ψάρι νὰ κολυμβᾷ εἰς τὸ νερό ,τὸ πουλὶ νὰ πετᾷ εἰς τὸν ἀέρα, οἱ πίθηκοι νὰ σκαρφαλώνουν εἰς τὰ δένδρα καὶ τὰ τυφλοπόντικα νὰ σκάπτουν τὴν γῆν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ζῇ μὲ τοὺς συντρόφους

του. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸν ζῶον. Καὶ τὸ Σχέδιον τῆς Δημιουργίας πρέπει νὰ συμπεριλαμβάνῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου. Ὁ Πολιτισμός μας δὲν δύναται νὰ μᾶς μεταφέρῃ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν φυσικῶν νόμων. Σιδηρόδρομοι, τηλέγραφοι καὶ ἐργατικαὶ μηχαναὶ δὲν εἶναι περισσότερον συμπτώσεις, παρὰ τὰ ἄνθη καὶ τὰ δένδρα. Ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸ ὁρμέμφυτόν του καὶ ἀναγκάζεται νὰ σχηματίσῃ Κοινωνίαν. Ἡ Κοινωνία γενομένη οὕτως ἔχει ὡρισμένας ἀνάγκας καὶ λειτουργίας, δι' ἃς χρειάζονται εἰσοδήματα. Αὐταὶ αἱ ἀνάγκαι καὶ λειτουργίαι ἐφ' ὅσον αὐξάνουν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Κοινωνίας, χρειάζονται μεγαλύτερα εἰσοδήματα.

Ἡ πεῖρα, ἐὰν ὄχι ἡ ὁρμέμφυτος ἀντίληψις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, μᾶς διδάσκει, ὅτι ὑπάρχει φυσικὴ ὁδὸς διὰ τὴν ἱκανοποίησιν ἑκάστης φυσικῆς ἀνάγκης.

Καὶ ἐὰν ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία συμπεριλαμβάνεται εἰς τὴν Φύσιν, ὅπως τοῦτο εἶναι βέβαιον, πρέπει τὸ αὐτὸ νὰ ἰσχύῃ διὰ τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας, ὅπως ἰσχύει διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀτόμου καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ φυσικὴ καὶ ὀρθὴ μέθοδος Φορολογίας, ὅπως ὑπάρχει φυσικὸς καὶ ὀρθὸς τρόπος βαδίσματος.

Γνωρίζομεν, ὅτι ὁ φυσικὸς τρόπος τοῦ περιπατήματος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπὶ τῶν ποδῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν χειρῶν.

Τὸ γνωρίζομεν ὁριστικῶς διότι τὰ πόδια εἶναι προωρισμένα διὰ τὸ βάδισμα, τὰ χέρια ὅμως ὄχι. Διότι ἐφόσον περιπατεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ πόδια, τὰ λοιπὰ ὄργανα τοῦ σώματος εἶναι ἐλεύθερα νὰ ἐκτελέσουν τὰς ἰδικάς των λειτουργίας, ἐνῷ δὲν θὰ συνέβαινε τοῦτο ἐὰν ἐπεριπάτει μὲ τὰ χέρια· διότι ὁ ἄνθρωπος περιπατεῖ μὲ τὰ πόδια εὐκόλως καὶ ταχέως, ἐνῷ ὅσον καὶ νὰ γυμνάζεται, δὲν θὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ περιπατῇ μὲ τὰ χέρια παρὰ δυσκόλως, βραδέως καὶ ἀνεπιτηδείως. Ὁμοίως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ὁ μόνος φυσικὸς καὶ ὀρθὸς τρόπος νὰ εἰσπράξωμεν τὰ εἰσοδήματα, ἅτινα χρειάζονται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας, εἶναι νὰ εἰσπράξωμεν αὐτὰ διὰ Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Ἡ Ἔγγειος Ἀξία εἶναι τόσον προσηρμοσμένη ὡς ἐκ τῆς

φύσεώς της καὶ τῶν σχέσεων ἃς δημιουργεῖ εἰς τὴν Φορολογίαν, ὥστε ὁ προορισμός της οὗτος εἶναι τόσον αὐτονόητος ὅσον ἐκεῖνος, ὃν ἔχουν οἱ πόδες διὰ τὸ βάδισμα. Ἡ Ἔγγειος Ἀξία αὐξάνει μόνον, ὅταν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνίας ἀρχίζῃ νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη οἱουδήποτε δημοσίου ἢ κοινοῦ εἰσοδήματος. Αὐξάνει, ὅταν προχωρῇ ἡ ἀνάπτυξις τῆς Κοινωνίας καὶ ἐφόσον ἀπαιτοῦνται μεγαλύτερα εἰσοδήματα. Ἡ Φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας δὲν ἐλαττώνει τὴν ἀτομικὴν παρότρυνσιν εἰς παραγωγὴν καὶ ἀποταμίευσιν, ὅπως τὸ κάμνουν ἄλλαι φορολογικαὶ μέθοδοι· τοὐναντίον ἀφήνει πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις καὶ ἀποφεύγει τὰ ἐμπόδια εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς. Δὲν ὑποστηρίζει προνόμια καὶ δὲν προκαλεῖ ἀδίκους ἀνισότητας εἰς τὴν διανομὴν τοῦ Πλούτου, ὅπως τὸ κάμνουν ἄλλοι φόροι· τοὐναντίον ἔχει τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι συντρίβει ἕκαστον προνόμιον καὶ ἐξισώνει τὴν Διανομὴν τοῦ Πλούτου. Εἰσπράττεται μὲ μεγαλυτέραν βεβαιότητα καὶ εὐθηνίαν παντὸς ἄλλου φόρου. Δὲν ἐνθαρρύνει τὴν ἀπόκρυψιν, τὴν δωροδοκίαν καὶ τὴν ἀτιμίαν, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς ἄλλους φόρους. Ἐν ἑνὶ λόγῳ προσαρμόζεται εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ ἠθικὰς ἀπαιτήσεις. Τί δύναται νὰ προσαρμόζεται περισσότερον εἰς τὴν δικαιοσύνην ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ Ἔγγειος Ἀξία μὴ δημιουργηθεῖσα δι' ἀτομικῆς καταπονήσεως προέρχεται ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Κοινωνίας, εἰσπράττεται ὑπὸ τῆς Κοινωνίας διὰ τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας;

Μία κοινωνικὴ μεταρρύθμισις δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ θορύβους καὶ φωνάς, μὲ καταγγελίας καὶ προκηρύξεις, μὲ τὸν σχηματισμὸν πολιτικῶν μερίδων ἢ μὲ ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν ἀφύπνισιν τῆς διανοίας καὶ μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἰδανικοῦ μας. Ἐφ' ὅσον δὲν ἐπικρατοῦν ὀρθαὶ σκέψεις, δὲν ἠμποροῦν νὰ γίνουν ὀρθαὶ πράξεις καὶ μόνον τὸν ὀρθὸν λογισμὸν θὰ ἀκολουθήσῃ ὀρθὴ πρᾶξις. Ἡ δύναμις ἔγκειται πάντοτε εἰς χεῖρας τοῦ λαοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καταπιέζει τὸν λαὸν εἶναι ἡ ἀμάθειά του, ὁ ἴδιος ὁ μυωπικὸς ἐγωισμός του.

Τὸ πραγματικὸν Ἐλεύθερον Ἐμπόριον.

(Ἐκ τοῦ ἔργου «Προστασία ἢ Ἐλεύθερον Ἐμπόριον;»)

Κοντὰ στὸ παράθυρο τοῦ Γραφείου μου μεγάλος ταῦρος εἶναι δεμένος μὲ κρίκον στὴν μύτη. Γρώγοντας γύρω γύρω του τὸ γρασίδι ἐτύλιξε τὸ σχοινί του στὸν πάσσαλο, οὕτως ὥστε ἠχμαλωτίσθη τελείως. Εἶναι ἕνα μαρτύριον γι' αὐτόν, τοῦ Ταντάλου τὸ μαρτύριον, νὰ βλέπῃ τὸ γρασίδι καὶ νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ τὸ φθάσῃ, νὰ μὴν εἶναι ἱκανὸς νὰ σηκώσῃ τὸ κεφάλι του διὰ νὰ διώξῃ τὶς μύγες ποὺ μαζεύθηκαν στὶς πλάτες του.

Τοῦ κάκου στρηφογυρίζει πάλι καὶ πάλι καὶ πότε μουγγρίζει ἐλεεινά, πότε ξαναφήνεται εἰς σιωπηλὴν ἀνοχήν.

Αὐτὸς ὁ ταῦρος, ἀληθινὸν ὑπόδειγμα συγκεντρωμένης δυνάμεως, ποὺ δὲν ἔχει ἀρκετὸ μυαλὸ διὰ νὰ ξέρῃ πῶς νὰ ἐλευθερωθῇ, καὶ ποὺ ὑποφέρει τὰ πάνδεινα ἀπὸ ἐχθροὺς ἀσυγκρίτως κατωτέρους του χωρὶς καμμιὰ ἐλπίδα σωτηρίας, μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ πραγματικὸν σύμβολον τῶν ἐργατικῶν τάξεων.

Εἰς ὅλας τὰς χώρας, ἄνθρωποι ποὺ μὲ τὴ δουλειά τους δημιουργοῦν πλούτη, καταβάλλονται ἀπὸ φτώχια καὶ ἐνῷ ἡ Πρόοδος τοῦ Πολιτισμοῦ ἀνοίγει διαρκῶς μεγάλους ὁρίζοντας καὶ δημιουργεῖ νέας ἀνάγκας, αὐτοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν ἕνα κτηνώδη βίον. Μὲ τὴν συνείδησιν τῆς ἀδικίας πὼς εἶναι γεννημένοι διὰ περισσότερα παρὰ διὰ μιὰ ζωὴ ταπεινή, πότε πότε στρηφογυρίζουν καὶ ξεφωνίζουν. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν ἐννοοῦν, ποῖα εἶναι τὰ αἴτια τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ ἐφ' ὅσον δὲν καταλάβουν πὼς εἶναι δεμένοι καὶ πὼς μποροῦν νὰ γλυτώσουν, οἱ κραυγές τους εἶναι τόσο περιττὲς σὰν ἐκεῖνες τοῦ ταύρου· μάλιστα καὶ πιὸ περιττὲς ἀκόμα: Διότι ἐγὼ θὰ βγῶ καὶ θὰ σπρώξω τὸν ταῦρον στὴν ἀντίθετη διεύθυνσι ποὺ θὰ ξετυλιχθῇ τὸ σχοινί του· ἀλλὰ ποιὸς θὰ ἔρθῃ νὰ σπρώξῃ τοὺς ἀνθρώπους στὴν Ἐλευθερία; Μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ χρησιμοποιήσουν τὴν λογικὴν ποὺ τοὺς ἔχει δοθῇ, τίποτε δὲ ἠμπορεῖ νὰ τοὺς ὀφελήσῃ. Δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς χωριστὴ πρόνοια.

Τὸ πόσον μακρυὰ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν μιᾶς πρακτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐκεῖνοι ποὺ περισσότερον ἀπ' ὅλους ὑποφέρουν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν τῆς σημερινῆς καταστάσεως, φαίνεται ἀπὸ τὰς Ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν. Ἂν καὶ ἀρχίζουν νὰ ἐννοοῦν τὴν σπατάλην τῶν ἀπεργιῶν καὶ τὴν ἀνάγκην ριζικῶν νομοθετικῶν μέτρων, αἱ Ὀργανώσεις δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διατυπώσουν πολιτικὰς ἀξιώσεις μὲ εὐρέα ἀποτελέσματα.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν Παραγωγήν, δὲν πρέπει μόνον νὰ ἀπομακρύνομεν ὅλους τοὺς φόρους ἀπὸ τὴν Παραγωγήν, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς λοιποὺς περιορισμούς.

Διὰ νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὸν Ἐλεύθερον Ἐμπόριον πρέπει τὸ παθητικὸν στοιχεῖον τῆς Παραγωγῆς, τουτέστι τὸ Ἔδαφος, νὰ εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν Ἐργασίαν, ἥτις εἶναι τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον τῆς Παραγωγῆς.

Μία μερικὴ μόνον μεταρρύθμισις ποὺ καταχρηστικῶς ὀνομάζεται «Ἐλεύθερον Ἐμπόριον» καὶ περιορίζεται εἰς τὴν κατάργησιν τῶν δασμῶν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὰς ἐργατικὰς τάξεις, διότι δὲν φθάνει εἰς τὴν θεμελιώδη αἰτίαν τῆς ἀδικίας καὶ τῆς ἀνίσου διανομῆς τοῦ Πλούτου. Πραγματικὸν Ἐλεύθερον Ἐμπόριον προκαλεῖ ὄχι μόνον τὴν μεγαλυτέραν Παραγωγὴν τοῦ Πλούτου, ἀλλὰ καὶ τὴν καλυτέραν διανομήν του. Εἶναι εὔκολον καὶ φανερὸν μέσον ποὺ φέρει τὴν μόνην ἀλλαγήν, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν δικαίαν διανομήν, οὕτως ὥστε αἱ μεγάλαι ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις ποὺ ἐπιδιώκει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, νὰ μετατρέπωνται εἰς πραγματικοὺς παράγοντας τῆς ριζικῆς ἀνορθώσεως τῆς Κοινωνίας.

Τὸ ἄξίωμα ὅτι ***πρέπει νὰ φερώμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους ὅπως θέλομεν νὰ φέρωνται οἱ ἄλλοι πρὸς ἡμᾶς,*** ὅτι πρέπει νὰ σεβώμεθα τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ὅσον θέλομεν νὰ σέβωνται αὐτοὶ τὰ ἰδικά μας, δὲν εἶναι μόνον καλὴ συμβουλὴ διὰ τὰ ἄτομα, ἀλλὰ εἶναι ὁ Νόμος ποὺ ἐπιβάλλεται καὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐθνικὴν πολιτικήν ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὰ ἀγαθὰ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς εἰρήνης.

Ἐν Βιέννῃ, τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ 1924.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΣ. ΓΙΑΝΝΗΛΙΑΣ

Η ΑΓΝΩΣΤΗ

1.

—Ποιὰ νὰ εἶσαι σύ; ποὺ σὲ ἀντικρύζω πάλι,
καὶ ὅσα σκέπασε μαύρη λησμοσύνη
χαράζουν σὰν γλυκὸ φῶς στὴ γαλήνη
καὶ σβένει τῆς ψυχῆς ἡ ἀνεμοζάλη.

Κάποτε κάπου σ' εἶδα. Καὶ ἤσουν ἄλλη,
μὰ ἡ θωριά σου τὴν ἴδια λάμψη χύνει
κ' ἔχεις δόξα σου τὴν ταπεινοσύνη
κ' ἔχεις τὶς ἴδιες χάρες, τὰ ἴδια κάλλη . . .

Ἀνείπωτη χαρά, πλάνη τοῦ Ὀνείρου,
ποὺ διώχνει φόβο, ταραχὴ καὶ πόνο,
τὸν ἄφτερο πόθο μου ἀναφτερόνει . . .

Τῆς Ἄβυσσος ψυχή, πνεῦμα τοῦ Ἀπείρου
σμίγουν ἔξω ἀπὸ τόπο κι' ἀπὸ χρόνο
καὶ ρυθμὸς παναρμόνιος μὲ κυκλόνει.

2.

—«Τ' ἀστέρια τρεμοσβένουν ἕνα-ἕνα . . .
μὰ ἡ πρώτη μου καρδιὰ δὲν ἐνικήθη
καὶ ἂν ἡ ζωὴ κι' ὁ θάνατος μὲ ἀρνήθη
καὶ ἂν ἡ ἀγάπη δὲν ἔστρεξε γιὰ μένα . . .

Καὶ ἂν τώρα τὰ ὄνειρα μου εἶναι χαμένα
καὶ ἂν ξέρω πὼς εἶναι ὅλα παραμύθι,
κ' ἐξόφλησα τὴ Δόξα μὲ τὴ Λήθη . . .
μὰ ἦρθα ἐδῶ νὰ σὲ βρῶ, γλυκειὰ παρθένα!

—«Νά! ἡ ὥρα τῆς χαρᾶς ἔχει σημάνει
τώρα γιὰ σέ. Στοῦ δρόμου εἶσαι τὴν ἄκρη
καὶ ὁ πόθος σου δὲν ἦταν μάταιη πλάνη.

Ἐδῶ πόνος δὲν ζεῖ, δὲν στάζει δάκρυ . . .
φεγγοβολάει κι' ἀνθοβολάει ὁ τόπος
καὶ λησμονιέται ὁ περασμένος κόπος . . . » —

3.

—Σ' ἐσένα ξαναζεῖ μιὰ πεθαμένη
τῆς καρδιᾶς φλόγα, τῆς ψυχῆς ἐλπίδα.
Καὶ στὴ ζωὴ καὶ στ' ὄνειρό μου σ' εἶδα
σὰν χαρὰ μυστικὴ καὶ μαγεμένη.

Ἐκεῖ ποὺ ἄχραντος πόθος ἀνεβαίνει
πετοῦσες σὰν οὐράνια χρυσαλλίδα,
μὰ εἶχες τοῦ μάταιου κόσμου τὴ φροντίδα
καὶ ἤσουν ἀπὸ τὴ Μοῖρα σπαραγμένη.

Κ' ἐγώ, ποὺ μέσα στῆς ζωῆς τὸ σάλο
δὲν εἶχα πλιὰ νὰ δόσω ἢ νὰ ποθήσω
τίποτε ἀπ' τὸν καημό μου πλιὸ μεγάλο . . .
ἔπρεπε νέαν ἀγάπη νὰ γνωρίσω
καὶ νὰ μάθω πὼς ἀφοῦ σ' εἶδα ἐμπρός μου
βρῆκα τὴν πλιὸ γλυκειὰ χαρὰ τοῦ κόσμου.

4.

Καμιὰ φορὰ δὲν εἶδα νὰ προβάλει
τόσο λαμπρὸ στὰ οὐράνια τὸ φεγγάρι
σὰν ἀπόψε, ποὺ μόνη στὸ ἀκρογιάλι
στεκόσουν ταπεινὴ μὲ τόση χάρη.

Καὶ μὲ τὴ φαντασιὰ βλέπω καὶ πάλι
στὴν ψυχὴ τοῦ πρώτου Ἔρωτα τὸ ἀχνάρι . . .
τόσοι καημοὶ δὲν τὸ ἔσβησαν ἀγάλι
καὶ ὁ θάνατος δὲν τὸ ἔχει συνεπάρει.

Ὁ ἴσκιος τοῦ πόθου μου ὅλο ξεμακραίνει
καὶ ἀλύτρωτο μένει τὸ κρυφὸ λάθος,
στὴν τωρινὴ πληγὴ ζεῖ παλιὸ πάθος . . .

Καὶ τὰ συντρίμια τοῦ Καιροῦ σκορπίζω
θαρρώντας πὼς μὲ νέα φτερὰ γυρίζω
στὴν ἴδια μου ζωὴ τὴν περασμένη.

5.

Οἱ ἄλλες γυναῖκες σὰν μὲ κολασμένα
μάτια μὲ βλέπουν, μὰ ὅταν μὲ ἀντικρίζεις
ἐσὺ γαλήνη στὴν ψυχὴ χαρίζεις
καὶ ξαστερόνουν τὰ θολὰ τὰ φρένα.

Μὲ κάνεις νὰ ξεχνῶ τὰ περασμένα,
κάθε πόθο μου κυβερνᾶς καὶ ὁρίζεις
καὶ τὸ γλυκὸ τραγοῦδι σὰν ἀρχίζεις
τρέμουν τὰ στήθη ἐρωτοχτυπημένα.

Ἁπλόχαρα καὶ ἀστόλιστα φαντάζουν
τοῦ κορμιοῦ, τῆς ψυχῆς, τοῦ νοῦ τὰ κάλλη
ποὺ ἔτσι καλὰ πρώτη φορὰ ταιριάζουν.

Στῆς ἡδονῆς τὴν ὥρα τὴ μεγάλη,
κάτι βαθιὰ στὰ μάτια σου ἀναδεύει
σὰν ἥσκιος μὲς στὸ φῶς ποὺ βασιλεύει.

6.

Καμιὰ χαρά, κανενας θησαυρὸς δὲν φτάνει
τῆς ἐρωτόθυμης ψυχῆς, τῆς σπαραγμένης,
ποὺ μὲ τὴ φλόγα μιᾶς στιγμῆς ὀνειρεμένης
στὴν ἡδονή της λαχταρίζει νὰ πεθάνει!

Πόθος κρυφὸς τὴν τρικυμιὰ γαλήνη κάνει.
Στὰ βάθη ἀσβολερῆς νύχτας ἡσκιοδαρμένης
βλέπει, σὰν ἱλαρὸ φῶς, τῆς ἀγαπημένης
τὴ μορφὴ μὲ τῆς Δόξας τὸ λαμπρὸ στεφάνι.

Καὶ ἂν ἔδοσε πολλά, κι' ἂν πολλὰ φέρνει τώρα
ἡ Ἐλπίδα κι' ἄλλα θέλει καὶ ποτὲ δὲ σβένει,
ζητάει νικήτρα νὰ διαβεῖ σὲ κάθε χώρα.

Δύναμη μεγαλόχαρη τὴν πλάση δένει
σὲ ὥρα γλυκειά, σὲ ὥρα καλή, σὲ ἀγάπης ὥρα,
ποὺ μόνο τότε ἀξίζει μιὰ ζωὴ θλιμένη.

7.

Ἡ πέτρινη καρδιά μου ἔχει ραγίσει,
λαχτάρα μυστικὴ τὴ ζωντανεύει,
ὁ κερδισμένος πόθος μου σαλεύει
κ' ἡ ψυχή μου ζητάει νὰ διπλοζήσει.

Τὸ κρυφὸ μετερίζι ποὺ εἶχα στήσει
τὸ πάτησεν ἡ Ἀγάπη καὶ γυρεύει
τὴ Σκέψη, ποὺ ἀνυπόταχτη παλεύει,
μ' ἕνα γλυκὸ φιλὶ νὰν τὴ νικήσει.

Καὶ μὲ φωνὴ πρωτάκουστη μοῦ λέει:
—«Δὲν εἶμ' Ἐγὼ γυναῖκα, ὅσο κι' ἂν νοιόθω
τὴ δίψα τοῦ φιλιοῦ, ὅσο κι' ἂν σπαράζει

ἡ σάρκα μου ἀπ' τῆς ἡδονῆς τὸν πόθο . . .
Φῶς ὀνείρου στὰ μάτια μου χαράζει
κ' ἡ χαρὰ τῆς Ἰδέας γύρω μου πνέει . . .»—

8.

Ψυχή, ποὺ τ' Ὄνειρον ἔχει γνωρίσει,
χάρη κι' ἀντίχαρη πλιὰ δὲν προσμένει,
τὴ στιγμὴ ποὺ ἔφυγεν ἔχει γυρίσει
καὶ γέρνει ξέγνοιαστη κ' εὐτυχισμένη.

Ἄχρονος ἴλιγγος τὴν ἔχει ἐγγίσει,
μὲ ἀναριοπλούμιστα δεσμὰ τὴ δένει,
ἤσκιους φλογότρεμους ἔχει ἀγαπήσει
κ' εἶναι ἀκριμάτιστη καὶ φιλημένη.

Σιωπὴ βαθύπνοη καὶ βουβὴ λήθη
σὲ ἄλλην ἀπόκοσμη πλάση τὴν πῆγαν
μὲ σκοποὺς ἄπλαστους στοῦ ὕπνου τὰ βύθη.

Ξάφνου στὸ ἀπόκρυφο τῆς χαρᾶς θᾶμα,
ἐνῶ τὰ μάτια της στὸ φῶς ἀνοῖγαν,
ἡ κόρη ξέσπασε σὲ πικρὸ κλᾶμα.

9.

—Πλιὸ πέρα ξέφυγες ἀπὸ τὴ Μοῖρα,
στὴν πρώτη νιότη σου τὴ ζηλεμένη,
κ' εἶσαι χαρούμενη καὶ πονεμένη
τοῦ ἄστρεχτου ὀνείρου σου νύφη καὶ χήρα.

Ἄλλου παράδεισου μυστικὴ θύρα
νἄμπεις, ὁλάνοιχτη, σὲ περιμένει,
ἀπὸ τὶς πλάνες σου πλιὰ λυτρωμένη,
σὲ ἀγάπης ἄφθαστης ἀνθοπλημμύρα . . .

Ὁ κρίνος ὁ ἄχραντος εἶναι δικός σου . . .
Σ' τὸν φέρνει ὁ Ἄγγελος ποὺ ἦρθεν ἐμπρός σου
κ' ἔχει τ' ἀνέσυρτα φτερὰ γυρμένα,

κ' ἔχει χαμόγελο γλυκὸ στὰ χείλη . . .
Ἡ ψυχὴ ἐπάνω του βρίσκει ἀντιστύλι.
Κ' εἶσαι γιὰ δεύτερη φορὰ παρθένα!

10.

—Νοιόθεις ἀνέλπιστη χαρὰ μεγάλη
σὰν τὸ ἀξεθύμαστο μύρο ποὺ χύνει
ὁ κρίνος. Καὶ ἄμοιαστη μὲ ἀθῶα γαλήνη
γέρνεις ἀνάλαφρα τ' ὡραῖο κεφάλι.

Τὰ δέντρα τ' ἄνθια τους ρίχνουν ἀγάλι . . .
Γλυκὸ κελάϊδημα ξέμακρα σβύνει . . .
Καημὸς ἀνθρώπινος δὲν ἔχει μείνει . . .
Φλόγα ἐξανάγινε τῆς ζωῆς ἡ ἀθάλη.

Καὶ ἂν γοργὸς ὁ Ἄγγελος ξάφνου ἔχει φύγει,
τὸ καλὸ τὸ ἄφραστο σοῦ ἔχει μηνύσει,
πόθος πρωτόφαντος τὸν παλιὸ σμίγει,

καὶ μὲ ἄλλο ἀντίκρισες βλέμμα τὴ χτίση . . .
Ἡ χαρὰ εἶν' ἄμετρη κ' ἡ λύπη λίγη
καὶ πρὶν δὲν ἤξερες ἂν εἶχες ζήσει!

11.

Μὲ τὰ μάτια κλειστά, λευκοντυμένη,
γυρτὴ πάνω στὸ ἐρωτικὸ κρεβάτι,
σὲ βλέπω σὰν νεκρή, σὲ ὀνείρου ἀπάτη
ποὺ ὅλα τ' ἀλλάζει καὶ ὅλα τὰ ὁμορφαίνει.

Σὲ ἄλλον κόσμο χαρᾶς ἀνυψώ
μὲ ὁλόξανθα μαλλιά, μὲ ὄψη
ἔχεις τὴ λάμψη τοῦ μεσημεριοῦ
ἀγνὴ ψυχὴ καὶ σάρκα κολασμοῦ

Ὦ Ἀγάπη, ποὺ ἄλλο μυστικὸ δὲν εἶχες
ἀράθυμος νἀρθῶ νὰ σοῦ τὸ πάρω,
ἀφοῦ τὸ ἄστρο σου ἐκύλησε κ' ἐσβύστη

μὲς στὶς χαρὲς καὶ στὶς ἐνάντιες τύχες . . .
ἀρνήθης τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστη
κ' ἐφιλιώθης μὲ τὸν ἐχτρὸ τὸ Χάρο!

12.

Γλυκειὰ πληγὴ μὲς στὴν καρδιά μου ἀγάλι
μοῦ ἄνοιξες τὴν πρώτη φορὰ ποὺ σ' εἶδα . . .
Ἦρθες κ' ἔφυγες καὶ δὲν θἄρθεις πάλι
νὰ φέρεις τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἐλπίδα.

Μὰ ἔρχεσαι στῶν Ὀνείρων τὴν ἀγκάλη . . .
Στὰ μάτια σου ἔχεις τοῦ ἥλιου τὴν ἀχτίδα,
καὶ ἂν δακρίσεις . . . φεγγοβολὴ μεγάλη
διαμάντι κάνει τὴ δροσοσταλίδα.

Ὅραμα πλανερό, γιὰ πὲς μου τώρα
ποῦ ταξιδεύεις; σὲ ποιὰ ξένη χώρα
ἐπῆγες γιὰ νἀρθῶ κ' ἐγὼ ξοπίσω;

Ποθῶ καὶ στῆς ζωῆς τὴ στερνὴν ὥρα
στῶν ματιῶν σου τὸ φῶς νὰ σιγοκλείσω
τὰ μάτια, τὸ ἄλλο φῶς πρὶν ἀντικρίσω.

13.

—Δὲν ξέρω πῶς καὶ πότε σὲ ξανοίγω
ἀπ' τὸν Πόθο βαθιὰ σημαδεμένη . . .
Σὰν πνοὴ πλανερὴ καὶ φτερωμένη
σὲ κύκλο μαγικὸ κρυφὰ σὲ σμίγω.

Σ' ἕνα ἀντηλάρισμα χλομὸ καὶ λίγο
φαίνεσαι σὰν νεράϊδα στολισμένη,
βασίλισσα τοῦ Ὀνείρου ποὺ διαβαίνει
γιὰ μιὰ στιγμή, πρὶν φτάσω ἢ μόλις φύγω.

Μιὰν ὄψη μυστικὴ σὰν νἄχεις πάρει
στοὺς ἥσκιους τῆς ζωῆς, μαγεύτρα Χάρη,
δὲν φέρνεις τὴν ἀγάπη. Μάταιος ἦχος

δὲν γρικιέται στὸ ἀνάερο πέρασμά σου . . .
Σὰν ὑπνοφαντασιὰ χάνεσαι, δίχως
νὰ γυρίσεις σ' ἐμὲ τὸ ἀνάβλεμμά σου.

(Βενετία 1921)

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ

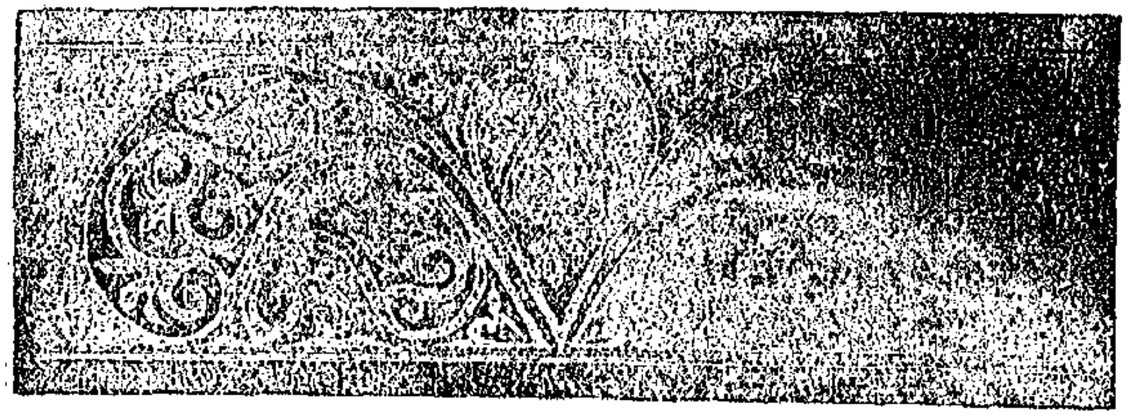

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΗΝΟ

Καραβοτσακισμένος πάτησα τὸ μῶλο πρωΐ-πρωΐ. Ὅλη τὴ νύχτα μᾶς βασάνισε ἡ τρικυμισμένη θάλασσα, ὁ δυνατὸς ἀέρας, ποὺ ἔκαναν τὸ βαπόρι νὰ χοροπηδάει. Μὰ ἐπὶ τέλους ἤμουνα σὲ στεριά, σίγουρος πιὰ καί, καλὰ κακά, μοῦ ἦρθε νὰ κάμω μιὰ γριμάτσα τῆς θάλασσας, γιὰ ἐκδίκηση.

Στεκόμουνα τόσο κοντά της, στὴν ἄκρη τοῦ μώλου. Αὐτὴ θάκλεισε, φαίνεται, τὸ μάτι στὸν ἀέρα, ποὺ ἀμέσως κατάλαβε κι ἔβαλε ὅλα τὰ δυνατά του, χύμηξε ἀπάνου μου σὰ μανιασμένος ταῦρος. Δὲν ξέρω πῶς μπόρεσα καὶ κρατήθηκα, μὰ τὸ ξέρουν δυὸ τρεῖς βαρκάρηδες ποὺ μὲ ἅρπαξαν ἀπὸ τὰ χέρια, ποὺ ἀντιστυλώθηκαν μπροστά μου καὶ μ' ἔσπρωξαν πιὸ πίσω.

Ἕνα κῦμα εἶχε πηδήσει πάνου ἀπὸ τοὺς ὀγκόλιθους, σὰ νὰ μὲ κυνηγοῦσε. Ὁ ἀέρας σπαταλοῦσε ὁλοένα τὶς δυνάμεις του ἀλογάριαστα. Κι ἐγὼ χώθηκα στὴν πρώτη πόρτα ποὺ βρέθηκε μπροστά μου.

— Τί κακορίζικο μέρος! εἶπα μέσα μου. Θὰ κλειστῶ στὴν κάμαρά μου καὶ μονάχα τὴ μέρα ποὺ θὰ φύγω θὰ βγῶ.

Μὰ ὅταν πῆγα καὶ ξαπλώθηκα καὶ ξεκουράστηκα μιὰ δυὸ ὧρες, ἀκούοντας τὴ βοερὴ συναυλία τοῦ ἀέρα, δὲν ἔλεγα τὸ ἴδιο πιά! Ἐνιωθα τόσο καλὰ τὸν ἑαυτό μου, ἔνιωθα μιὰ

πλημμύρα γαλήνης νὰ τρέχει μέσα μου, νὰ γιομίζει τὴν καρδιά μου.

Θὰ φυσάει πάντα; Ἂς φυσάει κι ἂς πηδάει στὴ στεριὰ ὁλοένα ἡ θάλασσα. Καὶ σὲ μένα θὰ κυματίζει ἡ χαρά, μιὰ χαρὰ ποὺ ἄρχισα νὰ τὴ νιώθω ἐγωϊστικά, ζωώδικα, σὰν ἕνα ἄλογο ποὺ τρέχει στὴν παχειὰ χλόη τοῦ λειβαδιοῦ.

Ἀπὸ κάποιο παραθυράκι εἶδα λίγα σπίτια, ἕναν ἀνεμόμυλο, κάμποσα δέντρα ποὺ τὰ προστατεύουν ψηλοὶ τοῖχοι καὶ τὴ θάλασσα μὲ τὰ νησιά. Εἶδα κι ἀνθρώπους, μὰ οἱ φωνές τους δὲν ἀκούονταν, ἀκόμα κι ἀποκάτου μου νὰ περνοῦσαν.

Τί παράξενοι ἄνθρωποι ἐδῶ! Μοῦ ἄνοιξαν πίστωση ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ βγῆκα.

— Νὰ σὲ πληρώσω, εἶπα τοῦ βαρκάρη ποὺ μ' ἔβγαλε ἀπὸ τὸ βαπόρι.

— Δὲν πειράζει, ἀφέντη, ὕστερα, μοῦ λέει.

Ὁ καφεντζὴς πάλι ἔτυχε νὰ μὴν ἔχει ρέστα.

— Δὲν πειράζει, κύριε, ὕστερα μὲ πληρώνετε, λέει κι αὐτός.

Τὸ ἴδιο κι ὁ καπνοπώλης. Μικροπράματα βέβαια, μὰ δὲ μὲ εἶχανε ἰδεῖ καὶ χτὲς οἱ ἄνθρῶποι καὶ δὲν ξέρανε ἂν θὰ μείνω ἢ θὰ πάω σὲ κανένα ἀπὸ τὰ πενήντα τόσα χωριὰ τοῦ νησιοῦ.

* * *

Ἡ «Χώρα» Τήνου ἔχει ὡς δυόμιση χιλιάδες ψυχὲς καὶ *σὲ ξαφνιάζει αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς ἂν συμπερασματικά*, κοιτάζοντας ἀπὸ κάπου τὴν ἔκτασή της, ὑπολογίσεις τὸν πληθυσμό. Δὲ φαίνεται νὰ ἔχει πιὸ πολλοὺς ἀπὸ χίλιους ἀνθρώπους. Καὶ τοῦτο γιατὶ τὰ σπίτια εἶναι κοντὰ κοντά, τὸ ἕνα πάνου στὸ ἄλλο, οἱ δρόμοι στενοὶ τόσο, ποὺ χωρὶς δυσκολία μπορεῖς νὰ πηδήσεις ἀπὸ ἕνα παράθυρο σὲ ἄλλο τοῦ ἀντικρυνοῦ σπιτιοῦ. Βλέπεις ἕναν πλακοστρωμένο διάδρομο ποὺ καταλήγει σὲ ξύλινη σκάλα καὶ τὸν περνᾶς γιὰ εἴσοδο ἑνὸς σπιτιοῦ. Εἶναι δρόμος ὅμως, ὁδὸς «τάδε», ποὺ

βγάζει σὲ ἄλλον κι ἐκεῖνος στὴν ὁδὸ «Γιαννούλη Χαλεπᾶ»! Ἀνάμεσα στὰ σπίτια, σφηνωμένες οἱ ἐκκλησιές, ὅλες περιποιημένες, μὲ πολλὰ καντήλια ἀσημένια, μὲ ἀφιερώματα.

Ψηλά, στὴν κορφὴ τῆς χώρας, σὲ μέρος ἀγναντερό, ἡ ἐκκλησία τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ νησιοῦ, ὁ «καλλιμάρμαρος ναὸς τῆς Εὐαγγελιστρίας» τρογυρισμένος ἀπὸ τὰ χτίρια τοῦ «ἱεροῦ καθιδρύματος» κελιά, βεράντες, σκάλες, «θησαυροφυλάκειον» «μουσικὴ σχολή», «γραμματεία», «αἴθουσα

Εἰκ. 1.— Τὸ λιμάνι τῆς Τήνου.

ὑποδοχῆς», «πινακοθήκη Τηνίων καλλιτεχνῶν». Μιὰ ξεχωριστὴ πολιτεία ἐκεῖ μέσα. Ἔζησα τὴ ζωή της καὶ θὰ μιλήσω κάποτε γι' αὐτή.

Ὁ μόνος ὁπωσδήποτε φαρδὺς δρόμος εἶναι αὐτὸς ποὺ φέρνει ἀπὸ τὴν παραλία ὡς τὴν Εὐαγγελίστρια.

Στὸ λιμάνι εἶναι πλευρισμένα τρία τέσσερα καΐκια, σχεδὸν ὅλος ὅλος ὁ ἐμπορικὸς στόλος τῆς «Χώρας». Καὶ βάρκες πολλὲς μὲ ἀλέγρα χρώματα καὶ χαριτωμένα ὀνόματα.

Ἀραδιασμένα στὸν παραλιακὸ δρόμο, τὸν πλακόστρωτο,

καφενεῖα, πραχτορεῖα βαποριῶν, μαγαζιά, σπίτια, ἕνα ἐργοστάσιο τάλκ καὶ πέρα στὴν ἄκρη δυὸ μεγάλα ξενοδοχεῖα ποὺ βέβαια μόνο τὸν καιρὸ τῆς πανήγυρης θὰ κάνουν δουλειὰ καλή. Ὡστόσο καὶ τώρα καὶ πάντα ἔρχονται προσκυνητές.

Οἱ ντόπιοι ἔχουν συνειθίσει νὰ δέχονται τοὺς ξένους, νὰ τοὺς περιποιοῦνται. Πουθενὰ ἀλλοῦ δὲν ἔχω ἰδεῖ καφεντζή, μπακάλη, μανάβη, καπνοπώλη, εὐγενέστερους ἀπὸ δῶ.

Αὐτὴ εἶναι ἡ «Χώρα», ἡ Τῆνος.

Ἂς προστέσω καὶ τὰ γαϊδουράκια ποὺ ἀναπαύονται στὸ πίσω μέρος κανενὸς σπιτιοῦ ἢ κάτου ἀπὸ μιὰ σκάλα καὶ τὶς κατσίκες ποὺ τροχυρίζουν στοὺς δρόμους, σὲ κανένα πλάτωμα καὶ στὰ κοντινὰ χωράφια, ψάχνοντας γιὰ μιὰ μπουκιά. Δὲν ξεμακραίνουν γιατὶ τοὺς ἔχουν πεδικλωμένα μὲ σκοινὶ τὸ ἕνα μπροστινὸ μὲ τὸ ἕνα πισινὸ πόδι.

Ἂς περάσουμε λίγες μέρες ἐδῶ.

*
* *

Οἱ ψαράδες ἔχουν ἁπλωμένα τὰ δίχτυα τους στὰ πλακόστρωτα τοῦ παραλιακοῦ δρόμου. Τὰ συγυρίζουν, τὰ μπαλώνουν, τὰ μαζεύουν. Μιὰ κοπέλα σὲ βάρκα κάνει βόλτες μὲ τὸ πανί, μέσα στὸ λιμάνι πάντα, γιατὶ ὄξω ἡ θάλασσα εἶναι ἀγριεμένη. Ὁ ἀέρας, φυσικά, δὲν ἔπαψε ὁλότελα, οὔτε λιγόστεψε τὴ δύναμη του.

Πρὶν λίγη ὥρα εἶχα κάμει ἐπίσκεψη σὲ μιὰ σεβαστὴ κυρία καὶ μοῦ ἔδειξε μαζὶ μὲ ἄλλες φωτογραφίες καὶ κάποια τοῦ πατέρα της, Ἐγγλέζου θαλασσόλυκου μὲ κασκέτο καὶ μὲ γένεια. Ἦτανε πλοίαρχος, ὅλη τὴ ζωή του τὴν πέρασε στὴ θάλασσα. Ἡ φωτογραφία παλιά, κάπου ἑξήντα ἑβδομήντα χρόνων.

Καὶ τώρα καθὼς ἔκανα βόλτα στὴν παραλία, βρίσκω μπροστά μου ὁλοζώντανον τὸ θαλασσόλυκο τῆς φωτογραφίας! Ἀκριβῶς ἀπόξω στὸ ἐργοστάσιο τάλκ, ὅπου, εἶναι πλάτωμα, ἔσιαχνε τ' ἁπλωμένα δίχτυα του, ὁ ἄνθρωπος. Εἶχε μεγάλη ξανθιὰ γενειάδα, φοροῦσε ναυτικὸ κασκέτο.

Μὲ μιᾶς συγκινήθηκε ἡ καρδιά μου, μὲ μιᾶς ἡ φαντασία μου πέταξε στὸν ἀπέραντον ὠκεανό, ὅπου ταξίδευε μιὰ πελώρια σκούνα. Στεριὰ πουθενά, κύματα σὰ βουνά μεγάλα, ἀέρηδες, σίφουνας, καταιγίδες. Οἱ δύναμες τῆς φύσης παίζουν τὴ θεώρατη σκούνα σὰ νάτανε καρυδότσουφλο. Καὶ νά ἐδῶ νὰ τὴ σκεπάσει ἕνα κύμα, νά ἐκεῖ νὰ τὴν ἀναποδογυρίσει καὶ νά τὴν καταπιεῖ τὸ μανιασμένο τελώνιο, ὁ σίφουνας! Μὰ ἡ σκούνια ἔχει ψυχὴ δυνατή, τὸν καπετάνιο της, αὐτόνε μὲ τὴν ξανθιὰ γενειάδα, μὲ τὸ κασκέτο. Δυὸ μερόνυχτα εἶναι ἄυπνος κι αὐτὸς καὶ τὸ πλήρωμα ὅλο. Πολεμᾶνε μὲ τὸν ὠκεανό. Δὲ νιώθουν καμιὰ κούραση, δὲ λυγάει κανένας ὡς τὴ στιγμὴ πού, νικητὲς πιά, ἀνοίγουν ὅλα τὰ πανιὰ στὸν πρίμον ἀέρα. . . .

Καὶ ταξίδεψε, ταξίδεψε πολλὰ χρόνια ὁ καπετάνιος καὶ εἴδανε τὰ μάτια του. . . . Εἴδανε κινητύνους, χαρές, ξένα μέρη μακρυνά, ἀνθρώπους ἀλλιώτικους. Καὶ μέθυσε σ' ὅλα τὰ λιμάνια τοῦ κόσμου, γλέντησε μὲ κάθε λογῆς γυναῖκες.

Μὰ βαρέθηκε κάποτε, ὅταν στὶς πλάτες του σωριάστηκαν πολλὰ χρόνια. Καὶ ἦρθε στὸ νησί, στὸ σπίτι του. Τώρα καλοκαθισμένος στὸ λιθόστρωτο τῆς παραλίας σιάχνει τὰ δίχτυα του φορώντας πάντα τὸ κασκέτο, ἔχοντας πάντα τὴ θαυμάσια ξανθιὰ γενειάδα του. Ἐγὼ τὸν κοιτάζω ποὺ δουλεύει σοβαρὸς κι ἀμίλητος καὶ λέω πὼς ἀναθυμιέται κάποιο ταξίδι μακρυνό, στὶς Ἰντίες ἴσως, ποὺ βάσταξε ἕξη μῆνες. Ἔτσι θὰ εἶναι.

Θέλω νὰ τοῦ μιλήσω, μὰ διστάζω νὰ τοῦ κόψω τοὺς συλλογισμούς. Ἡ φαντασία μου ἔχει ξεπάρει ὅμως καὶ θέλει θροφή· ἂν δὲ βρεῖ, μπορεῖ νὰ μοῦ γεννήσει σκοτοῦρες.

Ἐπὶ τέλους τοῦ πιάνω κουβέντα γιὰ τὰ δίχτυα. Εἶναι κιλομίλητος ἄνθρωπος, οὔ πόσα ἐλπίζω νὰ μοῦ διγηθεῖ!

Δὲν ἀργῶ νὰ μπῶ στὸ ψητό:

—Θάχεις ταξιδέψει στὰ νιάτα σου, καπετάνιο, τοῦ λέω.

—Ἔ, κάποτε ἤμουνα κι ἐγὼ θαλασσινός, τώρα ἔγινα στεριανός, πές.

—Ἔκαμες καὶ μεγάλα ταξίδια;

—Ὁλοῦθε πηγαίναμε. Κι ἐδῶ στὰ νησιά, τὴ Μύκονο,

τὴν Ἄντρο, τὴν Πάρο, τὴ Σύρα, Ἰκαριά, Χιὸ καὶ στὸν Πειραιᾶ. Καὶ στήν Κρήτη ἔχω κάμει ταξίδια. Ἀκόμα καὶ στὴν Πάτρα πῆγα δυὸ φορές. Ὅπου μᾶς τύχαινε ναῦλος δὲν τὸν ἀφήναμε.

«Μοῦ λέει πρῶτα τὰ μικρὰ» συλλογίστηκα «κι ἀφήνει γιὰ τὸ τέλος τὰ μεγάλα».

Ἀνυπομονοῦσα ὅμως.

— Πές μου γιὰ τὸν ὠκεανό, εἶπα. Ἔχει ἀλήθεια κύματα τριάντα μέτρα ψηλά, καθὼς λένε;

Γύρισε καὶ μὲ κοίταξε στὰ μάτια.

— Ποῦ νὰ ξέρω! ἀποκρίθηκε.

— Μὰ δὲν ταξίδεψες καμιὰ φορὰ ὄξω ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ;

Ἔβαλε τὰ γέλια ὁ καπετάνιος μου.—Μὲ τὸ κουτσοκάϊκο μὲ τὴ βαρκούλα θὰ βγαίναμε στὸν ὠκεανό; εἶπε.

— Στὴ Μαύρη Θάλασσα θάχεις πάει ὅμως.

— Θεὸς νὰ φυλάει! Ὄχι παλληκάρι μου, ὄχι.

Ἀπογοητεμένος γύρισα νὰ φύγω. Μὰ γιὰ στάσου, εἶπα μέσα μου, μπορεῖ νὰ μὴν ἔκαμε μακρυνὰ ταξίδια ὁ καπετάνιος μου, θὰ τὰ πεθυμάει ὅμως ἡ καρδιά του. Στ' ὄνειρό του θὰ βλέπει τὴν ἀπέραντη θάλασσα ποὺ ὁλόγυρα σμίγει μὲ τὸν οὐρανό, τὰ λιμάνια τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀουστράλιας, τῆς Ἀμέρικας μὲ τοὺς κάθε ράτσας ναυτικούς, ποὺ γλεντᾶνε σὲ λίγες μέρες τρίδιπλα καὶ γιὰ τὶς ἄλλες, τὶς πολλές, ὅταν ὁ κόσμος ὁλόκληρος εἶναι τὸ καράβι τους.

— Καὶ δέ σοῦ ἔρχεται καμιὰ φορά, λέω, ἔτσι δὰ νὰ μπαρκαριστεῖς σὲ μεγάλο πλεούμενο καὶ νὰ πᾶς μακρυὰ σὲ ξένα μέρη, νὰ ἰδεῖς ἄλλον κόσμο, νὰ γνωριστεῖς μὲ τὴν ἀληθινὴ τὴ θάλασσα, τὴν ἀπέραντη;

— Κι αὐτὴ δά, στὸ λιμάνι, ἀληθινὴ θάλασσα εἶναι, ἁρμυρὴ καθὼς κι ἐκείνη ποὺ λές, ἀποκρίθηκε. Γιὰ ἴδὲς λίγο πιὸ ἀνοιχτὰ τὰ περιστέρια. Αὐτὸν τὸν ἄσπρο ἀφρό, ποὺ κάνουν τὰ κύματα, τὸν λέμε «περιστέρια» ἐμεῖς ἐδῶ. Ἔ, κι ὅταν ἔχει «περιστέρια» στὴ θάλασσα, δὲ μποροῦμε νὰ ρίξουμε τὴν τράτα. Τί νὰ κάνουμε μεῖς τὸν ὠκεανὸ καὶ τὰ κύματα ποὺ εἶναι ψηλὰ τριάντα καὶ σαράντα μέτρα!

Ἔφυγα, δὲν ἤθελε ν' ἀκούσω ἄλλα πιά.

— Μὰ τότε, μουρμούριζα περπατώντας μὲ σκυμένο τὸ κεφάλι, τί μοῦ τρέφεις αὐτὴ τὴ γενειάδα, τί μοῦ φορεῖς αὐτὸ τὸ κασκέτο, τί ἔχεις αὐτὸ τὸ στὺλ θαλασσόλυκου! Γιὰ νὰ φουσκώσεις τὸ μυαλό μου σκοῦνες, ὠκεανούς, ξωτικοὺς τόπους, λιμάνια μακρυνά;

***

Βγῆκα κατὰ τὶς ραχοῦλες ἡ περπάτησα στὸν ἁμαξωτὸ

Εἰκ. 2.— Βίλλες τῶν περιστεριῶν.

δρόμο ποὺ πάει στὸν Ἅϊ-Γιάννη. Δὲν ὑπάρχει οὔτε πιθαμὴ γῆς ἀπεριμάντρωτη. Ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀπὸ τὶς μάντρες τῶν χωραφιῶν περνᾶνε δρόμοι στενοὶ σὰ χαντάκια καὶ μὲ πολλὰ γυρίσματα. Περπατᾶς καὶ δὲν ξέρεις ποῦ θὰ βγεῖς. Ἂν θέλεις πηδᾶς καὶ μέσα στὰ χωράφια, τώρα ποὺ εἶναι ἄσπαρτα. Ἕνα μικρὸ βουνὸ σὰν κῶνος, ποὺ βουτάει τὰ πόδια του στὴ θάλασσα, εἶναι κι αὐτὸ χιλιομερασμένο μὲ

τοὺς ξερότοιχους. Περισσότερο γεωργοὶ εἶναι δῶ παρὰ θαλασσινοί.

Στὴν ἐκβολὴ κάποιου χαντακόδρομου ξεφυτρώνει ἕνα αὐτοκίνητο κούρσας. Ἕνα γαϊδουράκι μὲ τὸν καβαλάρη του! Πιὸ πέρα κι ἄλλο κι ἄλλα. Σχεδὸν δὲ βλέπω ἄνθρωπο ποὺ νὰ πηγαίνει πεζός. Τὰ καημένα τὰ γαϊδουράκια τὰ ἔχουν ξεκαλίγωτα, μόλο ποὺ πᾶνε καὶ σὲ κακοτοπιές. Ὡστόσο περπατᾶνε σίγουρα κι ἀρκετὰ γλήγορα.

Ὅποιος μ' ἀπαντάει στὸ δρόμο, φέρνει τὸ χέρι στὸ σκοῦφο του καὶ λέει «καλημέρα». Χαίρεται ἡ καρδιά μου γι' αὐτό.

Βρίσκω ἐξωκκλησάκια, κάθε δέκα βήματα, ὁλόασπρα ὄξω καὶ μέσα. Στὰ περισσότερα εἶναι δίπλα κολλημένο κι ἕνα μικρὸ σπίτι, μιὰ καμαρούλα ὅπου κάποτε κατοικεῖ ὁ ἰδιοχτήτης. Σ' ἄλλα μέρη ἔχουν ἕνα καλύβι στὴν ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ, γιὰ τὰ ἐργαλεῖα καὶ σὲ μιὰ γωνιά του ἕνα παλιὸ κονισματάκι, ἴσως. Πιὸ συχνὰ δὲν ὑπάρχει παρὰ ἕνας σταυρός, φκιασμένος στὸν τοῖχο μὲ ἀσβέστη. Ἐδῶ τὸ εἰκονοστάσι, στὴ γωνία, δὲ θὰ χωροῦσε τοὺς ἐφέστιους. Καὶ γιὰ τοῦτο χτίστηκε ὁ ναός. Μὲ τοὺς ἁγίους, μὲ τὶς ἐκκλησίες καὶ μὲ τὶς εἰκόνες ἔχουν νὰ κάμουν οἱ Τηνιακοί. Ὁ Τηνιακός, ποὺ μᾶς φέρνει αὐγὰ στὴν Ἀθήνα, λέει τὴ μητέρα μου: «Κόνα Μαρία».

Ἀμέτρητοι περιστερεῶνες στὰ χωράφια, κάτασπροι κι αὐτοί. Καθὼς ἔχουν σκάλες, βεράντα, πυργάκια, μοιάζουν μὲ βίλλες.

Κι ἄπάνου, στὶς πλαγιὲς τῶν βουνῶν ἀσπρίζουν ἐκκλησάκια. Νὰ κι ἕνα χωριό, νὰ κι ἄλλο δίπλα του, νὰ τὸ γυναικεῖο μοναστῆρι μὲ τὰ ἀμέτρητα κελιά του, μεγάλο σὰ χωριό. Σὲ μιὰ μυτερὴ κορφὴ βουνοῦ, ποὺ ξεπροβάλλει πάνου ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐκεῖ κατὰ τὰ δυτικά, ξεχωρίζει τὸ μάτι μου ἕνα μαρμάρινο σταυρό. Βέβαια θὰ εἶναι πελώριος γιὰ νὰ φαίνεται ἀπὸ τόσο μακρυά. Ρώτησα κάποιον, γιατὶ τὸν ἔχουν ἐκεῖ.

—Τὸν ἔστησαν οἱ φραγκοπαπάδες, μοῦ ἀποκρίθηκε. Ποιὸς ξέρει γιατί. Μπορεῖ νὰ τὸ θεωροῦν αὐτοὶ πὼς ἐκεῖ πάνου φτερουγᾶνε τὰ πνέματα.

Πράσινο δὲ βρίσκει τὸ μάτι ν' ἀναπαυτεῖ. Σπάνιο νὰ ἰδεῖς σὲ καμιὰ λαγκαδιὰ λίγα δέντρα. Ἐδῶ-κεῖ στὰ χωράφια ἔχουν συκιὲς καὶ κλήματα, πίσω ἀπὸ τοὺς ξερότοιχους τῶν πεζουλιῶν πάντα, γιὰ νὰ προστατεύονται ἀπὸ τὸν ἀέρα. Ὅπως τὰ κλήματα ἔτσι κι οἱ συκιὲς εἶναι τόσο γερμένες, ποὺ ἀκουμποῦν χάμου. Ἕρποντες θάμνοι. Δὲν ξέρω πῶς μπόρεσαν κι ὠρθώσανε τοὺς κορμούς τους κάμποσες ἐλιές, πῶς νικήσανε τὴν ἐπίμονη ὁρμὴ τοῦ ἀτέλειωτου ἀέρα.

Καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν περιγυριά, ποῦ βρίσκεται ἡ χαρά; Ὅλο πέτρα χωράφια, μαντρότοιχοι, βουνὰ γυμνὰ χωρὶς μιὰ σταλιὰ πράσινο, καμιὰ ποικιλία. Νερὸ τρεχούμενο δὲν εἶδα, δὲν ἄκουσα πουθενά. Ἕνα γέρικο δέντρο δὲ βρίσκεται πίσω ἀπὸ κανένα ξωκκλήσι γιὰ φόντο, γιὰ συνοδειά, γιὰ ἴσκιο. Φαντάσματα δὲ θὰ εἶδε ποτὲ κανένας ἐδῶ, παραμύθια δὲ θὰ μολογᾶνε οἱ γιαγιάδες, γιατὶ δὲ θὰ τὶς πίστευε οὔτε ἑνὸς χρονοῦ παιδάκι. Δὲν ἔχει μέρη γιὰ νὰ κρυφτεῖ ἕνας δράκος, νὰ χτίσει τὸ παλάτι του ἕνας βασιλιάς, νὰ χορέψει μιὰ νεράϊδα.

Ὁ ἀέρας μονάχα φυσάει πάντα κι ὁ ἥλιος, ἀπὸ τὸ πρωΐ ἴσα μὲ τὸ βράδυ, περπατεῖ στὸν οὐρανὸ καὶ κοιτάει τὸ ἀγαπημένο του νησάκι.

Ὁ ἥλιος . . .

Περπατῶ μέσα καταηλιοῦ, βλέπω τὸν ξερότοπο λουσμένον ἀπὸ τὸ φῶς, τὰ ἐκκλησάκια ν' ἀστράφτουν ἀπὸ ἀσπράδα, τὴ θάλασσα νὰ σπιθοβολάει. Κι ὁλόγυρα, κανένας πλάνος παχὺς ἴσκιος, ποὺ θὰ μ' ἔκανε νὰ παραστρατήσω, ποὺ θὰ μὲ τραβοῦσε κοντά του, μακρυὰ ἀπὸ τὸ χάδι τοῦ ἥλιου.

Ἔχω περπατήση μέσα σὲ πυκνὰ δάση, ξαπλώθηκα σὲ παχεῖς ἴσκιους κι ἄκουγα τὸ τραγούδι τὸ τρυφερὸ ποὺ παίζουν οἱ ἁλαφρὲς πνοὲς πάνου στὶς χορδὲς τῶν δέντρων. Σὲ παχεῖς ἴσκιους, δίπλα σὲ μιὰ βρύση ποὺ γιόμιζε τὸ εἶναι μου δροσιὰ μὲ τὸ κρυστάλλινο μουρμούρισμα της. Περπάτησα σὲ μονοπάτια τοῦ λόγγου μυστικά, ὅπου στὸ περασμά μου σκίζονταν βάρβαρα ὁ μετάξινος πέπλος τῆς σιγῆς. Διάβηκα μὲ φόβο κοντὰ σ' ἐξωκλήσια μὲ μουσκλιασμένους

τοίχους, ποὺ τὰ προστάτευαν αἰωνόβιοι γίγαντες, στοιχειωμένα δέντρα. Τὰ χάρηκα αὐτά.

Καὶ χαίρουμαι τὸν ἥλιο τώρα, ποὺ τίποτα δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ φιλεῖ ἀδιάκοπα τὸ χῶμα, τὶς πέτρες. Χαίρουμαι τὸν ἀέρα ποὺ φραγμοὶ δὲν ἀνακόβουν τὴν ὑπέροχη ὁρμή του. Μὴν πεῖς πὼς δὲν ἔχει χορδὲς γιὰ νὰ παίξει πάνου τους ἕνα σκοπό! Οἱ μαντρότοιχοι, ἕνα λιθαράκι τόσο δὰ μικρό, ἕνα ξεροχόρταρο, τὸ κορμί μου τὸ ἴδιο, εἶναι τὰ τέλια ποὺ δονοῦνται καὶ βγάζουν μιὰ ρωμαλέα ἁρμονία.

*
* *

Οἱ χωριάτες φέρνανε κάθε πρωῒ καὶ πουλούσανε σταφύλια, σῦκα, αὐγά, γάλα, φασολάκια. Ἐμεῖς ψωνίζαμε ἀπὸ μιὰ φτωχὴ γυναικούλα. Πεντάφτωχη ἦτανε ἡ καψερή. Τώρα προχτὲς τῆς ἀγόρασε μιὰ ρόμπα ἡ σεβαστὴ κυρία, ποὺ μοῦ εἶχε δείξει τὴ φωτογραφία τοῦ θαλασσόλυκου. Τῆς ἔδωκε κάλτσες κι ἕνα ζευγάρι παντοῦφλες. Πρὶν ἦτανε γυμνὴ σχεδόν, τώρα περήφανη . . .

Μιὰ μέρα ἔφερε καὶ τὸν ἄντρα της μαζί, ἕναν ἡλικιωμένον ἄνθρωπο μὲ ψαρὰ γένεια, κουρελή, ξυπόλητον. Τοὺς κάναμε καφὲ καὶ μιλούσαμε.

— Καπνίζεις ἕναν τσιγαράκι; λέω τοῦ γέρου.

—Ὄχι, κύριε, δὲν καπνίζω, ἀποκρίθηκε γέρνοντας τὸ κεφάλι του εὐγενικά!

— Κάποτε κάποτε θὰ καπνίζεις, δὲ γίνεται . . , ἐπέμεινα.

—Ὄχι, ὄχι, εἶπε ἡ γυναῖκα του, δὲν καπνίζει.

— Δὲν καπνίζω, ξαναεῖπε κι ἐκεῖνος.

Μὰ ἐγὼ τοῦ ἔδωκα ἕνα τσιγάρο καὶ τὸ πῆρε καὶ τὸ κάπνισε μὲ μεγάλη εὐχαρίστηση.

Τὸν ρώτησα γιὰ τὸ χωριό του, γιὰ τὰ χτήματά τους καὶ μοῦ εἶπε γιὰ ὅλα.

— Νὰ ρθῆτε στὸ χωριό μας, εἶπε ὕστερα. Δὲν εἶναι μακρυά. Θὰ σᾶς πάω μὲ τὸ γαϊδουράκι μου, δὲ θέλω νὰ μὲ πληρώσετε. Θὰ σᾶς πάω στὰ κλήματα νὰ κόψετε μόνοι

σας σταφύλια, νὰ φᾶτε σῦκα ἀπὸ τὴ συκιά. Νὰ σᾶς περιποιηθοῦμε κι ἐμεῖς μιὰ μέρα . . .

Ὁ ἄνθρωπος ἔγινε χαρούμενος, φαίνονταν εὐτυχισμένος

Εἰκ. 3.—Ὁ Ἀνεμόμυλος.

ποὺ μποροῦσε κι αὐτὸς κάτι νὰ μᾶς προσφέρει, νὰ φανεῖ νοικοκύρης, πλούσιος. Τί τάχα! «Λᾶτε νὰ κάνουμε μιὰ ἐκδρομούλα μὲ τὸ αὐτοκίνητό μου. Θὰ σᾶς πάω στὴν ἔπαυλη μου. Θὰ περιδιαβάσουμε στὰ χτήματά μου . . .»

— Εὐχαρίστως θὰ ρθοῦμε, εἶπα κάνοντας ὑπόκλιση.

***

Ἕνας γίγαντας μονόφθαλμος, ἐκεῖ στὴ ραχούλα, κουνάει μανιασμένα κι ἀδιάκοπα τὰ δέκα χέρια του, σὰ νὰ προκαλεῖ τὸν ὁποιοδήποτε ἀντρεῖο ἱππότη σὲ μονομαχία.

Βλέπω δυὸ καβαλάρηδες ποὺ πᾶνε ἴσια πάνου του.

— Τώρα θὰ τοῦ ριχτοῦνε τοῦ μανιακοῦ γίγαντα! λέω.

Καὶ κλείνω τὰ μάτια μου γιὰ νὰ μὴν ἀντικρύσω τὸ κακὸ τῆς τρομερῆς σύγκρουσης. Μὰ τίποτα δὲ γίνηκε, οἱ καβαλάρηδες θὰ ἤτανε φίλοι του. Ὕστερα, νά δυὸ πεζοί, φορτωμένοι κιόλας, ποὺ τὸν ζυγώνουν . . .

Εἶναι δειλινό. Ὁ ἀέρας φυσάει σὰν πάντα, ἔχουν σηκωθεῖ, γιὰ πρώτη φορὰ σήμερα, καὶ λίγα σύγνεφα. Τραβῶ κι ἐγὼ παλληκαρίσια κατὰ τὸν ἀνεμόμυλο. Τὸν κοιτάζω κατάματα καὶ φτάνω κοντά του. Σφυρίζει, βογγάει καὶ τὰ δέκα πελώρια χέρια του τροχγυρίζουν ἀδιάκοπα, πότε σιγὰ καὶ πότε ὁλόταχα. Τὸ μάτι του ἄγρυπνο, ἡ καρδιά του ὅλο παλμὸ καὶ παραφορά. Ὅταν φυσάει μαλακώτερα ὁ ἀέρας καὶ τὰ φτερά του κουνιοῦνται ἀργά, θαρρῶ πὼς πάει νὰ μὲ χαϊδέψει. Ὅταν φυσάει δυνατὰ ὅμως, μὲ πιάνει τρεμούλα, τόσο ἄγριος μοῦ φαίνεται· σωστὸς μανιασμένος τιτάνας ποὺ θέλει νὰ μὲ ἁρπάξει, νὰ μὲ κάμει κομάτια καὶ νὰ μὲ σφεντονίσει μακρυά.

Στὸ πίσω μέρος χάσκει μιὰ πορτίτσα, τὸ στόμα του. Ἄφοβα χώθηκα μέσα. Σωριασμένα σακιὰ γιομάτα σιτάρι ἐκεῖ χάμου καὶ πάνου τους ἕνα μικρὸ σκυλάκι, ποὺ μοῦ κουνάει φιλικὰ τὴν οὐρά. Ὁ μύλος εἶναι στὸ ἀπάνου πάτωμα. Ἀνέβηκα τὴ στενὴ πέτρινη σκαλίτσα, προσέχοντας νὰ μὴ γκρεμίσω τὰ ἄλλα σακιὰ ποὺ ἤτανε ἁπιθωμένα στὸ κάθε σκαλί.

Τί πανηγύρι ἐκεῖ ψηλά! Ὁ ἀέρας οὐρλιάζει στὴν κάθε τρυπίτσα, στὰ καλάμια τῆς κωνικῆς σκεπῆς, στὰ παραθυράκια. Ὁ χοντρὸς ξυλένιος ἄξονας τῆς φτερωτῆς στενάζει καθὼς φέρνει γύρες. Οἱ μυλόπετρες τραγουδᾶνε χαρούμενα.

Χοντρὰ δόκάρια, γρανάζια ξυλινα μὲ δόντια μεγάλα, σακιὰ γιομάτα κι ὁ μυλωνᾶς καθισμένος στὴν ἄκρη τοῦ ἁλευροκάσονου δοκιμάζει στὰ δακτυλά του ἂν κόβεται ὅσο πρέπει ψιλὸ τὸ ἁλεύρι.

— Γειά σου, μυλωνά, φώναξα.

Μὲ καλοδέχτηκε, μοῦ ξήγησε τοῦτο, ἐκεῖνο, πῶς σταματᾶνε τὸ μύλο, πῶς γυρίζουν ὁλόκληρη τὴ σκεπὴ γιὰ νὰ φέρουν ἀντικρὺ στὸν ἀέρα τὰ φτερά, πῶς ἀνοίγουν τὰ πανιά.

Στὸ μεταξὺ ἦρθε κάποιος μὲ ἄλεσμα καὶ πιάσαμε κι οἱ τρεῖς μας κουβέντα.

— Κάνετε πολλὲς σοδειές; ρώτησα.

— Λίγα πράματα, ἀποκρίθηκε ὁ μυλωνᾶς. Εἶναι ξερότοπος τὸ νησί μας. Φέτος κάτι γίνηκαν.

— Τὰ καταφέρνετε καὶ βγάνετε ὅ,τι σᾶς χρειάζεται ἀπ' αὐτὸν τὸν ξερότοπο, εἶπα. Στὰ δικά μας τὰ μέρη, ποὺ ἔχουμε γῆς πλούσια, ὁ κόσμος εἶναι τεμπέλης καὶ πεινάει.

— Ἄ, ἐδῶ δουλεύουμε νύχτα μέρα, εἶπε ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶχε φέρει τὸ ἄλεσμα. Κουβαλᾶμε τὸ χῶμα μὲ τὸ κοφίνι καὶ μὲ τοὺς τοίχους τὸ στεριώνουμε. Δὲ βαρυούμαστε τὴ δουλειά. Ὁ ἀέρας δὲν ἀφήνει τίποτα ὀρθὸ μὰ πάλι κάνουμε ὅσο γιὰ νὰ ζοῦμε. Καὶ τὶ ἄλλο θέλει ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἔχει τὸν τρόπο νὰ ζεῖ! Φτωχὰ ἡ πλούσια, τὸ ἴδιο κάνει.

Ὅταν σὲ λίγο χαιρετίσαμε τὸ μυλωνᾶ καὶ κατεβήκαμε, στάθηκα κάμποσο ἀπόξω ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ κουβέντιαζα μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἔφερε τὸ ἄλεσμα.

Τοῦ εἶπα ἔτσι γιὰ γοῦστο:

— Ἀλήθεια εἶστε ἐργατικοὶ καὶ τὰ βολεύετε. Δὲ βαρυέστε ὅμως ὅλο δουλειά, δουλειὰ καὶ τίποτα ἄλλο; Καὶ μὲ τί ξαποσταίνετε, πότε χαιρόσαστε τὴ ζωή;

Δὲν ξαφνιάστηκε καθόλου.

— Ὅταν μπῶ μέσα στὸ σπίτι μου, εἶπε χαμογελώντας. Ἔχω πάει σὲ χωριὰ τῆς στεριᾶς καὶ ξέρω πῶς ζεῖ ἐκεῖ ὁ κόσμος. Τοῦ λόγου σου σκέφτηκες ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους καὶ γι' αὐτὸ μὲ ρωτᾶς. Ἐδῶ χαίρεται ἡ καρδιά σου ὅταν μπεῖς στὸ σπίτι. Δὲ βάνουμε τὶς γυναῖκες νὰ δουλέψουν στὸ χωράφι, δουλεύουμε μόνο μεῖς οἱ ἄντρες. Δὲν πᾶμε

μεῖς καβάλα μπροστὰ καὶ πίσω ἐκεῖνες φορτωμένες. Γὶς ἔχουμε «κυρίες» μὲ καπέλο. Κι αὐτὲς κρατᾶνε τὸ σπίτι παστρικό, τὰ κρεβάτια μὲ ἄσπρα σεντόνια, τὰ παράθυρα μὲ κεντημένες κουρτίνες. Δὲν ξαποσταίνω μόλις περάσω τὸ κατώφλι καὶ μὲ καλοδεχτεῖ ἡ γυναῖκα μου; Δὲ χαίρουμαι τὴ ζωὴ ὅταν κάθουμαι, μὲ τὴ φαμιλιά μου, στὸ τραπέζι νὰ φάω κι ὕστερα νὰ κουβεντιάσουμε γιὰ τὰ παιδιά μου γιὰ τὸ ἕνα, τὸ ἄλλο; Κάνουμε καὶ τὰ γλεντάκια μας, ἔχουμε τὰ πανηγύρια μας. Ὅσο εἴμαστε γεροί, δόξα νάχει ὁ Θεός, δὲ μᾶς λείπουν οἱ χαρὲς τῆς ζωῆς.

— Ἂν δὲν εἴχατε κι αὐτὸν τὸν παλιοαέρα θὰ εἴσαστε βέβαια πιὸ πολὺ εὐχαριστημένοι, εἶπα γιὰ γοῦστο πάλι.

— Εἶναι ἀπὸ τὰ προϊόντα τοῦ νησιοῦ μας! ἀποκρίθηκε γελώντας ἀνοιχτόκαρδα. Αὐτὸς κι οἱ πέτρες. Πῶς θὰ κουνιόντανε ὁ μύλος χωρὶς ἀέρα; Στὸν τόπο σας ἔχετε ποτάμια καὶ συλλογίσου τὶ ἄσκημο θὰ ἦτανε νὰ στέρευαν. Κι ἐμᾶς θὰ μᾶς κακοφαινότανε ἂν ἄξαφνα σταματοῦσε γιὰ πάντα ὁ ἀέρας. Ὄχι βέβαια μονάχα γιατὶ δὲ θὰ δούλευαν οἱ ἀνεμόμυλοι, ἀλλὰ καὶ γιατὶ δὲ θὰ εἴχαμε πιὰ τούτη τὴν ὡραία δροσιά. Γειά σου, κουμπάρε.

Πῆρε σέρνοντας τὸ μουλάρι του, ποὺ τὸ εἶχε κεῖ δίπλα καὶ πάει.

Στάθηκα λίγο ἀκόμα ἐκεῖ στὴν πόρτα τοῦ μύλου κι ἀγνάντευα κατὰ τὴ θάλασσα μὲ τὰ «περιστέρια» της. Ὁ ἀέρας περνοῦσε στὸ πλάϊ μου ὁρμητικός, σὰν ποτάμι στὰ βουνά, καὶ τὸν χαιρόμουνα κι ἐγὼ καθὼς κι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔτρυγε, καθὼς κι ὁ ἀνεμόμυλος ποὺ τὸν ἔχει γιὰ ψυχή του.

***

Στοὺς ὠκεανοὺς καὶ τὶς σκοῦνες καὶ στὰ μακρυνὰ λιμάνια, δὲν ξαναπῆγε τὸ μυαλό μου, ὕστερα ἀπὸ τὴν προχθεσινὴ ψυχρολουσία, ποὺ πῆρα ἀπὸ τὸν ξανθογένη θαλασσόλυκο.

Ποῦ νὰ ὑποψιαστῶ πὼς ὁ Βαγγέλης ὁ βαρκάρης εἶχε περάσει ποτέ, στὴ ζωή του, τὰ σύνορα τοῦ Αἰγαίου!

Ὁ Βαγγέλης ἦτανε τριανταπέντε, τριανταοχτῶ χρονῶν ἄνθρωπος, κοντὸς καὶ μὲ στραβούτσικα πόδια. Ἐρχότανε κι ἔπινε τὸν καφέ του στὸ παραλιακὸ καφενεῖο, ποὺ κι ἐγὼ πήγαινα συνήθως, ἄλλοτε μὲ τὰ ροῦχα τῆς δουλειᾶς κι ἄλλοτε κουστουμαρισμένος, παντελόνι καὶ γελέκο ἀπὸ μπλὲ σεβιότ καὶ χωρὶς σακάκι. Μιλοῦσε, μὲ κανέναν ἄλλο, γιὰ τὸν ἀέρα, γιὰ τὶς βάρκες, γιὰ τὸ βαπόρι ποὺ θὰ ἔφτανε.

Σήμερα, ποὺ εἶχε ρθεῖ μὲ τὰ μπλέ του, τὸν ἄκουσα νὰ λέει στὸ γκαρσόνι:

— Ξέρεις, Νώντα, πὼς σὲ λίγον καιρὸ θὰ μπαρκαριστῶ;

— Πότε; ρώτησε τὸ γκαρσόνι ἀδιάφορα.

— Νὰ τώρα σὲ κάνα μῆνα. Ἂν θὰ μπαρκαριστῶ ὅμως, θὰ μπαρκαριστῶ γιὰ κάνα μεγάλο ταξίδι. Τί, Περαία-Σύρα-Τῆνο-Ἄντρο! Τί νὰ τὰ κάμω ἐγὼ αὐτά! Θὰ φύγω γιὰ ταξίδι ποὺ νὰ βαστάζει ἕξη μῆνες, νὰ φέρω ροῦχα, νὰ φέρω παπούτσια, νὰ φέρω λεφτά.

Ἕξη μῆνες! Ἄκουσα καλά; Ἀουστράλια, Ἰντίες, ἀληθινὴ θάλασσα, μακρυνὰ λιμάνια, ξωτικὰ ἀκρογιάλια!

— Μπά, ἔχεις κάμει ποτέ σου καὶ μεγάλα ταξίδια; ρώτησα παραξενεμένος.

— Πῶς; εἶπε σὰ νὰ μὴν εἶχε καταλάβει τὶ εἶχα ρωτήσει. Δὲν ἔνιωθε ἀμέσως τὶ τοῦ ἔλεγες καὶ δὲν ἐκφράζονταν εὔκολα. Εἶχει καὶ μιὰ χοντρὴ καὶ δυσκολολύγιστη φωνή.

— Ἔχω κάμει ταξίδια... οὔ, εἶπε. Νὰ αὐτὰ τὰ ροῦχα ποὺ φοράω τὰ πῆρα στὴν Ἀμέρικα. Πρώτης τάξεως, ὀχτὼ χρόνια τὰ ἔχω καὶ εἶναι καινούρια. Καὶ τὰ παπούτσια ἀπὸ κεῖ τὰ ἔχω.

Πρῶτα ἦτανε, λέει, καρβουνιάρης κι ἔπαιρνε τέσσερες λίρες. Δουλειὰ ἀδιάκοπη, σ' ὅλη τὴ βάρδια οὔτε ἀνάσα. Εἶχανε ἕναν ἀράπη θερμαστή, θερίον ἄντρα μὲ κάτι πλάτες δυὸ μέτρα. Κούτσα, κούτσα τὰ καταφερνε τὰ ἑλληνικὰ καὶ τοῦ ἔλεγε τοῦ Βαγγέλη νὰ ρίξει γλήγορα τὸ κάρβουνο καὶ νὰ πηδήσει κάτου, νὰ τὸν μπάσει στὰ μυστήρια τοῦ φκιαριοῦ. Ἔτσι τὸν ἔμαθε θερμαστὴ κι ἔπαιρνε πεντέμισι λίρες. Ἐκεῖ κάτου στὶς φωτιὲς κάνει τρομερὴ ζέστη καὶ

δουλεύουν γυμνοὶ μὰ φοροῦνε χοντρὰ παπούτσια γιὰ νὰ μὴν τοὺς καῖνε οἱ σκουριὲς τοῦ καμένου κάρβουνου.

Μοῦ διγήθηκε γιὰ ταξίδια, μοῦ ἀράδιαζε ὀνόματα: Μπουνουζάϊρες, Μπομπάη, Λιζμπόνα, Ὀντέσσα, Τριέστι. Ἔτσι πηγαίναμε κεῖ τότες, ἔτσι βγήκαμε ὄξω καὶ γινήκαμε στουπὶ στὸ μεθύσι . . .

— Κιντυνέψατε καμιὰ φορά; ρώτησα.

— Μία μοναχά! Ἀλλὰ ποτὲ δὲ θὰ ξεχάσω κείνη τὴ θάλασσα, ποὺ βρήκαμε ἀπόξω στὴν Ἀγγλία. Πηγαίναμε ἀπὸ τὸ Ἀλιτζέρι στὸ Λίβερπουρ. Σ' ὅλο τὸ ταξίδι ἤτανε φουρτούνα, μὰ ὅταν εἴδαμε τὴν Ἀγγλία, τότε μάνιασε ὁ ὠκεανός. Τώρα θὰ βουλιάξουμε, λέγαμε, τώρα δὲ γλυτώνουμε. Κάναμε ἀβαρία. Ὄχι καὶ μακρυά μας βλέπαμε δυὸ θεώρατα φορτηγὰ νὰ χαροπαλεύουν. Καθὼς μάθαμε ὕστερα, δὲ γλύτωσαν, πᾶνε καὶ τὰ δυό. Ξέρεις τί διαφορὰ ἔχει ἀπὸ δῶ ἴσαμε κεῖ δά, στὸ φανάρι, ἡ θάλασσα; Νά, ἐμεῖς μὲ τὸ μικρότερο καράβι μας δὲ βουλιάξαμε. Εἴχαμε καὶ καλὸν καπετάνιο, ἕναν Ἀντριώτη, τὸν καπτὰν Μιχάλη. Ἐκεῖ πάει κι ὁ γάτος μας. Ἕνας γάτος ὄμορφος, ποὺ τὸν εἴχαμε καὶ παίζαμε. Ἦτανε πίσω ἀπ' τὸ καρρὲ κι ἕνα κύμα, ποὺ σάρωσε τὸ κατάστρωμα, τὸν ἅρπαξε καὶ τὸν πέταξε ἑκατὸ μέτρα μακρυά, στὴ θάλασσα. Τὸν εἴδαμε μιὰ στιγμὴ νὰ κολυμπάει. Μᾶς κοίταζε. Ὕστερα τὸν σκέπασε τὸ κῦμα, ὕστερα τὸν ξαναείδαμε καὶ πάει πιά. Μᾶς πόνεσε ἡ καρδιά μας ἐκείνη τὴν ὥρα, μόλο ποὺ κιντυνεύαμε κι ἐμεῖς. Τί νὰ σοῦ πῶ, ἂν ἤτανε λιγώτερη ἡ φουρτούνα θὰ ρίχναμε βάρκα. Πῶς γλυτώσαμε, ἀλήθεια! Ἔξη ὧρες τὸ καράβι ἀντὶς γιὰ μπροστὰ πήγαινε πίσω καὶ κουπαστάριζε, ἔπαιρνε ἀπὸ τὶς πάντες νερό, τὸ καβαλίκευαν τὰ κύματα. Καὶ στενοχώρια ποὺ εἶχε ὁ καπετάνιος γιὰ τὴν ἀβαρία! Πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια ποὺ ἤτανε καπετάνιος ἔκανε τέτοιο πρᾶμα. Ἦτανε νὰ μὴ στενοχωριέται, ποὺ ρίξαμε στὴ θάλασσα χιλιάδες λίρες!

Στὸ Λίβερπουρ, σὰ φτάσαμε τὸ ἄλλο πρωΐ, ἀνέβηκε πάνου ὁ Ἐγγλέζος ἔμπορας ποὺ εἶχε ναυλωμένο τὸ καράβι μας. Αὐτὸς εἶχε καὶ δικά του καράβια, ἤτανε ἐφοπλιστής.

— Τώρα νὰ ἰδοῦμε τὶ θὰ πεῖ γιὰ τὴν ἀβαρία, λέγαμε μεῖς ἀναμεταξύ μας.

Ὁ καπετάνιος μας βαρύς, κατσουφιασμένος, τὸν περίμενε

Εἰκ. 1.— Ἁγιασμὸς διχτυῶν στὴν Τῆνο.

στὴν κορφὴ στὴ σκάλα καὶ δίπλα του οἱ ἄλλοι πλοίαρχοι, οἱ μηχανικοί. Ἐμεῖς, ὅλο τὸ πλήρωμα, στεκόμαστε δυὸ βήματα πιὸ πέρα.

Ὁ Ἐγγλέζος ἔπιασε τὸ χέρι τοῦ καπετάνιου καὶ τὸν κοίταξε στὰ μάτια. Ὕστερα κοίταξε κι ἐμᾶς. Ὁ καπετάνιος μας δὲ μποροῦσε νὰ βγάλει φωνή. Τότε ὁ Ἐγγλέζος τὸν ἀγκαλιάζει καὶ τὸν φιλεῖ. Ὕστερα μᾶς ξαναρίχνει μιὰ ματιὰ καὶ τὰ μάτια του τὰ εἴδαμε βουρκωμένα.

— Δὲ θέλω τίποτα, εἶπε, δὲ μὲ γνοιάζει γιὰ τίποτα. Μονάχα τὶς ψυχές σας θέλω.

Τὰ εἶπε ἐγγλέζικα, ἀλλὰ μᾶς τὰ ξήγησε ὁ τροφοδότης ποὺ ἤξερε τὴ γλῶσσα.

Μπήκανε στὸ καρρὲ καὶ κάθησαν. Ἐκεῖ τοῦ φέρανε εἴδηση καὶ γιὰ ἄλλες συφορές, τοῦ Ἐγγλέζου. Φτάνει κάποια ὥρα ἕνας ὑπάλληλός του ἀπὸ ὄξω καὶ τοῦ λέει τὸ μαντάτα. Πᾶνε δυὸ καράβια του μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἐγὼ ἔκανα πὼς καθαρίζω τὸ τζάμι καὶ κοίταζα ἀπὸ τὸ φιλιστρίνι μέσα, στὸ καρρέ. Ὁ Ἐγγλέζος ἔκλαψε, τὸν εἶδα νὰ κλαίει. Κάπνιζαν καὶ δὲ μιλούσανε. Τὸν λυπήθηκε ἡ καρδιά μας... Ἀπόξω ἀπὸ τὴν Ἀγγλία ἔχει ἄγρια θάλασσα.

Ὕστερα ἀπὸ λίγο τοῦ εἶπα:

— Καὶ λὲς νὰ ξαναμπαρκαριστεῖς! Δὲν τὴ φοβήθηκε τὸ μάτι σου τὴ θάλασσα;

— Μπά, εἶπε, τὶ νὰ φοβηθῶ. Θὰ πάω νὰ φέρω ροῦχα, γιατὶ ἔτοῦτα κοντεύουν νὰ χαλάσουν, νὰ φέρω παπούτσια, νὰ φέρω λεφτά.

***

Οἱ καμπάνες, οἱ καμπάνες!

Χτυπᾶνε ψιλά, χτυπᾶνε βαθιά, χαρούμενα, λυπητερά, οἱ καμπάνες...

Τὸ μεσημέρι μὲ ξύπνησαν οἱ καμπάνες. Πετάχτηκα ἄξαφνα μὲ χτυποκάρδι καὶ βαθιὰ ταραγμένος. Ποτὲ στὴ ζωή μου δὲν ξανάκουσα νὰ χτυπᾶνε μὲ τέτοιον τρόπο:

Ντάγκ-ντάγκ, ἡ μικρότερη μὲ τὴν ψιλὴ φωνούλα.

Ντάγκ-ντάγκ, ἡ ἄλλη.

Ντάγκ-ντάγκ, ἡ χοντρόφωνη.

Ντάγκ! μόνο ἡ πιὸ μεγάλη καμπάνα μὲ τὴ βαθειὰ φωνή.

Κάθε διπλοχτύπημα μὲ ἀνατάραζε ὡς τὸ βάθος τοῦ εἶναί μου. Τὸ «ντάγκ» τῆς τελευταίας, σὰν ἀναγκαία μουσικὴ κατάληξη, ἡσύχαζε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν καρδιά μου, ποὺ φτεροκοποῦσε, ἔδινε λύση στὴν ἀγωνία.

Μὰ ἄρχιζε πάλι ἡ μικρὴ καμπάνα...

Ἔμαθα πὼς εἶχε πεθάνει μιὰ γυναῖκα Τηνιακὴ ποὺ ἔμενε στὸν Πειραιᾶ. Ξεκαλοκαίριαζε ἐδῶ καὶ τὴ βρῆκε ἡ ἀρρώστεια.

— Παναγιά μου, ἔλεγε, ἂν εἶναι νὰ πεθάνω ἂς πεθάνω ἐδῶ, στὸν τόπο μου. Νὰ μὴ μὲ καρφώσουν σὲ μιὰ κάσα μέσα ὅπου σκάνει ὁ ἄνθρωπος, νὰ μὴ μοῦ ρίξουν χώματα πάνου μου, ποὺ εἶναι τόσο βαριά. Νὰ χτυπήσουν οἱ καμπάνες στὴ θανή μου, στὸ προβόδισμά μου...

Καὶ τῆς ἔγινε ἡ χάρη.

Οἱ καμπάνες χτυπᾶνε, ὁ ἀέρας φυσάει καὶ ὁ ἥλιος, σὰν πάντα, ἀγναντεύει. Περιστέρια ἡ θάλασσα εἶναι γιομάτη, περιστέρια ἀπ' τὶς βίλες τους κάπου πετᾶνε, κι οἱ καμπάνες δὲν παύουν. Τὸ μουράγιο ρημώνει καὶ ὁλόκληρη ἡ χώρα. Ταξιδεύουνε κάποιον κι ὡς μακρυὰ τὸν ξεβγάνουν, ὡς τὴν ἄκρη τοῦ κόσμου. Καὶ στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου οὔτε ζέστη οὔτε κρύο, οὔτε ἄνθρωποι νὰ βλέπουν. Τί χαρά, ποὺ μπορεῖς ἐκεῖ πέρα νὰ γείρεις, χωρὶς νάχεις ἀνάγκη γιὰ στρῶμα! Ἕνα ἄσπρο σεντόνι μονάχα καὶ προσκέφαλο χῶμα γιομάτο, τίποτ' ἄλλο δὲ θέλεις.

Τί χαρούμενα πᾶς, ὅταν φεύγεις ἀπ' τὴν ἴδια τὴν πόρτα, ποὺ πρωτόειδες τὸν ἥλιο, ποὺ σὲ χάϊδεψε ὁ ἀέρας..!

Οἱ καμπάνες χτυπᾶνε, τραγουδάει τὸ μελτέμι καὶ ὁλόθερμα δίνει φιλάκια ὁ ἥλιος. Χαιρετᾶνε, πρὶν κλείσει ἡ πόρτα.

Ἀπὸ νωρὶς πῆγα στὸ Νεκροταφεῖο. Πυκνὸ τὸ δάσος τῶν ξύλινων σταυρῶν. Τόσο κοντὰ τοὺς βάνουν; ἀναρωτήθηκα. Ὅταν σκάβουν ἕναν τάφο θὰ ξεχώνεται τὸ διπλανὸ κουφάρι. Μὰ δὲ σκάβουν καθόλου, οἱ τάφοι εἶναι ἕτοιμοι, μικρὰ δωματιάκια, ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλο. Ἀποπάνου σκεπασμένοι μὲ πλάκες, μέσα πλατιοί, εὐρύχωροι τόσο, ποὺ

μπορεῖ νὰ ξαπλώσει κανεὶς ἀναπαυτικά, νὰ συγυριστεῖ, νὰ σταθεῖ καὶ στὰ πόδια του ἀκόμα ἂν καμπουριάσει τὸ κορμί. Δὲ σκεπάζουν μὲ χῶμα τὸ νεκρό. Ἔχουν καλὰ τσιμεντα-ρισμένες τὶς πλάκες ποὺ σκεπάζουν τὸν τάφο. Ἀφοῦ ἀπὸ ἕνα τετράγωνο ἄνοιγμα, σὰ γλαβανή, κατεβάσουν τὸ λεί-ψανο, ἐφαρμόζουν καὶ τὴν τελευταία πλάκα, κλείνουν τὶς χαραμάδες ὁλόγυρα μὲ τσιμέντο. Στὰ τρία χρόνια γίνεται ἡ ἀνακομιδή. Τότε ὁ τάφος μ᾽ ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα του περι-μένει ἕναν ἄλλο, νὰ τὸν φιλοξενήσει τρία ὁλόκληρα χρόνια...

Ἡ νεκρικὴ πομπὴ ἦτανε μεγάλη. Ὅλος ὁ κόσμος ἀκο-λουθεῖ ἐδῶ. Φέρανε κι ἀπίθωσαν τὸ φέρετρο δίπλα στὸ ἄνοιγμα τοῦ τάφου κι οἱ παπάδες διάβασαν τὶς τελευταῖες εὐχές. Στῆς νεκρῆς τὰ χείλη ἄνθιζε ἕνα χαμόγελο, τὸ πρό-σωπό της εἶχε ἔκφραση γαλήνιας εὐτυχίας. Τῆς ἔβγαλαν τὰ ἐξώρουχα, τῆς ἔβγαλαν τὰ παπούτσια. Δὲν πέφτει κανεὶς στὸ κρεββάτι του ντυμένος. Ὕστερα οἱ νεκροθάφτες τὴ σήκωσαν μέσα στὸ ἄσπρο σάβανο κι ἀπὸ τὴ γλαβανὴ τὴν κατέβασαν στὸν τάφο.

Θυμοῦμαι πὼς κάποτε, στὸν τόπο μου, θεωρήθηκε ἔγκλημα ἡ ταφὴ ἑνὸς ξένου φτωχοῦ ἐργάτη χωρὶς φέρετρο. Ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα μονάχα φέρετρο γιὰ ὅλον τὸν κόσμο. Μιὰ βαρ-κούλα, ποὺ ὅλους θὰ τοὺς περάσει στὸ φαρδὺ ποτάμι κι ὁλοένα θὰ γυρίζει ἀδειανή...

Τὴν ξαπλώσανε μέσα μὲ τὸ κεφάλι κάτου ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα, τῆς ἔβαλαν ἕνα μικρὸ μαξιλάρι γιομάτο χῶμα, τῆς σιάξανε τὰ χέρια. Τὴ βολέψανε μέσα στὸ μικρὸ ὑπόγειο δωματιάκι της, νὰ μὴ στενοχωρεθεῖ. Καὶ βγήκανε οἱ νεκροθάφτες.

Οἱ παπάδες κάτι εἴπανε ἀκόμα, κάτι ἔχυσαν μέσα, λίγο λάδι τοῦ καντηλιοῦ ἢ δὲν ξέρω τί ἄλλο. Ὁ κόσμος, ὁλό-γυρα, ἔσκυβε νὰ τὴν ἰδεῖ κι ἡ πλάκα τοῦ τὴν ἔκρυψε.

***

Σήμερα δὲ φυσάει ἀέρας κι ἡ στεριὰ ἔχασε κάθε χάρη.

Στὴ γαληνεμένη θάλασσα κίνηση. Ψαράδες μὲ τὰ βαρ-κάκια τους πᾶνε δῶ κι ἐκεῖ. Ἄλλες βάρκες μὲ κόσμο πᾶνε

γιαλὸ γιαλὸ κατὰ τὰ δυτικά, σὲ κάποιο ξωκκλήσι. Οἱ τρα-τολόγοι, μὲ ἀναμαζωμένα τὰ παντελόνια, τραβᾶνε τὴν ἀτέ-λειωτη τριχιά, σέρνουν μὲ ὅλη τους τὴ δύναμη ἀντιστυλώ-νοντας τὰ πόδια στὰ βότσαλα. Οἱ γλάροι πετᾶνε ξυστὰ στὴν ἀπανωσιὰ τῆς θάλασσας. Κάμποσα παιδάκια, ἐκεῖ κοντὰ στοὺς τρατολόγους, καρτεροῦνε τὸ μεράδι τους, κάνα ψαράκι ποὺ θὰ πέσει ὅταν θ᾽ ἀδειάζουν τὸ δίχτυ. Στὴν «Ἀγκάλη» κάνανε πολλοὶ μπάνιο, πῆγα κι ἐγὼ καὶ κολύμ-

Εἰκ. 5.— Τρατάρηδες στὴν «Ἀγκάλη».

πησα. Ὕστερα βγῆκα στὴν ἀμουδιὰ ξαπλώθηκα καὶ κοίταζα τοὺς δώδεκα τρατολόγους, λίγο πιὸ πέρα, ποὺ μοχτούσανε. Ὅσο ποὺ ἔφεραν τὸ δίχτυ ὄξω καὶ εἴδανε τοὺς κόπους τους, καμιὰ πενηνταριὰ ὀκάδες ψάρια.

— Πᾶνε κεῖνα τὰ ψάρια, δὲν ἔχει πιά, ἔλεγαν.

Τ᾽ ἀδειάσανε σὲ κοφίνι, ποὺ ἕνας τους τὸ φορτώθηκε καὶ πάει στὴν ἀγορά. Οἱ περισσότεροι μπῆκαν στὴ βάρκα, καθή-σανε στοὺς πάγκους καὶ πιάσανε τὰ κουπιά.

Ξαναρίχνουν τὴν τράτα.

Τὸ δειλινὸ ἕνα καϊκάκι ἄνοιξε τὰ πανιά του. Μόλις ἀνάσαινε ὁ ἀέρας καὶ τὸ τραβοῦσαν μὲ τὴ βάρκα. Σὲ μιὰ ὥρα ἤτανε ἀκόμα ἀπόξω ἀπὸ τὸ λιμάνι. Ὕστερα βρῆκε, φαίνεται, κάποια πνοή, φουσκώσανε λίγο τὰ πανιά του καὶ πάει ἀγάλια ἀγάλια.

Νὰ ἡ πελώρια σκούνια καὶ νὰ ὁ ὠκεανός! συλλογίστηκα.

Κατὰ τὸ σούρουπο σηκώθηκε λίγος ἀέρας. Πῆρα τὸν παραλιακὸ φαρδὺ δρόμο ποὺ πάει στὸ «Σταυρὸ» καὶ πῆγα ν' ἀκούσω τὴ θάλασσα ὁλομόναχος.

Ἀφέγγαρη βραδυὰ κι ὁ καταξάστερος οὐρανὸς σπαρμένος διαμάντια. Ἡ θάλασσα μουρμουρίζει καὶ κάπου κάπου δυναμώνει τὴ φωνή της μ' ἕνα κῦμα.

Πίσω ἀπὸ τὰ χαλάσματα παλιῶν καμινιῶν ἔχει βράχια κι ἐκεῖ πῆγα καὶ βρῆκα ἕνα θρόνο γλυμένον ἀπὸ τὰ κύματα τοῦ νοτιά. Καθισμένος σ' ἕνα θρόνο περνᾶς καὶ γιὰ βασιλιάς.

Βράχοι δεξιά μου, πέρα ἀπὸ μικρὸν κολπίσκο, ἕνα ἀκρωτήριο ἀριστερά, καὶ βραχάκια ἐδῶ κεῖ μέσα στὴ θάλασσα, ὁλόμαυρα ἀπὸ τὸ σκοτάδι. Ὅλα τὰ βλέπω χωρὶς τὶς λεπτομέρειες τους, σὲ γραμμὲς ἐξαίσιας ἁπλότητας. Ἀλαφρὸς ἀέρας βοηθάει τὴ θάλασσα στὸ μουρμούρισμα.

Εἶναι μιὰ βραδυά . . .

Μιὰ βραδυὰ ποὺ ἦρθε ἐπίτηδες γιὰ σένα τὸ βασιλιά. Χώνεσαι καλὰ μέσα στὸ θρόνο σου, μέσα στὸ σκοτάδι, μέσα στὴ σιγὴ καὶ δὲ ρωτᾶς, πόσα χρόνια, πόσους αἰῶνες προετοιμάζονταν αὐτὴ ἡ στιγμὴ γιὰ σένα! Καρτεροῦσε ὁ θρόνος καὶ μὲ παρακαλοῦσε νὰ τὸν σκαλίσω ἀκόμα λίγο, νὰ γίνει πιὸ ἀναπαυτικός. Ἡ νύχτα ἄνοιγε κάθε βράδυ τὶς πελώριες φτεροῦγες της γιὰ νὰ σ' ἀγκαλιάσει. Ὁ ἀέρας γλύκαινε τὴ φωνή του κι ἐγώ, ἡ θάλασσα, μόλις ἔβγανα ἕνα στεναγμὸ ἀπαντοχῆς, μόλις ἀλαφροχάϊδευα τῆς στεριᾶς τὰ πόδια γιὰ νὰ τὴν καλοπιάσω, ἐπειδὴ ἤξερα πὼς ἀπὸ κεῖ θὰ ρθεῖς κοντά μου.

Τὸ ξέραμε πὼς εἶσαι σκλάβος, μὰ ξέραμε ἀκόμα πὼς ἕνα σούρουπο θὰ ἔσπαζες τὶς ἁλυσσίδες, θάνοιγες τὴν πόρτα τῆς φυλακῆς, θὰ πηδοῦσες τὸν ψηλὸν τοῖχο καὶ θάφτανες.

Σ' ἀκούω ποὺ χαμογελᾶς . . .

Τί, παραξενεύεσαι ποὺ λέω ὅτι ἄκουσα τὸν ἦχο ἑνὸς μορφασμοῦ; Πῶς μυρίζεις, ἀπὸ μακρυά, τὴ μούχλα ποὺ σὲ κόλλησε στὸ ἀνήλιαγο καὶ ὑγρὸ κελί σου! Ξέχασες πὼς ἕνας μορφασμὸς ἔχει τὴ ρίζα του στὴν καρδιά, ξέχασες ὁλότελα κι ἂν ὑπάρχει κὰν αὐτὴ ἡ καρδιά. Ὅμως αὐτὴ δὲν πέθανε οὔτε μπορεῖ νὰ πεθάνει ποτέ. Κι ὅταν τὴν τρεμουλιάζει ἕνα χάδι, σὰν τὸ δικό μου ἀπόψε, φυτρώνει πάνω της ἕνα λουλούδι ποὺ πετάει τὸν ἄνθο στὰ χείλη. Κι ἕνας γλυκὸς ἦχος ἀκούεται τότε.

Μὰ ἐσὺ δὲν τὰ ξέρεις αὐτά, τὰ ξέχασες. Ἡ φυλακὴ ἀφιόνισε τὶς πνοὲς ποὺ εἶχα φυσήξει μέσα σου. Μπορεῖ καὶ νὰ πέθαιναν ἀκόμα ἂν δὲ ρχόσουνα τώρα. Δὲν τὸ φοβᾶμαι πιά. Ἡ νύχτα σ' ἔκλεισε στὴν πλάνα ἀγκαλιά της, ἡ σιγὴ μ' ἅπαλὸ χάδι ξύπνησε τὴν καρδιά σου. Κι ἐγώ . . . ἐγὼ σ' ἀκούω νὰ χαμογελᾶς, δέχομαι στὰ πλατιά μου στήθια τὴ βροχὴ τῆς χαρᾶς σου τῆς ἄφωνης καὶ σοῦ τραγουδῶ τὸ σκοπὸ τὸν προαιώνιο ποὺ θὰ δώσει νέα ζωὴ στὶς κοιμισμένες πνοές . . .

Ἕνα τραγουδάκι σοῦ λέω, γιὰ χαιρετισμό, γιὰ καλωσώρισμα. Εἶμαι τόσο εὐτυχισμένα ἀπόψε ποὺ σὲ νιώθω κοντά μου, ποὺ σὲ βλέπω χαρούμενον! Ἀκούω τὴν ἠχὼ τῶν στεναγμῶν μου, ποὺ βγαίνει ἀπ' τὰ στήθια σου ξαναγυρίζοντας σὲ μένα καὶ τρεμουλιάζω ὁλόκληρη . . . Θέλεις κάτι νὰ πεῖς, μὰ γιατί; Δὲ χρειάζονται λόγια, ἀφοῦ ἀκούω τοὺς χτύπους τῆς καρδιᾶς σου καὶ τὸ ἄφωνο μίλημα σου . . .

— Ξέρεις τί θέλω νὰ πῶ, ἀγαπημένη μου; ἔκαμα. Νά, πὼς δὲ θὰ μ' ἀγκαλιάζει ἀδιάκοπα ἡ νύχτα. Αὔριο μπορεῖ νὰ μὴν εἶμαι χαρούμενος. Δὲ βαρυέσαι, ἀπὸ τὴν ἴδια πάστα εἴμαστε φκιασμένοι κι ἐγὼ κι ἐσύ. Μὰ δὲν πρόκειται γι' αὐτό. Ἤθελα νὰ σοῦ πῶ ὅτι οἱ βασιλιάδες δὲν κάθουνται ὁλομόναχοι. Ἐδῶ δίπλα δὲ σκάλιζες κι ἄλλον ἕνα θρόνο; Τί θὰ σοῦ κόστιζε μιὰ ποὺ ἔστελνες κι ἔστελνες ὥς ἐδῶ τὸ κῦμα σου;

ΝΙΚΟΣ ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Ταξιδιώτη, ἂν πᾶς στ' Ἀνάπλι τὄμορφο, καμμιὰ φορά,
(κοίτα! τρέμει ἡ ζωγραφιά του μὲς στοῦ κόρφου τὰ νερά),

ταξειδιώτη, στρίψε ἀπάνου στὸ σοκάκι τὸ στενὸ
στοῦ Παλαμηδιοῦ τὸν ἴσκιο, ποὺ φαντάζει σκοτεινό.

στὸ δεξὶ τὸ καλντιρίμι πάρε τὴν ἀνηφοριά,
στάσου στὴν παλιὰ τὴ Βρύση μὲ τὰ τούρκικα ψηφιά,

καὶ χαιρέτα μου ἕνα σπίτι ποὺ μὲ δέντρα ζώνεται
ποὺ σὲ τέσσερες κολῶνες ἄτρεμο στηλώνεται . . .

Νύχτα - μέρα ὁ λογισμός μου, σὰν πουλὶ νοσταλγικό,
στὴ σκεπή του τριγυρίζει μὲ κελάηδημα γλυκό,

κεῖ ποὺ ἀλλοτινὰ βογγούσαν —περιστέρια ἐρωτικά—
τὰ τραγούδια μου τὰ πρῶτα, μὲ τὰ πρῶτα μυστικά.

Ποὺ ὁλονένα πάει ἡ ψυχή μου κι' ἀφουγκράζεται δειλὴ
πὼς μιὰ κάσσα κατεβάζουν τρίζοντας σκαλί - σκαλί.

Κ' εἶναι ἡ Νιότη μου στὴν κάσσα, μὲ τὰ μάτια σφαλιστά,
μὲ πορτοκαλλάνθια γύρω καὶ τὰ χέρια της δετά . . .

Ταξιδιώτη, ἂν πᾶς στ' Ἀνάπλι, φέρτο σὰ χαιρετισμὸ
τὸ τραγούδι ἐτοῦτο πῶχει τῆς καρδιᾶς μου τὸ λυγμό!

ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗΣ

ΠΑΠΠΑΜΑΝΩΛΑΔΕΣ ΚΑΙ ΠΑΠΠΑΣΚΑΝΗΔΕΣ

Ἐν ξέρω ἂν εἶναι πανελλήνια ἡ λέξις ***παπαμανώλης*** μὲ τὴ σημασία τῆς ***χιλιάρας***, τῆς μεγάλης δηλαδὴ μπουκάλας, ποὺ παίρνει δυόμισυ ὀκάδες κρασί. Ὁπωσδήποτε γνωστὸ εἶναι ὅτι σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὴ χρησιμοποιοῦν τὴ λέξι μὲ τὴ σημασία αὐτή. Ἀπὸ Πελοποννήσιο φίλο μου, Τριπολιτσιώτη, ἄκουσα πολλὲς φορὲς καὶ τὴ λέξι ***μανῶλος*** μὲ τὴ σημασία τῆς χιλιάρας. («Στεῖλε μας ***ἕνα μανῶλο*** κρασί»).

Ἀρμόδιοι τώρα νὰ μᾶς βροῦν τὴν προέλευσι τῶν λέξεων αὐτῶν καὶ τῆς μεταφορικῆς τους σημασίας θὰ εἶναι βέβαια οἱ συντάκτες τοῦ «Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης».

Ἀπ' τὰ παιδικά μου χρόνια θυμοῦμαι ἀκόμη πὼς ἕναν παππᾶ τῆς γειτονικῆς ἐνορίας τῆς πατρίδας μου τὸν ἔλεγαν σκωπτικῶς «Παππασβάναν». ***Σβάνα*** λεγόταν τότε στὴν πατρίδα μου (κι' ἴσως νὰ λέγεται καὶ τώρα) πήλινο κανάτι, μὲ λαιμὸ πλατύστομο καὶ μὲ μιὰ λαβή, τὸ ὁποῖον χωροῦσε μέσα μιὰ ἀκριβῶς ὀκᾶ κρασί. Τοῦ κόλλησαν λοιπὸν ἐκεινοῦ τοῦ παππᾶ τῆς γειτονικῆς μας ἐνορίας τὸ παρατσοῦκλι αὐτό, γιατὶ τό 'πινε ὁ μακαρίτης «μὲ τὴ σβάνα» κι' ὄχι μὲ τὸ ποτήρι ἢ μὲ τὸ κατοστάρι τὸ κρασί. Καὶ θυμοῦμαι ἀκόμη σὰν τώρα, πὼς μιὰ φορά, σὰν κάθισαν σ' ἕνα γειτονικὸ καὶ φιλικό μας σπίτι στὸ τραπέζι, ὕστερ' ἀπὸ τὰ βαφτίσια ἑνὸς ἀγωριοῦ, δημιουργήθηκε ἔν' ἀρκετὰ δυσάρεστο ἐπεισόδιο, γιατὶ μιὰ ἄφελὴς ἀλλὰ ἄσκεπτη κόρη, ἐκεῖ ποὺ τρώγαν κι' ἔπιναν στὸ τραπέζι, εἶπε πὼς «πρέπει νὰ τὸν κερνοῦν τὸν αἰδεσιμώτατο ὄχι μὲ τὸ ποτήρι, ἀλλὰ μὲ τὴ σβάνα...»!

Τέλος πάντων φαίνεται πὼς τὰ παλιὰ χρόνια τὸ τραβοῦ-

σαν κάπως γενναιότερα οἱ ἱερωμένοι τὸ θεῖο δῶρο τοῦ Βάκχου, κι' ἔτσι ἔδωκαν καὶ στὴ λαϊκὴ μοῦσα τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαθανατίση τὴν ἀδυναμία τους γιὰ τὸ κρασί. Στὴν ἰδιαίτερή μου πατρίδα τὸ Σάββατο τοῦ Ἀϊ-Λαζάρου, τότε στὰ παιδικά μου χρόνια, (δὲν ξέρω ἂν καὶ τώρα), γύριζαν τὰ σπίτια φτωχὲς κόρες ἢ γυναικοῦλες καὶ τραγουδοῦσαν Ἀϊ-Λαζαρίτικα τραγούδια, μ' εὐχὲς καὶ παινέματα, ἄλλο γιὰ τὸ νοικοκύρη τοῦ σπιτιοῦ, ἄλλο γιὰ τὴ νοικοκυρά, ἄλλο γιὰ τὴν κόρη, κι' ἄλλο γιὰ τὸν γυιὸ κλπ. Ἕν' ἀπ' τὰ τραγούδια αὐτὰ εἶχε τὰ παινέματα τοῦ παππᾶ.

Τρεῖς μέρες πίνει *ὁ δέσποτας* (= ὁ παππᾶς)
καὶ τέσσερες κοιμᾶται!
καὶ κάνας δὲν ἀποκοτάει
νὰ πάη νὰ τὸν ξυπνήση!
Μόν' ἡ Κυρὰ ἡ Παναγιά,
μὲ τὸ Χριστὸ στὰ χέρια·
«Σήκου, σήκου μου, δέσποτα,
σήκου καὶ μὴν κοιμᾶσαι.
Τὰ μαναστήρια σήμαναν
κι' οἱ ἐκκλησιὲς διαβάζουν
καὶ τὰ δασκαλοπαίδια σου
λὲν τὸ Χριστὸς ἀνέστη!»[1]

Ὁ καλὸς λοιπὸν «δέσποτας» τοῦ λαϊκοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ ἔπινε τρεῖς ἡμέρες καὶ κοιμᾶται τέσσερες, γιὰ νὰ συνέρθη ἀπ' τὸ μεθύσι! Καὶ δὲν «ἀποκοτοῦσε», δὲν τολμοῦσε κανεὶς νὰ πάη νὰ τὸν ξυπνήση, ἐκτὸς ἀπ' τὴν Κυρὰ τὴν Παναγιά, ποὺ μὲ τὸ Χριστὸ στὴν ἀγκαλιά της πῆγε καὶ τὸν ξύπνησε τέλος, γιὰ νὰ τοῦ θυμήση τὰ καθήκοντά του, σὰν οἱ καμπάνες τῆς ἐκκλησιᾶς ἄρχισαν νὰ σημαίνουν καὶ τὰ «δασκαλοπαίδια» του, δηλαδὴ οἱ μαθηταί του, (γιατὶ ὁ παππᾶς ἦταν τότε καὶ δάσκαλος μαζί), τὸν περίμεναν, γιὰ νὰ γίνη «ἡ θεία λειτουργία»...

Ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον, σχετικῶς μὲ τὴν ἀδυναμία τῶν παλαιοτέρων παππάδων (τουλάχιστο τῆς πατρίδας μου...) στὸ κρασί, εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου ποὺ

[1] Ἰδὲ Θεσσαλικὰ Χρονικά, τόμ. Β' (1931), σελ. 85.

δημοσιεύεται παρακάτω, καὶ ποὺ προέρχεται ἀπ' τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Δημητριάδη[1] τοῦ Τυρνάβου.

Ἡ Θεσσαλικὴ αὐτὴ κωμόπολις, ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ κοντὰ στὶς ὑπώρειες τοῦ κάτω Ὀλύμπου, κι' εἶναι πασίγνωστη τώρα στὸ Πανελλήνιο ἀπ' τὸ *σῦζο* της, ἀπὸ παλιὰ χρόνια ἔκανε ἄφθονα κρασιά, σὰν ἔχει μεγάλες ἐκτάσεις τοῦ κάμπου γύρω της φυτεμένες μ' ἀμπέλια. Καὶ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, τὰ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μάλιστα, σὰν δὲν ὑπῆρχε τρόπος μὲ τὰ δύσκολα τότε κι' ἐλλιπῆ μέσα τῆς συγκοινωνίας, νὰ ξοδεύεται καὶ σὲ ξένα μέρη τὸ περίσσιο κρασί, πολλὲς φορές, στὴ νέα ἐσοδειὰ τῶν σταφυλιῶν, τό 'χυναν οἱ Τουρναβῖτες τὸ παλιότερο κρασὶ ἢ τὸ χρησιμοποιοῦσαν σὲ δουλειές, ποὺ δὲ χρειαζόταν παρὰ νερό. Ἔτσι πολλὲς φορὲς ἄκουσα στὰ παιδικά μου χρόνια ἀπὸ γέρους ἢ γρηὲς νὰ ὀνομάζουν ὡρισμένα παλαιὰ Τουρναβίτικα σπίτια, ποὺ οἱ πλίθες τῶν ντουβαριῶν τους ἦταν φκειασμένες ὄχι μὲ νερό, παρὰ μὲ κρασί! Ἀφοῦ λοιπὸν τόσον ἄφθονο ἦταν τότε στὸν Τούρναβο τὸ κρασί, φυσικὸ ἦταν νὰ τὸ τσούζουν στὰ γερὰ κι' οἱ Τουρναβῖτες, καθὼς εἶναι μάλιστα τὸ κρασὶ αὐτὸ ἀρκετὰ ἐλαφρό, ὥστε νὰ μὴ φέρνη εὔκολα ζάλη σὲ κεῖνον ποὺ τὸ πίνει. Κι' ὅπως γράφει στὴ «Θεσσαλία» του[2] ὁ Πηλειορίτης ἰατροφιλόσοφος Νικ. Γεωργιάδης (σελ. 164), «Εἶναι δὲ οἱ κάτοικοι τῆς πολίχνης (δηλ. τοῦ Τυρνάβου) εὔθυμοι, ζωηροί, ἀγαπῶντες τὰς εὐωχίας ***καὶ θύοντες γενναίως τῷ Βάκχῳ***». Κι' ἀφοῦ ὅλοι γενικῶς οἱ κάτοικοι τοῦ Τυρνάβου «ἔθυον γενναίως τῷ Βάκχῳ», θὰ ἦταν βέβαια παράδοξο νὰ ὑστεροῦν οἱ Τουρναβῖτες ἱερεῖς τοῦ Ὑψίστου στὴ γενναιότητα αὐτή!

Ἂς ἐρθοῦμε καὶ στὸ ἱστορικὸ ἔγγραφο, ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ παρακάτω. Χρονολογεῖται, ὅπως βλέπει κανεὶς ἀπὸ 26

[1] Γιὰ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ τῶν Δημητριαδαίων καὶ γιὰ τὸ ἀρχεῖο τους, ποὺ βρίσκεται τώρα στοὺς συγγενεῖς τους κ.κ. Φιλανδριανούς, ἔχω γράψει στὰ Θεσσαλικὰ Χρονικά, τόμ. Γ' (1932), σελ. 141 κ.ἑ.

[2] Ἔκδοσις Β', ἐν Βόλῳ, 1894.

Μαΐου τοῦ 1791 κι' εἶναι σταλμένο ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολι ἀπ' τὸ Μητροπολίτη Λαρίσης Μελέτιον[1] πού, καθὼς φαίνεται, βρισκόταν τότε στὴν Πόλη ἢ γιὰ καμιὰ ὑπόθεσί του ἢ ὡς συνοδικὸς τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Θὰ εἶχε φουντώσει τὸ σκάνδαλο στὸν Τούρναβο μὲ τὰ μεθοκοπιὰ τῶν παππάδων καὶ θὰ εἶχαν φτάσει ἴσως τὰ παράπονα νοικοκυραίων τοῦ Τυρνάβου, ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ κλήρου τῆς πατρίδας τους, ἕως στὴν Πόλη, ὅπου βρισκόταν τότε ὁ Ἅγιος Μητροπολίτης Λαρίσης. Καὶ εἶχε ὁ Τούρναβος, μιὰ κωμόπολις μὲ ἑξήμισυ χιλιάδες κατοίκους, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ν. Γεωργιάδης στὴ «Θεσσαλία» του (σελ. 163), καὶ ὁ Παντελῆς Κοντογιάννης στὸ βιβλιαράκι του «Ἱστορικαὶ διηγήσεις» (σελ. 35), πολλὲς ἐκκλησιὲς «ἐν ἐνεργείᾳ»[2]. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερέων ἑπομένως δὲν ἦταν μικρὸς καὶ τὸ θέαμα ἱερωμένων, ποὺ μὲ τὰ μεθύσια τους σκανδάλιζαν τὶς συνειδήσεις τῶν πιστῶν, δὲ θὰ ἦταν σπάνιο, ἀλλὰ πολὺ συχνὸ φαινόμενο καὶ ἔξω καὶ μέσα στοὺς ναούς, ὅπως δὰ τὸ βεβαιώνει καὶ τὸ γράμμα τοῦ Μητροπολίτη. Ἀπευθύνεται λοιπὸν ὁ Ἅγιος Λαρίσης στὸν «ἐντιμολογιώτατον Οἰκονόμον τῆς θεοφυλάκτου πολιτείας Τυρνάβου κὺρ Ἰωάννην»[3] κατὰ πρῶτον, καὶ στοὺς

[1] Εἶναι στὴ σειρὰ τῶν μητροπολιτῶν Λαρίσης ὁ 65ος, καὶ ὡς Μελέτιος εἶναι ὁ 4ος. Ἐμητροπολίτευσε στὴ Λάρισα ἀπὸ τὸ 1770 ἕως τὸ 1791, ὁπότε παραιτήθηκε, καὶ τὸν διαδέχθηκε στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Λαρίσης ὁ περιώνυμος Διονύσιος ὁ 7ος, ὁ Καλλιάρχης.

[2] «Ὁ Τύρναβος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Λάρισαν, ἡ ὁποία εἶχε μόνον μίαν ἐκκλησίαν, τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, εἶχε πολλάς, 16 ἐν συνόλῳ». Τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 52.

[3] Εἶναι ὁ περιώνυμος Τουρναβίτης «διδάσκαλος τοῦ Γένους» Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ποὺ στὰ 1790 χειροτονήθηκε παπποῦς κι' ἔλαβε καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ Οἰκονόμου. (Π. Κοντογιάννη Ἱστορικαὶ Διηγήσεις, σελ. 34). Καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο ὁ ἴδιος νὰ προκάλεσε τὸ γράμμα τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης, ποὺ βρισκόταν στὰ 1791 στὴν Κωνσταντινούπολι, γιανὰ μπορῇ νὰ στηριχθῇ σ' αὐτὸ καὶ νὰ περιορίσῃ κάπως τὰ μεθύσια τῶν ἱερωμένων συναδέλφων του, ποὺ αὐτὸν ἰδιαιτέρως θὰ τὸν στενοχωροῦσαν περισσότερο ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους συμπολίτες του στὸν Τύρναβο.

«εὐλαβεστάτους» ἱερεῖς γενικῶς ἔπειτα, καὶ τοὺς συμβουλεύει «νὰ ἀποδιώξουν», κατὰ τὴ φράσι τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Σεβασμιωτάτου, «ὄχι ὁλοτελῶς τὸ κρασί, ἐπειδὴ τοῦτο εἰς τοὺς Τουρναβίτας ἀδύνατον(!)» — ἀλλὰ — «ὁλοτελῶς τὴν μέθην». Κάνει μιὰ συγκατάβασι, καθὼς βλέπομε, ὁ Ἅγιος Μητροπολίτης, εἴτε γιατὶ ἔχει ὑπ' ὄψι του τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, εἴτε γιατὶ θυμᾶται καὶ τὸ ρητὸ «τοῦ προφητάνακτος» πὼς τέλος πάντων «***οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου***»!

Νὰ τώρα καὶ τὸ κείμενο τοῦ συμβουλευτικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπιτιμητικοῦ αὐτοῦ γράμματος τοῦ Ἁγίου Λαρίσης, (ποὺ εἶναι γραμμένο στὴ μιὰ ὄψι χοντρῆς κόλλας μὲ διαστάσεις 0,393×0,288).

Ἐντιμολογιώτατε οἰκονόμε τῆς θεοφυλάκτου πολιτείας Τυρνάβου κὺρ Ἰωάννη, καὶ λοιποὶ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς αὐτῆς πολιτείας, πατρικῶς πάντας ὑμᾶς ἐν ἁγίῳ πνεύματι εὐχόμενοι εὐλογοῦμεν. Κατὰ τὸ ἀπαραίτητον ἐπικείμενον ἡμῖν χρέος προβλέποντες τὴν εὐταξίαν τῶν ἁγίων τοῦ θεοῦ ἐκκλησιῶν εἰς ἃς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐδιώρισεν ἡμᾶς ἐφόρους, καὶ ἐπιστάτας, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐκ τῆς πολυκαιρινῆς μεταξὺ ἡμῶν, καὶ ὑμῶν διατριβῆς γνωρίζοντες καλώτατα τὴν ἀμέλειαν, καὶ ἀνευλάβειαν πολλῶν ἐξ ὑμῶν ἱερέων ὁποῦ ἔχουσιν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ὑπουργήματα, καὶ ἱεροτελεστίας, ἀπεφασίσαμεν ὡς ἀπόντες ὑμῶν, διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου πατρικοῦ, καὶ εὐχετικοῦ γράμματος νὰ σᾶς συμβουλεύσωμεν διὰ τὸ συμφέρον τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχῶν σας. ὅσοι λοιπὸν ἀπὸ λόγου σας ἱερεῖς κρίνετε, καὶ ἔχετε τὴν μέθην ὡς ἀρετήν, πρὸς ὑμᾶς γράφοντες παραινοῦμεν πατρικῶς καὶ κυριαρχικῶς, ὅτι νὰ ἀποδιώξετε ἀπὸ λόγου σας (ὄχι ὁλοτελῶς τὸ κρασί, ἐπειδὴ τοῦτο εἰς τοὺς τυρναβίτας ἀδύνατον) ὁλοτελῶς τὴν μέθην, διότι ἀπὸ αὐτὴν προξενοῦνται, ἀλήμονον, εἰς ἐσᾶς ἀνευλάβεια, στέρησις ἐσπερινῶν, καὶ ἀκολουθιῶν, καὶ ἂν ὑπάγητε καὶ εἰς τὰς ἀκολουθίας τοιουτοτρόπως ἵστασθε ὡς ἄγριοι θῆρες, καὶ ὄχι ἱερεῖς, καὶ ὑπηρέται ἱλαροί, καὶ ἥμεροι τοῦ ἡμεροτάτου ἀρχιεράρχου δεσπότου κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,

ἀφίνομεν νὰ ἐπαριθμῶμεν καὶ τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐν καιρῷ τῶν ἀκολουθιῶν ἀταξίας, καὶ τὰς ἀτάκτους φωνάς, ἐνίοτε καὶ μετὰ ὕβρεων, καὶ δαρμῶν ἀναμεταξύ σας, ἔτι δὲ καὶ λογομαχίας δὲν λείπουσι μεταξὺ ἡμῶν, καὶ τῶν ἐνοριτῶν σας χριστιανῶν, καὶ ἐκ τούτων ἁπάντων διπλᾶς αἰωνίους κολάσεις ἑτοιμάζετε διὰ τὰς παναθλίους ψυχάς σας, τὴν μίαν διὰ τὴν καταφρόνησιν, καὶ μετὰ ἀθεοφοβίας μεταχείρησιν, καὶ ἐνέργειαν τῶν ἁγίων ἑπτὰ μυστηρίων, καὶ τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἀμωμήτου ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἄλλην, διατὶ γίνεσθε αἴτιοι ἐσεῖς, καὶ κακὸν παράδειγμα νὰ ἁμαρτάνωσι καὶ οἱ λαϊκοὶ μὲ τὴν ἀνευλάβειαν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐξουθένωσιν. προσέχετε λοιπὸν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ φέρεσθε ὡς δοῦλοι πιστοὶ τοῦ κυρίου μας διὰ νὰ ἀξιωθῆτε καὶ τῆς μακαρίας ἐκείνης φωνῆς, καὶ ὄχι ὡς δοῦλοι κακοὶ καὶ πονηροί, διὰ νὰ μὴν ἀκούσητε τῆς φοβερωτάτης, καὶ ἐλεεινοτάτης ἐκείνης πάλιν φωνῆς. ἡμεῖς λοιπὸν ἐκάμαμεν τὸ χρέος μας, καὶ μένομεν ἀθῷοι, καὶ ἀκατάκριτοι, ἐσεῖς δὲ ἂν φανῆτε παρήκοοι, ὑμεῖς ὄψεσθε, καὶ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. καὶ ἡ ἐντιμολογιότης σου, ὦ οἰκονόμε, μὴ φαντασθῇς ὅτι δὲν θέλεις κατακριθῇ παρὰ θεοῦ, ἂν ὡς διδάσκαλος, καὶ σοφός, καὶ γνοὺς ἀμελῶν ἢ χαριζόμενος δὲν ἤθελες συμβουλεύσῃ, διδάξῃ, καὶ νουθετῇ συνεχῶς καὶ κατὰ μόνας πρῶτον, καὶ δεύτερον ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ ἄλλων συναδελφῶν σου τοὺς τοιούτους ἱερεῖς εἰς τὸ νὰ ἀλλάξουν ζωήν, καὶ νὰ μεταβληθῶσιν, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐντιμότης σου ἔχεις νὰ δαρθῇς πολλὰς παρὰ θεοῦ, καὶ οἱ τῷ ὀνόματι μόνον ἱερεῖς αὐτοὶ καὶ ἀπὸ ἡμᾶς θέλουν δοκιμάσει τὰ ὅσα μέχρι τῆς σήμερον δὲν ἐδοκίμασαν, καὶ τὰς αἰωνίους κολάσεις θέλουν κληρονομήσει.

Ποιήσατε τοιγαροῦν καθὼς πατρικῶς σᾶς συμβουλεύομεν, καὶ μὴ ἄλλως ἐξ ἀποφάσεως: *,αψϟα': μαΐου κς'*

Ὁ Λαρίσης Μελέτιος, *ἐν κωνσταντινουπόλει*

καὶ εὐχέτης ὑμῶν ἐν Χριστῷ

ΑΧΙΛΛ. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ

ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗΔΕΣ

Θεσμὸς τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν κοινοτήτων, τῶν ὁποίων κυριώτερον ὄργανον ἦσαν οἱ κοτζαμπάσηδες, εἶναι λείψανον τῶν ἀρχαίων αὐτοτελῶν πολιτειῶν, πολλαὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπερέβαινον κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ σπουδαιότητα πολλὰς τῶν σημερινῶν κοινοτήτων. Ἐξελέγετο δ' ὁ κοτζάμπασης ὑπὸ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς κοινότητος μεταξὺ τῶν ἐπὶ γένει, ἀξίᾳ καὶ ἱκανότητι διακρινομένων, ἀποτελῶν τὸ σημαντικώτερον πρόσωπον ἑκάστης κοινότητος.

Ὁ χρόνος καθ' ὃν εὑρίσκομεν ἐγκατεστημένην τὴν ἀρχὴν τῶν κοτζαμπάσηδων ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτός. Ἐν Ἄνδρῳ λ. χ. οἱ κοτζαμπάσηδες παρουσιάζονται κατὰ πρῶτον ἀφ' οὗ χρόνου ἡ νῆσος ὑπήχθη ὡς ἰσόβιον τιμάριον ὑπὸ τὴν Σὰχ Σουλτάναν, ἤτοι κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (1774). Εἷς κοτζάμπασης ἄνευ ψηφοφορίας, ἀλλὰ δι' ἐπιφωνήσεως καὶ κοινῆς βοῆς ἐξελέγετο κατ' ἐνιαυτὸν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς νήσου· διότι ἡ διάρκεια τοῦ ἀξιώματος περιωρίζετο εἰς ἓν ἔτος· ἐνίοτε ὅμως παρετείνετο καὶ ἐπὶ πλέον, ὅταν οὗτος γενικῶς εὐηρέστει καὶ δὲν παρουσιάζετο ἀντίδρασίς τις ἐναντίον του. Ὑπάρχει ἐν τούτοις περίπτωσις, καθ' ἣν ἐν Ἄνδρῳ ἐξελέγησαν δύο κοτζαμπάσηδες, ἀπὸ κοινοῦ διοικοῦντες, πιθανῶς κατόπιν συνεννοήσεως τῶν ἀντιμαχομένων κομματικῶν μερίδων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἑκάστη τῶν ἐπαρχιῶν

εἶχε, πλὴν τῶν ἄλλων τουρκικῶν ἀρχῶν, καὶ δύο κοτζαμπάσηδες Ἕλληνας.

Πρὸ τῶν κοτζαμπάσηδων ἀπαντᾶται ἐν Ἄνδρῳ τὸ ἀξίωμα τοῦ ***βοεβόδα***, ὅστις ἦτο ἐνοικιαστὴς τῶν δημοσίων προσόδων περιβεβλημένος μὲ διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἅμα δικαιοδοσίαν. Οἱ βοεβόδαι δὲν ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅπως οἱ κοτζαμπάσηδες, ἀλλὰ διωρίζοντο ὑπὸ τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας. Βοεβόδαι δὲ διωρίζοντο ὁτὲ μὲν ἐντόπιοι, ὁτὲ δὲ ξένοι, χριστιανοὶ καὶ τοῦρκοι, ἐξ ὧν πολλοὶ ἦσαν ὠμοὶ τύραννοι καὶ αὐτὸ τοῦτο λῃσταί, πλουτοῦντες εἰς βάρος τῶν ραγιάδων.

Σημειωτέον ὅτι εἰς ὅλας τὰς κοινότητας οἱ κάτοικοι ἦσαν διῃρημένοι εἰς πολιτικὰ κόμματα, τὰ λεγόμενα ***ταράφια***, ἅτινα λυσσωδῶς ἀντεμάχοντο πρὸς ἄλληλα. Αἱ σφοδραὶ αὗται κομματικαὶ διαμάχαι εἶχον ὡς ὁρατὴν μὲν ἀφορμὴν τὴν φιλαρχίαν τῶν προεστώτων, καταδικαζομένων διὰ τοῦτο ὑπό τε ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων περιηγητῶν καὶ ἱστορικῶν, τὰ βαθύτερα ὅμως αἴτια ἦσαν αἰτιάσεις καὶ ἔριδες, τὰς ὁποίας ἐγέννα ἡ ἄνισος διανομὴ τῶν φόρων μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία πολλάκις δὲν ἐγίνετο, ὡς ὤφειλε, δικαία καὶ ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῶν κτημάτων καὶ λοιπῆς οἰκονομικῆς δυνάμεως ἑκάστου τῶν φορολογουμένων. Περὶ τῶν διαπληκτισμῶν τούτων, ὑφ' ὧν διεβιβρώσκοντο ἅπασαι αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἔχομεν παραδείγματά τινα ἱκανῶς χαρακτηριστικά.

Ἔτσι ἡ μεροληπτικὴ καὶ ἄδικος κατανομὴ τῶν φόρων καὶ ἄλλαι καταπιέσεις ἐξηνάγκασαν τοὺς κατοίκους τῆς Σκύρου τῷ 1821, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, νὰ ζητήσωσι λογαριασμὸν ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες τῆς νήσου των διὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰσπραττόμενα πρὸς πληρωμὴν τοῦ κοινοτικοῦ χρέους, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἀναθεώρησιν τῶν φορολογικῶν καταλόγων καὶ δικαιοτέραν κατανομὴν τῶν φόρων «βλέποντας τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς κοινότητος καὶ δοκιμάζοντας τὰ μύρια κακὰ καὶ ζουλούμια ὁποῦ μᾶς ἔχουν πουλημένους αὐτοὶ οἱ διοικηταὶ κοτζαπασίδες καὶ

μᾶς κατήντησαν ἀπὸ τὰ βαρύτατα δοσίματα καὶ ζημίες διὰ νὰ κατασκορπιστοῦμε ἀπὸ τὴν νῆσόν μας ρίχνοντάς μας τεφτέρι ἀνυπόφερτο ἔξω τῆς δύναμίς μας...». Ἐν τῷ ἐγγράφῳ, δι' οὗ καταγγέλλονται οἱ κοτζαμπάσηδες τῆς Σκύρου ὡς καταχρασταὶ καὶ αἴτιοι τῆς κακοδαιμονίας τῆς νήσου, ἀναγράφονται τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν φόρων, καθὼς καὶ τὰ διὰ χρεωστικῆς πρὸς τὸν καπουδὰν πασᾶν ὁμολογίας τῶν κοτζαμπάσηδων χρέη, δι' ὧν ἐπεβαρύνετο ἡ κοινότης [1].

Χαρακτηριστικώτατος εἶναι ἐπίσης ὁ κῶδιξ τῆς Δημογεροντίας τῆς νήσου Σερίφου τοῦ ἔτους 1781, ἀποκείμενος εἰς τὴν ἐκεῖσε μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν. Κατὰ τοῦτον «τὸ χαράτζι τῶν νησίων ἔγεινε εἰς τοὺς 1670 ὅπου ἔστειλεν ἡ βασιλεία καὶ ἐμέτρησεν ἀνθρώπους, παιδία, χωράφια μὲ τὸ σχοινίον καὶ ἦτο τὸ σχοινίον ὀργυιὲς 21 καὶ ἐχαράτζωσε τὰ νησία καὶ ἐδιωρίζουνταν κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ σχοινίου ἕνα τόσον τὸ νησί· οἱ δὲ προεστῶτες τοῦ τόπου ἔβαλαν καὶ ἐστιμάριζαν τὰ ἀμπέλια καὶ τὰ χωράφια τοῦ καθενὸς κατὰ τὸ μαξοῦλι [2] ὅπου ἔδιδαν...». Κατωτέρω δ' ἀναφέρεται λεπτομερῶς πῶς ἐγίνετο ἡ κατανομὴ τῶν φόρων, πῶς καθωρίζετο ἡ φορολογικὴ μερὶς ἑκάστου καὶ πῶς ἐξετελοῦντο ἐν αὐτῷ αἱ προσθαφαιρέσεις κτημάτων καὶ λοιπῆς περιουσίας, ἑπομένως καὶ τῶν φόρων, ἀναλόγως τῶν μεταγενεστέρων ἀγορῶν, προσκτήσεων ἢ πωλήσεων καὶ ἐν γένει μεταβιβάσεων.

Ἡ ἐπίσης μεροληπτικὴ καὶ ἄδικος κατανομὴ τῶν φόρων ἐν Γούρᾳ ἠνάγκασε τῷ 1814 διαφόρους ἐκ τῶν ἐπιχωρίων νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἐν Τιρνάβῳ διατρίβοντα Βελῆ πασᾶν, ἐξαιτούμενοι τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν εἰς βάρος των ὑπὸ τῶν κοτζαμπάσηδων διαπραττομένων ἀδικημάτων [3]. Ὁ Τζὲλ ἀναφέρει ἕνα ἐκ Καλαβρύτων Δεληγιώργην ὀνομαζόμενον,

---

[1] *Δ. Παπαγεωργίου*, Ἱστορία τῆς Σκύρου, ἐν Πάτραις 1909, σ. 108-9.

[2] Εἰσόδημα.

[3] *Ν. Ι. Γιαννοπούλου*, Θεσσαλικὰ Ἀνάλεκτα, ἐν «Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ», ἔτ. Ε' (1901), σ. 190.

ὁ ὁποῖος ὡς κοτζάμπασης ἐπλούτησεν, ὅπως αὐτὸς οὗτος ὡμολόγει, ἐξ ἁρπαγῆς. Καὶ ὁ ἴδιος, λέγει ὁ Τζέλ, τὸν ἐπληροφόρησεν ὅτι ἡ ὡραία καινουργὴς τότε οἰκία του εἶχεν οἰκοδομηθῆ ὁλόκληρος ἐκ τῶν ἐκβιασμῶν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν, τῆς ὁποίας ὁ Δελῆγιώργης ἦτο κοτζάμπασης [1]. Ἐν ἔτει δὲ 1819, οἱ κάτοικοι τῆς Ἄνδρου ἐξεγερθέντες ἐπροκάλεσαν τὴν καθαίρεσιν τοῦ κοτζάμπαση τῆς νήσου των Καμπάνη, ἕνεκα τῆς ἀπολυταρχικῆς καὶ αὐτὸ τοῦτο τυραννικῆς πολιτείας του. Μεταξὺ ἄλλων ὁ κοτζάμπασης οὗτος ὑπεχρέωνε τοὺς κατοίκους νὰ πωλοῦν εἰς αὐτὸν τὰ προϊόντά των εἰς μικρὰν τιμὴν καθοριζομένην ἀπὸ τὸν ἴδιον καί, ἐννοεῖται, πολὺ μεγαλυτέραν ἐκείνης εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἠγόραζεν αὐτός. Τοῦτο ἔπραττον οἱ κοτζαμπάσηδες καὶ ἄλλων μερῶν. Τὸ ἑπόμενον δὲ ἔτος 1820 ἐπαύθη καὶ ὁ τὸ δεύτερον τότε ἐκλεγεὶς κοτζάμπασης Ἄνδρου Μιχαὴλ Βασιλείου Καΐρης συνεπείᾳ ἐγερθέντων ἐναντίον του ἐκ μέρους τῶν κατοίκων δριμέων παραπόνων καὶ ἄλλων πολλῶν αἰτιάσεων, τὴν βασιμότητα τῶν ὁποίων ἐξηκρίβωσεν ἡ τουρκικὴ ἐξουσία κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐρεύνης.

Ὁ Σουηδὸς περιηγητὴς Bjôrnstaehl, ἐπισκεφθεὶς τὰ Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας τῷ 1779, ὡς ἑξῆς χαρακτηρίζει τὴν ἐκεῖ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς Τουρκοκρατίας πολιτικὴν κατάστασιν: «Μολονότι οἱ Ἕλληνες εἶνε ἐνταῦθα ὀλιγαριθμότεροι τῶν Τούρκων, ***ἐν τούτοις διοικοῦσιν αὐτοὶ τὸν τόπον*** διὰ τοῦ πλούτου των· ***διορίζουσι μάλιστα καὶ παύουσι*** διὰ τούτου τὰς τουρκικὰς ἀρχάς. Ὁ πονηρὸς Ἕλλην γνωρίζει *πάντοτε τὴν τέχνην νὰ σχηματίζῃ πολιτικὰ* κόμματα (Parteien) καὶ νὰ ἀποκτᾷ ὀπαδούς, πρὸ πάντων ὅταν ἔχῃ χρήματα» [2].

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ κοτζάμπαση εἶχε μεγίστην σπουδαιότητα· διότι ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρός του ἐξηρτᾶτο συχνὰ ἡ καλὴ ἢ κακὴ διοίκησις καὶ ἡ ἡσυχία ἐν γένει τοῦ τόπου. Ἐγίνετο

[1] Gell, Narrative of a journey in the Morea, σ. 68.
[2] Bjôrnstaehl, σ. 138.—Δ. Κ. Τσοποτοῦ, Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἐν Βόλῳ 1912, σ. 215-6.

ΞΕΚΟΥΡΑΣΜΑ

δ᾽ ἡ ἐκλογὴ τοῦ κοτζάμπαση κατ᾽ ἔτος περὶ τὴν λῆξιν τῆς ἐνιαυσίου θητείας τοῦ ἑκάστοτε κοτζάμπαση, ἐφ᾽ ὅσον δὲν παρετείνετο αὕτη διὰ μπουγιουρουλδίου, ἢ κατόπιν παραιτήσεως ἢ καθαιρέσεως αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς περιπτώσεις ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο συνήθως κατόπιν διαταγῆς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τουρκικῶν ἀρχῶν, ἐκτάκτως δὲ καὶ ἄνευ προηγηθείσης διαταγῆς, ἐκ πρωτοβουλίας τῶν προκρίτων. Συνήρχοντο δὲ πρὸς τοῦτο «μεγάλοι καὶ μικροὶ εἰς κοινὴν μάζωξιν», συνήθως εἰς ὡρισμένον τόπον ἐν ὑπαίθρῳ, καὶ ἐξέλεγον τὸν κοτζάμπασην [1].

Καὶ ἦτο μὲν ἡ θέσις τοῦ κοτζάμπαση ζηλευτὴ καὶ περιεβάλλετο ὑπὸ πλείστων πλεονεκτημάτων καὶ τιμῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀμέτοχος καὶ παντοίων κινδύνων, διότι ὁ κοτζάμπασης ἦτο διαρκῶς ἐκτεθειμένος ὄχι μόνον εἰς τὴν τυραννικὴν βαρβαρότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀπληστίαν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, μετὰ τῶν ὁποίων εὑρίσκετο κατ᾽ ἀνάγκην εἰς διαρκῆ ἐπαφήν, πλεῖστοι δ᾽ ἐξ αὐτῶν ἐπλήρωσαν διὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δημευθείσης περιουσίας των τὸ ἀξίωμά των.

Παρ᾽ ὅλους ὅμως τοὺς κινδύνους τούτους, σφοδρὰ διεξήγετο πάλη μεταξὺ τῶν ἱκανωτέρων καὶ εὐπορωτέρων μελῶν τῶν κοινοτήτων πρὸς κατάληψιν τοῦ ἀξιώματος τούτου. Ἦτο δ᾽ ἡ ἐκλογὴ τοῦ κοτζάμπαση ἐντελῶς ἐλευθέρα. Ὅλαι αἱ περὶ ἐκλογῆς κοτζαμπάσηδων τουρκικαὶ διαταγαὶ τονίζουν, ὅτι «ὅποιον ἤθελον εὕρει εὔλογον, ἐκεῖνον νὰ ἐκλέξουν διὰ κοτζάμπασην». Συνήθως ἐξελέγοντο ἐπανειλημμένως κοτζαμπάσηδες ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ πλουσιωτέρων οἰκογενειῶν λόγῳ τῆς ὑπερόχου θέσεως καὶ ἐπιρροῆς των. Ἐν Ἄνδρῳ τὸ ἀξίωμα τοῦ κοτζάμπαση κατέλαβον ἀλληλοδιαδόχως μέλη ἐκ τῶν οἰκογενειῶν Καΐρη, Καμπάνη, Καμπανάκη, Κωτάκη, Πολέμη, Μπίστη καὶ Κονδύλη. Ὑπῆρχε δ᾽ ἐν Ὕδρᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἀξίωμα *μπὰς κοτζάμπαση*, τοιούτου

[1] *Α. Σιγάλα*, Ἡ πατέντα τῶν κοτζαμπάσηδων, «Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος» ἔτ. 1930, σ. 404. Πρβλ. *Ν. Μοσχοβάκη*, Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις, 1882.

διατελέσαντος τοῦ Γεωργίου Βούργαρη, πατρὸς τοῦ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων πολλάκις διατελέσαντος πρωθυπουργοῦ Δημητρίου Βούλγαρη.

Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος ὁ Ϛ΄, ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως γεγονώς, ἐν ἐγγράφῳ του πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἄνδρου καὶ Σύρας Διονύσιον τὸν Καρκάκην, ἀπολυθέντι τὴν 30 μαρτίου 1813, ἐντέλλεται ὅπως εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ κοτζάμπαση λάβωσι μέρος ὁ ὡς εἴρηται μητροπολίτης, οἱ ἡγούμενοι καὶ προηγούμενοι τῶν διαφόρων ἐν τῇ νήσῳ μοναστηρίων, οἱ ἄρχοντες, προεστῶτες, πρόκριτοι, γέροντες καὶ οἱ ἐπισημότεροι ὅλων τῶν λαϊκῶν τάξεων τῆς νήσου, ψηφίζοντες καὶ ἐκλέγοντες ἐλευθέρως καὶ ἀφιλοπροσώπως ὡς κοτζάμπασην, ὃν ἂν ἐγκρίνωσιν ἄξιον καὶ ἱκανὸν τούτου τοῦ ὑπουργήματος. Ἐφιστᾷ δ' ὁ πατριάρχης τὴν προσοχὴν τοῦ μητροπολίτου μὴ τυχὸν εἰς τὴν ἐκλογὴν εἰσχωρήσωσί τινες ἐκ τῆς τάξεως τῶν *γεμιτζήδων* ἢ ἄλλοι τινὲς ἐκ τῶν ἐγχωρίων ῥεαγιάδων καὶ ἐνόπλως ἐπιφέρωσι βίαν ὑπὲρ τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος ὑποκειμένου, καὶ διετάσσετο ὁ μητροπολίτης ὅπως, ἂν ἤθελε συμβῇ τοιοῦτόν τι ἢ ἤθελε γίνει ἐκλογή τινος κατὰ χάριν ἢ φιλοπροσωπίαν, νὰ φανερώσῃ πρὸς τὸν πατριάρχην «τοὺς τοιούτους φιλοταράχους καὶ αὐθάδεις διὰ νὰ γείνῃ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀνήκουσα παιδεία». Ἐντέλλεται ὡσαύτως ὁ πατριάρχης νὰ συνταχθῶσι περὶ τῆς ἐκλογῆς δύο ἀναφοραὶ ἀπευθυνόμεναι ἡ μὲν πρὸς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἡ δὲ «πρὸς τὴν περιφανεστάτην αὐτοῦ ἐνδοξότητα», τὸν ὑφ' ὃν ὑπήγετο τότε ἡ Ἄνδρος, Ζαραπχανὲ ἐμινῆ ἐφένδην [1], δηλοποιοῦσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἐκλεχθέντος, «ἔπειτα δέ, ἀφοῦ ὑπογραφῶσι κοινῶς αἱ ἀναφοραὶ παρά τε μικρῶν καὶ μεγάλων καὶ σφραγισθῶσι τῇ κοινῇ σφραγῖδι, νὰ σταλῶσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, διὰ νὰ γείνῃ φιλοδικαίως παρὰ τῆς ἐνδοξότητός του ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις». Καὶ προσθέτει ὁ πατριάρχης

[1] *Ζαραπχανὲ Ἐμίνης* ἦτο ὁ διευθυντὴς τοῦ Νομισματοκοπείου, ὅπερ ἐν Τουρκίᾳ ἐπεῖχε θέσιν τοῦ καθ' ἡμᾶς Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν.

ἐν τέλει τοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτην ἐγγράφου του τούτου: «Ἤξερε καὶ ἡ ἱερότης σου, ὅτι ἂν ἤθελε γένει ἡ παραμικρὰ ἀμέλεια ἢ παραδρομὴ εἰς τοῦτο, καὶ συσκιασθῇ ἡ ἀλήθεια, θέλεις παιδευθῆ καὶ ἡ ἱερότης σου καὶ θέλεις ζημιωθῆ εἰς τὰ κυριώτατα».

Ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1816 τοῦ ἰδίου πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ϛ΄ πρὸς τὸν προμνημονευθέντα μητροπολίτην Ἄνδρου Διονύσιον ἀναφέρεται ὅτι «ὁ ἐνδοξότατος καὶ πολυχρόνιος Ζαραπχανὲ Ναζιρὶ ἐφένδης, ὁ ὑπέρμαχος τῆς πατρίδος σας προστάτης», ἐξέδωκε συνεπείᾳ «προσκλαύσεων τοῦ τόπου κατὰ τοῦ κοτζάμπαση Γιαννάκη Καμπανάκη ὑψηλὸν πουγιουρουλτί [1], «δι' οὗ ζητεῖται τὸ δεφτέρι τοῦ ταχσιλίου [2] τοῦ τε μάλι μιρὶ [3] καὶ λοιπῶν ἐξόδων τοῦ παρελθόντος ἔτους, διὰ νὰ γείνῃ γνωστὸν ἕως ποῦ καταντᾷ μετὰ τὴν εἰς τὸν τόπον ἐξόφλησιν τοῦ εἰρημένου κοτζάμπασή σας». Συνιστᾷ δ' ὁ πατριάρχης νὰ γράψωσιν οἱ κάτοικοι κοινὸν ἄρτζι μαχζάρι [4] ἐνσφράγιστον καὶ νὰ ἀναγγείλωσιν «ἐν γραφῇ ἀληθείας» περὶ τοῦ προμνημονευθέντος κοτζάμπαση, ὥστε ἂν μένωσι κοινῶς εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὸ κοτζαμπασλῆκι του νὰ διορισθῇ πάλιν ὁ ἴδιος καὶ κατὰ τὸ ἤδη τρέχον ἔτος, εἰ δὲ μή, «ἐκλέξαντες ὃν ἂν ἐγκρίνωσιν ἄξιον, μέτριον, εὐσυνείδητον, ἁρμόδιόν τε καὶ συντελεστικὸν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἱκανὸν εἰς τὸ νὰ δώσῃ εὐχαρίστησιν εἰς τὸ κοινὸν τῶν πτωχῶν κατοίκων» νὰ δηλοποιήσωσιν ὀνομαστὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐνδοξότητα διὰ νὰ διορισθῇ ἀμέσως πρὸς κοινὴν ἡσυχίαν καὶ εὐνομίαν τῆς πατρίδος των «περὶ ἧς φιλανθρώπως φροντίζει καὶ ἀκαταπαύστως προνοεῖ ἡ περιφανεστάτη ἐνδοξό-

[1] Πουγιουρουλτὶ ἢ μπουγιουρτί = ἔγγραφος διαταγή, βεζυρικὸν διάταγμα.

[2] Ταχσιλί, λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα τὴν εἴσπραξιν. *Τεφτέρι τοῦ ταχσιλίου* εἶναι τὸ κατάστιχον τῶν εἰσπράξεων. Ὁ εἰσπράκτωρ ἐλέγετο ταχσιλδάρης.

[3] Μάλι μιρὶ ὠνομάζετο τὸ δέκατον, ὅπερ ἦτο ὁ σημαντικώτερος ἐπὶ Τουρκοκρατίας φόρος.

[4] Κοινὴν ἀναφοράν.

της του». Πληροφορεῖ δ' ὁ πατριάρχης τὸν μητροπολίτην Ἄνδρου, ὅτι περὶ τῶν ἀνωτέρω γράφει πρὸς τοὺς κατοίκους καὶ «ὁ ἐνδοξότατος καὶ περιφανέστατος ἄρχων μέγας διερμηνευτὴς τῆς κραταιᾶς βασιλείας», παραινῶν καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ πατριάρχου τοὺς Ἀνδρίους «νὰ ἐναγκαλισθῶσι τὴν ἀδελφικὴν ἐν Χριστῷ σύμπνοιαν καὶ ὁμόνοιαν, φερόμενοι μὲ ὑποταγὴν εἰς τὰς ὑψηλὰς προσταγάς, καὶ φιλοτιμούμενοι εἰς τὸ νὰ φαίνωνται εὐάρεστοι κατὰ πάντα, χριστιανοὶ εὐσυνείδητοι, πατριῶται ἀγαθοὶ καὶ ἐπωφελεῖς πρὸς ἀλλήλους», καθότι ὕστερον ἀπὸ τὴν ἐπιδεικνυομένην πρὸς αὐτοὺς εὐμένειαν καὶ προστασίαν «τὸ νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ διαφέρωνται καὶ νὰ περιπίπτουν εἰς ἀλληλομαχίας, ἐξ ὧν δὲν προκύπτει ἄλλο τι εἰ μὴ δυστυχία καὶ εἰς τὸν τόπον καὶ εἰς τοὺς κατοίκους, ἂς στοχασθοῦν μόνοι των πόσον εἶναι τοῦτο ἄτοπον καὶ ἀξιοκατάκριτον [1]».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ πατριάρχης, ὁσάκις ἔκρινε τοῦτο ἀναγκαῖον, ἐλάμβανεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἑκάστοτε κοτζάμπαση διὰ παραινέσεων καὶ ὁδηγιῶν καὶ ἄλλων ἐνεργειῶν πρὸς τὰς ὑπὸ τὰς διαταγάς του ἐπιχωρίους ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς. Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην προέβαινεν εἰς ἀναλόγους ἐνεργείας καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς πρὸς ἀποσόβησιν ἀπειλουμένων τυχὸν συρράξεων τῶν μετὰ φανατισμοῦ ἀντιμαχομένων κομματικῶν μερίδων.

Διὰ τὴν ἐκλογὴν δὲ τοῦ κοτζάμπαση πολλαὶ κατεβάλλοντο παρὰ τῷ λαῷ ἐνέργειαι ἐκ μέρους τῶν ἐνδιαφερομένων καὶ πολλάκις ἐκ τῶν ἐξαπτομένων παθῶν καὶ αὐτὴ ἡ δημοσία τάξις διεσαλεύετο. Ἔτσι τὸν σεπτέμβριον τοῦ 1803 ὁ ὑφ' ὃν ὑπήγετο τότε ἡ Ἄνδρος χατζῆ Ἰμπραχὴμ Ἐρσὶτ ἐφένδης, ἐλέῳ Θεοῦ δεφτερδάρης τοῦ Ἰράτι Τζετίτι Χουμαγιούν [2], γράφει διὰ πουγιουρουλδίου του πρὸς τὸν

[1] Τὰ ἀρχέτυπα τῶν γραμμάτων τούτων ἀπόκεινται παρὰ τῷ γράφοντι.

[2] Δεφτερδάρης τοῦ Ἰράτι Τζετίτι Χουμαγιούν = Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν προσόδων. Τὸ ὄνομα *Χουμαγιούν* ἀντιστοιχεῖ

κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο κοτζάμπασην τῆς Ἄνδρου Δημήτριον Πολέμην καὶ λοιποὺς προεστῶτας καὶ γέροντας τῆς νήσου, ὅτι περιῆλθεν εἰς τὰς ἀκοάς του «πῶς ὁ προπρώην κοτζάμπασης Μακρομπίστης μετὰ τῶν δύο υἱῶν του Λιναρδάκη καὶ Γεωργάκη καὶ τοῦ γαμβροῦ του Λορέντζου Καΐρη, συμφωνήσαντες μὲ κάποιον Φενδερῖκον [1] καὶ Γεωργάκην Κοτάκην, καὶ μετὰ τῶν ἐκ τοῦ Ἄνω Κάστρου Νικολάου Καμπάνη καὶ Δημητρ. Καΐρη, καὶ θέλοντες νὰ ἀποκαταστήσωσι κοτζάμπασην Βασίλειόν τινα Καΐρην, περιφέρονται καὶ περιπλανῶνται εἰς τὰ χωρία, ἐξορμῶντες καὶ διεγείροντες τοὺς πτωχοὺς ῥεαγιάδες, καὶ τολμῶντες εἰς τρόπους καὶ κινήματα λυμαντικὰ καὶ βλαπτικὰ τῆς τοπικῆς εὐταξίας, καὶ ὅπου προξενοῦν ἀναβολὴν καὶ ἀργοπορίαν εἰς τὴν σύναξιν τοῦ μάλι μιριοῦ». Εἰδοποιεῖ δὲ ὁ δεφτερδάρης ὅτι ἀποστέλλει ἐπίτηδες μπουμπασίρην [2] ὅπως ἐξακριβώσῃ οὗτος τὴν ἀλήθειαν τῶν καταγγελλομένων, διατάσσων ἵνα, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν αἱ πληροφορίαι του ἐξελεγχθῶσιν ἀκριβεῖς, συλληφθῶσι διὰ τοῦ μπουμπασίρη ἀμέσως οἱ ἀνωτέρω ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι καὶ ἐγκαθειρχθῶσι, νὰ ἀποσταλοῦν δὲ πρὸς τὸν δεφτερδάρην εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ ὑποστῶσιν ἐκεῖ τὰς συνεπείας τῶν πράξεών των.

Οἱ κοτζαμπάσηδες ἐν Ἄνδρῳ ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ

πρὸς τὸ ἡμέτερον *αὐτοκρατορικὸν* ἢ *βασιλικόν*, παράγεται δ' ἐκ τοῦ περσικοῦ *Χουμά*, δηλοῦντος τὸν βασιλικὸν γύπα. *Χουμά*, τουτέστιν βασιλικὸς γύψ, ὠνομάζετο ἡ πρὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἁρμάσασα βασίλισσα τῆς Περσίας, εἰς ἣν ἀποδίδεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐκ χιλίων στηλῶν ἀνακτόρου τῆς Περσεπόλεως. *Ἰ. Χάμμερ*, Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1870, σ. 60 καὶ 340 ἑλλην. μεταφρ. Κ. Σ. Κροκιδᾶ.

[1] Ἦτο πιθανώτατα οὗτος ὁ Φενδερῖκος (=Φρειδερῖκος) Καμπάνης.

[2] Οἱ ἀποστελλόμενοι *μπουμπασίραι* (ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι) εἴτε ἕνεκα *ἀβανιῶν*, εἴτε ἕνεκα ἄλλων γεγονότων, καθίσταντο λίαν ἐπιζήμιοι εἰς τοὺς κατοίκους, διότι τὸ κοινὸν συνετήρει αὐτοὺς καὶ τοὺς περὶ αὐτούς, παρέχον τὸ λεγόμενον *ποδοκόστι* αὐτῶν, ἤτοι τὰ ὁδοιπορικά των ἔξοδα, συνήθως ἐξωγκωμένα, τὸν ὁρισθέντα εἰς αὐτοὺς μισθὸν ὑπὸ τῆς ἀποστελλούσης αὐτοὺς ἀρχῆς, καὶ δῶρα εἰς αὐτούς τε καὶ τοὺς περὶ αὐτούς.

ὅλης τῆς νήσου, ὅστις συνήρχετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ἐν ὑπαίθρῳ καί, ἀποτελῶν τὸ λεγόμενον ***μάζωμα*** [1], προέβαινεν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναμίξεως τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, ἥτις ἐπέβλεπε μόνον ἁπλῶς καὶ ἐξ ἀποστάσεως τὴν τήρησιν τῆς τάξεως. Τὸ ***μάζωμα*** τοῦτο ἐλάμβανε χώραν συνήθως εἰς τὸ λεγόμενον ***ἁλάϊ τῆς Βουργάρας,*** εἰς τὴν ἐν Μεσαρίᾳ δῆλον ὅτι ἐπίπεδον ἔκτασιν, τὴν παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς ***Παναγίας Βουργάρας*** [2]. Συνέβη ὅμως εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις τὸ μάζωμα νὰ συνέλθῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς νήσου, ὡς ἐν Κορθίῳ καὶ σπανιώτερον ἐν Ἀμολόχῳ. Καὶ συνήθως μὲν ὁ λαὸς συνήρχετο μετὰ προηγουμένην ἐπίσημον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρόσκλησιν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ αὐτοκλήτως ἐξ ὑποκινήσεως ἐνδιαφερομένων, εἴτε πρὸς ὑπόδειξιν νέου κοτζάμπαση, ἢ καὶ διὰ νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τοῦ ὑπάρχοντος τοιούτου καὶ ἐπιδιώξῃ τὴν ἀνατροπὴν αὐτοῦ, ὡς συνέβη ἐν ἔτει 1819 κατὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ κοτζάμπαση Δ. Καμπάνη, ὅτε, παρὰ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπιδειχθὲν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ἀγᾶ, ὁ λαὸς συνέρρευσεν ἐξ ὅλης τῆς νήσου ἀκράτητος καὶ ἐν συναγερμῷ.

Γενομένης τῆς ἐκλογῆς, ὑπεβάλλετο ἡ σχετικὴ πρᾶξις εἰς τὸν καδῆν, καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καδῆς δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ἄνδρῳ, εἰς τὸν ἀγᾶν καὶ ἐζήτουν τὸ ***ἰλάμι*** του [3]. Μεθ' ὃ ὁ ἐκλεγεὶς κοτζάμπασης ἀπήρχετο εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐπλήρωνε τὸ λεγόμενον ***ἰλτιζάμι*** [4] τῆς νήσου καὶ λαμβάνων τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ ἀξιώματός του ἐπανήρχετο πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν χρεῶν του. Διωρίζετο δ' ὁ κοτζάμπασης τῆς Ἄνδρου ἐπὶ μὲν τῆς προστασίας τῆς Σὰχ Σουλτάνας ὑπὸ τοῦ κεχαγιᾶ αὐτῆς, κατόπιν δέ, ὅτε ἡ

[1] Συνέλευσιν. Ἐλέγετο καὶ μάζωξις.

[2] Ὠνομάσθη οὕτω ἐκ τοῦ ἀνεγείραντος τὸ παρεκκλήσιον ἱερέως Βούλγαρη.

[3] Ἰλάμι ἐλέγετο ἡ ἐπικύρωσις τῆς πράξεως.

[4] Ἰλτιζάμι ὠνομάζετο ἡ ἐκμίσθωσις τῶν προσόδων, ὧν σημαντικωτέρα ἦτο ἡ ἀποτελουμένη κυρίως ἀπὸ τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων, ἥτις ἐλέγετο μάλι μιρί.

Ἄνδρος ὑπήχθη ὑπὸ τὸν δεφτερδάρην τοῦ Ἰράτι Τζετίτι Χουμαγιοὺν καὶ εἶτα ὑπὸ τὸν Ζαραπχανὲ Ναζιρὶ ἐφένδην, ὑπὸ τούτων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει περιεβάλλετο καὶ τὸ ***καφτάνι*** τοῦ κοτζαμπασιλικίου του. Ἦτο δὲ τὸ καφτάνι ποδῆρες ἐπανωφόριον ἀπὸ μεταξωτὸν ὕφασμα στολισμένον μὲ γοῦνες καὶ ἐπενδυμένον ἐσωτερικῶς μὲ κόκκινην τσόχαν [1]. Ἀνηγγέλλετο δὲ ὁ διορισμὸς τοῦ κοτζάμπαση εἰς τοὺς κατοίκους διὰ μεγαλοπρεποῦς ἐπὶ μεμβράνης πουγιουρουλδίου, συντεταγμένου τουρκιστὶ καὶ ἑλληνιστί.

Ἐπανερχόμενος εἰς Ἄνδρον ὁ κοτζάμπασης ἐγκαθίστατο ἐπισήμως εἰς τὸ ἀξίωμά του ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἁγᾶ, τοῦ καδῆ, τοῦ ἀρχιερέως, τῶν κατὰ τὰς τέσσαρας περιφερείας τῆς νήσου ἐπιτρόπων καὶ τῶν ἐξεχόντων προκρίτων, τῶν ἐν Ἄνδρῳ λεγομένων ***ἀρχόντων,*** ὅτε καὶ ἀνεγινώσκετο τουρκιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ εἰς ἐπήκοον πάντων τὸ πουγιουρουλδὶ τοῦ διορισμοῦ του. Μεθ' ὃ πρῶτον ἔργον τοῦ νέου κοτζάμπαση ἦτο νὰ θεωρήσῃ μετὰ τῶν ἀρχόντων τὸν λογαριασμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ προκατόχου του. Ἠδύνατο δ' ὁ αὐτὸς μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐνιαυσίου ἐξουσίας του, ἐὰν εὐηρέστει, νὰ διορισθῇ καὶ δεύτερον καὶ τρίτον καὶ πολλάκις. Ἀλλὰ συνέβαινεν ἐνίοτε νὰ ἀνακαλῆται ὁ διορισμός του πρὸ τοῦ ἔτους, ἐὰν συνέβαινε νὰ διατυπώσουν οἱ κάτοικοι παράπονα καὶ συγκεκριμένας αἰτιάσεις ἐναντίον του ὡς ἀδίκου καὶ καταπιεστικοῦ. Τοιοῦτον παράδειγμα ἔχομεν τὴν ἀνάκλησιν τοῦ διορισμοῦ τοῦ κοτζάμπαση Μιχαὴλ Βασιλείου Καΐρη, κατὰ τὸ ἑξῆς ἔγγραφον [2]:

Χαϊρουλὰχ ἐφένδης ναζιρὶ ζαρπχανές.

Τιμιώτατε ζαμπίτη τῆς Ἄνδρου Μεχμέταγα, πρόκριτοι καὶ λοιποὶ ρεαγιάδες. Δηλοποιεῖται ὑμῖν, ὅτι ἐπειδὴ καὶ

[1] ***Α. Ζ. Μάμουκα,*** Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. ΙΑ', σ. 320.—***Ι. Α. Καποδίστρια,*** Ἐπιστολαί, τ. Δ', σ. 395.

[2] Τὸ ἔγγραφον, ἐπὶ μεμβράνης ὄν, ἀπόκειται ἐν ἀρχετύπῳ παρὰ τῷ γράφοντι.

καθὼς σᾶς γράφομεν μὲ ξεχωριστὸν πουγιουρουλδί μας οἱ Ἀνδριῶται ἔκαμαν σιμαγέτι καὶ παράπονα κατὰ τοῦ διορισθέντος καὶ ἐπὶ τοῦ νῦν τρέχοντος 1236 ἔτους κοτζάμπαση Μιχαὴλ Βασιλείου Καΐρη ὡς ἀδίκου, διὰ τοῦτο ὁ μὲν εἰρημένος Μιχαὴλ Βασιλείου Καΐρης ἔγινεν ἄζλι[1] καὶ ἐδιώχθη ἀπὸ τὸ κοτζαμπασιλίκι, ὁ δὲ Μιχαὴλ Λορέντζου Καΐρης, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ κάτοικοι εἶναι εὐχαριστημένοι, διορίσθη κοτζάμπασης καὶ στέλλεται μὲ ἄνθρωπόν μας μπουπασίρη τὸν Μεχμὲτ Ραγὴπ ἀγᾶ. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν παρ' ἡμῶν κατὰ τὸ πουγιουρουλδὶ ὥστε ὁ πρώην κοτζάμπασης νὰ ἐξωσθῇ καὶ νὰ κατασταθῇ ἀντ' αὐτοῦ κοτζάμπασης ὁ Μιχαὴλ Λορέντζου Καΐρης, καὶ ἀφοῦ μὲ τὸ μέσον σας καὶ μὲ τὸ μέσον τοῦ μπουπασίρη ὁ εἰρημένος καθίσῃ εἰς τὸ κοτζαμπασιλίκι, ὁ μπουπασίρης νὰ ἐπιστρέψῃ μίαν ὥραν προτήτερα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρηθῇ ὁ λογαριασμὸς τοῦ πόσα ἐσύναξε καὶ πόσα ἐξώδευσεν ὁ παυθεὶς κοτζάμπασης, ἅμα ὅπου φθάσῃ ὁ νέος κοτζάμπασης θέλετε προθυμοποιηθῆ εἰς τὸ νὰ θεωρηθῇ ὁ λογαριασμὸς τοῦ πόσα ἐσύναξε καὶ πόσα ἐξώδευσεν ὁ εἰρημένος κοτζάμπασης τόσον μὲ τὸ μέσον σας ὅσον καὶ μὲ τὸ μέσον τοῦ νέου κοτζάμπαση. Διὰ τοῦτο γράφεται καὶ στέλλεται τὸ παρὸν πουγιουρλδί, τὸ ὁποῖον ἅμα ὅπου φθάσῃ θέλετε φερθῆ ἀπαραλλάκτως ὡς προστάττεσθε, ἀπεχόμενοι παντὸς ἐναντίου κινήματος.

1236, Ρεββὶ οὐλ - ἀχήρ, 13.

Τὸ ἔτος 1236 τῶν Ὀθωμανῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς 1820.

Ὁ κοτζάμπασης διώριζεν εἰς τὸ Ἐπάνω Κάστρον, τὸν Ἀμόλοχον καὶ τὸ Ἀρνᾶ ἐπιτρόπους, ἕνα εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων μεγάλων διαμερισμάτων τῆς νήσου, καθ' ὑπόδειξιν τῶν κατοίκων· εἰς τινας μάλιστα ἐξαιρετικὰς περιστάσεις ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἀμολόχου, κατόπιν κοινῆς τῶν κατοίκων ἀναφορᾶς συνεπείᾳ διαφωνίας πρὸς τὸν κοτζάμπασην, διωρίζετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὑπῆγετο μὲν πάντοτε καὶ ὁ οὕτω διοριζόμενος ἐπίτροπος ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ κοτζάμπαση, ἀλλὰ δὲν ἀπελύετο ὑπ' αὐτοῦ εἰμὴ μόνον ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρας ἀρχῆς, ἡ ὁποία εἶχε διορίσει αὐτόν. Καὶ τὸ Κάτω Κάστρον, ἐν ᾧ ἤδρευεν ὁ κοτζάμπασης, εἶχεν ἰδικόν του ἐπίτροπον, καὶ ἐνίοτε μάλιστα δύο τοιούτους χρησιμοποιουμένους ὡς βοηθοὺς τοῦ κοτζάμπαση.

[1] Ἐπαύθη.

Διώριζε πρὸς τούτοις ὁ κατζάμπασης καὶ ἕνα *γραμματικὸν* εἰς ἕκαστον τῶν τεσσάρων διαμερισμάτων τῆς νήσου. Ὁ τοῦ Κάτω Κάστρου ἐλέγετο *μεγάλος γραμματικός*, οὗτινος ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἐν ἔτει 1807 ἀνήρχετο εἰς 500 γρόσια[1]. Ἐκ τῶν τοιούτων μεγάλων γραμματικῶν ἀνεδεικνύοντο πολλάκις οἱ κοτζαμπάσηδες. Ἦσαν δὲ τὰ καθήκοντα τῶν γραμματικῶν νὰ περιέρχωνται τὰ χωρία πρὸς καταγραφὴν τῶν ἐχόντων ἡλικίαν διὰ *χαράτζι*, νὰ καταστρώνωσι τὸ καθολικὸν κατάστιχον ἢ *δεφτέρι* καὶ νὰ εἰσπράττωσι τὸ αὐθεντικὸν *μάλι μιρί*. Οἱ γραμματικοὶ τοῦ Ἐπάνω Κάστρου, τοῦ Ἀρνᾶ καὶ τοῦ Ἀμολόχου, εἰσπράττοντες τοὺς φόρους παρέδιδον αὐτοὺς εἰς τὸν γραμματικὸν τοῦ Κάτω Κάστρου, «ὡς κάσαν μεγάλην ὄντα», καὶ οὗτος πάλιν εἰς τὸν κοτζάμπασην, λαμβάνων παρ' αὐτοῦ ἐξοφλητικόν. Ἀπεστέλλοντο δὲ πρὸς τὸν κοτζάμπασην ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων διάφορα δῶρα, ἅτινα ἐπεβάρυνον τὸ κοινόν[2].

Ἔνιοι τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῶν γραμματικῶν, ἐκ συνεννοήσεως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς τὸν κοτζάμπασην, ἐξετραχηλίζοντο, ρευστὴν μάλιστα ἔχοντες τὴν συνείδησιν, εἰς παντοίας καταπιέσεις καὶ καταχρήσεις εἰς βάρος τῶν ταλαιπώρων ραγιάδων. Περὶ τῶν καταχρήσεων τούτων σῴζεται παρὰ

[1] Τὸ τουρκικὸν γρόσιον ἐν ἔτει 1807 ἰσοδυνάμει πρὸς ἓν χρυσοῦν γαλλικὸν φράγκον καὶ 20 %.

[2] Βλ. *Δ. Π. Πασχάλη*, Χρονικὰ καὶ Ἱστορικὰ Σημειώματα ἐκ τῶν ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ χειρογράφων κωδίκων καὶ τῶν παραφύλλων παλαιῶν ἐντύπων βιβλίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1193 μέχρι τοῦ 1853, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 20, 28, 31, 33, 35 κ.ἑ.

τῷ γράφοντι ἡ ἑξῆς ἀνέκδοτος ἀναφορὰ τῶν προκρίτων καὶ ἱερέων τοῦ Ἐπάνω Κάστρου, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Ἰουσοὺφ ἐφένδην, κεχαγιᾶν τῆς ὕφ' ἣν ὑπήγετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Ἄνδρος Σὰχ Σουλτάνας:

«Ἐνδοξότατε καὶ μεγαλοπρεπέστατε Ἰουσοὺφ ἐφέντη, σουλτὰν τζαχαγιασὴ τῆς ὑψηλοτάτης κυρίας Σὰχ Σουλτάνας, τὴν ἐνδοξότητά σου δουλικῶς προσκυνοῦμεν ἡμεῖς οἱ ταπεινοὶ σκλάβοι σου.

»Ἡ χρεία καὶ ἀνάγκη μᾶς παρακινᾶ, καὶ ἐλπίζοντας εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν σου, εἰς τὸ νὰ σοῦ φανερώσωμεν τὸν πόνον μας μὲ τὸ δουλικόν μας, καὶ παρακαλῶντας ἀγκαλὰ τὸν θεὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας διὰ νὰ αὐξάνῃ τὸ ντουβλέτι σου ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν καὶ ἀπὸ τιμῆς εἰς τιμήν· ἀμήν. Ἡ ἀνάγκη τῆς πενίας μᾶς ἐβίασε καὶ μᾶς βιάζει εἰς τὸ νὰ σοῦ φανερώσωμεν καὶ ἐγγράφως τὰ ὅσα ἀδίκως καὶ παραλόγως μᾶς ἔχει παρμένα ὁ γραμματικὸς Ἀντωνάκης Καμπάνης εἰς τὰ τεφτέρια τοῦ γραμματιλικίου του ἔξω ἀπὸ τὰ διορισμένα ὁποῦ τυχαίνουν διὰ νὰ σκουδέρουν κατὰ τοῦ τόπου τὴν συνήθειαν, καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἔμεινεν καὶ εἰς ἡμᾶς καμμία παραμικρὰ τιμή, ἐπειδὴ ἀφ' οὗ θὲ νὰ στρωθῇ τεφτέρι δὲν κάμνει σύναξιν κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, ἀλλὰ συνάζει κἄποιους λωλούς, οἵ ὁποῖοι ὄντας μεθυσμένοι ἀπὸ αὐτὸν δὲν μᾶς ἀφήνουν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐκεῖνο ὁποῦ ἦτον παλαιὰ συνήθεια τοῦ χωρίου μας καὶ τὸ δίκαιον χωρὶς φιλοπροσωπίαν, καὶ σοῦ φανερώνομεν ὡς δοῦλοι σου πιστοὶ τὸ χάλι μας καὶ τὸ τὶ τραβοῦμε διὰ νὰ μᾶς εὐσπλαγχνισθῇς, ἀγκαλὰ καὶ σοῦ ἐφανερώσαμεν ὅτι εἴμεθα εὐχαριστημένοι διὰ νὰ συναχθῇ τὸ ἐμιρὶ καὶ νὰ μὴν γείνῃ καμμία σύγχυσις, καὶ δεόμεθα τὸν θεὸν νὰ σοῦ χαρίζῃ χρόνους καὶ μένομεν πιστοὶ εἰς τὸ ντοβλέτι σου.

1781, νοεμβίου 22.

στάθης καμπάνης	ἀλέξανδρος μπίστης
σταματέλος καμπάνης	Ἰω΄΄. καμπανάκης
γιανούλης κουμαριανὸς	νικόλαος γραμμάτικας

δημήτριος καμπάνης	μιχάλης κρισέντζιος
σταματέλος ντελαγραμμάτικας	παπᾶ αὐγουστῆς μανθέας
νικόλαος καμπάνης	π΄. γεωργάκης κοντὸς
περάκης ντελαγραμμάτικας	π΄΄. νικολὸς ντελαγραμμάτικας[1]

Ὁ κοτζάμπασης ἐνήργει περιστοιχιζόμενος ὑπὸ συμβουλίου προκρίτων. Τὸ συμβούλιον τοῦτο ἐκαλεῖτο ἐν Ἄνδρῳ ***Γεροντοκρισία***. Ὁσάκις δ' ἐπρόκειτο περὶ ζητημάτων σπουδαιοτέρων συνεκάλει καὶ γενικὰς τῶν κατοίκων συνελεύσεις (μάζωμα). Ἐκανόνιζε δὲ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων ***στρώνων τεφτέρι***, ἤτοι συντάσσων λεπτομερῆ προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς νήσου. Ἀλλ' εἰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις ἠδύνατο νὰ κάμῃ καὶ ἔκτακτα, ἤτοι μὴ προβλεπόμενα ἔξοδα, τὰ ὁποῖα κατόπιν καθυπέβαλεν εἰς τὴν παρ' αὐτῷ Γεροντοκρισίαν πρὸς ἔγκρισιν.

Δὲν περιωρίζετο δ' ἡ ἐξουσία τῶν κοτζαμπάσηδων εἰς ζητήματα μόνον τὴν διοίκησιν τῆς κοινότητος ἀφορῶντα, ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ εἰς ὑποθέσεις δικαστικῆς φύσεως. Ἔτσι ὁ κοτζάμπασης εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κρίνῃ ὅλας τὰς τοῦ κοινοῦ δικαίου ὑποθέσεις τῶν ραγιάδων τῆς ἐπαρχίας του καὶ νὰ ἐκδίδῃ ἀποφάσεις ἐπ' αὐτῶν. Καὶ ἂν εὐχαριστοῦντο ἀμφότερα τὰ μέρη, καμμία τουρκικὴ ἐξουσία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὑποθέσεως. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐν φυλακῇ καθειργμένοι χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ προστρέξωσιν εἰς τὸν κοτζάμπασην διὰ νὰ τύχωσι τῇ μεσολαβήσει του τῆς ἀπελευθερώσεώς των ἢ τῆς ἀναψηλαφήσεως τῆς ὑποθέσεως δι' ἣν καθείρχθησαν. Πρὸς τούτοις ἐδίκαζε καὶ ἐξωμάλυνε καὶ πάσης ἄλλης φύσεως μικρὰς διαφορὰς τῶν συμπολιτῶν του καὶ ἐπέβαλλεν ἀναλόγους τιμωρίας. Ἡ συνηθεστέρα ποινὴ ἦτο ὁ διὰ τοῦ φάλαγγα εἰς τὰ πέλματα τῶν ποδῶν ραβδισμός, ὁ ὁποῖος ὅμως ὄχι σπανίως καθίστα τὸν τιμωρούμενον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνάπηρον. Ὁ μπᾶς

[1] Τὸ ἔγγραφον ἀπόκειται παρὰ τῷ γράφοντι, παραληφθεισῶν ἐξ αὐτοῦ τῶν ἀνορθογραφιῶν.

κοτζάμπασης τῆς Ὕδρας Γεώργιος Βούργαρης, ἐνῷ ἐπέβλεπεν αὐτοπροσώπως τὴν ἐκτέλεσιν ποινῆς ἑκατὸν ραβδισμῶν εἰς τοὺς πόδας, ἣν ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφόν του, διότι οὗτος παρέβη ἀστυνομικήν τινα διάταξιν, τῷ μετεδόθη ἡ πληροφορία ὅτι ἡ ἐπίτοκος σύζυγός του ἐγέννησεν υἱόν, τὸν κατόπιν πλειστάκις διατελέσαντα πρωθυπουργὸν Δημήτριον Βούλγαρην. Ὁ τιμωρούμενος ἀπήγγειλεν αὐτοσχεδιάσας ἀμέσως τοὺς ἑξῆς στίχους:

Ἀδελφὲ καπετὰν Γεώργη
χάρισέ μου τὴ ζωὴ
νὰ σοῦ πῇ ὁ κόσμος ὅλος
νὰ σοῦ ζήσῃ τὸ παιδί.

Ἀλλ' ὁ χάριν τοῦ κοινοῦ παραδειγματισμοῦ ἀμείλικτος καὶ πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ὑδραῖος κοτζάμπασης διέταξεν ἀδυσωπήτως νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ ῥαβδισμός. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὁ ἀδελφός του ν' ἀπομείνῃ μὲν χωλὸς καθ' ὅλην του τὴν ζωήν, ἀλλ' οὐδεὶς νὰ τολμήσῃ ἐφεξῆς νὰ διαταράξῃ τὴν τάξιν.

Ἀντεπροσώπευε δ' ὁ κοτζάμπασης τὴν κοινότητα εἰς τὰς πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν σχέσεις της, ἐνήργει μετ' ἄλλων ἁρμοδίων προσώπων τὴν ἐκτίμησιν τῆς φορολογικῆς δυνάμεως ἑκάστου μέλους τῆς κοινότητος καὶ τὴν κατανομὴν τῶν φορολογικῶν βαρῶν, ἀγγαριῶν, καταλυμάτων, τροφοδοσιῶν, ὡς καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ προκαταβάλῃ εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν ἅμα τῇ ἀναλήψει τοῦ ἀξιώματός του.

Καμμία ἐπιβολὴ ἢ εἴσπραξις φόρου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργηθῇ χωρὶς τὴν ἄδειαν καὶ γνώμην τοῦ κοτζάμπαση. Ἡ πρὸς τοὺς Τούρκους σχέσις του εἶχε μέγα κῦρος. Πᾶσα δὲ οἱαδήποτε ἀναφορὰ ἔπρεπε διὰ μέσου τοῦ κοτζάμπαση νὰ ὑποβληθῇ πρὸς τὴν τουρκικὴν ἀρχήν. Καὶ εἰς κανένα ἄλλον δὲν ἐχρεώστει ὁ κοτζάμπασης τῆς Ἄνδρου νὰ δώσῃ λόγον τῆς διοικήσεώς του παρὰ εἰς τὸν κεχαγιᾶν τῆς σουλτανίδος, τῆς ὁποίας ἡ Ἄνδρος ἦτο ἰσόβιον τιμάριον (μαλικιανές), καὶ ἀφ' οὗ ἀπέθανεν αὕτη, εἰς τὸν Τοῦρκον μεγιστᾶνα, παρ' οὗ προνομιακῶς ἐξηρτᾶτο ἡ νῆσος. Εἰς τοῦτον δὲ μόνον ἀπέκειτο τὸ δικαίωμα νὰ τιμωρήσῃ τὸν κοτζάμπασην ἢ νὰ ἀνταμείψῃ αὐτόν.

Εἰς τὰς κοινοῦ συμφέροντος σημαντικὰς ὑποθέσεις ὁ κοτζάμπασης, πρὶν ἢ προβῇ εἰς τὴν λῆψιν οἱασδήποτε ἀποφάσεως, ἔπρεπε νὰ λάβῃ προηγουμένως καὶ τὴν γνώμην τῆς Γεροντοκρισίας, ἤτοι τῶν προκρίτων τῶν ἀποτελούντων παρ' αὐτῷ οἱονεὶ γνωμοδοτικὸν συμβούλιον. Κατ' ἔκπαλαι δὲ κρατοῦν ἔθος, συνεκάλει ὁ κοτζάμπασης ἅπαξ τοῦ ἔτους τοὺς γέροντας καὶ προεστῶτας, καὶ ἐξ ἑκάστου χωρίου δύο ἐκ τῶν προκρίτων, ὅπερ ἐλέγετο ***Σύναξις***, καὶ ἔγραφον τὰ ***τεμεσούτια*** [1], ἅτινα ὑπέγραφον οἱ ἐξ αὐτῶν γινώσκοντες γράμματα.

Ὁ κοτζάμπασης, πλὴν τῶν ὡς εἴρηται καθηκόντων του καὶ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας, εἶχε καὶ καθήκοντα τιμητοῦ, κολάζων ἀμειλίκτως πᾶσαν ἀνήθικον παρεκτροπὴν καὶ ἐκδίδων αὐστηροτάτας διατάξεις κατὰ τῆς πολυτελείας [2]. Μεγίστην δ' οἱ κοτζαμπάσηδες κατέβαλον προσπάθειαν διὰ τὴν διατήρησιν ἀθίκτων τῶν ἐθίμων, ὅμοια περίπου κατὰ τοῦτο πράττοντες τῶν παλαιῶν τῆς Ῥώμης κηνσόρων, οἵτινες ἀγρύπνως ἐπέβλεπον εἰς τὴν ἀκριβῆ τῶν ἐθίμων διαφύλαξιν. Καὶ εὐλόγως· διότι «ὑπάρχουσι παραδείγματα, λέγει ὁ Μοντεσκιού, χειρότερα τῶν ἐγκλημάτων, καὶ περισσότερα κράτη ἐχάθησαν διὰ τὴν τῶν ἐθίμων παρὰ διὰ τὴν τῶν νόμων παράβασιν» [3].

Ὁ κοτζάμπασης ἦτο ὁ πραγματικὸς διοικητὴς τῆς Ἄνδρου, διότι ὁ ἀγᾶς, ὁ ὁποῖος συνωδεύετο καὶ ὑπὸ μικροῦ ἀριθμοῦ Τούρκων στρατιωτῶν, οὐδὲν συνήθως ἐξετέλει καὶ εἰς οὐδεμίαν προέβαινεν ἐνέργειαν ἄνευ τῆς ὑποδείξεως ἢ τῆς προη-

---

[1] Ἀποφάσεις.

[2] Πρβλ. *Ἀντωνίου Λιγνοῦ*, Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Ὕδρας, τ. Δ', σ. 262 καὶ τ. Ε', σ. 151 καὶ 152.

[3] «Il y a d'exemples pires que les crimes, et plus d'États ont peri parce qu'ont a violé les moeurs que parce qu'on a violé les lois». Montesquieu, Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains.

γουμένης συγκαταθέσεως τοῦ κοτζάμπαση, ἀπέβλεπε δὲ ἡ παραμονή του ἐν τῇ νήσῳ μᾶλλον εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ σουλτάνου ἢ εἰς ἄλλην τινὰ πραγματικὴν ἐξουσίαν, διότι ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ἀπεῖχε πάσης ἀναμίξεως εἰς τὰ τῆς διοικήσεως τῆς νήσου καὶ δὲν ἐπενέβαινεν ἢ μόνον εἰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις ἢ ὁσάκις προεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐντοπίων. Κρίνων τις, λέγει ὁ σύγχρονος ἀββᾶς Δελλαρόκας, ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ εἰς τὰς νήσους διοικητικοῦ συστήματος, ἤθελε πιστεύσει ὅτι αὗται εἶναι μικραὶ δημοκρατίαι φόρου ὑποτελεῖς εἰς τὴν Τουρκίαν [1]. Δικαίως δὲ ἡ τῶν κοινοτήτων διοίκησις ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐκίνησε τὸν θαυμασμὸν καὶ ἄλλων καὶ δὴ τοῦ μεγάλου αὐτῶν ἱστορικοῦ Αὐγουστίνου Θιερρύ.

Συνέβαινεν ὅμως ἐνίοτε ὁ ἀγᾶς, δυσήνιος ὤν, νὰ ἐνεργῇ αὐτοβούλως καὶ μάλιστα καὶ νὰ ἀντιστρατεύεται τὸν κοτζάμπασην τῇ ὑποκινήσει τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ θέσις τοῦ κοτζάμπαση καθίστατο δύσκολος καὶ ἠναγκάζετο οὗτος νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυροὺς προστάτας του καὶ ἰδίως τὸν ἐκεῖ καποῦ κεχαγιᾶν τῆς Ἄνδρου, δι' οὗ κατώρθωνε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ἀτιθάσσου ἀγᾶ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλου περισσότερον πειθηνίου καὶ συμβιβαστικοῦ, κατόπιν μάλιστα δδηγιῶν τὰς ὁποίας ἐλάμβανεν οὗτος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐνισχυομένων καὶ διὰ τῶν πολυειδῶν περιποιήσεων καὶ τῶν ἑκάστοτε παρεχομένων εἰς αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ κοτζάμπαση φιλοδωρημάτων, ἰδίως εἰς παντὸς εἴδους τρόφιμα καὶ ποτά.

Ἐκπροσωπῶν ὁ κοτζάμπασης τὴν νῆσον εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς σχέσεις εἰσέπραττε τοὺς φόρους, ἐξέδιδε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῶν τεσσάρων τῆς νήσου διαμερισμάτων καὶ τοὺς πρωτόγερους τῶν διαφόρων χωρίων

[1] Abbè Della Rocca, vicaire général de Syra, Traité complet sur les abeilles etc à Syra, île de l'Archipel, précédé d'un précis historique et économique de cette île, Paris 1790, τ. 1-3.

καὶ ἐνήργει ἐν γένει πᾶσαν διοικητικὴν πρᾶξιν. Αὐτὸς ἦτο τὸ ὄργανον, δι' οὗ διεβιβάζοντο πρὸς τοὺς κατοίκους αἱ διαταγαὶ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, αὐτὸς ἐκράτει τὴν ἐπίσημον ἀλληλογραφίαν καὶ τὰ ἀρχεῖα καὶ αὐτὸς παρελάμβανε καὶ ἐξετέλει τὰ φιρμάνια τοῦ σουλτάνου καὶ τὰ ἄλλα ἑκάστοτε ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων ἐκδιδόμενα πουγιουρουλδιά.

Ὁ κοτζάμπασης διεξάγων τὰς ὑποθέσεις τῆς δικαιοδοσίας του δὲν συνεννοεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπ' εὐθείας μετὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτόθι καπουκεχαγιᾶ (ἐπιτρόπου παρὰ τῇ Πύλῃ) τῆς Ἄνδρου, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἐπισήμων ὁμογενῶν. Διώριζε δὲ τὸν καπουκεχαγιᾶν τῆς Ἄνδρου τὸ πρῶτον μὲν ὁ διευθυντὴς τῶν αὐτοκρατορικῶν ναυπηγείων, ἀντιπροσωπεύων τὴν Σὰχ Σουλτάναν, τῆς ὁποίας τιμάριον ἦτο ἡ Ἄνδρος, κατόπιν δέ, θανούσης τῆς Σὰχ Σουλτάνας, ὁ δεφτερδάρης τοῦ Ἰράτι Τζετίτι Χουμαγιοὺν καὶ τελευταῖον ὁ Ζαραπχανὲ Ἐμίνης, ὑφ' οὓς ὑπήγετο προνομιακῶς ἡ Ἄνδρος. Ὤφειλε δ' ἡ νῆσος νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν διοριζόμενον καπουκεχαγιᾶν αὐτῆς δι' ἐπισήμου ἐγγράφου, ὑποσχομένη νὰ ἐμβάζῃ ἐγκαίρως εἰς αὐτὸν διὰ τοῦ κοτζάμπασή της τοὺς εἰς αὐτὴν ἀναλογοῦντας φόρους. Εἶχε δὲ σπουδαῖα καθήκοντα καὶ σημαντικὴν εὐθύνην ὁ καπουκεχαγιᾶς· διότι αὐτὸς συνυπέγραφε μετὰ τοῦ κοτζάμπαση τὰ χρεωστικὰ ὁμόλογα τὰ παραδιδόμενα ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τοὺς ἐτησίους φόρους, τοὺς ὁποίους ἡ νῆσος ὑπεχρεοῦτο νὰ καταβάλῃ, ὑπέσχετο δὲ ἀλληλεγγύως μετὰ τοῦ κοτζάμπαση νὰ πληρώσῃ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναγραφόμενα ποσὰ εἰς τὴν καθοριζομένην δι' ἕκαστον τούτων προθεσμίαν. Ὅλων δὲ τῶν χρεωστικῶν τούτων ὁμολόγων κατάλογον συνέταττεν ὁ καπουκεχαγιᾶς καὶ ὑπεγράφετο εἰς αὐτὸν ὁ κοτζάμπασης, ὑποσχόμενος νὰ καταβάλῃ ἐμπροθέσμως, εἰς ἐναντίαν δὲ περίστασιν νὰ πληρώνῃ τόκον, δι' ὅσας δὲ προπληρωμὰς (πεσινάτα) εἶχε κάμει ὁ καπουκεχαχιᾶς τῷ ἔδιδεν ὁ κοτζάμπασης ὁμόλογον, δι' οὗ ὑπέσχετο νὰ τῷ ἐμβάσῃ ταύτας μετὰ τὴν εἰς Ἄνδρον ἐπιστροφήν του, πληρώνων ὡσαύτως καὶ τὸν τόκον τῆς ὑπερημερίας. Καπουκεχαγιάδες τῆς Ἄνδρου διετέλεσαν ὁ Ἰάκωβος Ἀργυ-

ρόπουλος[1], ὁ Μπατῖκος Λαπιέρος (1789 καὶ 1790), ὁ Νικόλαος Λογοθέτης Καστρινὸς (1799, 1804, 1806, 1807), ἐν ἔτει δὲ 1820 ὁ χατζῆ Πανανὸς Θεοδοσίου, ὅστις κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ἐν Κωνσταντινουπόλει θυμάτων τῆς τουρκικῆς θηριωδίας[2].

Ἡ ὑποχρέωσις, τὴν ὁποίαν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἀνελάμβανεν ὁ κοτζάμπασης δίδων ἐπ' ὀνόματί του χρεωστικὰ ὁμόλογα εἰς τὸν καπουκεχαγιᾶν διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἐτησίων φόρων καὶ διὰ τὰς προπληρωμάς, σκοπὸν κυρίως εἶχε νὰ προλαμβάνῃ πᾶσαν τυχὸν ἀμέλειαν, ἀδιαφορίαν ἢ καὶ δυστροπίαν τοῦ κοτζάμπασι, ὅστις ἦτο ἐνδεχόμενον μετὰ τὴν εἴσπραξιν νὰ μὴ ἐμβάσῃ τὰ χρήματα πρὸς ἐξόφλησιν τοῦ χρέους τῆς νήσου, ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ ταῦτα εἰς ἄλλας τυχὸν ἀνάγκας αὐτῆς. Διὰ τοῦ μέτρου τούτου κατωρθώθη νὰ μὴ ἔχῃ κανὲν χρέος, διότι, ἅμα ὁ κοτζάμπασης εἰσέπραττε τοὺς φόρους, ἡ νῆσος ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ἀπὸ πᾶσαν περὶ τούτου ὑποχρέωσιν καὶ ὑπόλογος ἦτο μόνος ὁ κοτζάμπασης καὶ ἡ περιουσία του. Καὶ δὲν ὑπάρχει παράδειγμα κοτζάμπασι μὴ ἀποτίσαντος ἐγκαίρως καὶ εἰς τὸ ἀκέραιον τὰς φορολογικὰς ὑποχρεώσεις τῆς νήσου. Εἰς τοῦτο δ' ὀφείλει καὶ τὴν πλήρη οἰκονομικὴν καταστροφήν του ὁ προτελευταῖος κοτζάμπασης τῆς Ἄνδρου Μιχαὴλ Βασιλείου Καΐρης, διότι προκαταβαλὼν ἐξ ἰδίων τοὺς φόρους τῆς νήσου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὀλίγον ὕστερον παυθεὶς πρὶν ἢ προλάβῃ λόγῳ τῆς ἐκραγείσης ἐπαναστάσεως νὰ *στρώσῃ τεφτέρι*, τουτέστι νὰ συντάξῃ τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους καὶ νὰ εἰσπράξῃ τοὺς προκαταβληθέντας ὑπ' αὐτοῦ φόρους, ἀπώλεσεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του, ἀπομείνας πένης καὶ ἄνέστιος μέχρι τοῦ μετὰ πολλὰ ἔτη ἐπελθόντος θανάτου του.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν φόρων ὁ κοτζάμπασις παρεῖχε καὶ ἰδιαίτερον χρηματικὸν δῶρον εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Σὰχ Σουλτάνας σημαντικῆς ποσότητος. Ἔτσι κατὰ χρεωστικὸν ὁμόλογον τῆς 16 δεκεμβρίου 1789, οἱ τότε κοτζαμπάσηδες Ἄνδρου Λορέντζος Καΐρης καὶ Γεώργιος Κονδύλης ὑπέσχοντο ὅτι μαζὶ μὲ τὸ ἐμπρὶ τῆς νήσου θὰ ἔστελλον ἰδιαιτέρως καὶ γρόσια 3,000 «πρὸς τὸν ἐνδοξότατον Γιουσοὺφ ἐφέντην, σουλτὰν κιαχαγιασὴ τῆς ὑψηλοτάτης Σὰχ Σουλτάνας». Τὸ χρεωστικὸν δὲ τοῦτο ὁμόλογον ὑπογράφουσι συνυποσχόμενοι, πλὴν τῶν ἀναφερθέντων κοτζαμπάσηδων, καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες Μιχαὴλ Λορέντζου Καΐρης, Πέτρος Καΐρης, Νικόλαος Μπίστης, ἐπίτροπος τοῦ Ἐπάνω Κάστρου, ὁ προμνημονευθεὶς γραμματικὸς τοῦ Ἐπάνω Κάστρου Ἀντώνιος Καμπάνης, Σταματέλος Μπίστης, Δημήτριος Πολέμης, Λεονάρδος Ῥοΐδης, Λεονάρδος Μπίστης, Βασίλειος Καΐρης καὶ Γεώργιος Ντελλαγραμμάτικας.

Τοὺς κοτζαμπάσηδες δριμύτατα χαρακτηρίζουσι καὶ ξένοι καὶ ἡμέτεροι. «Οἱ Ἕλληνες, γράφει ὁ Θόρντων, ἔχουν τοὺς μεγαλυτέρους ἐχθρούς των ἐντὸς αὐτῶν τῶν κόλπων των. Οὗτοι δὲ εἶναι οἱ κοτζαμπάσηδες, Ἕλληνες κυλιόμενοι πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Τούρκου, φορολογοῦντες δὲ σκληρότατα ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὤφειλον ν' ἀγαπῶσι καὶ παρηγορῶσιν. Ἕνεκα τῆς ἀναιδείας, τῆς ἀγερωχίας καὶ τῆς ἐξόχως χαρακτηριζούσης αὐτοὺς δουλοφροσύνης ἐχώρισαν ἑαυτοὺς ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Τὸ ἔκφυλον τοῦτο γένος ἔχει ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῶν δούλων. Εἰς τὰς ἐκκλησίας κατέχουσι τὴν πρώτην παρὰ τῷ ἐπισκοπικῷ θρόνῳ ἕδραν καὶ ἀναπτύσσοντες φαρισαϊκὴν ὑποκρισίαν μετὰ ὑπεροψίας ἀρέσκονται ἐξαγοράζοντες ἐλεεινὴν πρωτοκαθεδρίαν ἀντὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν συμπατριωτῶν των. Ὑπὸ τὴν μάχαι-

[1] Βλ. περὶ αὐτοῦ *[Ἰω. Ἰσιδωρίδου Σκυλίτση]*, Ἰάκωβος Ἀργυρόπουλος (μετ' εἰκόνος του), ἐν τῷ ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ «Μυρία Ὅσα», ἔτ. Β' (1869), σ. 188-190.— *Σπυρ. Π. Λάμπρου*, Ἀργυροπούλεια, ἐν Ἀθήναις 1910. Ὁ πλειοτάκις ἐκλεγεὶς βουλευτὴς Ἄνδρου καὶ πληρεξούσιος εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις τῷ 1862 συνελθοῦσαν Β' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικὴν Συνέλευσιν Νικόλαος Α. Μαυροκορδάτος ἦτο ἐκ μητρὸς ἔγγονος τοῦ Ἰακώβου Ἀργυροπούλου, πατρὸς τοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν διατελέσαντος Περικλ. Ἀργυροπούλου.

[2] *Ν. Σπηλιάδου*, Ἀπομνημονεύματα, τ. Α', Ἀθήνησι 1851, σ. 98.

ραν τοῦ Τούρκου ὁ Ἕλλην εἶναι δοῦλος, ὑπὸ τὴν δύναμιν ὅμως τοῦ συμπατριώτου του κοτζάμπαση ἀπογυμνοῦται ὢν ἑκατοντάκις δυστυχέστερος» [1].

Ὁ Οὐΐλλιαμ Τζέλλ, γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικῆς πρεσβείας, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ταξιδεύσας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως γνωρίσας τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων, γράφει ὅτι οἱ κοτζαμπάσηδες ἦσαν μάστιξ τοῦ λαοῦ καὶ ἀληθεῖς τύραννοι, ὡς καθῆκόν των δ' ἔχοντες καὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων τοῦ δημοσίου εἰσέπραττον παρανόμως παρὰ τῶν ῥαγιάδων πάμπολλα, νοσφιζόμενοι ταῦτα. Καὶ διὰ νὰ μὴ ἐνοχλῶνται ἀπὸ τοὺς πασάδες ἐδωροδόκουν αὐτούς. Ἀπὸ τὰς παρανόμους δὲ ταύτας εἰσπράξεις καὶ ἄλλας αὐθαιρεσίας των ἐπλούτουν καθιστάμενοι σὺν τῷ χρόνῳ τολμηρότεροι εἰς τὰς παρανομίας καὶ αὐθαιρεσίας των. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ συγκομισθεὶς πλοῦτος καὶ αἱ συνεχιζόμεναι καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις των ἐσκανδάλιζον τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάτρωνα τοῦ τόπου. Ἡ ἀλαζονεία των προεκάλει τὴν ἀγανάκτησιν τῶν κατοίκων, αἱ δὲ πολυάριθμοι αἰτιάσεις τῶν θυμάτων τῆς ἁπληστίας των παρεῖχον πάντοτε εὔλογον ἀφορμὴν πρὸς τιμωρίαν των. Καὶ ὅταν τὸ ποτήριον τῶν ἀνομημάτων των ὑπερεπληροῦτο, μαρτυρίαι ποικίλων ἐγκλημάτων δὲν ἔλειπον ἐκ μέρους τῶν ζηλοτύπων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀδικηθῆ παρ' αὐτῶν, καὶ ὁ ἔνοχος ἐξέπιπτε τῆς ἀρχῆς, ἐξωρίζετο συχνὰ καὶ οὐχὶ σπανίως καὶ ἐθανατοῦτο κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος φαίνεται μὲν εἰς ἕνα ξένον αὐθαίρετος, δὲν ἦτο ὅμως καὶ ἀδικαιολόγητος. Δὲν περιορίζεται δ' εἰς γενικότητας ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης, ἀλλὰ συγκεκριμένως ἀναφέρει καὶ ὀνόματα κοτζαμπάσηδων πλουτησάντων, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν των, ἐξ ἁρπαγῶν καὶ ἐκβιασμῶν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας των. Ὁ Τζὲλλ γράφει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀναμεταξύ των ἔλεγον ὅτι τρεῖς ἦσαν αἱ πληγαὶ

[1] Th. Thornton, État actuel de la Turquie, τ. Β', Paris 1812, σ. 437.

τοῦ τόπου των, οἱ ἐπίσκοποι (πρῶτοι οὗτοι), οἱ κοτζαμπάσηδες (δεύτεροι) καὶ οἱ Τοῦρκοι τελευταῖοι! [1].

Αὐστηρότατα γράφει κατὰ τῶν κοτζαμπάσηδων καὶ ὁ Πουκεβίλ [2], ἀμείλικτος δὲ κατ' αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλεϋ, ἄριστα γινώσκων τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς.

Ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμετέρων, τῶν μετὰ κύρους δυναμένων νὰ ἀποφανθῶσιν, αἱ περὶ κοτζαμπάσηδων κρίσεις εἶναι ἐπίσης δυσμενέσταται. Ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν γράφει, ὅτι οἱ προεστῶτες μήτε κατὰ θεωρίαν μήτε κατὰ πρᾶξιν ἐγνώρισάν ποτε τὴν δικαιοσύνην [3]. Εἰς τὴν ἰδίαν δ' ἐπιστολὴν ὀνομάζει τοὺς ἰδίους «*τουρκοπροεστῶτας*». Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης εἰς τὰς ἐκδοθείσας τῷ 1821 προκηρύξεις του ἐχαρακτήριζε τοὺς προεστῶτας ὁμοίους τῶν Τούρκων καὶ ἀξίους τοῦ μίσους τοῦ πάσχοντος λαοῦ [4]. Αὐτὸς δ' ὁ Καποδίστριας τοὺς κοτζαμπάσηδες ὠνόμαζε «*Τούρκους φέροντας ὄνομα χριστιανῶν*» [5]. Τίποτε χαρακτηριστικώτερον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ οἱ λόγοι ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων κοτζαμπάσηδων τῆς Πελοποννήσου, τοὺς ὁποίους εἶπε πρός τινα τῶν φιλελλήνων, ὅστις καὶ τοὺς ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του. Σφετερισθείς, γράφει οὗτος, τὸν οἶκον γείτονός του γεωργοῦ, καὶ ἐμοῦ μεσολαβοῦντος νὰ τὸν ἐπιστρέψῃ, ἐζήτει νὰ μὲ καταπείσῃ ὅτι ἐδικαιοῦτο νὰ τὸν σφετερισθῇ. Τότε ἐγὼ εἶπον πρὸς αὐτόν: «Ἐὰν ἦτο ἰδικός σας, διατί δὲν τὸ ἀποδεικνύετε νομίμως καὶ δὲν ἀπαιτεῖτε αὐτὸν διὰ τοῦ δικαστηρίου;»

— Ἐγὼ νὰ ὑπάγω εἰς τὸ δικαστήριον; ἀπεκρίθη ὁ κο-

[1] William Gell, Narrative of a journey in the Morea, London, 1823, σ. 68.

[2] Pouqueville, Voyage en Morée etc., τ. Α', σ. 237.

[3] *Π. Μ. Κοντογιάννη*, Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆν ἐν «Χιακοῖς Χρονικοῖς», τεῦχ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1923.

[4] *Σπ. Τρικούπη*, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. Β', σ. 81 ἔκδ. Γ' (ἐν Ἀθήναις, 1888).

[5] *Σπ. Τρικούπης*, ἔνθ. ἀν., τ. Δ', σ. 215.

τζάμπασης, εἷς ἀνὴρ τῆς θέσεώς μου νὰ γίνῃ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ἴσος μ᾽ ἕνα τέτοιον παλῃάνθρωπον;

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἰδέαι τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων περὶ δικαιοσύνης ἐν μέσῳ λαοῦ, ὅστις ἐξερχόμενος τῆς δουλείας τοῦ Σουλτάνου εἶχε πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Καποδιστρίου ἑκατὸν ὁμοίους χριστιανοὺς τυράννους.

Πολλὴ δ᾽, ὡς γνωστόν, ἦτο καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Κοραῆ ἡ ἀγανάκτησις καὶ ἀπέχθεια κατὰ τῶν κοτζαμπάσηδων, τῶν ὁποίων τὸν χαρακτῆρα πλειστάκις ἐστιγμάτισε καὶ ἀπεικόνισε διὰ τῶν μελανωτέρων χρωμάτων [1].

Ἐν τούτοις, δίκαιον εἶναι νὰ μὴ παρίδωμεν καὶ τὰς ὄχι ἀσημάντους ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας πολλοὶ ἐκ τῶν κοτζαμπάσηδων προσέφερον κατὰ τὴν ἀλησμόνητον ἐκείνην περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Οὐδείς ποτε ἄρχων εἶχε τηλικαύτην εὐθύνην καὶ τοσοῦτον ὑπεράνθρωπα βάρη ὅσα εἶχον οὗτοι ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλευουσῶν κοινοτήτων. Πρὸς τοὺς Τούρκους ὤφειλον νὰ εἶναι ὑποχρεωτικοί, θωπευτικοί, φαιδροί, εὐπειθεῖς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀξιοπρεπεῖς· πρὸς τὸν κλῆρον εὐλαβέστατοι, ἀλλὰ συγχρόνως ἐπιφυλακτικοί· πρὸς τὸν λαὸν προστατευτικοί, συμβουλευτικοί, παραμυθητικοί, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ

[1] *Α. Κοραῆ*, Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὑρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικούς, ἐν Ρώμῃ (γρ. Παρισίοις) ᾳχψη΄. Βλ. ὡσαύτως περὶ κοτζαμπάσηδων καὶ εἰς τὰ ἑξῆς ἔργα: *Ι. Α. Καποδιστρίου*, Ἐπιστολαί, μετάφρ. ἐκ τοῦ γαλλικοῦ παρὰ Μ. Γ. Σχινᾶ, τ. Δ΄, Ἀθήνῃσι 1841, σ. 890 κ.ἑ. — *Α. Ζ. Μάμουκα*, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, τ. ΙΑ΄, σ. 314 κ.ἑ. — *Ἰω. Φιλήμονος*, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σ. 42 κ.ἑ. — *Ν. Σπηλιάδου*, Ἀπομνημονεύματα συνταχθέντα διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν νέαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, τ. Α΄, Ἀθήνῃσι 1851, σ. 209 κ.ἑ. — *Φωτίου Χρυσανθοπούλου ἢ Φωτάκου*, πρώτου ὑπασπιστοῦ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκδοθέντα ὑπὸ Σταύρου Ἀνδροπούλου, ἀρεοπαγίτου, τ. Α΄, σ. 32 κ.ἑ. — Jurien de la Gravière, Ἱστορία τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, κυρίως τοῦ ναυτικοῦ, σ. 101 ἑλλην. μεταφρ. Κ. Ν. Ρόδου. — *Κωνστ. Ν. Σάθα*, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήνῃσι, 1869, σ. 629 καὶ 634.

αὐστηροί. Καὶ ἐνῷ ἀφ᾽ ἑνὸς ἦσαν κυβερνῆται, προμηθευταί, διαχειρισταί, προστάται, συνήγοροι καὶ συμβιβασταί, ἀφ᾽ ἑτέρου ἦσαν καὶ διαρκεῖς ὅμηροι, μέλλοντες νὰ δώσωσι καὶ διὰ τῆς ζωῆς των αὐτῆς λόγον καὶ τῆς φαντασιωδεστέρας ἔστω παρεκτροπῆς. «Εὐθὺς ἐσεῖς οἱ κοτζαμπάσηδες ἔχετε νὰ δώσετε ἀπολογίαν μὲ τὸ κεφάλι σας». Εἶναι φράσις ἀποσπασθεῖσα ἐκ φιρμανίου.

Ἀλλ᾽ ὅπως παντοῦ καὶ καθ᾽ ὅλας τὰς ἐποχὰς οἱ ἀναλαμβάνοντες δημόσια ἀξιώματα δὲν ἵστανται πάντοτε εἰς τὸ ὕψος αὐτῶν, ἔτσι καὶ μεταξὺ τῶν κοτζαμπάσηδων ὑπῆρξαν πολλοὶ ὑποδεέστεροι τῆς ἀποστολῆς των, ἐν συνόλῳ ὅμως διετήρησαν οὗτοι εἰς τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς διὰ τῆς εὐφυΐας, ἱκανότητος καὶ φιλοπατρίας των τὰ προνόμια τῶν κοινοτήτων, ἀμβλύνοντες τὴν πίεσιν τοῦ κατακτητοῦ καὶ τιθασσεύοντες διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτῶν τοὺς Τούρκους διοικητάς, τοὺς ὁποίους μάλιστα πολλάκις ἦγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἔγραφον ἐν Ἄνδρῳ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

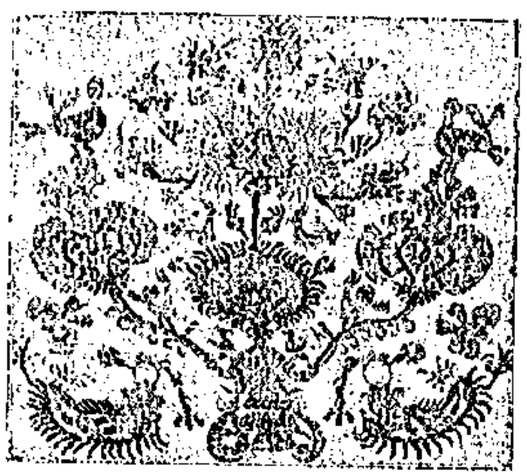

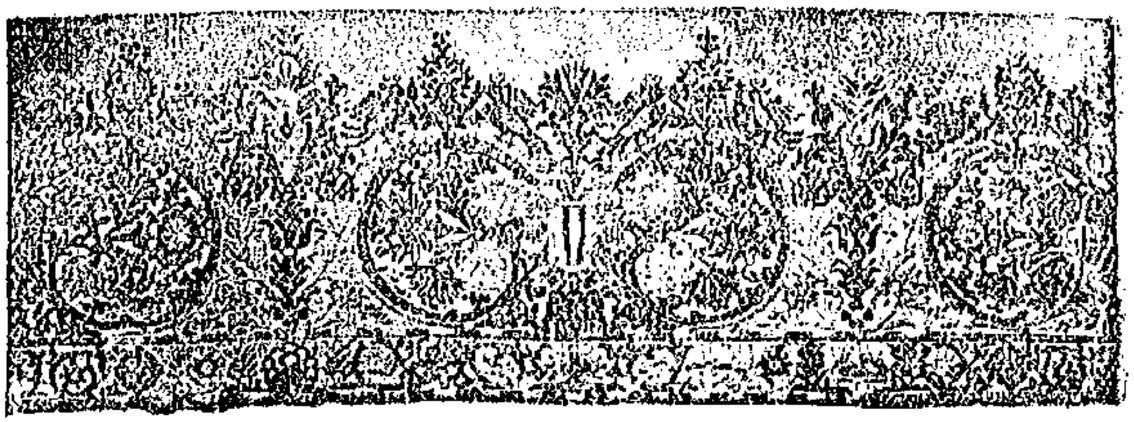

ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

(ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ)

ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗΣ

Γιὰ κεῖνον ποὺ διψάει γλυκὸ τὸ δροσερὸ πιοτὸ
στὴ ζέστα τοῦ καλοκαιριοῦ· καλότυχοι καὶ οἱ ναῦτες
ὅταν τοὺς βρῇ στὴ χειμωνιὰν ὁ ζέφυρος τ' Ἀπρίλη . . .
Μὰ πειὸ γλυκύτερο ἀπ' αὐτά: νὰ σκεπαστοῦν καὶ νὰ κρυφτοῦν
στὴν ἴδια χλαίνη ἐρωτικὰ κ' οἱ δυὸ οἱ ἀγαπημένοι,
γιατὶ ἔτσι θὰ λατρεύουνε μαζὶ τὴν Ἀφροδίτη . . .

ΡΟΥΦΙΝΟΣ

Ὁ Πραξιτέλης τί ἔγινε; Τὰ χέρια τοῦ Πολύκλειτου,
ποὺ πρῶτα χάριζαν πνοὴ στὴν τέχνη, ποῦ εἶναι τώρα;
Καὶ ποιὸς τὰ εὐωδερὰ μαλλιά, τ' ἀστραφτερὰ τὰ μάτια σου
καὶ τὸν ὁλάσπρο σου λαιμό, ποιὸς ὅμοια θὰ τὰ πλάσῃ;
Ποῦναι οἱ τεχνίτες οἱ ἄξιοι κ' οἱ γλύπτες οἱ καλοί;
Ὡραία ἐσύ — καὶ σοῦπρεπε ναὸς λατρείας ἐσένα,
καθὼς ὑψώνουνε ναοὺς γιὰ τῶν θεῶν τ' ἀγάλματα . . .

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΚΑΜΑΡΕΖΑ

«Τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ τῆς γῆς».
(Γέν. θ, 13).

βρεχε πολὺ δυνατά.

Τὰ παιδάκια φοβισμένα ἀπ' τὶς βροντὲς καὶ τὶς ἀστραπὲς κοίταζαν ἀνήσυχα τὸν οὐρανό, ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ σκολειοῦ.

Ἦταν μαῦρος, πίσσα. Τέσσερις ἡ ὥρα καὶ φαινόταν νύχτα.

Τὰ πιὸ μικρὰ συμμαζεμένα στὶς γωνιὲς ἔκλαιγαν. Τὰ μεγαλύτερα ἔκαμαν πὼς δὲν φοβόντουσαν, μὰ ἡ καρδούλλα τους τό 'ξερε.

Πέρασε κάμποση ὥρα κι' ἄξαφνα ἄρχισε νὰ ξανοίγῃ κατὰ τὴ δύσι. Σίγουρο σημάδι στὸ νησί μας, πὼς πέρασε τὸ μπουρίνι.

Μερικὰ ἀπ' τὰ πιὸ μεγαλύτερα παιδιὰ ξεθάρρεψαν καὶ βγῆκαν ὄξω στὸ πλατύσκαλο τοῦ σκολειοῦ.

Κοίταξαν τριγύρω κι' ἀμέσως ἔβαναν τὶς φωνές: «Βγῆκε ἡ καμάρεζα! βγῆκε ἡ καμάρεζα!»

Ὁ ἥλιος εἶχε βγῆ. Γυρμένος στὴ δύσι ἔρριγνε τὶς ἀκτῖνές του στὰ σύννεφα, πού, σὰν φοβισμένα, ἔτρεχαν γλήγορα πρὸς τὴν ἀνατολή. Τὰ κυνηγοῦσε ὁ πουνεντομαΐστρος.

Σένα κομμάτι τ' οὐρανοῦ, ποὺ ἦταν πιὸ ἐλεύτερο ἀπὸ

σύννεφα, μὰ σκεπασμένο μ' ἀθούρα, εἶχε φανῆ ζωηρὴ ἡ ***καμάρεζα***.

Σὲ μιὰ στιγμὴ ἄδειασε τὸ σκολειό. Ὅλα τὰ παιδάκια ξεχύθηκαν ὄξω. Χτυπῶντας τὰ χεράκια τους φώναζαν ὅλα χαρούμενα: «Ἡ καμάρεζα! ἡ καμάρεζα!».

Τὰ πιὸ μικρὰ ἴσως νά βλεπαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ οὐράνιο αὐτὸ φαινόμενο.

Μ' ἀνοιχτὰ τὰ στοματάκια τους καὶ μὲ γουρλωμένα τὰ ματάκια κοίταζαν τὴν καμάρεζα.

Τὶ νὰ σκεπτόντουσαν ἄραγε;

Ἴσως ὅ,τι κ' οἱ παναρχαιοι πρόγονοί τους, ὅταν, μὲ σχηματισμένο πιὰ τὸ λογικό, πρωτάρχισαν νὰ παρατηροῦν τὴ φύσι καὶ νὰ σκέπτωνται γιὰ τὶς αἰτίες ἐκείνων ποὺ γινόντουσαν τριγύρω τους.

Ὅταν ἔβλεπαν, πὼς ὕστερα ἀπ' τὴ θύελλα, ποὺ, ὅπως μᾶς λέει ἡ μυθολογία, τὴν ἔπαιρναν γιὰ καυγᾶ τῶν ***καλῶν*** θεῶν μὲ τοὺς ***κακοὺς*** ἢ γιὰ ἐκδήλωσι τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, παρουσιαζότανε στὸν οὐρανὸ τὸ ὡραῖο, μὰ καὶ περίεργο φαινόμενο, ἦταν φυσικὸ νὰ σχηματίσουν τὴν ἐντύπωσι, πὼς αὐτὸ ἐρχότανε σὰν εἰδοποίησι, πὼς οἱ κακὲς ὧρες πέρασαν.

Πῶς τ' ὠνόμασαν στὴν ἀρχὴ εἶναι φυσικὸ νὰ μὴν τὸ ξέρουμε. Ὁ καθένας βέβαια θὰ τοῦ ἔδωσε τ' ὄνομα ἀνάλογα μὲ τὴν ἐντύπωσι, ποὺ τοῦ πρωτόκανε.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἰνδοὶ τοῦ ἔδωσαν διάφορα ὀνόματα. Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι τό' παν «*Indra yu dha*» (βέλος τοῦ Ἴνδρα), ἄλλοι «*Indra dhanus*» (τόξον τοῦ Ἴνδρα), ἄλλοι «*Indra Câpan*» (τόξον ⟨κεκαμμένον⟩ τοῦ Ἴνδρα) κι' ἄλλοι ἀλλοιῶς.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τ' ὠνόμασαν ***ἶριδα***.

Τί ἐσήμαινε στὴν ἀρχὴ ἡ λέξις μᾶς εἶναι ἄγνωστο.

Ὁ Πλάτων, στὸν Κρατύλο (408 β), λέει «καὶ ἥ γε ***Ἶρις ἀπὸ τοῦ εἴρειν*** ἔοικε κεκλημένη, ὅτι ἄγγελος ἦν».

Ἐσήμαινε δὲ τὸ ***εἴρω*** στὸν Ὅμηρο: ***λέγω, ὁμιλῶ,*** μὰ καὶ ***ἀναγγέλλω, γνωστοποιῶ***.

Ὁ Εὐστάθιος (391, 25) μᾶς λέει: «τὴν Ἶριν ὁ μὲν μῦθος δαίμονα χρυσόπτερον βούλεται εἶναι ***εἴρουσαν***, ὅ ἐστιν ἀγγέλλουσαν τὰ τῶν θεῶν... διὸ καὶ ἀπὸ τοῦ τοιούτου ***εἴρω*** παράγεται».

Καὶ παρακάτω (555,30) προσθέτει, ὅτι ἡ Ἶρις κι' ὁ Ἑρμῆς «ἄγγελοί εἰσι καὶ ἀμφότεροι· διὸ καὶ ἀπὸ τοῦ ***εἴρω*** τὸ ***ἀγγέλλω*** ἐτυμολογοῦνται, ἀρετὴ δὲ ἀγγέλου τὸ τάχος».

Ἄλλοι ὅμως τὸ σχετίζουν τ' ὄνομα μὲ τὸ ρῆμα ***εἴρω***, ποὺ φανέρωνε ***συνδέω, συνάπτω*** κ.τ.τ.

Μερικοὶ τὸ ἐσχέτισαν μὲ τὸ ***ἔρις*** διὰ «τὰς ἐν τῷ οὐρανῷ ἔριδας» (Ἡσύχιος στὴ λέξι Ἶρις)· ἄλλοι πάλι μὲ διάφορες λέξεις καὶ ρίζες, ὅπως λ.χ. μὲ τὸ *Fιςρις* (=ὑπηρέτις καὶ τόξον), μὲ τὸ *Fῖρις* ποὺ συγγενεύει μὲ τὸ via (ὁδὸς) viator (ὁδοιπόρος), μὲ τὴν ρίζαν *Fει*, μὲ τὴν ρίζαν vis (κυρτοῦν), μὲ τὸ *Fίεσθαι* (πορεύεσθαι, τρέχειν) κι' ἄλλα.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν ξέρουμε τὴν πραγματικὴ ἀρχὴ τῆς λέξεως. Ἡ ἐτυμολογία της εἶναι ἀκόμη ἀμφίβολη καὶ σκοτεινή.

Ἂς δοῦμε τώρα, πῶς τὴν πῆραν ὡς φαινόμενο καὶ τί σημασία τῆς ἔδωσαν.

Ὁ Ὅμηρος στὴν Ἰλιάδα (Λ 27) μᾶς λέει, ὅτι πάνω στὸ θαυμάσιο θώρακα τοῦ Ἀγαμέμνονος, μπροστὰ στὸ λαιμό, ἁπλωνόντουσαν ἔξι «κυάνεοι δράκοντες... | ***Ἴρισσιν*** ἐοικότες, ἅστε Κρονίων | ἐν νέφεϊ στήριξε, ***τέρας μερόπων ἀνθρώπων***».

Ἀλλοῦ πάλι (Ρ 547) ἀναφέρει, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ γιὰ νὰ εἰσχωρήσῃ στὸ στρατόπεδο τῶν Ἀχαιῶν, χωρὶς νὰ τὴν δοῦν, σκεπάσθηκε «πορφυρέῃ νεφέλῃ» ποὺ ἔμοιαζε μὲ τὴν Ἶριδα:

«ἦϋτε ***πορφυρέην Ἶριν*** θνητοῖσι τανύσσῃ
Ζεὺς ἐξ οὐρανόθεν, ***τέρας ἔμμεναι ἢ πολέμοιο***
ἢ καὶ χειμῶνος δυσθαλπέος, ...

Καὶ στὰ δυὸ χωρία ὁ ποιητὴς μᾶς δίνει νὰ ἐννοήσουμε, ὅτι οἱ σύγχρονοί του τὴν ἐμφάνισι τῆς Ἶριδος τὴν θεωροῦ-

σαν «τέρας», σημεῖον ποὺ προέλεγε ἴσως κι᾽ ἄλλα, μὰ καὶ πόλεμον καὶ χειμῶνα δυσκολοπέραστο.

Στὴν Ὀδύσσεια δὲν βρῆκε ἁφορμὴ νὰ ἀναφέρῃ οὔτε κἂν τ᾽ ὄνομά της.

Ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος μᾶς φανερώνει ἀκόμα, ὅτι οἱ σύγχρονοί του εἶχαν προσωποποιήσει τὸ οὐράνιο φαινόμενο καὶ τό ᾽χαν κάνει ***ἄγγελον*** τῶν θεῶν, ποὺ ἔφερνε τὶς παραγγελίες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, καὶ πρὸ πάντων τῆς Ἥρας, στοὺς ἄλλους θεούς, μὰ κἄποτε καὶ στοὺς ἀνθρώπους.

Τὴν ὀνομάζει ***ἄγγελον*** καὶ ***μετάγγελον, Διὸς ἄγγελον, ἄγγελον ἀθανάτων,*** καὶ τὴν στολίζει μὲ τὰ ἐπίθετα ***ἀελλόπος, ποδήνεμος, πόδας ὠκέα, ποδάρκης, ταχεῖα, χρυσόστερος.***

Χάρις στὴν ἐξαιρετικὴ ταχύτητά της τὴν στέλνουν παντοῦ ὅπου εἶναι ἀνάγκη: «Βάσκ᾽ ἴθι, Ἶρι ταχεῖα» (τρέχα γλήγορα, Ἶρι ταχεῖα) εἶναι ἡ συνηθισμένη γι᾽ αὐτὴν παρακέλευσις.

Στοὺς θεοὺς παρουσιάζεται σᾶν ***ἄγγελος θεῶν***· στοὺς ἀνθρώπους μὲ μορφὴ ἀνθρώπινη. Ἀνάμεσα στοὺς Τρῶας παίρνει τὴ μορφὴ τοῦ Πολίτου, τοῦ παιδιοῦ τοῦ Πριάμου (Β 791), στὴν Ἑλένη παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφὴ τῆς Λαοδίκης, τῆς κόρης ταῦ ἴδιου (Γ 121).

Ὅταν ἡ Ἀφροδίτη πληγώθηκε ἀπ᾽ τὸν Διομήδη καὶ τρομαγμένη ζήταε ἀπ᾽ τὸν Ἄρη τὸ ἅρμα του, γιὰ ν᾽ ἀνεβῇ στὸν Ὄλυμπο, ἡ Ἶρις ἔτρεξε, ἔπιασε τὰ ἡνία καὶ «μάστιξεν ἐλάαν» τοὺς «χρυσάμπυκας ἵππους» (Ε 365).

Πρόθυμα γίνεται ἡνίοχος γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὴ θεά, ποὺ ὑπέφερε περισσότερο ἀπ᾽ τὸ θυμό της παρὰ ἀπ᾽ τοὺς πόνους τῆς πληγῆς.

Ὁ νεκρὸς τοῦ Πατρόκλου εἶναι ἐπάνω στὴν πυρά, μὰ δὲν καίεται, γιατὶ δὲ φυσάει διόλου (Ψ 192).

Οἱ ἄνεμοι εἶναι καθισμένοι σὲ συμπόσιο κι᾽ ἀδιαφοροῦν καὶ γιὰ τοὺς ζωντανοὺς καὶ γιὰ τοὺς πεθαμένους.

Ὁ Ἀχιλλεὺς τὸ καταλαβαίνει καὶ παρακαλεῖ τὸν ***Βορέην*** καὶ τὸν ***Ζέφυρον*** νὰ βοηθήσουν λιγάκι καὶ τοὺς ὑπόσχεται «ἱερὰ καλά» (Ψ 195).

Μὰ αὐτοὶ παραδομένοι στὸ γλέντι, δὲν ἀκοῦνε τὴν παράκλησι τοῦ Ἀχιλλέως.

Ἡ Ἶρις τὸ παίρνει εἴδησι κι᾽ ἀμέσως «θέουσα ἐπέστη» ἐκεῖ, ποὺ ἦσαν καλεσμένοι ἀπ᾽ τὸ Ζέφυρο· τοὺς ἀναγγέλλει τὴν παράκλησι τοῦ ἥρωος κι᾽ ἀμέσως τρέχει στὴ χώρα τῶν Αἰθιόπων, ποὺ εἶναι καλεσμένοι ὅλοι οἱ θεοὶ σὲ ἑκατόμβη γιὰ νὰ πάρῃ κι᾽ αὐτὴ μέρος στὸ συμπόσιο (Ψ 198 κἑ.).

Σἄλλη ὥρα πάλι, ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς μανιασμένος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου δὲ θέλει νὰ δώσῃ τὸ νεκρὸ τοῦ Ἕκτορος γιὰ νὰ ταφῇ, πρόθυμα τρέχει ἡ Ἶρις.

Εἶναι ἀνάγκη νά ᾽ρθῃ ἡ Θέτις γιὰ νὰ ᾽πῇ στὸ παιδί της, πὼς ἐπιθυμία τῶν θεῶν εἶναι νὰ παραδοθῇ ὁ νεκρὸς στὸν πατέρα του καὶ νὰ μὴ μείνῃ ἄταφος.

Δὲν εἶχε τελειώσει ἀκόμα τὸ λόγο ὁ Ζεὺς κ᾽ ἡ «ἀελλόπος» Ἶρις ὥρμησε στὸν μέλανα πόντον καὶ σὰν μολυβήθρα («μολυβδαίνῃ ἰκέλη») βυθίστηκε «μεσηγὺς Σάμου τε καὶ Ἴμβρου παιπαλοέσσης». (Ω 78).

Στὴ στιγμὴ βρίσκεται στὸ γλαφυρὸ σπήλαιο, ποὺ ἔμενε ἡ Θέτις, τῆς λέει ὅσα πρέπει, καὶ γρήγορα, σὰν ἀστραπή, ἀνεβαίνει μαζί της στὸν Ὄλυμπο, ποὺ περίμεναν οἱ ἄλλοι θεοὶ (Ω 83 κἑ.).

Ἡ Θέτις δέχτηκε πρόθυμα νὰ μεσιτεύσῃ καὶ νὰ συστήσῃ στὸ παιδί της νὰ ὑπακούσῃ στὴ θέλησι τῶν ἀθανάτων.

Τὴν ἴδια στιγμὴ γυρίζει πάλι ὁ Ζεὺς στὴν Ἶριδα καὶ τῆς λέει: «Βάσκ᾽ ἴθι, Ἶρι ταχεῖα... ἄγγειλον Πριάμῳ μεγαλήτορι» νὰ φορτωθῇ δῶρα καὶ νὰ παρουσιασθῇ στὸν Ἀχιλλέα νὰ ζητήσῃ τὸ νεκρὸ τοῦ Ἕκτορος.

Δὲν περιμένει ἄλλο ἡ ἀελλόπος Ἶρις καὶ «ὦρτο ἀγγελέουσα». Σὲ μιὰ στιγμὴ ἀπ᾽ τὸν Ὄλυμπο βρίσκεται στὴν Τροία, δίνει στὸ γέρο Πρίαμο τὴν παραγγελία τοῦ Διὸς καὶ ξαναγυρίζει στὸν Ὄλυμπο (Ω 144 κἑ.).

Αὐτὴ εἶναι ἡ θέσις τῆς Ἶριδος στὸ ὁμηρικὸ πάνθεο.

Πρόθυμος ἄγγελος, τρέχει παντοῦ, ὅπου εἶναι ἀνάγκη. Τρέχει πάντοτε γιὰ καλό. Μερικὲς φορὲς μὲ δική της πρωτοβουλία.

Ἡ ἰδιότης τοῦ ***ἀγγέλου,*** τοῦ ἐκτελεστοῦ τῶν παραγγελιῶν, ἔδωσε στοὺς ἐτυμολόγους τὴν ἀφορμὴ νὰ σχετίσουν τ' ὄνομά της μὲ τ' ὄνομα τοῦ ὁμηρικοῦ ἐπαίτου Ἀρναίου, στὸν ὁποῖον οἱ μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης εἶχαν δώσει τὸ παρατσούκλι ***Ἶρος,*** ἐπειδὴ ἔτρεχε κ' ἔκανε τὰ θελήματά τους.

Τὴν ἐξήγησι τοῦ παρατσουκλιοῦ τοῦ Ἀρναίου μᾶς τὴν δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ὅμηρος (Ὀδυσ. σ 6 κἑ.) «***Ἶρον*** δὲ νέοι κίκλησκον ἅπαντες, | οὕνεκ' ἀπαγγέλλεσκε κιών, ὅτε πού τις ἀνώγοι».

Ὁ Ἡσίοδος (Θεογον. 265 κἑ.) τὴ θέλει τὴν Ἶριδα θυγατέρα τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἠλέκτρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ὠκεανοῦ, καὶ ἀδελφὴ τῶν Ἁρπυιῶν (Ἀελλοῦς, Ὠκυπέτης καὶ Κελαινοῦς), ποὺ μὲ τὰ ὀνόματά τους μᾶς θυμίζουν τὴ γληγοράδα, τὴν ὁρμὴ καὶ τὴ μαυρίλα τῆς θυέλλης.

Ὁ Πλάτων, στὸν Θεαίτητο (155 d), λέει, ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια πάθη τοῦ φιλοσόφου εἶναι «τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἡ αὕτη· καὶ ἔοικεν ὁ ***τὴν Ἶριν Θαύμαντος*** ἔγγονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν».

Πολὺ ἀργότερα ὁ Καλλίμαχος, στὸν ὕμνο εἰς Δῆλον (232), ξαναζωντανεύει τὴν παράδοσι καὶ λέει: «τῆι ἱκέλη Θαύμαντος ὑπὸ θρόνον ἵζετο κούρη».

Ὁ Πλούταρχος, στὸ «περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις» (3, 5, 2), ἐπεξηγεῖ τὰ λόγια τοῦ Πλάτωνος καὶ προσθέτει «Πλάτων φησί, Θαύμαντος αὐτὴν γενεαλογῆσαι τοὺς ἀνθρώπους, ***διὰ τὸ θαυμάσαι ταύτην***».

Εἶναι «πόδας ὠκέα». Τὴν ἀρετή της αὐτή, ποὺ τὴν ἐξαίρει ὁ Ὅμηρος κι' ὁ Ἡσίοδος, τὴν ἐξυμνεῖ κ' ἕνας στίχος ἑνὸς ἀνωνύμου ὕμνου ***εἰς Τύχην:***

ἦ τὰν ταχὺ⟨ν⟩ ἄγγελον Ἰρ⟨ιν⟩ ἀθανάτων;
(Anthologia Lyrica Graeca,
II 314, 10, ἔκδ. E. Diehl).

Γιὰ τὴν ἱκανότητά της αὐτὴ ὁ Ζεὺς τὴν ἔστελνε παντοῦ, ὅπου ἦταν ἀνάγκη γληγορωσύνης.

Τὴν ἔστελνε ἀκόμα νὰ κουβαλάῃ «ἐν χρυσέῳ προχόῳ» τὸ «πολυώνυμον ὕδωρ» τῆς Στυγός, ὁσάκις ἤθελε αὐτὸς ἢ οἱ ἄλλοι θεοὶ νὰ κάμουν μεγάλο καὶ φοβερὸ ὅρκο (Ἡσιόδ. Θεογον. 780 κἑ.) στὸ «Στυγὸς ὕδωρ, ὅστις μέγιστος | ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν» (Ὁμήρ. Ἰλιάδ. Ο 38 κἑ.).

Ὁ Ἀλκαῖος, 's ἕνα ὕμνο στὸν Ἔρωτα, τὴν θέλει μητέρα τοῦ Ἔρωτος.

«... δεινότατον θέων,
⟨τὸν⟩ γέννατ' εὐπέδιλλος Ἶρις
χρυσοκόμαι Ζεφύρωι μίγεισα».
(Anth. Lyr. I, 393.

Τὴ νέα αὐτὴ πληροφορία τὴ θησαυρίζει, μαζὶ μὲ τόσα ἄλλα, ὁ Πλούταρχος στὸν Ἐρωτικὸ (20, 1) καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνει κι' ὁ Εὐστάθιος (555, 30), ὁ ὁποῖος προσθέτει, ὅτι ἡ Ἶρις εἶναι ***ἐρωτικὴ*** «ἐπεὶ καὶ αὐτὴ ἔχει τι ἐπαφρόδιτον διὰ τὸ τῶν χρωμάτων κάλλος. διὸ καὶ οἰκείως πως ἔχειν δοκεῖ πρὸς Ἀφροδίτην».

Ὁ Θεόκριτος, 's ἕνα εἰδύλλιο (17, 134), μᾶς τὴν παρουσιάζει ἕνα εἶδος καμαριέρας τῆς Ἥρας καὶ μᾶς λέει, πὼς ὅταν ἦταν ἀκόμη παρθένος, ἀφοῦ ἔπλυνε μὲ μύρα τὰ χέρια της πῆγε κ' ἔστρωσε τὸ κρεββάτι τῆς Ἥρας, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ δεχθῇ τὸν Δία:

«Ἐν δὲ λέχος στόρνυσιν ἰαύειν Ζηνὶ καὶ Ἥρῃ
χεῖρας φοιβήσασα μύροις ἔτι παρθένος Ἶρις».

Ὕστερα ἀπὸ κάμποσα χρόνια ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, στ' Ἀργοναυτικὰ (Β 286 κἑ.), μᾶς παρουσιάζει πάλι τὴν Ἶριδα, μὰ τὴ φορὰ αὐτὴ μὲ πρωτοβουλία καὶ θάρρος.

Ὁ Ζήτης κι' ὁ Κάλαϊς, τὰ δυὸ παιδιὰ τοῦ Βορέω, κυνηγοῦν τὶς τρεῖς ἀδελφές της, τὶς Ἅρπυιες, κ' εἶναι ἕτοιμοι νὰ τὶς τρυπήσουν μὲ τὰ ξίφη τους.

Ἡ Ἶρις τοὺς βλέπει· πηδάει ἀπ' τὸν Ὄλυμπο, τοὺς φτάνει κοντὰ στὰς ***Πλωτὰς*** νήσους, ποὺ ἀπὸ τότε ἄλλαξαν ὄνομα κι' ὠνομάστηκαν ***Στροφάδες,*** καὶ τοὺς λέει:

«οὐ θέμις, ὦ υἱεῖς Βορέω, ξιφέεσσιν ἐλάσσαι
Ἅρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας...»

Καὶ γιὰ νὰ τοὺς πείσῃ, πὼς ἄλλη φορὰ δὲ θὰ ζυγώσουν στὰ παλάτια τοῦ Ἀγήνορος καὶ δὲ θὰ ξαναπειράξουν πιὰ τὸν τυφλὸ γέροντα Φινέα προσέθεσε:

«...ὅρκια δ' αὐτὴ
»δώσω ἐγών, ὡς οὔ οἱ ἔτι χρίμψουσιν ἰοῦσαι»·

κ' ἔκαμε τὸν τρομερὸ ὅρκο στὸ «Στυγὸς ὕδωρ».

Ἔτσι μὲ τὴν πρωτοβουλία της, καὶ μὲ τὸ θάρρος της ἔσωσε τὶς φοβερὲς ἀδερφές της, ποὺ σὰν μανιασμένες ἔπεφταν κι' ἅρπαζαν τὴν τροφὴ ἀπ' τὰ χέρια τοῦ Φινέως.

*
* *

Τὰ χρόνια περνοῦν. Ἀπ' τοὺς «περιτελλομένους ἐνιαυτοὺς» σχηματίζονται αἰῶνες μακροί. Μέσα 'ς αὐτοὺς γίνονται μεγάλες μεταβολές.

Τὸ θεοκρατικὸ πνεῦμα λίγο-λίγο ἀτονεῖ. Ἡ ποίησι μὲ τὴ ζωηρὴ φαντασία παραχωρεῖ τὴ θέσι της στὸν πεζὸ λόγο καὶ στὴ φιλοσοφία, ποὺ δὲν πιστεύει στὰ στραβά, παρὰ ἐρευνᾷ καὶ ἀναζητάει παντοῦ τὴν αἰτία τῶν ὄντων καὶ συμβαινόντων.

Ὁ Ἀριστοτέλης, στὰ Μετεωρολογικὰ (3, 2, 1 κἑ.), τὴν ***Ἶριδα*** τὴν ἐξετάζει σὰν ἕνα ἁπλὸ φυσικὸ φαινόμενο.

Μᾶς λέει γιατὶ καὶ πῶς γίνεται· μᾶς μιλάει γιὰ τὸ σχῆμα της, πὼς ποτὲ δὲ γίνεται «μεῖζον ἡμικυκλίου»· γιὰ τὴν «***ἀψῖδα***» της, πότε εἶναι μεγαλύτερη καὶ πότε μικρότερη· γιὰ τὶς ἐποχὲς τοῦ ἔτους καὶ τὶς ὧρες τῆς ἡμέρας ποὺ γίνεται· μᾶς λέει, πὼς μετὰ τὴν ὀπωρινὴ ἰσημερία «πᾶσαν ὥραν γίνεται τῆς ἡμέρας», ἐνῷ τὸ θέρος «οὐ γίνεται περὶ μεσημβρίαν»· μᾶς λέει γιὰ τὸν ἀριθμό τους, ὅτι «οὐδὲ δυοῖν πλείους ἶριδες γίνονται ἅμα» καὶ στὸ τέλος μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι εἶναι «τρίχρους», μὰ τὰ χρώματά της εἶναι τέτοια, ποὺ «μόνα σχεδὸν οὐ δύνανται ποιεῖν οἱ γραφῆς», διότι «τὸ φοινικιοῦν καὶ πράσινον καὶ ἁλουργὸν» ποὺ ἔχει ἡ ἶρις «οὐ γίνεται κεραννύμενον».

Μᾶς δίνει δηλαδὴ τόσες καὶ τόσες πληροφορίες γιὰ τὸ φυσικὸ φαινόμενο, μὰ δὲν μᾶς δίνει κανένα σχεδὸν λαογραφικὸ στοιχεῖο.

Δὲν μᾶς λέει τίποτε γιὰ τὶς παραδόσεις καὶ τὶς δοξασίες, ποὺ μπορεῖ νὰ διατηροῦσε ἀκόμη ὁ λαὸς γι' αὐτή.

Ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια ὁ Θεόκριτος κι' ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος μᾶς θυμίζουν λίγα γιὰ τὴ θεὰ Ἶριδα, μὰ δὲν ξέρουμε ἂν αὐτὰ ποὺ μᾶς λένε στηρίζονται σὲ παράδοσι, ποὺ σῳζότανε ὡς τότε ἢ ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴ γραπτὴ παράδοσι, δηλαδὴ στὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο καὶ τὸν Ἀλκαῖο.

Λίγο ἀκόμα κι' ὅλα σβήνουν. Ἡ Ἶρις λησμονιέται κι' ὡς κύριο κι' ὡς προσηγορικό.

Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, πού, ὅπως τοὐλάχιστον παραδέχονται οἱ περισσότεροι, ἄρχισε νὰ μεταφράζεται ἐπὶ τοῦ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου (283—247 π. Χ.) ἡ ἑβραϊκὴ λέξις Kĕshĕth, ποὺ φανερώνει τὴν ***Ἶριδα***, μεταφράζεται ἀπ' τοὺς ***Ἑβδομήκοντα*** μὲ τὴν λέξι ***τόξον***: «Τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ τῆς γῆς», «εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς πρὸς Νῶε» (Γένεσ. 9, 12 κἑ) =«ὡς ὅρασις ***τόξου***, ὅταν ᾖ ἐν τῇ νεφέλῃ ἐν ἡμέραις ὑετοῦ» (Ἰεζεκιὴλ Α, 28)·=«Ἴδε ***τόξον*** καὶ εὐλόγησον τὸν ποιήσαντα αὐτὸ σφόδρα ὡραῖον ἐν τῷ αὐγάσματι αὐτοῦ» (Σειρὰχ μγ' 12).

Στὴν ἑβραϊκὴ ἡ λέξις Kĕshĕth σημαίνει κυρίως τὸ πολεμικὸ ὄργανο, τὸ ὅπλο τοῦ τοξότου.

Οἱ Ἑβραῖοι, ἀσιατικὸς λαός, ποὺ εἶχε τὸ τόξο ὡς κύριο ὅπλο, φυσικὸ ἦταν, ὅπως παλαιότερα οἱ Ἰνδοί, νὰ παρομοιάσουν τὴν Ἶριδα μὲ τόξο πολεμικό.

Πενῆντα χρόνια πρὶν οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράσουν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Αἰσχρίων (330 π. Χρ.) 'ς ἕνα ἴαμβο, τοῦ ὁποίου ἐσώθη μονάχα ὁ στίχος:

«Ἶρις δ' ἔλαμψε, καλὸν ***οὐρανοῦ τόξον***»
(Anth. Lyr. I 288,*4)

εἶχε παρομοιάσει τὴν ἴριδα μὲ ***τόξον***, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ ἐννοήσουμε ἂν ἐννοῇ τὸ πολεμικὸ ἢ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ τόξο, τὴν καμάρα.

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι φανερὸ εἶναι, ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἡ λέξις ***τόξον*** σχετίζεται ὁπωσδήποτε μὲ τὴν ἴριδα.

Πόσα χρόνια ἢ αἰῶνας ἐπάλαισαν οἱ δυὸ λέξεις καὶ πότε λησμονήθηκε ἡ ἶρις δὲ μᾶς εἶναι γνωστό.

Ὁ Πλούταρχος (1ος μ. Χρ. αἰὼν) μεταχειρίζεται μονάχα τὴ λέξι ***ἶρις***. Ἀπὸ ἀρχαϊσμὸ ἄραγε ἢ γιατὶ δὲν ἤξερε τὸ λαϊκό της ὄνομα;

Ὁ Ἡσύχιος γράφει: «***εἶρις***· ἡ ἐκ τοῦ ἡλίου γενομένη ταῖς νεφέλαις χρόα τὸ καλούμενον ***τόξον***». Ὥστε ἀπὸ τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος οἱ λόγιοι ἔλεγαν ἶρις, μὰ ὁ λαὸς ἔλεγε ***τόξον***. Ἐκτὸς ἂν δεχθοῦμε, ὅτι «τὸ καλούμενον τόξον» εἶναι νεωτέρα προσθήκη.

Ἀπὸ τὸν ἕκτο ὅμως αἰῶνα (Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, Ἀρέθας, Ἰωάννης τῆς Κλίμακος κ. ἄ.) τὸ ***τόξον*** ἀρχίζει νὰ ἐπικρατῇ.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς στὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου αἰῶνος, στὰ Γεωπονικὰ (1, 3, 5) ξαναφαίνεται ἡ ***ἶρις***, μὰ κ' ἐδῶ δὲν ξέρουμε ἂν ἦταν ἀκόμη σὲ χρῆσι ἢ εἶναι τοῦ λογίου συγγραφέως.

Ὅπως κι' ἂν εἶναι τὸ ἀρχαῖο ὄνομα ὑπεχώρησε στὰ νεώτερα, μὰ κατώρθωσε νὰ σωθῇ στὰ δυὸ ἄκρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, στὴν Καλαβρία τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ στὸν Πόντο.

Στὴ Bova τῆς Καλαβρίας ἄλλαξε γένος κ' ἔγινε οὐδέτερο: to liri. Τὸ l τὸ πῆρε ἀπ' τὸ ἰταλικὸ ἄρθρο.

Στὸν Πόντο, στὴ γωνιὰ ἐκείνη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ τόσα καὶ τόσα κομμάτια ἀπ' τὴν ἀρχαία ζωὴ καὶ τὴν ἀρχαία γλῶσσα κατώρθωσαν νὰ σωθοῦν μέχρι τῆς τελευταίας καταστροφῆς, ἡ ἀρχαία ***ἶρις*** σώθηκε σὲ μεγαλύτερη ἔκτασι.

Στὰ Σούρμενα λεγότανε ***γῖριν*** καὶ στὸν Ὄφι ***ἶρο***· στὴν Κερασοῦντα καὶ στὸ Ὀρδοῦ τὴν ἔλεγαν ***γίργιλα***. Νὰ εἶναι ἄραγε τοῦτο ἀναδίπλωσις τοῦ ***γῖριν*** ‹Ἶρις; — Ὁ θεὸς κ' ἡ ψυχή του!

Στὸν παρίξενο Πόντο ἀκουγόντουσαν κι' ἄλλα ὀνόματα τῆς ἴριδος. Στὴν Κερασοῦντα λ.χ. τὴν ἔλεγαν καὶ ***παραήλ'ς*** καὶ ***ταραγίλς*** καὶ στὴ Τραπεζοῦντα ***ταραήλ'ς***.

Μήπως τὸ πρῶτο ἔχει σχέσι μὲ τὸ ***παραήλ(ιο)ς*** καὶ τὸ δεύτερο εἶναι παραφθορὰ τοῦ πρώτου; Αὐτὸ εἶναι ἁρμόδιοι νὰ μᾶς τὸ ποῦν οἱ Ποντικοί, ποὺ συνηθίζουν νὰ τραγανίζουν τὶς λέξεις καὶ νὰ τὶς κάνουν ἀγνώριστες.

Στὴν Οἰνόη τὴν ἔλεγαν ***σαγῖττα*** καὶ στὴ Σινώπη ***δόξα*** καὶ ***νυραδόξα***. Στὴν Κερασοῦντα τὴν εἶπαν ἀκόμη καὶ ***ζωνάριν τῆς Παναγίας***.

Λίγα πράματα καὶ λίγα φαινόμενα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα πῆραν τόσα ὀνόματα ὅσα ἡ ***ἶρις***.

Στὴν Κώμη τῆς Τήνου τὴ λένε ***ἀνεμοδόχο***, στὴν Πάρο ***ἀνεραντζοῦ***, σὲ μερικὰ μέρη τοῦ Πόντου ***ἄϋρον***, στὴν Κρήτη ***γιόζα***, στὴ Μάνη ***μαρούλι***, στὸ Ζαγόρι τῆς Ἠπείρου ***νεκροκόνταλο***, στὴν Καρπασία τῆς Κύπρου ***πουρδουλισιά***, στὴν Καρδαμύλη τῆς Λακωνίας ***σουσουμπάμπα***, στὴ δυτικὴ Κρήτη ***τσῆ γρᾶς τὸ λουρί*** καὶ στὴ Μυτιλήνη ***τ' θεοῦ τὸ χέρ'***.

Μὰ κάνετε κουράγιο! Ἀκόμα δὲν ἀρχίσαμε!

Στὴ Μυτιλήνη τὴ λένε ἀκόμα κι' ***Ἅγια Λέν'***, στὰ Καράμπουρνα τῆς Σμύρνης ***Κυρὰ Ἑλένη*** καὶ στὰ Νένητα τῆς Χίου ***Τσαρὰ Ἑλένη***.

Κ' ἐπειδὴ κάποτε θὰ τὴν ἔλεγαν «ζουνάρι τῆς Κυρᾶς Ἑλένης», ὅπως λένε στὴν Κύπρο «ζωνάριν τῆς Ἁγίας Ἑλένης», ἀπὸ κακὸ συλλαβισμό, ἀντὶ τῆς ***Κυρᾶς Ἑλένης***, στὴ Κάλυμνο τὴν εἶπαν ***Κυρασελένη***, στὴν Κρήνη (Γεσμέ), στὴ Λέρο, στὴν Πάτμο, στὴ Ρόδο καὶ στοὺς Πιτυοὺς τῆς Χίου ***Κερασελένη*** (Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων 7, 223) καὶ στὴ Μεγίστη (Καστελλόριζο) ***Συρασελένη***.

Ἀλλοῦ τραύηξαν πιὸ πέρα ἀκόμη Στὴ Σύμη καὶ στὴ Σμύρνη τὴν εἶπαν ***Κυρασαλένη***, στὸ Βογατσικὸ τῆς Μακεδονίας ***Κυρασαλένια***, στὴν Αἶνο τῆς Θράκης ***Κυρασολένη***, στὰ Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας ***Κυρασουλένη*** καὶ ***Κερα-***

σούλενη, στὴν Ἰκαρία ***Κερασουλέ,*** στὸ Λεβίσι (τῆς Λυκίας) ***Κυραλισιὰ*** κι' ἀλλοῦ πάλι ***κερασορέγγι*** καὶ ***κυρατζόγια.***

Ὡς θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου ἑλληνικὴ γλῶσσα!

***

Τὸ σχῆμα τῆς ἴριδος καὶ τὸ ποικίλο καὶ ριγωτὸ χρῶμά της δὲν ἦταν δύσκολο νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐντύπωσι ***ζώνης*** καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν παρομοίωσί της μ' ἐκείνη.

Τὴν παρομοίωσι αὐτὴ τὴν εἶχαν κάνει κ' οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ Ψευδοπλούταρχος, στὸ ***περὶ ποταμῶν*** (18, 4), ἀναφέρει, ὅτι ἡ Σελήνη «ἐπρδαῖς χρησαμένη μάγοις, ἀφροῦ κίστην ἐπλήρωσεν, ἐξ ἧς γεννηθέντα λέοντα μέγιστον ***Ἶρις ταῖς ἰδίαις ζώναις*** ἐπισφίγξασα, κατήνεγκεν εἰς ὄρος Ὀφέλτιον» δηλαδὴ τὸ ***φαινόμενον,*** κατὰ τὸν μῦθον, δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ***ζώνη*** τῆς Ἴριδος.

Ὁ Ἡσύχιος, στὴ λέξι ***Ἶρις,*** γράφει: «ἡ θεὸς ἄγγελος, καὶ ***ἡ ἐν οὐρανῷ ζώνη***», ἐνῷ στὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν (475,39), στὴν ἴδια λέξι, γράφεται: «σημαίνει τὴν ἄγγελον τῶν θεῶν.. καὶ τὴν ***νεφελώδη ζώνην,*** τὸ τόξον τὸ ἐν τῷ οὐρανῷ φαινόμενον».

Ἐξ ἄλλου ὁ Du Cange ἀπὸ ἕνα χειρόγραφο γλωσσάριο, ἀγνώστου ἐποχῆς, ἀντιγράφει: «Ἶρις τόξον, ***ζώνη περὶ τὸν οὐρανόν***».

Γιὰ τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ἡ παρομοίωσι μὲ ***ζωνάρι*** ἦταν πιὸ εὔκολη καὶ πιὸ πρόχειρη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολύχρωμα ζουνάρια μὲ τὶς ὡραῖες μεταξωτὲς γραμμές, ποὺ φοροῦσαν ἀπ' τὰ πολὺ παλαιὰ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ σὲ μερικὰ μέρη κι' ὡς τὰ σήμερα, εἶχαν μπροστά τους καὶ τὴν ***ἁγία ζώνη*** τῆς Παναγίας, ποὺ οἱ ζωγράφοι τὴν ζωγράφιζαν μὲ τὰ ὡραῖα χρώματα τῆς ἴριδος· ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ***ἶριδα,*** ποὺ ζωγράφιζαν στὴ βάσι τοῦ τρούλλου τῶν ἐκκλησιῶν σὰν μιὰ ζώνη, ποὺ ξεχώριζε τὰ οὐράνια (τὸν Παντοκράτορα) ἀπ' τὰ ἐγκόσμια.

Γι' αὐτὸ τὴν παρομοίωσι τῆς ἴριδος μὲ ***ζώνη*** τὴ βρίσκουμε 'ς ὅλο τὸν Ἑλληνισμό, ἀπ' τὸν Πόντο ὡς τὴν Ἤπειρο κι' ὡς τὴν Κύπρο.

Σὲ μερικὰ μέρη τῆς Ἠπείρου καὶ στὰ Φάρασα τῆς Καππαδοκίας τὴν εἶπαν ἁπλᾶ ***ζωνάρι.*** Στὴ Σμύρνη τὴν εἶπαν ***ἁγία ζώνη,*** στὴν Κύπρο, ποὺ συναγωνίστηκε τὸν Πόντο στὸ φύλαγμα τῶν ἐθνικῶν κειμηλίων καὶ παραδόσεων, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, τὴν εἶπαν καὶ ***ζωνάριν τῆς Ἁγίας Ἑλένης*** ἢ ***ζωνάριν τῆς Ἁγια Λένης.***

Στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Παραμυθιὰ τῆς Ἠπείρου τὴν ἔλεγαν ***ζουνάρι τοῦ Θεοῦ*** στὴ Γκιουβένσα τῆς Μακεδονίας καὶ στὸ Ζαγόρι τῆς Ἠπείρου ***τοῦ Θιοῦ τοῦ ζ'νάρ*** οἱ ἀλβανόφωνοι τῆς Παραμυθιᾶς τὴν εἶπαν zonar-i i Perëndisë (τὸ ζωνάρι τῆς Βασιλείας, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ), ἐνῷ 'ς ἄλλα μέρη τῆς Τοσκαριᾶς τὴν λένε «brez-i (τὸ ζουνάρι) i Perëndisë».

Στὴν Κρήνη (Τσεσμὲ) τὴ λένε ***ζωνάρι τοῦ Χριστοῦ.***

Κι' ὅπως μᾶς λέει ὁ Σκαρλᾶτος ὁ Βυζάντιος (στὸ Λεξικὸ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου) σὲ μερικὰ μέρη, ποὺ δὲν τ' ἀναφέρει, τὴν λένε καὶ ***ζουνάρι τοῦ οὐρανοῦ.***

Στὸν Πόντο, ἀλλοῦ τὴν εἶπαν ***ζωνάριν τῆς Παναγίας*** κι' ἀλλοῦ ***τῆς Παναγίας τὸ ζωνάριν*** ἢ ***ζουνάριν***· στὴν Πελοπόννησο (Ἀνδρίτσενα) ***ζουνάρι τῆς Παναγίας,*** στὴ Ζάκυνθο ***ζωνάρι τσῆ Παναγίας*** καὶ στὰ χωριὰ τῆς Ἀττικῆς οἱ ἀλβανόφωνοι brez-i i Sër Märisë (τὸ ζουνάρι τῆς Ἁγίας Μαρίας, δηλαδὴ τῆς Παναγίας).

Ἀλλοῦ πάλι, ὅπως στὴ Στερεὰ (Ἀράχοβα τῆς Λιδαδιᾶς) καὶ στὴν Πελοπόννησο (Γορτυνία ⟨Λάστα⟩, Μεσσηνία, Πυλία ἴ.κ.ἀ.) τὴν εἶπαν ***τῆς καλόγριας τὸ ζουνάρι.***

Στὴ Νάξο τὴ λένε ***κυραζώνη*** καὶ ***κεραζώνη***· κι' αὐτό, ὅπως τὸ ***κυρασελένη,*** ποὺ εἴδαμε παρὰ πάνω, θὰ ἔγινε χωρὶς ἀμφιβολία ἀπ' τὴ φράσι «τῆς κυρᾶς ἡ ζώνη».

Ἀπ' τὴν ***κυραζώνη*** χωρὶς δισταγμὸ θὰ προῆλθε καὶ τὸ ***κυεραζώνη,*** ποὺ ἀναγράφει ὁ Σομαβέρα, ἡ ***κεραζώζα*** τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, ἡ ***κεραζοῦ*** τῆς Κιμώλου κ' ἡ ***κερατζοῦ*** τῆς Σίφνου· πιθανὸν δὲ κ' ἡ ***γιόζα,*** ποὺ ἀκούεται 'ς ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης, νὰ προῆλθε ἀπ' αὐτή, μὲ παράλειψι τοῦ ***κυρα*** ἢ ***κερα.***

Οἱ λόγιοι τῆς τωρινῆς ἐποχῆς, ἀπὸ παλαιότερη παράδοσι, τὴ λένε καὶ τὴ γράφουν «***οὐράνιον τόξον***», χωρὶς βέβαια οἱ περισσότεροι νὰ ξέρουν γιατί.

Ἂς δοῦμε λοιπὸν γιὰ ποιὰ αἰτία οἱ παλαιότεροι λόγιοι τὸν ἔφτειαξαν τὸν ὅρο αὐτὸ καὶ μᾶς τὸν παράδωσαν, ὅπως καὶ τόσους ἄλλους.

Εἴδαμε παραπάνω, ὅτι ὁ Αἰσχρίων (330 π. Χρ.) ἐπεξήγησε τὴν ἶριδα ὡς «καλὸν ***οὐρανοῦ τόξον***», χωρὶς βέβαια νὰ δώσῃ νὰ ἐννοήσουμε ἂν ἐννοῇ πολεμικὸ ἢ ἀρχιτεκτονικὸ τόξο.

Ἀργότερα οἱ Ἑβδομήκοντα (247 π. Χρ. κἑ.) μετέφρασαν τὴν ἑβραϊκὴ λέξι Kĕshĕth, ποὺ ὅπως εἴδαμε, φανερώνει κυρίως τὸ πολεμικὸ τόξο καὶ μεταφορικῶς τὴν ἶριδα, μὲ τὴν ἑλληνικὴ λέξι ***τόξον***, χωρὶς κανένα προσδιορισμό.

Ὁ Ἡσύχιος, ὅπως εἴδαμε, στὸ λῆμμα ***εἶρις*** ἔγραψε: «ἡ ἐκ τοῦ ἡλίου γινομένη ταῖς νεφέλαις χρόα, τὸ καλούμενον ***τόξον***». Ὁ Du Cange ἀπ' τὸ χειρόγραφο γλωσσάριο, ποὺ εἴπαμε παραπάνω, ἀντέγραψε: «***ἶρις***, νέφος ὑγρὸν. . , ὃ καλεῖται ***τόξον***»· καὶ παρακάτω: «***ἶρις, τόξον***, ζώνη περὶ τὸν οὐρανόν».

Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος (525 600 μ.Χ.) γράφει: «***ἶρις*** ἐστι τὸ τεινόμενον ἐν τῇ νεφέλῃ ***τόξον***»· καὶ ἀλλοῦ «τὸ πολύχρουν μετὰ τὸν ὄμβρον ἐν νέφει ***τόξον***».

Ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς (12 ἔκδ. Βόννης) γράφει: Νῶε δὲ θυσίαν προσαγαγὼν τῷ θεῷ ἱκετεύει μηκέτι ποιῆσαι κατακλυσμόν. ἀποδεξάμενος οὖν ὁ Θεὸς τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν ὑπέσχετο, σημεῖον ἐπιθεὶς ***τὸ τόξον τῆς ἴριδος***».

Ὁ Μιχαὴλ ὁ Γλυκᾶς (12ος αἰὼν), (58,8 ἔκδ. Βόννης) γράφει: «ἀλλὰ καὶ Ἶρις αὐτή, τὸ ***κατ' οὐρανὸν*** δηλαδὴ φαινόμενον ***τόξον*** . . ».

Καὶ τέλος ὁ Εὐστάθιος (391, 25) γράφει: «ἡ δὲ πρὸς φύσιν ἀλληγορία εἰς τὸ κατὰ τὸν ἀέρα γινόμενον φάντασμα ***τοῦ λεγομένου τόξου*** μεταλαμβάνει τὴν Ἶριν τὴν λαμπρόχρουν . . ».

Ἀπ' αὐτὰ βέβαια ἐπηρεασμένοι, οἱ παλαιότεροι λόγιοι, ποὺ ἔφτειασαν τόσους καὶ τόσους ὅρους, πολλὲς φορὲς

ἀνεπιτυχεῖς καὶ κουραστικούς, ἔφτειασαν καὶ τὸ ***οὐράνιον τόξον***, ποὺ παλεύει δυνατὰ μὲ τὴν ***Ἶριδα*** καὶ τὰ παράγωγά της (ἰριδοειδής, ἰριδόω, ἰριδόχρους, ἰριδώδης, ἰρίδωσις κ.ἄ.) ἀπάνω στὴν κακοστρωμένη παλαίστρα τῆς νέας ὁρολογίας.

Μὰ ὁ λαὸς τραύηξε ἄλλο δρόμο.

Αὐτός, ποὺ τὸ ***τόξον*** τό 'καμε ***τοξάριον·δοξάριον-δοξάρι***, μονάχα στὴν Ἰκαριὰ πῆρε τὸ ***τόξο*** καὶ στὴ Ζάκυνθο, μὲ πολὺ περίεργο καὶ ὕποπτο τρόπο, κράτησε τὸ ***τόξο τσῆ Παναγίας***, ἐνῶ στὸ ἴδιο νησὶ ἄλλη πληροφορία μᾶς τὴν λέει «ζουνάρι τσῆ Παναγίας».

Στὴ γειτονικὴ Κεφαλλονιὰ πῆρε τὸ ***δοξάρι τσῆ γριᾶς*** καὶ τὸ ***δοξάρι τσῆ καλογριᾶς***, γιατὶ ὄχι μονάχα οἱ γριὲς παρὰ κ' οἱ καλογριὲς στὰ παλαιὰ τὰ χρόνια χτυποῦσαν τὸ μπαμπάκι μὲ δοξάρι.

Καὶ στὴν Ἀράχοβα (τῆς Λιβαδιᾶς) τὴν εἶπαν ***δοξάρι τῆς καλογριᾶς***, ἐνῶ στὸν ἴδιο τόπο, ὅπως μᾶς εἶπε παραπάνω ἄλλη πληροφορία, τὴν λένε καὶ ***τῆς καλόγριας τὸ ζουνάρι***.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς κι' ἀλλοῦ βρίσκουμε δυὸ καὶ περισσότερα ὀνόματα τῆς ἴριδος.

Οἱ Αἰτωλοὶ ἐξ ἄλλου, ποὺ μᾶς ἔχουν συνηθίσει μὲ ἀρκετὲς γλωσσικὲς παραξενιές, τὴν ἴριδα τὴν εἶπαν ***Θξουδόξαρο!*** Κάπου ἀλλοῦ τὴν εἶπαν ***τοῦ οὐρανοῦ δοξάρι*** (Πολίτου, Παραδόσεις 2, 847/8). Στὸ Σισάνι τῆς Μακεδονίας τὸ λένε ἁπλᾶ ***τοξάρι***.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ Βιθυνοὶ στὸ Κατιρλί, οἱ Καππαδόκαι στὴν Ἀνακοῦ, στὴ Σινασὸ κι' ἀλλοῦ, οἱ Πόντιοι στὴν Οἰνόη κ' οἱ ἄλλοι Μικρασιᾶτες στὴν Ἀρτάκη, τὴν Κύζικο, τὴ Μηχανιῶνα καὶ τὴν Πάνορμο τῆς Προποντίδος κ' οἱ Δωδεκανήσιοι στὴ Μεγίστη (Καστελλόριζο) κι' ἀλλοῦ τὴν εἶπαν ***δόξα***.

Τὸ ἴδιο ἔκανε κι' ὁ λαὸς τῆς Εὐβοίας (στὴν Κάρυστο, τὴν Κύμη κι' ἀλλοῦ), τῆς Ἠπειροθεσσαλίας (στὸ Ἀϊβὰν τῆς Καλαμπάκας, τὴ Ζαγορὰ κι' ἀλλοῦ), τῆς Θράκης (στὴν Ἀδριανούπολι), τῆς Μακεδονίας (στὴν Βελβεδό, τὴν Καστορία, τὸ Καταφύγι, τὸ Μελένικο κι' ἀλλοῦ) καὶ τῶν

νησιῶν τῆς Ἄσπρης θάλασσας (στὴ Σαντορίνη, τὶς ἄλλες Κυκλάδες, τὴ Σκῦρο κι' ἀλλοῦ).

Στὴν Ἀδριανούπολι καὶ στὴ νοτιοδυτικὴ Θράκη τὴν ἔκαναν ***δέξα*** καὶ στὴ Σινώπη τὴν εἶπαν ***κυραδέξα***.

Ὁ Κοραῆς, στὰ Ἄτακτα (4,264), ἐξετάζοντας τὸν τύπο ***κυαρασελένη***, ποὺ τὸν παίρνει ἀπ' τὸν Σομαβέρα, ἀντιγράφει ἀπ' τὸν ἴδιο ὡς συνώνυμο καὶ τὸ ***δόξα τοῦ οὐρανοῦ***, χωρὶς τόπο. Ποῦ ἀράγε ν' ἀκούεται ἔτσι; Ὅποιος τὸ ξέρει, ἂς κάνῃ τὸν κόπο νὰ μᾶς τὸ πῇ.

Ἐδῶ μποροῦμε νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὴ ***γιόξα*** τῆς Κρήτης, νὰ τὴ σχετίσουμε μὲ τοὺς τύπους ***γόζα*** (Κύπρ.), ***γιόζα*** (Σαμοθράκη) καὶ ***ὄζα*** (Καλιμασιὰ Χίου), ποὺ πῆρε ἡ λέξι ***δόξα***, καὶ νὰ ποῦμε, πὼς μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ σὰν μιὰ παραλλαγὴ τῆς λέξεως, ἀφοῦ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ τὴν ἐξηγήσουμε ἀπ' ἀλλοῦ.

*
* *

Τὸ ***καμαρωτὸ*** σχῆμα τῆς ἴριδος ἔδωσε σὲ μερικοὺς τὴν ἀφορμὴ νὰ τὴν παρομοιάσουν μὲ ***καμάρα*** καὶ νὰ τῆς δώσουν τ' ὄνομά της.

Στὴν Παλαιὰ Ἀθήνα, τὴν Αἴγενα, τὴν Κύμη, στὰ Μέγαρα καὶ στὴν Τσακωνιὰ τὴν εἶπαν ***καμάρα*** ἢ ***καμάρα τοῦ θεοῦ***.

Οἱ ἀλβανόφωνοι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀργολίδος τὴν εἶπαν kamáre (μὲ τὸ ἄρθρο kamáre-a) καὶ kamáre-a e qialit (ἡ καμάρα τ' οὐρανοῦ)· οἱ ἀλβανόφωνοι τῆς Κούλουρης τὴν εἶπαν kamáre, καὶ πιὸ χαϊδευτικὰ kamárez-a, δηλαδὴ ***καμαρίτσα***.

Ὅτι οἱ ἀλβανόφωνοι τὸ πῆραν τ' ὄνομα ἀπ' τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῶν τόπων, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία. Στὴν παλαιά τους πατρίδα, τὴν Ἤπειρο, δὲν τὴν ἔλεγαν ἔτσι.

Τὸ ὅτι βρίσκεται μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα στὰ μέρη ἐκεῖνα, ποὺ ἔχουν μεταξύ τους πολλὲς ἄλλες καὶ πρὸ πάντων γλωσσικὲς ὁμοιότητες καὶ ποὺ διατηροῦσαν καὶ διατηροῦν ἀκόμα ἀρκετὰ παλαιότερα στοιχεῖα, μᾶς δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ ποῦμε, πὼς κάποτε τὸ ὄνομα αὐτὸ τῆς ἴριδος θὰ εἶχε πολὺ περισσότερη ἔκταση παρὰ ὅσο φαίνεται σήμερα.

Αὐτὰ εἴχαμε νὰ ποῦμε γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῆς ἴριδος.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητής μου Νικόλαος Γ. Πολίτης, ποὺ μὲ ἀξιοθαύμαστη προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια ἔβανε τὸ χέρι του παντοῦ καὶ δὲν ἄφησε κανένα κομμάτι τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἀνεξέταστο, ἔς ἕνα ἄρθρο του, ποὺ δημοσίευσε στὴ Mélusine (II, 1884, σ. 38) μὲ τὸν τίτλο L'arc-en-ciel en Grèce, στὶς Παραδόσεις (2,845, 263) καὶ ἔς ἕνα ἄλλο ἄρθρο του, ποὺ ἄφησε ἀσυμπλήρωτο καὶ δημοσιεύθηκε μετὰ τὸ θάνατό του στὰ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα (3,31) μὲ τὸν τίτλο ***Ἶρις***, μαζὶ μὲ τόσες ἄλλες παρατηρήσεις γιὰ τὰ ὀνόματά της, τὶς παραδόσεις κι' ἄλλα, μάζεψε κι' ἀρκετὰ ὀνόματα, ποὺ τῆς ἔχουν δώσει οἱ ξένοι λαοὶ σχετικὰ μὲ τὶς παρομοιώσεις της μὲ ***τόξον***, μὲ ***ζώνην*** καὶ μὲ ***καμάραν***.

Ἐπειδὴ θὰ ἦταν μεγάλη κατάχρησις τῆς καλωσύνης τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἡ ἀναδημοσίευσις ὅλων αὐτῶν, ἀφίνουμε νὰ κοπιάσουν λίγο κ' οἱ ἀναγνῶστες, ὅσοι τυχὸν θὰ ἐνδιαφερθοῦν γι' αὐτά, νὰ τὰ ζητήσουν στὶς πραγματεῖες, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω.

Ἐμεῖς ἐδῶ θ' ἀναφέρουμε μονάχα τὰ ὀνόματα ποὺ τῆς ἔδωσαν οἱ γείτονές μας οἱ Ἀρβανῖτες καὶ οἱ Ἑλληναλβανοὶ τῆς Ἑλλάδος.

Στὸ Ἐλμπασὰν οἱ Ἀρβανῖτες τὴ λένε yljbér, στὸ Μπεριάτι yljëbér, στὴν περιοχὴ τῆς Παραμυθιᾶς ylibér καὶ ylbér, στὸ Ἀργυρόκαστρο dylbér.

Στὸ ἴδιο πάλι τὸ Μπεράκι τὴ λένε καὶ ljyljybér ἢ lulubér.

Σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἀρβανιτιᾶς, ὅπως στὴν περιοχὴ τῆς Χιμάρας, τὴ λένε Kulubér, Kulluvér, καὶ Kuljuber. Στὴ Σκόρδα τὴ λένε Voj-e-úfulë.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ Ἑλληναλβανοὶ τῆς Παραμυθιᾶς τὴ λένε zonar-i i Perëndisë, ἐνῶ ἀλλοῦ, ὅπως στὴν Τσα-

μουριά, στὴ θέσι τῆς ἑλληνικῆς λέξεως zonari (ζωνάρι) ἔβαναν τὴν ἀρβανίτικη bres (μὲ τὸ ἄρθρο brez-i) καὶ τὴν εἶπαν brez-i i Perëndisë (τὸ ζουνάρι τῆς Βασιλείας, τοῦ Θεοῦ).

Οἱ Ἑλληναλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, τὴν εἶπαν brez-i i Sër Märisë (τὸ ζουνάρι τῆς Ἁγίας Μαρίας, τῆς Παναγίας), brez-i i kalogresë (τὸ ζουνάρι τῆς καλογριᾶς), μὰ καὶ kamáre, kamáre-a e qialit ἢ qielit (ἡ καμάρα τ' οὐρανοῦ) καὶ kamárezë (μὲ τὸ ἄρθρο kamárez-a) δηλαδὴ ***καμαρίτσα***.

Καὶ τὰ μὲν zonar-i ἢ brez-i, ὅπως καὶ τὰ kamáre-a καὶ kamárez-a, ποὺ εἶναι φανερὸ πὼς τὰ πῆραν ἀπὸ ἑλληνικὴ ἐπίδρασι, δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ τὰ ἐξετάσῃ κανείς, γιατὶ εἶναι φανερὴ κ' ἡ σημασία κ' ἡ προέλευσί τους.

Μὰ τὰ yljbér, dylbér, lulubér ἢ ljyljybér, kullubér ἢ kuljubér, ὅπως καὶ τὸ Voj-e-úfulë ἀπὸ περιέργεια πρέπει νὰ τὰ ἐξετάσουμε λιγάκι.

Τὸ yljbér-i φαίνεται πὼς εἶναι σύνθετο ἀπὸ τὸ yl (ἄστρον) καὶ τὸ bér-i (σαγῖττα, βέλος, ἴσως ἀπ' τὸ ἑλληνικὸ ***βέλ-η***· στὸ Ἐλμπασάν, στὴν Καβάγια καὶ στὸ Μπεράτι αὐτὴ τὴ σημασία ἔχει τὸ bér-i).

Οἱ ἄλλοι τύποι θὰ προῆλθαν βέβαια ἀπ' τὸν πρῶτο.

Παράξενο εἶναι τ' ὄνομα Voj-e-úfulë, ποὺ συνηθίζεται στὴ Σκόδρα, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε. Αὐτὸ ἔγινε ἀπὸ τὸ voj, ποὺ εἶναι ἄλλος τύπος τοῦ valj (λάδι) καὶ τοῦ úfulë, ἄλλου τύπου τοῦ úthulë, ποὺ σημαίνει ***ξίδι***.

Τ' ὄνομα Voj-e-úfulë προῆλθε βέβαια ἀπὸ ἀνάλογη παράδοσι, σχετικὴ μὲ τὰ χρώματα τῆς ἴριδος, ποὺ σὲ πολλὰ μέρη φανερώνουν ***λάδι, κρασί, στάρι***.

Τώρα γιατὶ ἀντὶ τοῦ verë (κρασὶ) οἱ Ἀρβανῖτες τῆς Σκόδρας πῆραν τὸ úfulë (ξίδι), εἶναι ἀρβανίτικο μυστικὸ ποὺ μπορεῖ καμμιὰ φορὰ νὰ φανερωθῇ μὲ τὴ σειρά του.

*
* *

Τώρα ἂς ἰδοῦμε πῶς τὴν ἔπαιρναν ὡς φυσικὸ φαινό-

μενο καὶ πῶς τὴν ἐξηγοῦσαν ὅσοι ἀσχολήθηκαν μ' αὐτή.

Ὁ Ξενοφάνης (538 π.Χρ.), στὸ «περὶ φύσιος» ἔπος, τὴν νομίζει νέφος:

«ἣν τ' Ἶριν καλέουσι, ***νέφος*** καὶ τοῦτο πέφυκε,
πορφύρεον καὶ ***φοινίκεον*** καὶ ***χλωρὸν*** ἰδέσθαι».

(Anth. Lyr. I, 62, 28).

Ὁ Ἀριστοτέλης, στὰ Μετεωρολογικὰ (3, 41), τὴν ἑρμηνεύει ὀρθὰ ὡς ***ἀνάκλασιν***· «ὅτι μὲν οὖν ἀνάκλασις ἡ ἶρις τῆς ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον ἔστι φανερόν. διὸ καὶ ἐξ ἐναντίας [τοῦ ἡλίου] ἀεὶ γίνεται».

Παρακάτω ἐξετάζει μὲ λεπτομέρεια τὴν ἐναλλαγὴ τῶν χρωμάτων καὶ ἑρμηνεύει τὴν αἰτία τους.

Κ' ἐνῷ ἐξηγεῖ γιατὶ ἡ ἶρις φαίνεται ***τρίχρους*** καὶ ὁρίζει τὰ τρία χρώματά της τὸ ***φοινικοῦν***, τὸ ***πράσινον*** καὶ τὸ ***ἁλουργόν***, προσθέτει καὶ τέταρτον χρῶμα τὸ ***ξανθὸν*** «μεταξὺ τοῦ τε φοινικοῦ καὶ τοῦ πρασίνου»

Ὁ Πλούταρχος, στὸ «περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις (3, 5, 1 ἐκ), μᾶς λέει, ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα, ποὺ δὲν ἔχουν ἰδίαν ὑπόστασιν, ἀλλὰ γίνονται ***κατ' ἔμφασιν***, εἶναι καὶ ἡ Ἶρις.

Παρακάτω (3, 5, 3), ἐκεῖ ποὺ ἐξετάζει πῶς γίνεται αὐτὴ καὶ ἐξηγεῖ, μὲ ἀρκετὴ γνῶσι τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι εἶναι ἀνακλαστικὸ φαινόμενο, ποὺ γίνεται ὅταν ἡ ὄψις προσπέσῃ στὰς ρανίδας, προσθέτει: «εἰσὶ δὲ αἱ ρανίδες οὐ σχήματος μορφή, ἀλλὰ χρώματος· καὶ ἔχει τὸ μὲν πρῶτον ***φοινικοῦν***· τὸ δὲ δεύτερον ***ἁλουργὲς*** καὶ ***πορφυροῦν***· τὸ δὲ τρίτον ***κυάνιον*** καὶ ***πράσινον***».

Κ' ἔτσι στὰ χρώματα, ποὺ καθορίζουν ὁ Ξενοφάνης κι' ὁ Ἀριστοτέλης, προσπαθεῖ νὰ προσθέσῃ καὶ διάμεσες παραλλαγές, χωρὶς ὅμως νὰ μπορῇ νὰ προχωρήσῃ περισσότερο.

Ἔπρεπε νὰ περάσουν πανωκάτω δυὸ χιλιάδες χρόνια ὡς ὅτου ὁ Νεύτων (1666) κάνει τὴν παρατήρησι, ὅτι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἅμα τὸ ἰδῇ κανεὶς ἀνάμεσα ἀπὸ ἕνα πρῖσμα, διασπᾶται σὲ διάφορες χρωματιστὲς ταινίες κι' ὅτι, δὲν εἶναι ἁπλὸ ***ἄσπρο*** παρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα χρώματα

(κόκκινο, πορτοκαλί, κίτρινο, πράσινο, μπλὲ ⟨κυάνεον⟩ καὶ βιολετὶ ⟨ἰῶδες⟩). Αὐτὸ γίνεται καὶ στὴν Ἶριδα.

Μὰ ὁ λαός, ποὺ δὲν ἔχει ***φασματοσκόπιο*** κ' ἐξακολουθεῖ νὰ βλέπῃ τὴν Ἶριδα μόνο μὲ τὰ μάτια του, ὅπως ὁ Ξενοφάνης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος κ' οἱ ἄλλοι, ὅσοι τὴν εἶδαν πρὸ τοῦ Νεύτωνος, δὲ βλέπει παρὰ μόνο ***τρία χρώματα,*** ποὺ μὲ τὴν ποσότητα, ποὺ ἔχουν κάθε φορά, τοῦ προφητεύουν ἂν τὴ χρονιὰ αὐτὴ θὰ γίνῃ ***κρασὶ*** ἢ ***λάδι*** ἢ ***στάρι*** περισσότερο ἀπ' τ' ἄλλα εἴδη.

Μονάχα ὁ ἐρωτευμένος τῆς Bova τῆς Κάτω Ἰταλίας μὲ τὸ πρῖσμα τοῦ ἐρωτικοῦ του ματιοῦ κατώρθωσε νὰ ἀναλύσῃ τὴν Ἶριδα σὲ χίλια χρώματα καὶ νὰ πῇ στὴν ἄπονη φίλη του:

«Ola ta claclia ta rifto ja 'ssena
Ma esu ise san i fata ossu sto liri.
Chilia culurio canni ce den ena»

Δηλαδή:

Ὅλα τὰ δάκρυα τὰ ρίγνω γιὰ σένα
Μὰ ἐσὺ εἶσαι σὰν τὴ μοῖρα μέσα στὴν Ἶρι.
Χίλια χρώματα κάνει καὶ δὲν ⟨εἶν'⟩ ἕνα.

***

Τὴν Ἶριδα, μιὰ καὶ τὴν ἔβλεπαν νὰ φανερώνεται ὕστερα ἀπὸ μιὰ καιρικὴ μεταβολή, ἦταν πολὺ φυσικὸ ὅλοι, ὅσοι εἶχαν παρατηρητικό, νὰ τὴ μεταχειρισθοῦν γιὰ προγνωστικὸ τοῦ καιροῦ.

Ὅπως μᾶς λέει ὁ Πολίτης στὶς Παροιμίες (4, 515, 1 - 2), ἔς ὅλους τοὺς λαοὺς βρίσκονται ἀνάλογες παρατηρήσεις.

Οἱ στίχοι τοῦ Ὁμήρου (Ρ 547):

ἠΰτε πορφυρέην Ἶριν θνητοῖσι τανύσσῃ
Ζεὺς ἐξ οὐρανόθεν, τέρας ἔμμεναι ***ἢ πολέμοιο***
ἢ καὶ χειμῶνος δυσθαλπέος.

κι' ὁ στίχος:

Ἶρις δ' ἐκ πελάγους ἄνεμον φέρει ἢ μέγαν ὄμβρον,

ποὺ ἀναφέρει ὁ Τζέτζης στὶς Ἀλληγορίες κι' ἀποδίδεται στὸν Ἐμπεδοκλῆ ἢ 'ς ἄλλον ποιητή, εἶναι οἱ μόνες σχεδὸν μαρτυρίες, ὅτι κ' οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν κάνει σχετικὲς παρατηρήσεις.

Ἀπ' τὸν δέκατον ὅμως μετὰ Χριστὸν αἰῶνα οἱ μαρτυρίες εἶναι περισσότερες, ὄχι ὅμως καὶ πολλές.

Στὰ Γεωπονικὰ (1, 3, 5,), ποὺ ὅπως εἴδαμε ἐγράφηκαν γύρω στὰ 920 μ.Χρ., ἀναφέρεται ὅτι «Ἶρις διπλῆ φανεῖσα ὄμβρους δηλοῖ», δὲν ἐναφέρεται ὅμως τίποτε γιὰ τὴν ἁπλῆ.

Στὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν (475, 39), στὸ λῆμμα ***Ἶρις,*** μαζὶ μὲ τ' ἄλλα, γράφεται ὅτι ὠνομάσθηκε ἔτσι καὶ «παρὰ τὸ σημαίνειν καὶ προλέγειν τὸ μέλλον ἔσεσθαι, χειμῶνα ἢ εὐδίαν. Ἢ παρὰ τὸ τηρεῖν καὶ κινεῖν τὸν ὄμβρον».

Ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς (58, 8 ἔκδ. Βόννης) κοντὰ στ' ἄλλα ποὺ γράφει γιὰ τὴν Ἶριδα προσθέτει: «ἀλλὰ καὶ Ἶρις... χειμῶνος μέν... φανεῖσα εὐδιεινὴν ἐπιφέρει κατάστασιν, εὐδίας δὲ οὔσης εἴγε φανείη, χειμῶνα τοὐναντίον ἐμήνυσε».

Τέλος ὁ Εὐστάθιος (391, 25), ἐκεῖ ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τ' ὄνομα τῆς Ἴριδος, προσθέτει: «ἀγγέλλει γάρ τι μέλλον ἐν ὑετῷ· διὸ καὶ Διὸς ἤτοι ***ἄερος*** ἐκείνη ἄγγελος λέγεται».

Αὐτὰ ὡς τώρα. Ἀργότερα μὲ πιὸ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς μπορεῖ νὰ πλουτισθοῦν οἱ πληροφορίες γιὰ νὰ ἰδοῦμε ἂν οἱ νεώτερες σχετικὲς παροιμίες ἔχουν τὴν ἀρχή τους στὰ παλαιότερα χρόνια.

Ὁ Πολίτης (Παροιμ. 4, 515, 1 - 2) ἔχοντας ὑπ' ὄψι μιὰ παροιμία τῆς Μεγίστης (Καστελλόριζου):

«Εἶδες δόξαν τὴν αὐγήν;
εὗρε λιμάνιν τὸ βραδύ».

καὶ μιὰ ἄλλη ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν Ἑστία (6 Μαρτίου 1895) χωρὶς τόπο:

«Εἶδες δόξα τὴν αὐγή;
κακωσύνη τὸ βραδύ.
Εἶδες δόξα τὸ βραδύ;
καλωσύνη τὴν αὐγή»

ἔβγαλε τὸ λογικὸ συμπέρασμα, ὅτι «τὸ μετεωρολογικὸν τοῦτο γνωμικὸν διδάσκει, ὅτι ἡ ἶρις τὴν *πρωΐαν* μὲν ἐπιφαινομένη μηνύει ἐπικειμένην κακοκαιρίαν, τὴν ἑσπέραν δὲ εὐδίαν κατὰ τὴν ἑπομένην ἡμέραν».

Ἀργότερα ἡ παροιμία μπῆκε πλήρης στὸ Ἀρχεῖον ἀπ' τὴ Μεγίστη:

«Εἶδες δόξαν τὸ πρωΐ;
εὗρε λιμάνι τὸ βραδύ,
Εἶδες δόξαν τὸ βραδύ;
καλωσύνην τὸ πρωΐ».

Τὴν ἴδια παροιμία μὲ ἐλαφρὲς παραλλαγὲς τὴ βρίσκουμε στὸ Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας:

«Δόξα εἶδες τὸ πρωΐ;
στὸ λιμάνι τὸ βραδύ.
Δόξα εἶδες τὸ βραδύ;
σταύρω τα νὰ περπατῇ»

Ἡ παροιμία αὐτὴ φαίνεται πὼς ἔχει πολὺ παλαιὰ τὴν ἀρχή της καὶ πὼς θὰ εἶχε πολλὴ διάδοσι. Αὐτὸ μᾶς τὸ φανερώνει ἡ ὕπαρξίς της στὴ **Bova**.

Ὁ Pelegrini, στὴ μελέτη του Il dialetto Grecocalabro, (σ. 82, x) τὴν καταγράφει ἀπ' τὴ Bova μὲ τὴν ἑπομένη μορφή:

Liri di purrì
Cé'nda ja ti mòni.
Liri di vradia
Cé'nda ja tin dulia.

Δηλαδή:

Ἶρις τὸ πρωΐ
Κέντα γιὰ τὴ μονὴ (τὴ κατοικιὰ)
Ἶρις τὴ βραδειὰ
Κέντα γιὰ τὴ δουλειὰ

Πολὺ λίγο ἀλλαγμένη μᾶς τὴν δίνει ὁ Comparetti, στὰ

Saggi di dialetti greci (1866, σ. 95 Note XXIV, 7)· ἀντὶ τοῦ *cénda γράφει equà* κι' ἀντὶ τοῦ *ja' γράφει sti*.

Ἀνάλογη προγνωστικὴ παροιμία σῴζεται στὴν Κύπρο:

«Ἔστησεν ποὺ τὸ ποιρνὸν ζωνάρινε;
πάαιννε 'στὸ ζευγάριν.
Ἔστησεν τὸ δείλης;
κόψε τὰ ζευλορράμματα»,

μὰ αὐτὴ μᾶς διδάσκει τ' ἀντίθετα· δηλαδὴ ἅμα φανῇ τὸ πρωΐ ἡ Ἶρις θὰ γίνῃ καλωσύνη, κι' ὅταν φανῇ τὸ δείλι θὰ γίνῃ τέτοια κακωσύνη, ποὺ δὲν πρέπει νὰ καθήσῃ κανεὶς νὰ λύσῃ τὰ ζευγλόσκοινα παρὰ νὰ τὰ κόψῃ καὶ νὰ φύγῃ γιὰ τὴν κατοικιά του.

Ἡ ἀντίθετη παρατήρησι τῶν Κυπρίων θὰ ὀφείλεται βέβαια σὲ τοπικοὺς λόγους.

* * *

Ὁ Πλούταρχος, στὸ «περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις» (3, 5, 2), προσθέτει γιὰ τὴν Ἶριδα, ὅτι «ἐμυθεύσαντό τινες, αὐτὴν ταύρου κεφαλὴν ἔχουσαν ἀναρροφεῖν τοὺς ποταμούς».

Στὸ Σισάνι τῆς Μακεδονίας πιστεύουν, πὼς «τὸ τοξάρι πίνει νερὸ στὸ λάκκο».

Ἡ περίεργη αὐτὴ μυθικὴ παράδοσις εἴμαστε πολὺ περίεργοι ἂν σῴζεται καὶ 'ς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Ὅποιος θέλει νὰ μάθῃ περισσότερα γιὰ τὴν παράδοσι αὐτὴ ἂς ἰδῇ τοῦ Πολίτου τὶς Παραδόσεις (2, 844, 261).

Νὰ εἶναι ἄραγε ἐπιβίωσις παλαιᾶς μυθικῆς παραδόσεως ἢ νεώτερο πλάσμα, ποὺ ἄγνωστο πὼς καὶ ποῦ δημιουργήθηκε;

Παράδοξη ἐπίσης εἶναι ἡ παράδοσις ὅτι, ὅποιος διασκελίσῃ τὴν Ἶριδα ἀλλάζει φῦλο. Ὁ Πολίτης (Παραδόσεις 2.845 κἑ.), ποὺ ἀσχολήθηκε πιὸ εἰδικὰ μὲ τὴν παράδοσι αὐτή, φέρνει παραδείγματα παραδόσεων μεταβολῆς τοῦ γένους

ἀπ' τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία, κι' ἀπὸ ξένους λαούς. Ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ὅμως δὲν εἶχε παρὰ δυὸ μονάχα μαρτυρίες.

Μὰ κι' ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια πολὺ λίγα πράματα μπῆκαν στὰ Ἀρχεῖα (τὸ Λαογραφικὸ καὶ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ).

Κατὰ τὶς πληροφορίες, ποῦ μᾶς δίνουν τ' Ἀρχεῖα ἡ παράδοσι σῴζεται στὴν Αἰτωλία, τὴν Κρήτη, τὴ Μακεδονία (στὰ Λακκοβίκια καὶ στὸ Σισάνι), ἴσως κι' ἀλλοῦ.

Στὸ Σισάνι μάλιστα προστίθεται, πὼς δὲν ἀρκεῖ νὰ διασκελίσῃ κανεὶς τὸ τοξάρι, παρὰ πρέπει «καὶ νὰ φάγῃ μιὰ χούφτα ἄλας».

Στὰ Λακκοβίκια, ἐπειδὴ τοὺς φαινότανε πολὺ δύσκολο τὸ διασκέλισμα, ἐμετρίασαν τον ἆθλο καὶ περιωρίστηκαν στὸ πέρασμα ***ἀποκάτω***.

Τὴν παράδοσι, ὅπως μᾶς λέει ὁ Πολίτης, παίρνοντας τὴν πληροφορία ἀπὸ τὸν Hahn, τὴν ἔχουν κ' οἱ Ἀρβανῖτες, φυσικὰ κ' οἱ Ἑλληναλβανοὶ εἴτε ἀπὸ πρῶτο (ἠπειρωτικό) εἴτε ἀπὸ τὸ δεύτερο (ἑλλαδικό) χέρι.

Στὴν Παραμυθιά, σύμφωνα μὲ δική μου πληροφορία, ἀλλάζει κανεὶς φοῦλο, «ἅμα κόψῃ λιγάκι τὸ μικρό του δάχτυλο καὶ κατορθώσῃ ***νὰ περάσῃ ἀποκάτω*** ἀπ' τὸ ζωνάρι τοῦ Θεοῦ».

Σ' ἄλλα ὅμως μέρη τῆς Ἀρβανιτιᾶς ἔχουν τὴν ἀξίωσι ***νὰ πηδήσῃ κανεὶς*** τὴν ἶριδα, κι' ὄχι νὰ περάσῃ ἀποκάτω.

Καὶ γιὰ μὲν τὰ θηλυκὰ τὸ στοίχημα μπορεῖ νά 'χῃ κάποιο λόγο, ἀφοῦ ὅλα θά 'θελαν νὰ γίνουν ἀρσενικά, μὰ τ' ἀρσενικὰ τί λόγο ἔχουν; Λησμονοῦν ἆράγε τὸ πάθημα τ' ἀνδρειωμένου παλληκαριοῦ, ποὺ δρασκέλισε τῆς ***καλόγριας τὸ ζουνάρι*** κ' ἔγινε πολὺ ὄμορφη γυναῖκα, μὰ καὶ τόσο ἀδύνατη, ποὺ δεχότανε τὶς προσβολὲς καὶ τοῦ πιὸ τιποτένιου ἀρσενικοῦ;

Μιὰ ἄλλη παράδοσι, ποὺ τὴν ἄκουσα κι' ἀπ' τὴ μακαρίτισσα τὴ μητέρα μου, μᾶς λέει, πὼς: «Ἐκεῖ, π' ἀκκουμπάει ἡ καμάρεζα βρίσκονται πιθάρια μὲ φλωριὰ καὶ μὲ κωσταντινᾶτα, κι' ὅποιος βρεθῇ τυχερὸς καὶ σκάψῃ, βρίσκει τὸ θησαυρὸ καὶ γίνεται νοικοκύρης».

Γιὰ τὴν παράδοσι αὐτή, ὅσοι ἐνδιαφέρονται νὰ μάθουν περισσότερα, ἂς ἰδοῦν ὅσα ἔχει γράψει ὁ Πολίτης στὰ Λαογραφικὰ Σύμμεικτα (3, 33 κἑ.).

Ἀρκετὰ περίεργοι ἦσαν οἱ χαιρετισμοί, οἱ ἐπιφωνήσεις κ' οἱ ἐπευχές, ποὺ ἀκουγόντουσαν, μπορεῖ ν' ἀκούγονται καὶ τώρα, ὅταν παρουσιαζόταν ἡ Ἶρις.

Στὸ Ἀϊβὰν τῆς Καλαμπάκας, ὅταν ἔβλεπαν νὰ γίνεται ἡ Ἶρις, ἐφώναζαν: «Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι».

Μερικοὶ τὸν χαιρετισμὸ αὐτὸ τὸν νομίζουν παρετυμολογία πρὸς τὸ ***δόξα***, τὸ δοξάρι. Ἄθελα ὅμως πηγαίνει ὁ νοῦς κανενὸς καὶ σὲ δυὸ χωρία τοῦ Ἰεζεκιήλ: «*Αὕτη ἡ ὅρασις ὁμοιώματος **δόξης** Κυρίου*» (Β΄ 1) καὶ «ἐγύρωσεν οὐρανὸν ἐν κυκλώσει ***δόξης***, χεῖρες Ὑψίστου ἐτάννυσαν αὐτό». (ΜΓ, 13).

Στὸ Καταφύγι τῆς Μακεδονίας θαμπωμένοι ἀπ' τὸ παρδαλό της χρῶμα μόλις τὴν ἰδοῦν φωνάζουν:

«Ἐν τῇ δόξῃ του καὶ ἐν τῇ παρδαλίᾳ του!».

Περίεργα εἶναι κι' ὅσα ἀκούονται στὴν Ἀρτάκη, τὴν Κύζικο, καὶ τὴν Πάνορμο. Ἐκεῖ ἅμα φανῇ ἡ Ἶρις τὰ παιδιὰ τραγουδοῦν:

«Δόξα, δόξα!
Τὶ θὰ φάμε πόψα;

Χαριτωμένες εἶναι κ' οἱ ἐπευχὲς ποὺ ἀκούονται στὰ διάφορα μέρη τοῦ Πόντου. Ἐκεῖ τὰ κορίτσια ἅμα ἰδοῦν καὶ φανῇ ἡ Ἶρις χαϊδεύουν τὰ μαλλιά τους κ' ἐπεύχονται νὰ γίνουν μακρυὰ σὰν κι' αὐτὴν ἢ σὰν τὸ μπόϊ τους.

Στὴν Οἰνόη λόγου χάριν λένε:

Δόξα, δόξα! Τὸ μαλλί μου σὰν καὶ σὲν

δηλαδὴ

Δόξα! τὰ μαλλιά μου νὰ γίνουν σὰν καὶ σένα μακριά.

Στὸν Ὄφι φωνάζουν τὰ κορίτσια:

Ἶρο μ', Ἶρο μ', τσὰμ τ' οὐράδις!

δηλαδὴ

Ἶρις μου, Ἶρις μου, δικιά μου ἡ οὐρά σου!

ἐνῷ στὸ 'Ορδοῦ φωνάζουν :

γίργιλα, γίργιλα! τὰ μαλλία μ' 'σσὰ κότσες!

δηλαδὴ

Ἶρις, Ἶρις! τὰ μαλλιά μου [νὰ φθάσουν] στὰ κότσια τῶν ποδαριῶν μου.

***

Αὐτὰ εἶναι πανωκάτω ὅσα γνωρίζουμε, ἀπ' τὴν ὁμηρικὴ ἐποχὴ ἕως σήμερα, σχετικὰ μὲ τὸ ὡραῖο αὐτὸ φυσικὸ φαινόμενο, ποὺ κάθε τόσο ἔκανε καὶ κάνει ζωηρὴ ἐντύπωσι καὶ κινεῖ τὸ θαυμασμὸ μικρῶν καὶ μεγάλων μὲ τὸ σχῆμά του καὶ τὴν ποικιλία τῶν χρωμάτων του.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς δὲν κατωρθώσαμε οὔτε νὰ ἐξαντλήσουμε τὸ θέμα οὔτε καὶ νὰ προσθέσουμε πολλὲς καινούργιες πληροφορίες 'ς ὅσες εἶχε μαζέψει ὁ ἀείμνηστος ἱδρυτὴς τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας.

Μὰ κ' ἡ συγκέντρωσι μονάχα ἐκείνων, ποὺ εἶχε ἐξετάσει ὁ Πολίτης, νομίζω πὼς πρέπει νά 'χῃ κάποια ἀξία τόσο γιὰ κείνους, ποὺ δὲν ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ καταγίνουν μὲ εἰδικὲς μελέτες, ὅσο καὶ γι' αὐτούς, ποὺ ἀσχολοῦνται εἰδικώτερα μὲ τὴ λαογραφία.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θὰ ἤθελα νὰ συστήσω καὶ νὰ παρακαλέσω τοὺς φίλους τῆς λαογραφίας νὰ ἐνδιαφερθοῦν πιὸ πολὺ καὶ πιὸ σύντονα, γιατὶ ὅσα περνάει ὁ καιρὸς τόσο καὶ χάνεται τὸ λαογραφικὸ ὑλικό, καὶ νὰ καταγράψουν πιὸ συστηματικά, μ' ὅλες τὶς λεπτομέρειες καὶ τὶς πιὸ μικρὲς κι' ἀσήμαντες ἀκόμα, ὅλες τὶς πνευματικὲς καὶ ψυχικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἔτσι θὰ αἰσθανθοῦν τὴν ὑπηρεφάνεια, ὅτι μπόρεσαν νὰ βοηθήσουν τὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας στὸ νὰ συγκεντρώσῃ ὅλο τὸ λαογραφικὸ πλοῦτο τοῦ τόπου μας καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ μιὰ ἔκδοσί του, ὅσο τὸ δυνατὸν ἀρτία κι' ἀνάλογη μὲ τὸν ἐθνικό του σκοπὸ καὶ τὶς προσδοκίες τὶς ἐπιστήμης.

Π. Α. ΦΟΥΡΙΚΗΣ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΤΙΝΑ ΠΑΙΓΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Περὶ τῶν παιγνιδίων τῶν Βυζαντινοπαίδων δὲν εἴμεθα, δυστυχῶς, ἐπαρκῶς πληροφορημένοι. Θὰ ἦτο ἐν τούτοις τοῦ κόπου ἄξιον, συλλέγων τις τὰς σχετικὰς πληροφορίας καὶ παραβάλλων τὰ Βυζαντινὰ παιδικὰ παιγνίδια πρὸς τὰ ἀρχαῖα νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ πόσον ἐκεῖνα εἶναι ἄμεσος τούτων συνέχεια καὶ ἑπομένως κατὰ πόσον καὶ τὰ ἀντίστοιχα σημερινὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ἕλκουσι τὴν ἀρχήν των, δεικνύοντα οὕτω καὶ ταῦτα τὸ συνεχὲς καὶ ἀδιάσπαστον τοῦ βίου τῶν προγόνων μας ἀνὰ τοὺς αἰῶνας.

Περὶ τῶν παιδικῶν παιγνιδίων παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ σχολιασταὶ ἀρκοῦντα μᾶς παραδίδουσι καὶ τὰ μνημεῖα οὐκ ὀλίγα μᾶς διδάσκουσι καὶ νεώτεραι μελέται, λίαν ἀξιόλογοι, ὑπάρχουσι· πολὺ καλὰς ἐπ' ἴσης σχετικὰς πραγματείας περὶ τῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι παιδικῶν παιδιῶν ἔχομεν ὑπὸ νεωτέρων Ἑλλήνων γραφείσας, ὧν μία ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἡμερολογίου τούτου. Διὰ τὰ τῶν Βυζαντινοπαίδων παιγνίδια ἡ σχετικὴ ἔρευνα δὲν ἐγένετο. Καὶ ἡ πραγματεία βέβαια δὲν εἶναι εὐχερής. Εἰδικὴ μελέτη περὶ τοῦ θέματος ὑπ' οὐδενὸς Βυζαντινοῦ συγγραφέως, ὅσον γνωρίζω, ἐγράφη, μνημεῖα σχετικὰ δὲν ἔχομεν, αἱ δὲ πληροφορίαι εἰς ποικίλους συγγραφεῖς κείμεναι καὶ εἰς διαφόρους αἰῶνας ἀναφερόμεναι εἶναι, ἐπὶ τοῦ παρόντος, πενιχραί [1].

[1] Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὅστις τὴν περὶ παιδικῶν παιδιῶν πραγματείαν ἐθεώρει λόγου ἀξίαν, ἀφ' οὗ, ὑπαινισσόμενος τὸν

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι δυσκολίαι πρόκεινται εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πραγματευθῇ τὸ θέμα. Οἱ Βυζαντινοὶ δῆλα δὴ συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ συγχρόνων παιδικῶν παιγνιδίων, ἀναφέρουσι γενικῶς αὐτὰ χωρίς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νὰ δίδωσιν οὐδεμίαν αὐτῶν περιγραφήν· ὁμιλοῦσι λ. χ. περὶ τοῦ παρὰ παισὶν ὀπωρίζεσθαι, ἤτοι παίζειν μὲ ὀπώρας, χωρὶς νὰ μᾶς λέγωσι ποίαν ἀκριβῶς παιδιὰν καὶ διὰ τίνων ὀπωρῶν παιζομένην πρέπει νὰ νοήσωμεν. Τὸ αὐτὸ δέον νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸ καρυατίζειν ἢ μᾶλλον καρυδίζειν, τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν δίδουσι περιγραφήν· ἀλλὰ καὶ περὶ ψηφίδων ὁμιλοῦντες πάλιν, δὲν μᾶς διασαφηνίζουσι πῶς νοοῦσι τὰ δι' αὐτῶν παιζόμενα παιγνίδια. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ διὰ τὸν ἀστραγαλισμόν· μᾶς ἀναφέρουσιν αὐτὸν οἱ Βυζαντινοί, χωρὶς νὰ μᾶς προσθέτωσι καί τινας ἀναγκαίας πληροφορίας, ἂν δῆλα δὴ τοὺς ἀστραγάλους μετεχειρίζοντο οἱ μεσαιωνικοὶ παῖδες, ἢ μᾶλλον αἱ κόραι, καὶ κατὰ τὴν παιδιὰν τῶν πενταλίθων καὶ κατὰ τὸν ἁρτιασμόν, μειονεκτήματα, ἄτινα, εὐτυχῶς, ἐν μέρει ἐξουδετερώνει ἡ γνῶσις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν παιδικῶν παιγνιδίων.

Μελλων νὰ ὁμιλήσω περὶ παιδικῶν παιγνιδίων παρὰ Βυζαντινοῖς, θ' ἀποκλείσω τῆς πραγματείας μου, ὡς ὑπαγόμενα εἰς τὰ παίγνια τῶν ἀνδρῶν, τὰ τυχηρὰ ἐκεῖνα παιγνίδια, τὰ ὁποῖα ἐπαίζοντο ὑπὸ ἐνηλίκων ἐπὶ χρήμασι, τοὺς κύβους λ. χ. ὡς καὶ τὰ τῶν ἐνηλίκων γυμναστικὰ παίγνια. Οὕτω δὲν θὰ ὁμιλήσω φέρ' εἰπεῖν διὰ τὰ μεσαιωνικὰ κλοτσᾶτα, οὐδὲ διὰ τὸ τζυκάνιον καὶ τὸ κοντο-

Ἀθήναιον τὸν περὶ χελιδονιστῶν καὶ κορωνιστῶν γράψαντα ἐσημείωσεν· «εἰ δὲ καὶ τοιαῦται παιδιαὶ γραφῆς ἠξιοῦντο τοῖς παλαιοῖς οὐ μεμπτέον τῆς ἀφελείας, ἀλλὰ θαυμαστέον τῆς εἰς πολυμάθειαν παραδόσεως, δι' ἧς ἡ γραφικὴ τέχνη τρέφεται», ὁ Θεσσαλονίκης, λέγομεν, Εὐστάθιος πολλὰ καὶ καλὰ ἔγραψε περὶ παιδικῶν παιγνιδίων, ταῦτα ὅμως, πλὴν ἐλαχίστων πληροφοριῶν, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν. Πρόσθες ὅτι διὰ τὸ θέμα ἡμῶν πολυτίμους παρέχουσι πληροφορίας ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ οἱ λεξικογράφοι καὶ σχολιασταί.

μονόβολον· περὶ τοῦ παιγνιδίου μόνον τοῦ τάπητος θὰ κάμω λόγον, καὶ τοῦτο, διότι οἱ παίζοντες αὐτὸ μαθηταί, καίτοι ἀνωτέρων σχολῶν, δύνανται μᾶλλον ὡς παιδία νὰ θεωρηθῶσιν.

Ὅτι οἱ Βυζαντινόπαιδες, συμφώνως πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν, ἔπαιζον διάφορα παιγνίδια καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς οἰκίας των καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ μεμαρτυρημένον ἔχομεν ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οἵτινες συχνὰ ὁμιλοῦσι διὰ τὰ «παιδία τὰ μικρά, ἃ ἐπτόηται περὶ ἀθύρματα», ἢ διὰ «παιδία τὰ ἔξω που πλανώμενα καὶ ἐν ἀθύρμασι διημερεύοντα παιδικοῖς» ἢ διὰ τοὺς παῖδας «τοὺς ἀθύρμασι προσανέχοντας καὶ παιδιαῖς» ἢ διὰ τοὺς παῖδας, οἵ

> παίγνια τ' ἀμφιέπουσι παρήγορα καὶ κατ' ἀγυιὰς
> πλάζονται

ἢ διὰ τὰ παιδάρια τὰ «ἐν παντοίαις κινήσεσι καὶ περιστροφαῖς παιγνίων ἀπαράμιλλα» ἢ διὰ τὴν «παντοίαν φλυαρίαν παιδαριώδους ἀθύρματος» ἢ τέλος διὰ τὰ παιδικὰ ᾄσματα ὡς λ. χ. τὸ χελιδόνισμα, περὶ οὗ μνείαν ποιοῦνται καὶ ὁ Ι. Χρυσόστομος καὶ ὁ Εὐστάθιος ὡς καὶ διασωθέντα μεσαιωνικὰ παιδικὰ ᾄσματα.

Ταῦτα περὶ τῶν ἀρρένων μάλιστα· τὰ τῶν κορασίδων παιγνίδια, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ περιωρισμένου βίου τῶν Βυζαντινῶν γυναικῶν[1], ἦσαν ὀλιγώτερα καὶ μᾶλλον ἐντὸς τοῦ οἴκου περιωρισμένα· δὲν ἀποσιωπῶμεν βέβαια ὅτι ἀναφέρονται ἐνίοτε καὶ κοράσια χορεύοντα καὶ τραγῳδοῦντα ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς καὶ σκώπτοντα μάλιστα τοὺς παρερχομένους, τὰ κύρια ὅμως παιγνίδια ἐπαίζοντο ἐντὸς τοῦ οἴκου μὲ τὰς πλαγγόνας καὶ τὰ πεντάλιθα· ποιητὴς μάλιστα τῶν

[1] Αἱ κόραι, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν, ἔπρεπε νὰ θαλαμεύωνται, ἓν δὲ τῶν μεγίστων προσόντων των ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ μὴ τὰς βλέπῃ ὁ ἥλιος. Ὅρα ὅτι τὸ νύμφη παρῆγον οἱ μεσαιωνικοὶ πρόγονοί μας ἐκ τοῦ νέον φαίνεσθαι, ἡ κόρη δ' ἐφρόνουν ὅτι ἐκαλεῖτο οὕτω, διότι περιεφρουρεῖτο καὶ περικαλύπτετο ὡς ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ κόρη!

Ἰουστινιανείων χρόνων, ὁ Ἀγαθίας, παριστᾷ κόρην παραπονουμένην, διότι οἱ ἄρρενες παῖδες ἐπιτρέπεται νὰ παίζωσιν ἀνὰ τὰς ὁδούς, ἐν ᾧ, ὡς λέγει,

> ἡμῖν δὲ οὐδὲ φάος λεύσσειν, ἀλλὰ μελάθροις
> κρυπτόμεθα, ζοφεραῖς φροντίσι τηκόμεναι.

Μετὰ τὰ εἰσαγωγικὰ ταῦτα, ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ κύριον ἡμῶν θέμα:

Μεταξὺ τῶν ἀθυρμάτων τῶν νηπίων παρ' ἀρχαίοις ἀναφέρονται τὰ σεῖστρα καὶ ὁ καλαθίσκος· καὶ σεῖστρα μὲν ἦσαν ὅ,τι περίπου ἡμεῖς λέγομεν κουδουνίστρες, κυκλικὰ συνήθως τὸ σχῆμα μὲ κωδωνίσκους [1], οἵτινες, σειομένου τοῦ σείστρου, διὰ τοῦ ἤχου των, κατὰ τὸν Πολυδεύκη, ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, «καταβαυκαλῶσι τὰ δυσυπνοῦντα τῶν παιδίων» [2], ὁ καλαθίσκος δ' ἀφ' ἑτέρου ἦτο μικρὸν καλάθιον, ἐν ᾧ τὰ παιδία ἐτοποθέτουν τὰ διάφορα παιγνίδιά των ἢ καὶ τὸ ὁποῖον ὡς ἄθυρμα μετεχειρίζοντο. Τὰ δύο ταῦτα ἀθύρματα ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν Δ'. μ.Χ. αἰῶνα, ἀφ' οὗ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ὁμιλεῖ διὰ τὰ σύγχρονά του παιδία, ἅτινα «ἂν τὸν καλαθίσκον ἢ τὰ σεῖστρα ἀφέλῃς ἢ ἄλλο τι τῶν ἀθυρμάτων δεινοπαθεῖ καὶ δυσχεραίνει σπαράττεταί τε καὶ λακτίζει τὸ ἔδαφος».

Ἄλλο ἄθυρμα, δι' οὗ οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, διεσκέδαζον, ἦτο, ὡς καὶ σήμερον, ἡ συρίκτρα.

Ἐν τῇ Παιδιοφράστῳ τοὐλάχιστον διηγήσει τῶν τετραπόδων ζῴων ἡ κίχλη λέγει πρὸς τὸν μπούφον

> ἐγὼ ἀκόμη ἤμουν παιδὶν ἀπέσω ἐκ τὴν Γλαρέντσα
> καὶ φόρουν τὰ κατάκοπα καὶ βάσταζα σφυρίστρια.

---

[1] Σεῖστρα κατὰ τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα ἐκαλοῦντο τὰ νῦν ντέφια, σημασία, ἣν καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἔχει ἡ λέξις.

[2] Διὰ τὸν παραγόμενον ἦχον οἱ ἀρχαῖοι τὸ σεῖστρον ἐκάλουν πλαταγὴν καὶ πλαταγώνιον.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μανθάνομεν ὅτι οἱ παῖδες τότε ἔχαιρον κατασκευάζοντες διάφορα πήλινα ἱππάρια ἢ ἁμάξια ἢ παίζοντες μὲ αὐτά. Ταῦτα διὰ τοὺς χρόνους του πιστοποιεῖ ὁ Χρυσόστομος, λέγων ὅτι τὰ σύγχρονά του παιδάρια χαίρουσι παίζοντα μὲ πήλινα ἱππάρια ἢ ἁμάξια ἢ μὲ πηλίνους ὄνους καὶ ὀνηλάτας μηδεμίαν δίδοντα προσοχὴν οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ χρυσοῦ ἅρματος παρέρχεται [1].

Ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ΚΓ'. ὁμιλίαν του εἰς Ματθαῖον λέγει· «τί παίδων διεστήκαμεν τῶν παιζόντων καὶ οἰκίας οἰκοδομούντων;» αἰῶνας δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος παρατηρεῖ· «ὅτι δὲ παίδων ἔργον αἱ περὶ ψάμμον οἰκοδομαὶ ἡ πεῖρα διδάσκει».

Ὁ ἀναγινώσκων ταῦτα ἀναπολεῖ ἀμέσως τὰ σπιτάκια [2], τὰ ὁποῖα ὡς παῖς κατεσκεύαζεν εἴτε ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους εἴτε καὶ ἐπὶ τῆς ἄμμου, πράττων ὅ,τι καὶ ὁ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων παῖς, ὅστις, κατὰ τὸν ποιητὴν

> . . . . . ἄγχι θαλάσσης
> ὃς τ' ἐπεὶ οὖν ποιήσῃ ἀθύρματα νηπιέῃσιν
> ἂψ' αὖτις συνέχευε ποσὶν καὶ χερσὶν ἀθύρων.

Τίς κατὰ τοὺς παιδικούς του χρόνους δὲν ᾐσθάνθη εὐχαρίστησιν φυσῶν καὶ ἀποδιώκων τὸ στρογγύλον ἐκεῖνο ἐξάνθημα τῆς ἀκάνθης, τὸ ὁποῖον νῦν κλέφτην λέγομεν; Τὸ ἐξάνθημα τοῦτο, ὅπερ παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο γέρων ἢ πάππος, ἀπετέλει καὶ τῶν Βυζαντινῶν παίδων σύνηθες παιγνίδιον· ὁ Θεσσαλονίκης τοὐλάχιστον Εὐστάθιος εἰς τὰς περιπύστους εἰς Ὅμηρον παρεκβολάς του μᾶς λέγει· «γέρων· ἀκάνθης ἐξάνθημα, ᾧ χαίρουσιν οἱ παῖδες φυσῶντες ὡς πέτεσθαι».

Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁ Χω-

---

[1] Ἐν παπύρῳ τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος σημειώνει τις ἐν ἰδιωτικῷ λογαριασμῷ «παιγνίων καὶ ἐππουρίων (=ἱππαρίων) ἡμιωβέλιον».

[2] Ἐν Πόντῳ ἡ παιδιὰ αὕτη τέως ἐκαλεῖτο ὁ σπίτιν.

νιάτης ἀναφέρει παιδάρια «συναθύροντα τὰ παιδικὰ καὶ ἱππαζόμενα», τῶν Προδρομείων δὲ ποιημάτων εἶναι ὁ στίχος

καβαλλικεύω τὸ ραβδὶν καὶ παίζω τὸ βιτάλιν.

Οὐδεμία βεβαίως ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ παιδικοῦ ἐκείνου παιγνιδίου, καθ' ὃ οἱ παῖδες, περιβαίνοντες κάλαμον, ὡς δῆθεν ἵππον, πλήττουσιν αὐτὸν διὰ μαστιγίου ἢ βεργίου, ἵνα τρέχῃ, παιγνιδίου, ὅπερ παρ' ἡμῖν λέγεται ἄλογον ἢ ἀλογατάκι, παρ' ἀρχαίοις δὲ «κάλαμον περιβαίνειν», μὲ τὸ ὁποῖον δὰ παιγνίδιον συνδέεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον γνωστὸν ἀνέκδοτον τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις καταληφθεὶς μετὰ τῶν παιδίων του περιβαίνων κάλαμον εἶπε πρὸς τὸν ἰδόντα νὰ μὴ μαρτυρήσῃ ὅ,τι εἶδεν, ἕως ὅτου καὶ αὐτὸς γίνῃ πατήρ.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἐκφράζεται διὰ τῆς φράσεως «παίζω τὸ βιτάλιν». Τὴν λέξιν ἐπειράθησαν νὰ ἑρμηνεύσωσιν οἱ σοφοὶ τῶν ποιημάτων ἐκδόται, δὲν ἔτυχον ὅμως, νομίζω, τοῦ ὀρθοῦ. Τὴν λ. βιτάλιν σχετίζω μὲ τὴν Λατινικὴν λ. vitis=βέργα κλήματος, τὴν κοινῶς λεγομένην βίτσαν καὶ μὲ τὸ Κρητικὸν βιτσάλιν[1] καὶ φρονῶ ὅτι ἡ φράσις σημαίνει παίζω τὸ ἄλογον, τὸ ὁποῖον κτυπῶ μὲ τὸ βιτσάλιν, ἵνα δῆθεν τρέχῃ.

Ἔπαιζον δ' οἱ τῶν Βυζαντινῶν παῖδες ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς μεγάλοις κέντροις καὶ ἄλλο παιγνίδιον, δῆθεν μὲ ἵππους, μιμούμενοι τοὺς ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις ἀγῶνας· θέτοντες δῆλα δὴ εἰς τὸ στόμα τῶν συμπαικτῶν μήρινθον, τούτους μετεχειρίζοντο ὡς ἵππους, δῆθεν διφρηλατοῦντες. Τοῦτο τοὐλάχιστον ἐξάγεται ἐξ ὅσων κατὰ τὸν Θ΄ μ. Χ. αἰῶνα λέγει ὁ Φώτιος, ὅστις ἐν τῷ Νομοκάνονί του, ὁμιλῶν περὶ τοῦ τυχηροῦ παιγνιδίου «ξυλίνου ἱππικοῦ» λέγει ὅτι ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὁποῖόν τι ἦτο τοῦτο

[1] Βιτσάλι λέγεται ἐν Κρήτῃ μικρὸς κλῶνος δένδρου χρησιμοποιούμενος ὡς μαστίγιον.

«τινὲς δ' εἶπον εἶναι τοῦτο τὸ συνήθως παρὰ τῶν παίδων γινόμενον παίγνιον ἔξωθεν τοῦ ἱππικοῦ, ἀντὶ ἵππων χρωμένων ἀνθρώποις εἰς διφρηλασίαν». Ἂς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι καὶ σήμερον ἀπόμη τὸ παιγνίδιον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀλογατάκια εἶναι συνηθέστατον.

Οἱ ἀναγνῶσται τῶν γραμμῶν αὐτῶν πολλάκις κατὰ τοὺς παιδικούς των χρόνους θὰ διεσκέδασαν συλλαβόντες χρυσοκάνθαρον, νῦν κοινῶς χρυσομαμούναν ἢ γυαλομαμούναν ἢ μπούμπουλαν[1] καὶ ἀφήσαντες ἔπειτα αὐτὸν νὰ πετᾷ, ἀφ' οὗ τοῦ ἔδεσαν τὸν λαιμὸν διὰ κλωστῆς, εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσέδεσαν ξυλάριον. Τὸ παίγνιον τοῦτο τὸ τόσον καὶ σήμερον διαδεδομένον, ἦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γνωστότατον μηλολόνθη ἢ μηλολάνθη καλούμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, λεγόμενον ζίνα[2] διὰ τὸν ἦχον, ὃν τὸ ἔντομον παράγει, ὡς μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ σχολιασταὶ καὶ λεξικογράφοι.

Οὕτως ὁ μὲν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος λέγει· «μηλάνθη· ζῷόν ἐστι μεῖζον σφηκός.... οὗ παῖδες λίνον τρίπηχυ ἐξάπτοντες ἐῶσι πέτεσθαι καὶ φερομένου δι' ἀέρος ἑλικοειδῶς ἡδόμενοι τῇ θέᾳ παρέπονται τὰς χεῖρας ἐπικροτοῦντες» καὶ ὁ Σουΐδας «μηλολόνθη· ζωΰφιον, ᾧ χρῶνται εἰς παιδιὰν οἱ παῖδες, ὃ τοῖς ἄνθεσιν ἐπικαθέζεται· οἱ δὲ παῖδες λίνον τοῦ ποδὸς ἐξαρτῶντες καὶ ξυλύφιον, ὃ οὐκ ἐξισχύουσιν ἀνακουφίσαι, εἰς τὸν ἀέρα ἀφιᾶσι».

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλεῖ πρὸς τούτοις καὶ διὰ χαλκᾶς μυίας συννεμομένας τοῖς κανθάροις «αἷς οἱ παῖδες κηρία φασὶ προστιθέντες ἁριᾶσιν». Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἀξιόλογον δεικνύον ὅτι εἶναι καὶ μεσαιωνικὸν τὸ σημερινὸν παίγνιον, καθ' ὃ οἱ παῖδες τῶν Κρητῶν, κατὰ μάρτυρα τὸν Παπασλιώτην ἐν τῇ περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησι παιδι-

[1] Παρ' ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο βομβυλιός, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς δὲ χρόνους καὶ βόμβυλας.

[2] Ἡ μηλολόνθη λέγεται ἐν Πόντῳ, Μελενίκῳ καὶ Χίῳ ζίνα, ζούνα ἐν Ξηροχωρίῳ καὶ ζοῦνος ἐν τῇ βορειανατολικῇ Εὐβοίᾳ.

κῶν παιγνιδίων μελέτῃ του, συλλαμβάνοντες κανθάρους (σκαθαρομαμοῦνες) ἔχοντας ψαλιδωτὴν οὐράν, τοὺς ἀφίνουσιν, ἀφ' οὗ ἐμβάλωσιν εἰς αὐτὴν ἀνημμένον κηρίον, ὅπερ σφιγγόμενον ἵσταται ὄρθιον.

Ὅτι δὲ τὸ παιγνίδιον ἦτο καὶ ἀρχαῖον, πιστοποιεῖ ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς Ἀχαρνεῖς του, τίφην αὐτὸ καλῶν.

Ἔπαιζον δ' οἱ Βυζαντινόπαιδες οὐ μόνον μὲ τὴν μηλολόνθην καὶ τοὺς κανθάρους, ἀλλὰ καὶ μὲ διάφορα μικρὰ πτηνά, τῶν ὁποίων τοὺς πόδας διὰ λεπτοῦ λιναρίου προσέδενον. Τὴν συνήθειαν ταύτην, τόσον φυσικὴν ἄλλως τε διὰ παιδία καὶ τόσον καὶ σήμερον συνηθιζομένην, πιστοποιεῖ Βυζαντινὸς συγγραφεύς, ὁ Εὐθύμιος Μαλλάκης, ὁμιλῶν διά τι «ἐν χερσὶ τῶν παιδαρίων ὑπὸ λεπτῇ τῇ μηρίνθῳ στρεφόμενα στρουθία καὶ παιζόμενα».

Ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα μεγαλύτερα πτηνά, δι' οἱονδήποτε λόγον καταστάντα ἀνίκανα νὰ πετάξουν, ἔχαιρον παίζοντα τὰ μεσαιωνικὰ παιδάρια, ἀφ' οὗ τὰ ἔδενον διὰ νήματος ἢ μηρίνθου. Ἐν τῷ Πουλολόγῳ λ.χ. ὁ γέρανος λέγει πρὸς τὸν τσυκνέαν ὅτι, ὅταν ἐκ τῶν πάγων δὲν δύνασαι νὰ πετάξῃς,

> εὑρίσκουν σε τὰ κωπελλιά, δένουν σε μὲ τὸ ράμμα
> καὶ τὸ χωριὸν γυρίζουν σε κι' ἄλλοι εἰς τὴν θανήν σου

εἰς διαφόρους δὲ μεσαιωνικὰς ἐκφράσεις κυνηγίου οὐχὶ σπανίως ἀναφέρεται ὅτι ὁ συλληφθεὶς γέρανος, ἀποκοπεὶς τοὺς ὄνυχας καὶ τὸ ράμφος κεῖται «ἄθυρμα πᾶσι καὶ χλεύη βρεφυλλίοις προβεβλημένος εἰς παίγνιον».

Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐν ταῖς εἰς Ἰωάννην καὶ Ματθαῖον ὁμιλίαις του τὰ ἑξῆς ἐσημείωσε περὶ τοῦ παιδικοῦ παιγνιδίου τῶν τροχῶν· «καθάπερ γὰρ οἱ παῖδες οἱ μικροὶ πρὸς τὰ εὐτελῆ τῶν πραγμάτων ἐπτόηνται, πρὸς σφαίρας καὶ τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους κεχηνότες» καὶ πάλιν «παίδων ἀθύρματα.... τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους καὶ ψηφῖδας καὶ σφαίρας».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων σαφέστατα φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθει ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱεροῦ πατρὸς τὸ καὶ ἀρχαῖον παιδικὸν παιγνίδιον τῶν τροχῶν [1], τὸ ὁποῖον τόσον δὰ σύνηθες εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ ὄνομα τσέρκι. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ὁ Χρυσόστομος, δι' ἄλλα ἐνδιαφερόμενος, δὲν μᾶς εἶπεν οὔτε ἂν οἱ σύγχρονοί του ἐκ μετάλλου κατεσκεύαζον τοὺς τροχούς, οὔτε ἂν τὸ ὕψος αὐτῶν ἔφθανε μέχρι τοῦ στήθους, οὔτε ἂν κατὰ τὴν περιφέρειαν εἶχον κωδωνίσκους, ὡς συνέβαινε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ μέχρις Ὀρειβασίου τοὐλάχιστον. Καὶ τροχοὶ πιστεύω ὅτι τότε δημωδῶς δὲν θὰ ἐλέγετο τὸ παιδικὸν τοῦτο παιγνίδιον· μᾶλλον φρονῶ ὅτι θὰ ἐκαλεῖτο μὲ τὸ ἕτερον ἀρχαῖον ὄνομα κρίκος, ὀνομασία, ἣν παρέχει καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἰατρὸς Ὀρειβάσιος, ὅστις καὶ περιγράφει τὸ παιγνίδιον.

Ἂν τις εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀναγραφέντα χωρία τοῦ Χρυσοστόμου προσθέσῃ καὶ τρίτον τοῦ ἰδίου πατρός, ἐν ᾧ λέγει· «τὰ παιδία τὰ μικρὰ ἀστραγάλους καὶ σφαίρας καὶ τὰ τοιαῦτα ἀθύρματα μεγάλα τίθενται», πρὸς δὲ τὸ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, ὅστις τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς σφαιριζούσης Ναυσικᾶς προσθέτει· «ἐν τούτοις δὲ ρητέον ὡς καὶ πάλαι ποτὲ τὸ σφαιρίζειν διὰ σπουδῆς ἦγετο» βεβαιῶν οὕτω τὴν μεγάλην κατὰ τοὺς χρόνους του διάδοσιν τοῦ παιγνιδίου, ἐάν, λέγω, προσθέσῃ τις καὶ τὰ δύο ταῦτα χωρία, τότε ἔχει σαφεστάτας μαρτυρίας περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινοπαίδων (ἀρρένων καὶ θηλέων) παιζομένης παιδιᾶς τῆς σφαίρας [2].

Ἐννοεῖται δ' ὅτι, ὅπως καὶ περὶ ἄλλων παιγνιδίων, οὕτω καὶ περὶ τοῦ σφαιρισμοῦ περαιτέρω πληροφορίας δὲν μᾶς

---

[1] Τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τῷ ὀνειροκριτικῷ του σημειοῖ· «τροχὸν ἐλαύνειν πόνοις περιπεσεῖν σημαίνει, ἐξ ὧν ἀπάλαυσις τῷ ἰδόντι περιέσται».

[2] Ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἀναφέρεται καὶ τὸ παιγνίδιον σφαιροδρόμιν, τοῦτο ὅμως πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι παιδικόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδίδει τὸ γνωστὸν τσυκάνιον.

δίδουσιν οἱ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν δὲν φαίνεται τὸ δημῶδες τότε ὄνομα τῆς σφαίρας, ὅπερ γνωρίζομεν ὅτι ἦτο μάππα, ὄνομα καὶ μέχρι σήμερον κατὰ τόπους εὔχρηστον πρὸς δήλωσιν τῆς σφαίρας.

Ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παίδων καὶ κορασίων παιζομένη μαλακὴ σφαῖρα γνωρίζομεν ὅτι ἦτο ἐκ δέρματος, καὶ δὴ πολλάκις ἐκ πολυχρώμων δερμάτων συγκειμένη, δι' ὃ ὑπὸ μὲν τοῦ Πλάτωνος καλεῖται δωδεκάσκυτος, βραδύτερον δ' ὑπὸ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ραπτή. Ὅτι δὲ δερματίνας σφαίρας θὰ ἐχρησιμοποίουν καὶ οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν δυνάμεθα, ἴσως, νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν συγγραφέων παρεχομένης πληροφορίας, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Ἰζιμισκῆς ἠρέσκετο νὰ πλήττῃ διὰ ράβδου καὶ νὰ κάμνῃ ν' ἀναπηδᾷ ἡ ἐντὸς ὑελίνου σκύφου κειμένη «σφαῖρα ἐκ σκύτους κατειργασμένη», ὅτι δὲ καὶ πολύχρωμοι ἠδύναντο νὰ εἶναι αἱ τότε βαλλόμεναι σφαῖραι ἡ σημερινὴ πεῖρα διδάσκει.

Τώρα πῶς ἡ σκυτίνη αὐτὴ μάππα ἐπαίζετο, ἂν δῆλα δὴ ριπτομένη ὑψηλὰ ἢ ἐπὶ τοῦ τοίχου ἢ τοῦ ἐδάφους πληττομένη καὶ διὰ τῆς παλάμης ἀντιτυπτομένη ἢ ἂν ἁπλῶς ἐρρίπτετο κατὰ τοῦ συμπαίκτου, περὶ τοιούτων τινῶν ζητημάτων δὲν ἐφρόντισαν νὰ μᾶς πληροφορήσωσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινοπαίδων παιζομένη σφαῖρα ἦτο σκυτίνη· ἀλλὰ καὶ ξυλίνη σφαῖρα ἦτο τότε ἐν χρήσει χρησιμοποιουμένη ὅμως κατὰ τὸ ἀγωνιστικὸν παιγνίδιον τσυκάνιον, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ εὐρύτερος θὰ γίνῃ λόγος.

Ὅτι δ' ἐκτὸς τῆς σφαίρας οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν διηγωνίζοντο καὶ εἰς τὸ ἁπλοῦν ἅλμα, μονόβολον τότε λεγόμενον, καὶ τὸν δρόμον, ἀναφέρουσι γενικῶς πολλάκις οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἵτινες χαρακτηρίζουσιν ἀμφότερα ὡς «φλυαρίαν παιδαριώδη».

Τὴν κατὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα χρῆσιν τῆς παιδιᾶς τῶν

ἀστραγάλων παρὰ τοῖς παισὶ πιστοποιοῦσι τὰ ἑξῆς δύο καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντα χωρία τοῦ Χρυσοστόμου· «καθάπερ γὰρ οἱ παῖδες οἱ μικροὶ πρὸς τὰ εὐτελῆ τῶν πραγμάτων ἐπτόηνται, πρὸς σφαίρας καὶ τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους κεχηνότες», «τὰ παιδία τὰ μικρὰ ἀστραγάλους καὶ σφαίρας καὶ τὰ τοιαῦτα ἀθύρματα μεγάλα τίθενται» «παίδων ἀθύρματα... τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους καὶ ψηφῖδας καὶ σφαίρας». Πολλοὺς αἰῶνας μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν ΙΓ'. δῆλα δὴ ἀρχόμενον, Γεώργιος ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρει βρεφύλλιον ἀστραγαλίζον, δεῖγμα καὶ τοῦτο ὅτι ἡ τῶν ἀστραγάλων παιδικὴ παιδιὰ ἐξηκολούθει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὖσα ἀσφαλῶς πολὺ διαδεδομένη, ἀφ' οὗ καὶ μέχρι σήμερον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος οἱ παῖδες ἀστραγαλίζουσιν ἀκόμη.

Οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς περὶ τῆς παιδικῆς ταύτης παιδιᾶς ὡς καὶ τῆς ἀντιστοίχου ἀνδρικῆς ὁμιλοῦντες ἀναφέρουσι τοὺς ἀστραγάλους πάντοτε, τὴν ἀρχαίαν ὁρολογίαν ἀκολουθοῦντες. Καὶ θὰ διετήρουν μὲν κατὰ τόπους καὶ τότε οἱ ἀστράγαλοι τὸ ὄνομά των, ἀφ' οὗ οὕτω καὶ μέχρι σήμερον εἶναι γνωστὴ ἡ παιδιὰ ἐν Κρήτῃ, γνωρίζομεν ὅμως ὅτι κοινότερον τότε κόττια ἐλέγοντο οἱ ἀστράγλοι, ἐξ ἧς λέξεως προῆλθε καὶ ἡ κοινὴ σημερινὴ ὀνομασία τῶν ἀστραγάλων κότσια[1], τὸ δὲ παίζειν τὰ κόττια, καὶ καθ' ὅλου τυχηρὰ καὶ ἐπὶ χρήμασι παιγνίδια κοττίζειν, τὸ παιγνίδιον κόττος καὶ οἱ παῖκται κοττισταί.

Μὴ ἐνδιαφερόμενοι δὲ καὶ πάλιν οἱ συγγραφεῖς νὰ μᾶς περιγράψωσι τὰς συγχρόνους των παιδιάς, δὲν μᾶς λέγουσιν, ἂν μόνον ἐξ ὀστῶν ἦσαν τότε οἱ ἀστράγαλοι, ὅπερ λίαν πιθανόν, ἂν ἦσάν τινες ἐξ αὐτῶν, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις καὶ παρ' ἡμῖν, μεμολυβδωμένοι, πρὸς ἀσφαλεστέραν βολήν, ἂν κατὰ τὴν παιδιὰν ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον αἰγοπροβά-

[1] Γνωστὴ σήμερον καὶ ἡ παροιμ. φράσις «θαρρεῖς πῶς παίζομε τὰ κότσια;», ἤτοι νομίζεις ὅτι ἀστεϊζόμεθα; Ἐν Ἄνδρῳ οἱ ἀστράγαλοι, τὰ κοινῶς κότσια, λέγονται κόττια, κοτρίκια δέ, ἤτοι κοττίκια, ἐν Θήρᾳ καὶ Μήλῳ.

των ἢ καὶ μεγαλυτέρων ζῴων ἀστράγαλοι, τοῦθ' ὅπερ καθιστᾷ πιθανὸν καὶ ἡ σημερινὴ χρῆσις [1] καὶ ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος λέγων· «ἀστραγαλίζειν τὸ πεττοῖς καθ' Ὅμηρον τέρπεσθαι λέγεται· μέχρι γὰρ καὶ ἐσάρτι οὕτως ἀστραγαλίζουσι, καὶ μάλιστα ὀνείοις, οἱ τοιαῦτα πεττεύοντες εἴτε παίζοντες», προσέτι, ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο οὗτοι καὶ δι' ἄλλας παιδιὰς π. χ. τὰ πεντάλιθα ἢ καὶ τὸν ἀρτιασμόν, ὅστις ἦτο ἐπ' ἴσης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους γνωστὸς ὡς παιδικὴ παιδιὰ καλούμενος, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν, «ζυγὰ ἢ ἄζυγα» τὰ μονὰ δῆλα δὴ ἢ ζυγὰ τῶν σημερινῶν παιδίων ὡς καὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Οὐδὲ μᾶς λέγουσι, δυστυχῶς, καὶ πάλιν οἱ συγγραφεῖς πῶς ἔπαιζον τοὺς ἀστραγάλους οἱ σύγχρονοί των παῖδες, ἂν δῆλα δὴ ῥίπτοντες πολλούς, τέσσαρας φέρ' εἰπεῖν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι, ἦ, ὅπερ πιθανώτερον, ἄν, ὡς καὶ σήμερον, ἕνα καὶ τοῦτον κάποτε μεμολυβδωμένον, ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, ἥτις ἰδιαίτερον θὰ ἔφερεν ὄνομα, τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν ὑπολογίζοντες ἢ ἄν, ὅπερ ἐπ' ἴσης πιθανόν, ἔθετον ἐντὸς κύκλου πολλοὺς ἀστραγάλους, τούτους δ' ἀπὸ ἀποστάσεως ἔβαλλον διὰ μεγαλυτέρου καὶ βαρυτέρου κερδίζοντες τοὺς ἐκτὸς τοῦ κύκλου διὰ τῆς βολῆς ἐκπίπτοντας, ὅπως δῆλα δὴ συχνὰ γίνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν.

Ὅτι δὲ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μὲ ἀστραγάλους ἔπαιζον καὶ οἱ ἐνήλικοι γνωρίζομεν ἐκ πλείστων μαρτυριῶν συγγραφέων ὡς καὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων ἀκόμη τῶν ἱερῶν συνόδων, οἵτινες κατὰ τῶν κοττιστῶν ἐπιβάλλουσιν ὡρισμένας ποινάς, ὁ περὶ τοῦ ζητήματος ὅμως τούτου λόγος ἀνήκει εἰς τὸ περὶ ἀνδρικῶν παιγνιδίων κεφάλαιον.

[1] Κατὰ τὴν παιδιὰν γύρα ν, ἤτοι τὸν ἀστραγαλισμόν, ἐν Ρόδῳ μεταχειρίζονται ἀστράγαλον ἐλάφου, ἵνα δι' αὐτοῦ πλήττωσι τοὺς ἐντὸς κύκλου μικροτέρους τοιούτους, βόειον δ' ἐν Ἀραβανίῳ τῆς Καππαδοκίας, γοσγὸν καλούμενον. Ἐν Κάψῃ τῆς Κυνουρίας ὁ μεμολυβδωμένος ἀστράγαλος, δι' οὗ βάλλονται οἱ ἐντὸς κύκλου, καλεῖται σάλτι, ἐν Φλωρίνῃ σάλτης, ἐν Θεσσαλίᾳ νουμᾶς, ἐν Βερροίᾳ δὲ ἀνατζάκι (Τουρκ. nadzak.)

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ἐν τῇ χρονικῇ συγγραφῇ του ἀναφέρει βρεφύλλιον ὀπωριζόμενον ἢ καὶ ἀστραγαλίζον. Τί ἆρά γε νὰ ἐννοῇ μὲ τὴν πρώτην λέξιν; Ὅτι πάντως παιδιὰν μὲ ὀπώρας παιζομένην, οὐδεμία ἀμφιβολία· ἀλλὰ τίνας ὀπώρας καὶ πῶς παιζομένας; Ἐννοεῖ ἆρά γε τὸν ἀρτιασμόν, καθ' ὃν ἐντὸς τῆς παλάμης τίθενται μικροὶ καρποί, ἀμύγδαλα λ. χ. ποντικὰ κάρυα ἢ τὰ τοιαῦτα ἢ τὴν ἐπ' ἴσης γνωστὴν τὴν διὰ καρύων παιζομένην, ἣν οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς δηλοῦσι διὰ τοῦ ῥήματος καρυατίζω, ὅπερ δημωδῶς, ὡς ἐκ σχετικῶν ἄλλοθεν εἰλημμένων χωρίων φαίνεται, ἐλέγετο καρυδίζω, ἢ «παίζω τὰ καρύδια», ὅπως τὸ δημῶδες κείμενον τῆς χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου μᾶς πληροφορεῖ; Πιστεύω μᾶλλον τὸ δεύτερον καὶ φρονῶ ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ παιγνίδιον ἐπαίζετο ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν, τιθεμένων δῆλα δὴ ἐντὸς κύκλου καρύων καὶ βαλλομένων διὰ μεγαλυτέρου ἢ διὰ λιθαρίου ἀπὸ ἀποστάσεως ὑπὸ τοῦ παίζοντος, ὅστις καὶ ἐκέρδιζε τὰ ἐκ τοῦ κύκλου ἐκβαλλόμενα [1]. Ἂν τώρα καὶ διὰ καρυδίου κατεστοχάζοντο καὶ ἐξέκρουον νόμισμα ἐντὸς κύκλου τεθέν, ὅπως σήμερον ἐν Ἠπείρῳ εἰς τὴν παιδιὰν καρύδια [2], δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω.

Ἕτερος Βυζαντινὸς συγγραφεύς, ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, παρὰ τὸ καρυατίζον παιδάριον, ἀναφέρει καὶ τὸ βησσα-

[1] Ἐκ τῆς συνήθους παιδικῆς ταύτης παιδιᾶς ἔμεινε καὶ ἡ ἐν Πόντῳ φρ. «παίζομε τὰ καρύδα» = παίζομεν, οὐ σπουδάζομεν καὶ ἡ ἐν ταῖς Κυκλάσι «θαρρεῖς πῶς παίζομε καρύδια;» ἤτοι νομίζεις ὅτι ἀστεϊζόμεθα; Ἐν Δημητσάνῃ περὶ πονηροῦ καὶ εὐφυοῦς λέγουσιν· «αὐτὸς μὲ τὸ διάβολο καρύδια παίζει».

[2] Μὲ τὰ καρύδια σήμερον ἐν Ἠπείρῳ διὰ τοῦ βόλου, τοῦ μεγαλυτέρου καρυδίου, παίζουσιν «τὰ καρύδια τὸν παρᾶν» προσπαθοῦσι δῆλα δὴ νὰ ἐκβάλωσι καὶ κερδίσωσι τὸ ἐντὸς κύκλου καὶ ἐπὶ ξυλαρίου τοποθετημένον νόμισμα.

λίζον, ὁ δ' ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁμιλεῖ διά τινα «καρυατιζόμενον ἢ ριμμῷ λιθιδίων προσανέχοντα». Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι ἐνταῦθα ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς ὑπαινίσσονται τὰ τῶν ἀρχαίων σφαιρία ἢ σφαιρίδια, τὰ μεσαιωνικὰ τουτέστι βολάκια, τοὺς βόλους δῆλα δὴ τῶν σημερινῶν παίδων ἢ τὰ ἄλλως βότσαλα (βήσσαλα) καλούμενα, τὰ ὑπενθυμίζοντα τὸ μεσαιωνικὸν βησσαλίζον παιδάριον, τὰ λίθινα δῆλα δὴ ἐκεῖνα σφαιρίδια τὰ ριπτόμενα ὑπὸ τῶν παιδαρίων, ὧν μνείαν ποιεῖται μεσαιωνικὴ μονῳδία, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἐκπεσόντος τῆς προτέρας εὐδαιμονίας καὶ ἀποκυλισθέντος «ὡς τὰ παιδαρίων σφαιρίδια διαπεμπόμενα».

Μεταξὺ τῶν παιδικῶν ἀθυρμάτων ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος τοὺς ἀστραγάλους, τὰς σφαίρας καὶ τὰς ψηφῖδας, πολλοὺς δὲ μετὰ ταῦτα αἰῶνας ὁ Δημήτριος Κυδώνης λέγει περὶ τῆς τύχης ὅτι «τὰ τῶν ἀνθρώπων ὅτε βούλεται παίζει ραδίως ὥσπερ ἐν ψήφοις καὶ τὰ δοκοῦντα πεπηγέναι μετατιθεῖσα». Ἐκ τοῦ τελευταίου μάλιστα χωρίου σαφῶς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ διαγραμμισμοῦ τῶν ἀρχαίων, περὶ τῶν ἐπὶ ἐπιπέδου δῆλα δὴ μετακινουμένων ψηφίδων, τῶν πεσσῶν τῶν ἀρχαίων, τοῦ σημερινοῦ δῆλα δὴ τριοδίου ἢ ἐννεαπέτρου ἢ ἐννεάδας.

Ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι φέρονται ξοῖ στίχοι·

ἐκεῖ νὰ εἶδες τὸν Χονδρὸν μετὰ τοῦ Καλολέοντος
πῶς κουρταλίζουν ἔμνοστα καὶ κρούσιν τὰ κλωτσᾶτα
καὶ παίζουσιν τὸ λέγουσιν οἱ παῖδες εἶπα, εἰπέτε.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν Βυζαντινῶν παιδικῶν παιγνιδίων σκόπιμον ἔκρινα νὰ προσθέσω καὶ τὸ ἀνωτέρω, μ' ὅλον ὅτι ἀγνοῶ τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ σημασίαν [1]. Ὑποθέτω ὅτι κατ'

[1] Καὶ ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν Ἀτάκτων του περὶ τοῦ εἶπα· εἰπέτε ὁμιλῶν, παρατηρεῖ· εἶδος παιγνιδίου ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἢ κἂν εἰς ἐμέ.

αὐτὸ εἷς τῶν παιζόντων θὰ ἔλεγε λέξιν τινά, ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς συμπαίκτας διὰ τοῦ εἶπα, εἰπέτε, θ' ἀπήτει παρ' αὐτῶν νὰ εἴπωσι καὶ αὐτοὶ ἄλλην λέξιν ὁμοιοκαταληκτοῦσαν πρὸς τὴν ὑπ' ἐκείνου λεχθεῖσαν, παιγνίδιον ὅπερ, ὡς μὲ ἐβεβαίωσαν, παίζεται καὶ σήμερον.

Ὁ Ἡσύχιος μᾶς παραδίδει τὰ ἑξῆς· «μυῖα χαλκῆ· παιδιά τις, ἣν οἱ παῖδες παίζοντες καταμύουσιν ἀποτείνοντες τὰς χεῖρας ἄχρις ἄν τινος λάβωνται».

Τὴν παιδιὰν ταύτην, μ' ὅλον ὅτι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐκφράσεως θὰ ἠδύνατό τις εὐθὺς ἀμέσως σύγχρονον τοῦ λεξικογράφου νὰ θεωρήσῃ, δὲν θὰ κατέλεγον ἐνταῦθα, ἂν μὴ καὶ ἀρχαία ἦτο, «χαλκῆ μυῖα» καλουμένη, καὶ συνηθεστάτη σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τυφλομυῖα ἢ τυφλόμυγα. Καὶ νῦν δῆλα δὴ οἱ παῖδες, προσδένοντες διὰ μανδηλίου τοὺς ὀφθαλμοὺς ἑνὸς τῶν συμπαικτῶν, τὸν ἀφίνουσι νὰ περιφέρεται, ὠθοῦντες πολλάκις αὐτόν, ἕως ὅτου οὗτος, ἐκτείνων τὰς χεῖρας, συλλάβῃ ἕνα τῶν ἑταίρων, ὅστις καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν του.

Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁμιλεῖ διὰ σύγχρονόν του παιδάριον παίζον τὸν ἐγκεκαλυμμένον, χωρίς, δυστυχῶς, νὰ μᾶς λέγῃ σαφέστερα. Ὁποῖόν τι ἦτο τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον φροντίζει ὁ συγγραφεὺς νὰ μᾶς εἴπῃ ὅτι δὲν ἔχει κἀμμίαν σχέσιν μὲ τὸ ἀρχαῖον ὁμώνυμον σόφισμα [1], ὁποῖόν τι ἦτο, λέγω, τὸ παιγνίδιον τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἔκ τε τοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τῶν σήμερον παιζομένων ἀντιστοίχων. Νῦν δῆλα δὴ οἱ παίζοντες ἐξαπλώνουσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δύο συντρόφους των, τοὺς ὁποίους καὶ περικαλύπτουσι. Μετὰ ταῦτα ὁ ἕτερος πλήττει καταλλήλως τὸν σύντροφόν του διὰ βεργίου, καθ' ὃν χρόνον οἱ παριστάμενοι

[1] Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον τὸ σόφισμα τοῦτο ἦτο τὸ ἑξῆς· «τὸν πατέρα οἶσθα τὸν σαυτοῦ; Ναί· τὸν ἐγκεκαλυμμένον τοῦτον οἶσθα; Μηδαμῶς· ἀλλὰ μὴν οὗτός ἐστιν ὁ πατὴρ ὁ σός· τὸν πατέρα σου ἄρα οὐκ οἶσθα.»

ἐρωτῶσι τὸν πληγέντα τίς ὁ πλήξας. Ὁ πληγείς, ἀγνοῶν τὸ παιγνίδιον καὶ μὴ ὑποπτευόμενος, κατονομάζει διαφόρους τῶν περιϊσταμένων καὶ οὕτως ἐξακολουθεῖ νὰ τύπτεται, ἕως ὅτου κατονομάσῃ τὸν πράγματι πλήττοντα αὐτόν.

Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλος τρόπος, καθ' ὃν παίζεται τὸ παιγνίδιον τοῦτο. Οἱ παίζοντες καλύπτοντες ἕνα τῶν συμπαικτῶν ἢ οὕτως αὐτὸν ὄρθιον τοποθετοῦντες, ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ τοὺς ὄπισθεν ἱσταμένους, περιϊστάμενοι τὸν πλήττουσιν ἐναλλὰξ ἐρωτῶντες ἑκάστοτε τίς ὁ πλήξας. Ἂν, ἐννοεῖται, ὁ τυπτόμενος εὕρῃ τὸν πλήξαντα, ἀνταλλάσσει μετ' αὐτοῦ τὴν θέσιν του. Πόσον δὲν ἐνθυμίζει τὸ παιγνίδιον τοῦτο, ὅπερ καὶ σήμερον εἶναι πολὺ σύνηθες, μάλιστα μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν, μπίζι καλούμενον, ὅσα περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν λέγει ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, καθ' ὃν «καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ δέροντες καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες· προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε;»

Παρόμοιόν πως παιγνίδιον ἦτο συνηθέστατον παρ' ἀρχαίοις καλούμενον κολλαβισμός, ὅπερ οὕτω περιγράφει ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του· «τὸ δὲ κολλαβίζειν ἔστιν ὅταν ὁ μὲν πλατείαις ταῖς χερσὶ τὰς ὄψεις ἐπιλάβῃ τὰς ἑαυτοῦ, ὁ δὲ παίσας ἐρωτᾷ ποτέρᾳ τετύπτηκεν».

Ὁ Πολυδεύκης, μεταξὺ ἄλλων ἀρχαίων παιδιῶν, περιγράφει καὶ τὴν βασιλίνδαν, καθ' ἣν οἱ παῖδες διὰ κλήρου ἐξέλεγον ἕνα ἐξ αὐτῶν ὡς βασιλέα, ὅστις διέτασσε τοὺς ἄλλους ὡς ὑπηρέτας, οἵτινες καὶ ὤφειλον νὰ ἐκτελῶσι τὰ διατασσόμενα. Ἂν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς τὸ παιγνίδιον αὐτὸ ἐκαλεῖτο βασιλίνδα, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω· μᾶλλον πιστεύω ὅτι οἱ Βυζαντινόπαιδες, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς τὸ ἔπαιζον, θὰ ἔλεγον, ὅπως καὶ σήμερον, ὅτι παίζουσι τὸν βασιλέα ἢ τὸν ὕπαρχον ἢ οἱονδήποτε ἄλλον ὡς ἄρχοντα καὶ προϊστάμενον ἐξέλεγον κατὰ τὸ παιγνιδιόν των. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι πάλιν, ὅστις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του οἱ παῖδες ἔπαιζον τὸν βασιλέα ἢ τὸν ὕπαρχον, ἔχοντες προηγουμένους συντρόφους, ὡς δῆθεν στρατιώτας

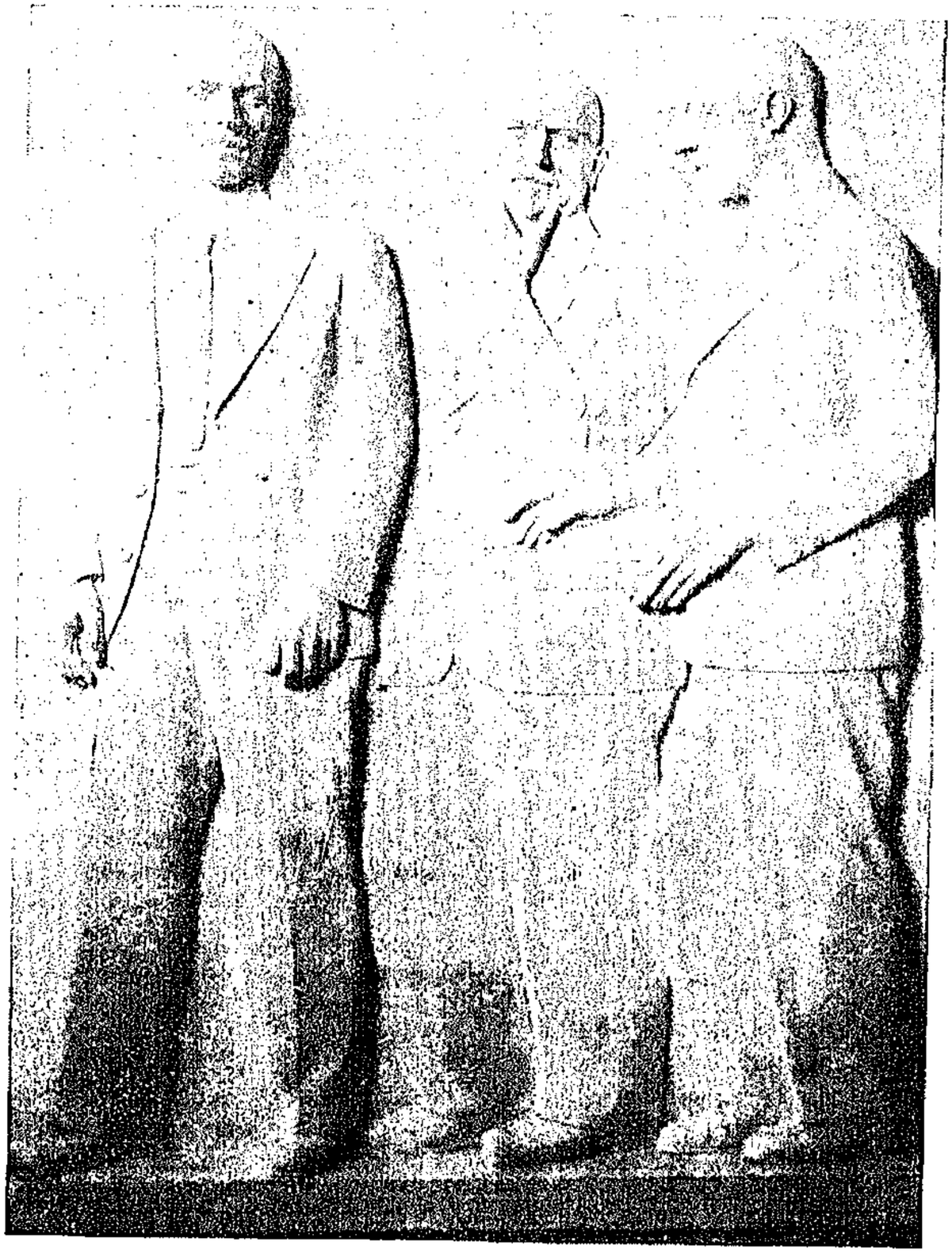

Μ. ΤΟΜΠΡΟΥ

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ Μ*

καὶ κήρυκας καὶ ραβδούχους, μέσον δ' ἔπειτα, ἐν τάξει ἄρχοντος, τὸν ἐκλεγέντα παῖδα, ὡς δῆλα δὴ συνέβαινε μὲ τοὺς τότε τὰς ὁδοὺς διασχίζοντας ἄρχοντας. Ἄλλα ἐπ' ἴσης κείμενα, νεώτερα τῶν χρόνων τοῦ ἱεροῦ πατρός, μᾶς ὁμιλοῦσι περὶ παιδίων ψηφιζόντων βασιλέα ἢ στρατηγὸν ἢ νυμφίον ἤ, ἀφ' οὗ δὰ καὶ ὁ μοναχικὸς βίος ἦτο ἐν τιμῇ μεγάλῃ, καὶ ἡγούμενον μονῆς ἀκόμη.

Ἂς μὴ παραλειφθῇ δ' ἐνταῦθα καὶ ἡ πληροφορία ὅτι οἱ παίζοντες, κατασκευάζοντες στέφανον ἐκ χόρτου, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐκλεγέντος.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ παῖδες τῶν ἀρχαίων συχνότατα ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς ἔπαιζον τὸν ρόμβον ἢ τὴν βέμβικα, τὴν κοινῶς δῆλα δὴ σήμερον λεγομένην σβούραν, ἤτοι ξύλινον κωνοειδὲς ἄθυρμα, τὸ ὁποῖον, ἀφ' οὗ ἅπαξ διὰ τῆς χειρὸς περιέστρεφον, εἶτα πλήττοντες διὰ τῆς σκυτίνης μάστιγος, ἔκαμνον νὰ περιστρέφεται. Ὁ ρόμβος οὗτος ἐκαλεῖτο καὶ κῶνος καὶ στρόβιλος, ὑφ' ὃ τελευταῖον ὄνομα μᾶς τὸν παραδίδει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ὁποίου ἡ παιδιὰ ἦτο συνήθης ἀναφερομένη ἐπ' ἴσης καὶ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης.

Εἶπον ὅτι ὁ ρόμβος, ἵνα περιστρέφεται, ἐπλήττετο ὑπὸ τῶν παιδίων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν διὰ μάστιγος σκυτίνης· τοῦτο καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι ἐπιβεβαιοῦσι καὶ οἱ γνωστοὶ στίχοι

> οἱ δ' ἄρα ὑπὸ πληγῇσι θεοὺς βέμβικας ἔχοντες
> ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐν τριόδῳ.

Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς παιδιᾶς ὡς συνηθέστατον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀναφέρουσι σύγχρονοι συγγραφεῖς ἢ καὶ σχολιασταὶ ὁμιλοῦντες περὶ βέμβικος «ἣν οἱ παῖδες ἰμάντι παίζουσι» ἢ περὶ ἐργαλείου «ὃ μάστιγι στρέφουσιν οἱ παῖδες»[1] ἢ περὶ παιγνίου «ὃ μάστιγι δερόμενον στρέφεται».

[1] Ἡ μάστιξ φαίνεται ὅτι τότε δὲν ἦτο μόνον σκυτίνη, ἀλλὰ καὶ ἐκ μηρίνθου.

Ὁ περὶ παιδικῶν παιγνίων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι γράψας Παπασλιώτης, στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου, καθ' ὃ «οἱ στρόβιλοι ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῖς ἐνδοθείσης πληγῆς τὰς ἐφεξῆς ποιοῦνται περιστροφάς, ὅταν πήξαντες τὸ κέντρον ἐν ἑαυτοῖς περιφέρωνται» [1] πιστεύει, μετὰ τοῦ περὶ παιδιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γράψαντος Μεουρσίου, ὅτι οἱ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν προγόνων παῖδες ἔπαιζον τὸν στρόβιλον καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, περιελίσσοντες δῆλα δὴ αὐτὸν διὰ μηρίνθου καὶ βιαίως ἐξακοντίζοντες αὐτὸν κατὰ τοῦ ἐδάφους, ἀκριβῶς δῆλα δή, ὅπως καὶ σήμερον συχνὰ γίνεται. Ἴσως τὸ πρᾶγμα νὰ ἔχῃ οὕτω, μ' ὅλον ὅτι ὑπάρχουσι καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ λ. πληγὴ καὶ ἡ πρώτη πληγή, ἥτις ὑποθέτει καὶ ἄλλας ἐπακολουθούσας, ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ διὰ μάστιγος πληττομένου ρόμβου.

Τὸ ἀνωτέρω παιδικὸν παιγνίδιον, ὡς προεῖπον, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν βέμβικα, κῶνον, ρόμβον, στρόβιλον, καὶ στρόμβον. Τὰ περισσότερα τῶν ὀνομάτων τούτων, μετὰ τοῦ παιγνιδίου, ἐσώθησαν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, τροποποιηθέντα πως, σῴζονται δὲ πολλαχοῦ καὶ μέχρι σήμερον μαρτυροῦντα οὕτω καὶ αὐτὰ καὶ τὴν κατὰ παλαιοτέρους αἰῶνας χρῆσίν των. Οὕτως ὅτι ἡ βέμβιξ, πιθανῶς ὁ βέμβικας, δημωδῶς θὰ ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μάρτυρες ὅ τε Ι. Τζέτζης γράφων· «στρόμβον· τὸ τῶν παίδων παίγνιον, ὃ νῦν βέμβικα καλοῦσι» καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος παρατηρῶν· «στρόμβον δὲ ἕτεροι νοοῦσι τὴν παιζομένην βέμβικα, ἣν καὶ στρόβαν βούλονται λέγειν οἱ ἰδιωτίζοντες», πρὸς δὲ καὶ οἱ λεξικογράφοι τὴν λ. ὡς ἑρμήνευμα μεταχειριζόμενοι λ.χ. κώνα· βέμβιξ.

Τὸν στρόβιλον εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἀναφέρει ὁ Μ. Βασίλειος· τὸν στρόμβον μεταχειρίζονται οἱ μεσαιωνικοὶ λεξικογράφοι πρὸς ἑρμηνείαν τῆς λ. βέμβιξ· π. χ. βέμβιξ· ὁ

[1] Τὸ χωρίον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ παρομοίου κειμένου ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος.

ξύλινος στρόμβος, κῶνοι· οἱ στρόμβοι, κωνᾶν· τὸ στρέφειν τοὺς βέμβικας, ἤτοι τοὺς στρόμβους, στρόμβος· ὃν οἱ παῖδες ἱμάντι παίζουσι, εἰς ἃς μαρτυρίας προσθετέα καὶ ἡ τοῦ Ι. Τζέτζου

.... λίθῳ βαλὼν
ὡς στρόμβον περιέστρεψε ἐπιστραφέντα πάντῃ

Πρόσθες ἐπ' ἴσης ὅτι ὁ Εὐστάθιος, ὡς ἀνωτέρω ἐπιστοποιήθη, ἀναφέρει τὴν παρὰ τὸ στρέφω στρόβαν, ἣν στρόμβαν καλεῖ ὁ Ἰσ. Τζέτζης, στρούμβαν δὲ οἱ μεσαιωνικοὶ σχολιασταί, παρ' οἷς συχνὰ τά· ρόμβος· ἢ κοινῶς στρούμβα· τὸν στρόμβον ἤτοι τὴν στρούμβαν. Τέλος δὲ παρ' Ἡσυχίῳ φέρεται ὁ τύπος στρέβλα [1].

Τὸν ρόμβον ὑπὸ τὸν τύπον ρόμβα ἀναφέρουσι πάλιν οἱ μεσαιωνικοὶ σχολιασταὶ «ἢ ρόμβα ἢ στρόμβα βομβυλιὸς καὶ βέμβιξ καλεῖται». Τὸ δημῶδες δὲ τοῦ τύπου προσεπιμαρτυρεῖ α') τὸ ὅτι ὡς ἑρμήνευμα οὕτος φέρεται· στρόμβος· ρόμβος, ἀπὸ τοῦ περιφέρεσθαι»· «βέμβιξ· ρόμβος» καὶ β') ὅτι καὶ σήμερον ἔτι οἱ Ἕλληνες τῆς ἐν κάτω Ἰταλίᾳ Bova τὸ ἄθυρμα καλοῦσι rumbúli, ἤτοι ρομβύλλιον.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν ὀνομάτων σήμερον σῴζονται τὰ ἑξῆς· στρόβα ἢ στρούμπα, στρόφιλας καὶ μπίμπικας (=βέμβικας). Ἄλλως κατὰ τόπους τὸ παιγνίδιον καλεῖται σβοῦρος ἢ (ἀ)σβούρα (κοινῶς) ἢ ἀσγαβάδα, βιρβίρα, βιρβιτίδα, βουσβούζ, βροντολίδα, γυριστάρι, κάργα, κωλοκοτρώνης, (ὁ) λογυριστάρι, πουρδουλάκι, στρίφτουλας, στρουφουλίδα, συστριπάνι, σφιντιρλώνι, τοπάτσι, τρίγγα, φούρλα καὶ φουρφούρι.

Οἱ Ἑλληνόπαιδες τῶν παραλίων μερῶν, τῆς γειτονείας τῆς θαλάσσης ἐπωφελούμενοι, συχνὰ διασκεδάζουσι ρίπτοντες κατὰ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς πλατέα λιθάρια καὶ προσπα-

[1] Ἐν λ. βέμβιξ.

θοῦντες, πρὶν ταῦτα βυθισθῶσι, νὰ ἐγγίσωσιν αὐτήν, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας φοράς.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο συνηθιζόμενον πολὺ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνοπαίδων ἐκαλεῖτο ἐποστρακισμός[1], ἦτο δέ, ὡς καὶ σήμερον, ἐπ' ἴσης σύνηθες καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ συγγραφεῖς, ὧν ἄλλοι μὲν λέγουσιν· «ἐποστρακίζειν· παιδιά τις, ἣν παίζουσιν οἱ παῖδες ὄστρακα ἀφιέντες εἰς θάλασσαν», ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος τὰ ἑξῆς· «Ἐποστρακισμός· εἶδος δὲ οὗτος παιδιᾶς, καθ' ἣν φασιν ὀστράκια πλατέα, ἐκτετριμμένα ὑπὸ θαλάσσης, προΐενται κατὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑγροῦ καὶ ἐπιτρέχοντα ἐνίοτε πολλάκις ἕως ἀτονήσαντα δύωσι κατὰ τῆς θαλάσσης ἡδίστην ποιοῦντα πρόσοψιν.»

Αἱ ἀνωτέρω μαρτυρίαι ὁμιλοῦσι περὶ ἐποστρακισμοῦ, τὸν ἀρχαῖον ὅρον μεταχειριζόμεναι καὶ ἀποσιωπῶσαι τὸν δημώδη σύγχρονον, ὅστις, ἂν κρίνω ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σημερινῶν ὀνομασιῶν, θὰ ἦτο καὶ τότε κατὰ τόπους διάφορος.

Νῦν τὸ συνηθέστατα ὑπὸ τῶν παιδίων παιζόμενον παιγνίδιον καλεῖται δεκαλίστρες, καρβέλια, κουταλάκια, ξ'τάκια, παξιμαδάκια, παστέλλια, πατσαλίστρα, πετάκια, πεταλίδια, πιτταράκια, πιτταρέλλια, πίττες, πιττίτσες, σκαντζίκια, στραταρίδες, ταλλιούρια, τσουκκαλάκια, ψαράκια, ψωμάκια, ψωμούδια καὶ φελλιά.

Τίς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀγνοεῖ τὴν παιδιὰν κρυφτὸ ἢ κρυφτούλι, καθ' ἣν οἱ παίζοντες, κρυπτόμενοι που, προσπαθοῦσι νὰ διαλάθωσι τὴν προσοχὴν τοῦ κλείοντος τοὺς ὀφθαλμούς, μετὰ δὲ τὸ σύνθημα ἀναζητοῦντος αὐτούς, ἀφ' οὗ δ' ἀνακαλυφθῶσι νὰ σπεύσωσι πρὸ τοῦ διώκοντος εἰς τὴν μάνναν καὶ ἐκεῖ νὰ πτύσωσιν; Ὑπάρχει κἀμμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὴν τῶν ἀρχαίων

[1] Κατὰ τὸν Πολυδεύκη «Ὁ δ' ἐποστρακισμὸς· ὄστρακον τῶν θαλαττίων κατὰ τοῦ ὕδατος ἐπιπολῆς ἀφιᾶσιν ἀριθμοῦντες αὐτοῦ τὰ πρὸ τοῦ καταδῦναι πηδήματα ἐν τῇ ὑπὲρ τὸ ὕδωρ ἐπιδρομῇ· ἐκ γὰρ τοῦ πλήθους τῶν ἁλμάτων ἡ νίκη τῷ βάλλοντι».

δῆλα δὴ μυΐνδαν ἢ ἀποδιδρασκίνδαν, ὑπαινίσσεται ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος, ὅταν, ὁμιλῶν περὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἐγκαταλειπόντων τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς ἕτερον μεταβαινόντων, τῶν ποιουμένων δῆλα δὴ τὴν τότε καλουμένην ἀπόστασιν, λέγῃ ὅτι τοῦτο ὁμοιάζει μὲ «οἷόν τι τοῖς παίζουσι παισὶ γίνεται περὶ τὰς γωνίας;»

Σήμερον ἀμπάρρα λέγεται ἢ ἄλλως κοινῶς καλουμένη παιδιὰ ἀμπάριζα ἢ ἀμπάρτζα, καθ' ἣν, κατὰ τὰς περιγραφάς, τὰ παίζοντα παιδία διαιροῦνται εἰς δύο ὁμάδας, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἀρχηγὸν λεγόμενον μάνναν, ἴδιον ὁρμητήριον καὶ τόπον περικεχαραγμένον, εἰς τὸν ὁποῖον τοποθετεῖ τοὺς αἰχμαλώτους. Οἱ παίζοντες εἶναι ἄλλοτε διώκοντες καὶ ἄλλοτε διωκόμενοι. Δι' ἁπλῆς ἐπαφῆς τῆς χειρὸς ὁ διωκόμενος γίνεται αἰχμάλωτος, ἡττᾶται δ' ἡ ὁμάς, τῆς ὁποίας πάντα τὰ μέλη ἔγιναν αἰχμάλωτα.

Ὅτι ἡ παιδιὰ αὕτη ἦτο τοὐλάχιστον κατὰ τὸ ΙΓ' αἰῶνα γνωστὴ μαρτυρεῖ τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως, καθ' ὃ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φράγκων βλέπων τοὺς ἄνδρας του νὰ προχωροῦν καὶ νὰ ὑποχωροῦν κατὰ τὴν μάχην ὡς τοὺς Φονεμένους, τοὺς φωνάζει·

> οὐδὲν ἐντρέπεστεν ποσῶς νὰ παίζετε ὡς κωπέλλια;
> ὡσὰν παιγνίδιν παίζομεν τὸ λέγουσιν ἀμπάρρες.

Τὴν ξενικὴν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους προέλευσιν τοῦ παιγνιδίου δεικνύει καὶ ἡ ὀνομασία αὐτοῦ, εἴτε ἡ λ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ jeu des barres παράγεται εἴτε ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ barra. Ὅτι δὲ τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὸ πάντως στρατιωτικὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας μιμούμενον (πβ. τὸ συνών. σκλαβάκια) ἦτο προσφιλὲς εἰς τοὺς Βυζαντινόπαιδας, δεικνύει ἡ σημερινὴ μεγίστη αὐτοῦ ἔκτασις.

Καὶ ἀφ' οὗ περὶ παιγνιδίου ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου εἰλημμένου ὡμίλησα, ἐπιθυμῶ νὰ ἀναφέρω καὶ ἕτερον, τὸν τάπητα, τὸν ὁποῖον ἔπαιζον οἱ παῖδες τῶν ἀνωτέρων σχολείων. Τοῦ παιγνιδίου τούτου ἀκριβῆ περιγραφὴν μᾶς

δίδει ὁ Λιβάνιος ἐν ἰδιαιτέρῳ λόγῳ του πρὸς τοὺς νέους περὶ τοῦ τάπητος. Κατ' αὐτὴν οἱ παῖδες ἔτεινον τάπητα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐν τῷ μέσῳ δ' αὐτοῦ ἔθετον ἕνα συμμαθητήν· κατόπιν λαμβάνοντες τὸν τάπητα ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ βιαίως τείνοντες ἀνέρριπτον μετὰ γέλωτος, ὅσον ἠδύναντο ὑψηλά, «τὸν τὰ αἴσχιστα πεισόμενον», ὅστις ἀνερχόμενος καὶ κατερχόμενος ἔβόα, ἕνεκα τοῦ ἰλίγγου, ὃν ὑφίστατο. Καὶ ἂν μὲν ἐπανέπιπτεν οὗτος ἐπὶ τοῦ τάπητος μετεώρου, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἐπικίνδυνον, πολλάκις ὅμως συνέβαινε, χαλαρωθέντος τοῦ τάπητος, νὰ κτυπήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁπότε οὐχὶ σπανίως καὶ ἔθραυέ τι τῶν μελῶν ὑπὸ τοὺς καγχασμοὺς τῶν περιισταμένων· καὶ τὸ σπουδαιότατον ὅτι «ὁ τῷ τάπητι περιπεσών», ὡς ἔλεγον, δὲν ἐτόλμα, ὑπ' αἰσχύνης, νὰ βλέπῃ ἐχθροὺς καὶ φίλους, τὸ δὲ πάθημά του κοινολογούμενον ἐγίνετο ἀντικείμενον ἐμπαικτικῶν σχολίων.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐλήφθη κυρίως ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ Ρωμαϊκοῦ βίου. Οἱ Ρωμαῖοι δῆλα δὴ στρατιῶται, πρὸς διασκέδασιν, εἰς τοὺς στρατῶνας αὐτῶν, κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των, ἔπαιζον τὴν sagatio· θέτοντες δῆλα δὴ ἕνα στρατιώτην ἐντὸς μανδύου (sagum) ἔτεινον ἔπειτα τὰ ἄκρα αὐτοῦ οὕτω βιαίως, ὥστε ν' ἀνύψοῦται ὁ σύντροφος καὶ νὰ καταπίπτῃ πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ.

Ἂν τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐξηκολούθησε παιζόμενον καὶ μετὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα δὲν μᾶς λέγουσιν αἱ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πηγαί. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται πιθανόν, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι συνηθέστατον εἰς τὰς ἐν τῇ Δύσει στρατιωτικὰς σχολάς, ὁπόθεν καὶ ἡμέτεροι τὸ παρέλαβον.

Τὰ τῶν ἀρχαίων παιδάρια λαμβάνοντα πέντε ἀστραγάλους ἢ πέντε λιθάρια ἐπενταλίθιζον ἢ ἔπαιζον τὰ πεντάλιθα, παιδιάν, ἣν ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ Πολυδεύκης· «τὰ δὲ πεντάλιθα, ἤτοι λιθίδια ἢ ψῆφοι ἢ ἀστράγαλοι πέντε ἀνερριπτοῦντο ὥστ' ἐπιστρέψαντα τὴν χεῖρα δέξασθαι τὰ ἀναρριφθέντα κατὰ τὸ ὀπισθέναρ ἥ, εἰ μὴ πάντα ἐπισταίη, τῶν ἐπιστάντων ἐπικειμένων ἀναιρεῖσθαι τὰ λοιπὰ τοῖς δακτύλοις..... γυναικῶν δὲ μᾶλλον ἡ παιδιά».

Ἡ παιδιὰ αὕτη συνηθεστάτη παρ' ἡμῖν νῦν καὶ πεντόβολα, πετράβολα, πετράδια, πεντεκούκκια ἢ πεντεγούλλια[1] καλουμένη, παίζεται ὡς ἑξῆς. Οἱ παίζοντες ἀναρρίπτοντες τὰ πεντάλιθα ὑποδέχονται αὐτὰ διὰ τοῦ ὀπισθέναρος· ὁ συγκρατήσας περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ παίζει πρῶτος, κατόπιν δὲ λαμβάνων ἕν καὶ ἀναρρίπτων αὐτό, προσπαθεῖ ν' ἀναλάβῃ ἀνὰ ἕν, κατόπιν σύνδυο, μετὰ ταῦτα σύντρια καὶ τέλος τέσσαρα ὁμοῦ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους λιθάρια πρὶν ἢ καταπέσῃ τὸ ἀναρριφθὲν πέμπτον. Ἔπειτα κάμπτων ἓν εἴδει καμάρας τὸν δείκτην καὶ μέγαν δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς προσπαθεῖ, ὠθῶν διὰ τῆς δεξιᾶς νὰ διαπεράσῃ διὰ τῆς καμάρας τὰ χαμαὶ κείμενα τέσσαρα πετράδια ἀναρρίπτων συγχρόνως καὶ ὑποδεχόμενος ἐν τῇ παλάμῃ τὸ πέμπτον. Κατὰ τόπους τὰ μέρη τῆς παιδιᾶς εἶναι πλείονα.

Ὁ Πολυδεύκης, περιγράφων τὴν παιδιὰν ταύτην, παρατηρεῖ, ὡς εἴδομεν, «γυναικῶν δὲ μᾶλλον ἡ παιδιά». Τὴν μαρτυρίαν ταύτην οὐχὶ ὀρθῶς ἀμφισβητοῦσιν οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, ἀφ' οὗ αὕτη ἀποδίδει τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως ἐθιζόμενα· καὶ τότε δῆλα δή, ὡς καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ νῦν παρ' ἡμῖν, τὰ πεντάλιθα ἔπαιζον καὶ παιδάρια, κυρίως ὅμως, ὡς καὶ σήμερον, τῶν κορασίων ἦτο τὸ παίγνιον.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὰ πεντάλιθα ἐκ λείων καὶ στιλπνῶν λιθαρίων ὄντα ἐκαλοῦντο καλαλλάτζια, ὑποθέτω καλολαλλάκια, ἤτοι ὡραῖα λαλλάκια, ἤτοι λιθάρια[2], ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἑξῆς δύο χωρίων τοῦ

---

[1] Γουλλιὰ λέγονται ἐν Ζακύνθῳ καὶ Ἠπείρῳ αἱ παραποτάμιοι ἢ παραθαλάσσιοι ψηφῖδες, ἐν Λευκάδι δὲ καὶ Παξοῖς καθ' ὅλου οἱ μικροὶ σφαιροειδεῖς λίθοι. Καὶ παρ' Ἡσυχίῳ κεῖται γυλλός· κύβος ἢ τετράγωνος λίθος.

[2] Λάλλη ἐκαλεῖτο ἡ λεία παραθαλασσία ψῆφος· τὸ ὑποκοριστικὸν τῆς λ. εἶναι λαλλάκιον καὶ λαλλάριον. Παρὰ τοῖς Ποντικοῖς νῦν αὕτη καλεῖται λαλλάτσιν, ἐλαφρολάλλατσον δὲ παρὰ τοῖς αὐτοῖς ἡ κοινῶς ἁλαφρόπετρα.

ἰ. Ἰζέτζου· καλολάϊξιν . . . . . τὰ παρὰ τοῖς παισὶ λεγόμενα καλαλλάτζια καὶ

> λεῖαι λίθοι, στιλπνόταται καὶ μέλαιναι εἰς ἄκρον
> ὅμοιαι καλολάϊγξιν, αἷς παίζουσιν αἱ κόραι.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὰ καλαλλάτσια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπαίζοντο κυρίως διὰ λιθαρίων, τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀποδεικνύει· ὅτι ἐν τούτοις ἡ κατὰ τὴν παιδιὰν χρῆσις καὶ ἀστραγάλων δὲν θὰ ἦτο ἄγνωστος, τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἔτι καὶ σήμερον, ὡς μαρτυρεῖται, οὕτω παίζεται αὕτη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μάνῃ.

Ὅτι τὰ κοράσια τῶν ἀρχαίων ηὐχαριστοῦντο παίζοντα μὲ πλαγγόνας ἐκ πηλοῦ ἢ καὶ κηροῦ κατασκευαζομένας, ἃς κόρας ἢ νύμφας ἐκάλουν, εἶναι πολὺ γνωστόν. Τὴν χρῆσιν τῶν ἀθυρμάτων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων του βεβαιοῖ ὁ Χρυσόστομος διὰ τοῦ ἑξῆς χωρίου του· «νύμφας πάλιν ἀπὸ μὲν τῆς αὐτῆς ὕλης (δηλ. πηλοῦ) λαβόντες (οἱ παῖδες) πεποιημένας καλλωπίζουσι, τὰς δὲ ὄντως ἀληθεῖς καὶ λαμπούσας οὐδὲ ἴσασι».

Τὰς πλαγγόνας καλεῖ ὁ ἱερὸς πατὴρ νύμφας μεταχειριζόμενος ὅρον, ὃν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ μετεχειρίζοντο, ὡς δεικνύει ἥ τε χρῆσις τῆς λέξεως ὡς ἑρμηνεύματος ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσαρίοις καὶ λεξικογράφοις· (πβ. «πλαγγόνες· αἱ τῶν παιδίων νύμφαι» «κόρη· νύμφη, ἣν ταῖς παρθένοις ἔπεμπον)» ὡς καὶ ἡ παρὰ τοῖς σημερινοῖς Καππάδοξι χρῆσις τῆς λέξεως νύφ', ἀντὶ τοῦ πλαγγών.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο δημῶδες ὄνομα ἔφερον αἱ πλαγγόνες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, αἵτινες καὶ ἐκ κηροῦ γνωρίζομεν ὅτι κατεσκευάζοντο· ἐκαλοῦντο νέννοι, ἐχαρακτηρίζοντο δῆλα δὴ διὰ λέξεως, ἥτις συγγενεύει μὲ τὸ νάννος καὶ τὸ νιννίον καὶ οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ τὸ κοινῶς ἄλλως νιννὶ ἢ νιννάκι[1]. Εἶχον μάλιστα τότε καὶ τὴν φράσιν

[1] Ὅρα ὅτι νιννὶ νῦν λέγεται καὶ ἡ πλαγγὼν καὶ ὅτι νανν́άζω κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους σημαίνει παίζω.

«οὐ παίζομεν νέννους», ἤτοι δὲν ἀστεϊζόμεθα, δὲν παίζομεν τοὺς κοῦκλες ὡς τὰ μικρὰ κοράσια, ἀλλὰ σοβαρευόμεθα.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὡμίλησα περὶ τῶν Βυζαντινῶν παιδικῶν παιγνιδίων, περὶ ὧν ὑπάρχουσι μαρτυρίαι· ταῦτα, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, εἶναι ὀλίγα· ὅτι, φυσικά, ἐν τῇ πραγματικότητι ταῦτα θὰ ἦσαν πολὺ περισσότερα, εἴτε μὴ μνημονευόμενα ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οἵτινες ἐθεώρουν κατωτέραν ἑαυτῶν τὴν περὶ αὐτὰ ἀσχολίαν, εἴτε καὶ λανθάνοντα εἰσέτι ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τῶν νεοελληνικῶν παιγνιδίων ἡ πληθὺς ὡς καὶ ἡ μνεία πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, μαρτυροῦσι περὶ τούτου.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

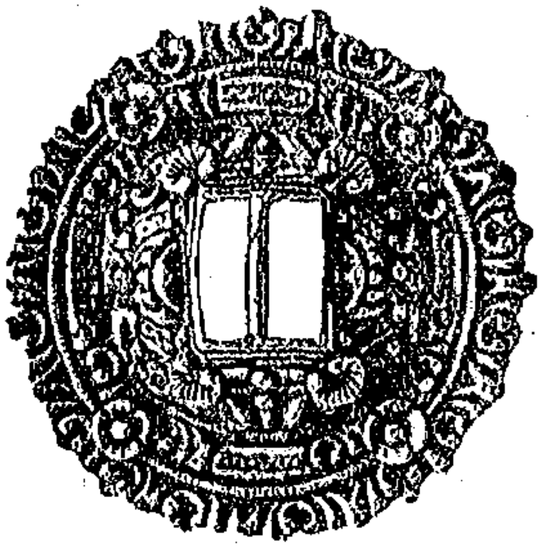

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Σιμά Σου πάλι νείρομαι νύχτες εὐτυχισμένες,
Ὅταν στὴν ἄγια ζεστασιὰ συχνὰ Σοῦ ἀνιστοροῦσα
Τῆς μυστικῆς Ἀγάπης μας θύμησες χαϊδεμένες,
Καὶ Σὲ φιλοῦσα.

Κ' ἔβλεπα μὲς στὰ μάτια Σου πάντα νἀντιφεγγίζῃ
Τῆς περασμένης μας Ζωῆς μιὰ αἰώνια καλοσύνη,
Σὰν κάπιο ἀστέρι ἐρωτικὸ ποὺ μᾶς γλυκοφωτίζει,
χωρὶς νὰ σβήνῃ.

Οἱ χειμωνιάτικες βραδιές, τώρα στὴ μοναξιά μου,
Θαρρεῖς ποτὲς δὲ σώνονται, θαρρεῖς πὼς κάτι ἀφίνουν
Μὲς στὴν καρδιά μου.

Κ' ἔρχονται θύμησες παλιὲς τὴ θλίψη νἀπαλύνουν,
Μ' ἕνα Πρωτοχρονιάτικο τραγούδι ἀγαπημένο
Κ' εὐλογημένο.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

ΚΡΥΦΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ἡ τραπεζαρία εἶχε μία θλιβερὴ ἡσυχία· τὴν ἡσυχία ἐκείνη ποὺ ἔχουν τὰ σπίτια ποὺ τὰ κατοικοῦν ὅλο μεγάλοι στὴν ἡλικία ἄνθρωποι, οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν κάνουν φασαρία πιά. Δυνάμωνε τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ὁ ἴδιος ὁ νοικοκύρης, ὁ κύριος Χριστουλάκης—ψαρὰ μαλλία, συλλογισμένο πρόσωπο—κ' ἔπινε γουλιὰ-γουλιὰ τὸν πρωϊνό του καφέ.

Ἄξαφνα, ἡ γυναίκα του βγαίνοντας ἀπὸ τὴν κάμαρά της μπῆκε στὴν τραπεζαρία μὲ φούρια.

— Ἡ ἐφημερίδα, Ἀντρέα; ρώτησε βιαστικά. Δὲν ἦρθε ἡ ἐφημερίδα;

— Θάναι κάτω στὴν εἴσοδο, εἶπε ὁ ἄντρας της. Ἂς πάει ἡ Χρυσούλα νὰ τὴν πάρει.

Σὲ λίγο, σὰν θρονιάστηκε ἡ κυρία Χριστουλάκη στὴν πολυθρόνα μὲ τὴν ἐφημερίδα μπροστά της, ὁ ξυπνημένος ἀέρας τῆς τραπεζαρίας ξανάπεσε στὴ νύστα του. Γιὰ τὴν κυρία δὲν ὕπαρχε τίποτε ἄλλο στὸν κόσμο, ὄξω ἀπὸ κεῖνα ποὺ διάβαζε. Τέλος, ἔβγαλε τὰ γυαλιά της κι' ἀγαναχτισμένη πέταξε τὸ φύλλο στὸ τραπέζι.

— Πάλι τὰ ἴδια! εἶπε κ' ἡ φωνή της ἔτρεμε. Δὲν τόχει τ' ὄνομα τοῦ κοριτσιοῦ μας! Ἀκοῦς, Ἀντρέα;

Ὁ Ἀντρέας, ἄκουσε καλά. Ἤξερε πὼς τὴν ἀγανάχτηση τῆς γυναίκας του τὴν ἔφερνε ἡ κοσμικὴ στήλη τῆς πιὸ ἐπίσημης ἐφημερίδας τῆς Ἀθήνας. Ἐκεῖ, στὴ στήλη αὐτή, φιγουράρουν κάθε φορὰ κάμποσα ὀνόματα λιβανισμένα ἀπὸ τὴν κοσμικογράφα. Ἡ κυρία αὐτή, δύναμη σωστὴ ὄχι παιχνίδια, κρατάει στὰ χέρια της τὰ σπαγγάκια τῆς ματαιοδοξίας. Ἔχει μ᾽ αὐτὰ δεμένα τ᾽ ἀνθρωπάκια της καὶ τὰ κάνει νὰ χορεύουν κατὰ τὰ γοῦστα της. Ὅσοι μένουν ἀπόξω ἀπ᾽ τὸ χορὸ πέφτουν σ᾽ ἀπογοήτεψη.

Ἡ καϊμένη ἡ κυρία Χριστουλάκη τὸ φυσοῦσε καὶ δὲν κρύωνε. Ἀκοὺς ἐκεῖ! ἀκοὺς νὰ μὴ γράφουν τίποτε γιὰ τὴ Ντόλα της; Καὶ ποιὰ λοιπὸν εἴτανε ἡ καλύτερη στὸν προχθεσινὸ χορό, στὸ χορὸ τῆς ἀριστοκρατικῆς στρατηγίνας;

Χτύπησε τὴν ἀπαλάμη στὸ τραπέζι καί, σὰ νὰ τῆς συνέβηκε μεγάλο δυστύχημα, εἶπε μὲ καϊμό:

— Τί πάθαμε!

— Ποῦ χάνεσαι κ᾽ ἐσύ, ποῦ χάνεσαι! ἔκαμε ὁ ἄντρας της.

Μὰ δὲν ἦταν ἀλήθεια πὼς στέκονταν ἔτσι ἀδιάφορος αὐτός. Μιὰ μικρὴ ματαιοδοξία, ποὺ τοῦ εἶχε καλλιεργήσει μὲ τὸν καιρὸ ἡ γυναίκα του, εἶχε πειραχτεῖ τώρα μὲ τὴν ἀποτυχία. Ὕστερα ὅμως, ὁ νοῦς τοῦ κυρίου Χριστουλάκη, καταστάλαξε στὴ θετικὴ σκέψη: Τόσα ἔξοδα πάλι χαμένα!

Ἄχ! αὐτὲς οἱ διασκέδασες, αὐτὲς οἱ τουαλέττες τῆς Ντόλας! Εἴτανε μιὰ κρυφὴ πληγὴ ποὺ βύζαινε τὸ αἷμα τῆς φαμελιᾶς. Πόσες στέρησες, μελαγχολίες, νεῦρα, αὐθάδειες ἐξ αἰτίας τους! Ὁ βίος τους πιὰ εἶχε καταντήσει ἀβίωτος. Ἡ κοσμικὴ ζωὴ τοὺς χαντάκωνε. Σὲ τί νὰ πρωτοφτάσῃ ὁ μισθὸς τοῦ διευθυντῆ ποὺ ἔπαιρνε στὸ ὑπουργεῖο ὁ Χριστουλάκης; Ἡ μὴν εἶχε καμμιὰ περιουσία; Τίποτε!

Ἂν περνοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι του, θάκοβε τὸν ἀφηνιασμένο δρόμο ποὺ πήρανε χωρὶς δύναμες, μέσα στὰ σαλόνια τοῦ καλοῦ κόσμου. Μὰ ἡ κόρη του πῶς νὰ περιοριστεῖ πιά! Ὕστερα καὶ ἡ γυναίκα του εἶχε τὶς ἰδέες της. Ἕνα κορίτσι, ἔλεγε, χωρὶς προῖκα σὰν τὸ δικό τους κι᾽ ὄμορφο καθὼς εἴτανε, ἔπρεπε νὰ δείχνεται στὸν κόσμο. Κλεισμένη πῶς θὰ τὴ γνωρίσει ὁ ἄλλος νὰ τὴ νοστιμευτεῖ καὶ νὰ τὴν πάρει;

Οἱ ξαδέρφες τῆς Ντόλας, οἱ συνομήλικες, ποὺ δὲν εἴτανε κοσμικὲς αὐτές, εἶναι ἡ ἀλήθεια πὼς εἶχανε ὅλες παντρευτῆ νοικοκυρεμένα. Ὅμως οὔτε ἡ κυρία Χριστουλάκη, οὔτε ἡ κόρη της λογαριάζανε τοὺς γάμιους αὐτούς. Ἡ Ντόλα εἴτανε ἄλλο πρᾶμα. Ἡ Ντόλα εἴτανε γιὰ ὑψηλότερα. Καὶ μὲ τὴν ἰδέα αὐτή, σκοτώνονταν νὰ φαίνονται μέσα στὸν κόσμο τὸν καλό. Γιὰ νὰ τὸ καταφέρνει καλύτερα ἡ μητέρα εἶχε βρεῖ τρόπο νὰ κερδίζῃ κάτι κ᾽ ἡ ἴδια δίχως νὰ φαίνεται. Ἔστελνε στοὺς φιλανθρωπικοὺς συλλόγους τῶν κυριῶν δικά της ἐργόχειρα γιὰ πούλημα, καὶ τὰ σύσταινε πὼς εἶναι μιᾶς φτωχούλας ποὺ τὴν προστατεύει: Ἔπεφτε γιὰ συμπεθεριές, ἔτρεχε γιὰ ξένα ρουσφέτια ὅπου μποροῦσε. Κάτι ἔβγαζε ἀπὸ τὰ πλεξίματα της, κάτι δωράκια ἀπὸ τὰ τρεχάματα γιὰ τὸν ξένο κόσμο. Μέσα στὸ σπίτι τους πάλι τραβοῦσαν μαύρη οἰκονομία. Πῶς ἀλλιῶς μποροῦσαν νὰ βγοῦν οἱ τουαλέττες τῆς Ντόλας καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔξοδα ποὺ ἀκολουθάνε μιὰ διασκέδαση;

Πολλὲς φορές, ὁ Χριστουλάκης, πνιγμένος ἀπὸ τὰ ἔξοδα αὐτά, στέκονταν καὶ ρωτιοῦνταν πῶς διάβολο βρέθηκαν ἔτσι παραδομένοι μέσα σ᾽ ἕνα τέτοιο λαβύρινθο.

Μὰ ἡ γυναίκα του ἤξερε πῶς βρέθηκαν. Τὴν ἀρχὴ τὴν εἶχε κάμει ἡ ματαιοδοξία τῆς μητέρας ποὺ ἤθελε σώνει καὶ καλὰ νὰ δείξῃ τὴν ὄμορφη μοναχοκόρη της. Τοὺς πῆρανε ὕστερα στὸ λαιμό τους κάποιες σχέσεις καλές, δυὸ τρεῖς συγγενεῖς μὲ λαμπρὴ θέση μέσα στὴν κοινωνία. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ζοῦσαν τὴ μεθυσμένη ζωὴ τοῦ κοσμικοῦ τραβοῦσαν τὸ κατόπι τους λαχανιασμένους τοὺς Χριστουλάκηδες.

Κ᾽ ἔτρεχε μὲ τὴν κόρη της ἡ μητέρα, περισσότερο αὐτὴ παρὰ ὁ ἄντρας της, ἔτρεχε στὸν κόσμο τῶν σαλονιῶν, κ᾽ ἔφτανε ἔπειτα ἀπὸ ἀγωνίες ὥς που νὰ τὰ καταφέρει. Κουρασμένη, συγχισμένη, μὲ τὴν καρδιὰ ποτισμένη πάντα τοῦ κόσμου τὰ φαρμάκια, κάτω ἀπὸ τὸ ἀστραφτερὸ μαῦρο μεταξωτό της.

Ἡ Ντόλα πάλι, ποὺ χρόνια πίσω σὰν πρωτοβγῆκε στὸν

κόσμο, εἴτανε ἕνα ξυπνητὸ κορίτσι, τόσο ζωηρὴ μάλιστα κι' αὐθόρμητη, γίνηκε στὸ ὕστερο ἕνα μ' αὐτὸν τὸν κόσμο τῶν σαλονιῶν, ποὺ ὁ περισσότερος δὲ ζεῖ παρὰ γιὰ μιὰν ἐπίδειξη. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς πῆρε κάτι σὰν χρυσωμένη λαμπράδα. Πῆρε καὶ σὰν κάτι ἀπαραίτητο τὴν εὐγενικιὰ ἀκαταταδεξιὰ ἀγνάντια σὲ κάθε πρόσωπο ποὺ δὲν τὸ θεωρεῖ ἰσάξιό της. Γίνηκε ἕνα συνάφι μὲ τοὺς στεκαρισμένους κυρίους, μὲ τὶς μπαλσαμωμένες κυρίες ποὺ ξεχάσανε συστηματικὰ τὰ ἑλληνικά τους. Μιμήθηκε τὶς μελετημένες πόζες τους, τὴ φωνή τους τὴν ὑπόκωφη καὶ σερνάμενη, τὸ μετανοιωμένο χαμόγελό τους.

***

Ἡ μητέρα καμάρωνε τὸ ἀριστούργημα ποὺ ἔπλασε ἡ θέλησή της, διορθώνοντας τὸ ἔργο τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ δὲν τὴν ἔγνοιαζε καθόλου, ποὺ ἡ φαγούρα τῆς ἐπίδειξης ἀποροφοῦσε τόσο τῆς Ντόλα, ποὺ δὲν τῆς ἔμενε πιὰ καιρὸς γιὰ τίποτε ἄλλο. Τὸ πιάνο, τὸ βιβλίο, τὸ νοικοκυριὸ παραμερίστηκαν. Ἀπὸ τὸ πρωΐ,—καὶ ξυπνοῦσε πάντα ἀργὰ ὕστερα ἀπὸ τὰ ταχτικὰ ξενύχτια—ἔπεφτε μὲ τὰ μοῦτρα στὴν ὑπόθεση τοῦ καλλωπισμοῦ. Γύρω της οἱ κρέμες, οἱ πούδρες, τὰ βερνίκια, οἱ κορδέλλες, τὰ φριγουρίνια. Ὕστερα πιὰ οἱ ἀτελείωτοι τουαλεττικοὶ συνδυασμοί, ξενευριστικοὶ πάντα ὅταν λείπει ὁ παράς, τὰ τρεξίδια, οἱ ράφτρες καὶ τὰ μαγαζιά, τῆς τρώγανε τὴν ἡμέρα. Ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, μόλις πρόφταινε νὰ ρίχνη μιὰ ματιὰ στὰ κοινωνικά. Ξεσυνήθισε τόσο νὰ περιμαζεύει τὸ μυαλό της ποὺ τὴν ἔπιανε μιὰ μεγάλη στεναχώρια σὰν τύχαινε νὰ πέσει σὲ μιὰ συζήτηση σοβαρή. Τότε, γιὰ νὰ γλυτώση, τὴν ἔκοβε μ' ἕνα γέλιο, μ' ἕνα ἀστεῖο, καὶ ἔφευγε βιαστικά. Ἡ σκέψη της εἶχε ἐξανεμιστεῖ σὰ μιὰ στάχτη μέσα στὴν κουφότητα τοῦ ἀνέμου. Ἡ αἰσθαντικότητά της ἀκόμα ἔπαθε σὰν ἕνα στόμωμα. Γι' αὐτὸ καὶ τίποτε δὲν τὴν ἐνδιέφερνε ἀληθινά. Σὲ κάθε ἐξαιρετικὴ περίσταση ἔβγαζε μοναχὰ κάτι στερεότυπα ξεφωνητὰ δίχως συγκίνηση.

Ὅμως, ὅσο τὰ χρόνια περνοῦσαν ὅμοια τὸ ἕνα μὲ τ' ἄλλο, ἀνυπόφορα ὅμοια, ἡ Ντόλα ἄρχισε νὰ χάνει τὴν ὑπομονή, τὴν ὑπομονὴ μαζὶ μὲ τὴν εὐχαρίστηση. Ποῦ εἶναι λοιπὸν τὸ καλὸ ἀποτέλεσμα ποὺ περιμένει; Σιγὰ σιγά, οἱ ἀπαισιοδοξίες ἄρχισαν νὰ τῆς στέλλουν μηνύματα. Κάποιες νοικοκυρεμένες συμπεθεριὲς ποὺ τῆς ἔρχονταν δὲν τῆς ἄρεσαν. Οἱ καλύτεροι γαμπροί, ποὺ θὰ τοὺς ἤθελε, κοίταζαν ἀλλοῦ, ψηλότερα. Κ' ἔτσι περνώντας ἡ Ντόλα ἀπὸ κόρτε σὲ κόρτε, ἀπὸ ἐλπίδα σ' ἐλπίδα, ἔφτασε δίχως νὰ τὸ καταλάβει τὰ τριάντα χρόνια της. Τὴν ἡμέρα μάλιστα ποὺ τὰ πάτησε ἔπεσε σὲ μελαγχολία. Μέσα στὴν κοσμικὴ ἐπιδειχτικὴ βιτρίνα ποὺ εἶχε τοποθετήσει τὸν ἑαυτό της, τί φριγούρα θάκανε σὲ λίγο; Τὸ συλλογίστηκε κ' ἕνα κρύο τῆς πέρασε τὴν καρδιά. Μήπως δὲν εἶχε κιόλα δοκιμάσει πολλὲς φορὲς τὴν πίκρα τὴν τσουχτερὴ ποὺ γενναέι τὸ παραμέρισμα; Οἱ καβαλιέροι, ποὺ ἔχουν τὸ προνόμιο νὰ διαλένε τὶς ντάμες τους στὸ χορό, δὲν προτιμοῦσαν τώρα συχνὰ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ πολὺ τὴν εἴδανε, τὰ πρωτόβγαλτα κοριτσόπουλα; Κ' ἡ Ντόλα παραμελημένη, μὲ δηλητηριασμένη τὴν ψυχή, περίμενε πιὰ σὰν ἐλεημοσύνη νὰ τὴ θυμηθοῦν οἱ ἄντρες κι' αὐτή. Ὕστερα ἀπὸ τὰ μελαγχολικὰ γενέθλια τῶν τριάντα χρονῶν της, σὰν νὰ πέρασε μιὰ κρίση, εἶπε πὼς θὰ πάψει νὰ πηγαίνει στὸν κόσμο.

Τὸ εἶπε αὐτό, ὄχι ὁδηγημένη ἀπὸ καμμιὰ λογική, ἀλλὰ κινημένη σὰν ἀπὸ πεῖσμα ἐνάντια στὴ μοῖρα της. Κι' ἀληθινὰ ἐπίμενε στὴν ἀπόφαση. Μιά, δυὸ φορές, ἄφησε θεληματικὰ τὶς προσκλήσεις νὰ πᾶνε χαμένες. Ἡ μητέρα της τὴν ἔτρωγε: Μὰ τί ἔπαθες; δὲ θὰ πᾶς πάλι;

Γιὰ τρίτη φορὰ ἡ Ντόλα δὲ λογάριασε μιὰ πρόσκληση. Εἴτανε βραδάκι καὶ κάθονταν πεισματικὰ μέσα ἀπὸ τὸ τζάμι, αὐτὴ ποὺ μοναχὰ ἀρρώστια τὴν ἔκλεινε μέσα καμμιὰ φορά. Κάθονταν μὲ σταυρωμένα χέρια γιατὶ δὲ μποροῦσε τώρα πιὰ νὰ καταστρώσει σὲ τίποτε, καὶ κοίταζε ἔξω.

Κάτω στὸ δρόμο ἔπεφτε τὸ σύθαμπο, στὴν κάμαρη μαζώνονταν τὰ σκοτάδια, καὶ σιγὰ σιγὰ μέσα στὴν ψυχὴ τῆς νέας πλάκωνε μία ἀβάσταχτη συγνεφιά.

Τότε, ἔννοιωσε τὸν ἑαυτό της πολὺ παραμερισμένο καὶ δυστυχισμένο. Τὸν ἔννοιωσε ἔτσι, τὴν ὥρα ποὺ μέσα σὲ μιὰ σάλα, ποὺ μποροῦσε νὰ βρίσκεται κι' αὐτή, ὁ κόσμος ὁ ἄλλος, ὁ γνωστός της κόσμος, χαμογελοῦσε καὶ νόμιζε πὼς διασκέδαζε. Ἂς εἶναι κ' ἔτσι, ἂς εἶναι! Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους θάφτανε μέσα σ' ἕνα μεθύσι τὸ ἄδειο τῆς ζωῆς τους. Ὄχι! ἡ Ντόλα δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ αὐτή, νὰ ξεκόψει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ φαίνονταν νὰ κυνηγᾶνε ἀκόμα μιὰν ἐλπίδα. Τὸ πάθος τῆς ζωῆς τῆς κοσμικῆς εἶναι σὰν ὅλα τὰ πάθη: ἕνα ξεγέλασμα κ' ἕνα δηλητήριο.

Κ' ἡ Ντόλα ξαναγύρισε στὰ ἴδια . . .

Ξαπλωμένη σήμερα τὸ πρωΐ στὸ κρεβάτι της, συλλογίζονταν κι' αὐτή, ὅπως ἡ μητέρα της, τὸν περασμένο χορό. Μὲ τὴν ἔγνοια του μάλιστα ξύπνησε. Φοροῦσε προχτὲς μιὰ τουαλέττα ποὺ πολὺ τῆς πήγαινε. Ἄκουσε τοῦ κόσμου τὰ κοπλιμέντα. Ἀπὸ κόρτε πιὰ χόρτασε ὅλη τὴ βραδιά. Δὲ μπορεῖ λοιπόν, θὰ τὴν ἀναφέρει ἡ κοσμικογράφα. Καὶ ἡ Ντόλα φώναξε ἀνυπόμονα:

— Μαμά, φέρε μου τὴν ἐφημερίδα!

Ἡ μητέρα της τὴν ἄκουσε μὰ δὲν κουνήθηκε. Τί νὰ τῆς πάει; γιὰ νὰ ἰδεῖ τὰ δυσάρεστα; Σκιάζονταν κιόλα τὴ γκρίνια τῆς κόρης της. Κάθονταν λοιπὸν ἡ κυρία Χριστουλάκη στὴν τραπεζαρία μ' ἀκουμπισμένο τὸ κεφάλι στὴν ἀπαλάμη. Ὁ ἄντρας της τὴν ἔβλεπε ἀνήσυχος κοιτάζοντας κρυφὰ ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα του. Δὲ μπορεῖ, κάπου θὰ ξεσπάσει πάλι αὐτὴ ἡ συλλογή, ἔλεγε μὲ τὸ νοῦ του. Δὲν καταλάβαινε τί διάβαζε ὁ ἄνθρωπος. Βιάστηκε μάλιστα νὰ σηκωθεῖ γιὰ νὰ πάει στὴ δουλειά του, πιστεύοντας πὼς ἔτσι θὰ προλάβει νὰ γλυτώσει ὅ,τι σκιάζονταν. Μὰ σὰν τὸν εἶδε ὀρθὸν ἡ γυναίκα του, τὸν κάρφωσε:

— Φεύγεις! Κάτσε νὰ μιλήσουμε.

— Ἔχω δουλειά, ἀγαπητή μου, ἄλλη στιγμή! Ὡστόσο κοντοστάθηκε.

— Ξέρεις γιατί δὲν ἀναφέρεται ἡ Ντόλα σήμερα; ρώτησε ἡ κυρία.

— Ποῦ νὰ ξέρω!

— Νὰ σοῦ πῶ ἐγώ. Κοιτάξαμε οἰκονομίες. Μὲ φόρεμα ποὺ ξαναφορέθηκε πῶς νὰ διακριθεῖ;

— Καὶ τί θέλεις νὰ κάνουμε παραπάνω; εἶπε στενοχωρεμένος ἐκεῖνος. Ξέρεις ποὺ ἔχω καὶ δὲ δίνω;

— Δὲν ξέρω! ξέρω μονάχα πὼς μὲ παλιόρουχα δὲν πᾶνε στοὺς χορούς. Αὐτὰ τὰ πράματα θέλουν λεπτά! λεπτά!

— Ἀπὸ ποῦ νὰ τὰ κόψω; νὰ τὰ κλέψω; εἶπε φουρκισμένος ὁ Χριστουλάκης καὶ τράβηξε κατὰ τὴν πόρτα.

Μὰ τότε ἡ γυναίκα του ἄφισε ἐλεύθερα τὰ ἐρεθισμένα νεῦρα της.

— Δὲν εἶπα νὰ κλέψεις! ξεφώνησε μὲ τὰ δάκρυα στὰ μάτια.

Ὁ Χριστουλάκης μὲ τὸ χέρι στὸ πόμολο, στάθηκε συγχισμένος.

— Τότε ποῦ νὰ τὰ βρῶ;

— Μιὰ φορά, εἶπε ἡ κυρία, ἡ Ντόλα θὰ πάει μεθαύριο στὸ χορὸ τῆς πρεσβείας μὲ καινούρια τουαλέττα. Θὰ πουλήσω ἐκεῖνο τὸ βραχιόλι τὸ παλαϊκό.

Ὁ Χριστουλάκης ἄφισε τὸ πόμολο καὶ γύρισε πίσω:

— Θὰ ξεκάνης ἕνα πρᾶμα ἄξίας καὶ θὰ φτιάσης ἕνα κουρέλι! Αὐτὸ θὰ κάνεις!

— Μ' ἀφοῦ δὲν ἔχουμε χρήματα; ξεφώνισε πάλι ἡ γυναῖκα του. Τί νὰ τὸ κάνω τὸ βραχιόλι τὸ κρυμμένο; Μιὰ τουαλέττα φωνάζει, φαίνεται, μπαίνει στὸ μάτι ὁλωνῶν. Δὲν τὸ καταλαβαίνεις; Τὴ βλέπει κι' αὐτή, αὐτή! ἡ μεγαλειότητά της! αὐτή, αὐτὴ ἡ κοσμικογράφα ποὺ μᾶς κρατάει στὸ χέρι της ἡ ἐλεεινή!

Τὰ νεῦρα της φούντωσαν περισσότερο σὰν εἶδε τὴ δουλίτσα νὰ μπαίνει μ' ἕνα χαρτί.

— Κυρία, ὁ λογαριασμὸς τοῦ ἠλεκτρικοῦ. Ἑκατὸ δραχμές.

— Ἑκατό! ἑκατό! ξέσπασε τώρα ἡ κυρία. Ἐμεῖς δὲν καῖμε τὸ ἠλεκτρικό, ἐσὺ τὸ καῖς! Τί κάνεις τὴ νύχτα; διαβάζεις; κεντᾶς; παίζεις πιάνο; Ἀπὸ ἀπόψε θ' ἀνάβεις στὴν κουζίνα σου ἕνα καντήλι. Ὁρίστε μας!

Ἡ Χρυσούλα ἀποσβολωμένη σώπαινε σὰ φταίστης. Ὕστερα ρώτησε:

— Τώρα, τί νὰ τοῦ πῶ αὐτουνοῦ;

— Ἄφισέ με ἥσυχη! Νὰ ξαναπεράσει!

Ἀπάνω στὴ συζήτηση αὐτή, ὁ Χριστουλάκης τὸ εἶχε σκάσει. Ἔπειτα ἡ Ντόλα, ποὺ ἔχασε τὴν ὑπομονὴ περιμένοντας τὴν ἐφημερίδα, μπῆκε στὴν τραπεζαρία. Εἶχε σφιγμένη στὸ στῆθος τὴν ξεθωριασμένη ρόμπα της, ἔσερνε τὰ πόδια μέσα σὲ ξεχειλωμένα παλιοπάπουτσα, καὶ τὸ πρόσωπό της εἴτανε ἀσχημισμένο κάτω ἀπὸ τὶς κρέμες ποὺ τὸ βερνίκωναν.

— Μὰ τί φωνάζετε ἔτσι σήμερα, μαμά; ρώτησε μὲ τὴν ἐξευρωπαϊσμένη προφορά της, ποὺ ὡστόσο μέσα στὰ σαλόνια γίνονταν ἀκόμα πιὸ εὐρωπαϊκή.

— Τί φωνάζω; ἔκαμε ἡ κυρία Χριστουλάκη. Ἀπὸ εὐχαχίστηση φωνάζω. Ἰδές, ἰδές! Δὲ σ' ἔχει ἀναφέρει ἡ εὐγενία της.

Κ' ἡ ἐφημερίδα, στραπατσαρισμένη μέσα στὸ χέρι της, πηγαινοέρχονταν πέρα δῶθε τιναχτά.

Ἡ Ντόλα ἔννοιωσε μιὰ κρυάδα μέσα της. Τί κρῖμα! Πόσοι κόποι κ' ἐλπίδες πάλι χαμένες. Γιὰ νὰ κερδίσει μιὰ θεσούλα στὴ στήλη αὐτή, σ' αὐτὸν τὸ λαχταρισμένο παράδεισο, πόσες καθημερινὲς στενοχώριες.

Ἔρριξε μιὰ ματιὰ στὴ στήλη τὴν κοσμικὴ καὶ πέταξε τὴν ἐφημερίδα μὲ θυμό.

— Τὰ μοῦτρα τους!

Εἴτανε κι' αὐτὴ τῆς γνώμης τῆς μητέρας της. Οἱ λαμπρὲς τουαλέττες ἀναφέρονται, ἀδιάφορο τί ἀσχημόμουτρα τὶς φοροῦν. Οἱ τουαλέττες ποὺ κοστίζουν σὰν κοσμήματα. Γιὰ τὸ χορὸ τῆς πρεσβείας τί θὰ κάνει; θὰ παρουσιαστεῖ μὲ τὰ ἴδια; Θὰ φαίνεται πάντα κατώτερη ἀπὸ ἄλλες ποὺ δὲν ἀξίζουν;

Αὐτὰ τὰ ρωτήματα τὴν πνίγανε.

— Δὲν τῆς ἄρεσα αὐτῆς τῆς κυρίας! εἶπε κοροϊδεύοντας τὴν δημοσιογράφα. Τί θὰ φορέσω λοιπὸν μεθαύριο; Εἴτανε φουρκισμένη κι' ὅμως ἕτοιμη γιὰ καινούριους ἀγῶνες.

Μὰ ἡ μητέρα της βιάστηκε νὰ προλάβει καμμιὰν ἔκρηξη.

— Ἔγνοια σου, παιδί μου. Κάτι ἐλπίζω ἐγώ. Εὐτυχῶς ποὺ ἔχουμε ἀνοιχτὸ λογαριασμὸ μὲ τὸν Πετρόπουλο. Ἑτοιμάσου καὶ πήγαινε νὰ πάρεις ἐκεῖνο τὸ λαμὲ ποὺ μούλεγες. Πρέπει νὰ γίνει γλήγορα.

Πώ! πώ! Τί τρεξίματα πάλι σήμερα ἡ Ντόλα. Κ' εἶναι καὶ σὰν ἀνήμπορη, μὰ τί νὰ κάνει; Καὶ νὰ ἴδῃς ποὺ στὶς δώδεκα πρέπει νὰ βρίσκεται στοῦ «Γιαννάκη» ὅπου θὰ τὴν καρτερεῖ μιὰ συντροφιὰ νὰ πάρουν τὸ σοῦζο. Ὕστερα πρέπει νὰ κάνει διάθεση καὶ γιὰ τὴν ἀπογευματινὴ διασκέδαση στὴν Κηφισιά. Φιλανθρωπικὸς χορὸς στὸ «Σέσιλ» κι' ὅλοι οἱ γνώριμοί της θάναι ἐκεῖ. Δὲ μπορεῖ νὰ λείψει. Οὔτε ποὺ τὸ θέλει βέβαια. Πῶς νὰ παρατηθῇ, ἂς εἶναι καὶ μιὰ φορά, ἀπὸ τὸ ἔργο της, ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς της; Κι' αὐτὸς ὁ σκοπὸς δὲν εἶναι ὁ καλὸς γαμπρὸς ποὺ θὰ τὸν βρεῖ μέσα στὸν κόσμο τὸν καλό; Τὸ ἀπόγεμα θάναι σ' αὐτὸν τὸ χορὸ ὅλοι αὐτοὶ ποὺ τῆς κάνουν κόρτε. Κάνουν κόρτε καὶ σ' ἄλλες, εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἡ Ντόλα τὸ ξέρει μὰ εἶναι συνηθισμένη ἀπὸ τέτια. Ὅποια κοπέλα στὸ ὕστερο κερδίσει. Νά! αὐτοῦ κατήντησε ἡ οὐσία.

* * *

Τὴν ὥρα ποὺ ἡ Ντόλα τὸ βραδάκι χόρευε στὴν Κηφισιά, ὁ πατέρας της κάθονταν σὰν πάντα στοῦ Ζαχαράτου μὲ παρέα. Εἴτανε ὁ πιὸ βουβὸς τῆς συντροφιᾶς γιατὶ δὲν εἶχε ὄρεξη. Ἐκείνη ἡ ἱστορία ἡ πρωϊνὴ τὸν ἀρρώστησε πάλι σήμερα. Πῶς νὰ τὰ βγάλει πέρα μὲ τόσες ἀπαίτησες; Καὶ νὰ σοῦ λένε πὼς ἡ Ντόλα χρειάζεται πάλι καινούρια τουαλέττα. Ποὺ στὴν ὀργὴ νὰ βρεθοῦν...

Ἔδοσε πῆρε μὲ τὸν ἑαυτό του ἐκεῖ δὰ ποὺ κάθονταν, στὸ ὕστερο τ' ἀποφάσισε: Θὰ ρίξει πάλι τὰ μοῦτρα του σ' ἕναν συνάδερφο ποὺ τοῦ χρωστοῦσε ἀκόμα δανεικά. Ὁ Χριστουλάκης πῆρε τὸν ἄλλον παράμερα καὶ τοῦ κλαύτηκε:

— Μὲ συγχωρεῖς, φίλε μου, ἀλλὰ ἄκουσε τί τρέχει. Ἔχω τώρα τὴ γυναίκα μου ποὺ ὑποφέρει ἀπὸ τὸ στομάχι. Θε-

ραπεῖες, ἔξοδα, μὴν τὰ ρωτᾶς. Ἂν μποροῦσες νὰ μοῦ δανείσεις ἀκόμα . . .

Στὸ σπίτι πάλι, ἡ μητέρα γύριζε βολεύοντας τὶς δουλειὲς μαζὶ μὲ τὴ δουλίτσα, κι᾽ ὁ νοῦς της ὅλο στὴν ἀποτυχία ἐκείνη εἴτανε καρφωμένος. Ἀπὸ τὸ πρωὶ τὴν ἔτρωγε σὰν πραγματικὸ καρφί. Πόσες φορὲς τώρα στὴν ἀράδα ἡ Ντόλα δὲ φιγουράριζε στὴ στήλη τὴν κοσμική. Καὶ ἡ στήλη αὐτὴ εἶναι κράχτης, εἶναι δόλωμα. Οἱ ἄντρες εἶναι κουτοὶ σὲ κάτι τέτια, εἶναι ματαιόδοξοι καὶ γραπώνονται ἀπὸ κεῖνες ποὺ κάνουν φιγούρα στὰ μάτια τῶν ἀλλωνῶν. Πολλὲς παντρεύτηκαν μὲ τὸ ρεκλαμάρισμα τῆς ἐφημερίδας.

Αὐτὴ σὰ μητέρα, δὲν ἔπρεπε ν᾽ ἀφίση ἔτσι τὰ πράματα. Κ᾽ εἶχε συλλογιστεῖ κάτι καλὸ ἡ κυρία Χριστουλάκη. Γι᾽ αὐτό, σὰ νύχτωσε, πῆγε στὴν κάμαρά της, συγυρίστηκε, καπελώθηκε. Πρὶν ὅμως ξεκινήση γιὰ ἔξω, στάθηκε κάτω ἀπὸ τὸ ἠλεκτρικὸ καὶ ξαναδιάβασε τὸ γράμμα ποὺ εἶχε ἑτοιμάσει κρυφὰ ἀπὸ τοὺς δικούς της: «Ἀξιότιμος κυρία. Ζητῶ συγγνώμην διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον λαμβάνω νὰ σᾶς ζητήσω μίαν χάριν καὶ ἐλπίζω νὰ εἰσακούσετε τὴν παράκλησιν μιᾶς μητέρας. Θὰ ἐπιθυμοῦσα πολὺ νὰ ἐνθυμηθεῖτε νὰ ἀναφέρετε εἰς τὴν κοσμικὴν στήλην σας, μεταξὺ τῶν ἄλλων ὀνομάτων ἀπὸ τὸν προσεχῆ χορὸν τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας, καὶ τὸ ὄνομα τῆς κόρης μου Ντόλας, ἐστολισμένον ὅπως ὁ κάλαμός σας γνωρίζει, μὲ τόσην καλλίεπειαν. Ἐξοδεύσαμεν πολλὰ χρήματα κ. λ.».

Ἀπὸ κάτω φαρδιὰ πλατειὰ ἡ ὑπογραφὴ τῆς κυρίας Χριστουλάκη.

Θὰ εἴτανε καλύτερα νὰ πήγαινε νὰ τῆς τάλεγε ὅλα αὐτὰ σὰ μιὰ παρακάλια. Ἔλα ὅμως ποὺ δὲν εἶχε νταραβέρια πολλὰ μὲ τὴν κυρία αὐτή!

Ἔκλεισε λοιπὸν τὸ γράμμα, τὸ πῆρε καὶ κατέβηκε. Σὲ λίγο, μὲ χίλιες δυὸ προφύλαξες, τόριχνε κάτω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς κοσμικογράφας. Ἡ καρδιὰ τῆς κυρίας Χριστουλάκη χτυποῦσε δυνατὰ κ᾽ ἔτσι σὰ μιὰ ἀνυπόφορη στενοχώρια τὴν πλάκωνε. Ὄχι! ὅ,τι ἔκαμε δὲν ἦτανε σωστό, τοὺς

ὑποβίβαζε. Ἄχ! ἄχ! γιὰ τὸ παιδί της ἡ μητέρα καὶ τί δὲν κάνει, καὶ τί! Κ᾽ ὕστερα ἂν δὲν τολμήσεις καὶ τίποτε, οἱ ἄλλοι σ᾽ ἔπνιξαν.

Ἔτσι δικαιολογήθηκε στὸν ἑαυτό της ἡ κυρία Χριστουλάκη, κ᾽ ἔπειτα συλλογίστηκε κάτι ἄλλο: «Πρέπει νὰ τῆς κάνω κ᾽ ἕνα δῶρο αὐτηνῆς».

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Ντόλα κάπου κοντὰ στὸ σπίτι της γύριζε κι᾽ αὐτὴ τὴν ἴδια ὥρα ἀπὸ τὴ διασκέδαση τῆς Κηφισιᾶς. Μιὰ λαμπρὴ συντροφιὰ τὴ συνόδευε. Φασαριάρικες κοπέλες μὲ τὰ βαμμένα πρόσωπα, τὰ ὡραῖα φορέματα, τ᾽ ἀναίτια ἄνοστα γελάκια. Κύριοι βγαλμένοι ἀπ᾽ τὸ κουτί, ὅλο κομπλιμέντα, ἀφρὸς καὶ αὐταρέσκεια. Καὶ πήγαιναν ὅλοι μαζί, μὲ μπρίο, μὲ μάτια ποὺ κοιτοῦσαν ἀπάνω ἀπ᾽ τοὺς διαβάτες, μὲ τὰ κοσμικά τους ἀστεῖα, μὲ τ᾽ ἀγγλογαλλικά τους.

Στὸ πλατὺ πεζοδρόμιο τοῦ μεγάλου δρόμου, κάποια στιγμὴ ἡ Ντόλα ζωηρὴ καὶ γελαστὴ σταμάτησε.

— Τώρα σᾶς ἀφίνω, εἶπε.

Μὲ χωρατὰ καὶ μὲ πειράγματα ἀποχωριστήκανε. Ἡ κοπέλα πεταχτὴ πεταχτὴ σὰ νάχε φτερά, ξέκοψε ἀπὸ τὴν παρέα καὶ τράβηξε γιὰ τὸ σπίτι της. Τὸ ὡραῖο κορμί της ὁλόντριτο, τὸ μάτι ἀστραφτερό, ἕνα χαμόγελο στὰ βαμμένα χείλια.

Μέσα στὸ μεγάλο δρόμο μὲ τὰ πολλὰ ἠλεκτρικά, οἱ διαβάτες τὴν κοίταζαν καὶ τὴ χαίρονταν. Ὕστερα, ἡ Ντόλα ἔστριψε τὴ γωνιὰ τοῦ δρόμου καὶ μπῆκε στὸ μισοσκότεινο δρομάκι τὸ ἐρημικὸ ποὺ πήγαινε σπίτι της.

Ὅμως ὅπως ἦτανε τώρα μοναχή, ἔπιασε καὶ γύριζε στὸ νοῦ της τὰ περασμένα, μακρυνὰ καὶ κοντινά. Τὰ ξενευριστικὰ τὰ ξεπορτίσματα, τὰ ἔξοδα, τὴν πλήξη, τὴν αἰώνια ἀπογοήτεψη. Θέ μου! ὅλο τὰ ἴδια καὶ τὰ ἴδια, ὅλα σὰν πάντα. Σήμερα μάλιστα, εἶχε φορτωθεῖ ἡ ψυχή της καὶ μιὰν ἄλλη ἀκόμα δυσαρέσκεια: Καταδέχτηκε νὰ πλευρώση καὶ νὰ φλερτάρη ὑποσχετικὰ ἕνα συχαμένο παλιόπαιδο, γιατὶ εἴτανε ρεπόρτερ καὶ ἔπαιρνε ὀνόματα γιὰ τὴν ἐφημερίδα του. Μὴ χειρότερα! ποῦ ἔφτασε!

Τώρα, ἡ κουραστικὴ προσωπίδα, ποὺ φοροῦσε ἡ κοπέλα ὅλη μέρα, εἶχε πέσει. Τὰ βαμμένα χείλια δὲ χαμογελοῦσαν πιά, τὰ μάτια δὲν ἄστραφταν. Τὰ πόδια τὴ σέρνανε καὶ τὸ κορμί της ἀφέθηκε νὰ διπλώσει ὅπως αὐτὸ ἤθελε μέσα στὴ σκοτεινιὰ τοῦ ἐρήμου δρόμου.

Κι' ἔτσι ἡ Ντόλα ἀνέβαινε τώρα βαρειὰ τὴν σκάλα τοῦ σπιτιοῦ της, ἔννοιωθε καὶ τὴν ψυχή της βαρειά, πολὺ βαρειά, σὰν τὴν ψυχὴ μιᾶς γρηᾶς, μιᾶς πολὺ γρηᾶς γυναίκας.

ΚΛΕΑΡΕΤΗ ΔΙΠΛΑ ΜΑΛΑΜΟΥ

ΔΙΟΤΙΜΑ

Τὸ ὄνομα μιᾶς γυναίκας ἀναφέρεται εἰς τὸν κύκλον τῶν συμποτῶν οἱ ὁποῖοι ἑώρταζαν τὴν δραματικὴν νίκην τοῦ Ἀγάθωνος. Ἕνα ὄνομα ποὺ ἀφίνει πολλὴν γοητείαν καὶ μυστήριον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγινώσκοντος τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος. ***Διοτίμα, ἡ Μαντινικὴ ξένη.*** Ἕνα θεοσύνθετον ὄνομα ποὺ πλαισιώνει τὴν ἔννοιαν τῆς τελείας καὶ ἐμπνευσμένης ψυχῆς. Λόγια ἀπὸ τὰ πειὸ μεγάλα, τὰ πειὸ ἔνθεα ποὺ ἐλέχθησαν ποτὲ εἰς ὁμιλίαν ἀνθρώπων ἀποδίδονται εἰς αὐτήν[1]. Μιὰ γυναῖκα, λέγει, ἡ ὁποία ἦτο σοφὴ καὶ εἰς τὸν ἔρωτα καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ καὶ εἶχεν ἀκόμα δύναμιν μαντικὴν καὶ προφητικήν. Ποιὸς δὲν σκανδαλίζεται νὰ ξεύρῃ κάτι περισσότερον διὰ τὴν σοφὴν αὐτὴν ξένην τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται ἡ λεπτοτέρα καὶ τελειοτέρα ἀνάλυσις τῆς ἐρωτικῆς συγκινήσεως; Καί, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξεύρῃ—δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ ἀλλοῦ αὐτὴ ἡ γυναῖκα—πῶς νὰ μὴ παρασυρθῇ εἰς ὑποκειμενικὴν γνωριμίαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Πλάτων δίδει τόσον σπουδαῖον ῥόλον εἰς τὴν πλοκὴν τοῦ ἔργου του;

[1] Οἱ μετέχοντες εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Ἀγάθωνος ἐγκωμιάζουν, ὁ καθεὶς ὅπως ξεύρει καὶ ὅπως αἰσθάνεται, τὸν ἔρωτα. Ὅταν ἦλθεν ἡ σειρὰ τοῦ Σωκράτους, αὐτὸς ὑποκρίνεται ὅτι ὅσα θὰ εἰπῇ ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ θέμα τὰ ἔχει ἀκούσει ἀπὸ τὴν Διοτίμαν.

Ἡ κριτικὴ ἔρευνα ἀραδειάζει μὲ ὅλην τὴν εὐσυνειδησίαν γνώμας καὶ ἀντιλογίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τῆς Διοτίμας καὶ τὴν συμβολικὴν σημασίαν του εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ἐρωτικῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν εἶναι πραγματικὸν πρόσωπον ἡ Διοτίμα οὔτε νὰ καθορισθῇ μὲ ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα τί συμβολίζει καὶ ποῖον στάδιον ψυχικῆς ἐξελίξεως ἀντιπροσωπεύει ὁ ἀνθρώπινος αὐτὸς τύπος. Ὁ ἀναγνώστης ἐν τούτοις, ὅστις θέλγεται καὶ συγκινεῖται ἀπὸ τὴν λεπτομέρειαν αὐτήν, ὅτι *γυναῖκα* ἔχει τὸν τελευταῖον λόγον προκειμένου νὰ ἐξετάσθῃ τὸ θειότερον τῆς ψυχῆς πάθος, εἰμπορεῖ νὰ εὐφράνῃ τὴν φαντασίαν του μὲ μίαν ἰδανικὴν Διοτίμαν· εἰμπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθῇ, μὲ μίαν ἀτομικήν του δημιουργίαν τῆς γυναίκας ποὺ ὁλοκληρώνει μὲ βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ μὲ θείαν ἐνόρασιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἔρωτος. Δὲν θὰ εἶναι βεβαίως τὸ δημιούργημά του παρὰ παιγνίδισμα τῆς φαντασίας, ἀλλὰ θὰ συντελέσῃ ὥστε νὰ αἰσθανθῇ ὁ ἴδιος πλήρη καὶ προσωπικὴν συγκίνησιν ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ Πλατωνικοῦ ἔργου. Ἄλλως τε καὶ ἂν θέλῃ κανεὶς νὰ πεισθῇ εἰς μίαν δεδομένην λύσιν τὴν ὁποίαν προσφέρει ἡ κριτικὴ διὰ τὴν σημασίαν τῆς ἀναμείξεως τοῦ προσώπου αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ ἔρωτος συζήτησιν, δὲν τὸ κατορθώνει εὔκολα.

Κάτι τὸν βιάζει, τὸν παρασύρει νὰ τὴν συνθέσῃ εἰς τὴν φαντασίαν του, νὰ τὴν πιστεύσῃ ὡς πραγματικήν, νὰ τὴν γνωρίσῃ μὲ κάποιαν μυστικὴν αἴσθησιν τὴν γυναῖκα αὐτήν, ἡ ὁποία ὡδηγημένη ἀπὸ νοῦν καὶ ὑπεραίσθησιν ἐλέγχει καὶ διδάσκει εἰς τὰ ἐρωτικά. Ἴσως γίνεται αὐτό, διότι ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης εἶναι πολὺ ἐξοικειωμένος μὲ τὴν ἐντύπωσιν τῆς φωτισμένης γυναίκας ἡ ὁποία εἰμπορεῖ ὄχι μόνον νὰ καταλαβαίνῃ πολύ, ἀλλὰ καὶ νὰ ὁμιλῇ σοφὰ δι' ἕνα οἱονδήποτε ζήτημα. Δι' αὐτὸν εἶναι γεγονὸς ἡ σοφὴ γυναῖκα ἡ ὁποία ἀναλύει μὲ λεπτοτάτην παρατήρησιν ψυχικὰ γεγονότα, ὥστε νὰ μὴ ζητῇ ὁ νοῦς του φιλοσοφικὸν συμβολισμὸν εἰς τὴν Διοτίμαν τοῦ Πλάτωνος. Διὰ τοῦτο, καὶ ἂν ἀκόμα διαβάζῃ τὸ Συμπόσιον μὲ κριτικὸν βοήθημα, διστάζει ν' ἀφίσῃ τὴν γοητευτικὴν φαντασίαν τῆς ὑπαρκτῆς Διοτίμας. Προσπαθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενον κάτι νὰ συλλάβῃ ποὺ νὰ ἐνισχύῃ αὐτὴν τὴν φαντασίαν, κάτι νὰ διαισθανθῇ ἀπὸ τὰ λόγια της διὰ τὴν πραγματικὴν ζωήν της. Καὶ ἀφοῦ, ἀναλόγως μὲ τὰς ψυχικάς του κλίσεις, διακρίνῃ τὸ βάθος τῆς ζωῆς ποὺ ὑποκρύπτεται εἰς τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τοῦ ἔρωτος, τότε ξεχνᾷ ἐντελῶς νὰ ἐρωτήσῃ τοὺς σοφοὺς τί εἶναι ἡ Διοτίμα, ποὺ ὁμιλεῖ εἰς πλάγιον λόγον κατὰ τὸ συμπόσιον τοῦ Ἀγάθωνος, καὶ ἀκούει ἀπ' εὐθείας μίαν πραγματικὴν γυναῖκα, ἡ ὁποία ἔζησεν εἰς ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Χαίρεται μὲ τὴν φαντασίαν του μίαν Διοτίμαν ἐξωτικὴν καὶ σοφὴν ποὺ ἔλαμπεν εἰς τὶς συντροφιὰς τῶν διανουμένων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς της, ποὺ ἔκαμνε πραγματικὴν συνομιλίαν μὲ τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς φιλομαθεῖς, ποὺ ἐγίνετο μὲ τὴν γυναικείαν της διαισθαντικότητα καὶ μὲ τὸν φωτεινόν της νοῦν ἀληθινὴ αὐθεντία εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἔρωτος.

Αὐτὴ λοιπόν, ἡ ὑπαρκτὴ Διοτίμα, δὲν εἶναι μόνον μάντισσα καὶ σοφὴ περὶ τὰ θεῖα. Αἰσθάνεται πολὺ τὴν ζωήν, δονεῖται αὐτὴ ἀπὸ θαυμάσιον ἀνθρώπινον ἔρωτα [1]. Δὲν τὴν θέλομεν τὴν σοφὴν αὐτὴν νὰ ὁμιλῇ σὰν φωνὴ ἀπὸ ἄλλον κόσμον εἰς στιγμὴν ἀσυνειδήτου ἐπιπνοίας. Ἂν μόνον εἰς ὥραν ἐνθέου μανίας κάποιος ἀμέτοχος εἰς τὸ πάθος τοῦ ἔρωτος ἐδημιούργησε τὴν ἐρωτικὴν θεωρίαν τοῦ «Συμποσίου», καταπίπτει ὅλη ἡ ἱερὰ συγκίνησις ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτό. Τὴν θέλομεν αὐτὴν τὴν ζωντανὴν Διοτίμαν ἐρωτικὴν γυναῖκα, ἀπὸ τῆς ὁποίας τὴν ψυχὴν ἐπέρασεν σὰν ἀπὸ φίλτρον ἡ ἐρωτικὴ συγκίνησις, διὰ νὰ γίνῃ ἰδέα καὶ φιλοσοφία. Τί ἠγάπησεν ἡ Διοτίμα ὥστε νὰ γνωρίσῃ τόσον καλὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάτασιν τῆς ἐρωτευμένης ψυχῆς; Ἀπὸ ποῦ ἐξεπήγασεν ἡ συγκίνησις, ἥτις τὴν ὡδήγησεν εἰς

[1] Ὁ ὅρος δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν γνωστὴν σημασίαν. Ἐφαρμόζεται γενικώτερον εἰς κάθε ψυχικὴν συγκίνησιν ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὴν δημιουργίαν, πρὸς τὴν γέννησιν τὴν φυσικὴν ἢ τὴν πνευματικήν.

τὰ ἄωτα τῆς διανοήσεως; Φαίνεται πολὺ καλὰ ὁ δρόμος τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ἡ ψυχή της ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴν συγκίνησιν ἕως τὴν κορυφὴν τῆς φιλοσοφίας: Τὸ τέλειον πλάσμα ποὺ ἔφθασεν ἕως τὴν ἐνόρασιν τοῦ θεϊκοῦ κόσμου συνεκινήθη πρῶτα ἀπὸ τὴν ἰδίαν του ὕπαρξιν. Ἡ Διοτίμα μὲ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἑαυτοῦ της ἐπεκοινώνησε πρὸς τὸν κόσμον τοῦ ἀπολύτου. Ἀλλ' ἀφίσετε τὴν φαντασίαν νὰ παιγνιδίσῃ γύρω ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς θαυμαστῆς αὐτῆς γυναίκας. Κυττάξετέ την εἰς τὴν ὄψιν· εἶναι ἡ γυναῖκα μὲ τὸ ἄβρὸν κάλλος, μὲ τὴν ἰδανικὴν χάριν, μὲ τὴν ἐξωτικὴν ἔκφρασιν.

Εἶναι ἡ γυναῖκα ποὺ κυττάζει βαθειά, ποὺ ἀνατείνει τὸ μέτωπον ποὺ ἐκπέμπει μιὰν ἀπόκοσμον ἀκτινοβολίαν.

Ἡ πρώτη ὑλικὴ μορφὴ ποὺ τὴν συνεκίνησε καὶ τὴν ἐνέπνευσε ἦτο τὸ ἰδικόν της ὑπέροχον εἶδος. Ἀπὸ ποιὸν κόσμον ἔρχεται αὐτὴ ἡ χάρις ἡ ὁποία καταυγάζει τὸ ἀνθρώπινον σχῆμά της, ἀπὸ ποίαν ἑστίαν φωτὸς ἐκπέμπεται ἡ ἀναλαμπὴ τοῦ προσώπου της; Ἀπὸ τέτοιαν ἐγωκεντρικὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν ἔφθασεν ἡ δαιμονία γυναῖκα εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους καὶ ἀνεγνώρισε διαχυμένην εἰς τὸν ἑαυτόν της τὴν θείαν τελειότητα. Ἐλάτρευσε καὶ ἠγάπησε καὶ ἐκράτησε πάναγνον τὸ τέλειον σκήνωμα τῆς ψυχῆς της τὸ ὁποῖον τὴν ὡδήγησε τόσον εὐτυχισμένα εἰς τὸν κόσμον τῆς ἰδέας.

Τέτοια ἐσωτερική, αὐτοτελής, ἁγνὴ εἶναι καὶ ἡ διανοητική της συγκίνησις. Εἶχε τὴν φήμην γυναίκας σοφῆς καὶ ρητορικῆς. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἡ σοφία της βεβιασμένη σύνθεσις κρίσεων καὶ συλλογισμῶν οὔτε ὁ λόγος της εἶχε τὴν ἐπιτήδευσιν τῶν διαβασμένων σοφῶν. Εἰμποροῦσε νὰ ὁμιλῇ ὡς τέλειος σοφιστής, ἀλλὰ τὸ ἔκαμνε ἀπὸ εἰλικρινῆ σκοπὸν νὰ ἐλέγξῃ καὶ νὰ διδάξῃ ὄχι ἀπὸ ματαίαν ἐπίδειξιν λόγων. Ὅταν ὡμίλει ἔπαιρνε τὸ ὕφος ὅτι διαβιβάζει μὲ τὸν λόγον της κάτι ποὺ ἤκουε πρῶτα ἐσωτερικὰ εἰς τὴν ψυχήν της.

Βεβαίως ἐγνώρισε τὴν σοφίαν τῶν προγενεστέρων καὶ τῶν συγχρόνων της· ἐδιάβασε τὰ σκοτεινὰ λόγια τοῦ Ἡρακλείτου, ἔμαθε τὰ δόγματα τῶν Πυθαγορείων. Ἤκουσε τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς σοφιστὰς τῆς ἐποχῆς της καὶ ἐθαύμασε

τὴν δύναμίν των νὰ συστηματοποιοῦν τὴν γνῶσιν, νὰ ἀπαντοῦν μὲ λογικὴν δῆθεν τάξιν εἰς ὅλας τὰς ἀπορίας τοῦ νοῦ. Ἀλλὰ πόσον πτωχὴ καὶ ἀνεπαρκὴς εἶναι διὰ τὸ φιλοσοφοῦν ὑποκείμενον ἡ ἀλλοτρία σοφία. Πῶς νὰ ἱκανοποιηθῇ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ξένην παρατήρησιν ὅταν ἡ ψυχή του ἔχῃ χίλια ἰδικά της μάτια μὲ τὰ ὁποῖα ἀτενίζει τὴν ζωὴν καὶ τὸ σύμπαν; Ὁ νοῦς τῆς Διοτίμας, ὁ ἐλεγκτικὸς καὶ διαυγὴς νοῦς της, τινάζεται ἀνυπότακτος πρὸς αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν καὶ συμβατικὴν σοφίαν.

Ἐζήτησεν ἀκόμη νὰ εὕρῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς εἰς τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν. Αὐτῶν ἡ σοφία εἶναι πειὸ ἐλευθέρα, πειὸ ζωντανή, πειὸ πλατειά, ἀλλ' εἶναι δεσμευμένη εἰς τεχνικοὺς κανόνας, καταφεύγει εἰς φραστικὰς ἐπιτηδεύσεις ποὺ ἀρέσουν εἰς τὸ κοινόν. Ἀληθινὰ ἡ μουσικὴ ποὺ τὴν συνοδεύει ἀποδίδει πειὸ πιστὰ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς. Ἤκουε τέτοια τραγούδια ἡ Διοτίμα εἰς συμπόσια καὶ εἰς δημοτελεῖς τελετάς, ἤκουεν εἰς μουσικὴν ποιητικὰς συνθέσεις τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου. Πόσον θεῖα ἀπέδιδαν οἱ δαιμόνιοι αὐτοὶ καλλιτέχναι τὴν χαρὰν τῆς νίκης, τὴν ὀργὴν τῆς ἐκδικήσεως, τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας! Ἀλλὰ ποιὰ μουσικὴ ἢ ποιητικὴ γλῶσσα ἠμπορεῖ ποτὲ νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἀγῶνα καὶ τοὺς πόθους τῆς ψυχῆς ἡ ὁποία ἔχει ἐρωτευθῇ τὴν ἀλήθειαν;

Ἔτσι καὶ ἡ Διοτίμα ὕστερον ἀπὸ φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ ποιητικὰς ἀκροάσεις ἐπανέρχεται εἰς τὸν ἰδικόν της κόσμον, εἰς τὴν ἐσωτερικήν της ἐνατένισιν μὲ ἐντονωτέραν τὴν αἴσθησιν ὅτι ἡ ποίησις καὶ ἡ σοφία τῆς ζωῆς εἶναι συγκεντρωμένη εἰς τὸν ἄψογον ἑαυτόν της. Δὲν θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ δι' αὐτὴν πειὸ ἄξιον θέμα φιλοσοφίας παρὰ αὐτὴ ἡ ζωντανὴ ἀνθρωπίνη μονὰς τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ, αὐτὴ ἡ θεία ψυχὴ ποὺ ἐνοικεῖ μέσα της. Ἔκαμεν ἤδη τὸ μεγάλο βῆμα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τελειότητα: ἠγάπησε καὶ ἐγνώρισε τὸν ἑαυτόν της.

Αὐτὴ ἡ γνῶσις, αὐτὴ ἡ ἀγάπη τὴν ὁδηγεῖ εἰς πνευματικὰς ἀποκαλύψεις εἰς τὰς ὁποίας δὲν θὰ φθάσῃ ποτὲ ἡ σοφία τῶν βιβλίων καὶ τῶν λόγων. Αὐτή, κεκαθαρμένη ἀπὸ τὴν οἴησιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως δέχεται τὴν

ὑπερκόσμιον γνῶσιν σαφῆ καὶ κατηγορηματικήν. Δὲν ξεύρει τίποτε καὶ δι' αὐτὸ ἡ ψυχή της ἠμπορεῖ νὰ αἴρεται κούφη πρὸς τὴν σοφίαν τοῦ ἀπείρου. Δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ πάρῃ ἀπὸ σοφοὺς καὶ διδασκάλους τὴν γνῶσιν. Αἰσθάνεται κάποιαν δύναμιν νὰ διαπορθμεύῃ τοὺς στοχασμούς της πρὸς τὸν Θεὸν καὶ νὰ τῆς φέρῃ ἀπ' ἐκεῖνον φῶς καὶ ἀλήθειαν. Βλέπει τὸν θεῖον κόσμον ὄχι μόνον «δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» ἀλλὰ καὶ μὲ ἄμεσον ἔκουσίαν ἐνόρασιν. Ἔτσι γίνεται ἡ θαυμαστὴ γυναῖκα, ἡ ὁποία κατορθώνει χωρὶς τοὺς δαιδάλους τῆς λογικῆς νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰς θείας ἀληθείας, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ ξεδιαλύνῃ μυστήρια καὶ νὰ προβλέπῃ τὸ μέλλον. Ἡ θρυλλουμένη μαντική της δύναμις δὲν ἦτο ὑστερικὴ ἔκστασις Πυθίας οὔτε ἀσυνείδητος μανία κοινῆς μάντιδος· ἦτο ἀληθὴς ἐπιφοίτησις πνεύματος προφητικοῦ εἰς μίαν ψυχὴν γενναίαν καὶ τελείαν, ἡ ὁποία ἐκουσίως διεχύνετο διὰ νὰ πλησιάσῃ τὰ κράσπεδα τοῦ οὐρανίου κόσμου.

Τέτοια ἡ Διοτίμα, θαυμαστὴ καὶ πολυδύναμη, ἀπέκτησε φήμην μαντικῆς καὶ σοφῆς γυναίκας εἰς τὴν πατρίδα της. Ἀλλὰ ἴσως θὰ ἔμενε ἄκαρπη ἡ συμπεπυκνωμένη δύναμις αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ἂν δὲν ἐγίνοντο εἰς τὴν ζωήν της δύο σπουδαῖα γεγονότα· ὁ ἔρχομός της εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἡ γνωριμία της μὲ τὸν Σωκράτη. Ἐδῶ, εἰς τὴν κλεινὴν πόλιν ποὺ εἶχεν ἀποβῆ τότε ἡ παίδευσις τῆς Ἑλλάδος, ἐλύθησαν τὰ δεσμὰ ποὺ τὴν ἐκρατοῦσαν ὡς τώρα σφικτὰ περιωρισμένην εἰς τὸν ἑαυτόν της. Αὐτὴ ἡ πόλις ὡμίλησε πρώτη εἰς τὴν ψυχήν της, σὰν ἕνας μόνος ἄνθρωπος, τὴν γλῶσσαν τοῦ συντρόφου, τοῦ πνευματικοῦ φίλου. Ἐδῶ ἔβλεπεν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅ,τι εἶχε ἰδεῖ εἰς τὴν ἰδικήν της ὀνειρώδη ἀντίληψιν, τὴν γνῶσιν καὶ τὸ κάλλος εἰς τὴν τελειοτέραν καὶ πληρεστέραν ἐκδήλωσιν. Ἔργον σοφοῦ ἢ τεχνίτου δὲν τῆς εἶχε γεμίσει ποτὲ ἕως τώρα τὴν ψυχήν· ἀλλ' ἡ σκέψις καὶ ἡ χάρις, ποὺ ἦτο διαχυμένη εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰ μνημεῖα αὐτῆς τῆς πόλεως, δὲν ἦτο ἑνὸς ἀνθρώπου δημιουργία· ἦτο θαύμασία ἐναρμόνισις ἀπείρων δυνάμεων ἡ ὁποία εἰμποροῦσε νὰ ἀνοίξῃ καὶ τὴν πειὸ κλειστὴν καὶ ἀπομο-

νωμένην ψυχήν. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ 450-430 π. Χ. μὲ τὸν νεόκτιστον Παρθενῶνα, μὲ τὰς ἀγορεύσεις τοῦ Περικλέους, μὲ τὰς πομπὰς τῶν Παναθηναίων! Αἱ Ἀθῆναι μὲ τὴν δίψαν τῆς γνώσεως, μὲ τὰς ἐπιδείξεις τῶν σοφιστῶν, μὲ τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας. Τὰ καλλιτεχνήματα ποὺ ἐστόλιζαν τὴν πόλιν, ἡ πολιτικὴ κίνησις τῆς ἰσχυρᾶς τότε δημοκρατίας, αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ κάθε πολίτου ὅλα μαζὶ συνέθετον τὸ περιβάλλον ὅπου εἰμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὴν ἰδικήν του προσωπικότητα. Ἐμπρὸς εἰς τόσον πέλαγος σκέψεως καὶ ὁμορφιᾶς ἐπῆρε μίαν δυνατὴν ἀναπνοὴν ἡ ψυχὴ τῆς Διοτίμας, ἠσθάνθη ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὅ,τι ἀπὸ καιροῦ ἐβάσταζε καὶ ἐκυοφόρει.

Ἐδῶ τῆς ἐδημιουργήθη μία ζωὴ γεμάτη ὄλβον καὶ χάριν. Ἡ ἐκλεκτὴ νεότης τῆς πόλεως ἔσπευδε νὰ γνωρίσῃ καὶ ν' ἀκούσῃ τὴν περίφημον ξένην μὲ τὴν μαγνητικὴν μορφὴν καὶ τὴν ἀμέτρητον σοφίαν. Δὲν εἰμποροῦσαν βεβαίως ὅλοι νὰ καταλάβουν τοὺς λόγους της, ἀλλὰ ὅσοι διψασμένοι ἀπὸ γνῶσιν ἔσύχναζον κοντά της ἠσθάνοντο μιὰν εὐεργετικὴν κατεύνασιν εἰς τὴν μαγείαν τῶν πνευματικῶν ἀκτίνων τὰς ὁποίας ἔστελναν τὰ μάτια της. Ἡ ἐριστικὴ τάσις τῆς ἐποχῆς ἔλειπεν ἐντελῶς ἀπὸ τὰς ὁμιλίας αὐτάς. Ἤκουαν χωρὶς διάθεσιν ἀντιρρήσεως, σὰν μαγεμένοι, τὴν γνῶσιν νὰ ἀναβλύζῃ ἀπὸ τὰ μυστικὰ βάθη τῆς γυναικείας ψυχῆς εἰς μιὰν πρωτότυπον κατασκευὴν λόγου. Τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπιτηδευμένην καλλιέπειαν τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ρητόρων. Ὁ λόγος της ἁπλός, σαφὴς μὲ λιτὴν ἔκφρασιν, ἀλλὰ ἐμψυχωμένος καὶ διαυγής, ὅπως ἡ σκέψις της· οἱ ἀκροαταὶ συνέρρεον μὲ ἐκστατικὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτήν, ἥτις διέκρινε δρόμον πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ εὗρῆκε πηγὴν θεσπεσίων λόγων.

Εἰς μιὰν τέτοιαν πνευματικὴν συντροφιὰν εἶδεν ἡ Διοτίμα κοντά της τὸν Σωκράτη, ποὺ τότε ἀκόμα δόκιμος[1] τῆς φιλο-

[1] Ἡ συνάντησις τῆς Διοτίμας μὲ τὸν Σωκράτη φέρεται νὰ ἔχῃ γίνει τὸ 440 π. Χ. ὁπότε αὐτὴ ἦτο πλέον εἰς προχωρημένην ἡλικίαν, ἐνῶ αὐτὸς μόλις ἦτο τριακονταετής.

σοφίας ἤκουσε μὲ σοβαρὸν θαυμασμὸν τὴν ἐμπνευσμένην φιλόσοφον.

Ἔχουν εἰπεῖ ὅτι ἡ σειληνώδης μορφὴ τοῦ Σωκράτους ἐγίνετο γοητευτικὴ ὅταν αὐτὸς ὡμιλοῦσε. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν σοφῶν λόγων ἐξιδανικεύετο καὶ ἐφωτίζετο ἡ μορφή του. Ἔτσι καὶ ὅταν ἤκουσε τοὺς λόγους τῆς Διοτίμας, ἡ ἀσχήμια ἠφανίζετο εἰς τὴν λάμψιν τῶν προσεκτικῶν ματιῶν του, ἡ σωματικὴ δυσμορφία ἐχάνετο εἰς τὴν ἐμψυχωμένην στάσιν του. Ὁ ἐκλεκτὸς μαθητὴς πολλὰς φορὰς παρηκολούθησε τὴν σκέψιν τῆς Διοτίμας ἕως τὸ οὐράνιον ξεκίνημά της, πολλὰς φορὰς τῆς ἀπεκάλυψε μὲ τὴν ἰδικήν του γλῶσσαν καὶ τὴν ἰδικήν του σοφίαν. Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν σχέσιν της μὲ τὸν Σωκράτη ἡ Διοτίμα ἐδοκίμασε τὴν μεγαλυτέραν εὐδαιμονίαν τῆς ζωῆς· τὴν εὐδαιμονίαν ποὺ αἰσθάνεται ὅποιος φέρει εἰς τὸν κόσμον ἕνα ἰδικόν του γέννημα, μίαν ἰδικήν του δημιουργίαν. Ἀπὸ τὴν θείαν ὁμιλίαν τῆς θεοπνεύστου προφήτιδος πρὸς τὸν σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων ἐγεννήθη ἕνα θαυμάσιον πνευματικὸ παιδί, ἡ περὶ ἔρωτος θεωρία, τὴν ὁποίαν ἀναπτύσσει ὁ Σωκράτης εἰς τὸ Συμπόσιον.

Μὰ εἶναι πολὺ τολμηρὸν ὅλον αὐτὸ, τὸ παιγνίδισμα τῆς φαντασίας. Ἴσως δὲν ἔζησε ποτὲ ἡ Διοτίμα, ἴσως δὲν ὑπῆρξε τόσον σοφὴ καὶ τελεία, ἴσως ποτὲ νὰ μὴ συνηντήθη μὲ τὸν μεγάλον φιλόσοφον. Καὶ ὅμως ἡ φαντασία δὲν ἀποσπᾶται εὔκολα ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτήν, ποὺ ἔχει πολὺ χρῶμα ἀπὸ τὴν ἐποχήν μας καὶ ἴσως κάποιον συμβολισμὸν διὰ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Ἐπιμένει νὰ βλέπῃ τὴν σιμὴν κατατομὴν τοῦ Σωκράτους ἐστραμμένην μὲ διανοητικὴν ἔκστασιν πρὸς τὸ εὐγενικὸ πρόσωπον τῆς Διοτίμας καὶ νομίζει ὅτι ἀκούει ἔναυλα τὸ μάθημα ποὺ δίδει εἰς τὸν αὐστηρὸν διανοητὴν ἡ ἐμπνευσμένη γυναίκα.

ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ Ν. ΕΛΕΟΠΟΥΛΟΥ

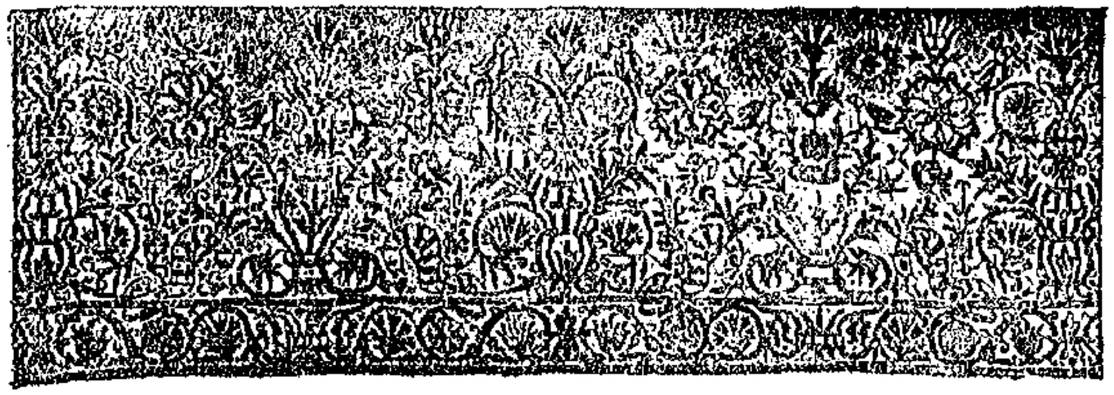

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

"ΕΣΤΙΑ,,

Τὰ προηγούμενα «Ἡμερολόγια τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» γράφοντας τὴν ἱστορία τῶν κυριώτερων περιοδικῶν ποὺ φάνηκαν στὴν Ἑλλάδα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της, παρατηρούσαμε ὅτι ἂν αὐτὰ ἀντιπροσώπευσαν πλούσια τὴ διανοητικὴ κατάσταση τῆς ἐποχῆς τους κ' ἔδωκαν διαλεγμένους καρποὺς τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς ἐκείνων τῶν χρόνων, ἐν τούτοις δὲν ἐχρησίμευσαν οὔτε ὡς σημαιοφόροι νέων ἰδεῶν, οὔτε ὡς κέντρα γιὰ μιὰ νέα πνευματικὴ ζωή, οὔτε ὡς ὁδηγηταὶ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ποὺ βρισκόταν στὴν πρώτη παιδικὴν ἡλικία της. Κ' ἐλέγαμε ἀκόμη ὅτι ἡ βαθύτερη ἀντίληψη τοῦ προορισμοῦ ἑνὸς περιοδικοῦ δὲν εἶναι μονάχα ν' ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν πνευματικὴ κίνηση τοῦ τόπου ἢ νὰ δώσῃ στοὺς ἀναγνώστες του διανοητικὴ τροφὴ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου εἴδους, ἀλλὰ σκοπός του πρέπει νὰ εἶναι συνάμα καὶ τὸ νὰ τοποθετήσῃ, νὰ χειραγωγήσῃ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητάς, νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ πάρουν συνείδηση τῶν ποιητικῶν ἀξιῶν τους καὶ κατόπιν ν' ἀποκαλύψῃ στὸ κοινὸν τὴν ἰδιοφυΐα τους.

Τὰ προσόντα αὐτὰ τὰ βρίσκομε μόνον στὸ καλύτερο νεοελληνικὸ περιοδικὸ ποὺ φάνηκε στὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης

πενηνταετίας τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος, στὴν «Ἑστία». Γιατὶ ὅλη ἡ ζωή της δὲν ἦταν στατική, ἀλλὰ δυναμική. Οἱ σταθμοί της ἦταν ἀνάλογοι μὲ τὴν πνευματικὴ πρόοδο τῶν ἐποχῶν καὶ κάθε δέκα χρόνια ποὺ περνοῦσαν ἔφερναν καὶ μιὰν ἀνακαίνιση, μιὰ νέαν ἔγχυση αἵματος. Μορφὴ καὶ ὕλη πάντοτε σύμφωνες. Πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ παράλληλες. Ἐξέλιξη ρυθμική, νεωτερισμοὶ προσεκτικοί. Ἕνας δρόμος γεμᾶτος εἰλικρίνεια, ἀλήθεια, σεμνότητα, σοβαρότητα, ἐπιλογή, ἐνθουσιασμό. Ἔτσι ἡ «Ἑστία» ἀναδείχτηκε τὸ τέλειο ὄργανο τῆς λογοτεχνικῆς ἀναγεννήσεως τῆς νέας Ἑλλάδος, τὸ σπουδαιότατο — κατὰ τὸν ἀείμνηστο Πολίτη — περιοδικό, ποὺ δίκαια τοῦ ἀξίζει ὁ τίτλος τοῦ ***Ἐθνικοῦ***.

Ἱδρυτής του εἶναι ὁ Παῦλος Διομήδης, ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς τῆς μεγάλης Σπετσιώτικης οἰκογενείας, ὁ γνωστὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνη τζέντλεμαν Γεν. Γραμματεὺς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, γιὸς τοῦ Διομήδη Κυριακοῦ, τοῦ διαπρεποῦς ἐπιστήμονος καὶ πολίτου τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Στὸν Παῦλο Διομήδη ὁ πενθερός του Δημήτριος Μαυροκορδάτος ἄφησε κληροδότημα μερικὲς χιλιάδες δραχμὲς γιὰ τὴν ἔκδοση ἑνὸς οἰκογενειακοῦ περιοδικοῦ κ' ἔτσι μ' ἐξασφαλισμένη τὴν οἰκονομικὴ βάση εἶδε τὸ φῶς ἡ «Ἑστία» στὸν τύπο τοῦ Γαλλικοῦ περιοδικοῦ «Foyer» ἀπ' ὅπου πῆρε καὶ τὸν τίτλο της.

Ὁ πρῶτος ἀριθμός της βγῆκε τὶς 4 Ἰανουαρίου τοῦ 1876, εἶχε σχῆμα μικρὸ 4ο (28×18) καὶ ἡ κάθε σελίδα ἦταν χωρισμένη σὲ δυὸ στῆλες. Ἔβγαινε κάθε Κυριακὴ σὲ φυλλάδια ἀπὸ 16 σελίδες καὶ ἡ τιμή της ἦταν μιὰ δεκάρα. Τὰ γραφεῖα της βρίσκονταν στὴν ὁδὸ Σταδίου 6 *τυπωνόταν δὲ στὸ τυπογραφεῖο* Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας ὁδὸς Πατησίων 4. Κομψοτυπωμένη, καθαρή, μὲ καινούρια στοιχεῖα τῶν 11 ἁπλᾶ, νοικοκυρεμένη, ἔδωκεν ἀμέσως τὴν ἐντύπωση σοβαροῦ οἰκογενειακοῦ περιοδικοῦ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀγγελία, σκοπὸς τοῦ περιοδικοῦ ἦταν «νὰ διαδίδῃ »δι' ὕφους ἁπλοῦ καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν καταληπτοῦ εἰς πάν»τας ἀναγνώσματα ὑγιᾶ διά τε τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα,

»νὰ καταστήσῃ δὲ δημώδεις τὰς χρησιμωτέρας εἰς τὸν κοι»νωνικὸν βίον γνώσεις».

Τὸ πρῶτο ἄρθρο της εἶχε τὸν τίτλο ***Ἐθνικὴ Κατήχησις*** καὶ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Σ. Βυζάντιο. Στὸ ἴδιο

Παῦλος Διομήδης.

φύλλο βρίσκομε ἀμέσως τὶς ὑπογραφὲς τοῦ Ἀγγέλου Βλάχου, τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, τοῦ Ἀριστ. Βαλαωρίτη καὶ στ' ἄλλα κατόπιν φυλλάδια τοὺς συνεργάτες Ε. Α. Σίμο, Σ. Α. Σακελλαρόπουλο, Γ. Τυπάλδο, ποὺ γράφει γιὰ

τὰ δάση, τὸν Τιμολ. Ἀργυρόπουλο ποὺ ἀρχίζει τὶς φυσικές του μονογραφίες μὲ ἄρθρο γιὰ τὴν Ἠχώ, τὸ Ι. Σοῦτσο μὲ οἰκονομικὴ μελέτη, τὸ Ἰ. Σμίδτ, διευθυντὴ τοῦ Ἀστεροσκοπείου μὲ μελέτη γιὰ τοὺς σεισμοὺς στὴν Ἑλλάδα, τὸν Κωνστ. Π. Δηλιγιάννη, τὸ Ν. Γ. Π. ποὺ εἶναι ὁ Πολίτης καὶ ἀρχίζει ἐκεῖ τὰ λαογραφικά του, τὸ Βικέλα ποὺ ἀρχίζει μὲ μεταφράσεις, τὸν Παράσχο ποὺ ἐμφανίζεται μὲ τὸ ποίημα «Μητρὸς Ἐπάνοδος» τοῦ Andersen, τὸ Νικ. Δ. Λεβίδη κ.λ.π.

Μιὰ τέτοια ἐμφάνιση περιοδικοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, μὲ συνεργάτες τοὺς κορυφαίους λογοτέχνες καὶ ἐπιστήμονες ἦταν φυσικὸ νὰ κατακτήσῃ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ καὶ ἡ «Ἑστία» νὰ ζητεῖται κάθε Κυριακὴ ὅλο καὶ περισσότερο. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὶς 11 Ἀπριλίου τῆς πρώτης χρονιᾶς της δηλώνει ὅτι θὰ πωλῆται 20 λεπτὰ ἀντὶ 10 καὶ δικαιολογεῖ τὴν αὔξηση τῆς τιμῆς μὲ τὴ μεγάλη ζήτηση τῶν φύλλων.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματά της ἡ «Ἑστία» ἔδειξε τὴ σοβαρότητά της κ' ἐπρομήνυσε τοὺς ἱστορικούς, φιλολογικοὺς καὶ ἐπιστημονικοὺς θησαυροὺς ποὺ θὰ περιλάμβανε στὴν ἔκταση τῆς περιοδικῆς της ἐκδόσεως. Ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο οἱ σελίδες της στολίζονται μὲ τὶς θαυμάσιες ἱστορικὲς βιογραφίες τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος Κ. Παπαρρηγοπούλου: Ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων, ὁ Μέγας Δέρκων, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ Σκεντέρμπεης, ὁ Λάμπρος Κατσώνης, ἡ Ἀσανίνα, ἡ περίφημη γιὰ τὴν ὁμορφιά της γυναῖκα τοῦ τελευταίου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ἀτσαγιόλη,— ἡ γνωστή μας μὲ τ' ὄνομα Μουχλιώτισσα, — ὁ Πασόμπεης καὶ ἄλλοι γίνονται ἀνάγλυφες εἰκόνες μὲ τὸ καντύλι τοῦ ἐθνικοῦ μας ἱστοριογράφου.

Κάθε φύλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἄρθρα πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα εἶχε καὶ τὸ ἐγκυκλοπαιδικό του μέρος, τὸ ποιήμά του, τὶς πρακτικὲς γνώσεις καὶ τὰ «ἠθικὰ διηγηματιά» του. Ἔτσι δικαιολογεῖ ἀρκετὰ καὶ τὴ μορφὴ τοῦ περιοδικοῦ τῆς οἰκογενείας. Γιατὶ ὁ ἱδρυτής του, κύριο σκοπὸ τοῦ περιοδικοῦ δὲν εἶχε τὴν καλλιέργεια καὶ τὴν προαγωγὴ τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἄλλα τὸ ἤθελε νὰ εἶναι ἕνα μέσον μορφώσεως καὶ ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς οἰκογενείας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μεγάλη συντηρητικότης καὶ ἡ αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τῶν δημοσιευομένων. Ἔτσι ὁ Πέτρος Βράϊλας μᾶς δίνει ἐκεῖ μέσα μὲ τὴ «Δημώδη ἐπιστήμη» τὶς φιλοσοφικές του μελέτες, ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης τὰ γεωγραφικά του κλπ.

Τὰ ποιήματα ποὺ δημοσιεύει δὲν εἶναι ἐρωτικά, εἶναι τὰ πατριωτικὰ ἢ τὰ δημοτικά, καὶ ἐκεῖνα στοὺς πρώτους τόμους πολὺ σπάνια. Ἡ γλῶσσα τῶν ἄρθρων καὶ τῶν ποιημάτων εἶναι ἡ ψυχρὴ ὑπερκαθαρεύουσα καὶ μονάχα κάνει συγκατάβαση γιὰ τὰ γραμμένα στὴ δημοτικὴ ἀπὸ τὸ Σπυρ. Τρικούπη καὶ μερικοὺς Ἑπτανησίους. Ὁ Ζαλοκώστας καὶ ὁ Μανοῦσος προβαίνουν δειλὰ δειλὰ καὶ μὲ κάθε ἐπιφύλαξη. Στοὺς πρώτους της τόμους ὅμως περνᾶ ἡ πατριωτικὴ πνοή, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ συγκίνηση γιὰ μιὰ πατρίδα ποὺ πενῆντα χρόνια πρὶν εἶχε βγῆ καταματωμένη μέσα ἀπὸ τὴ στάχτη καὶ τὸν καπνό. Γι' αὐτὸ κάθε ποὺ φεύγει ἀπὸ τὴ ζωὴ κ' ἕνας ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς τῆς ἐλευθερίας ἡ «Ἑστία» τὸν πενθεῖ σεμνὰ καὶ ἀντάξια τῆς μορφῆς του. Ἐδῶ ἕνα ὁλοσέλιδο ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στὸ θάνατο τοῦ Μανώλη Τομπάζη, γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀλεξ. Μαυροκορδᾶτο, ποὺ τὸ διαβάζομε καὶ σήμερα στὸ Μοναστήρι τοῦ Πόρου ἐπάνω στὴν ἐπιτάφια πλάκα τοῦ Ὑδραίου Ναυάρχου, σ' ἄλλο φύλλο «ὁ Κανάρης» ποίημα τοῦ Ἀρ. Βαλαωρίτη, καὶ σ' ἄλλα τὰ πανομοιότυπα τῶν ὑπογραφῶν τῶν περισσότερων ἀρχηγῶν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος.

***

Ἀπὸ τὸν Δ΄ τόμο τοῦ 1877, — γιατὶ κάθε χρόνος διαιρεῖται σὲ δυὸ τόμους, ἕνας κάθε ἑξάμηνο — ἀρχίζουν τὰ χωριστὰ ***Παραρτήματα*** τῆς «Ἑστίας» καὶ γιὰ πρῶτο βγαίνει ἡ «Μελέτη ἐπὶ τῆς σημερινῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ θέσεως» ἀνωνύμου ἀπὸ τὴ Μασσαλία. Ἐπίσης ἀπὸ τὶς 2 Ἰανουαρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς ἀρχίζει ἡ ἔκδοση τοῦ περίφημου ***Δελτίου*** τῆς «Ἑστίας». Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερες σελίδες, ἐκδίδεται κάθε Κυριακὴ καὶ μοιράζεται δωρεὰν στοὺς ἀγοραστὰς τοῦ

περιοδικοῦ. Τὰ ***Δελτίο*** αὐτὸ ποὺ δὲν εἶχε τὸ ὅμοιό του οὔτε πρὶν οὔτε ὕστερα, ἀποτελεῖ ἕνα σπουδαιότατο βοήθημα καὶ πραγματικὸ καθρέφτη τῆς βιβλιογραφικῆς, τῆς οἰκονομικῆς, τῆς δημογραφικῆς καὶ κοινωνικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς του. Τὰ περιεχόμενα κάθε Δελτίου ἦταν α) ἀναγραφὴ τῶν βιβλίων ποὺ ἔβγαιναν στὴν Ἑλλάδα καὶ τῶν ξένων ποὺ ἦταν σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. β) Χρηματιστικὸ Δελτίο τῆς ἀγορᾶς Ἀθηνῶν. γ) Πίνακες τῶν ὁμολογιῶν ποὺ ἐκληρώνονταν. δ) Προθεσμίες τῆς πληρωμῆς τῶν ὁμολογιῶν. ε) Ἡμερολόγιο κάθε βδομάδας. ς) Μετεωρολογικὲς παρατηρήσεις τοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν. ζ) Ἀπαρίθμηση τῶν γάμων τῆς περασμένης βδομάδας. η) Ὑγιεινὴ κατάσταση τῆς πόλεως. θ) Ἀγορανομικὸ δελτίο. ι) Ἀγγελίες ἐκδόσεως ξένων βιβλίων ποὺ ἦταν ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν Ἑλλάδα. ια) Ἀλληλογραφία.

Τὴ σπουδαιότητα τοῦ πληροφοριακοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ ποὺ δημοσιευόταν ὡς τὸ 1891 τακτικά, πλούσιο, ἐνήμερο, μ' ἀκρίβεια ἐπιστημονική, μπορεῖ καθένας νὰ ἐκτιμήσῃ, γιατὶ ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγὴ βιβλιογραφικῆς, στατιστικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς μελέτης. Γιὰ τὸ «Δελτίο» εἶχεν ὁριοθῇ ὅτι μποροῦσαν νὰ γράφωνται σ' αὐτὸ ξεχωριστὰ συνδρομηταὶ μὲ 4 δραχμὲς συνδρομὴ τὸ χρόνο καὶ 5 γιὰ τὶς ἐπαρχίες. Ἐκεῖνος ποὺ ξεφυλλίζει τὸ «Δελτίο» αὐτὸ ζῇ μέσα στὴν ἐποχὴν ἐκείνη, ποὺ ἡ πνευματικὴ καὶ ὑλικὴ ζωὴ εἶχε κάποιαν ἁπλότητα, καὶ μαντεύει τὴν ἠρεμία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαν περνοῦσαν ὅσοι ζοῦσαν τὰ χρόνια ἐκεῖνα, συγκρίνοντάς τα μὲ τὴν ἀγωνιώδη κατάσταση καὶ τὸ γενικὸ μπέρδεμα καὶ ἀνακάτωμα ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ σημερινὴ κοινωνία. Ἔτσι ἐνῶ ἐδιάβαζαν κάθε Κυριακὴ στὸ περιοδικό τους οἱ ἀγαθοὶ Ἀθηναῖοι τὶς βιογραφίες βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλων μαρτύρων ποὺ τὶς ἔγραφεν ὁ Ἀναστάσιος Διομήδης Κυριακός, ἢ ἐρρουφοῦσαν στὴν ὑπερκαθαρεύουσα ἄρθρο γιὰ τὰ «Ὀστρείδια», ἢ τ' ἀρχαιολογικὰ τοῦ Ἀθαν. Κουμανούδη, τοῦ Ρῆμαν, τοῦ Δραγάτση, καὶ τὶς ἐπιστολὲς καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Βηλαρᾶ, ἀπὸ τὸ ἀγορανομικὸ Δελτίο βλέπομεν πὼς οἱ εὐτυ-

χισμένοι ἐκεῖνοι συμπολῖτες μας τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1876 ἔφαγαν τὸ Ἀρνάκι 2 δρ. τὴν ὀκά, τοὺς Γάλλους 7 δρ. τὸν ἕνα, τὶς Πέρδικες 3 δρ., τὰ Μπαρμπούνια 2,60, τὸν Ἀστακὸ 3 δρ., τὸ Χαβιάρι 12, τὸ Τυρὶ τῆς Σβίτσερης 4 δρ,. τὸ Λάδι α΄ ποιότητος 1.50 καὶ τὸ Βούτυρο α΄ 4,20 τὴν ὀκά.

Ἀλλ' ἂν γιὰ τὴν τροφὴ τοῦ σώματος τὸ «Δελτίο» ἔδινε τὶς λεπτομερεῖς αὐτὲς πληροφορίες στοὺς ἀναγνώστες του, γιὰ τὴν τροφὴ τοῦ πνεύματος δὲ φρόντιζε λιγώτερο. Τὸ βιβλιογραφικὸ δελτίο τῆς «Ἑστίας» εἶναι σπουδαιότατη πηγὴ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας, γιατί, ὅπως γράφομε καὶ παραπάνω, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αὐτοτελῆ βιβλία καὶ ἔντυπα καὶ τὰ ἄρθρα ποὺ εἶχαν τὰ ἑβδομαδιαῖα, τὰ δεκαπενθήμερα ἢ τὰ μηνιαῖα περιοδικά, ἔδινε πληροφορίες γιὰ μελέτες ἢ ἔργα ξένων σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ γιὰ τὰ σπουδαιότερα ἐπιστημονικὰ ἄρθρα ποὺ δημοσιεύονταν σ' ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, ἀκόμη καὶ ἀγγελίες γιὰ προσεχεῖς ἐκδόσεις καὶ ἄλλες εἰδήσεις σχετικὲς γενικώτερα μὲ τὸ βιβλίο. Ἔτσι στὸ «Δελτίο» τῆς 3 Ἰουνίου 1879 διαβάζομε ὅτι στὸ Παρίσι πουλήθηκεν ἡ πλουσιώτατη βιβλιοθήκη τοῦ περιφήμου φιλέλληνος καὶ μεγάλου ἐκδότου καὶ τυπογράφου Φιρμὲν Διδότου καὶ ἀναφέρονται πὼς ἀγοράστηκαν ἕνα χειρόγραφο 20 χιλ. δραχμές, μία σπανία ἔκδοσις τῶν Μύθων τοῦ Αἰσώπου 1550 φρ. μία ἔκδοσις τῶν ἁπάντων τοῦ Κικέρωνος 6050 φρ. καὶ ἕνας Ἄγγλος ἀγόρασε σπάνιο βιβλίο μὲ τοὺς κανόνες ποὺ παίζεται τὸ ζατρίκι 3.400 φρ.

Ἡ «Ἑστία» ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Δελτίο» ἔβγαζε καὶ ξεχωριστὰ σὲ ἰδιαίτερα τυπωμένα φυλλάδια τὶς δυὸ φιλολογικὲς σειρές, τὴ μία μὲ τὸ γενικὸ τίτλο «Παραρτήματα τῆς Ἑστίας» ποὺ ἦταν καὶ ἡ φιλολογικώτερη καὶ σ' αὐτὴν δημοσιεύτηκεν ὁ «Κανάρης» τοῦ Ἀριστ. Βαλαωρίτη, ἡ «Μελέτη ἐπὶ τῆς σημερινῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ» ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο τῆς Μασσαλίας, ποὺ εἴπαμε καὶ πιὸ μπροστά, «Περὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς ποιήσεως» τοῦ Ροΐδη, «Ὁ Νέος Κριτικὸς» τοῦ Ἀγγ. Βλάχου κ. ἄ. Τὰ φυλλάδια αὐτὰ ἐπωλοῦντο ἀπὸ 20-25 λεπτὰ τὸ ἕνα. Ἡ ἄλλη σειρὰ πιὸ λαϊκή, ἕνας πρόδρομος νὰ ποῦμε τῶν κόκκινων βιβλίων τοῦ «Συλλόγου

τῶν Ὡφελίμων Βιβλίων» τοῦ μακαρίτη Βικέλα, μὲ τὸν τίτλο «Βιβλιοθήκη τῆς Ἑστίας» ἦταν τὰ μικρὰ σὲ σχῆμα 16ο φυλλάδια μὲ τὴν αὔξουσα ἀρίθμησή τους ποὺ ἐπωλοῦντο μιὰ δεκάρα τὸ ἕνα καὶ περιλάμβαναν ἱστορικὲς καὶ ἐγκυκλοπαιδικὲς γνώσεις. Στὴ σειρὰ αὐτὴ βγῆκαν ἀριθ. 1: Πέτρος ὁ Β΄ τῆς Βραζιλίας. 2: Περὶ ἀγάπης τῆς πατρίδος. 3: Ἀδαμάντιος Κοραῆς. 4: Λάζαρος Κουντουριώτης. 5: Ἀλέξανδρος Σοῦτσος. 6: Περὶ περιθάλψεως τῶν θυμάτων τοῦ πολέμου. 7: Περὶ καθαριότητος. 8: Περὶ Κύπρου κ.τ.λ.

Ἡ καλυτέρευση καὶ ἡ πρόοδος τοῦ περιοδικοῦ χρόνο μὲ χρόνο γίνεται πιὸ φανερὴ ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ τῆς ἱστορικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ φιλολογικῆς ὕλης ποὺ δημοσιεύει στὶς σελίδες του. Ἐκεῖ μέσα συγκεντρώνονται οἱ καλύτεροι λόγιοι τῆς ἐποχῆς, καὶ δίπλα στὶς γνωστὲς καὶ καθιερωμένες ὑπογραφὲς γίνονται δεκτοὶ καὶ οἱ νέοι ποὺ ἐμφανίζονται γιὰ νὰ πάρουν τὴ θέση τους στὸ νεοελληνικὸ Παρνασό.

Στὴν Ἑστία τοῦ 1878 ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλους κάνει τὴν ἐμφάνισή του μὲ τὴν ὡραία χρονογραφική του Εἰκόνα. ὁ «Κῆπος τοῦ Κλαυθμῶνος», ὁ Σπῦρος Λάμπρος μὲ ἄρθρο περὶ Κύπρου καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ κατοπινὸς Ζὰν Μορεὰς τῆς Γαλλίας μ' ἕνα χωριάτικο διήγημά του «Ὁ χρησμὸς τῆς Ἀθιγγανίδος» στὴν ὑπερκαθαρεύουσα καὶ ὅπου διαβάζομε γραμμὲς σὰν αὐτές

«Ἀλλ' ὅτε τῆς ζωῆς ἡ πρωία ἁπλοῦται διαυγὴς καὶ ροδίζουσα,
»τῆς ὀδύνης τὰ διαβατικὰ νεφία πρὸς στιγμὴν μόνον δύνανται νὰ
»σκιάσωσι τὴν χρυσέμβαφον τῆς εὐτυχίας θολίαν».

*
* *

Ἀλλὰ ἐνῷ ἡ ὑπερκαθαρεύουσα ὀργιάζει στὶς στῆλες τῆς «Ἑστίας», σὰν νεροῦ πηγαίου ἀνάβρυσμα καὶ σὰν βουνήσιου ἀέρα δροσερὴ πνοὴ ἀκούγεται ὁ στίχος τοῦ Βαλαωρίτη ποὺ τραγουδεῖ τ' ἀγαπημένο του πουλὶ τὸν Καλογιάννο, καὶ σὰν εἰσαγωγὴ στὸ ποίημά του αὐτὸ δημοσιεύει κ' ἕνα γράμμα ποὺ μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα του καὶ ὕμνεῖ τὰ προτερήματά του. Τὸ τραγούδι τοῦ Καλογιάννου ἂν δὲν εἶναι τὸ κύκνειο

τοῦ ποιητῆ τῆς Μαδουρῆς εἶναι ὅμως ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του, γιατὶ στὶς 24 Ἰουνίου τοῦ 1879 ὁ Βαλαωρίτης ἔκλεισε γιὰ πάντα τὰ μάτια. Στὸ «Δελτίο» τῆς 20 Ἰουλίου 1879 ἡ «Ἑστία», ποὺ τὸ βγάζει μὲ μαῦρο περιθώριο, ἀναγγέλλει τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ καὶ πλέκει τὸ ἐγκώμιό του προσθέτοντας ὅτι «τὸ πένθος τῆς «Ἑστίας» καὶ τῶν ἀναγνωστῶν αὐτῆς καθιστᾷ ἔτι βαρύτερον ἡ εὐγνώμων ἀνάμνησις τῆς πολυτίμου αὐτοῦ συνεργασίας. Καὶ στὸ φύλλο τῆς 2 Σ/βρίου γράφουν γιὰ τὸ Βαλαωρίτη καὶ τὸν κρίνουν: ὡς ποιητὴ ὁ Ροΐδης, ὡς ἱστορικὸ ὁ Σ. Λάμπρος, καὶ ὡς πολιτευόμενο ὁ Γιμ. Φιλήμων. Ἡ «Ἑστία» ἀφιέρωσεν ἐπίσης ὁλόκληρο τὸ φύλλο τῆς 1 Ἰουνίου 1880 στὸ Βαλαωρίτη. Ἐκδομένη σὲ καλύτερο χαρτὶ δημοσιεύει αὐτόγραφά του ἀπὸ τὴν Κυρὰ Φροσύνη, ὁλοσέλιδη εἰκόνα του καθὼς καὶ τῆς ἀγαπημένης του Μαδουρῆς, — τοῦ μικροῦ νησιοῦ στὴ Λευκάδα ὅπου εἶχε τὴν κατοικία του κ' ἔγραψε ὅλο σχεδὸν τὸ ποιητικό του ἔργο — σχεδιασμένη ἀπὸ τὸ ζωγράφο Λάντσα, καὶ ἄλλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα του.

Ἡ «Ἑστία» πενθεῖ ἐπίσης ὄχι μόνον γιὰ τοὺς συνεργάτες της ἀλλὰ γιὰ κάθε θάνατο σημαντικοῦ πολίτη τῆς Ἑλλάδος. Γι' αὐτὸ στὸ «Δελτίο» τῆς 20 Μαΐου 1879 μὲ πένθιμο περιθώριο καὶ στὸν ἐπάνω χῶρο τῆς πρώτης στήλης σημειώνει: «Ἡ 14 Μαΐου ἐσημειώθη μεταξὺ τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπεβίωσεν ὁ ἐπιφανὴς πολίτης τῆς Ἑλλάδος Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης». Τὸ ἴδιο στὸ «Δελτίο» τῆς 2 Ν/βρίου τοῦ 1880 πενθεῖ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Θρασυβούλου Ζαΐμη καὶ τὴ στέρησή του τὴ χαρακτηρίζει ἐθνικὴ συμφορά.

Ἡ φιλολογικὴ ὕλη τῆς «Ἑστίας» ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο πλουτίζεται καὶ οἱ πιὸ διακεκριμένοι τῆς ἐποχῆς συνεργάτες πυκνώνουν τὶς τάξεις της. Τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια τῆς διευθύνσεως τοῦ Παύλου Διομήδη, τὸ 1879 καὶ 1880 εἶναι τὰ καλύτερα τῆς πρώτης περιόδου τῆς «Ἑστίας». Ἐκεῖ μέσα ὁ Σπ. Λάμπρος δημοσιεύει τὶς Ἰταλικές του ἀναμνήσεις, ἡ Ἐλίζα Σούτσου τὴ μετάφραση τῆς «Μαγδαληνῆς»

τοῦ Σαντώ, ὁ Βικέλας τὸ «Λουκῆ Λάρα» του, ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης τὰ περίφημα γεωγραφικά του ἄρθρα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος τὰ «Ἐπιστολιμαῖα Ἱστορήματα» του ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ὅπου ταξιδεύει, σπουδαῖες καὶ χαριτωμένες ἱστορικὲς καὶ περιηγητικὲς ἐντυπώσεις του. Τὴν «Ἑστία» τὴν τραβᾶ πάντα μία κάποια ἀδυναμία καὶ νοσταλγία γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ δημοσιεύῃ ὄχι μονάχα βιογραφίες ἀγωνιστῶν ἀλλὰ καὶ τὰ πανομοιότυπα τῶν ὑπογραφῶν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος καθὼς καὶ τῶν σφραγίδων διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων, νήσων, κοινοτήτων καὶ ἀστυνομιῶν ἀκόμη. Τὸ τέλος τοῦ 1880 εἶναι κρίσιμο γιὰ τὴν «Ἑστία». Ὁ Παῦλος Διομήδης, εἴτε κουρασμένος, εἴτε διότι ἀπογοητεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀπροθυμία τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ περισσότερο τὸ περιοδικό του, σκέπτεται νὰ τὸ διακόψῃ καὶ στὰ «Δελτία» τοῦ Δεκέμβρη δημοσιεύει τὰ ἑξῆς:

«Ἐπειδὴ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διακοπῇ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἡ ἔκ-
» δοσις τῆς «Ἑστίας» γνωστοποιεῖται ὅτι αἱ συνδρομαὶ διὰ τὸ ἔτος
» 1881 δὲν εἶναι δεκταὶ πρὸ τῆς 13 προσεχοῦς Ἰανουαρίου».

Γιὰ καλὴ τύχη καὶ τοῦ περιοδικοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἡ διακοπὴ δὲν ἔγινε. Ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ νὰ τὴν ἐξακολουθήσῃ καὶ τὴν κρατήσῃ βρέθηκε κ' ἔτσι στὸ «Δελτίο» τῆς 28 τοῦ Δεκέμβρη γνωστοποιεῖται ὅτι «ἡ
» ἔκδοσις τῆς «Ἑστίας» μετεβιβάσθη εἰς ἄλλα πρόσωπα
» ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου 1881, ἡ δὲ σύνταξις αὐτῆς θέλει ἐξα-
» κολουθήσῃ οὖσα ἡ αὐτὴ οἵα μέχρι τοῦδε».

* * *

Ἀπὸ τὸν 6ο χρόνο της, ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1881 παίρνει τὴ διεύθυνση τῆς «Ἑστίας» ὁ Γεώργιος Κασδόνης, στὸν ὁποῖον ὁ Παῦλος Διομήδης ὕστερα ἀπὸ ἕνα χρόνο ἐξεχώρησε καὶ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ περιοδικοῦ. Ἀπὸ τὸ 1881 λοιπὸν ἀρχίζει καὶ ἡ νέα περίοδος τῆς «Ἑστίας». Γιατὶ εἶναι μὲν συνέχεια τῆς προηγούμενης καὶ στὴ μορφὴ καὶ στὴ σύνταξη καὶ στὴ

συντηρητικότητα, ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ ἀρχίζει νὰ περνᾶ ἀπὸ τὶς σελίδες της ἡ νέα δροσερὴ πνοὴ τῆς φιλολογικῆς ζωῆς ποὺ ἀρχίζει ν' ἀνθίζῃ στὴν πρωτεύουσα. Εἶναι ἡ αὐγὴ τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς κινήσεως ποὺ ἄρχισε νὰ παρατη-

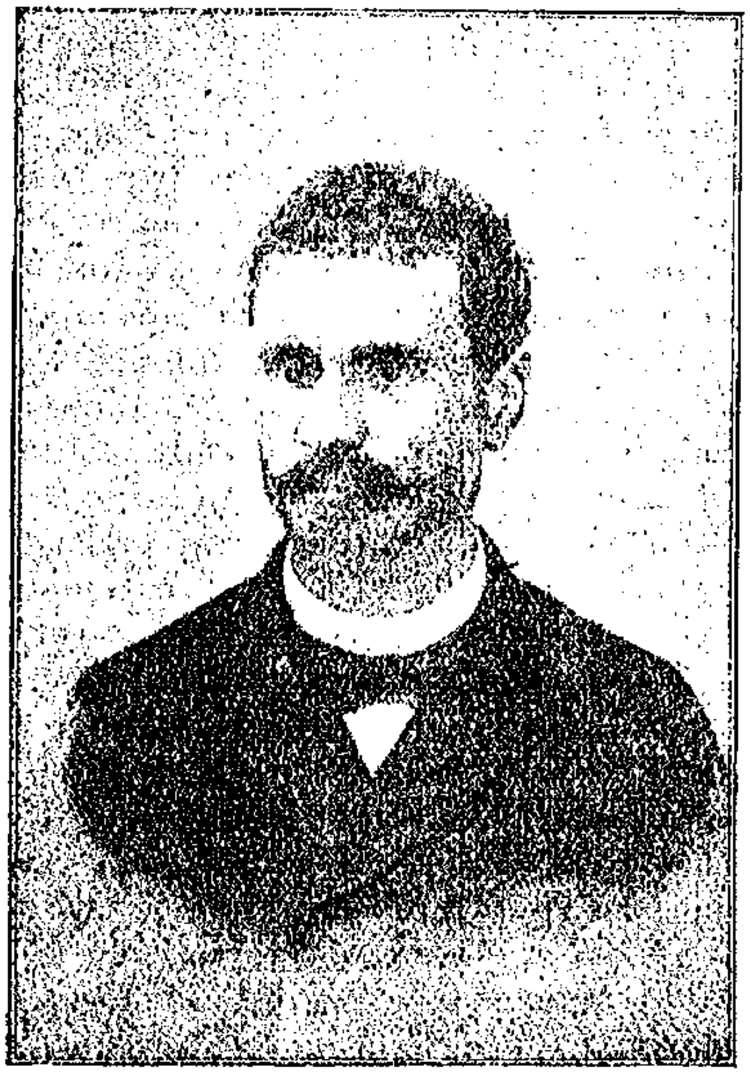

Γεώργιος Κασδόνης.

ρῆται μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν νέων ποιητῶν ποὺ βγῆκαν στὴ μέση ὡς ἀντίδραση κατὰ τοῦ καθαρευουσιάνικου λογιωτατισμοῦ καὶ τοῦ ἀρρωστημένου ρωμαντισμοῦ. Ὁ Παλαμᾶς, ὁ Καμπᾶς, ὁ Δροσίνης, νεόβγαλτοι ποιηταί, ποὺ μποροῦμε

νὰ τοὺς δώσωμε τὸν τίτλο τῶν νεοελλήνων παρνασικῶν, μὲ σημαία τους τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, ὡς τὰ τώρα εἶχαν μαζευτῆ γύρω ἀπὸ τὶς φιλελεύθερες στῆλες τοῦ «Ῥαμπαγᾶ» καὶ τοῦ «Μὴ χάνεσαι» μὴ τολμῶντας νὰ κτυπήσουν τὴ θύρα τῆς «Ἑστίας» ποὺ τὴν ἔβλεπαν φοβισμένα σὰν ἕνα κλειστὸ κάστρο ποὺ τὸ φύλαγαν δράκοι καὶ φρουροὶ οἱ αὐστηρὲς μορφὲς τοῦ Ραγκαβῆ, τοῦ Ροΐδη, τοῦ Δ. Βερναρδάκη, τοῦ Παπαρρηγόπουλου, τοῦ Βλάχου, καὶ λοιπῶν σεβασμίων ἱεροφαντῶν τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς φαναριώτικης νοοτροπίας. Στὰ μάτια τῶν νέων ἡ «Ἑστία» φαινόταν ἡ Revue des Deux Mondes τῆς Ἑλλάδος, ἡ σεμνόπρεπη ἱέρεια τῆς διανοητικῆς παραδόσεως ἑνὸς ἀκράτου κλασσικοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἀλλὰ ὅσο πρῶτα τοὺς ἐφόβιζε καὶ τοὺς στενοχωροῦσεν ὁ ἀποκλεισμός τους ἀπὸ τὸ ὡραῖο περιοδικὸ ποὺ ὁλοένα προχωροῦσε καὶ κατακτοῦσε τὸ κοινόν, τόσο τώρα μὲ τὴ νέα διεύθυνση, στὸ πρόσωπο τοῦ Κασδόνη διαισθάνθηκαν τὸν ἄνθρωπο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τοὺς προσέξῃ. Καὶ τὴν πρώτη ἐπίθεση γιὰ τὴν ἐκπόρθηση τῆς «Ἑστίας» ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ νεολαία τοῦ 1880 τὴν κάνει ὁ Δροσίνης.

Τὸ 1881 τὴν Ἀθήνα τὴν παράδειρεν ὁ τύφος. Στὸ σπίτι τοῦ Δροσίνη ὅλοι ἄρρωστοι στὸ κρεβάτι καὶ μονάχα ὁ νεαρὸς ποιητής, κληρωτὸς σκαπανέας τότε, εἶναι ὀρθὸς καὶ ξενυχτᾶ γιὰ νὰ περιποιῆται τοὺς δικούς του. Ἕνα βράδι, καθισμένος κοντὰ στὸ πεζούλι τοῦ παραθυριοῦ του, τὶς ὧρες ποὺ φύλαγε βάρδια τοὺς ἀρρώστους του, ἔγραψε τὸ «Ποτάμι», ποίημα ἐπηρεασμένο βέβαια ἀπὸ τοῦ Σίλλερ καὶ ἄλλων σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ποιήματα. Τὸ ποίημά του αὐτὸ ἀποφασίζει καὶ τὸ στέλνει στὴν «Ἑστία» συνοδευμένο μὲ ἕνα γράμμα λιγάκι τολμηρό, ποὺ ζητοῦσε κι' αὐτὸς μιὰ γωνιὰ στὶς στῆλες της. Τὸ ποίημα ἄρεσε στὴ σύνταξη τῆς «Ἑστίας» καὶ στὸ ἀμέσως κατοπινὸ φύλλο στὴν «Ἀλληλογραφία» της τοῦ μηνοῦσε πὼς τὴν ἐρχόμενη Κυριακὴ τὸ «Ποτάμι», ποὺ κρίθηκε καλό, θὰ δημοσιευθῇ, ὅπως κ' ἔγινε στὸ φύλλο τῆς 26 Ἰουλίου. Ἡ χαρὰ τοῦ ποιητῆ ἦταν μεγάλη πὼς ἔφερε τὸ ποθητὸ ρῆγμα στὸν ἀδιαπέραστο ὡς τότε τοῖχο τῆς «Ἑστίας». Καὶ τὴν Κυριακὴ πρωΐ ὁ Δροσίνης, φρεσκοξυρισμένο σκα-

πανάκι, μὲ κάτασπρες γκέττες, παρουσιαζόταν στὸν Κασδόνη, γιὰ ν' ἀγοράσῃ ἕνα φύλλο καὶ νὰ κάμῃ τὴν γνωριμία του. Ἀπὸ τότε ὁ Δροσίνης κατακτᾷ τὶς στῆλες τῆς «Ἑστίας» καὶ χαρὰ γεμᾶτος γράφει στὸν Παλαμᾶ στὴν Κυπαρισσία, πὼς τὰ τείχη τῆς Ἱεριχὼς ἔπεσαν, ἡ «Ἑστία» τοὺς ἔκαμε δεκτοὺς καὶ τὸν παρακινεῖ ν' ἀρχίσῃ κι' αὐτὸς νὰ στέλνῃ ποιήματα. Κ' ἐξακολουθεῖ σὲ κάθε φύλλο σχεδὸν ὁ Δροσίνης τὰ ποιήματά του, τὶς μπαλλάντες του, τὰ μακροσκελῆ ἔμμετρα διηγήματά του, ὅπως ἡ «Θυσία», καὶ ἡ «Ἐπάνοδος εἰς τὸ χωριὸ» ἐνῷ ὁ Παλαμᾶς δημοσιεύει τοὺς Μῆνες του, ποιήματα γιὰ κάθε μῆνα τοῦ χρόνου, ἀρχίζοντας στὶς 6 δεκεμβρίου τοῦ 1881 μὲ τὸ «Δεκέμβριο», ποὺ γράφτηκε στὸ Μεσολόγγι. Ἔτσι τὰ πρῶτα βήματα γιὰ τὴν νέα φιλολογικὴ κίνηση ἀρχίζουν. Ὁ Πολέμης ἀκολουθεῖ, ὁ Βιζυηνός, ὁ Προβελέγγιος συντάσσονται μὲ τοὺς νέους καὶ σχηματίζεται ἡ πρωτοπορεία ποὺ θάφερνε τὴ νέα πνοὴ στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ποίηση καὶ πεζογραφία. Ἡ συντροφιὰ τώρα ὁλοένα πυκνώνεται, τὸ κίνημα τὸ ἐνισχύουν ὅλοι, ὁ Ἀρ. Κουρτίδης, ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλους, ὁ Μπ. Ἄννινος μπαίνουν κι' αὐτοὶ στὶς στῆλες τῆς «Ἑστίας» μὲ τὰ πεζογραφήματά τους, τὶς μεταφράσεις τους καὶ στὸ περιοδικὸ χύνεται τὸ νέο ζωντανὸ αἷμα ποὺ θὰ τοῦ ἔδινε τὴν καινούργια ζωή. Καὶ δίπλα στοὺς ἄνδρες ἡ γυναῖκα, ἡ Ἀρσινόη Παπαδοπούλου διεκδικεῖ τὴ θέση της καὶ τὴν παίρνει μεταφράζοντας τὴ Δεσποινίδα Λασεγλιὲρ τοῦ Σαντώ.

Οἱ μεταφράσεις ποὺ δημοσιεύει ἡ «Ἑστία» στὴ σειρὰ τῶν τόμων της ἀποτελοῦν μοναδικὸ παράδειγμα ἐπιλογῆς, φιλολογικότητος καὶ μεταφραστικῆς εὐσυνειδησίας. Μεταφράσεις σὰν τὸν Ὄλιβερ Τουίστ καὶ τὰ Δύσκολα Χρόνια του Δίκενς, καὶ τὴν Κολόμβα τοῦ Μεριμὲ ἀπὸ τὸ Νικ. Πολίτη, τὴν Εὐγενία Γρανδὲ τοῦ Μπαλζὰκ ἀπὸ τὸν Ἄγγελο Βλάχο, τὸν Πατέρα Κωνστάντιο τοῦ Ἀλεβὺ ἀπὸ τὸν Π. Φέρμπο, τὴν περίφημη Ἀθηναΐδα τοῦ Γρηγορόβιου ἀπὸ τὸ Σπ. Λάμπρο, τὸ Ναυαγὸ τῆς Κυνθίας τοῦ Βέρν καὶ Λωρῆ ἀπὸ τὸν Κουρτίδη, θὰ μείνουν σὰ μεταφραστικὰ μνημεῖα, ἐφά-

μιλλα μὲ τά πρωτότυπα, στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ λογοτεχνία.

Ἀλλὰ καὶ τὰ «Δελτία» ἐξακολουθοῦν σὲ κάθε φύλλο τῆς «Ἑστίας» σπαρταριστὰ σὲ πληροφορίες γιὰ κάθε κίνηση κοινωνικὴ καὶ φιλολογική, δική μας καὶ ξένη. Ἔτσι στὸ Δελτίο τῆς 1 Ἰανουαρίου τοῦ 1881 βρίσκομε δημοσιευμένη ἔκθεση γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ κτιρίου τοῦ Σλῆμαν «Ἰλίου Μέλαθρον», ποὺ στεγάζει σήμερα τὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, γραμμένη ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Τσίλλερ καὶ λογαριασμὸ ἐξόδων. Σύμφωνα μ' αὐτὸν μαθαίνομε πὼς τὸ μέγαρο ἐστοίχισε τότε 392,241 δραχμὲς καὶ οἱ κῆποι καὶ τὰ «παροικοδομήματα» 47,409. Τὸ Σεπτέμβρη, στὴ στήλη *Φιλολογία* δημοσιεύεται ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλεν ὁ François Coppée στὸ Δροσίνη ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε τὴν ποιητικὴ συλλογή του «Ἱστοὶ Ἀράχνης». Τὸ «Δελτίο» ἐπίσης δὲν περνᾷ ἀπαρατήρητες τὶς νέες φιλολογικὲς ἐκδόσεις σὲ κάθε μῆνα, τὶς ἀναγγέλλει καὶ τὶς κρίνει μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ καλωσύνη. Γι' αὐτὸ τὸν Ὀκτώβρη μιὰ δίστηλη ἀγγελία δημοσιεύεται γιὰ τὰ «Ποιήματα» τοῦ Ἀχιλλ. Παράσχου ποὺ βγῆκαν σὲ 3 τόμους, καὶ πωλοῦνται Δραχμ. 13.50, καὶ γιὰ τὴ «Φωνὴ τῆς Καρδιᾶς μου» τὴ λυρικὴ συλλογὴ τοῦ Δ. Γρ. Καμπούρογλου ποὺ βραβεύθηκε στὸ Βουτσινᾶο διαγωνισμὸ τοῦ 1873 καὶ εἶχε τιμὴ μία δραχμή.

Στὸν τόμο τοῦ 1882 καὶ 1883 ἐξακολουθεῖ ὁ Παλαμᾶς νὰ δημοσιεύῃ τοὺς Μῆνες του καὶ τὴν «Ὑστερνὴ ματιά της», ἕνα ποίημα γεμᾶτο πόνο γιὰ τὴν τελευταία ματιὰ τῆς πεθαμένης μάννας του. Ὁ Δροσίνης δημοσιεύει τώρα τὶς Ἀγροτικὲς Ἐπιστολές του γεμᾶτες χρῶμα καὶ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἐξοχή, ποὺ περνᾶ στὸν πύργο του, στὴ Β. Εὔβοια. Τὶς ἐπιστολές του αὐτές, κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου, τὶς χρωστάει στὸ Ν. Πολίτη, τὸν πρῶτο εἰσηγητὴ τῆς μελέτης τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ τὸν ἔσπρωξε, ἔπειτα ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιστολὴ ποὖστειλε στὴν «Ἑστία», νὰ τὶς ἐξακολουθήσῃ καὶ νὰ μαζέψῃ ὅσο λαογραφικὸ ὑλικὸ μποροῦσε περισσότερο. Ἐξέχωρα ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς ὁ Δροσίνης, δημοσιεύει καὶ μεταφράσεις ἀπὸ ἀρχαῖα Εἰδύλλια καὶ Ἐπιγράμματα. Ὁ Βιζυηνὸς ἐξακολουθεῖ τὴν ποιητική του συνεργασία,

καὶ μᾶς προσφέρει τοὺς γλυκοὺς καὶ ρυθμικοὺς στίχους τοῦ «Μάρτη» του:

> Ὁ Μάρτης βάλλει τ' Ἀπριλιοῦ τὰ λαμπρὰ φορέματα
> καὶ καταβαίν' ἀπ' τ' ἀψηλὰ μὲ τῶν βουνῶν τὰ ρέματα
> κι' αὐτοῦ ποὺ εἶν' οἱ κάμποι
> φωτοβολεῖ καὶ λάμπει.

καὶ τὰ γνωστὰ διηγηματά του «Τὸ Ἁμάρτημα τῆς μητρός μου» καὶ «Ποῖος ἦτο ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου», ἐνῷ ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος ἀπὸ τὸ Βύρτσμπουργκ τῆς Γερμανίας (τὸ Βερσεβοῦργον κατὰ τὸν ἴδιο) στέλνει ποιήματα.

Ἡ «Ἑστία» στὰ χρόνια αὐτά, 1882-85, τὰ δημιουργικὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ μεγάλου Τρικούπη, παρακολουθεῖ τὴν ἀναδημιουργία ποὺ γίνεται στὸ κράτος καὶ δημοσιεύει περιγραφὲς ἀπὸ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἀνοίγματος τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ, τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1882, καὶ περιγραφὴ γιὰ τὰ ἐγκαίνια τῶν ἐργασιῶν τοῦ ΣΠΑΠ ποὺ ἄρχισε τὶς 14 Δεκεμβρίου 1885 νὰ πηγαίνῃ ὡς τὰ Μέγαρα. Στὸ «Δελτίο» τῆς 1 Ἰανουαρίου τοῦ 1884 δημοσιεύεται ἐπίσης ὅτι στὶς 26 Μαρτίου γίνονται τὰ ἐγκαίνια τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ», τὶς 13 Μαΐου ἔβαλαν τὰ θεμέλια τοῦ παλατιοῦ στὸ Τατόϊ καὶ τὴν 1η Αὐγούστου τὰ θεμέλια τοῦ Δρομοκαϊτείου, τὶς 19 Νοεμβρίου ἔρχεται ἡ γαλλικὴ ὀργανωτικὴ ἀποστολὴ τοῦ στρατοῦ μὲ τὸν Βοσὲρ καὶ τὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ ναυτικοῦ μὲ τὸν Λεζέν.

***

Ἡ ἐπιθυμία τῆς διευθύνσεως τοῦ περιοδικοῦ νὰ σπρώξῃ τὴ νέα φιλολογία σὲ δημιουργία νέα ἐκδηλώνεται μὲ τοὺς διαγωνισμοὺς ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1883 νὰ προκηρύσσῃ γιὰ τὴ συγγραφὴ διηγημάτων. Στὸν πρῶτο διαγωνισμὸ ἡ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἐμ. Ροΐδη, τὸ Σπ. Λάμπρο καὶ εἰσηγητὴ τὸ Ν. Πολίτη βραβεύει τὴ «Χρυσούλα» τοῦ Δροσίνη καὶ ἐπαινεῖ τὶς «Σκιὲς τοῦ παρελθόντος» καὶ τὸ «Βάπτισμα» τοῦ Μητσάκη.

Τὸ 1883 σημειώνει δύο θανάτους ποὺ πενθεῖ ἡ «Ἑστία»:

τοῦ Ἀλεξ. Κουμουνδούρου, καὶ τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου στὴν Κέρκυρα· εἶναι τὰ δυὸ μεγαλύτερα λυπηρὰ γεγονότα τοῦ χρόνου γιὰ τὸ περιοδικό, ἐνῷ παράλληλα σημειώνεται καὶ μιὰ χαρούμενη εἴδηση, ὅτι τὶς 2 Ἀπριλίου ἡμέρα Κυριακὴ βγῆκε ὁ πρῶτος ἀριθμὸς τοῦ «Ρωμηοῦ» τοῦ Σουρῆ.

Ἡ «Ἑστία» μὲ τὴ λεπτὴ καλλιτεχνική, καὶ αἰσθητικὴ διάθεσή της δὲ μένει ἀμέτοχη στὶς Ἐκθέσεις τῶν Ἀνθέων ποὺ διοργανώνει ὁ «Παρνασσός», καὶ στὶς ὁποῖες πρωτοστατοῦν οἱ κυριώτεροι συνεργάται της, γι' αὐτὸ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1884 τὸ «Δελτίο» της τ' ἀφιερώνει στὴ Β΄. Ἔκθεση καὶ τὸ ἐκδίδει γεμᾶτο ἀπὸ ποιήματα στ' ἄνθη, ἄρθρα ἀνθοκομικά, σημασιολογικὰ τῶν ἀνθέων, καὶ ἄνθη - αἰνίγματα.

Τὸ 1885 τὸ λαμπρὸ περιοδικὸ ποὺ γύρω του σὰν σὲ κυψέλη ὁλοένα συσπειροῦνται οἱ ἀττικὲς μέλισσες τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἀρχίζει νὰ ἐκδίδῃ τὰ ἔκτακτα φύλλα του καὶ τὴν πρωτοχρονιὰ βγαίνει διπλό, σὲ ὡραῖο χαρτὶ γεμᾶτο φιλολογικὴ ὕλη σπαρταριστὴ καὶ μὲ εἰκόνα «Τὸ Τάμα» τοῦ Γύζη ἐκτὸς κειμένου. Τὶς σελίδες του γεμίζουν ποιήματα τοῦ Α. Παράσχου, τοῦ Βικέλα, τοῦ Προβελέγγιου, τοῦ Ἀγγ. Βλάχου, τοῦ Γιάννη Καμπούρογλου, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Σουρῆ, καὶ ἄρθρα τοῦ Ν. Πολίτη τοῦ Μπάμπη Ἀννίνου, τοῦ Ροΐδη, τοῦ Ἀντ. Μηλιαράκη, τοῦ Σπ. Μηλιαράκη. Τὸ β΄ ἑξάμηνο τοῦ 1885 καὶ τὸ α΄ τοῦ 1888 δημοσιεύονται τὰ δυὸ μυθιστορήματα τοῦ Δροσίνη: ***ἡ Ἀμαρυλλὶς*** καὶ τὸ ***Βοτάνι τῆς Ἀγάπης***, ποὺ μεταφράσθηκαν ἔκτοτε σ' ἑξιεπτὰ ξένες γλῶσσες τὸ καθένα.

Τὸ χρόνο αὐτό, 1885, ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης ἔχει ἐκτεταμένη ἀναλυτικὴ βιβλιοκρισία γιὰ τὴν περίφημη Γεωγραφία τοῦ Δανιὴλ Φιλιππίδη, τοῦ ἀνήσυχου καὶ σοφοῦ προδρόμου τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως, ὁ Χρ. Τσούντας δημοσιεύει σειρὰ ἀρχαιολογικῶν ἄρθρων του, ὁ Κ. Σάθας τὴν ἱστορικὴ πραγματεία του γιὰ τοὺς Ἕλληνες στρατιῶτες στὴ Δύση, καὶ ὁ Παπαδιαμάντης τὸ «Χρῆστο Μηλιώνη» του.

Ἡ πρόοδος τῆς «Ἑστίας» σημειώνεται μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν γραφείων της καὶ τὴν ἵδρυση βιβλιοπωλείου δικοῦ της. Στὸ «Δελτίο» τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1885 βρίσκομε τὴν εἰδοποίηση

ὅτι «τὸ γραφεῖον τῆς «Ἑστίας» μετεκομίσθη ὑπὸ τὴν μεγά»λην νεόκτιστον οἰκίαν τοῦ κ. Παύλου Λάμπρου, ὁδὸς »Σταδίου 32, ἐν τῷ αὐτῷ δὲ καταστήματι κατηρτίσθη καὶ »τέλειον βιβλιοπωλεῖον». Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ σημερινοῦ βιβλιοπωλείου Κολλάρου, ποὺ τὸ ἵδρυσε ὁ Κασδόνης καὶ ἐξακολουθεῖ ὕστερα ἀπὸ πενῆντα χρόνια νὰ βρίσκεται ἀντικρὺ ἀπὸ τὴν πρώτη του θέση καὶ εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ὡς βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἑστίας». Τὸν ἴδιο χρόνο τὸ περιοδικὸ λαμβαίνει καὶ τὴν ἠθικὴ ἀμοιβή του γιὰ τὴν ὡς τότε λαμπρὴ φιλολογική του σταδιοδρομία. Ὁ γνωστὸς «Σύλλογος πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν» στὸ Παρίσι (Association pour l'encouragement des études grecques) ἀπονέμει στὴν «Ἑστία» τὸ χιλιόδραχμο βραβεῖο τοῦ Ζωγραφείου Ἀγῶνος καὶ τὴν κρίση του αὐτὴ τὴ δικαιολογεῖ μὲ τὰ ἐπαινετικώτερα λόγια γιὰ τὴ δράση τοῦ λαμπροῦ ἑλληνικοῦ περιοδικοῦ. Ἡ «Ἑστία» τὴ βράβευσή της τὴ θεωρεῖ ὅτι ἀπευθύνεται στοὺς συντάκτες της καὶ ἰδίως στὸν ἱδρυτὴ Π. Διομήδη.

Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη ποὺ δημοσιεύτηκε ἐκεῖνο τὸ χρόνο καὶ προκάλεσε τόσο θόρυβο γιὰ τὶς γλωσσολογικές του μεταρρυθμίσεις δίνει ἀφορμὴ στὸ Ροΐδη νὰ γράψῃ πολυσέλιδη εὐμενῆ κριτική, ὅπου ὅμως τελειώνοντας δίνει τὶς ἑξῆς συμβουλὲς στὸν αἱρεσιάρχη δάσκαλο:

«Ἀφοῦ συγχαρῶμεν τὸν συγγραφέα διὰ τὸ βιβλίον του καὶ ἔτι »μᾶλλον διὰ τὴν τόλμην του, νομίζομεν καθῆκον ἡμῶν νὰ κύψωμεν »εἰς τὸ ὠτίον του καὶ νὰ ψιθυρίσωμεν μετ' ἀδελφικοῦ θάρρους τὰ »ὀλίγα ταῦτα: «Ὡς ἐπιστήμων ἔχεις πληρέστατον δίκαιον γράφων »ὅπως γράφεις· πᾶς ὅμως ἀναμορφωτὴς πρέπει, πλὴν τοῦ ἀπολύτως »ὀρθοῦ νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ δυνάμενον νὰ συντελέσῃ εἰς »ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει, ἀποφεύγων πρὸ πάν»των νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς κατηχουμένους πᾶσαν ἄσκησιν μὴ ἀπο»λύτως ἀναγκαίαν πρὸς σωτηρίαν. Ἡ ὅρασις ἡμῶν, ὡς ἤδη εἴπομεν »διεστράφη. Τὰ ***ἀφτός, καφκιέσαι, Ἐβρώπη***, ὁ τύπος τὸν ***ἐμαφτό»της, ἡ ρόδα***, ἀντὶ τοῦ δημοτικωτάτου τροχὸς καὶ ἄλλα τινὰ τοιαῦτα, »καίτοι ἐπιστημονικῶς ὀρθά, οὔτε ἀπαραίτητα εἶναι οὔτε φαίνεται »ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια ἀνάλογος τῆς δυσκολίας τῆς καταπόσεως. »Στέρξε λοιπὸν παραχωρήσεις τινάς, τοὐλάχιστον ὀρθογραφικὰς »αἵτινες εἶναι ὅλως ἀξήμιοι . . .»

Τὸ περιοδικὸ τώρα βρίσκεται στὴν ἀκμή του καὶ ὁ ἄξιος διάδοχος τοῦ ἱδρυτῆ καὶ ἡ ψυχὴ τῆς «Ἑστίας», ὁ Γεώργιος Κασδόνης, ἀποφασίζει διὰ λόγους ὑγείας ν' ἀποχωρήση ἀπὸ

Ν. Γ. Πολίτης.

τὴν διεύθυνσή του καὶ νὰ τὴν παραδώση στοὺς δυὸ συνεργάτες του, τὸ Νικόλαο Γ. Πολίτη καὶ τὸ Γεώργιο Δροσίνη. Ἡ νέα πνοὴ ποὺ χύθηκε μέσα στὴν «Ἑστία» ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1888, καὶ ἡ λαμπρὴ ἐξέλιξη τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὀφείλεται ὁλόκληρη στὸν ἄνθρωπον αὐτὸ ποὺ ἐννιὰ ὁλόκληρα χρόνια μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐκλεκτῶν φιλολόγων καὶ ποιητῶν τῆς νεώτερης Ἑλλάδος ἔκαμε νὰ σημειώση ἡ νεολληνικὴ λογοτεχνία τὴν ὡραιότερη ἐποχὴ τῆς ἀνθίσεώς της καὶ νὰ ἀρχίση ἕνα νέο δρόμο γεμᾶτον ἀπὸ λαμπρὲς ἐλπίδες. Γιὰ τὴ φυσιογνωμία αὐτή, καλύτερη σκιαγραφία δὲν μποροῦμε νὰ δώσωμε παρὰ μερικὲς γραμμὲς ἀπὸ τὸ ὡραῖο ἄρθρο ποὺ ἀφιέρωσε στὸ θάνατό του γι' αὐτὸν ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης στὴν «Ἐθνικὴ Ἀγωγὴ» τὸ 1900.

«... Οἱ πολλοὶ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ—γράφει ὁ Μηλιαράκης— ἐγνώρισαν αὐτὸν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ὡς βιβλιοπώλην τῆς ὁδοῦ Σταδίου καὶ ἔντιμον καὶ ἀγαθὸν ἀστόν, ἀλλ' οἱ πλησιάσαντες αὐτὸν καὶ συνεργασθέντες ἐκ τῆς χορείας τῶν λογίων, οἱ γνωρίσαντες ἐκ τοῦ πλησίον τὴν εὐθύτητα τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τὰς εὐγενεῖς καὶ φιλοκάλους σκέψεις του καὶ προθέσεις, οἱ ἰδόντες τὴν προστασίαν, ἣν ἄνευ ὑστεροβουλίας ἐπεδαψίλευεν ἐπὶ εἰκοσάδα ἐτῶν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν λογίους καὶ συγγραφεῖς ἐθεώρουν αὐτὸν προσιάτην τῶν γραμμάτων καὶ πάσης ὠφελίμου πνευματικῆς ἐργασίας ἔνθερμον ὑποστηρικτήν.

Ὁ βραχὺς βίος τοῦ πολυκλαύστου τούτου ἀνδρὸς διέρρευσεν ὁλόκληρος ἐν τῇ ἀθορύβῳ ἐργασίᾳ καὶ μελέτῃ δι' ἧς ἀπέκτησεν ἐγκυκλοπαιδικὴν μάθησιν, ἧς πάντες ὁμολογοῦν τὴν ἀξίαν καὶ εὐρύτητα.

Ἀπὸ τοῦ 1881-1889 τὸ γραφεῖον του ὑπῆρξεν ἐντευκτήριον πάντων τῶν λογίων τῆς Ἑλλάδος καὶ πολλῶν φιλολόγων ἀλλοδαπῶν. Πάντες ἐφιλοτιμοῦντο, παρ' αὐτοῦ ἐμπνεόμενοι, νὰ δημοσιεύουν εἰς τὰ τεύχη τῆς «Ἑστίας» φροντίσματά των.

Κυρίως ἐπὶ τῆς διευθύνσεως Κασδόνη ἤρχισεν ἀναπτυσσόμενον καὶ ἀνδρούμενον τὸ τέως ἐν νηπιώδει καταστάσει διατελοῦν διήγημα. Οἱ πρῶτοι διηγηματογράφοι περὶ τὸ θάλπος τῆς «Ἑστίας» καὶ ὑπὸ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς εὗρον προστασίαν καὶ γενναίαν ἐνθάρρυνσιν. Ὁ Κασδόνης ἔδιδε πολλάκις τὰ θέματα πρὸς συγγραφὴν διηγημάτων καὶ ἄρθρων, διεκήρυξε διαγωνίσματα, ὥρισεν ἀμοιβὰς ἐν τῷ μέτρῳ τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ πόρων καὶ ἐνέπνεε πάντας πρὸς ἐργασίαν καὶ μελέτην καὶ ἔρευναν.

Ὑπεβλήθη εἰς ἀδρὰς δαπάνας διὰ νὰ καταστήσῃ γνωστὰ ἐν Ἑλλάδι τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῶν ἐπιφανῶν τῆς Εὐρώπης καλλιτεχνῶν ἐκδόσας μετὰ τοῦ Γ. Δροσίνη τὴν «Καλλιτεχνικὴν Πινακοθήκην».

* * *

Τὴ διεύθυνση τῆς «Ἑστίας» ἀπὸ τοὺς Ν. Πολίτη καὶ Δροσίνη μποροῦμε νὰ ὀνομάσωμε δεύτερη περίοδο τοῦ περιοδικοῦ. Νέος ἀέρας, καθαρὸ ὄξυγόνο χύνεται μέσα στὶς σελῆς του καὶ ὅλη ἡ νέα ζωὴ τοῦ γραπτοῦ νεολληνικοῦ λόγου μπαίνει μέσα στὴν «Ἑστία» χωρὶς δισταγμούς, μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀλλὰ καὶ μὲ αὐστηρὴ ἐπιλογὴ καὶ προσοχὴ ποὺ γι' αὐτὲς ἔδιναν ἐγγύηση ἡ αὐστηρότητα τῶν νέων διευθυντῶν της. Ἡ ἐκτύπωσή της γίνεται μὲ περισσότερη ἀκόμη φροντίδα, σὲ καλύτερο χαρτὶ καὶ μὲ εἰκονογράφηση διαλεκτή. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Πολίτη φανερώνεται στὴ δημοσίευση δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ λαογραφικῶν μελετῶν καὶ ἐνῶ ἐξακολουθεῖ τὸ παλαιὸ ἐπιτελεῖο μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Ραγκαβῆ, τοῦ Παπαρρηγόπουλου, τοῦ Λάμπρου, τοῦ Προβελέγγιου, τοῦ Πολίτη, τοῦ Παλαμᾶ νὰ στολίζῃ τὶς σέλίδες τῆς «Ἑστίας», μπαίνουν καὶ οἱ νεώτεροι ποὺ κατακτοῦν ἀμέσως μὲ τὸ δροσερὸ πνεῦμα τους, μὲ τὴ νέα λογοτεχνικὴ πνοή τους. Ὁ Μητσάκης μὲ τὶς Ἀθηναϊκὲς σελίδες, ὁ Καρκαβίτσας μὲ τὶς συνοικιακὲς περιγραφές του—μὲ τ' Ἀναφιώτικα—ὁ Ξενόπουλος μὲ τὰς «Σκέψεις καὶ Ἀναμνήσεις» καὶ τὰ πρῶτα διηγήματά του, ὁ Στέφανος Μαρτζώκης μὲ τὶς μπαλλάντες του, ὁ Κ. Μάνος μὲ τὰ ποιήματά του.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸν πνευματικὸ κῆπο, ποὺ οἱ νέοι τώρα χαρίζουν τὴ δροσιά τους καὶ βρίσκουν ἐκεῖ τὴν κατάλληλη ἀτμόσφαιρα γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν, οἱ παλιοὶ καὶ «ἐμβριθεῖς» συνεργάτες τῆς «Ἑστίας» ξαναβρίσκουν τὸ κέφι τους, νοσταλγοῦν τὰ νιᾶτα τους κι' ἁρπάζουν τὴν πρώτην εὐκαιρία γιὰ νὰ παίξουν καὶ νὰ εὐθυμήσουν. Ἔτσι δημοσιεύονται δύο τετράστιχα ἀπὸ ἕνα «Λεύκωμα» μιᾶς δεσποινίδος. Στὸ ἕνα εἶναι ὁ Α. Ἀναγνωστάκης ποὺ γράφει στὴ νέα κόρη ποὺ τοῦ ζήτησε κάτι γιὰ τὸ λεύκωμά της:

Ποθεῖς τὰς εὐχάς μου τῷ ὄντι;
Σοῦ εὔχομαι, νέα φιλτάτη,
Νὰ μὴ σοῦ δακρύσῃ τὸ μάτι
Νὰ μὴ σοῦ πονέσῃ τὸ δόντι.

Κι' ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης παίζοντας συμπληρώνει ἀμέσως ἀποκάτω τὴν εὐχή:

Ἀλλ' ἂν δὲν συμβοῦν καὶ τὰ δύο, φιλτάτη
—Καὶ εἶναι ἀδύνατον τοῦτο τῷ ὄντι—
Σοῦ εὔχομαι, ἂν σοῦ πονέσῃ τὸ δόντι
Νὰ μὴ σοῦ δακρύσῃ τὸ μάτι.

Ἀπὸ τὸ 1890 ἡ καλλιτεχνικὴ ἐμφάνιση τῆς «Ἑστίας» εἶναι πιὸ ἄρτια, γι' αὐτὸ κι' ὁ τίτλος της τώρα εἶναι «Ἑστία Εἰκονογραφημένη». Δημοσιεύει ὁλοσέλιδες ξυλογραφίες ἀντίγραφα ἀπὸ ὡραίους πίνακες διασήμων ζωγράφων, καὶ τὶς σελίδες της στολίζουν καλλιτεχνικώτατες βινιέτες καὶ κοσμήματα. Οἱ νέοι, ὅπου καὶ νὰ βρίσκονται εἴτε στὴν πρωτεύουσα εἴτε στὴν ἐπαρχία, ὅταν ἔχουν νὰ δώσουν κάτι καλὸ χειραγωγοῦνται ἀπὸ τὴν «Ἑστία» ποὺ μὲ ἀγάπη σὰν εἰλικρινὴς προστᾶτις τῆς τέχνης τοὺς μπάζει στὸ σαλόνι της, καὶ δίνοντάς τους τὸ θάρρος ποὺ τοὺς χρειάζεται τοὺς συσταίνει στὸ ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Καὶ πάντοτε τὸ μάντεμα τῆς «Ἑστίας» δὲν πέφτει ἔξω. Οἱ νέοι ποὺ παρουσιάζει κατακτοῦν ἀμέσως καὶ παίρνουν τὴ θέση τους στὴ νέα λογοτεχνία. Ὁ Δ. Κακλαμάνος, δημοσιεύει θεατρικὲς κριτικές. Ὁ Διονύσιος Μάργαρης ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο στέλνει τὰ γλυκύτατα τραγούδια του καὶ στὴν «Ἑστία» τοῦ 1890 σημειώνεται ἡ νέα ἐξέλιξή του. Ὁ Ξενόπουλος ἐκεῖνο τὸ χρόνο δημοσιεύει τὸ πρῶτο του μυθιστόρημα ποὺ τραβᾷ τὴν προσοχὴ τῶν φιλολογικῶν κύκλων, τὴ «Μητρυιά» του, καὶ ὁ Ἐφταλιώτης μᾶς δίνει τὰ χαριτωμένα ποιήματά του ὅπως τὸ «Τραγοῦδι τῆς ταβέρνας» καὶ ἡ «Πασχαλιάτικη πατινάδα». Ὁ Καρκαβίτσας τὴ «Λυγερή» καὶ τὶς ὁδοιπορικὲς ἀναμνήσεις «Τὰ Κράββαρα», ὁ Κ. Κρυστάλλης τὰ ποιμενικά του. Ὁ Παλαμᾶς ἀρχίζει ἀπὸ τὸ χρόνον αὐτὸ τὶς βιβλιοκριτικές του μὲ τὰ «Λόγια τῆς Καρδιᾶς» τοῦ Μάνου καὶ τοὺς «Πρώτους στίχους» τοῦ Δ. Ταγκόπουλου, καὶ τὸν Ἰούλιο δημοσιεύεται ἡ κρίση τοῦ Φιλαδελφείου Ἀγῶνος ὅπου βραβεύτηκαν τὰ «Μάτια τῆς ψυχῆς μου» τοῦ Παλαμᾶ. Στὸν ἴδιο τόμο δημοσιεύονται καὶ δύο ἐναρκτήριοι λόγοι τοῦ διευθυντοῦ καὶ ἑνὸς παλιοῦ συνεργάτη τῆς «Ἑστίας» ποὺ φεύγουν ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἁπλῆς φιλολογικῆς ζωῆς γιὰ νὰ κατακτήσουν ἄξια δύο ἕδρες

καθηγητῶν στὸ Πανεπιστήμιο, τοῦ Ν. Πολίτη καὶ Σπ. Σακελλαροπούλου.

Ἡ ἀγάπη τῆς νέας διευθύνσεως τῆς «Ἑστίας» γιὰ τὴν πρόοδο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας γίνεται φανερὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία της νὰ στρέψη τὴν προσοχὴ τῶν νέων

Γεώργιος Δροσίνης.

ποιητῶν πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ ποίηση, γιὰ νὰ γνωρίσουν τὴν νέα μορφὴ τῆς τέχνης καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τοὺς δρόμους ποὺ ἡ ξένη ποίηση τώρα ἀνοίγει. Γι' αὐτὸ στὸ «Δελτίο» προκηρύσσονται οἱ «Μικροὶ ἀγῶνες τῆς Ἑστίας», μεταφράσεις δηλαδὴ ποιημάτων ξένων ποιητῶν. Καὶ προ-

τείνονται γιὰ μετάφραση ἕνα τοῦ Λενάου, ἕνα τοῦ Κοππὲ καὶ ἡ περίφημη «Ἀθήνα» τοῦ Ἀρθούρου Γκράφ. Ἀπὸ τὶς 27 ὅμως μεταφράσεις καμμιὰ δὲν ἐκρίθηκε καλὴ καὶ καμμιὰ δὲν δημοσιεύθηκε. Μὲ τὸ διορισμό του στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Ν. Πολίτης ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1891 τὴν κρατεῖ μόνος ὁ Δροσίνης. Τὸ βαθμιαῖο ἀνέβασμα τῆς «Ἑστίας» ἐξακολουθεῖ, καὶ στὰ χρόνια 1890 καὶ 1891 βρίσκεται στὸ κορύφωμά της. Ἡ κυκλοφορία της ὁλοένα μεγαλώνει ὄχι μόνον στὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ στὸν ἔξω Ἑλληνισμό. Στὴν Πόλη τὰ βιβλιοπωλεῖα τοῦ Γεράρδου καὶ τοῦ Δεπάστα, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ξοδεύαν ἑφτακόσια φύλλα περίπου, καὶ διαρκῶς ζητοῦν νὰ στέλνωνται περισσότερα. Οἱ παλαιοὶ συνεργάται της ἐξακολουθοῦν νὰ γράφουν καὶ νὰ στέκωνται γύρω στὸ περιοδικὸ στοργικοὶ φίλοι καὶ γεμᾶτοι ἐνθουσιασμὸ ὑποστηρικταί, ἐνῷ οἱ νέοι ὁλοένα πυκνώνουν τὶς τάξεις του. Στὸν τόμο τοῦ 1891 ὁ Βικέλας δημοσιεύει τὸ διήγημά του «Διατὶ ἔμεινα δικηγόρος», ὁ Ψυχάρης τὴ «Ζούλια» του, ὁ Παπαδιαμάντης τὴ «Μαυρομαντηλοῦ», ὁ Δ. Αἰγινίτης τὴν «Κοσμογονία» — ἐκλαϊκευτικὴ ἐπιστήμη — ὁ Μπάμπης Ἄννινος τὴν περίφημη κωμωδία του «Ζητεῖται ὑπηρέτης», ὁ Ἰ. Κονδυλάκης στέλνει Κρητικὲς εἰκόνες ἀπὸ τὰ Χανιὰ καὶ τὸ Ἡράκλειο, ὁ Θ. Βελλιανίτης ἐντυπώσεις ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὁ Παλαμᾶς τὸ «Θάνατο παλληκαριοῦ» καὶ ἐξακολουθοῦν τὰ χρόνια 1893 καὶ 1894 μὲ τὴν ἴδια *ἀνιοῦσαν* πάντοτε, ὅπου ἡ ὕλη εἶναι πλουσιώτατη καὶ οἱ καλύτεροι δημοσιεύουν τὰ καλύτερα ποὺ ὡς τὰ σήμερα ἔχει νὰ δείξη ἡ νέα λογοτεχνία μας. Εἰκόνες, προσωπογραφίες, καλλιτεχνικοὶ πίνακες, γελοιογραφίες, τὸ ἔκτακτο φύλλο τοῦ 1893 γιὰ τὴ Ζάκυνθο ποὺ τὴ ρήμαξαν τότες οἱ σεισμοί, τὰ ὡραῖα ἐπιστημονικὰ ἄρθρα, οἱ λογοτεχνικὲς μεταφράσεις, τὰ ποιήματα καὶ ἡ φιλολογικὴ παραγωγὴ τῶν νέων γεμίζουν τὴν «Ἑστία».

Καὶ δημοσιεύονται στὰ δυὸ αὐτὰ χρόνια ὡραῖα πρωτότυπα τοῦ Ἐμμ. Λυκούδη «Ἡ ξένη τοῦ 1854» γλαφυρὴ ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς χολέρας ποὺ βασάνισε τὸ χρόνον

ἐκεῖνο τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ στρατιωτικό του μυθιστόρημα «Κίμων Ἀνδρεάδης», διαλεχτὲς μεταφράσεις, σὰν τὸ «Μέγα Γαλεότο» τοῦ Ἐτσεγαράη, τὴ «Μικρὴ Κόμησσα» τοῦ Ὀκτάβιου Φεγιέ, τὶς «Σκηνὲς τοῦ Βοημικοῦ βίου» τοῦ Μυρζὲ ἀπὸ τὸ Ροΐδη, τὰ Εἰδύλλια τοῦ Θεόκριτου ἀπὸ τὸν Γ. Μαυρόγγιανη, τὸ Βουτηχτὴ τοῦ Σίλλερ ἀπὸ τὸ Γλαῦκο Πόντιο (Ν. Κογεβίνα) τὴν «Ὑπατία» τοῦ Λεκὸντ Δελίλ ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, ποὺ ἔδωκε ἀφορμὴ σὲ συζήτηση γιὰ τὴν μετάφραση μεταξὺ τοῦ μεταφραστῆ καὶ τῆς ἐφημερίδας τὸ «Ἄστυ». Καὶ δίπλα στοὺς παλαιοὺς οἱ νέοι μὲ τὴν ὁρμὴ καὶ τὴν πνευματική τους ἄνθηση τὄχουν καύχημα νὰ δίνουν τὴ συνεργασία τους στὴν «Ἑστία», καὶ κάθε φύλλο της στολίζεται μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἐπισκοπόπουλου, τοῦ Μαλακάση, τοῦ Βλαχογιάννη, τοῦ Λάμπρου Ἀστέρη, τοῦ Μήτσου Χατζόπουλου, τοῦ Διον. Μάργαρη, τοῦ Μαρτζώκη, καὶ τόσων ἄλλων. Ἡ ἐπιστήμη δὲ λείπει ἀπὸ τὰ χρόνια αὐτὰ καὶ ἡ ἱστορία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν Ἀ. Διομήδη Κυριακό, Γ. Καλοσγοῦρο, Π. Καρολίδη, Σ. Λάμπρο κ.λ.π. ἡ ἀρχαιολογία ἀπὸ τὸν Νικ. Πολίτη, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἰ. Δραγάτση, Π. Παπαγεωργίου, Χρῆστο Τσούντα, κ.λ.π.

Ὅλη ἡ κίνηση καὶ ἡ ζωὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἄρθονο ὑλικὸ τῆς ἱστορίας τῆς νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας στὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια βρίσκονται πυκνωμένες καὶ σκορπίζουν τὴν πιὸ ἔντονη λάμψη ποὺ ἄφησε στὸ ἑλληνικὸ λογοτεχνικὸ στερέωμα τὸ φωτεινότατο αὐτὸ περιοδικὸ μετέωρο.

Στὸ 1893 ὅμως ἡ «Ἑστία» ἄρχισε νὰ χάνῃ ἀπὸ τὴν κυκλοφορία της στὸ Ἐξωτερικό. Τὸ χρόνον ἐκεῖνο ἡ τουρκικὴ κυβέρνηση ἀπαγόρευσε τὴν εἰσαγωγὴ στὴν Τουρκία ἀπολύτως κάθε ἑλληνικοῦ ἐντύπου κ' ἔτσι ἡ «Ἑστία» ἔχασε ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τῆς κυκλοφορίας της.

Ὁ ὡς τότε ὅμως διευθυντής της Δροσίνης ἀποφασίζει νὰ μετατρέψῃ τὸ περιοδικὸ σὲ καθημερινὴ ἐφημερίδα κι' ἀφοῦ κράτησε τὸ 1894 γιὰ λίγο σὲ δεκαπενθήμερη ἔκδοση τὸ περιοδικὸ ὡς «Εἰκονογραφημένη Ἑστία» παραχωρεῖ τὴν ἔκδοση καὶ διεύθυνσή του στὸ συνεργάτη του Γρηγόριο Ξενόπουλο. Ἔτσι ἡ «Ἑστία» μπαίνει στὴν τρίτη ἢ μᾶλλον

στὴν τέταρτη περίοδό της, ἂν μετρήσωμε πρώτη μὲ τὸν Παῦλο Διομήδη, δεύτερη μὲ τὸν Γ. Κασδόνη καὶ τρίτη μὲ τὸν Πολίτη - Δροσίνη.

Γρηγόριος Ξενόπουλος.

Ὁ Ξενόπουλος στὸ προγραμματικό του ἄρθρο τῆς 19 Ἰανουαρίου 1895 τονίζει ὅτι θὰ τηρήσῃ τὸ ἴδιο πρόγραμμα ποὺ εἶχε τὸ περιοδικὸ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ποὺ φανερώθηκε, ἀλλὰ ὑπόσχεται περισσότερες ἐλευθερίες στὰ δημοσιεύματά της,

καὶ ἐνίσχυση κάθε νέας ἰδέας ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ υἱοθετήσῃ ἡ νέα Διεύθυνση, ἀνεξαρτησία γνώμης καὶ ὄχι ὑποταγὴ σὲ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φιλολογικὸ κόμμα. Καὶ ἡ «Ἑστία» τώρα ἐμφανίζεται κάπως λαϊκώτερη. Ὁ ἴδιος ὁ νέος διευθυντής της τῆς δίνει τὸν τίτλο τοῦ *λαϊκοῦ* περιοδικοῦ, ἐννοῶντας τὴν ἐλευθερία γιὰ τὶς νέες ροπὲς καὶ ἰδέες. Τὸ παρουσίασε ὅμως πραγματικὰ καὶ λαϊκώτερο στὴ μορφή. Βγαίνει μὲ ὀκτὼ σελίδες κάθε βδομάδα, ὁ τίτλος της στολίζεται μὲ ἀπεικόνιση μιᾶς Ἑστιάδος καὶ ἡ πρώτη σελίδα της μὲ μιὰν εἰκόνα ἢ προσωπογραφία καὶ μ᾽ ἕνα ποίημα. Μὲ τὶς νέες ἰδέες ποὺ ἐμπνέεται ἡ νέα διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ ἀγκαλιάζει ἀδίστακτα κάθε ἐμφάνιση νέου καὶ τυχερὴ στὸ ζήτημα αὐτό, στὸ δεύτερο φύλλο της παρουσιάζει τὸν ἄγνωστο ὡς τώρα ποιητὴ Γιάννη Γρυπάρη μὲ τέσσαρα σονέττα ἀπὸ τοὺς «Σκαραβαίους καὶ Τερρακόττες»: «Σαλώμη» «Ροδόπη» «Ὕπνου διάκρυα» καὶ «Ἔρως καὶ Ψυχή». Ὁ Ξενόπουλος μ᾽ ἐνθουσιασμὸ συσταίνει στοὺς ἀναγνῶστες του τὸ νέο ἀπὸ τὴν Πόλη ποιητὴ καὶ μὲ τὴ φιλολογική του διαίσθησή του, ἂν καὶ καταλαβαίνει πὼς ἡ τεχνοτροπία καὶ ἡ ἀναζήτηση τῶν νέων λέξεων ποὺ παρουσιάζει ὁ νέος κι᾽ ἄγνωστος ποιητής, θὰ φανοῦν παράξενα καὶ θὰ κτυπήσουν ἄσχημα στ᾽ αὐτιὰ τοῦ ἀσυνήθιστου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τοῦ περιοδικοῦ του, τοῦ δημοσιεύει σὲ σειρὰ φύλλων τὰ σονέττα του καὶ τὸν ἐπιβάλλει σὰν ἕνα ἄξιο καλλιτέχνη ποὺ ἦταν προωρισμένος νὰ στολίσῃ μὲ τὸ πρωτότυπο καὶ μεταφραστικὸ ἔργο του τὸ νεοελληνικὸ Παρνασό. Ἡ ἐμφάνιση τῶν «Σκαραβαίων» στὶς στῆλες τῆς «Ἑστίας» σήκωσε μεγάλο θόρυβο καὶ ἡ Διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ κατακρινόταν ἀπὸ τοὺς πιὸ συντηριτικοὺς καὶ τοὺς προσκολλημένους στὶς παλιὲς παραδόσεις γιατὶ ἐτόλμησε νὰ δημοσιεύσῃ «τοιαῦτα ἔργα ἀκατάληπτα καὶ ἄμουσα»! Ὁ Παλαμᾶς σὲ δυό του ἄρθρα στὴν «Ἑστία» μὲ τὸν τίτλο «Ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ἀσάφεια ἐν τῇ ποιήσει» προβαίνει ὑπερασπιστὴς τοῦ Γρυπάρη καὶ ἀναλύοντας τὰ σονέττα τονίζει ὅτι «τὸ ἀκατάληπτον περιέχεται ὄχι στοὺς »στίχους τῶν ποιητῶν ἀλλ᾽ εἰς τὰς διανοίας τῶν τοιούτων

»κριτῶν εἴτε οὗτοι ἀντιπροσωπεύουν τὴν γνώμην ἑαυτῶν »καὶ μόνον εἴτε τὴν ἀντίληψιν μεγάλης μερίδος τοῦ κοινοῦ »ἀδιάφορον» καὶ ὅτι «οἱ δογματίζοντες ὅτι ἡ ποίησις πρέ»πει νὰ εὐχαριστῇ ὅλον τὸν κόσμον εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ »λέγουν ὅτι ἡ ποίησις δὲν πρέπει νὰ ἐκφράζῃ παρὰ τὰς »κοινοτάτας ἰδέας καὶ τὰ ταπεινότατα αἰσθήματα...»

Ὁ Ξενόπουλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Γρυπάρη ἐννοεῖ νὰ παρουσιάσῃ κάθε νέο ποὺ γράφει στίχους καὶ μὲ πολλὴ προθυμία δημοσιεύει σὲ μιὰ στήλη μὲ τὸν τίτλο «Ποιητικαὶ ἀπαρχαὶ» τὰ ποιήματα διαφόρων ποὺ τοῦ στέλνουν συνεργασία. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ξέχωρα ἀπὸ τὸν Πορφύρα ποὺ κάνει τὴν ἐμφάνισή του μὲ τὴν «Αὐγούλα» ἀπὸ τοὺς «Χαμένους ἀντίλαλους», κανένας ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀρχαρίους ποὺ ἔφεραν τὰ ὀνόματα Χρ. Βαρλέντης, Ἄνθιμος Λευκάτας, Ἰ. Θ. Δημητρακόπουλος, Μ. Μαμμακίδης, Στανίσλαος Μινέϊκος, Κώστας Ἀδαμόπουλος κ.α. δὲν ἐδικαίωσαν τὶς προσδοκίες του.

Τὰ μέσα τοῦ 1895 ἡ «Ἑστία» ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνῃ πὼς τὰ πόδια της κλονίζονται καὶ γιὰ τονωτικὸ τῆς κυκλοφορίας της προσφέρει στοὺς ἀναγνῶστες της ὅ,τι καὶ οἱ περισσότερες σημερινὲς ἐφημερίδες, ὑπόσχεται δηλαδὴ νὰ ἐπιστρέφῃ τὸ ἀντίτιμο τῆς συνδρομῆς σὲ βιβλία τῆς ἴδιας ἀξίας.

Ἀλλὰ καὶ τὸ τονωτικὸ αὐτὸ δὲν ὠφέλησε τίποτα καὶ στὸ φύλλο τῆς 9 Ἰουλίου 1895 δημοσιεύεται ἡ *Δήλωσις* ὅτι ἡ ἔκδοσις τῆς εἰκονογραφημένης «Ἑστίας» «διακόπτεται ἐπ᾽ ἀόριστον» διὰ λόγους ἀνώτερους τῆς θελήσεως τοῦ διευθυντῆ της.

Ἔτσι ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνων λαμπρὴ σταδιοδρομία ἡ «Ἑστία» ἔπαψε ν᾽ ἀναδίνῃ τὴ πνευματικὴ λάμψη της. Οἱ λόγοι ποὺ στὰ χέρια τοῦ Ξενόπουλου ἡ «Ἑστία» ἔζησε τόσο λίγο διάστημα, μόλις ἕξι μῆνες, πρέπει νὰ ζητηθοῦν στὰ διάφορα γεγονότα ποὺ προκαλοῦν πάντοτε μία μεταβολή, μιὰ ἀνατροπή, ἕνα θάνατο. Καὶ πρῶτα πρῶτα ὁ χρόνος. Εἶχε ζήσει φαίνεται πολύ. Κανένα ἑλληνικὸ περιοδικό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Πανδώρα» δὲν εἶχε φθάσει στὴν ἡλικία της. Ἔπειτα ἡ ἔκδοση τῆς καθημερινῆς ἐφημερίδας «Ἑστίας» ποὺ τράβηξε μαζί της πολλοὺς συνεργάτες της

παλιούς, ἡ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ἄστυ» ἀπὸ τὸν Θέμον Ἄννινο καὶ τὸν Κακλαμᾶνο, ποὺ κ' ἐκεῖ μαζεύτηκαν οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς, καὶ γενικὰ ἡ νέα τροπὴ τῆς ἐφημερίδας μ' ἐπὶ κεφαλῆς τὴν «Ἀκρόπολη» τοῦ Γαβριηλίδη ποὺ ἄρχισε σὲ πολλὰ ν' ἀντικατασταίνῃ τὸ περιοδικό. Καὶ μαζὶ μ' αὐτά, ἡ νεωτεριστικὴ τάσις ποὺ ἄρχισεν ἡ «Ἑστία» νὰ δείχνῃ, καὶ μάλιστα ἡ ἐμφάνιση τοῦ Γρυπάρη ποὺ τόσο θόρυβο—ὅπως εἴπαμε παραπάνω—σήκωσε μὲ τοὺς «Σκαραβαίους καὶ Τερρακόττες» του καὶ ἡ τακτικὴ συνεργασία τοῦ προκληκτικοῦ αἱρεσιάρχη γλωσσολόγου, τοῦ Ψυχάρη, ὅλα αὐτὰ ἐσυντόμευσαν τὴ ζωή της. Ὁ Ξενόπουλος δὲν ὑποχώρησε στὶς ἀδυναμίες τοῦ συντηρητικοῦ κοινοῦ καὶ κλείνοντας τὴν «Ἑστία» ἔχει τὴν περηφάνεια νὰ πῇ, ὅτι δὲν τὴν κατέβασεν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδό της, καὶ ἂν ἔπεσε, ἔπεσεν ἀπὸ ψηλά.

Ἡ «Ἑστία» χρησίμευσε, στὰ τελευταῖα μάλιστα χρόνια της, ὡς ὄργανο καὶ σημαιοφόρος τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς ἀναπλάσεως, καὶ στὶς σελίδες της μέσα φύτρωσεν ὁ σπόρος τῆς νέας ἐθνικῆς φιλολογίας μας. Ἡ ἐργασία της ἦταν καθαρὰ δημιουργικὴ καὶ ἡ κριτική της σεμνὴ καὶ σοβαρή, μακρυὰ ἀπὸ κάθε στεῖρα καὶ ἀρνητικὴ πολεμική. Μέσα ἀπὸ τὰ γραφεῖα της βγῆκαν οἱ πιὸ φημισμένοι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, σημερινοὶ Ἀκαδημαϊκοί, καθιερωμένα φιλολογικὰ ὀνόματα, ὅλες οἱ πιὸ σημαντικὲς ὑπογραφὲς τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν. Ἦταν τόση ἡ ἐπίδρασή της, ποὺ ἀφοῦ γέμισε μὲ τ' ὄνομά της μιὰν ὁλόκληρη γενεά, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα ὁ τίτλος της νὰ μένῃ σὲ μιὰ καθημερινὴν ἐφημερίδα, σ' ἕνα νεώτερο περιοδικό, σ' ἕνα βιβλιοπωλεῖο καὶ σ' ἕνα τυπογραφεῖο.

ΔΗΜ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ

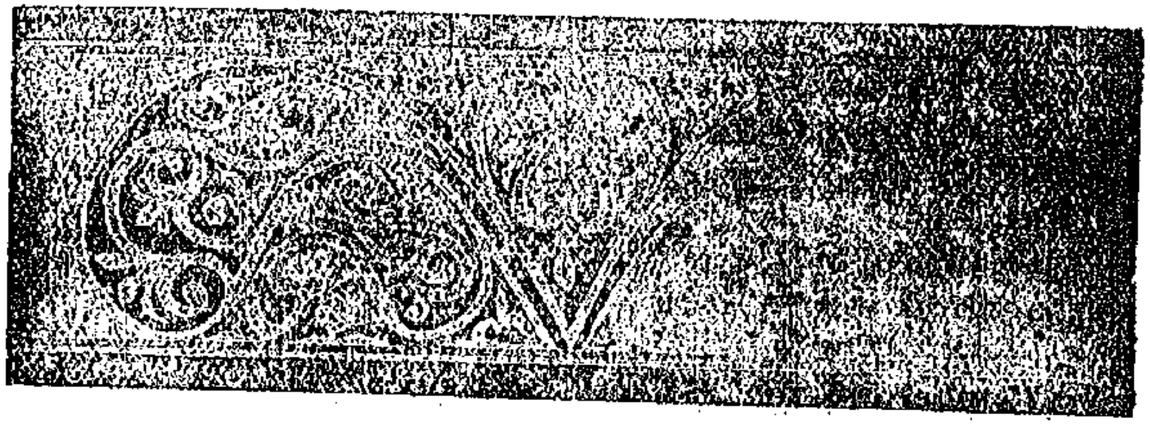

ΕΝΑ ΥΠΕΡΦΥΣΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Τὰ ὑπερφυσικὰ φαινόμενα δὲν ἔπαυσαν ν' ἀπασχολοῦν τοὺς ἀνθρώπους ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἔλεγε ὁ Κωστῆς Ψυκάκης σὲ δυὸ τρεῖς φίλους του, ποὺ εἶχαν πάει ἐπίτηδες ἐκεῖνο τὸ βράδυ σπίτι του γιατ' εἶχε «νέες ἀνακοινώσεις» νὰ τοὺς κάνῃ, καθὼς ἀπὸ ἡμέρες τοὺς εἰδοποίησε.

Πίστευαν ἢ δὲν πίστευαν στὰ λεγόμενα τοῦ Κωστῆ, εὕρισκαν ὡς τόσο εὐχαρίστηση νὰ συγκεντρώνωνται στὸ μικρὸ μοναχικό του σπίτι, ποὺ ἐρήμωσε ὁλότελα ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ πέθανε ἡ γυναῖκα του, πᾶνε τώρα τρία χρόνια, καὶ νὰ τὸν συντροφεύουν πότε-πότε ἔτσι γιὰ παρηγοριὰ στὴ μοναξιά του.

Ὁ Κωστῆς δὲν ἦταν στὴν πρώτη νεότητα, μὰ οὔτε καὶ στὴ δεύτερη. Ἀποφάσισε νὰ μὴν ξαναπαντρευτῇ, πρῶτα γιατὶ φοβόταν τὴ γελοιοποίηση, πενῆντα ὀχτὼ χρονῶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ πιὸ πολὺ γιατὶ τοῦ φαινόταν πὼς θ' ἀσεβοῦσε στὴ μνήμη τῆς γυναίκας του, ποὺ τὴν ἀγαποῦσε καὶ σὰν ἀδερφή, σὰ φίλη καὶ σὰ μητέρα του ἀκόμη, μ' ὅλο ποὺ ἦταν δώδεκα χρόνια μικρότερη του. Τὸν τραβοῦσαν ὅμως πάντα «τὰ ὑπερφυσικὰ καὶ τὰ μυστηριώδη». Γι' αὐτὸ ὅπως κάθε λυπημένος, ἀλλὰ καὶ ὄχι ἀπελπισμένος, πίστευε στὸν

πνευματισμὸ καὶ στὰ παρόμοια, ποὺ βάζουν τὸν ἀνθρώπινο νοῦ σὲ πολλὰ ἐρωτήματα χωρὶς νὰ τοῦ δίνουν καὶ μιὰν ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση, ἀλλὰ ποὺ πάλι κάτι σὰ νὰ τοῦ φανερώνουν συμπτωματικά, ποὺ τὸν κάνει νὰ παρασύρεται χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνῃ ἀπὸ «τὶς ἄγνωστες δυνάμεις» μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ διαλευκάνῃ κάποιο μυστήριό τους.

— Λοιπόν, φίλοι μου, ἄπόψε θ' ἀκούσετε κάτι ποὺ δὲν θὰ τὸ πιστέψετε — εἶπε μὲ ὕφος σοβαρὸ ὁ Κωστῆς ἀνάβοντας τὸ τσιγάρο του. — Ἀλλὰ ὅταν τὸ ἰδῆτε μὲ τὰ μάτια σας, τότε νὰ ἰδῶ τὶ θὰ μοῦ πῆτε. Ἀρχίζω τὴν ἱστορία: Δὲν εἶναι πολὺς καὶ ποὺ ἦρθε στὴν Ἀθήνα μιὰ κοπέλλα γνωστὴ τῆς μακαρίτισσας τῆς γυναίκας μου μὲ τὸν πατέρα της, τὸ μεγαλοκτηματία Βήντα, συριανῆς καταγωγῆς, ποὺ ἀπὸ χρόνια εἶχε ἐγκατασταθῆ στὴ Μπραΐλα. Ἡ γυναῖκα του εἶχε ἐκεῖ ἀπέραντα τσιφλίκια. Ὁ Βήντας ὅμως εἶναι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνες πού, ὅσο κι' ἂν μείνουν στὴν ξενιτιά, πονοῦν τὸν τόπο τους, καιρὸ σὲ καιρὸ ἀφήνουν ὅλες τους τὶς δουλειὲς καὶ σὰν ἀπὸ μία βαθύτερη ψυχικὴ ἀνάγκη σπρωγμένοι πᾶνε νὰ δοῦν τὸ μέρος ποὺ γεννήθηκαν, νὰ θυμηθοῦν τὰ παλιά τους, νὰ ζήσουν λίγο στὸ παρελθὸν κ' ὕστερα εὐχαριστημένοι νὰ ξαναγυρίσουν στὴ δουλειά τους πιὸ αἰσιόδοξοι καὶ σὰν ξαναγεννημένοι. Τὴ μόνη του κόρη, τὴ Στέλλα, ἤθελε μάλιστα νὰ τὴν παντρέψῃ μὲ Ἕλληνα ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου, ἀφοῦ θὰ πουλοῦσε τὴ χτηματική του περιουσία στὸ ἐξωτερικό, θἄρχόταν κι' αὐτὸς νὰ μείνῃ μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ μὲ τὰ παιδιά του καὶ νὰ πεθάνῃ εὐχαριστημένος στὴ γῆ ποὺ πάντα ἡ ψυχή του ἀπ' τὰ βαθύτερα της νοσταλγοῦσε. Πῆρε λοιπὸν τὴν κόρη του κ' ἦρθαν ἐδῶ γιὰ λίγο, νὰ περάσουν τὴν ἄνοιξη κάνοντας ἐκδρομὲς σὲ νησιά, σὲ βουνά, σὲ τόπους ἀρχαιολογικούς. Ἡ Στέλλα,

ὡς εἴκοσι χρόνων κοπέλλα, ψηλή, ξανθὴ μὲ μαῦρα μάτια γεμᾶτα φῶς καὶ καλωσύνη, ἦταν μαγεμένη ἀπ' αὐτό της τὸ ταξίδι, ποὺ ἀπὸ χρόνια τὸ περίμενε ἀνυπόμονα. Τὸ εἶχε γράψη τότε στὴν κακομοῖρα τὴ γυναῖκα μου, ἀλλὰ τὸ γράμμα της δὲν τὴ βρῆκε στὴ ζωή, εἶπε μισοαναστενάζοντας ὁ Κωστῆς.

— Συγνώμην — τὸν διέκοψε ὁ Λάμπης, ὁ διηγόρος — πῶς εἶχε γνωριστῆ ἡ γυναῖκα σου μ' αὐτὸ τὸ κορίτσι;

— Μὰ ἡ γυναῖκα μου ἦταν ἀπ' τὴ Μπραΐλα καὶ εἶχε ξαναπάη ἐκεῖ σ' αὐτὸ τὸ μεταξὺ ποὺ παντρευτήκαμε. Μὲ τὴν κόρη τοῦ Βήντα καὶ μὲ τὴ γυναῖκα του γνωρίστηκαν ἐκεῖ σὲ κάποιο σπίτι κ' ἔγιναν ἀπὸ τότε φιλενάδες. Ἀλληλογραφοῦσαν μάλιστα ἀργὰ καὶ ποὺ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη.

— Λοιπόν;

— Λοιπόν, πατέρας καὶ κόρη, ἀφοῦ πῆγαν ὅπου τοὺς ἔκανε ἡ ὄρεξη, σκέφθηκαν ὅτι καιρὸς ἦταν νὰ γυρίσουν στὸν τόπο τους. Σὲ μιὰ ὅμως ἐκδρομή τους τὴν προτελευταία ποὺ ἔκαναν στὴ Δῆλο, ἡ Στέλλα γνωρίστηκε μ' ἕναν καλλιτέχνη ποὺ πήγαινε στὴ Μύκονο νὰ ζωγραφίσῃ. Τὸν ἔλεγαν Ὀρέστη. Λιγόλογος, στοχαστικός, μὲ νόημα στὴν κάθε του ὁμιλία, ἔδωσε στὴν Στέλλα νὰ καταλάβῃ πὼς αὐτὸς ὁ λιοκαμένος ἄντρας τῶν εἴκοσιπέντε χρόνων, δὲν ἦταν ὅπως ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ γελοῖοι κοσμικοὶ τύποι, ποὺ μόλις τὴ γνώριζαν ἄρχιζαν ἀμέσως τὶς κολακεῖες καὶ τὰ ψευτακομπλιμέντα γιὰ τὴν ὄμορφιά της, ἐνῶ στὸ βάθος ἐρωτοτροποῦσαν τὰ ἑκατομμύριά της. Νὰ μὴν τὰ πολυλογοῦμε, αὐτὰ τὰ δυὸ παιδιὰ ἀγαπήθηκαν τρελλὰ κι' ὁ πατέρας τῆς Στέλλας, ποὺ ἐξετίμησε πολὺ τὸ νέο ζωγράφο, δέχτηκε νὰ τὸν κάνη γαμπρό του. Τὶς λίγες ἡμέρες ποὺ ἔμειναν στὴν Ἀθήνα ἦρθε κι' ὁ Ὀρέστης πού, τρελλὸς ἀπὸ ἔρωτα γιὰ τὴν ὡραία κόρη,

δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ τὴ ζωγραφίζῃ διαρκῶς, νὰ τῆς παίρνῃ σκίτσα, νὰ τὴ σχεδιάζῃ σὲ ὅλες τὶς στάσεις γιὰ νὰ τὴν ἔχῃ μπροστά του ὅταν θὰ τοῦ λείπῃ.

— Ὡραία ἱστορία ὥς ἐδῶ — ἀκούστηκε λέγοντας σιγὰ ὁ Φάνης στὸ Λάμπη — μὰ ποῦ εἶναι σὲ παρακαλῶ τὸ ὑπερφυσικὸ φαινόμενο;

— Ξέρω κ' ἐγώ; Μιὰ κοινότατη ἱστορία, πού, ἂν ἐξακολουθήσῃ πολύ, θὰ μὲ δῇς νὰ κουτουλάω.

Ὁ Κωστῆς, ποὺ δὲν ἄκουσε τί εἶπαν, ἀλλὰ κατάλαβε ἀπάνω κάτω ἀπὸ τὸ ὕφος τους, χαμογέλασε λέγοντας στὸ Λάμπη:

— Λίγη, πολὺ λίγη ὑπομονὴ καὶ κοντεύω νὰ τελειώσω. Ἔπρεπε, ἐννοεῖτε, νὰ προετοιμάσουν καὶ τὴ μητέρα τῆς Στέλλας, ποὺ δὲ θὰ ἔφερνε καμμιὰν ἀντίρρηση σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, μιὰ καὶ ὁ ἄντρας της θὰ ἤθελε αὐτὸ τὸ γάμο. Ἕνα ξαφνικὸ τηλεγράφημα γιὰ μιὰ κατεπείγουσα ὑπόθεση τοῦ Βήντα στὴ Μπραΐλα, τὸν ξεσήκωσε τρεῖς μέρες πρὶν ἀπ' ὅ τι λογάριαζε νὰ φύγῃ μὲ τὴν κόρη του, ποὺ μάλιστα ἦταν τελευταῖα ἀδιάθετη ἀπὸ κρυολόγημα κ' ἔμενε στὸ κρεβάτι. Τὸ ἐρωτευμένο ζευγάρι ἤθελε ἀπὸ μέρες νὰ φωτογραφηθοῦν μαζὶ γιὰ νὰ βλέπῃ ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὅσο νὰ ξανασυναντηθοῦν τὸ ταχύτερο, καθὼς λογάριαζαν, γιὰ τὶς ἑτοιμασίες τοῦ γάμου. Ἀλλὰ ἡ ἀδιαθεσία τῆς Στέλλας ἔγιν' αἰτία ὅλο καὶ ν' ἀναβάλλουν τὴ φωτογραφία.— Ἐσὺ θὰ μ' ἔχῃς νὰ μὲ βλέπῃς, χρυσέ μου, μέσα στὰ τόσα σχέδια σου ἐνῶ ἐγώ; τοὔλεγε ἡ κόρη μὲ γλυκὸ παράπονο. — Θὰ πάω νὰ φωτογραφηθῶ καὶ θὰ σοῦ τὴ στείλω ἀμέσως τὴν εἰκόνα μου, — τῆς ἀπαντοῦσε ἐκεῖνος μὲ τρυφερότητα. Ἡ κατάσταση τῆς κόρης χωρὶς νὰ χειροτερεύῃ δὲν καλυτέρευε. Ἔπρεπε ὅμως νὰ φύγουν χωρὶς ἄλλο, γιατὶ ἡ ὑπόθεση ποὺ καλοῦσε τὸ

Βήντα δὲν ἔπαιρνε ἀναβολή. Κ' ἦρθε ἡ ὥρα τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο νέων μέσα ἀπὸ τὰ γλυκύτερα φιλιὰ καὶ τὰ δάκρυα τῆς ἀγάπης. Ὁ Ὀρέστης στάθηκε βλέποντας μὲ λύπη τὸ τραῖνο ποὺ ἔπαιρνε μακρυὰ τὴν καλή του, ὅσο ποὺ ἔσβυσε κι' ὁ τελευταῖος του καπνὸς στὸν οὐρανὸ καὶ στὴν ἀπόσταση.

Μὰ κ' ἐκείνη, μὴ θέλοντας νὰ φύγῃ ἀπ' τὸ παράθυρο τοῦ βαγονιοῦ, ἄφηνε πίσω τὸ βλέμμα της καὶ τὴν ψυχή της στὴν ἀγαπημένη Ἀθήνα, ποὺ ἔσβυνε ὕστερ' ἀπὸ λίγο πίσω ἀπὸ τοὺς κάμπους καὶ τὰ μακρινὰ βουνά.!

Ὁ συγκινητικὸς τόνος τοῦ Κωστῆ καὶ ἡ κάποια ποιητικὴ ἔκφραση πούδινε στὰ τελευταῖα λόγια του, ἔχυσε μέσα στὴ μικρὴ κάμαρα μιὰ μυστηριακὴ ἀτμόσφαιρα κ' οἱ φίλοι του σωπαίνοντας, ἦταν προσηλωμένοι στὴν ἀφήγησή του, σὰν νὰ τοὺς εἶχε ὑπνωτίσῃ αὐτὴ ἡ τόσο ἁπλὴ ὡς τὴν ὥρα ἱστορία.

— Ἡ Στέλλα ὅταν ἔφτασε στὸ σπίτι της, ἀρρώστησε βαρειὰ — ἐξακολούθησε ὁ Κωστῆς.— Ὁ Ὀρέστης σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεσή του πῆγε νὰ φωτογραφηθῇ. Σὲ λίγες μέρες, πέρασε νὰ πάρῃ τὶς φωτογραφίες, ἀνυπόμονος γιὰ νὰ στείλῃ μία τῆς Στέλλας του.

Ἐδῶ ὁ Κωστῆς σταμάτησε καὶ μιὰ παράξενη λάμψη φώτισε τὰ μάτια του. Μὰ καὶ στῶν ἄλλων τὰ μάτια ἕνα ἐρωτηματικὸ ζωγραφίστηκε. Μιὰ σιωπὴ μετεωρίστηκε ἀνάμεσα τους. Ὁ Κωστῆς εἶπε σὲ λίγο μὲ σοβαρὴ πεποίθηση:

— Ἐδῶ τώρα εἶναι τὸ ὑπερφυσικὸ φαινόμενο, φίλοι μου, κάτι ποὺ ἀνήκει στὰ μυστήρια, στ' ἀνεξήγητα, στὰ μεταφυσικά. Στὴ φωτογραφία αὐτὴ δὲν βγῆκε ὁ Ὀρέστης μόνος του. Στὸ πλευρό του, πιασμένη ἀπὸ τὸ χέρι του στεκόταν μιὰ ὁλόασπρη γυναῖκα ντυμένη μὲ ροῦχα νυφικά, ἀχνή, ψηλή, σὰν μιὰ ἀνάερη σκιά, ἀλλὰ μὲ φανερὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Στέλλας. Ὁ νέος ταραγμένος καθὼς κι' ὁ φωτο-

γράφος δὲν ἤξεραν πῶς νὰ ἐξηγήσουν αὐτὸ τὸ μυστήριο. Ὅταν πῆγε ὅμως σπίτι του τὸ βράδυ ὁ Ὀρέστης βρῆκε τηλεγράφημα πὼς πέθανε ἡ Στέλλα. Εἶχε πεθάνη ἐκείνη τὴν ἡμέρα, κατὰ τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου της ὅπως τὴν ἐσημείωσε ὁ ἄτυχος πατέρας της! Τὴν ἡμέρα ποὺ φωτογραφιζόταν ὁ Ὀρέστης, ἴσως καὶ τὴν ἴδια ὥρα, ποιὸς ξέρει!...

—Ἄ!! ἔκαναν ὅλοι ξαφνιασμένοι.

Μὰ πρὶν κανείς τους προφτάση νὰ μιλήση, ὁ Κωστῆς ἔβγαλε ἀπ' τὴν τσέπη του τὴν παράξενη φωτογραφία καὶ τοὺς τὴν ἔδειχνε. Ἡ Στέλλα στέκονταν, σκιὰ ἐξαϋλωμένη, δίπλα στὸ δυνατό, τὸν ὁλοζώντανο μνηστῆρα της, τοῦ Χάρου νυφούλα, μὰ πιότερο τοῦ ἀγαπημένου της, ποὺ τὸν κρατοῦσε σφιχτά, σὰ νὰ μὴν ἤθελε νὰ φύγη ἀπὸ κοντά του...

ΛΘΗΝΑ Ν. ΤΑΡΣΟΥΛΗ

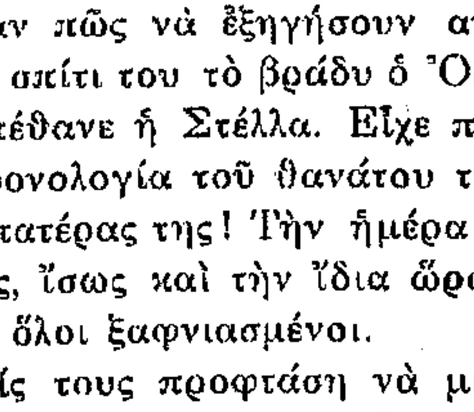

Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

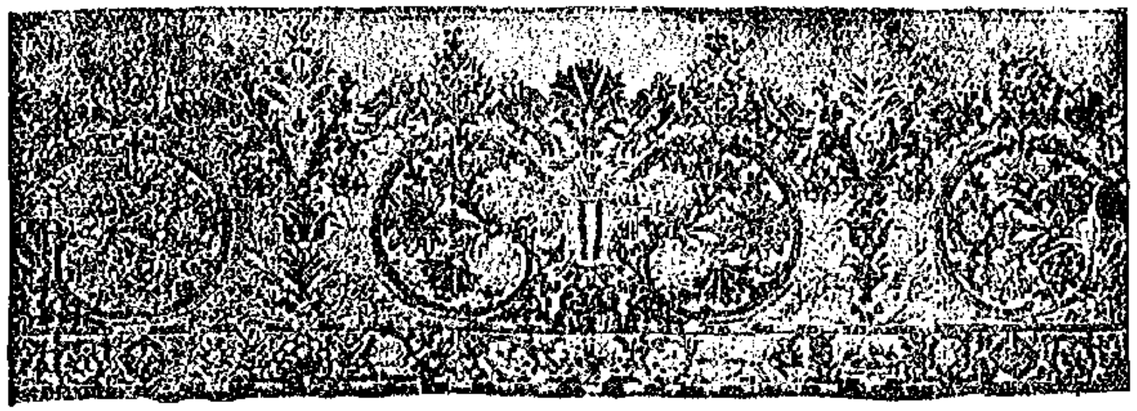

ΤΟ ΡΟΔΟ ΤΟ ΑΜΑΡΑΝΤΟ

Ἢ ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΤΗΣ ΑΧΑΡΙΣΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Α΄

πως κάθε τι, ποὺ ἔχει τὸ ἀνάλογόν του εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, π. χ. ἡ παραγωγὴ τοῦ πυρός, ἡ ἐφεύρεσις τῆς χύτρας, ἡ κατασκευὴ τῶν λιθίνων ἐργαλείων καὶ τῆς οἰκίας, αἱ παραστάσεις περὶ ἀρχῆς καὶ τέλους τῶν ὄντων, προέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πρωτογόνου κοινωνίας, ἔτσι καὶ τὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διὰ διαφόρου πλοκῆς ἀπαρτίζεται τὸ παραμῦθι, ἀνάγονται εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν πραγματικότητα, τὰς δοξασίας καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν τῆς παναρχαίας ἐποχῆς. Δι' αὐτὸ καὶ εἰς τὰ παραμύθια ἠμποροῦμεν ν' ἀνεύρωμεν τὴν ψυχὴν τῆς ἀρχεγόνου κοινωνίας.

Ὁ τύπος τοῦ δράκου ποὺ γυρίζει σπίτι του καὶ τοῦ μυρίζει «ἀνθρωπίλας» ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν κατασκευὴν τοῦ πρωτογόνου σπιτιοῦ, ποὺ δὲν ἔχει φῶς καὶ ἀέρα καὶ παράθυρα· ὅποιος γυρίζει σπίτι του, κάνει καλὰ νὰ ὀσφραίνεται, μήπως εἰς τὴν ἀπουσίαν του χώθηκε κανεὶς εἰς τὸ ἐγκαταλειμμένον καὶ σκοτεινὸν σπίτι ἢ καλύτερα στὴ σπηλιά. Ἡ ἔκθεσις τῶν παιδιῶν εἰς τὸ δάσος, ἡ ἐγκάθειρξις τῆς παρθένου εἰς ἕνα ἀπομονωμένον πύργον, ὁ σκοτωμὸς τῆς μητρυιᾶς, ποὺ δένεται στὴν οὐρὰ τοῦ ἄλόγου καὶ σέρ-

νεται, ἀνόσιοι γάμοι, ἁρπαγαί, ἀνθρωποθυσίαι, καννιβαλισμοί, ὅλαι αὐταὶ αἱ φρικταὶ πράξεις καὶ τιμωρίαι δὲν εἶναι ἐπινοήσεις τῆς φαντασίας, ἀλλὰ συνήθειαι ἑνὸς σκοτεινοῦ παρελθόντος. Ἀπὸ τοὺς μακρινοὺς ἐκείνους χρόνους ἐξηγεῖται καὶ ὅτι οἱ ἥρωες τοῦ παραμυθιοῦ εἶναι συνήθως κυνηγοὶ καὶ τσοπάνοι.

Χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς πρωτογόνου καταστάσεως, ποὺ παίζουν ἐδῶ ἕνα ρόλον, εἶναι καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ παρὰ φύσιν (ἄνθρωπος μὲ ἕνα μάτι, ἕνα χέρι, ἕνα πόδι, σκύλος μὲ τρία πόδια κτλ.), ἡ μεγάλη ἀξία ποὺ ἀποδίδεται εἰς τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, εἰς τὸν πολὺν ὕπνον καὶ ὅλα τὰ ὑλικὰ πράγματα, τὸ θάμβωμα ἐμπρὸς εἰς ὅ,τι κατ' ἐπιφάνειαν λάμπει, ὁ θαυμασμὸς τῆς φυσικῆς μόνον δυνάμεως εἰς τὸν ἥρωα, ὡς καὶ τῆς πρωτογόνου πανουργίας, ἀπάτης καὶ δόλου.

Καὶ ὅτι τὸ ὡραῖον εἰς τὰ παραμύθια μας ταυτίζεται μὲ τὸ ἀγαθόν, τὸ ἄσχημον μὲ τὸ κακόν, φανταστικὸν δὲ καὶ πραγματικὸν ἀναμειγνύονται καὶ συγχέονται, εἶναι καὶ ταῦτα χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν διανόησιν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, καθὼς καὶ τοῦ παιδιοῦ. Φαντασία, ποὺ δὲν ξέρει φραγμόν, κάμνει συνδυασμοὺς μὲ θαυμαστὴν ἱκανότητα παρατηρήσεως. Ἐπικρατοῦν οἱ πρωτόγονοι συνειρμοὶ καὶ ὁ ψυχικὸς μηχανισμός· αἱ παραστάσεις δηλαδὴ συνδέονται καθ' ὁμοιότητα καὶ ἀντίθεσιν, κατὰ τὴν χρονικὴν καὶ τοπικήν των συνάφειαν, πᾶν δὲ τὸ γινόμενον ἑρμηνεύεται κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτίας. Ἐπικρατοῦν προσέτι αἱ μυστικαὶ συμπάθειαι ἤτοι αἱ ἐξ ἀποστάσεως ἐνέργειαι, αἱ μυστικαὶ δὲ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ἐνεργοί.

Δι' αὐτὸ διαφορὰ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου, ἀνθρώπου καὶ φυτοῦ δὲν ὑπάρχει· δι' αὐτὸ τὰ ζῶα, τὰ δένδρα, αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα, ὅπως τὸ γουδὶ στὸ δρακοντόσπιτο, τὰ τεμάχια τῶν ἀνθρωπίνων σαρκῶν στὸ σπίτι τοῦ ἀνθρωποφάγου, ὁμιλοῦν· δι' αὐτὸ ἡ δύναμις τοῦ δράκου ἢ τοῦ παλληκαριοῦ εὑρίσκεται στὶς τρεῖς χρυσὲς τρίχες τῆς κεφαλῆς του ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα του, στὴν καρδιὰ ἑνὸς περιστεριοῦ, καὶ κάτι ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου

ἐνυπάρχει εἰς τὸ σίαλον ἢ εἰς τὸ ὄνομά του· δι' αὐτὸ ἡ ζωοποίησις τῆς φύσεως δὲν ἔχει ὅρια, δι' αὐτὸ ἡ ἀπόδειξις ὅτι ὁ ἥρως ζῇ, ἐνσωματώνεται εἰς τὸ ἀστραφτερὸ μαχαῖρι, ποὺ ὁ ἴδιος ἐκάρφωσε εἰς τὸ δένδρον καὶ εὑρίσκεται εἰς σχέσιν συμπαθείας μὲ αὐτόν, δι' αὐτὸ καὶ ἡ μεταμόρφωσις εἰς ζῶον ἢ πρᾶγμα καὶ ἡ μαγεία καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν μαγείαν. Ὅθεν εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἐπικρατεῖ καθόλου ἀκόμη ἡ πρωτόγονος θρησκεία. Ἔπειτα καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἐπιληψία καὶ τὰ ὄνειρα καὶ ἄλλαι τῆς ψυχῆς συγγενεῖς καταστάσεις ἀπετέλεσαν περιστατικά, τὰ ὁποῖα παρεῖχον ἔδαφος διὰ τὸν σχηματισμὸν καὶ ἄλλων στοιχείων διηγήσεως, ὅπως τὸ μαρμάρωμα ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἡ ἀπαγωγὴ ἀνθρώπων ἀπὸ τὰ κακὰ πνεύματα κτλ.

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα, παλαιὰ καὶ ὅμως αἰωνίως νέα, αἰωνίως οὕτως ἢ ὁμοίως ἀναγεννώμενα προϊόντα τοῦ πρωτογόνου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι, ἀντλοῦν τὸ παραμῦθι καὶ ἡ παράδοσις, καθένα κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον.

Ἂν ἐξαιρέσωμεν ὅμως ἁπλᾶ τινα καὶ ὑποτυπώδη παραμύθια, τὰ ὁποῖα δυνατὸν νὰ προέκυψαν κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὰς ἰδίας ἀνθρωπίνας ἀφορμήσεις ὁμοίως καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων εἰς ὅλους τοὺς λαούς, τὸ κυρίως παραμῦθι εἶναί τι συνθετώτερον, εἶναι σύμπλεγμα στοιχείων ἢ ἑνώσεων στοιχείων, συγκροτούντων μίαν ἐνιαίαν διήγησιν, ποὺ μαρτυρεῖ κάποιαν τέχνην. Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ διηγεῖσθαι, προπάντων ἡ τέχνη νὰ πλάττουν μίαν διήγησιν καὶ νὰ τὴν συναρμολογοῦν εἰς ἓν ὅλον, δὲν ἔπεσε βέβαια ὡς φυσικὸν δῶρον ἀπὸ τὸν οὐρανόν. Τὸ παραμῦθι, ὡς κάτι περίπλοκον καὶ τεχνικόν, πρέπει νὰ ἐξεπήγασεν ἀπὸ τὴν κεφαλὴν ἑνὸς ἀτόμου εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ καθ' ὡρισμένον χρόνον· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τὸ παραμῦθι, τὸ μέγα πλῆθος τῶν παραμυθιῶν, οὔτε ἕνα μόνον τόπον γενέσεως, οὔτε ἕνα μόνον χρόνον συνθέσεως ἔχει. Κανεὶς πλέον δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν προέλευσιν ὅλων ἓν γένει τῶν παραμυθιῶν ἀπὸ ἰνδο-βουδιστικὴν πηγήν, ὅπου δῆθεν ταῦτα ἐπενοήθησαν πρὸς σκοποὺς ἠθικῆς δια-

παιδαγωγήσεως, ἀφότου παραμύθια ἀνεγνωρίσθησαν εἰς αἰγυπτιακὰ καὶ ἑλληνικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ παλαιότερα ἢ ὁ ὅλος βουδισμός, ὡς πχ. εἰς αἰγυπτιακὸν πάπυρον τοῦ ἔτους 1250 π.Χ., εἰς τὴν Ὀδύσσειαν, τὸν Ἡρόδοτον κλπ.

Καὶ εἶχε μὲν ἤδη πρότερον κλονισθῆ ἡ ἰνδικὴ θεωρία διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Ἄγγλων ἀνθρωπολόγων Andrew Lang, Tylor κλπ., οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἰνδικὴν ἀντέτασσον τὴν αὐθιγενῆ παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς γένεσιν τῶν παραμυθιῶν ἐκ τῶν ὁμοίων δεδομένων τοῦ ἀρχεγόνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς μαγείας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰνδικῆς θεωρίας τοῦ Benfey ἐδιδάχθημεν νὰ ἐρευνῶμεν τὴν σχέσιν τοῦ παραμυθιοῦ πρὸς τὴν λογοτεχνίαν καὶ νὰ ὑπολογίζωμεν καὶ εἰς τὴν μετάδοσιν παραμυθιοῦ ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν θὰ θεωρῶμεν πλέον τὰς Ἰνδίας καὶ τὸν βουδισμὸν ὡς τὴν μόνην πηγήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπήγασαν παραμύθια.

Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων στηρίζεται ἡ λεγομένη ἱστορικογεωγραφικὴ μέθοδος, ἡ ὁποία ζητεῖ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἑκάστου παραμυθιοῦ εἰς τὰ συγκροτοῦντα αὐτὸ ἐπεισόδια καὶ στοιχεῖα καὶ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως αὐτῶν νὰ καθορίσῃ τὸν τόπον καὶ χρόνον τῆς γενέσεως καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ παραμυθιοῦ. Ὅθεν οἱ Φιλλανδοὶ παραμυθιολόγοι (Krohn, Aarne), οἱ ὁποῖοι ἐμόρφωσαν καὶ ἐφήρμοσαν τὴν μέθοδον αὐτὴν εἰς τὰς ἐργασίας των, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν μέχρις ἑνὸς σημείου ὡς συνεχισταὶ τῆς θεωρίας τοῦ Benfey τροποποιημένης.

Κ'

Ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι τὸ παραμῦθι τῆς ἀπίστου συζύγου, τοῦ ὁποίου δύο παραλλαγάς, μίαν ἐκ Πάρου καὶ ἑτέραν ἐκ Μεσορρώπης τοῦ Παγγαίου εὗρον εἰς τὴν ἀνέκδοτον συλλογὴν τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, ἡ ὁποία τώρα ἀπόκειται εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον. Ἡ πρώτη κατεγράφη τὸ 1873 ὑπὸ Ζαννῆ Α. Κρίσπη, ἡ δὲ

ἑτέρα γραφεῖσα ὑπὸ Ἀθ. Παπακωνσταντίνου ἐστάλη τὸ 1901 εἰς τὸν Πολίτην διὰ τοῦ τότε προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Καβάλλᾳ Γ. Σάρρου. Δυστυχῶς καὶ αἱ δύο παραλλαγαὶ εἶναι γραμμέναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν καθαρεύουσαν, ἀλλ' ἐπροτίμησα νὰ παραθέσω τὴν πρώτην, ἐπειδὴ ἔχει κάποιαν ἀφηγηματικὴν χάριν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦ Ἡμερολογίου ἁπλοποίησα κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν γλῶσσαν τοῦ κειμένου.

Τὸ ρόδο τὸ ἀμάραντο.

Μιὰ φορὰ ἦταν ἕνας γεροκαπετάνιος πλούσιος κ' εἶχε ἕνα μοναχόπαιδο καὶ τόσο τὸ ἀγαποῦσε, ποὺ ποτὲ δὲν τοῦ χαλοῦσε χατίρι. Ὅταν μεγάλωσε ὁ γυιός του καὶ πῆρε στὰ χέρια του τὴν κυβέρνηση τοῦ καραβιοῦ, τοῦ παράγγειλεν ὁ πατέρας του πώς, ὅποια θές, μπορεῖς νὰ πάρῃς μὲ τὴν εὐκή μου ἡ πλούσια εἶναι ἡ φτωχιά, φτάνει νὰ σ' ἀρέσῃ· τὸ ἐπάγγελμά σου καὶ ἡ περιουσία σου θὰ σώσουνε νὰ ζήσῃς κ' ἐκείνη καὶ τὰ παιδιά.

Μιὰ φορὰ ποὺ ταξίδεψε ὁ γυιός του στὴ Σμύρνη καὶ εἶχε κρασιὰ νὰ πουλήσῃ ἐκεῖ, εἶδεν ἕναν ψαρᾶ ποὺ ψάρευε στὴν ἀκρογιαλιὰ κ' εἶχε ἕνα καλάθι γεμᾶτο ψάρια.

— Καλὲ γέροντα, τοῦ λέει, δῶσε μας αὐτὰ τὰ ψάρια καὶ σὲ πληρώνομε, καὶ ἔβγαλε καὶ τοῦ τὰ πλήρωσε βαριά-βαριά.

Ὁ γέροντας, νὰ δῇ τὴ γαλαντομιὰ τοῦ νέου, τὸν ἐπροσκάλεσε στὸ σπίτι του καὶ τὸν ἐφίλεψε μὲ ὅ,τι μποροῦσε.

Στὸ σπιτάκι τοῦ ψαρᾶ ἦτανε μιὰ κόρη πολὺ ἔμορφη. Ὁ καπετάνιος τὴν ἐρωτεύτηκε κ' ἐπρότεινε τοῦ ψαρᾶ τοῦ πατέρα της νὰ τοῦ τὴν δώσῃ γυναῖκα. Γιὰ τὸν γέρο ψαρᾶ καλύτερη πρόταση δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ. Μὲ ὅλη του τὴν καρδιὰ εὐλόγησε τὴν κόρη του μὲ τὸν καπετάνιο κι αὐτός, ἀφοῦ ξεπούλησε τὸ πρᾶμα του, ἐμέτρησε πολλὲς χιλιάδες γρόσια τοῦ φτωχοῦ τοῦ πεθεροῦ του, γιὰ νὰ ζῇ στὸ ἑξῆς ἀνέγνοιαστος, κ' ἐμπαρκάρισε τὴ γυναῖκα του στὸ καράβι καὶ τὴν ἐπῆγε τοῦ πατέρα του στὸ Μπεροῦτι.

Ὁ πεθερός της δέχτηκε τὴ νύφη του μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καί, ὅσες φορὲς κατόπι ἔλειπε ὁ ἄντρας της σὲ ταξίδια, ὁ πεθερός της φρόντιζε νὰ μὴν τῆς λείπῃ τίποτε. Καὶ τὸ ἀντρόγυνο ἦταν τόσο

ἀγαπημένο, ποὺ συμφώνησαν, ὅποιος πρωτοπεθάνῃ, νὰ πηγαίνῃ ὁ ἄλλος καὶ νὰ κλαίῃ ἀπάνω στὸν τάφο τρεῖς ἡμέρες.

Ἡ ὀργὴ τἄφερε καὶ πέθανεν ὁ γέρο καπετάνιος κ' ὕστερα ἀπὸ λίγον καιρὸ ἀρρώστησε κ' ἡ νύφη του καὶ πέθανε. Ὁ ἄντρας της βρισκόταν πάλι σὲ ταξίδι. Σὰν γύρισε, πῆγε κ' ἔκλαιγε ἀπάνω στὸν τάφο τῆς γυναίκας του μέρα καὶ νύχτα νηστικός, ὅπως εἶχαν συμφωνία. Σὰν ξημέρωσε ἡ τρίτη μέρα, τόση ἀπελπισία τὸν ἔπιασε, ποὺ ἀποφάσισε νὰ μὴν πάῃ πιὰ σπίτι του, ἀλλὰ νὰ μείνῃ ἐκεῖ, νὰ πεθάνῃ κ' ἐκεῖνος στὸ ἴδιο μέρος.

Ἡ Μοῖρα του ὅμως τὸν ἐλυπήθηκε.

Τὸ νεκροταφεῖο τοῦ μέρους ἐκείνου ἦτανε μέσα σ' ἕνα βαθὺ φαράγγι. Σκίστηκε λοιπὸν κάτω κάτω τὸ βουνὸ καὶ βγῆκε ἀπομέσα ἕνα μεγάλο φίδι καὶ βαστοῦσε στὸ στόμα του ἕνα κόκκινο τριαντάφυλλο. Ὁ ἄνθρωπος, νὰ δῇ ἕνα κοτζάμου φίδι, τρόμαξε, ἀλλὰ τὸ φίδι τοῦ λέει μὲ ἀνθρωπινὰ λόγια, μὲ μιὰ φωνὴ σὰ σφυριγματιές:

— Μὴ φοβᾶσαι! Ἐγὼ εἶμαι ἡ Μοῖρα σου καὶ τὸ λουλοῦδι, ποὺ κρατῶ, εἶναι *τὸ ῥόδο τὸ ἀμάραντο*. Αὐτό, καὶ βαρειὰ ἄρρωστος νὰ εἶναι κανείς, μόλις τὸ μυρίσῃ, γίνεται φτερό· ἀκόμα καὶ νεκροῦ ζωὴ χαρίζει!

Τὸ φίδι ἀφῆκε χάμω τὸ λουλοῦδι καὶ χώθηκε στὴ σκισμάδα τοῦ βουνοῦ καὶ χάθηκε· καὶ τὸ βουνὸ ἔκλεισε πάλι.

Ὁ ἄνθρωπος ἄνοιξε τότε τὸ μνῆμα, ποὺ εἶχανε βαλμένη τὴ γυναῖκα του. Ἡ γυναῖκα ἦτανε καταχαλασμένη ἕνα μῆνα νεκρή· μά, μόλις τῆς ἄγγιξε τὸ ῥόδο, κ' εὐθὺς πῆρε βαθιὰ τὴν ἀναπνοή της κι ἀναστήθηκε. Τὴν πῆρε ἐκεῖνος πάλι σπίτι του μὲ τὶς χαρὲς κ' ἐφύλαγε καὶ τὸ ῥόδο πάντα ἀπάνω του σὰν τὸ καλύτερο φυλαχτό.

Μετὰ καιρὸν ὁ καπετάνιος φόρτωσε πάλι τὸ καράβι κ' ἔφυγε ταξίδι. Ἕνας ἀξιωματικὸς εἶδε τὴ γυναῖκα του καὶ τὴν ὡρέχτηκε. Πῆγε σπίτι της καὶ τῆς ἔδειξε γράμματα πλαστὰ ἀπὸ τὸν ἄντρα της κ' ἐγράφανε μέσα νὰ τὸν ὑποδεχτῇ τὸν ἀξιωματικὸ στὸ σπίτι καὶ νὰ τὸν περιποιηθῇ σὰ νἄταν κι αὐτὸς ὁ ἴδιος, γιατὶ αὐτὸς τὸν γλύτωσε τάχα ἀπὸ ἕναν ναυτικοκαβγὰ μὲ τοὺς ταβερνιάρηδες, ποὺ πιάστηκε, κι ἂν δὲν ἦταν αὐτὸς νὰ τοὺς πάρῃ στὴ φυλακή, θὰ τὸν εἶχανε μαχαιρωμένο... καὶ πλαστογραφημένη ἡ ὑπογραφή του ἀποκάτω.

Ἡ γυναῖκα, σὰν εἶδε τὰ γράμματα, δέχτηκε τὸν ἀξιωματικὸ μὲ

τὸν καλύτερο τρόπο καὶ τὸν εἶχε μουσαφίρη. Ἔτρωγαν, ἔπιναν μαζί, μόνο ἕνα κρεββάτι τοὺς ἐχώριζε. Αὐτὸ ὅμως δὲ μποροῦσε νὰ βαστάξῃ πολὺ καὶ σὲ λίγο οὔτε τὸ κρεββάτι πιὰ δὲν τοὺς ἐχώριζε. Καὶ τόση ἀγάπη ἔνοιωσε ἡ γυναῖκα γιὰ τὸν ἀξιωματικό, γιατὶ ἦτανε καὶ πολὺ νόστιμος, ποὺ δὲν τὴν ἔνοιαζε πιὰ καθόλου γιὰ τὸν ἄντρα της. Σὰν εἶδεν ὅμως, πὼς ὁ καιρὸς πλησίαζε νὰ γυρίσῃ ὁ καπετάνιος, φοβήθηκε ἡ γυναῖκα πὼς θὰ τὰ μάθῃ ὁ ἄντρας της, γιατὶ ὅλος ὁ κόσμος ἤξερε τὶς πολλὲς σκέσεις της, φανερὰ πράματα, μὲ τὸν ἀξιωματικό, στὸ σιργιάνι μαζί, στὶς συναναστροφὲς μαζί, ὅλα μαζί· ἔπειτα δὲν τῆς ἔκανε καρδιὰ κιόλα νὰ χωριστῇ ἀπ' τὸν ἀξιωματικὸ κ' ἔτσι συμφώνησαν — αὐτὸ ποὺ ἤθελε κι ὁ ἀξιωματικὸς — καὶ τὴν ἔκλεψε στὸ δικό του σπίτι...

Ὅταν ἦρθε ὁ καπετάνιος καὶ εἶδε κατάκλειστο τὸ σπίτι του, ν' ἀκούσῃ καὶ πὼς ἡ γυναῖκα του, ποὺ τόσο τὴν ἐλάτρευε, τὸν παράτησε, τοῦ ἦρθε νὰ τρελλαθῇ ἀπ' τὸ κακό του· ὕστερα ἄρησε τὸ καράβι του στὸ λιμάνι καὶ ἄρχισε νὰ ταξιδεύῃ στὴ στεριά.

[Ταξιδεύοντας σὲ ξένα βασίλεια γιατρεύει μὲ τὸ ἀμάραντο ῥόδο δυὸ ἄρρωστα βασιλόπουλα καὶ παίρνει πλούσια δῶρα].

Γυρίζοντας ἀπὸ τὰ ταξίδια του πέρασε κι ἀπὸ τὴν Πόλη. Τῆς Πόλης τὸ βασιλόπουλο ἦτανε ἄρρωστο βαριὰ καὶ κανένας γιατρὸς ὡς τότε δὲ μπόρεσε νὰ τὸ γιατρέψῃ. Πάει τώρα αὐτὸς καὶ ζητᾶ νὰ τὸν κλείσουνε μονάχο μὲ τὸ βασιλόπουλο στὴν κάμαρα. Τὸ βασιλόπουλο εἶχε κάψα καὶ βύθιση, ἀνένοιωστο· ἀλλὰ μόλις τοῦ ἔδωκε νὰ μυρίσῃ τὸ ῥόδο τὸ ἀμάραντο κ' εὐθὺς γίνηκε καλά. Καὶ εἶχε δίκαιο τὸ φίδι νὰ πῇ τὸ ῥόδο ἀμάραντο, γιατί, ἂν καὶ τὸ εἶχε πάντα στὸ στῆθος του, τὸ ῥόδο δὲν ἐξεραινότανε χρόνια τώρα, ἀλλὰ ἔβγαζε μιὰν εὐωδία κ' εἶχε μιὰ δροσιὰ σὰν νὰ ἦταν ἡ ὥρα ποὺ τὄκοψες ἀπ' τὸ δεντρί.

Πάλι μὲ χαρὲς καὶ μὲ δάκρυα ἔπεσαν ὅλοι ἀπάνω στὸν ξένο νὰ μένῃ ἐκεῖ καὶ τί χάρη καὶ τί δῶρα θέλει νὰ τοῦ κάμουνε. Ἐκεῖνος τοὺς λέει:

— Ἄλλο δὲν θέλω παρὰ νὰ μὲ κάμετε δεκανέα.

— Ἀφοῦ ἐπιθυμᾷς στρατιωτικός, τοῦ λένε, σὲ κάνομε ἀρχιστράτηγο.

— Πρὸς τὸ παρόν, λέει αὐτός, θέλω δεκανέας καί, ἀφοῦ ἀγαπᾶτε, δῶστε μου ἕτοιμο καὶ τὸ διάταγμα, ὅταν θέλω νὰ γίνωμαι στρατηγός.

Ἀμέσως ὁ βασιλιᾶς ὑπόγραψε τὸ χαρτὶ καὶ τοῦ τὸ ἔδωκε μὲ ὅλη του τὴν εὐχαρίστηση, γιατὶ γλύτωσε τὸ διάδοχό του ἀπὸ θάνατο.

Ἔτσι ὁ καπετάνιος ἔγινε δεκανέας κ' ἐγύρισε ἀγνώριστος στὸν τόπο του, στὸ Μπεροῦτι, κ' ἐπῆγε στὴν ἴδια ὑπηρεσία, ποὺ ἦταν κι ὁ ἀξιωματικός, ποὺ τοῦ ἔκλεψε τὴ γυναῖκα του. Δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς κι ὁ ἀξιωματικὸς τὸν κατάλαβε καὶ προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο νὰ τοῦ βρῇ φταίξιμο καὶ νὰ τὸν θανατώσῃ. Καὶ σ' ὅλα αὐτὰ σύμφωνη κ' ἡ γυναῖκα του. Ἔκανε λοιπὸν δεῖπνο κ' ἐκάλεσε ὅλους τοὺς ὑποταχτικούς του ἀπὸ δεκανέα κι ἀπάνω, ὥστε καὶ τὸν καπετάνιο.

Ὅταν ἀποδειπνήσανε, λέει ὁ ἀξιωματικὸς σ' ἕνα μικρὸν ὑπηρέτη νὰ βάλῃ στὴν τσέπη τοῦ δεκανέα ἕνα ἀσημένιο χουλιάρι κ' ὕστερα, ὅταν καλονυχτίσανε κ' ἐφεύγαν οἱ καλεσμένοι, καμώνεται πὼς τάχα χάθηκε ἕνα ἀσημένιο πρᾶμα ἀπὸ τὸ τραπέζι. Τότε γυρίζουν ἀπ' τὸ δρόμο ὅλους τοὺς καλεσμένους καὶ τοὺς ψάχνουν ἕναν ἕναν ποιὸς τὸ ἔκλεψε. Ἔψαξαν καὶ τὸν δεκανέα καὶ τὸ βρῆκαν ἀπάνω του. Ἐκεῖνος ὡρκιζότανε πὼς δὲν τὸ ἔκλεψε, πὼς δὲν καταδεχότανε νὰ τὸ κλέψῃ. «Τίποτα! λέει ὁ ἀξιωματικός, αὔριο στὴν πλατεῖα θὰ μουσκεταριστῇς». Καὶ μπροστὰ ἡ βρώμα ἡ γυναῖκα του νὰ τ' ἀκούῃ καὶ νὰ μὴ λέῃ τίποτα. Τὸν πήρανε λοιπὸν ἀπὸ τὸ δεῖπνο καὶ τὴ διασκέδαση καὶ τὸν ἐχώσανε στὸ μεντρεσέ, γιὰ νὰ τὸν τουφεκήσουνε τὴν ἄλλη μέρα.

Ὅσοι ἦταν φρουρὰ στὴ φυλακή, ὅλοι τὸν ἐλυπούντανε τὸν καημένο τὸ δεκανέα. Αὐτὸς τότε τί κάνει; φωνάζει μυστικὰ ἕνα μπιστικὸ στρατιώτη, ποὺ εἶχε στὴ δεκαρχία του καὶ τοῦ δίνει τὸ ρόδο τὸ ἀμάραντο καὶ τοῦ λέει:

— Αὔριο ποὺ θά με θανατώσουνε, νὰ ρθῇς στὸ μέρος ποὺ θά με σκεπάσουνε, τάχα γιὰ νά με κλάψῃς, καὶ νὰ μοῦ βάλῃς στὴ μύτη αὐτὸ ἐδῶ τὸ λουλοῦδι καὶ θ' ἀναστηθῶ.

Ὅπως τοῦ εἶπε, ἔτσι κ' ἔγινε. Τὴν ἄλλη μέρα, κυριακάτικα, ταμπούρλα, σάλπιγγες, μαζεύτηκε κόσμος στὴν πλατεῖα. Ὕστερα βάλανε τὸ δεκανέα στὴ μέση, τοῦ ξηλώσανε τὰ κουμπιὰ καὶ τὴν κορώνα ἀπ' τὸ κασκέτο καὶ τὸν τουφεκήσανε. Ὕστερα τὸν θάψανε κ' ἔφυγεν ὁ κόσμος.

Ὁ στρατιώτης, ὅπως ἦταν ὡδηγημένος, πάει τὴ νύχτα στὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸν ξεθάφτει καὶ τοῦ βάζει στὴ μύτη τὸ ρόδο τὸ ἀμάραντο. Εὐθὺς ὁ σκοτωμένος σηκώνεται, παίρνει πίσω τὸ λουλοῦδι του ἀπὸ τὸ στρατιώτη καὶ φεύγει σὲ ἄλλη πολιτεία. Ἐκεῖ ἀγοράζει στολὴ στρατηγοῦ μὲ γαλόνια, γίνεται ἀγνώριστος καὶ βάζει σ' ἐνέργεια τὸ χαρτί, ποὺ τὸν ὠνόμαζε στρατάρχη καὶ γενικὸ Ἐπιθεωρητὴ τοῦ στρατοῦ καὶ τοποτηρητὴ τοῦ Μπερουτιοῦ. Γυρίζει λοιπὸν στὸ Μπεροῦτι μ' ἐκείνη τὴ μεγάλη στολὴ καὶ δείχνει καὶ τὰ χαρτιά του. Ποῦ νὰ πάῃ ὁ νοῦς τους πὼς εἶναι ὁ δεκανέας ποὺ εἶχε μουσκεταριστῆ δῶ καὶ λίγες μέρες στὴν πλατεῖα! Τὸν ἐπήγανε λοιπὸν μὲ μουσικὲς καὶ παράταξη ὡς τὸ παλάτι κι ὅλοι οἱ προύχοντες κ' οἱ στρατιωτικοὶ πηγαίνανε καὶ τὸν ἐχαιρετούσανε. Τότε διάταξε κι αὐτὸς πὼς θέλει τὴν ἄλλη μέρα νὰ γίνῃ ἐπιθεώρηση γενικὴ τοῦ στρατοῦ, γιὰ νὰ ἰδῇ ποιοὶ ἀξιωματικοὶ δὲν ἔχουν ἄδεια γάμου.

Τὴν ἄλλη μέρα παραταχτήκανε τὰ στρατέματα καὶ κατόπιν ἄρχισαν ἕνας ἕνας οἱ ἀξιωματικοὶ νὰ περνοῦνε ἐμπρός του καὶ νὰ τοῦ δείχνουνε τὶς ἄδειες ποὺ εἶχαν. Ὁ ἀξιωματικὸς ποὺ τοῦ εἶχε κλέψει τὴ γυναῖκα, δὲν κουνιῶταν ἀπὸ τὴ θέση του. Ὁ στρατηγὸς τὸν φωνάζει καὶ τοῦ λέει:

— Ξέρω πὼς εἶσαι παντρεμένος. Ποῦ εἶναι ἡ δική σου ἡ ἄδεια;

Ἐκεῖνος ἐξακολούθησε νὰ σιωπᾷ κι οἱ ἄλλοι, ποὺ τὸν ἔβλεπαν, γελοῦσαν, γιατὶ ἤξεραν πὼς εἶχε κλέψει ξένη γυναῖκα.

— Γδύσου! τοῦ λέει τότε ὁ στρατηγός.

— Γδύσου! λέει καὶ τοῦ στρατιώτη κεινοῦ ποὺ τὸν εἶχεν ἀναστήσει μὲ τὸ ρόδο τὸ ἀμάραντο καὶ ποὺ φοροῦσε κάτι παλιόρουχα.

Γδύνεται ὁ στρατιώτης καὶ βάνει τὴ στολὴ τοῦ ἀξιωματικοῦ, ντύνεται κι ὁ ἀξιωματικὸς τὰ ροῦχα τοῦ στρατιώτη. Ὕστερα διατάζει νὰ φέρουν στὸ μέρος ἐκεῖνο τὴ γυναῖκα του κ' ἐκεῖ μπροστὰ στὸν κόσμο φανερώνεται ποιὸς εἶναι. Ὅλοι θάμαξαν κι ἀπορούσανε πῶς νὰ εἶναι ζωντανός· μὰ τὰ χαρτιά του ὅλα ἦταν ἐν τάξει ἀπὸ τὴν Πόλη κ' ἐχάρηκαν· ἀπ' ἐναντίας ὁ ἀξιωματικὸς καταντροπιασμένος.

Τότε διάταξε ν' ἁλογοσύρουνε τὴ γυναῖκα του. Πήρανε τέσσερα ἄλογα κ' ἐδέσανε τὴ γυναῖκα χέρια πόδια ἀπὸ τὴν οὐρὰ τοῦ κάθε ἁλόγου· ἔπειτα κεντήσανε τὰ ἄλογα καὶ τὴν ἐτερτατιάσανε, ὅπως τῆς ἄξιζε. Ψέματα κι ἀλήθεια, ἐτσᾶν' τὰ παραμύθια.

Ἡ ἐκ Μεσορρώπης τοῦ Παγγαίου παραλλαγὴ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «***Ἀπιστία συζύγου***». Ἐδῶ ἡ κόρη ἑνὸς ἐμπόρου ἐρωτεύεται ἕνα νέο καὶ πέφτει ἄρρωστη ἀπὸ τὸ πάθος. Ὁ νέος δέχεται νὰ τὴν παντρευτῇ μὲ τὴ συμφωνία «*ὅποιος ἀπὸ τοὺς δυό μας θὰ ἀποθάνῃ πρωτύτερα, θὰ εἶναι καὶ ὁ ἄλλος πεθαμένος· διότι εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο δὲν τοὺς ἔθαφταν στὰ μνήματα, ἀλλὰ εἶχαν μέσα στὴ γῆ ἕνα μαγαρᾶν* (=σπήλαιον), *ἄνοιγαν τὴν πόρτα καὶ ἐκεῖ τοὺς ἄφηναν*». Λίγο μετὰ τὸ γάμο τους πέθανεν ἡ γυναῖκα κι ὁ ἄντρας της «*πῆρε ἕνα Εὐαγγέλιο, ἕνα ψωμὶ καὶ τὸ συμφωνητικό*» καὶ κλείσθηκε στὸν τάφο, ὁ ὁποῖος «*εἶχε στὴν πόρτα ἄνθρωπον ἐπὶ ταὐτοῦ ὡς πορτάρην*». Ἐκεῖ μέσα «*ἐκάθητο καὶ μόνον προσευχὴ ἔκαμνεν, ἔκλαιε καὶ ἐδιάβαζε τὸ Εὐαγγέλιο. Ἐκεῖ ὅπου ἐδιάβαζε κ' ἔκλαιε εἰσακούσθηκε ἡ προσευχή του εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐπάνω στὸ Εὐαγγέλιο ἔπεσ' ἕνα λουλοῦδι. Τόσον εὔμορφο τοῦ φάνηκε, ὥστε στὴν λύπην ἐκείνην ἐπάνω τὸ πῆρε καὶ τὸ μύρισε καὶ εἶπε μὲ τὸν νοῦν του: Ἂς τὸ βάνω εἰς τὴν μύτην τῆς γυναίκας μου· ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀποθαμένη, νὰ τὸ μυρίσῃ κι αὐτή, καὶ ὦ τοῦ θαύματος! ἀμέσως ἀνεστήθηκε ἡ γυναῖκα*». Ἔπειτα ἐβγῆκαν ἀπὸ τὸν τάφο κ' ἐπῆγαν σπίτι τους. Μετὰ καιρὸν ἡ γυναῖκα ἐρωτεύεται ἕναν ξένο — ἕναν περιηγητὴ — καὶ φεύγει μαζί του. Ὁ ἄντρας της τοὺς ἀκολουθεῖ καὶ μπαίνει ἐθελοντὴς στρατιώτης στὴν ὑπηρεσία τοῦ βαλῆ. Στὸ χορὸ ποὺ δίνει ὁ βαλῆς, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴ γυναῖκα του κι ὁ ἐραστής της τὸν ἐνοχοποιεῖ μὲ τὸ ἀσημένιο κουτάλι. Καταδικάζεται σὲ θάνατο, ἀλλά, προτοῦ θανατωθῇ, δίνει τὸ θαυματουργὸ λουλοῦδι σ' ἕνα στρατιώτη ἔμπιστο κι αὐτὸς τὸν ἀνασταίνει. Τότε παίρνει πίσω τὸ λουλοῦδι του καὶ πάει στὴν πρωτεύουσα. Ἐκεῖ βρίσκει τὴ βασιλοπούλα πεθαμένη καὶ μὲ τὸ λουλοῦδι τὴν ἀνασταίνει. Γιὰ ἀμοιβὴ διορίζεται βαλῆς στὸν τόπο, ὅπου βρίσκεται ἡ γυναῖκα του. Πηγαίνοντας ἐκεῖ κάνει δεῖπνο καὶ προσκαλεῖ πολλούς. Ἀνάμεσα στοὺς καλεσμένους ἡ γυναῖκα του κι ὁ ἐραστής της. Αὐτὴ τὸν ἀναγνωρίζει πάλι καὶ θέλει νὰ φύγῃ, ἀλλ' αὐτὸς τὴν ὑποχρεώνει νὰ μείνῃ καὶ ν' ἀκούσῃ ἕως τέλος τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς του. Γυναῖκα καὶ ἐραστὴς καταδικάζονται σὲ θάνατο.

***

Τὸ παραμῦθι αὐτὸ ἀπαντᾶται ὁμοίως καὶ εἰς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαούς (Ἰταλούς, Γάλλους, Καταλανούς, Γερμανούς, Σλάβους), μεγαλυτέραν ὅμως ὁμοιότητα παρουσιάζει μὲ τὰ ἰταλικὰ παράλληλα. Ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς αὐτὰ συνάγεται ὅτι ὀρθοτέρα εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐκ Παγγαίου παραλλαγήν, ὅπου ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν συζύγων δὲν εἶναι περὶ θρήνου τριῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ περὶ ἐνταφιασμοῦ τοῦ ἐπιζῶντος συζύγου μετὰ τοῦ ἀποθανόντος. Οὕτως ἐξαίρεται ἔτι μᾶλλον ἡ αὐτοθυσία τοῦ ἀνδρὸς καὶ γίνεται ἐμφανεστέρα ἡ ἀχαριστία τῆς ἀναστηθείσης γυναικός, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τῆς διηγήσεως. Ἄλλως ἡ ἀπαίτησις, ὅπως ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ἐνταφιασθῇ μετὰ τῆς συζύγου, ἂν αὕτη ἀποθάνῃ πρώτη, ἀναφέρεται καὶ ὡς ἔθιμον ἐπὶ μιᾶς τῶν νήσων Σούνδα καὶ εἶναι καὶ ἀλλοθεν γνωστὴ (F. Liebrecht, Zur Volkskunde 1879 σελ. 380, 508).

Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὰ περισσότερα εὐρωπαϊκὰ παράλληλα τὸ θαυματουργὸ λουλοῦδι τὸ προσφέρει εἰς τὸν ἄνδρα ἕνας γέρος ἢ μιὰ γυναικεία μορφή, εἰς τὴν ἐκ Παγγαίου παραλλαγὴν τὸ λουλοῦδι πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανόν, εἰς δὲ τὴν ἐκ

Πάρου τὸ φέρνει εἰς τὸ στόμα του ἕνα φίδι. Ἴσως τὸ φίδι ὑπεμφαίνει ἄλλην πληρεστέραν ἐκδοχήν, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται εἰς ἰταλικὰ καὶ γερμανικὰ παράλληλα. Ἐκεῖ ὁ ἐγκλεισθεὶς εἰς τὸν τάφον βλέπων ἕνα φίδι νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὸ πτῶμα τῆς γυναικός του τὸ σκοτώνει, ἄλλο δὲ φίδι τότε ἔρχεται μὲ ἕνα χόρτο εἰς τὸ στόμα καὶ τὸ ἐπιθέτει ἐπάνω εἰς τὸ σκοτωμένον· αὐτὸ εὐθὺς ζωντανεύει, ὁ δὲ ἄνθρωπος μεταχειρίζεται τὸ χόρτον, διὰ ν' ἀναστήσῃ τὴν γυναῖκα του.

Τὸ στοιχεῖον αὐτὸ ἀπαντᾶται συχνὰ εἰς τὰ ἑλληνικά, ὅπως καὶ εἰς τὰ ξένα παραμύθια, ὅπου ἡ μάννα ἢ οἱ σύντροφοι τοῦ σκοτωμένου παλληκαριοῦ τὸ ἀνασταίνουν βλέποντας πῶς ἕνα φίδι ἢ ἕνα περιστέρι (στὰ ξένα καὶ ἕνας βαθρακός, ἕνας ποντικός) μ' ἕνα χόρτο ζωντανεύει ἕνα ἄλλο σκοτωμένο. Εἶναι στοιχεῖον, ποὺ καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία γνωρίζει. Ἔτσι ὁ Πολύιδος, ἀφοῦ διὰ τῆς μαντείας του ἀνεῦρε τὸν υἱὸν τοῦ Μίνωος Γλαῦκον, ὁ ὁποῖος εἶχε πέσει εἰς πίθον μέλιτος, διετάχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως νὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὸν υἱὸν ζῶντα· ἐπειδὴ δὲ δὲν τὸ κατώρθωσε, ἐνεκλείσθη εἰς ἕνα τάφον μὲ τὸν νεκρόν. Εὑρισκόμενος εἰς ἀμηχανίαν ὁ μάντις βλέπει ἕνα φίδι νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ μὲ ἕνα λίθον τὸ φονεύει. Ὕστε ἄλλο φίδι ἔρχεται μὲ ἕνα χόρτον εἰς τὸ στόμα, τὸ ἐπιθέτει εἰς τὸ σῶμα τοῦ φονευμένου συντρόφου του καὶ τὸ ζωντανεύει. Μὲ τὸ ἴδιον χόρτον καὶ ὁ Πολύιδος ἀνασταίνει τὸν Γλαῦκον.

Κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ δύο παραλλαγαὶ ὁμοιάζουν μεταξύ των καὶ μὲ τὰ πλεῖστα εὐρωπαϊκὰ παράλληλα. Ἡ ἄπιστη γυναῖκα ἐνεργεῖ, ὅπως ὁ σύζυγός της καταδικασθῇ ὡς κλέπτης εἰς θάνατον. Ὁ δὲ δόλος ποὺ μεταχειρίζεται ἐν συνεργείᾳ μὲ τὸν ἐραστήν της ἐνθυμίζει τὸ τέχνασμα τοῦ Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος εἶχε διατάξει ὁμοίως νὰ βάλουν ἕνα ἀσημένιο ποτῆρι εἰς τὸν σάκκον τοῦ Βενιαμίν. Ἀκολουθεῖ ἡ θανάτωσις τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ ἔγερσις μὲ τὸ θαυματουργὸ λουλοῦδι, μὲ τὸ ὁποῖον κατόπιν θεραπεύει ἢ ἀνασταίνει ἕνα βασιλόπουλο ἢ μία βασιλοπούλα. Ἔτσι ἀποκτᾷ τὴν δύναμιν νὰ τιμωρήσῃ τοὺς δύο ἐνόχους.

Κατὰ ταῦτα ὀρθότερον διέσωσε καὶ ἐν τούτῳ τὴν παράδοσιν ἡ ἐκ Παγγαίου παραλλαγή, ὅπου ὁ ἀπατηθεὶς σύζυγος μόνον μετὰ τὴν θανάτωσιν καὶ τὴν ἔγερσίν του κάμνει χρῆσιν τοῦ θαυματουργοῦ λουλουδιοῦ καὶ ὄχι προηγουμένως, ὅπως εἰς τὴν παρίαν, ὅπου μένει ἀνεξήγητον διατὶ δὲν ἔκαμε ἀμέσως χρῆσιν τῆς δυνάμεώς του, διὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἄπιστον, ἀλλ' ἀφῆκε νὰ ὑποστῇ καὶ ἄλλα δεινὰ ἐξ αὐτῆς.

Ἐξαίρεσιν ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρωπαϊκὰ ἀποτελοῦν τὰ γερμανικὰ παράλληλα. Ἐκεῖ οἱ δύο σύζυγοι ὀλίγον μετὰ τὴν ἔξοδόν των ἀπὸ τὸν τάφον ἐπιχειροῦν μαζὶ ἕνα ταξίδι κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ ἡ γυναῖκα ἐρωτεύεται τὸν καπετάνιον καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του ρήχνει τὸν ἄνδρα της εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ πιστὸς δοῦλος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ κύριός του ἔχει ἐμπιστευθῇ τὸ θαυματουργὸ λουλοῦδι, περισυλλέγει τὸ πτῶμα του καὶ τὸν ξαναφέρνει στὴ ζωή. Καὶ ἐνῷ ὅλοι τὸν νομίζουν νεκρόν, αὐτὸς παρουσιάζεται αἰφνιδίως, οἱ δὲ ἔνοχοι καταδικάζονται εἰς θάνατον.

Ὅθεν αἱ γερμανικαὶ παραλλαγαὶ ἀποτελοῦν ξεχωριστὸν τύπον τοῦ παραμυθίου καὶ μάλιστα εὑρίσκονται ἐγγύτερα πρὸς τὰς παρεμφερεῖς ἀνατολικὰς διηγήσεις, εἰς τὰς ὁποίας πλὴν τῆς ὑποσχέσεως τῶν συζύγων περὶ κοινῆς αὐτῶν ταφῆς ἀναφέρεται καὶ τὸ κοινὸν ταξίδιον, ἡ δὲ ἀπιστία τῆς ἀναστηθείσης γυναικὸς ἐκδηλώνεται κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ. Ἡ κυρία διαφορά των ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἀνάστασις τῆς γυναικὸς εἰς τὰς διηγήσεις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν (Ἰνδῶν,

Μαλαίων, Ἀράβων, Ἰουδαίων κλπ.) δὲν γίνεται, ὅπως εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια, διὰ τῶν χόρτων, μὲ τὰ ὁποῖα ἕνα φίδι ἢ ἄλλο ζῶον ζωντανεύει ἄλλο σκοτωμένον, ἀλλὰ δι' ἐπιφανείας θεοῦ ἢ ἀγγέλου, ὁ ὁποῖος ὡς μόνον μέσον διὰ τὴν παράτασιν τῆς ζωῆς τῆς ἀγαπημένης γυναικὸς ὑποδεικνύει τὴν παραχώρησιν τοῦ ἡμίσεος τῶν ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ὑπολείπονται ἀκόμη εἰς τὸν ἄνδρα της. Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ φυσικὰ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ θρησκεύματος τοῦ διηγουμένου (Σιβά, Μεσίας, Βούδδας, Ἄλλάχ). Εἷς τινας μάλιστα μωαμεθανικὰς διασκευὰς ὁ προφήτης Ἀϊσσὰ (Ἰησοῦς) παρουσιάζεται δύο φοράς, μίαν ὅπως ἀναστήσῃ τὴν γυναῖκα καὶ δευτέραν ὅπως σώσῃ τὸν ἄνδρα της, ποὺ κινδυνεύει ἐξ ἐπιβουλῆς αὐτῆς τῆς γυναικός του. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ἡ μορφὴ αὐτὴ τῆς διηγήσεως δὲν ὑπῆρξεν ἄγνωστος ἐν Εὐρώπῃ, εὑρισκομένη εἰς κείμενον γερμανικὸν τοῦ 14 αἰῶνος, τὸ ὁποῖον εἶναι προφανῶς ἐπεξεργασία ποιητικὴ τῆς ἀνατολικῆς αὐτῆς διηγήσεως.

Τὸ πρότυπον ὅμως καὶ τῶν διηγήσεων τούτων καὶ τῆς παλαιοτέρας αὐτῶν μορφῆς παρήχθη ἐν Ἰνδίαις. Ὡς παλαιοτέραν μορφὴν ὁ G. Paris, ὁ ὁποῖος ἠρεύνησε τὰς διηγήσεις αὐτάς, θεωρεῖ τὴν σῳζομένην εἰς ἐπεξεργασίαν τῆς Παντσατάντρα καὶ εἰς ἄλλα τινὰ ἰνδικὰ κείμενα. Ἕνας βραχμᾶνος ταξιδεύοντας μὲ τὴν ἀγαπημένη του γυναῖκα σὲ μιὰν ἔρημο τὴν βλέπει νὰ πέφτῃ νεκρὴ ἀπὸ τὴν ἐξάντληση. Ἐνῷ αὐτὸς θρηνεῖ, μιὰ φωνὴ ὑπερκόσμια τοῦ φανερώνει πὼς ἕνα μέσο μονάχα ὑπάρχει, γιὰ νὰ ξαναφέρῃ τὴν ἀγαπημένη του στὴ ζωή, ἂν δηλ. τῆς παραχωρήσῃ τὰ μισὰ ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ζωῆς ποὺ ὑπολείπεται σ' αὐτὸν τὸν ἴδιον. Χαρούμενος ὁ βραχμᾶνος τὸ δέχεται καὶ τὸ ἐπιβεβαιώνει φωνάζοντας τρεῖς φορὲς (κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τὴν σώζει δίνοντάς της νὰ πιῇ ἀπὸ τὸ αἷμα του). Αὐτὴ ὅμως ἀργότερα ἐρωτεύεται ἕναν κουλὸ καὶ σπρώχνει τὸν ἄνδρα της σ' ἕνα πηγάδι. Κατόπι βάζοντας τὸν ἐραστή της σ' ἕνα πανέρι τὸν κουβαλεῖ ἐπάνω στὸ κεφάλι καὶ ζητιανεύει γιὰ χάρη του. Ὁ βασιλιᾶς βλέποντας τὴν τόση αὐτοθυσία της τὴν θαυμάζει καὶ τὴν προβάλλει γιὰ πρότυπο συζυγικῆς πίστεως. Ὁ πρῶτος της ἄντρας ἀπὸ καλὴ σύμπτωση σώζεται ἀπὸ τὸ πηγάδι καὶ ξαναβρίσκει τὴ γυναῖκα του, αὐτὴ ὅμως τὸν καταγγέλλει στὸν βασιλιᾶ, πὼς τάχα αὐτὸς τῆς σακάτεψε τὸν ἄντρα της. Τότε αὐτὸς ζητεῖ πίσω τὴ ζωὴ ποὺ τῆς ἔχει χαρισμένη καὶ στὴ στιγμὴ αὐτὴ πεθαίνει.

Ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς διηγήσεως προῆλθον κατὰ τὸν G. Paris διάφοροι παραλλαγαί. Τοιαῦται εἶναι κατὰ πρῶτον ἡ διήγησις, ἡ ὁποία παρήχθη ἐπίσης ἐν Ἰνδίαις, ἀλλ' ἐπεξετάθη, ὡς εἴδομεν, δι' ἀραβικῆς ὁδοῦ καὶ μέχρι Γερμανίας, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ θάνατος τῆς γυναικὸς συμβαίνει μὲν κατ' οἶκον, ἀλλ' ἡ παραχώρησις τοῦ ἡμίσεος τῆς ὑπολειπομένης εἰς τὸν ἄνδρα ζωῆς καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτῆς γίνεται ἐπάνω εἰς ἕνα ταξίδι, ἐπειδὴ ὁ ἄνδρας της μὴ θέλων ν' ἀποχωρισθῇ τὸν νεκρὸν τῆς ἀγαπημένης γυναικὸς μεταφέρει τὸ πτῶμα μακράν. Νεώτεραι δὲ μορφαὶ τῆς διηγήσεως, κατὰ τὸ πλεῖστον μωαμεθανικαί, εἶναι ἐκεῖναι, κατὰ τὰ ὁποίας ὁ ἐπιζῶν σύζυγος ὑποχρεοῦται νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὸν τάφον τῆς ἀποθανούσης καὶ κατὰ τὰς ὁποίας πάντοτε παρουσιάζεται ὁ Ἰησοῦς καὶ μετὰ τὴν παραχώρησιν τῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἀνασταίνει τὴν γυναῖκα. Τέλος εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ παραμύθια ὁ σύζυγος ἐγκλείεται μὲν μετὰ τῆς ἀποθανούσης εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ἡ ἔγερσίς της συντελεῖται μὲ τὰ θαυματουργὰ χόρτα τοῦ φιδιοῦ ἢ μὲ τὸ θαυματουργὸ λουλοῦδι. Τοῦτο καὶ κατόπιν χρησιμεύει πρὸς

ἔγερσιν τοῦ συζύγου, ὁ ὁποῖος δὲν κρημνίζεται ἁπλῶς εἰς βάραθρον, ἀλλὰ πραγματικῶς θανατώνεται.

Οὕτω γίνεται πιθανόν, ὅτι τὸ εὐρωπαϊκὸν παραμῦθι ἀπέρρευσεν ἀπὸ τὰς ἰνδικὰς διηγήσεις, ὡς αὗται διερρυθμίσθησαν εἰς τὸν μωαμεθανικὸν καὶ μάλιστα τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Τοῦτο φαίνεται ἄριστα διατηρηθὲν εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἰταλικὴν παράδοσιν. Ἐκ τούτου εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ διήγησις αὐτὴ τὸ πρῶτον ἐγνώσθη εἰς Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη πρὸς δυσμὰς μὲν εἰς τοὺς Γάλλους καὶ Ἱσπανούς, πρὸς ἀνατολὰς δὲ εἰς τοὺς Τσέχους, Πολωνούς, Ρώσους, Κροάτας, Σλοβένους, Ρουμάνους.

Τὸ ἑλληνικὸν παραμῦθι ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν τύπον μὲ τὰ ἰταλικά, καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ διήγησίς μας ἀπαντᾶται ἐπὶ τῆς Πάρου ἤτοι ἐπὶ μιᾶς τῶν Κυκλάδων, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ μακρὸν ἰταλοκρατοῦντο. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι αὕτη ἀνευρίσκεται καὶ εἰς τὴν παρὰ τὸ Παγγαῖον χώραν ἤτοι εἰς τόπον μακρὰν πάσης ἰταλικῆς ἐπιδράσεως καθιστᾷ πιθανώτατον, ὅτι ἡ διήγησις αὐτὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔφθασεν ὄχι ἐξ Ἰταλίας, ἀλλ' ἀμέσως ἐξ ἀραβικῆς πηγῆς.

Σημ. Διὰ περισσοτέρας εἰδήσεις περὶ παραμυθιοῦ ἐν γένει βλ. τὸ ἄρθρον μου εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείαν (λ. Παραμῦθι)· περὶ δὲ τοῦ παραμυθιοῦ τῆς ἀχάριστης γυναίκας βλ. G. Paris, Die undankbare Gattin ἐν Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 13 (1903) 1-24. 129-150. G. Polivka, Zu der Erzählung von der undankbaren Gattin, αὐτ. σ. 399 κ. ἑ. Bolte-Polivka, Anmerkungen zu den Märchen der Br. Grimm τ. 1 (1914) 129 κ. ἑ. A. Wesselski, Märchen des Mittelalters, 1925 σ. 12 καὶ 188 κέ.

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΣΕΙΣΜΟΣ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ὡτεινό, ὁλοκάθαρο, μᾶς δέχεται φιλόξενα τὸ καινούργιο σπίτι. Ὅλα μοντέρνα. Τὰ φαρδιὰ παράθυρα, τὰ μωσαϊκὰ στὰ πατώματα, τ' ἀνοιχτὰ χρώματα στοὺς τοίχους μὲ τ' ἀσπροτάβανα, κ' ἡ τσιμεντένια βεράντα ἀπὸ τὴν μιὰ τὴν ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη.

—«Ὅμορφο τὸ σπιτάκι σου, κυρὰ Τριαντάφυλλη», λέω τῆς νοικοκυρᾶς.

—«Ναί» χαμογελάει αὐτή. «Θὰ περάσετε καλὰ τὶς δεκαπέντε σας μέρες. Εἶναι καὶ κοντὰ στὰ λουτρά».

Σὰ ν' ἀναστενάζῃ — ἢ ἔτσι μοῦ φαίνεται;

Τώρα τὴν προσέχω καλύτερα. Θεέ μου! Τί παρατονία ἡ χωριάτικη φορεσιὰ μέσα στ' ὁλοκαίνουργο εὐρωπαϊκὸ σπίτι! Μὰ τί μᾶς μέλει; Μὴ τάχα εἴμαστε ζωγράφοι γιὰ νὰ κυνηγοῦμε χωριάτικους τύπους στὸ φυσικό τους περιβάλλον; Κ' ἡ βεράντα ἀξίζει ὅ τι καὶ νὰ πῇ κανείς. Πανόραμα. Μπροστά μας ἡ θάλασσα, βαθυγάλανη, μέσα στὴν ἁπαλὴ καμπύλη τῆς χρυσαφένιας γῆς. Ὁ ἥλιος ρίχνει μετάλλινες λάμψεις στ' ἀνοιγμένα πανιὰ μιᾶς ψαρόβαρκας καὶ στὰ φτερὰ ἑνὸς γλάρου. Ὅλα σπιθοβολοῦν, κι' ὅμως δὲν εἶναι ζέστη. Ὁ ἀέρας φυσάει ἁλμυρὸς κι' ὁλόδροσος.

—«Τί χαρούμενος τόπος!» λέω τῆς ἀδελφῆς μου. «Ποιὸς νὰ τὸ πῇ πὼς ἐδῶ ἔγινε μιὰ καταστροφή; Εὐτυχῶς ποὺ δὲν ἄφησε σημάδια. Ἴσα-ἴσα, προκάλεσε μιὰ ἀναδημιουργία. Τί νιᾶτα πούχει ἡ φύση ἐδῶ! Δὲς πῶς ἀνατριχιάζει ἡ θάλασσα. Λὲς καὶ νοιώθει τὴ δύναμή της νὰ ξεχειλίζῃ. Δὲν εἶναι μιὰ ροδογάλανη ἐπιφάνεια ποὺ χαμογελάει. Εἶναι μιὰ δύναμη ποὺ ὁρμάει ἀγκώδης πρὸς τὴ γῆ καὶ

θέλει νὰ τὴν κατακτήσῃ. Εἶναι ἡ νεότης ποὺ σπαρταράει μέσ' στὰ αἰώνια τὰ δεσμά της. Νά, κι' ὁ ἀέρας δὲν παύει νὰ φυσάῃ. Εἶναι ἡ ἀνάσα τῆς ἀνυπόμονης πλάσης. Τὰ παλιὰ σπίτια θάταν ἄλλοτε μιὰ παρατονία».

Ἡ νοικοκυρὰ περνάει, ἀκούει τὶς τελευταῖες λέξεις, καὶ μοῦ ρίχνει μιὰ γλήγορη, σοβαρὴ ματιά.

Παράξενη γυναίκα! Πόσων ἐτῶν νὰ εἶναι; Ἴσως τριάντα, ἴσως καὶ σαράντα. Τὸ κορμί της στεγνὸ κι' ὁλόρθο, καὶ τὸ πρόπωπό της χλωμὸ κι' ἀσήμαντο. Μόνο τὰ μάτια της ἀξίζουν. Μαῦρα, βαθουλά, κι' ἀνήσυχα. Σίγουρα μιὰ παρατονία! Ἐδῶ μέσα θὰ ἔπρεπε νὰ πηγαινοέρχεται μιὰ γελαστὴ νέα γυναίκα, ἀνοιχτόκαρδη καὶ γερή. Ὡς τόσο, ἂς συμβιβαστοῦμε μὲ τὸνομά της: Γριαντάφυλλη...

Ἔπειτα εἶναι καὶ τὰ δυὸ παιδάκια της ποὺ μᾶς ἀποζημιώνουν. Ἡ Νάτα κι' ὁ Νούλης. Ἕξι καὶ τεσσάρων χρονῶν. Δυὸ ξυπόλυτα ἀγγελούδια, ὄχι καὶ τόσο καθαρά. Μὰ ἔχουν μάγουλα σὰ ροδάκινα καὶ φωνοῦλες κελαϊδιστὲς σὰν τὰ χελιδονάκια.

*
* *

Περνᾶν δυὸ μέρες. Ἄντρας δὲν φαίνεται στὸ σπίτι. Νωρὶς-νωρὶς κλείνεται ἡ κυρὰ Γριαντάφυλλη στὴν κάμαρά της. Ἔξω χαλάει ὁ κόσμος. Ἕνα μακρινὸ γραμμόφωνο παίζει κάποιον ἱσπανιόλικο χορό. Καθὼς περνάει μέσα ἀπὸ τὸ ἀσημένιο φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, ὁ ἦχος γίνεται ἀνάλαφρος, εὐγενικὸς καὶ ταιριάζει στὸ ρυθμὸ τοῦ κύματος. Πάρα πέρα, ἕνα καφενεδάκι μέσ' στὴ θάλασσα. Τὰ φῶτα του ἀνάβουν πυρκαϊὲς στὸ ἀκρογιάλι. Οἱ κιθάρες λιγώνονται καὶ καθαρὲς νεανικὲς φωνὲς τραγουδοῦν συρτὰ κάποιο κλαψάρικο τραγούδι. Ὡς τόσο, τὰ πρόσωπα τῶν παιδιῶν ποὺ τραγουδοῦν τὰ φαντάζεται κανεὶς γερά, ἡλιοκαμμένα.

Καθόμαστε στὴ βεράντα. Περνοῦν κι' ὅλο περνοῦν οἱ συντροφιὲς τῶν ξένων στὴν παραλία. Ἄλλοι πᾶνε νὰ ρεμβάσουν κάτω στὰ βράχια. Ἄλλοι τρέχουν στὸ χορὸ τοῦ Καζίνου. Κοπέλλες μὲ τουαλέττες ἀνάλαφρες διαβαίνουν καὶ γελοῦν. Γύρω τους ἀνεμίζουν σὰν φτερὰ οἱ γάζες τῶν

φουστανιῶν τους. Μιὰ μικρὴ μελαχρινούλα, κρεμασμένη στὸ μπράτσο ἑνὸς ὄμορφου παιδιοῦ, κάνει κιόλας βήματα χοροῦ.

Πάνω, τὸ βουνὸ κατάμαυρο, πελώριο, κοιμᾶται θυμωμένο. Μὰ ποιὸς τὸ προσέχει; Ἡ μουσικὴ διώχνει τὰ φαντάσματα τῆς νύχτας, διώχνει τῆς φαντασίας τὶς εἰκόνες, διώχνει κάθε ἀνάμνηση.

Κι' ὅμως λένε πὼς μιὰ νύχτα σὰν κι' αὐτήν, σείστηκε ἡ γῆ. Καὶ τὰ σπίτια ἔγειραν καὶ χτύπησαν τὸ ἕνα ἀπάνω στὸ ἄλλο στὰ στενὰ σοκάκια, λὲς κ' εἶχαν αἰώνων ἔχθρα ποὺ καρτεροῦσε νὰ ξεσπάσῃ. Χτύπησαν οἱ τοῖχοι τους καὶ σαραβαλιάστηκαν. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ χῶμα μούγκριζε κάποιος θεός. Κ' οἱ ἄνθρωποι ἔτρεχαν ἄλαλοι ἀνάμεσα στὶς πέτρες ποὺ κατρακυλοῦσαν καὶ σήκωναν τὰ χέρια τους σὲ βουβὴ ἱκεσία.

Τώρα ὅμως, περασμένα, ξεχασμένα. Τὰ σπίτια ξαναχτίστηκαν σιδεροδεμένα. Μπόρα ποὺ διάβηκε.

Μέσα ἀπὸ τὴν κάμαρα τῆς Γριαντάφυλλης ἀκούγονται κάμποση ὥρα τὰ γυμνὰ ποδαράκια τῶν μικρῶν. Τάπ-τάπ, τάπ-τάπ, γρήγορα, τσαχπίνικα. Γέλια ξεκαρδισμένα. Ἔπειτα σβύνει τὸ φῶς. Φωνοῦλες κελαϊδιστὲς λίγα λεπτά, ποὺ ἀραιώνουν, χαμηλώνουν καὶ σωπαίνουν. Θαρρῶ πὼς ἀκούω τὶς ἀνάλαφρες ἀνάσες τῶν παιδιῶν, πὼς βλέπω τὸ στοματάκια τους μισοανοιγμένα καὶ τὰ διάφανα βλέφαρα κλειστά.

Τάχα κοιμᾶται ἀμέσως κ' ἡ Γριαντάφυλλη; Νὰ εἶναι χήρα; Λιγομίλητη γυναίκα! Κι' ὅμως εἶμαι περίεργη. Θὰ τὴ ρωτήσω αὔριο. Αὔριο, ποὺ εἶναι Σάββατο, βραδάκι μετὰ τὸ φαγητό, δὲ θἄχῃ δουλειά. Θὰ τὴ φωνάξω νὰ καθίσῃ καντά μας στὴ βεράντα καὶ θὰ τὴ ρωτήσω.

*
* *

Τὴν ὥρα ποὺ θέλω νὰ τῆς πιάσω κουβέντα τὸ ἄλλο βράδυ ἕνας ἄντρας ἀνεβαίνει τὰ μαρμαρένια σκαλοπάτια τῆς βεράντας. Ὄμορφο παλληκάρι, καμμιὰ τριανταπεταριὰ χρονῶν, γερό, στητὸ σὰν ἔλατο. Βαστάει στὰ χέρια του ἕνα

κοφίνι γεμᾶτο ψώνια, καὶ τραβάει ἴσια στὴν κάμαρα τῆς Τριαντάφυλλης, δίχως νὰ μᾶς ρίξη μιὰ ματιά.

Λίγη ὥρα ἀκοῦμε τὰ χαρούμενα ξεφωνητὰ τῶν παιδιῶν. Ἔπειτα, ἀνοίγει ἡ πόρτα καὶ τὰ δυὸ μικρὰ βγαίνουν κι' ἀρχίζουν τὰ παιχνίδια τους στὴ βεράντα. Κρατοῦν σοκολάτες στὰ χέρια τους, κ' ἡ χαρὰ λάμπει στὰ ματάκια τους. Μέσα σβύνει τὸ φῶς. Κοιταζόμαστε μὲ τὴν ἀδελφή μου καὶ χαμογελοῦμε. Ἡ περιέργειά μας εἶναι φυσική.

—«Ἔλα δῶ!» λέω τῆς Νότας. «Θεῖος σου εἶναι ὁ κύριος ποὺ ἦρθε;»

Ντρέπομαι λίγο γιὰ τὴν πονηρή μου ἐρώτηση. Ἡ μικρούλα μὲ κοιτάζει χαρούμενα, καὶ μοῦ φωνάζει καμαρωτά, μὲ τὸ στόμα γεμᾶτο γλυκά.

—«Ὄχι! Πατέρας μου!»

—«Κ' ἦταν ταξίδι;»

—«Ὄχι. Ἦταν στὴν Κόρινθο.»

—«Λοιπόν; Ἀφοῦ ἦταν στὴν Κόρινθο, δὲν ἦταν ταξίδι;»

—«Ὄχι, σοῦ λέω!» ξεφωνίζει ἡ μικρή. «Ἦταν στὴν Κόρινθο.»

Καὶ χώνει ἕνα μεγάλο κομμάτι σοκολάτα στὸ στόμα της. Ἀδύνατον νὰ πάρω ἄλλη κουβέντα ἀπὸ τὴ Νότα. Μὰ ὁ Νούλης, ποὺ παρακολουθεῖ μὲ μάτια ἔξυπνα, κι' ἂς μὴ μιλάῃ, ψιθυρίζει:

—«Δουλεύει στὴν Κόρινθο.»

Ἐπὶ τέλους! Τὸ μυστήριο λύθηκε. Θὰ δουλεύῃ, φαίνεται, στὴν Κόρινθο, καὶ θἄρχεται τὸ Σαββατοκύριακο νὰ βλέπῃ τὴ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του στὸ Λουτράκι.

—«Κρῖμα!» λέω τῆς ἀδελφῆς μου, μὲ τὰ γέλια. «Κ' ἐγώ, ποὺ ἄρχιζα νὰ πλάττω κιόλας στὴ φαντασία μου ὁλόκληρο μυθιστόρημα! Νά, ὅμως ποὺ παρουσιάζεται πὼς ἡ κυρά μας ἡ Τριαντάφυλλη εἶναι μιὰ φρόνιμη καὶ πιστὴ γυναικούλα. Κ' εὐτυχισμένη. Εἶδες νιᾶτα κι' ὀμορφιὰ ὁ ἄντρες της; Κ' εἶδες τί τῆς κουβάλησε;»

Κάποτε ἡ πόρτα μισοανοίγει, καὶ μιὰ φωνὴ σιγανὴ ἀκούγεται.

—«Παιδιά, μέσα!»

Χοροπηδῶντας χώνονται μέσα τὰ μικρά. Σὲ δυὸ λεπτὰ ὅλα ἡσυχάζουν.

* * *

Τὸ ἄλλο πρωῒ παίρνει ὁ πατέρας τὰ παιδιὰ περίπατο. Τὴν κυρὰ Τριαντάφυλλη τὴ χάσαμε. Δὲ βγαίνει ἀπὸ τὴν κουζίνα ὅλο τὸ πρωῒ. Κάνα δυὸ φορές, ποὺ περνάει βιαστικὴ τὴ βεράντα, τὴν παρατηρῶ. Τὰ χλωμά της μάγουλα εἶναι ξαναμμένα καὶ τὰ μάτια της γυαλίζουν σὰ νἄχη πυρετό.

—«Καλῶς τὸν δέχτηκες!» τῆς φωνάζω γελαστή.

—«Εὐχαριστῶ!»

Χώνεται γρήγορα στὴν κουζίνα, κ' ἐγὼ προσπαθῶ νὰ ξεδιαλύνω μέσα μου τὴν ἐντύπωση ποὺ μοῦ ἄφησε ὁ τόνος τῆς φωνῆς της, ὅταν μοῦ φώναξε τὸ «εὐχαριστῶ». Παράξενη γυναίκα ἀλήθεια! Κι' ἀκοινώνητη. Τώρα, ποὺ τὴν ξέρω εὐτυχισμένη, νοιώθω σὰν κάποια ἀντιπάθεια γιὰ τὸ μετρημένο της ὕφος. Τί προσποίηση εἶναι πάλι αὐτή; Γιατί δὲν ἀφήνει ἀλεύθερα τὰ συναισθήματά της νὰ φανοῦν στὸ πρόσωπό της; Δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια λόγος νὰ μᾶς κρατῇ καὶ πόζα!

Ἀπὸ μακριὰ ἀκούγεται τὸ μεσημέρι τὸ κελαϊδίσμια τῶν παιδιῶν. Πετοῦν στὰ σύννεφα ἀπὸ τὴ χαρά τους, κι' ὁ πατέρας τους χαμογελάει μὲ ἱκανοποίηση. Κάθονταν πόλλὴ ὥρα στὸ τραπέζι. Τὰ γέλια τοῦ πατέρα καὶ τῶν παιδιῶν δὲ σταματοῦν. Ἡ φωνὴ τῆς μητέρας ὅμως δὲν ἀκούγεται καθόλου. Βραδάκι φεύγει ὁ ἄντρας της.

* * *

Τὰ παιδιὰ πιπιλίζουν καραμέλλες καὶ παίζουν μέσ' στὸ φεγγάρι. Τὰ γραμμόφωνα ἄρχισαν, καὶ οἱ κιθάρες πρελουντιάρουν γιὰ τὴν καντάδα. Χαρούμενη γαλήνη.

Ἡ κυρὰ Τριαντάφυλλη παίρνει μιὰ καρέκλα καὶ κάθεται ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα της. Ἀλύγιστη, ἀμίλητη, μονοκόμματη. Τώρα μοῦ χτυπάει στὰ νεῦρα γιὰ καλά. Κόπο δηλαδὴ θὰ τῆς κάνῃ νὰ μᾶς πῇ δυὸ λόγια; Μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ μιὰ φυσικὴ δειλία. Ἂς τῆς μιλήσω ἐγώ.

—«Τί δουλειὰ κάνει ὁ ἄντρας σου κυρὰ Τριαντάφυλλη;» τὴ ρωτῶ.

—«Εἶναι μαραγκός» μοῦ ἀποκρίνεται σὰν ξαφνιασμένη ποὺ τῆς μίλησα.

—«Κ' ἐργάζεται στὴν Κόρινθο;»

—«Ναί, ἔχει ἐκεῖ τὸ μαγαζί του».

—«Ἐργάζεται καλά; Κερδίζει;»

—«Πῶς; Ἀρκετά».

—«Μπράβο!» κάνω εὐχαριστημένη. «Τί νὰ σοῦ πῶ, κυρὰ Τριαντάφυλλη. Θαυμάζω τοὺς ἀνθρώπους ἐδῶ. Δέκα χρόνια δὲν ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν καταστροφή, κι' ὅλα ἤρθαν στὴ θέση τους, ὄχι μόνον ὅπως ἦταν πρίν, μὰ καὶ καλύτερα. Αὐτὸ θὰ πῆ θάρρος στὴ ζωή. Χαρὰ ποὺ θἄχῃς τώρα νὰ βλέπεις τὸ σπιτάκι σου ξαναχτισμένο. . . »

Δὲν προφθαίνω νὰ τελειώσω τὴ φράση μου. Ἡ γυναίκα σκύβει τὸ κεφάλι της μέσα στὰ χέρια της. Εἶναι τόσο ξαφνικό, ποὺ ἐνῶ τὸ ὑποπτεύομαι, πάλι δὲν πιστεύω πῶς κλαίει. Μὰ ἕνα πνιγμένο, βασανισμένο ἀναφυλλητὸ τὴν τραντάζει ὁλόκληρη, Ἡ καρδιά μου ραγίζει. Ὅλη ἡ ἀντιπάθεια ποὺ εἶχα νοιώσει γιὰ τὴν ἀλύγιστη γυναίκα, λιώνει, γίνεται οἶκτος βαθύς.

Περνῶ τὰ χέρι μου ἀδελφικὰ ἀπάνω στὸν ὦμο της.

—«Τί τρέχει;» τῆς λέω ψιθυριστά.

Κι' αὐτή, ὅταν συνέρχεται, ἀρχίζει σιγά, μονότονα:

—«Τὸν ἀγαποῦσα τόσο, ποὺ δέχτηκα νὰ μὲ κλέψῃ. Ἦμουν ἀπὸ τὴν Περαχώρα. Αὐτὸς εἶχε ἐδῶ ἕνα σπιτάκι. Ἕνα παλιὸ σπιτάκι μὲ ξύλινα ταβάνια, κατάλευκο, ἀσβεστωμένο, μ' ἕναν κισσὸ στὴ βεράντα. Φωλιάσαμε ἐδῶ. Οἱ δικοί μου οὔτε ἤθελαν νὰ μὲ ἰδοῦν. Μὰ ἤμουν εὐτυχισμένη. — Ὁ Πανάγος δούλευε πάντα στὴν Κόρινθο. Ἐρχόνταν ὅμως κάθε βράδυ, κάθε βράδυ».

Σταματάει πνιγμένη στὸ κλάμα:

—«Ἕνα βράδυ, ὅτι εἶχε ἔρθη. Ἔβγαζε νερὸ ἀπὸ τὸ πηγάδι, καὶ τραγουδοῦσε ὅπως τὸ συνήθιζε. Μοῦ τραγουδοῦσε ἐμένα, ἤμουν ἀκόμα νύφη — μόλις ἕνα μῆνα μὲ εἶχε στεφανωθῆ. Ἔστρωνα τραπέζι ἐγώ, σιγά, σιγά, γιὰ νὰ ἀκούω πιὸ πολλὴ ὥρα τὴ φωνή του. . . »

Ἀμφιβάλλω ἂν θὰ φθάσῃ ὡς τὸ τέλος. Τὰ στεγνά της χέρια στριφογυρίζουν βασανισμένα.

—«Τότε ἔγινε τὸ κακό. «Σεισμόοος!» βούϊξε ὅλο τὸ χωριό. Πετάχτηκα ἐγὼ ἔξω, φωνάζοντας σὰν τρελλή. «Πανάγο! Πανάγο!» Μὰ αὐτὸς εἶχε ἁρπαχτῆ ἀπὸ τὸ πεζούλι τοῦ πηγαδιοῦ, καὶ δὲ μποροῦσε νἀρθῆ κοντά μου. Τότε ἐγὼ ἀγκάλιασα αὐτὴ τὴν ἐλιὰ ποὺ βλέπετε στὴ μέση τῆς αὐλῆς. Κουνιόταν τόσο, ποὺ ἀκουμποῦσαν τὰ φύλλα της στὴ γῆς, κ' ἐγὼ μαζί τους. Καὶ τὸ σπίτι μας ἔγειρε κάνα δυὸ φορές, κ' οἱ τοῖχοι του ἀκούμπησαν στὸ χῶμα. Ὥσπου σαραβαλιάστηκε».

Εἶναι χλωμή. Τὰ μάτια της ἀστράφτουν ἄγρια, σὰν τρελλά.

—«Σοῦ κάνει κακό» τῆς λέω. «Μὴ θυμᾶσαι ἐκείνη τὴ στιγμή. Πάει, πέρασαν τώρα αὐτά».

—«Σεισμόοος . . . σεισμόοος . . . »

Ἄθελα τραβιέμαι ἀπὸ κοντά της. Σπαραχτηκά, τραβηχτά, φωνάζει βραχνὰ αὐτὴ τὴ λέξη, καὶ δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω ἂν μονολογῇ δίχως νὰ νοιώθῃ, ἢ ἂν ἡ φαντασία της φέρνει μπροστά της ἐκείνη τὴ φρίκη ζωντανεμένη.

Σηκώνεται, σφίγγει τὰ χέρια της σπασμωδικά, καίγεται, λιώνει ἐκεῖ μπροστά μου ἀπὸ κάποιον κρυφὸ πόνο. Κάποτε ἐπὶ τέλους ἡσυχάζει λίγο καὶ κάθεται. Ξαναρχίζει μονότονα, σὰ νὰ παραμιλῇ:

—«Καμμιὰ βδομάδα κοιμηθήκαμε ἔξω, ὅλοι μαζί, ἄντρες καὶ γυναῖκες ἀνάκατα σὰν τὰ ζᾶ. Ἔπειτα μᾶς ἔστησαν παράγκες καὶ σκηνές. Ὁ Πανάγος ξαναπῆγε στὴν Κόρινθο, ἔπιασε δουλειά. Ἐγὼ ἔμενα ὁλόμονη σὲ μιὰ σκηνὴ ὅλη τὴν ἡμέρα, κοντὰ στὰ ρημάδια τοῦ σπιτιοῦ μας. Ὅλα εἶχαν γίνει θρύψαλα. Τὰ πιάτα, ποὺ τὰ εἴχαμε ἀγοράσῃ ἕνα-ἕνα, τὰ γυαλικά, ὁ μπουφές, ὁ καθρέφτης, τὸ κρεβάτι, ὅλα. Σὰν τρελλὴ καθόμουν καὶ τὸ κοίταζα, καὶ μοῦ φαινόταν πὼς κ' ἡ εὐτυχία μου ἦταν θαμμένη ἐκεῖ μέσα στὶς πέτρες. Τὸ βράδυ γύριζε ὁ ἄντρας μου χαρούμενος, μ' ἐλαφριὰ καρδιά. Ἡ δουλειὰ τοὔπαιρνε τὶς στενοχώριες. Στὴν ἀρχὴ μὲ λυπό-

την ποὺ μ' ἔβλεπε κλαμένη στὸ γυρισμό του. Ἔπειτα τὸν χτύπησε στὰ νεῦρα. Ἕνα βράδυ, καθὼς τραβοῦσε νερὸ ἀπὸ τὸ πηγάδι, ἄρχισε νὰ τραγουδῇ μ' ἕνα κέφι, λὲς καὶ τοῦ εἶχαν χαρίσῃ βασίλειο. Τραγουδοῦσε, τραγουδοῦσε, κ' ἦταν ν' ἀνατριχιάζῃς, καθὼς ἔβλεπες γύρω τὰ γκρεμισμένα σπίτια. Μ' ἔπιασε ἕνα κλάμμα τρελλό. Ὅταν ἦρθε κοντά μου, στάθηκε μιὰ στιγμὴ βουβός, ἔπειτα ἄρπαξε τὸ καπέλο του κ' ἔφυγε. Ἔκανε τρεῖς βραδυὲς νὰ ξαναρθῇ. . .»

Τὰ μάτια της, σκοτεινά, φουρτουνιασμένα, κοιτάζουν τὴ θάλασσα ποὺ μουγγρίζει θυμωμένη.

—«Μὲ βρῆκε χειρότερα. Τότε ἔκανε δέκα μέρες νὰ ρθῇ. Καὶ πάλι ἔφυγε, καὶ ξανάφυγε, κι' ὅλο ἀραίωνε ὁ καιρὸς ποὺ τὸν ἔβλεπα».

—«Καλά, καὶ δὲ βρέθηκε κανεὶς νὰ σὲ συμβουλέψῃ;» τῆς λέω ἐγώ. «Ἔπρεπε ν' ἀλλάξῃς, νὰ τοῦ φανῇς γελαστή. . »

—«Ἦρθε ὁ καιρὸς ποὺ ἄλλαξα. Ἦρθε ὁ καιρὸς ποὺ φόρεσα τὰ νυφιάτικά μου στολίδια ξανά, καὶ τὸν περίμενα γελαστὴ στὸ κατώφλι. Μὰ αὐτὸς δὲν ἄλλαξε».

Κομπιάζει, ἀνασαίνει βαρειά:

—«Στὴν Κόρινθο εἶχε βρεῖ τότε, στὴν καταστροφή, τὴν κοπέλλα ποὺ γελοῦσε καὶ τραγουδοῦσε μαζί του πάνω ἀπὸ τὰ συντρίμμια. Ἡ καρδιά του, ποὺ λαχταροῦσε γιὰ χαρά, πέταξε σ' αὐτήν. Σ' ἐμένα ἐρχόταν τὰ Σαββατοκύριακα. Κάναμε δυὸ παιδιά, νόμιζα πὼς θὰ τὸν τραβοῦσαν ἐδῶ. Τίποτα! Ξαναχτίσαμε τὸ σπίτι μας, ὄμορφο, καινούργιο, ἔβαλα τὰ δυνατά μου νὰ τοῦ τὸ στολίσω ὅπως τοῦ ἀρέσει. Τίποτα! Τὸ Σαββατοκύριακο μοῦμεινε ἐμένα. Ξανάρχισε ἡ ζωὴ στὸ χωριό, ἤρθανε ξένοι, οἱ χωριανοί μου ἔκαναν τὸ σταυρό τους κ' εἶπανε δόξα σοι ὁ Θεός. Ἐμένα μοῦμεινε τὸ Σαββατοκύριακο».

Ξανασηκώνεται, στρηφογυρίζει τὰ χέρια της μ' ἀγωνία. Τὰ χείλη της κινοῦνται βασανισμένα. Μόλις ἀκούω βραχνὰ τὴ φριχτὴ τὴ λέξη, τραβηχτή, πνιγμένη:

—«Σεισμός! Σεισμός!»

Λουτράκι 29/8/34.

ΙΩΑΝΝΑ Γ. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ

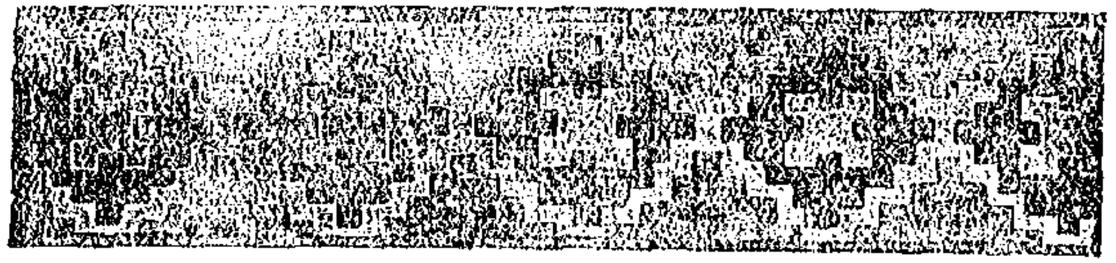

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΥΣ ΔΙΔΥΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ

Ἀπὸ τοῦ γραφικοῦ παρὰ τὸ Κρανίδιον χωρίου τῆς Ἀργολίδος Δίδυμοι (κ. Δίδυμα), μετὰ τρίωρον δύσβατον πορείαν διὰ μέσου τῶν τραχέων καὶ ἀνύδρων βουνῶν τοῦ Αὐγοῦ (ὕψ. 853 μ.), φθάνει τις εἰς τὴν διαλελυμένην καὶ ὅλως ἔρημον σήμερον ἀρχαιοτάτην Μονήν, λεγομένην Μονὴν τοῦ Αὐγοῦ, καὶ τιμωμένην εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Δημητρίου (βλέπε εἰκ. 1). Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς ταύτης εἶναι λαξευμένον ἐντὸς πτυχῆς τοῦ βορείου βραχίονος τοῦ ὁμωνύμου ὄρους εἰς πελωρίους ἀποκρήμνους βράχους ἄνωθεν τῆς χαράδρας μὲ θέαν δυτικῶς πρὸς τὴν εὐφορωτάτην πεδιάδα τῶν Ἡρίων καὶ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἀργολικοῦ. Λείψανα ἀρχαίων φρουρίων καὶ μεσαιωνικῶν ναϋδρίων εἰς τὸ βορείως τοῦ Αὐγοῦ ὀροπέδιον τῆς Τραχειᾶς, ὅπως καὶ εἰς τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πεδιάδα τῶν Ἡρίων, δεικνύουν, ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη, ὀχυρὰ καὶ εὔφορος, εἶχεν ἰκανὴν σημασίαν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν καὶ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχήν.

Παραδόσεις περὶ τῆς Μονῆς. Διὰ τὴν Μονὴν τοῦ Αὐγοῦ οὐδεμία πληροφορία εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστὴ καὶ οὐδεμία ἐπιγραφὴ ὑπάρχει εἰς τὸν ναόν της διὰ νὰ ρίψῃ φῶς τι εἰς τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς πλὴν νεωτέρας τινὸς ἐπιγραφῆς, τοῦ 18ου αἰ. (ἀναφερομένης εἰς τὴν κτίσιν εὐτελοῦς τινος κτίσματος καὶ ἐντοιχισμένης εἰς τὸ ἔξω

τῆς Μονῆς οἴκημα τοῦτο). Μόνον διὰ τὴν ὀνομασίαν *τοῦ Αὐγοῦ* φέρεται εἰς τὰ στόματα τῶν ἐγχωρίων ἡ παράδοσις, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἤρχισε νὰ κτίζεται ὁ ναὸς τῆς Μονῆς, τὰ ἐργαλεῖα κατὰ τὴν νύκτα μετετοπίζοντο καὶ τὴν πρωΐαν εὕρισκον αὐτὰ εἰς τὸ μέρος ὅπου σήμερον εἶναι ἡ Μονὴ ἐκτισμένη. Ἔρριψαν τότε εἰς τὸ βραχῶδες ἐκεῖνο μέρος ἕνα αὐγό, τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἄθικτον καὶ ἔκτισαν ἐκεῖ τὸν ναὸν καὶ τὴν Μονήν, ὀνομασθεῖσαν ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου «τὸ Λυγό».

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν οὐδεμία μαρτυρία περὶ τῆς Μονῆς διασώζεται δὲν μένει εἰμὴ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐξέτασις διὰ νὰ δώσῃ εἰς ἡμᾶς τὰ στοιχεῖα τῆς χρονολογίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ σεβασμίου τούτου μνημείου παλαιᾶς ἐκλειψάσης ζωῆς.

Περιγραφὴ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς. Ὁ ναός, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς καθολικὸν τῆς Μονῆς, ὡς δεικνύουν τὰ κατὰ μῆκος αὐτοῦ εἰς ἐρειπιώδη κατάστασιν διασωθέντα κελλία, εἶναι δυσυπόστατος (βλ. κάτοψιν εἰς εἰκ. 2)· ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ μικρὸν (5.03×5,55 μ.) καὶ ἀκανόνιστον κάπως τετράγωνον χῶρον, εἰς ὕψος τριῶν περίπου μέτρων, λαξευμένον κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς ἐντὸς τοῦ βράχου, μόνη δὲ ἡ βορεία πλευρὰ καὶ μικρὸν μέρος τῆς δυτικῆς εἶναι ἐκτισμένα ἔξω τοῦ σπηλαίου ἀποτελοῦντα τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ, ἔνθα εὑρίσκεται καὶ ἡ μόνη εἴσοδος εἰς αὐτὸν κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐν σπηλαίῳ τούτου ναοῦ εἶναι, ὅτι, εἰσερχόμενός τις εἰς αὐτόν, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι λαξευμένος ἐντὸς τοῦ βράχου, διότι ὅλοι οἱ τοῖχοι αὐτοῦ καὶ ὁ θόλος εἶναι ἐπενδεδυμένοι διὰ τοιχοδομίας καὶ κονιάματος μετὰ τοιχογραφιῶν. Πυρκαϊά, ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς ἐπισυμβᾶσα (πιθανὸν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Μονῆς), ἠμαύρωσε τὰς τοιχογραφίας, κατέστρεψε τὸ ξυλόγλυπτον ἐπίχρυσον τέμπλον, τὸ ὁποῖον ἡμίκαυστον ἐνθυμοῦνται ἀκόμη οἱ παλαιότεροι κάτοικοι τῶν Διδύμων, καὶ κατέρριψε τὰ κονιάματα τῶν θόλων καὶ τῶν κογχῶν οὕτω δὲ ἀπεκαλύφθη ἡ τοιχοδομία τούτων ὁλόκληρος συνιστα-

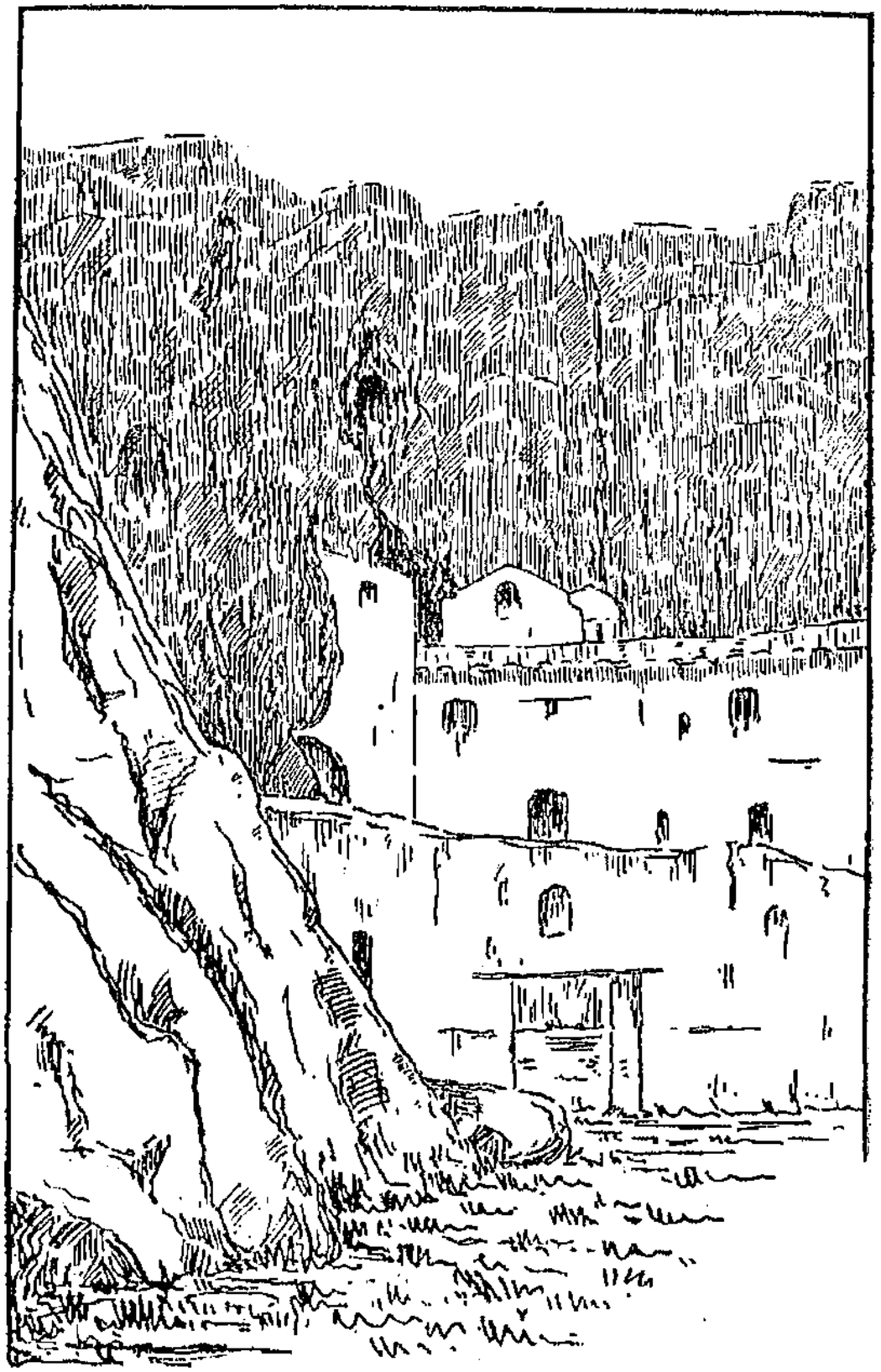

Εἰκ. 1.—Σχεδιαγράφημα γενικῆς ὄψεως τῆς Μονῆς τοῦ Αὐγοῦ παρὰ τοὺς Διδύμους τῆς Ἀργολίδος.

μένη ἐκ πλίνθων ἀρίστης κατασκευῆς. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἀντιπροσωπεύονται ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὅλα τὰ εἴδη τῶν βυζαντινῶν θόλων εἰς τὰ ἓξ διαμερίσματα αὐτοῦ, ἕκαστον τῶν ὁποίαν φέρει καὶ διάφορον εἶδος θόλου.

Ὁ μεγαλύτερος ναός, ὁ κατέχων τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπηλαίου, ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράγωνον χῶρον, τὸν κυρίως ναόν, ἐστεγασμένον διὰ μεγάλου βυζαντινοῦ σταυροθολίου, αἱ διασταυρούμεναι ἁψαὶ τοῦ ὁποίου κατέρχονται χαμηλὰ εἰς

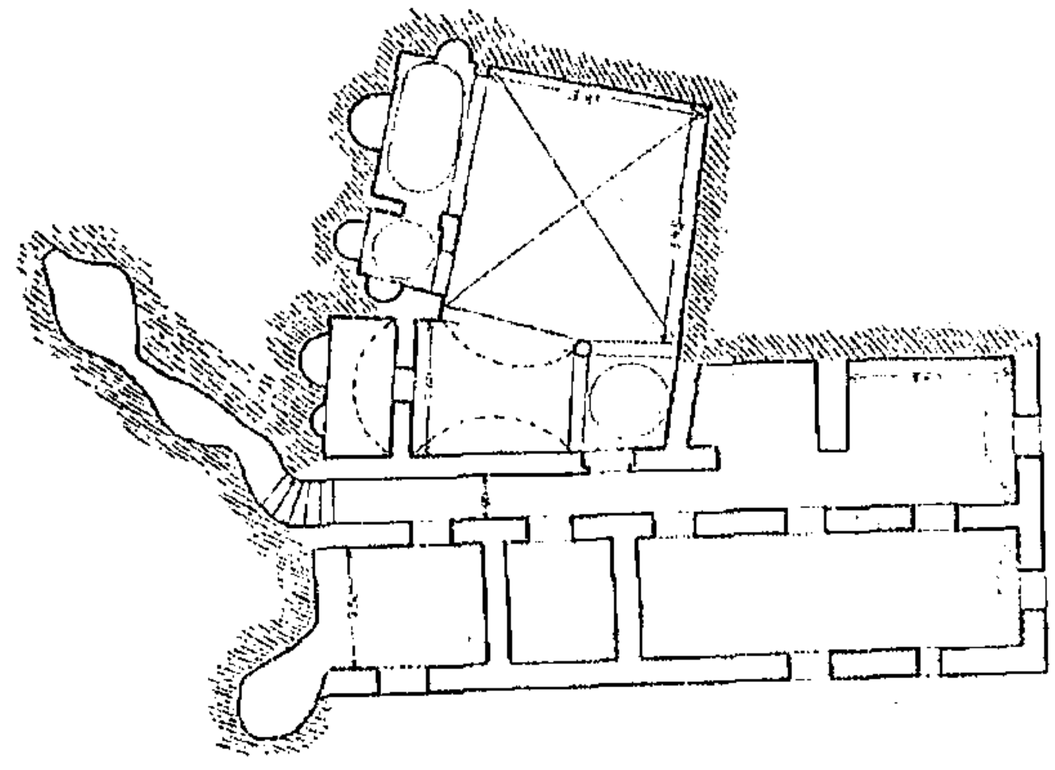

Εἰκ. 2.— Γενικὴ κάτοψις τῆς Μονῆς, τοῦ Καθολικοῦ καὶ τοῦ σπηλαίου.

ὕψος 1.30 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους. Τὸ ἱερὸν βῆμα, χωριζόμενον δι' εὐτελοῦς ἐκ σανίδων τέμπλου ἀντικαταστήσαντος τὸ καυθὲν ξυλόγλυπτον, καλύπτεται ὑπὸ ὠοειδοῦς θόλου καὶ ἔχει πλὴν τῆς μεγάλης κόγχης καὶ δύο ἑκατέρωθεν μικροτέρας οὕτως ὥστε σχηματίζεται τρίκογχον· τὸ διακονικὸν δεξιὰ ἀντικαθιστᾷ ἁπλῆ κόγχη ἐν τῇ νοτίᾳ πλευρᾷ, ἐνῷ ἡ Πρόθεσις ἔχει ἴδιον διαμέρισμα ἐν εἴδει παρεκκλησίου συγκοινωνοῦν διὰ τοξωτῆς πυλίδος, φέρει

δύο κόγχας εἰς τοὺς τοίχους καὶ στεγάζεται μὲ ἡμισφαιρικὸν θολίσκον στηριζόμενον εἰς τέσσαρα σφαιρικὰ τρίγωνα (pendentifs) ὅλα ἐκ πλίνθων μὲ ἀρίστην συμμετρίαν καὶ κατασκευήν. Τὰ μέτωπα τῶν κογχῶν ἔχουν τὰ τόξα ἐλαφρότατα ὀξυκόρυφα.

Ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος ναΐσκος συγκοινωνεῖ πρὸς τὸν κατέχοντα ἐν εἴδει πλαγίου νάρθηκος τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ μεγαλυτέρου ναοῦ διὰ διλόβου ἀνοίγματος, στηριζομένου εἰς κίονα μὲ κιονόκρανον ἰωνικόν, εἰλημμένον ἐξ ἀρχαίου τινὸς ἑλληνικοῦ κτίσματος. Εἰς τὴν κάτω ὄψιν τῶν τόξων τούτων διασώζονται ἱκανῶς ἡμαυρωμέναι τοιχογραφίαι, στηθάρια ἁγίων ἐντὸς ἐγκολπίων (medaillons), ἐκ τῆς τέχνης τῶν ὁποίων ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι σύγχρονα πρὸς τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ.

Ὁ πρὸς βορρᾶν ναΐσκος διαιρεῖται εἰς τρία τετράγωνα διαμερίσματα: τὸ ἱερὸν βῆμα, ἔνθα σώζονται τοιχογραφίαι μεταγενεστέρας τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος, χωριζόμενον διὰ κτιστοῦ τέμπλου καὶ στεγαζόμενον μὲ καμάραν βαίνουσαν ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ὁ κυρίως ναός, ὅστις καλύπτεται μὲ καμάραν ἐγκαρσίαν, βαίνουσαν δηλ. ἀντιθέτως ἀπὸ Α. πρὸς Δ. καὶ ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου χῶρος διὰ ὑψηλοῦ ἁπλοῦ ἐκ πλίνθων ὀκταγώνου τρουλλίσκου, ὅστις προβάλλει ἔξω τοῦ βράχου, φέρων ὀκτὼ παράθυρα ἐξ ὧν εὐρέως φωτίζεται ὁ ναός· μικρὸν παράθυρον ἀνοίγεται χαμηλὰ πρὸς Δ. ἔνθα ὑπάρχει ἡ ἐντὸς τοῦ βράχου διὰ βαθμίδων ἄνοδος εἰς τὸν ναόν.

Ἡ ἀποκλειστικὴ αὐτὴ χρῆσις ὀπτοπλίνθων διὰ τοὺς θόλους δὲν εἶναι τόσον συνήθης εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς ναοὺς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ὅσον εἰς τὴν Κων/πολιν (πρβλ. Millet, L'école greque etc. Paris, 1916, σ. 244). Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατοῦν οἱ ἐκ λίθων θόλοι καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν δύο μεθόδων. Μόνον οἱ τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ ἴσως τινὲς τοῦ 12ου διασωθέντες ναοὶ μᾶς παρουσιάζουν τοὺς θόλους ὅλους ἐκ πλινθοδομῆς, ὅπως τὸ Δαφνὶ καὶ πιθανώτατα καὶ ὁ τόσον συγγενὴς εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν τοιχοδομίαν Ὅσιος Λουκᾶς. Καὶ ἡ χρῆσις σταυροθολίων καὶ θολίσκων εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν 11ον αἰῶνα μόνον ἐν Ἑλλάδι,

κατόπιν εἶναι ἐν συνήθει χρήσει ἡ καμάρα. Ἐπίσης τὸ τρίκογχον εἰς τὸ ἱερὸν εἶναι μία λεπτομέρεια ἀπαντωμένη εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ 11ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, συνήθεια ἀπαντῶσα ἐπίσης εἰς τοὺς ἐν Κων/πόλει ναοὺς

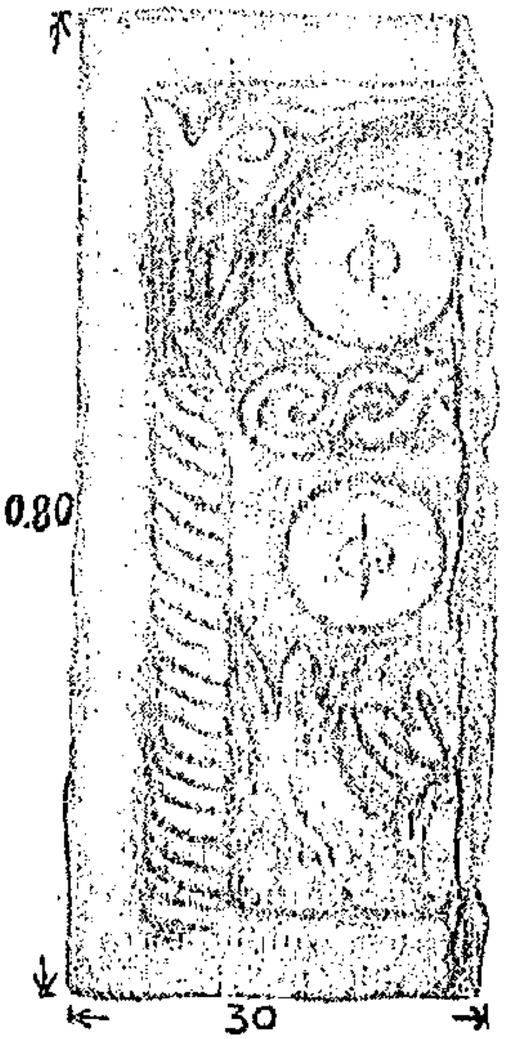

Εἰκ. 3.— Τὸ ἡμισυ θωρακίου τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς.

(πρβλ. Struck, Vier byz. Kirchen der Argolis, ἐν Mitt. d. deutschen arch. Instituts, 1909 σ. 223), καίτοι εἰς τὸν ἡμέτερον, ἕνεκα τοῦ ἀκαταλλήλου χώρου, αἱ πλάγιαι κόγχαι δὲν κατέχουν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν θέσιν.

Πάντες οἱ χαρακτῆρες οὗτοι τῆς οἰκοδομῆς ὁδηγοῦν ἡμᾶς

εἰς τὸν 11ον αἰῶνα, τὸν ὁποῖον καὶ θεωροῦμεν ὡς τὴν ἐποχὴν τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ.

Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ διακόσμησις τμήματος θωρακίου, τοῦ μόνου διασωθέντος λειψάνου ἐκ τοῦ πρώτου μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 3), τὸ ὁποῖον εὕρομεν χρησιμοποιούμενον δία μίαν ἐκ τῶν βαθμίδων τῆς προχείρου κλίμακος, δι' ἧς ἀνερχόμεθα εἰς τὸν ναόν. Διεσώθη τὸ ἥμισυ κατὰ μῆκος τοῦ θωρακίου, φέρει δὲ τοῦτο ὡς διάκοσμον σταυρὸν ἐκ πλέγματος κάτωθεν τόξου μὲ στρεπτοὺς κιονίσκους· φύλλα ἀκάνθου εἰς μορφὴν ἀραβουργήματος κοσμοῦν τὰς γωνίας καὶ τὴν βάσιν τοῦ σταυροῦ, τέσσαρες δὲ ἀνάγλυφοι δίσκοι πληροῦν τὰ κενὰ τῶν κεραιῶν φέροντες ἐγχάρακτα τὰ ἀρχικὰ γράμματα τοῦ ρητοῦ: **Φ**[ῶς] **Χ**[ριστοῦ] **Φ**[αίνει] **Π**[ᾶσι] (βλ. εἰκ. 3).

Ὁ ἐκ πλέγματος σταυρὸς καὶ ἡ μορφὴ τῆς ἀκάνθου ἐνθυμίζουν τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἐνῶ τὸ θέμα τοῦ σταυροῦ κάτωθεν τόξου εἶναι κοινὸν εἰς θωράκια ὅλων τῶν περιόδων τῆς βυζαντινῆς τέχνης (πρβλ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Β' ἔκδ. 1931 σελ. 16).

Ὅτι ἐπίσης μᾶς πείθει ὅτι κατὰ τὸν 11ον ἢ τὸν 12ον τὸ πολὺ αἰῶνα πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἵδρυσιν καὶ διακόσμησιν τοῦ ἱεροῦ τούτου χώρου, εἶναι αἱ τοιχογραφίαι, αἵτινες σώζονται εἰσέτι καλῶς, διατηρούμεναι εἰς μικρότερον σπήλαιον πρὸς ἀνατολὰς ἐντὸς τοῦ βράχου εὑρισκόμενον, καὶ συγκοινωνοῦν διά τινος κλίμακος ἐν τῷ βράχῳ λαξευμένης μὲ τὸν διάδρομον ἔξωθεν τοῦ ναοῦ (βλέπε κάτοψιν εἰς εἰκ. 2).

Τὸ σπήλαιον τοῦτο εἶναι διμερὲς καὶ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐχρησιμοποιήθη δὲ βραδύτερον ὡς ὀστεοθήκη τῶν μοναχῶν, διότι εἰς δύο μέρη τῆς κρύπτης ὑπάρχει συνεσωρευμένη ἀπειρία ὀστῶν. Τὸ πρῶτον τμῆμα, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς εἴσοδος, φέρει δεξιὰ ἐπὶ τοῦ βράχου ἐφ' οὗ ἐστρώθη λεπτὸν στρῶμα κονιάματος, τρεῖς τοιχογραφίας· ὁλόσωμον δηλ. παράστασιν τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἑκατέρωθεν δὲ τὰς ἁγίας: Ἀν-

ναν καὶ Κυριακήν. Ἡ Παναγία φορεῖ πορφυροῦν ἔνδυμα χωρὶς πολλὰς πτυχώσεις, ἐλαφρῶς κλίνουσα τὴν κεφαλήν· τὸ πρόσωπον εἶναι ἀδύνατον, ὠοειδές, μὲ ἔκφρασιν ὑλίψεως· καίτοι δὲ τὰ χρώματα ἔχουν ἐκπέσει οἱ μεγάλοι ὀφθαλμοί, ἡ εὐθεῖα ρὶς καὶ τὸ ἡμιάνοικτον στόμα διαγράφονται ὡραῖα, σχεδιασμένα μὲ λεπτοτάτην πινελιὰν ἐν εἴδει γραμμῆς. Ὁ Χριστός, βαστάζόμενος διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ὑψώνει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ εἶναι ἐνδεδυμένος μὲ πολύπτυχον ἔνδυμα ἔχον λευκὰς ἀνταναχλάσεις ἀντὶ τῶν συνήθως χρυσῶν. Δεξιὰ ἡ τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Κυριακῆς εἶναι ἱκανῶς ἐφθαρμένη, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ τῆς Ἁγίας Ἄννης ἀριστερὰ διατηρεῖται ἄριστα καὶ δυνάμεθα οὕτω νὰ παρατηρήσωμεν τὴν τέχνην της καὶ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς της. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἐνδεδυμένη μὲ ἕνα μονόχρωμον καὶ ἄνευ πτυχώσεων ἐρυθρὸν χιτῶνα μὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα κρατοῦσα σταυρὸν ἐν εἴδει τριφύλλου καὶ τὴν ἀριστερὰν πρὸ τοῦ στήθους, δεικνύουσα τὴν παλάμην.

Προστίθεται οὕτως εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἐλαχίστους ναοὺς τοῦ 11ου αἰῶνος ἓν ἀκόμη ἄγνωστον μέχρι σήμερον βυζαντινὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον μὲ ὅλον τὸν ἐπαρχιακόν του χαρακτῆρα δύναται πολλὰ νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς, ἥτις ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς φαίνεται ὅτι διετηρεῖτο ἐν ἐνεργείᾳ μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως, προφανὲς εἶναι ὅτι πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς ὑπῆρχον εἰς τὰ σπήλαια τῶν βράχων τούτων τοῦ Αὐγοῦ ἀσκητήρια, τὰ ὁποῖα μετετράπησαν τὸν 11ον αἰῶνα εἰς Μονήν, ἥτις, ἐξ ὅσων σήμερον βλέπομεν, ἦτο ἀξιόλογον μοναχικὸν κέντρον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΔΥΟ ΞΕΝΟΙ...

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Τὸ χέρι του σηκώθηκε, σὰν νἄθελε νὰ χαϊδέψῃ... καὶ βρῆκε τὸ στῆθος του μὲ ὁρμή. Ὁ πόνος τὸν συνέφερε λίγο. Ὕστερα πάλι ἄρχισε ἡ φριχτὴ ἀγωνία.

Γιατί νὰ μὴ φύγῃ; Τί τὸν ἔκανε νὰ μὴν εἶναι σκληρὸς σὰν ἕνα ἀσυλλόγιστο παιδί, δυνατὸς σὰν ἕνα ἀλύγιστο σίδερο;

Τἀχτηκε ἀπότομα. Ναί, τώρα, τώρα μόνον καταλάβαινε πὼς ἔπρεπε νὰ πάρῃ μιὰ ἀπόφαση. Δὲν ἦταν αὐτὸς ὁ ἄντρας;

Καὶ τότε τὴν κύτταξε. Καὶ πῆγε κοντά της. Καθόταν δίπλα στὸ ἀνοιχτὸ παράθυρο. Ἀπ' ἔξω ἐρχόταν μιὰ βαθειὰ μυρωδιὰ ἀπ' ἀνθισμένες ἀμυγδαλιές, ἀπὸ πράσινα χορτάρια.

Πῆγε κοντά της. Τὰ χέρια του, δυνατὰ καὶ ἁπαλά, τὴ σήκωσαν ἀπ' τὸ κάθισμά της, καὶ μὲ μιὰ φωνὴ ποὺ δὲν ἔτρεμε καὶ οὔτε πονοῦσε, μὲ μιὰ ἀπερίγραπτα ἤρεμη φωνὴ τῆς εἶπε:

Πήγαινε τώρα. Ἀρκετὰ ἔμεινες. Δὲν ἔχεις πιὰ τίποτε νὰ κάνῃς ἐδῶ. Οἱ δρόμοι μας χωρίζουν ἀπὸ σήμερα. Καθένας τὸ δικό του μονοπάτι. Ὁ προορισμός μας ἦτον τέτοιος. Δὲν πρόκειται κανεὶς ἀπὸ τοὺς δυό μας νὰ εἶναι δυστυχής. Ὅταν θὰ φύγῃς θὰ ξέρω κ' ἐγὼ πῶς νὰ διευθύνω τὸν ἑαυτό μου. Μόνο νὰ φύγῃς. Πήγαινε.

Καὶ τὴν ἔσπρωχνε ἀργὰ πρὸς τὴν πόρτα. Τὸν κύτταζε ἀπελπισμένη καὶ δὲν τολμοῦσε νὰ τοῦ μιλήσῃ. Εἶχε στὰ μάτια του μιὰ παράξενη ἔκφραση, ποὺ ἔμοιαζε μὲ παραφροσύνη καὶ τὰ λόγια του ἦταν μιὰ ἀκλόνητη διαταγή. Πρόσταζε ἐκείνη τὴ στιγμὴ καὶ ἦτον σὰν αὐτὸς νὰ τὴν βασάνιζε, σὰν αὐτὸς νὰ τὴν ἔδιωχνε. Ἐκείνη δὲν τὸν εἶχε τόσο βαθειὰ πληγώσῃ. Τὰ μάτια του φανέρωναν μιὰ φοβερὴ ψυχικὴ ἀγωνία, καὶ ὅμως ἔμεναν ψυχρὰ σὰν νεκρά. Ὅπως ὅταν συνέρχεται κανεὶς ἀπὸ μιὰ μεγάλη λιγοθυμιά. Μαρτυροῦσαν τὸν πόνο καὶ προξενοῦσαν τὸ φόβο.

Χωρὶς νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ, ἄνοιξε τὴν πόρτα μ' ἕνα χέρι ποὺ ἔτρεμε. Μιὰ στιγμή, μιὰ μόνη στιγμή, στάθηκε στὸ κατώφλι τοῦ σπιτιοῦ. Σὰν νἄθελε νὰ γυρίσῃ, νὰ τοῦ ζητήσῃ συγχώρησι. Ὕστερα ἀργά, ἀργὰ κατέβηκε τὰ σκαλοπάτια. Ἡ πόρτα ἔκλεισε τελειωτικά.

Βρέθηκε μόνος. Τρελὸς ἀπὸ ἀπελπισία, σύρθηκε ὡς τὸ μέρος ποὺ γιὰ τελευταία φορὰ πάτησαν τὰ πόδια της, σωριάστηκε κάτω καὶ μόνος πιά, ἐντελῶς μόνος, ξέσπασε σὲ λυγμούς. . . .

***

Βράδυ. Γύριζε ἀπὸ δουλειά. Ἄνοιξη. Στὸ δρόμο ἄνθρωποι ποὺ γελοῦσαν, γυναῖκες μὲ καλοκαιρινὰ φορέματα ποὺ γεμίζαν τὸν ἀέρα μὲ δροσιὰ καὶ εὐτυχία. Πρόσωπα χαρούμενα, ψυχὲς ἱκανοποιημένες. Τὰ λουλούδια, ὁ οὐρανός, οἱ γυναῖκες, ἦταν σὰν ν' ἀντιφέγγιζαν ἐκεῖνο τὸ δειλινὸ ὅλη τὴν ἐφήμερη ζωή, τὴν ἡδονικὴ ζωὴ τοῦ ὑπαίθρου: τὴ Φύσι.

Περνοῦσε ἀνάμεσα στοὺς διαβάτες σὰν ὑπνοβάτης. Χαιρόταν κι' αὐτὸς τὴν ὡραία μέρα, κρύβοντας ὅσο μποροῦσε πιὸ βαθιὰ τὴ μεγάλη του ἀποκαρτέρησι.

Πήγαινε στὸ δρόμο μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ διασκεδάσῃ τὸν ἐνδόψυχο πόνο του. Ἀλλὰ δὲν μποροῦσε, μὲ ὅλη του τὴν προσπάθεια, δὲν μποροῦσε. Τὸ μῖσος του γιὰ ἕναν ἄνθρωπο ἐνάρκωνε κ' ἐξεμηδένιζε τὶς ἀπόβαθές του ἰδιότητες. Ἡ ἰδέα ὅτι ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἦτον εὐτυχισμένος μακρυὰ ἀπ' αὐτόν, καὶ χωρὶς αὐτόν, τὸν ἐρέθιζε καὶ τὸν πλήγωνε. Ἔβαζε τὸν ἑαυτό του σὲ ἴσια μοῖρα μὲ τὸν πιὸ κουρελιασμένο ζητιάνο κ' εὕρισκε πὼς ἡ θέσι τοῦ ζητιάνου ἦτον καὶ πάλι καλύτερη ἀπὸ τὴ δική του. Τόσο πολὺ ἡ ταπείνωσή του τὸν ἐξευτέλιζε.

Στὴ συμφωνία τῆς χαρᾶς αὐτὸς ἦταν ἡ μόνη νότα ποὺ παραφωνοῦσε.

***

Τὰ βήματά του, σχεδὸν ἄθελα, τὸν ἔφεραν στὸ κατώφλι τῆς μικρῆς ἐκκλησιᾶς. Κοντοστάθηκε γιὰ λίγο. Σὰν νὰ μὴν τολμοῦσε νὰ προχωρήσῃ. Ὕστερα τὸ ἀποφάσισε. Μπῆκε μέσα.

Ἡ ἐκκλησιὰ ἦτον ἄδεια. Σκοτάδι. Μόνο τὸ καντήλι ἔκαιγε. Ἕνα μόνο καντήλι μπροστὰ στὴν Παναγία. Ἡ ταπεινή του λάμψη ἔρριχνε λίγο φῶς στὸ πρόσωπο τῆς Θεοτόκου. Ἦτον σὰν μιὰ σιωπηλὴ πρόσκλησι γιὰ προσευχή.

Προχώρησε μὲ μιὰ παράξενη εὐλάβεια. Ποτέ του δὲν εἶχε αἰσθανθῆ τέτοια ἡσυχία. Ἀπὸ ἕνα ἀνοιχτὸ παράθυρο ἔβλεπε καθαρὰ τὴ στέγη τοῦ γειτονικοῦ σπιτιοῦ. Ὁ ἥλιος ἔπαιζε ἐκείνη τὴν ὥρα ἀπάνω στὰ κεραμίδια. Λίγος ἥλιος περνοῦσε στὶς χαραμάδες τῆς στέγης. Ζωντανὴ εἰκόνα εἰρήνης. Ἡ εἰρήνη ἁπλωνόταν ἁπαλὰ στὴν ἀνήσυχη πλάση. Κ' ἔμοιαζε μὲ τὴ θριαμβευτικὴ νίκη τοῦ καλοῦ, μὲ τὸ ὅραμα μιᾶς ἀπολυτρώσεως.

Καὶ τότε κατάλαβε ὅτι ἡ συγχώρησι ὑπάρχει, κι' ὅτι εἶναι ὡραῖο νὰ συγχωρῇς. Καὶ αἰσθάνθηκε μιὰ ἀπέραντη εὐχαρίστησι, κάτι καινούργιο ποὺ τὸν ἀνύψωνε. Ἡ ψυχή του ἐκείνη τὴν ὥρα ἀντιλαμβανόταν τὴν εὐγένεια τοῦ καλοῦ. Παραδεχόταν ὅτι ὁ πόνος εἶναι μιὰ ὥθησι πρὸς ἕνα ὑψηλότερο σκοπό. Ἤθελε ν' ἀπαρνηθῇ τὴν ἀσχημιὰ ὡρισμένων πραγμάτων γιὰ ν' ἁρμοσιωθῇ περισσότερο μὲ τὴν παράξενη γαλήνη ποὺ ζωντάνευε κ' ἐνέκρωνε μαζὶ τὸ ἀτάραχο βλέμμα τῆς Παναγίας. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶναι

περαστικός, δὲν ἔπρεπε ν' ἀφήσῃ πίσω του ἴχνη τέτοιας κακίας. Μπροστὰ στὸ Παντοτεινό, τί ἦταν ἡ καϋμένη ἡ ἀνθρώπινη βούληση;

Κι' ἀλήθεια ἐκείνη τὴν ὥρα ἐσυγχώρησε...

*
* *

Συναντήθηκαν πάλι, ὕστερα ἀπὸ καιρό. Οἱ δυό τους. Μόνοι. Ὁ δρόμος στενός. Λίγοι διαβάτες. Πέρασαν ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο, πλάϊ-πλάϊ, χωρὶς τὸ πρόσωπό τους νὰ φανερώσῃ καμμιὰ χαρὰ καὶ καμμιὰ λύπη. Πέρασαν χωρὶς νὰ κυτταχθοῦν, χωρὶς νὰ ὑποφέρουν, ἄγνωστοι μέσα σὲ ἀγνώστους, καὶ οὔτε τὸ βλέμμα τους, οὔτε ἡ στάση τους μαρτύρησε τὴν ἐνδόμυχη σκέψη τους. Ἀδιάφορα ἐξακολούθησαν τὸ δρόμο τους — δυὸ ξένοι.

Ε. ΡΟΔΗ

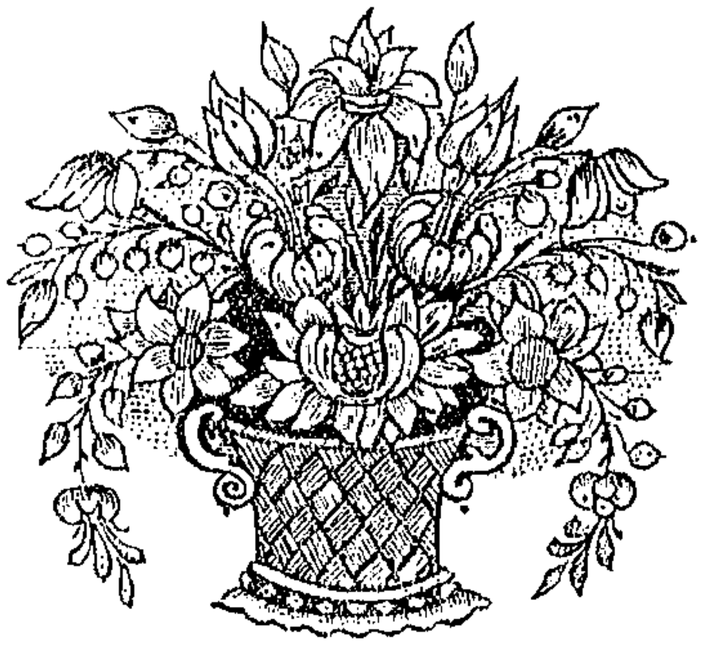

ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Μυστικαὶ θρησκεῖαι καὶ μυστήρια ὑπῆρχαν εἰς πολλὰς πόλεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐμειναν, μὲ διαφόρους συνήθως ἐμφανίσεις εἰς ἑκάστην πόλιν, ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων, ὅτε ἡ θρησκεία τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου δὲν εἶχεν ἔλθῃ ἀκόμη εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ δὲν ἦσαν Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες τὴν χώραν. Πιθανώτατα δὲν ἦσαν καὶ ἀπ' ἀρχῆς μυστικαὶ αἱ θρησκεῖαι αὐταί, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον πότε καὶ διατὶ κατέστησαν μυστικαί. Ἴσως, ὅτε οἱ παλαιότατοι κάτοικοι, οἱ θεωρούμενοι ὡς Προέλληνες, ὑπετάγησαν εἰς τοὺς κατόπιν ἐλθόντας Ἕλληνας ἐμποδιζόμενοι ὑπὸ τούτων εἰς τὴν φανερὰν ἐκτέλεσιν τῶν τελετῶν τῆς θρησκείας των, ἐλάτρευον μυστικὰ κατὰ τὸν ἰδιαίτερον τρόπον τοὺς θεούς των, διετηρήθη δὲ κατόπιν ἡ μυστικότης, καὶ ἀφοῦ παρέλαβον καὶ ἀνεγνώρισαν ὡς ἰδικάς των τὰς θρησκείας αὐτὰς καὶ οἱ Ἕλληνες. Καὶ ξένας ὅμως μυστικὰς θρησκείας προσέλαβον ἀργότερα οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἦτο ἡ θρησκεία καὶ τὰ μυστήρια τῶν Ὀρφικῶν ἐκ Θράκης, καὶ ἀκόμη ἀργότερα ἡ θρησκεία καὶ τὰ μυστήρια τοῦ Μίθρα ἀπὸ τὴν Περσίαν καὶ ἄλλα μυστήρια πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Ἀλλὰ τὰ σπουδαιότατα μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν μυστηρίων ἦσαν ἀναμφισβητήτως καὶ παρέμειναν τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια.

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν, πατρὶς αὐτῶν εἶναι ἡ Ἐλευσίς, παρέμεινε δὲ ὁ μικρὸς αὐτὸς δῆμος τῆς Ἀττικῆς, ὁ ἀποκλειστικὸς τόπος τῆς τελέσεώς των, καὶ ἀφοῦ αὐτὰ ἔγιναν κατόπιν ἐπίσημος θρησκεία τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἀφοῦ ἡ ἁγιότης καὶ ἡ δύναμις αὐτῶν ἀνε-

γνωρίσθη ἀπὸ ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ ὅλον σχεδὸν τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ θυγάτηρ της Περσεφόνη, ἡ Κόρη, ὅπως ἦτο ἡ ἐπίσημος ὀνομασία της εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, οἱ κύριοι θεοὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων· φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἀνέκαθεν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Δημήτηρ, ἦ μία θεὰ τῆς Γῆς τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τὸ ὄνομα — πολλοὶ δέχονται, ὅτι ὠνομάζετο Ἐλευθώ, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἔχει τὸ ὄνομά της ἡ Ἐλευσίς, ὅπως ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηνᾶς ὠνομάσθησαν αἱ Ἀθῆναι — ἦτο καὶ ἡ θεὰ τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας. Ἡ λατρεία τῆς Κόρης της προσετέθη βραδύτερον εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ποικιλία καὶ εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην ἐλευσινιακὴν θρησκείαν, ἀποδεικνύει ἡ λατρεία καὶ ἑνὸς ἄλλου ζεύγους, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, μυστικῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται καὶ παριστάνονται εἰς ἀφιερωτικὰ ἀνάγλυφα εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, καὶ χαρακτηρίζονται ὡς ***θεὸς καὶ θεὰ*** ἄνευ ἄλλων ὀνομάτων.

Εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἐλατρεύοντο εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης καὶ ἐσχετίζοντο ὁπωσδήποτε μὲ τὰ μυστήρια καὶ ὁ θεὸς τοῦ Ἅδου Πλούτων γενόμενος σύζυγος τῆς Κόρης, καὶ ὁ Τριπτόλεμος, ὁ Εὔβουλεὺς καὶ ὁ Ἴακχος.

Ἀπὸ πότε ὑπῆρχον τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια δὲν γνωρίζομεν βέβαια ἀσφαλῶς, ἀλλ' εἰς τὸν ἴδιον τόπον, ὅπου ἐγίνοντο αὐτὰ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὑπῆρχεν οἶκος λατρείας τουλάχιστον ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ περίπου ἀπὸ χιλίων πεντακοσίων π. Χ. ἐτῶν.

Τὰ ἐρείπια τοῦ μεγάλου τελεστηρίου, τοῦ ναοῦ δηλαδή, ἢ τοῦ ἱεροῦ οἴκου ὅπου ἐτελοῦντο τὰ μυστήρια, ποὺ ἀνεκάλυψεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ὁ μακαρίτης Φίλιος ἀνήκουν εἰς μεγαλοπρεπὲς κτήριον, ποὺ ἐκτίσθη τὸν 5ον αἰῶνα π. Χ. ἐπὶ Περικλέους κατὰ σχέδιον τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Παρθενῶνος Ἰκτίνου, ἀλλ' ὑποκάτω ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ κτηρίου αὐτοῦ εἶχεν εὕρη καὶ ὁ Φίλιος ἄλλα ἐρείπια παλαιοτέρων τοῦ Περικλέους τελεστηρίων, ποὺ ἦσαν κατεστραμμένα καὶ

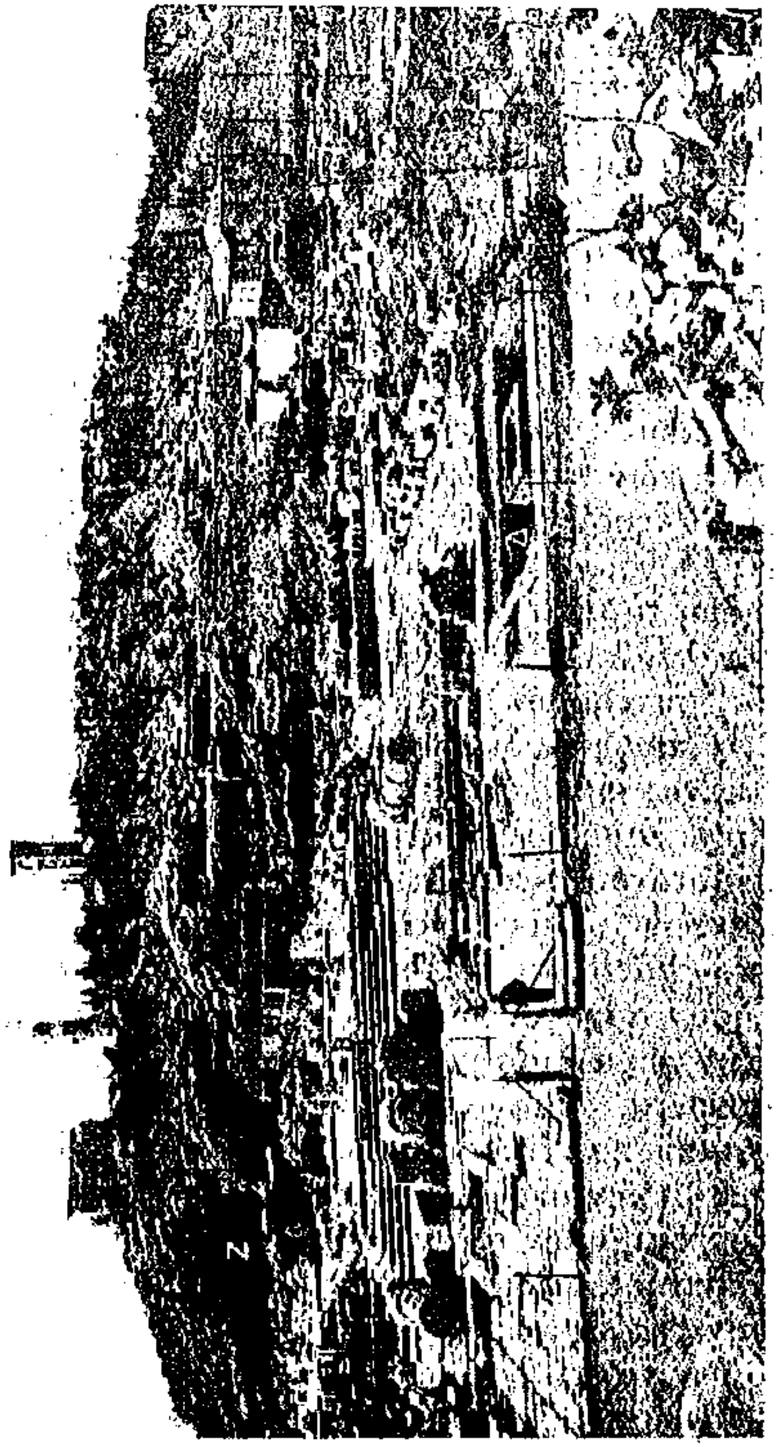

Εἰκ. 1. - Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἱεροῦ.

σκεπασμένα, ὅτε ἔγινε τὸ Τελεστήριον τοῦ Περικλέους. Τὸ παλαιότερον ἀπὸ τὰ Τελεστήρια αὐτὰ ἐχρονολογεῖτο εἰς τὸν 7ον π. Χ. αἰῶνα, καὶ δι' αὐτὸ ἐπίστευαν πολλοί, ὅτι τότε κατὰ πρῶτον εἰσήχθησαν ἡ μυστηριακὴ θρησκεία καὶ τὰ μυστήρια εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Εἰς τὰς τελευταίας ὅμως ἀνασκαφάς, ποὺ ἔξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ γίνωνται εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ἐξητάσθη προσεκτικώτερον τὸ ἔδαφος καὶ ἀκόμη βαθύτερον ἀπὸ τὸ τελεστήριον τοῦ 7ου αἰῶνος, καὶ κατωρθώθη νὰ βεβαιωθῇ, ὅτι εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, ποὺ ἦσαν ὅλα τὰ ὑστερώτερα τελεστήρια, ὑπῆρχον ἱερὰ κτήρια κατὰ χιλιάδα ἐτῶν περίπου παλαιότερα τούτων. Ἀνευρέθησαν δηλαδὴ βαθύτερον τῶν ἐρειπίων τοῦ 7ου αἰῶνος τὰ ἐρείπια τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ (1500 περ. π. Χ.), καὶ τοῦ ἱεροῦ ποὺ εἶχεν γίνῃ εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους (1000 π. Χ.), ἀφοῦ κατεστράφη τὸ μυκηναϊκόν. Ἡ ἀνακάλυψις αὐτὴ ἐπικυρώνει καὶ τὴν παλαιὰν Ἐλευσινιακὴν παράδοσιν περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μυστηρίων εἰς προϊστορικοὺς χρόνους εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ποὺ μᾶς διετήρησεν ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Δήμητρα. Ὁ ὕμνος φαίνεται, ὅτι ἐποιήθη περὶ τὸ 700 π. Χ., ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἶναι τροποποίησις καὶ ἐπέκτασις παλαιοτάτου ἐγκωμιαστικοῦ τῆς Δήμητρος ποιήματος. Πρὸ πάντων ἡ εἰκὼν τῆς διοικήσεως τῆς Ἐλευσινιακῆς χώρας, ποὺ μᾶς δίδει τὸ ποίημα μὲ τοὺς πολλοὺς βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀρχηγοὶ τῶν κατοικούντων εἰς πολλὰς χωριστὰς κώμας τὴν χώραν αὐτήν, καὶ εἶχον ἕνα μεταξύ των ὡς ἀνώτατον ἄρχοντα, συμφωνεῖ μόνον μὲ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τῆς διοικήσεως ἄλλων Ἑλληνικῶν τόπων κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Εἰς τὸν ὁμηρικὸν αὐτὸν ὕμνον ἀναφέρεται, ὅτι ἡ Δημήτηρ ἀγανακτήσασα, διότι ὁ θεὸς τοῦ Ἅδου Πλούτων ἥρπασε τὴν κόρην της Περσεφόνην μὲ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Διός χωρὶς αὐτὴ νὰ τὸ γνωρίζῃ — τὸ ἔμαθε κατόπιν ἀπὸ τὸν Ἥλιον, ἀφοῦ περιεπλανήθη ἐπὶ ἐννέα ἡμερονύκτια εἰς ἀναζήτησιν τῆς κόρης της — ἐγκατέλειψε τὸν Ὄλυμπον καὶ ἐγύριζεν εἰς τὴν γῆν. Ἦλθε τότε ἀγνώριστος καὶ εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, καὶ ἔγινε δεκτὴ ὡς τροφὸς τοῦ Δημοφῶντος, τοῦ ὀψιγόνου βασιλέως τῆς Ἐλευσῖνος Κελεοῦ. Ἡ μήτηρ τοῦ Δημοφῶντος ἡ βασίλισσα Μετάνειρα, θαυμάζουσα, διότι ὁ υἱός της ἐμεγάλωνεν ὡς θεός, παρεμόνευσε τὴν ξένην διὰ νὰ ἴδῃ κατὰ ποῖον θαυματουργὸν τρόπον ἀνέτρεφε τὸν μικρὸν βασιλόπαιδα, καὶ τρομάξασα, ὅτε τὴν εἶδε νὰ τὸν κρύπτῃ εἰς τὸ πῦρ διὰ νὰ τὸν κάμῃ ἀθάνατον, ἔβαλε φωνήν, καὶ ἔκαμε τὴν θεὰν νὰ ὀργισθῇ καὶ νὰ διακόψῃ τὸ ἔργον τῆς θεοπρεποῦς ἀνατροφῆς τοῦ Δημοφῶντος. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισίν της ἡ θεὰ ἀπεφάσισε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν βασιλικὴν οἰκίαν, ἀλλ' ὅμως ἠθέλησε νὰ ἀμείψῃ τοὺς Ἐλευσινίους καὶ τοὺς ἄρχοντάς των, ποὺ τὴν ἐδέχθησαν ὡς ξένην μὲ προθυμίαν, καὶ ἀφοῦ παρήγγειλε νὰ τῆς κτίσουν ἕνα ναόν, τοὺς παρέδωκε τὴν θρησκείαν τῶν μυστηρίων, καὶ τοὺς ἐδίδαξε πῶς δι' αὐτῶν νὰ τὴν λατρεύουν, διὰ νὰ εἶναι εὐτυχισμένοι καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἡ ψυχή των νὰ ἔχῃ εὐάρεστον διαμονὴν μετὰ θάνατον εἰς τὸν Ἅδην.

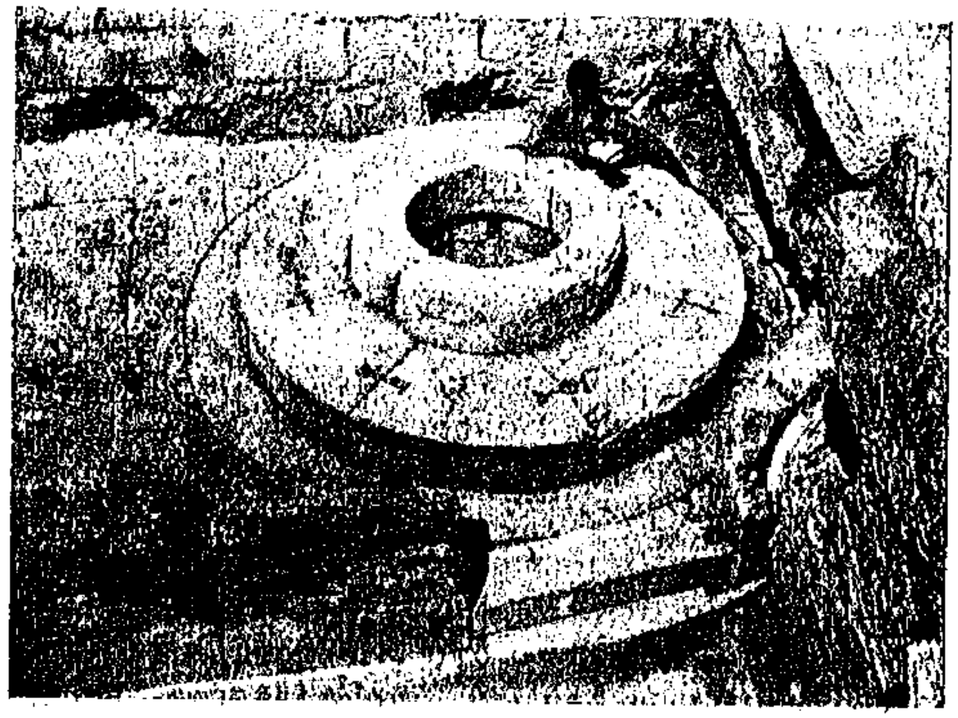

Εἰκ. 2 — Τὸ Καλλίχορον φρέαρ, ὅπου παρουσιάσθη εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἡ Δημήτηρ.

Καθὼς βλέπομεν λοιπὸν καὶ περὶ τῆς Ἐλευσιανικῆς θρησκείας, ὅπως περὶ ὅλων τῶν θρησκειῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ λατρεία γίνεται μὲ μυστήρια, ὑπάρχει ἡ παράδοσις, ὅτι ἐδιδάχθη ἀπ' αὐτὸν τὸν θεόν, ποὺ ἔκαμεν ὁ ἴδιος τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸν κόσμον.

Περὶ τῆς οὐσίας τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων δὲν γνωρίζομεν σήμερον μετὰ βεβαιότητος πολὺ περισσότερα ἐκείνων ποὺ ἐγνώριζον οἱ σοφοί, οἱ ὁποῖοι πρὸ τριῶν καὶ πλέον αἰώνων ἤρχισαν νὰ ἐρευνῶσι τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ νὰ μελετοῦν τὸ ζήτημα. Τοῦτο εἶναι μόνον βέβαιον, ὅτι καὶ τῆς Ἐλευσινιακῆς θρησκείας, ὅπως τῶν πλείστων μυστηριωδῶν θρησκειῶν, βάσις εἶναι ἡ πίστις, ὅτι οἱ γινόμενοι ὀπαδοὶ τῆς θρησκείας αὐτῆς θὰ ἦσαν μετὰ τοῦτο καλλίτεροι καὶ εὐτυχέστεροι ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἡ ψυχή των θὰ εἶχεν εὐδαίμονα διαμονὴν εἰς τὸν Ἅδην, ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν δὲ τούτων ἀπεκλείοντο ὅσοι ἦσαν ξένοι πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτήν.

Φαίνεται ἀκόμη βέβαιον, ὅτι ἡ Ἐλευσινιακὴ θρησκεία δὲν περιεῖχε διδάγματα, τὰ ὁποῖα ἀντετίθεντο ὁπωσδήποτε εἰς τὰς γενικὰς περὶ θρησκείας ἰδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν ἐδίδασκε π.χ. τὸν μονοθεϊσμόν, καὶ οἱ ὀπαδοί της δὲν ἐμποδίζοντο νὰ λατρεύουν καὶ τοὺς ἄλλους ἑλληνικοὺς θεοὺς τῆς πολιτείας των. Σήμερον γνωρίζομεν, ὅτι τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἀπετελοῦντο ἀπὸ ἕνα σύστημα φανερῶν καὶ μυστικῶν ἱεροπραξιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ μετάσχῃ ὅστις ἤθελε νὰ γίνῃ ὀπαδός των. Περὶ τῶν φανερῶν ἱεροπραξιῶν γνωρίζομεν ἀρκετὰ ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἀπὸ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ὅτι ὑπῆρχον καὶ μυστικαὶ ἱεροπραξίαι εἶναι ἀναμφισβήτητον· ***μυστικὰ*** καὶ ***ἀπόρρητα*** τῶν Ἐλευσινίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπετρέπετο νὰ προδοθῶσι καθ' οἱονδήποτε τρόπον εἰς τοὺς ἀμυήτους ἀναφέρουν συχνὰ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ ὅτι ἡ μυστικότης των ἐπροστατεύετο καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, μαρτυρεῖ ἡ γνωστὴ ἱστορία τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις παρῴδησε μετὰ φίλων του τὴν μυστικὴν τελετήν, καὶ εἶπε καὶ ἔδειξε φανερά, ὅσα μόνον ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου καὶ ἐνώπιον μόνον τῶν μεμυημένων ἐλέγοντο καὶ ἐδεικνύοντο, καὶ κατεδικάσθη διὰ τοῦτο ἐρήμην εἰς θάνατον — ἐπρόλαβε νὰ φύγῃ ἐξ Ἀθηνῶν — καὶ ἡ περιουσία του ἐδημεύθη.

Δὲν εἴμεθα βέβαιοι, ἂν γνωρίζωμεν ὅλας ἢ μέρος τῶν μυστικῶν ἱεροπραξιῶν, διότι τὰς μαρτυρίας, ποὺ νομίζομεν, ὅτι ἔχομεν περὶ αὐτῶν, τὰς ἀναφέρουν οἱ παλαιοὶ χριστιανοὶ συγγραφεῖς, οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι μεταχειρίζονται τὰς πληροφορίας αὐτὰς διὰ νὰ πολεμήσουν τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν, καὶ πρὸ πάντων τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ποὺ φαίνεται, ὅτι ἦσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μέγα ἐμπόδιον εἰς

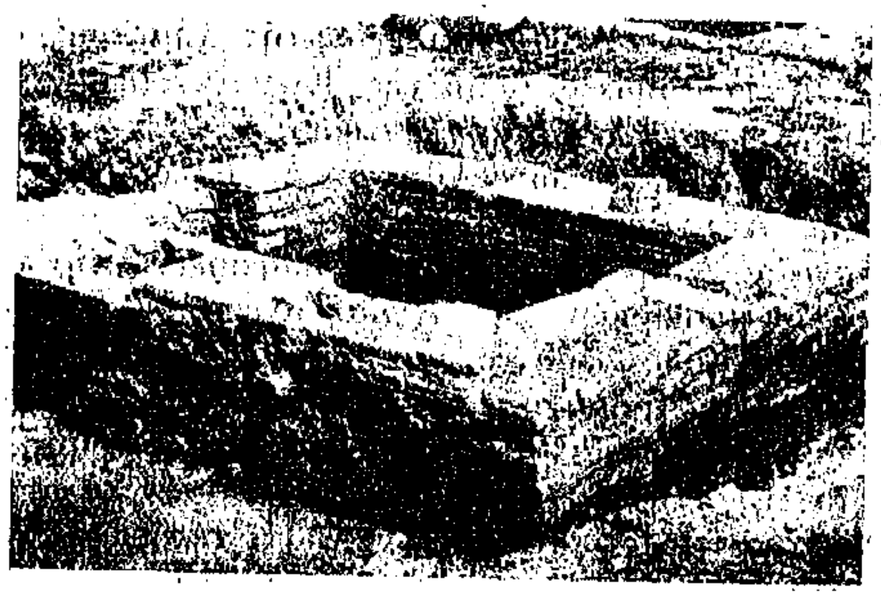

Εἰκ. 3.— Ἡ ἐσχάρα, θυσιαστήριον ἐντὸς τῆς γῆς.

τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἴσως λοιπὸν θὰ εἰμποροῦσε νὰ ἀμφιβάλῃ κανείς, ὅτι εἶναι αἱ πληροφορίαι αὐταὶ ἀπολύτως ἀληθεῖς καὶ ἀκριβεῖς.

Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, δηλαδὴ αἱ ἱερουργίαι ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀπετελοῦντο, ἐγίνοντο δύο φορὰς κατ' ἔτος, τὸν Ἀνθεστηριῶνα μῆνα (τέλη Φεβρουαρίου), καθ' ὃν χρόνον ἤρχιζεν νὰ ἀναδεικνύεται ἡ νέα βλάστησις, καὶ τὸν Βοηδρομιῶνα μῆνα (Σεπτέμβριον), ὅτε ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ νέα σπορά, καὶ εἶναι καὶ τοῦτο μία ἀπόδειξις, ὅτι ἀρχικῶς ἡ Ἐλευσινιακὴ θρησκεία ἦτο γεωργικὴ θρησκεία, καὶ ὅτι αἱ

διάφοροι τελετουργίαι ἐγίνοντο κατ' ἀρχὰς πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδρομῆς τοῦ θεοῦ εἰς εὐόδωσιν τῆς σπορᾶς καὶ πλουσίαν καρποφορίαν.

Αἱ ἱεροπραξίαι τῆς ἀνοίξεως ἐγίνοντο εἰς τὴν Ἄγραν, μικρὸν χωρίον τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὸν Ἰλισόν, πλησίον τοῦ Σταδίου, ὅπου ὑπῆρχεν ἱερὸν τῆς Δήμητρος· ἐχαρακτηρίζοντο δὲ τὰ ἐν Ἄγρᾳ μυστήρια ὡς ***τὰ μικρὰ μυστήρια,*** καὶ ἐθεωροῦντο ὡς προπαρασκευὴ πρὸς συμμετοχὴν εἰς ***τὰ μεγάλα μυστήρια,*** ποὺ ἐγίνοντο τὸν Σεπτέμβριον. Φαίνεται, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἄγραν ὑπῆρχεν ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων γεωργικὴ λατρεία, καὶ ἐγίνοντο ἱερουργίαι ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἐλευσινιακὰς τῆς θρησκείας τῆς Δήμητρος, ἡνώθη δὲ ἡ ἐν Ἄγρᾳ θρησκεία μετὰ τῆς Ἐλευσινιακῆς, καὶ συνεχωνεύθη εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ὅτε τὸν 7ον αἰῶνα π. Χ. ἑνωθεῖσα μετὰ τῶν Ἀθηνῶν ἡ Ἐλευσὶς ἀπετέλεσε μέρος τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι διηγοῦντο διαφορετικὰ τὴν γένεσιν τῶν μικρῶν μυστηρίων τῆς Ἄγρας· ἀνέφερον δηλαδή, ὅτι αὐτὰ ἔγιναν μόνον διὰ νὰ μυηθῇ ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ὡς ξένος — εἰς παλαιοὺς χρόνους μόνον Ἀθηναῖοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὰ μυστήρια — δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μυηθῇ εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσῖνος, καὶ δι' αὐτὸ ἔκαμαν τὰ μυστήρια τῆς Ἄγρας, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμυήθη ὁ Ἡρακλῆς, καὶ κατόπιν καὶ οἱ Διόσκουροι, διὰ τοὺς ὁποίους ὡς ξένους ὑπῆρχεν ὁ ἴδιος λόγος ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

Εἰς τὴν Ἄγραν καθόσον γνωρίζομεν, ἐγίνοντο μόνον ***καθαρμοί,*** δηλαδὴ ἱεροπραξίαι συντελοῦσαι εἰς τὸν ἐξαγνισμὸν τῶν μελλόντων νὰ μυηθῶσιν. Κυριώτερον μέσον καθαρμοῦ ἦτο τὸ λουτρὸν εἰς τὸν Ἰλισόν. Ὁ σωματικὸς καθαρμὸς φέρει μυστηριωδῶς εἰς τοὺς πιστεύοντας καὶ τῆς ψυχῆς τὴν ἐξάγνισιν. Τὸ λουτρόν, ἡ πλύσις ἓν γένει ὅλου ἢ ὀλίγων μόνον μελῶν τοῦ σώματος, γινομένη σύμφωνα πρὸς ὡρισμένους ἱεροὺς τύπους, χρησιμεύει ὡς μέσον ἁγνισμοῦ καὶ εἰς πολλάς, καὶ σημερινὰς ἀκόμη θρησκείας. Τὴν ἰδίαν ἀρχὴν ἔχει καὶ τὸ βάπτισμα τῆς χριστιανικῆς μας θρησκείας. Καὶ ἁπλῆ ἐπίχυσις ὕδατος ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ μυουμένου

ραίνεται, ὅτι ἔρθανε πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐξαγνισμοῦ· εἷς ἓν μαρμάρινον ἀνάγλυφον τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος τοῦ μουσείου τῆς Ἐλευσῖνος παριστάνεται ἡ Περσεφόνη (ἢ μία ἱέρεια) χύνουσα πρὸς ἐξαγνισμὸν νεροὺ ἐπάνω εἰς τὸ γυμνὸν σῶμα νεαροῦ μύστου.

Τὰ μεγάλα μυστήρια τοῦ Φθινωπώρου ἤρχιζαν μὲ τὴν μετα-

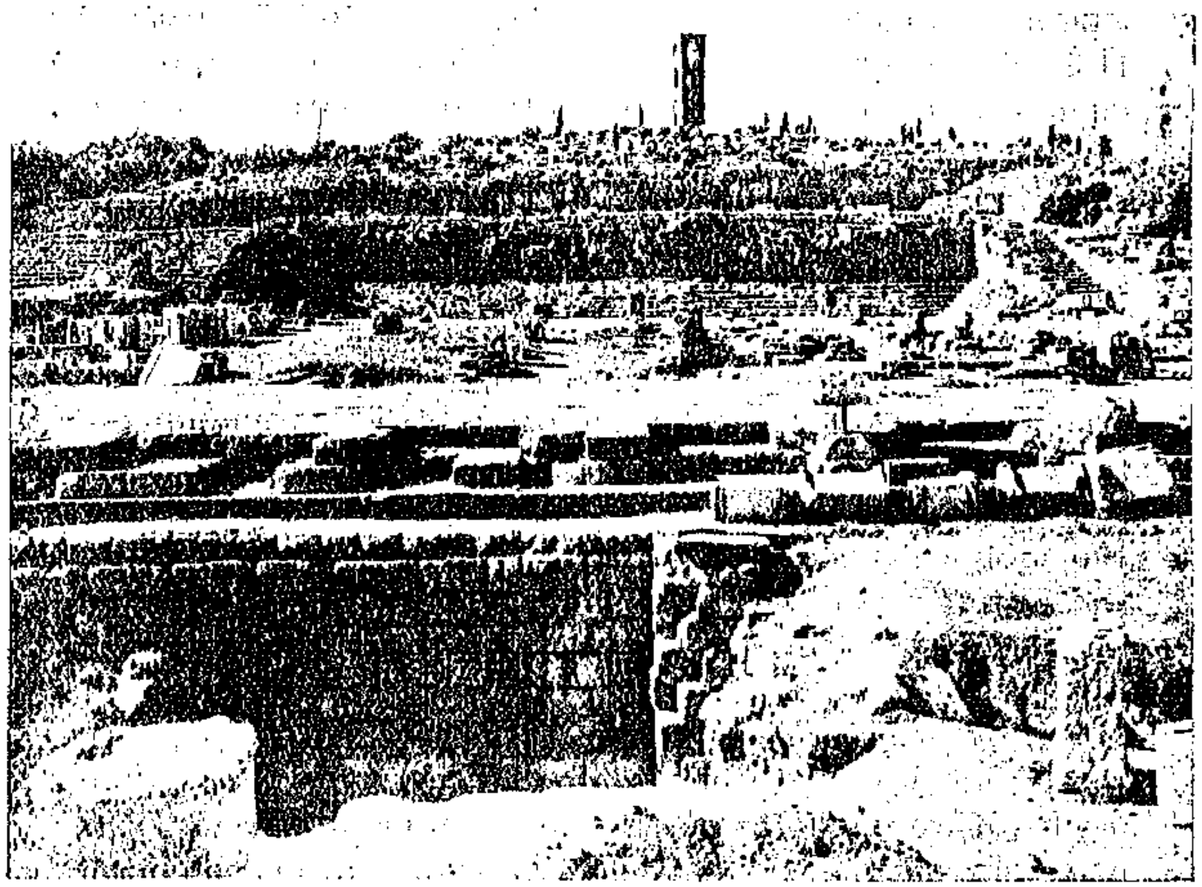

Εἰκ. 4.— Τὸ Τελεστήριον.

φορὰν τῶν μυστικῶν ἱερῶν συμβόλων ἐξ Ἐλευσῖνος εἰς Ἀθήνας, ἀφοῦ ἱκανὸν χρόνον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν τελετῶν ἐζητεῖτο, καὶ ἐπετυγχάνετο συνήθως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς ἀποστολῆς ***σπονδοφόρων*** εἰς τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πόλεις, πεντήκοντα ἡμερῶν ***ἱερὰ ἐκεχειρία,*** δηλαδὴ ἀποφυγὴ πάσης ἐχθρικῆς πράξεως κατὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθη-

νῶν, καὶ κατ' ἐκείνον ποὺ ταξειδεύοντες εἰς τὰς Ἀθήνας χάριν τῶν μυστηρίων, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ διέλθωσι διὰ ξένων πόλεων.

Ἡμέρα τῆς μεταφορᾶς τῶν ἱερῶν ἦτο ἡ 14ὴ τοῦ Βοηδρομιῶνος. Ποῖα ἦσαν τὰ μυστικὰ ἱερὰ παραμένει ἀκόμη ἄγνωστον, ἢ τουλάχιστον δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν. Μεγάλα καὶ βαρέα πράγματα δὲν ἦσαν, διότι ἐφυλάττοντο ἐντὸς μικρῶν κιβωτίων (μυστικὴ κίστη), καὶ ἐφέροντο ὑπὸ τῶν ἱερειῶν. Πιθανώτατα ἦσαν σκεύη λατρείας μὲ διαφόρους συμβολικὰς σημασίας χρησιμοποιούμενα κατὰ τὰς μυστικὰς τελετάς. Ἐφυλάττοντο ὑπὸ τοῦ ἱεροφάντου ἐντὸς ἰδιαιτέρου δωματίου, ἀνακτόρου καλουμένου καὶ εὑρισκομένου πιθανώτατα εἰς τὸ κέντρον τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ τελεστηρίου. Εἰς τοῦτο μόνον ὁ ἱεροφάντης ἐδικαιοῦτο νὰ εἰσέρχεται.

Εἰς τὰς Ἀθήνας κατετίθεντο τὰ ***ἱερὰ*** εἰς τὸ Ἐλευσίνιον τὸ ἐν ἄστει, δηλαδὴ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ποὺ εὑρίσκετο κάτωθεν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἦτο παράρτημα (***μετόχι***, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερα) τοῦ ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ.

Τὰ ***ἱερὰ*** παρέμενον εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τῆς 19ης τοῦ Βοηδρομιῶνος, ἐγίνοντο δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς παραμονῆς αὐτῶν εἰς τὰς Ἀθήνας διάφοροι προπαρασκευαστικαὶ τῶν μυστηρίων πράξεις. Τὴν 15ην τοῦ Βοηδρομιῶνος οἱ μύσται, ποὺ ἦσαν ἤδη ὅλοι ἐν Ἀθήναις, ἐκαλοῦντο εἰς τὴν Ποικίλην Στοάν, καὶ ἐκεῖ προσεφώνουν αὐτοὺς ὁ ἱεροφάντης καὶ ὁ δαδοῦχος, οἱ δύο ἀνώτατοι ἱερεῖς τῶν μυστηρίων, ἀφοῦ πρῶτον ἔκαμνον τὸ ἐπίσημον κήρυγμα, ὅτι ἀπεκλείοντο τῶν μυστηρίων ὅσοι ἦσαν ἔνοχοι φόνου ἀνθρώπου, ἢ δὲν ἦσαν Ἕλληνες. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν 16ην τοῦ Βοηδρομιῶνος ἐγίνετο τὸ γενικὸν λουτρὸν καθαρμοῦ εἰς τὴν Φαληρικὴν ἀκτήν. ***Ἅλαδε μύσται*** (εἰς τὴν θάλασσαν μύσται) ἐκάλει ὁ ***ἱεροκῆρυξ*** (ἀνώτατος καὶ αὐτὸς ἱερεὺς τῶν μυστηρίων), καὶ ἕκαστος μύστης φέρων τὸ μυστικὸν χοιρίδιον, ποὺ θὰ ἐθυσίαζεν εἰς τὰς ἐλευσινιακὰς θεάς, ἔσπευδεν πρὸς τὸ Φάληρον ὅπου ἐλούετο μετὰ τοῦ χοιριδίου. Ἡ πύλη διὰ τῆς ὁποίας ἐξείρχοντο οἱ μύσται ἐχαρακτηρίζετο εἰδικῶς δι' αὐτῆς τῆς πράξεως (***ᾗ ἅλαδε ἐξελαύνουσιν μύσται*** — διὰ τῆς ὁποίας ἐξέρχονται μεταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν οἱ μύσται —, ὁρίζει τὴν πύλην αὐτὴν μία ἀρχαία ἐπιγραφή), ἀλλ' ἡ θέσις της δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, πάντως ὅμως θὰ ἔκειτο πρὸς Νότον τῆς Ἀκροπόλεως

Εἰκ. 5 — Ὁ δαδοῦχος τῶν μυστηρίων καὶ εἷς μύστης.

ἐκεῖ, ἀπὸ ὅπου καὶ σήμερον συνήθως γίνεται ἡ κάθοδος εἰς τὸ Φάληρον.

Πῶς ἀκριβῶς ἐχρησιμοποιοῦντο αἱ δύο ὑπόλοιποι ἡμέραι, ἡ 17η καὶ 18η μέχρι τῆς 19ης τοῦ Βοηδρομιῶνος δὲν γνωρίζομεν. Τὴν μίαν ἐξ αὐτῶν διεκόπτοντο αἱ χάριν τῶν μυστηρίων γινόμεναι ἱερουργίαι ἕνεκα τῆς παρεμβληθείσης ἑορτῆς τῶν Ἐπιδαυρίων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις εἶχε μυηθῇ καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἐλευσινιακὰ μυστήρια, τὴν δ' ἄλλην ἐγίνοντο ἴσως ἰδιωτικαὶ θυσίαι εἰς τὰς θεὰς τῶν

μυστηρίων, καὶ ἔκαμνον τὰς τελευταίας των ἑτοιμασίας διὰ τὴν μεγάλην πομπὴν τῶν μυστηρίων οἱ μύσται.

Τὴν 19ην ἐγίνετο ἡ ἐπιστροφὴ τῶν ***ἱερῶν*** εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Ἦτο ἡ ὡραιοτέρα ἡμέρα τῶν μυστηρίων. Οἱ μύσται, ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ξένοι, παλαιοὶ καὶ νέοι μύσται, ἐλθόντες ἐπίτηδες εἰς Ἀθήνας, φέροντες ἑορτάσιμα φορέματα μὲ στέφανον μυρσίνης ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τὴν μυστικὴν ῥάβδον (ποὺ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν κλάδων δεμένων σφικτὰ μαζί) εἰς τὰς χεῖρας ἠκολούθουν ἐν πομπῇ πεζῇ τὰς ἁμάξας, ποὺ ἔφερον τὰς ἱερείας μὲ τὰ μυστικὰ ***ἱερά,*** καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰάκχου, ποὺ εὑρίσκετο ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πομπῆς εἰς ἰδιαιτέραν ἅμαξαν φυλαττόμενον ὑπὸ εἰδικοῦ ἱερέως ὀνομαζομένου Ἰακχαγωγοῦ. Τὴν πομπὴν συνώδευεν ἔφιππος τιμητικὴ φρουρὰ ἐκ τῶν ὡραίων Ἀθηναίων ἐφήβων. Ἐξεκίνει πιθανώτατα ἀπὸ τὸ Ἐλευσίνιον, ὅπου ἔμεναν τὰ ***ἱερὰ*** τὰς ὀλίγας αὐτὰς ἡμέρας εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς πύλης, πλησίον τοῦ Διπύλου, ἐξείρχετο εἰς τὴν ἱερὰν ὁδόν, ποὺ ἔφερεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα κατὰ τὴν ἰδίαν σχεδὸν διεύθυνσιν τῆς σημερινῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα ὁδοῦ. Οἱ μύσται γεμάτοι ἀπὸ θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ χαρὰν δι' ὅσα καλὰ ἔμελλον νὰ ἐπιτύχωσι διὰ τῆς ἀποδοχῆς των εἰς τὰ μυστήρια, ἐπορεύοντο ἐν τάξει ψάλλοντες θρησκευτικοὺς ὕμνους, ἢ ἀναφωνοῦντες ὡρισμένας λέξεις ὡς ἐπῳδὸν εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν ἱερέων ψαλλομένους ὕμνους.

Συνηθεστάτη ἐπιφώνησις ἦτο συχνὰ ἐπαναλαμβανομένη ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἰάκχου, Ἴακχ' ὤ! Ἴακχ' ὤ! διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰδικὴ λέξις ὑπῆρχε πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ἐπιφωνήσεως (ἰακχάζειν). Τοῦ εἴδους τῶν ψαλλομένων ὕμνων εἰμποροῦμεν νὰ ἔχωμεν κάποιαν ἰδέαν ἀπὸ τὸν ὕμνον εἰς τὸν Ἴακχον τοῦ χοροῦ τῶν μυστῶν εἰς τοὺς Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀναμφιβόλως ἔκαμε κατὰ μίμησιν τῶν πραγματικῶν ὕμνων τῆς τελετῆς (παραλλάξας φυσικά, πιθανῶς καθ' ὁλοκληρίαν χάριν τῆς ὑποθέσεως τῆς κωμῳδίας του πολλὰς στροφὰς καὶ προσθέσας ἄλλας). «Ἔλα μαζὶ μὲ μᾶς, τοὺς εὐσεβεῖς ὀπαδοὺς τῶν

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ — ΤΑ ΖΩΝΤΑΝΑ

μυστηρίων, νὰ χορεύσῃς στεφανωμένος μὲ δροσερόν, γεμάτον ὡραίους καρποὺς μύρτινον στέφανον. Ἴακχ᾽ ὦ Ἴακχε!» λέγει κάποια στροφὴ τοῦ ὕμνου, καὶ ἄλλη ἔπειτα «Ὡς λαμπρόν, φωτεινὸν ἄστρον φωτίζεις τὴν νυκτερινὴν τελετὴν καὶ φεγγοβολεῖ ἀπὸ τὴν λάμψιν σου τὸ λειβάδι, Ἴακχ᾽

Εἰκ. 6.— Καθαρμὸς μύστου διὰ ἱεροῦ ραντίσματος.

ὦ Ἴακχε! Καὶ τῶν γερόντων ξανανειώνουν τὰ γόνατα, καὶ τοὺς φεύγουν αἱ λύπαι, καὶ λησμονοῦνται τὰ πολλά των περασμένα χρόνια μὲ τὴν τιμὴν τῆς θεϊκῆς συντροφιᾶς σου. Ἀλλὰ σὺ Ἴακχε, πήγαινε μπροστὰ καὶ φωτίζων μὲ τὴν λαμπάδα σου φέρε στὸν χορὸν τὰ παλληκάρια εἰς τὸ ἀνθοστόλιστον παχὺ λειβάδι».

Ὅτι ἐφαίνετο ἄπειρον τὸ πλῆθος τῆς πομπῆς, καὶ ἡ ἀπήχησις τῆς ὑπὸ πάντων ἐκφωνουμένης ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ θὰ ἠκούετο πολὺ μακρὰν εἰς τὰ παρὰ τὴν Ἐλευσῖνα ἀττικὰ βουνὰ καὶ πεδιάδας, μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον, ποῦ διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος. Ὀλίγον πρὸ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος ἐνῶ ἔτυχε νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τῆς ἐρήμου τότε, διὰ τὴν ἐγκατάλειψίν της ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἀττικῆς γῆς ὁ συνοδεύων τὸν Ξέρξην ἐξόριστος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Δημάρατος μετὰ τοῦ ἐπίσης ἐξορίστου Ἀθηναίου Δικαίου, τοὺς ἐφάνη, ὅτι εἶδον νὰ προβάλλῃ αἰφνιδίως ἀπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἐλευσῖνος κονιορτὸς ὡς ἀπὸ τριάκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων, καὶ ἤκουσαν τὴν ἐπιφώνησιν τοῦ Ἰάκχου, τὴν ὁποίαν ἐξήγησεν εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὰ γινόμενα εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια Δημάρατον ὁ Ἀθηναῖος Δικαῖος προσθέσας, ὅτι τὸ θαῦμα τοῦτο, νὰ γίνεται δηλαδὴ ἡ πομπὴ καὶ νὰ ἀκούεται ἡ μυστηριακὴ φωνὴ ἐκ τῆς Ἐλευσῖνος, ἐνῷ ἦτο ἔρημος ἡ Ἀττική, ἦτο φανερὸν σημεῖον, ὅτι ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Κόρη συμμετεῖχον τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν βαρβάρων, καὶ θὰ ἦτο ἐπομένως ἀσφαλὴς ἡ ἐξολόθρευσις τῶν Περσῶν.

Ἔμπροσθεν εἰς ἕκαστον ἱερόν, ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ εὑρίσκοντο κατὰ μῆκος τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, ἡ πομπὴ ἐσταμάτα, καὶ ἀφοῦ ἐψάλλετο πιθανώτατα εἰδικὸς δι' ἕκαστον θεὸν ὕμνος, καὶ ἐξετελεῖτο θρησκευτικὸς χορός, ἐπανελαμβάνετο ἡ πορεία. Ἀφοῦ ἐξήρχετο ἀπὸ τὰ στενὰ τοῦ Δαφνίου παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἐπροχωροῦσε πέραν τῶν δύο ἱερῶν λιμνῶν (λίμνη τοῦ Κουμουνδούρου σήμερον - ***Ρειτοί*** ἦτο τὸ ἀρχαῖον των ὄνομα), εἰσήρχετο ἡ πομπὴ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἐλευσῖνος. Ἐκεῖ τοὺς ἀνέμενον οἱ Κροκωνίδαι, ἀπόγονοι τοῦ ἀρχαίου ἐλευσινιακοῦ γένους τῶν Κροκωνιδῶν, οἱ ὁποῖοι κατήγοντο, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν κατοικούντων εἰς παναρχαίους χρόνους μίαν τῶν κωμῶν, ποὺ ἀπετέλουν τότε τὴν πολιτείαν τῆς Ἐλευσῖνος· ἡ θέσις τῆς κώμης ἐδεικνύετο καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ ὠνομάζετο ***βασίλεια τοῦ Κρόκωνος.***

Οἱ Κροκωνίδαι ἔδεναν εἰς τὴν χεῖρα καὶ τὸν πόδα ἑκάστου μύστου ταινίαν ὡς σύμβολον ἁγνισμοῦ καὶ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ ἀτυχήματα προερχόμενα ἀπὸ κακὴν θέλησιν τῶν δυσμενῶν πνευμάτων.

Ὅτι τὸ δέσιμον τοῦ βραχίονος ἢ τοῦ λαιμοῦ μὲ κλωστὴν ἢ ταινίαν, συνήθως κόκκινα, προφυλάττει ἀπὸ κακά, πιστεύεται καὶ σήμερον, προχειροτάτη δὲ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὁ ***Μάρτης,*** ἡ κόκκινη κλωστή, ποὺ δένεται εἰς τὸν βραχίονα τὴν πρώτην Μαρτίου, καὶ ποὺ σήμερα μὲν πιστεύεται, ὅτι προφυλάττει μόνον ἀπὸ τὴν ἀσχημίαν ποὺ φέρει ἡ κακὴ ἐπίδρασις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, πιθανώτατα δὲ εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἐθεωρεῖτο ὡς προφυλακτικὸν καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀτυχήματα, ποὺ φέρνουν τὰ ἀναζωογονούμενα μὲ τὴν ἄνοιξιν κακὰ δαιμόνια.

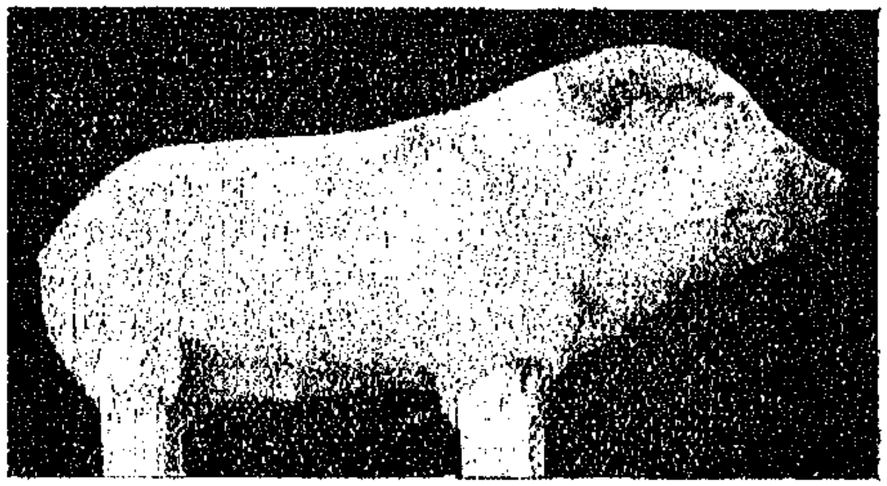

Εἰκ. 7.— Μυστικὸν χοιρίδιον.

Ἀργὰ τὴν ἑσπέραν ἔφθανεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα ἡ πομπή· τοὺς ἀναμένοντας ὅπως τοὺς ὑποδεχθοῦν Ἐλευσινίους πλησίον εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Κηφισοῦ ἐχαιρέτων μὲ ἐπιφωνήματα χαρᾶς, καὶ εὔθυμα σκώμματα ***(γεφυρισμοί),*** κατὰ τὸν ἴδιον δὲ τρόπον ἐγίνετο καὶ ὁ χαιρετισμὸς τῆς ὑποδοχῆς ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων. Ἐπισημοτέρα ἦτο ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Ἰάκχου, ποὺ ἐγίνετο πιθανώτατα ἔμπροσθεν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος· ἐκεῖ ἐπὶ ἰδιαιτέρας ἑορτασίμου ἐξέδρας

κατασκευαζομένης ἕκαστον ἔτος ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο, ἀνέμενον τὴν πομπὴν οἱ ἱερεῖς τῆς Ἐλευσῖνος μὲ τὸν ἱεροφάντην ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ ἄλλοι προύχοντες, καὶ μετὰ τὴν τελετὴν τῆς ὑποδοχῆς παρελάμβανε πάλιν ὁ Ἱεροφάντης τὰ ἐπαναφερόμενα ἱερὰ παρὰ τῶν ἱερειῶν, καὶ τὰ κατέθετεν ἐκ νέου εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Τελεστηρίου. Τὸ πλῆθος τῆς πομπῆς, ἀφοῦ ἠγνίζοντο, ὅσοι ἤθελον, εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ Καλλιχόρου ῥρέατος, ἢ τῶν κρηνῶν ποὺ ἦσαν εἰς τὸ προαύλιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ προσηύχοντο εἰς τοὺς ἐκεῖ βωμοὺς μετέβαινον νὰ ἀναπαυθοῦν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἐλευσῖνος ἢ εἰς τὰ πανδοχεῖα, ποὺ εὑρίσκοντο κοντὰ εἰς τὸ ἱερόν.

Τὰς δύο ἀκολούθους νύκτας, τὴν 20ὴν καὶ 21ὴν Βοηδρομιῶνος, ἐγίνοντο ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου αἱ μυστικαὶ τελεταί, ποὺ ἦσαν καὶ τὸ σπουδαιότερον μέρος τῶν μυστηρίων. Τὰ γινόμενα καὶ λεγόμενα κατ' αὐτὰς πιστεύεται, ὅτι ἀπετέλουν τὸ ἀπόρρητον τῶν μυστηρίων, καὶ εἶναι πολὺ φυσικόν, ὅτι δὲν μᾶς εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά, ἀφοῦ οὐδεὶς Ἕλλην ἀρχαῖος συγγραφεὺς ἔγραψε περὶ αὐτῶν, διότι συνέπεια τούτου θὰ ἦτο ἡ αὐστηροτάτη τιμωρία του. Ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς μελέτης τῶν μυστηρίων ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας γνωστοτέρας ἀρχαίας καὶ νεωτέρας μυστηριακὰς θρησκείας, μὲ βάσιν ὀλίγους ὑπαινιγμοὺς περὶ τῶν μυστικῶν τελετῶν, ποὺ ὑπάρχουν εἰς ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, καὶ τὰς εἰδήσεις ποὺ μᾶς δίδουν οἱ ἀρχαιότατοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ποὺ εἰμπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ἦσαν τόσον ἀνάξιοι πίστεως, ὅσον ἐπίστευον πολλοί, κατωρθώθη νὰ σχηματισθῇ μία εἰκὼν τῶν μυστικῶν τελετῶν, ἡ ὁποία ἴσως πλησιάζει ὀλίγον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Γενικῶς γνωρίζομεν μόνον ἀσφαλῶς, ὅτι ἐγίνετο κάποια πρᾶξις ***(δρώμενα)***, ὅτι ἐλέγοντο μυστικαὶ ῥήσεις ἢ ἄλλο τι ***(λεγόμενα)***, καὶ ὅτι ἐδεικνύοντο τὰ ἱερὰ ***(δεικνύμενα)***.

Ὅτι μέρος σπουδαῖον τῆς μυστικῆς τελετῆς ἦτο ἡ ἀναπαράστασις τοῦ θείου δράματος τῶν παθημάτων τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν, φαίνεται βέβαιον. Ἡ ἁρπαγὴ τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ἡ μεγάλη λύπη καὶ αἱ περιπλανήσεις τῆς μητρός της, τῆς Δήμητρος, πρὸς ἀναζήτησίν της, καὶ τέλος ἡ εὐτυχὴς λύσις διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς Κόρης

καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρός της, ἦσαν πρόσφορον θέμα πρὸς διέγερσιν τῆς θρησκευτικῆς κατανύξεως τῶν μυστῶν οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζον καὶ ἐπίστευον, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ θλιβερὰ περιπέτεια τῆς θεᾶς μὲ τὸ αἴσιον τέλος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν παροχὴν τῶν ἀγαθῶν, ποὺ ἐπετύγχανον ὅσοι ἐγίνοντο ὀπαδοὶ τῶν μυστηρίων.

Ἡ ἀναπαράστασις μέρους τῆς ζωῆς, καὶ ἰδία τῶν παθῶν τῶν θεῶν, ποὺ ἦσαν ἀρχηγοὶ θρησκειῶν, πρὸ πάντων μυστηριακῶν, πρὸς ἐνδυνάμωσιν τῆς πίστεως εἰς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν αὐτῶν, δὲν εἶναί τι ἀσύνηθες. Καὶ εἰς τὴν χριστια-

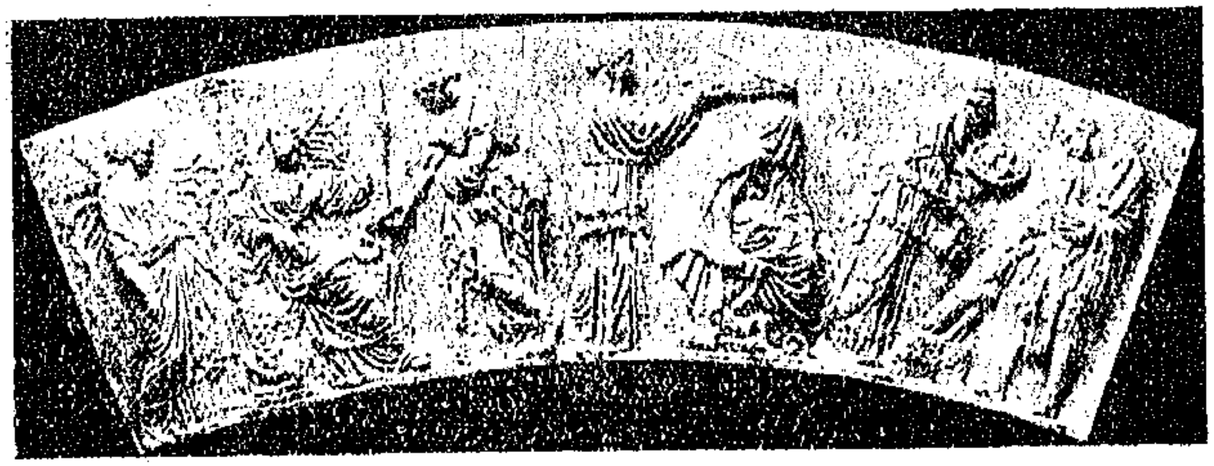

Εἰκ. 8. – Παράστασις μυήσεως Ἡρακλέους.

νικήν μας θρησκείαν παρόμοιόν τι εἶναι αἱ ἀκολουθίαι τῶν παθῶν, τοῦ θανάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος καὶ τοῦ Πάσχα. Μόνον, ὅτι εἰς τὴν Ἐλευσινιακὴν θρησκείαν ἡ ἀναπαράστασις δὲν ἐγίνετο δι' εἰκόνων ὅπως εἰς τὴν χριστιανικὴν τελετήν, ἀλλὰ οἱ θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ παρίστανον τοὺς θεούς, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζοντο εἰς τὸ ἐμφανιζόμενον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πολὺ ζωηρότερον δράμα.

Μὲ τὰς ἀποκαλύψεις ποὺ ἔγιναν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐλευσῖνος, γνωρίζομεν σήμερον ἀκριβῶς πῶς ἦτο κατασκευασμένον τὸ Τελεστήριον καὶ ἐν γένει ὅλον τὸ ἱερὸν τῆς

Ἐλευσῖνος. Αἱ κατασκευαὶ τῶν δὲν δικαιολογοῦν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πρὸς παραγωγὴν ζωηροτέρας ἐντυπώσεως ἐκ τῆς παραστάσεως ἐχρησιμοποιοῦντο τεχνικὰ μέσα πρὸς ἐπίδειξιν ὑπερφυσικῶν ἐμφανίσεων. Ἡ παράστασις θὰ ἦτο ἁπλῆ καὶ φυσική, καὶ ἴσως μόνον διὰ ζωηρᾶς ἀφηγήσεως καὶ ψαλμῶν θὰ παρουσιάζοντο εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὴν φαντασίαν τῶν ἐν θρησκευτικῇ διεγέρσει διατελούντων πιστῶν αἱ ὑπερφυσικαὶ ἐμφανίσεις τοῦ δράματος. Κατὰ τοιοῦτόν τινα τρόπον θὰ ἔβλεπον διὰ τῆς φαντασίας καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἅδου μὲ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθανόντων μυστῶν, ποὺ ἔζων ἐντὸς αὐτοῦ εἰς αἰωνίαν μακαριότητα.

Ὁ χριστιανὸς συγγραφεὺς τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἐπισκόπων τῆς Ρώμης Ἱππόλυτος λέγει μεταξὺ ἄλλων περὶ τῶν μυστηρίων, ὅτι «ὁ ἱεροφάντης . . . νυκτὸς ἐν Ἐλευσῖνι ὑπὸ πολλῷ πυρὶ τελῶν τὰ ***μεγάλα καὶ ἄρρητα μυστήρια βοᾷ, καὶ κέκραγε λέγων «ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον Βριμὼ Βριμὸν» τουτέστιν ἰσχυρὰ ἰσχυρόν***». Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Ἱππολύτου ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐγίνετο καὶ ἀναπαράστασις τῆς γεννήσεως θείου τέκνου. ***Βριμὸν*** τουτέστιν ἰσχυρόν, τὸ ὀνομάζει τὸ ρητόν, Βριμὼ δ' ἦτο ἡ Δημήτηρ. Πῶς ἐγίνετο ἡ πρᾶξις δὲν γνωρίζομεν· ἄλλος χριστιανὸς συγγραφεὺς κατηγορῶν δι' αὐτὴν τὰ μυστήρια, ἀφίνει νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ ἱεροφάντης παριστάνων τὸν ἄνδρα τῆς Δήμητρος, ἐξετέλει ἐν σκότει μετὰ τῆς ἱερείας παριστανούσης τὴν Δήμητρα τὴν ἱερὰν πρᾶξιν τῆς γεννήσεως τοῦ θείου τέκνου, μεθ' ὃ ἀναπτομένων τῶν λαμπάδων καὶ πληρουμένου φωτὸς τοῦ Τελεστηρίου, ἀνεπέμπετο ἡ χαρμόσυνος κραυγή, δι' ἧς ἐξηγγέλλετο ἡ γέννησις τοῦ θείου τέκνου, τὸ ὁποῖον θὰ παρεῖχε τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ποῖον ἦτο τὸ θεῖον τέκνον, ποὺ ὀνομάζεται Βριμὸς δὲν εἶναι γνωστόν· ὑποτίθεται μόνον ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ Πλοῦτος, ὅστις προέρχεται ἐκ τῆς Δήμητρος καὶ θεωρεῖται, ὅτι παρέχει τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλως τε καὶ ὑπῆρχεν ὑστερωτέρα παράδοσις κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν Πλοῦτον ἐγέννησεν ἡ Δημήτηρ μετὰ τοῦ θνητοῦ Ἰασίωνος.

Γνωρίζομεν ἐπίσης, ὅτι εἰς ὡρισμένην στιγμὴν τῆς τελετῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Τελεστήριον ἦτο σκοτεινόν, ἠνάπτοντο αἴφνης αἱ λαμπάδες, ἠνοίγετο ἡ θύρα τοῦ ἀνακτόρου, τοῦ ἰδιαιτέρου ἱερωτάτου δωματίου, καὶ παρουσιάζετο φέρων τὴν λαμπρὰν στολήν του ὁ ἱεροφάντης, ὅστις καὶ μόνος ἠδύνατο νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἀνάκτορον, καὶ ἐπεδείκνυεν τὰ «ἱερά», ποὺ ἐφυλάττοντο ἐντὸς τοῦ δωματίου αὐτοῦ, εἰς τοὺς μύστας, οἱ ὁποῖοι ἐκάθηντο ἢ ἵσταντο ὄρθιοι ἐπὶ τῶν βαθμίδων, ποὺ ἦσαν εἰς τὰς τέσσαρας πλευρὰς τοῦ Τελεστηρίου, συνοδεύων τὴν ἐπίδειξίν των μὲ μυστικὰς ρήσεις. Τὸ «ἀνάκτορον» ἦτο εἰς τὸ κέντρον τοῦ Τελεστηρίου, θὰ ἦτο δὲ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἠδύναντο ὅλοι οἱ μύσται ἀπὸ τῶν θέσεων αὐτῶν νὰ ἴδωσι τὰ δεικνύμενα, διὰ τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἱεροφάντης περιέφερε τὰ «δεικνύμενα» πρὸ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ Τελεστηρίου, καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν εἰς τὰς ἐκκλησίας ἡμῶν ὁ ἱερεὺς κρατῶν πρὸ τοῦ μετώπου αὐτοῦ «τὰ ἅγια» περιέρχεται εἰς ὡρισμένην στιγμὴν πρὸ τῶν διατελούντων εἰς μεγίστην θρησκευτικὴν κατάνυξιν πιστῶν.

Προηγουμένως εἴπομεν, ὅτι μᾶς εἶναι ἄγνωστον, τί ἦσαν τὰ «μυστικὰ ἱερά», τῶν ὁποίων ἡ παρουσίασις εἰς τοὺς μύστας μαζὶ μὲ τὰς λοιπὰς παραστάσεις, ποὺ ἐγίνοντο εἰς τὸ Τελεστήριον εἶχε τὴν μεγαλειτέραν ἐπίδρασιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μυστῶν, καὶ συνετέλει εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὴν θρησκείαν τῆς Δήμητρος, καὶ ὅτι δι' αὐτῆς θὰ ἐπετύγχανον ὅλα τὰ ἀγαθὰ εἰς τὸν παρόντα κόσμον, καὶ θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς των πρὸς εὐδαίμονα διαμονὴν αὐτῆς μετὰ θάνατον εἰς τὸν Ἅδην. Ἔγιναν πολλαὶ ὑποθέσεις, καὶ οἱ θρησκειολόγοι κατέβαλαν μεγάλην προσπάθειαν πρὸς ὁρισμὸν τούτων καὶ διάλυσιν τῆς μυστικότητος, πού τα κρύπτει καὶ μᾶς ἐμποδίζει νά τα γνωρίσωμεν. Εἴπομεν ἀκόμη, ὅτι πάντως θὰ ἦσαν μικρὰ πράγματα, ἀφοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ φέρουν αἱ ἱέρειαι τὴν κίστην, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐφυλάττοντο.

Ἐκ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς

ἔγραψε τὰ περισσότερα περὶ τῶν μυστηρίων, καὶ πολλὰ περὶ τούτων ἐμάθομεν παρ' αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ποὺ λέγει σχετικὰ μὲ τὰ μυστήρια, ἀναφέρεται, ὅτι τὸ σύνθημα τῶν Ἐλευσινίων, δηλαδὴ ἡ μυστικὴ ρῆσις, διὰ τῆς ὁποίας ἀπήντων εἰς ὡρισμένην μυστικὴν ἐρώτησιν οἱ μύσται, ἴσως πρὸς πιστοποίησιν, ὅτι ἦσαν μεμυημένοι, ἦσαν αἱ φράσεις, «ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην».

Ἡ παραδοξοτέρα καὶ μυστηριωδεστέρα φράσις τοῦ συνθήματος τούτου εἶναι βεβαίως ἡ τελευταία «ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην», δηλαδὴ «ἐπῆρα ἀπὸ τὴν κίστην (τὸ μυστικὸν κιβώτιον), καὶ ἀφοῦ ἔκαμα τὸ ἔργον, ἔθεσα πάλιν εἰς τὸν κάλαθον, καὶ ἐκ τοῦ καλάθου πάλιν εἰς τὴν κίστην». Ἀφοῦ αἱ δύο προηγούμεναι φράσεις «ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα» ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀνταποκρίνονται εἰς πράξεις, ποὺ ἐγίνοντο εἰς τὰ μυστήρια, φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι καὶ διὰ τῆς τρίτης φράσεως ὑπονοεῖται πρᾶξις γινομένη χάριν τῶν μυστηρίων· καὶ ἀφοῦ ὁ Κλήμης ἀναφέρει τὸ σύνθημα διὰ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι κατὰ τὰς Ἐλευσινιακὰς μυστικὰς ἱερουργίας ἐγίνοντο πράξεις ἀπρεπεῖς καὶ αἰσχραί, λογικὸν εἶναι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ τρίτη αὕτη φράσις ἀνεφέρετο εἰς πρᾶξιν θεωρουμένην ὡς αἰσχρὰν παρὰ τοῦ Κλήμεντος, διότι οὔτε ἡ νηστεία, οὔτε ἡ πόσις τοῦ κυκεῶνος εἰμποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ὡς αἰσχραὶ πράξεις. Λοιπὸν πιστεύεται σήμερον ὑπὸ τῶν περισσοτέρων, ποὺ καταγίνονται μὲ τὴν μελέτην τῶν μυστηρίων, ὅτι εἰς τὴν κίστην ὑπῆρχεν ὡς μυστικὸν «ἱερὸν» σύμβολον, μαζὶ μὲ ἄλλα φυσικά, ποὺ δὲν γνωρίζομεν, ὁμοίωμα τοῦ ὀργάνου τῆς γεννήσεως τῆς θεᾶς, καὶ ὅτι διὰ τῆς φράσεως ἐννοεῖται, ὅτι ὁ

μύστης ἔλαβεν ἐκ τῆς κίστης τὸ ὄργανον τῆς θεᾶς, καὶ ἀφοῦ ἔκαμε κάτι μὲ αὐτὸ (ἐργασάμενος), ἀφοῦ τὸ ἔφερεν δηλαδὴ κατά τινα τρόπον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ σῶμά του, ὡς ἐξηγοῦν οἱ θρησκειολόγοι, τὸ ἔβαλεν εἰς τὸν κάλαθον, καὶ κατόπιν πάλιν ὀπίσω εἰς τὴν κίστην. Μὲ τὴν πρᾶξιν αὐτὴν ἐδηλώνετο, ὅτι ὁ μύστης ἡνώνετο σαρκικῶς μὲ τὴν θεάν, ἤρχετο εἰς ἄμεσον σύνδεσμον μὲ αὐτήν, ἐγίνετο τρόπον τινὰ τέκνον τῆς θεᾶς, κάτι καλλίτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ποὺ δὲν ἦσαν μύσται, καὶ ἐξησφάλιζε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ ἀγαθά, ποὺ ὑπέσχετο ἡ Ἐλευσινιακὴ θρησκεία. Ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἑνώσεως αὐτοῦ κατά τινα τρόπον σαρκικῶς μὲ τὸν θεόν, ὑπάρχει καὶ εἰς ἄλλας θρησκείας· καὶ διὰ τῆς θείας κοινωνίας, ὅμοιόν τι γίνεται καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ὁ χριστιανὸς μεταλαμβάνων τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, λαμβάνων ἐν ἑαυτῷ τὸν Χριστόν, γίνεται τελειότερος ἄνθρωπος, ἐξαγνίζεται, καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του. Εἰς τὴν ἐλευσινιακὴν θρησκείαν ἡ πρᾶξις γίνεται κατὰ τρόπον περισσότερον πρωτόγονον, ποὺ ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ κατὰ πνευματικώτερον καὶ ἀϋλώτερον τρόπον ἀντιλαμβανομένου τὴν θρησκείαν χριστιανοῦ.

Λοιπὸν ἓν ἐκ τῶν «ἱερῶν», τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν μυστικὴν κίστην θὰ ἦτο τὸ ἱερὸν αὐτὸ ὄργανον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο συμβολικῶς ἡ θεία ἕνωσις τοῦ μύστου μετὰ τῆς θεᾶς. Παραπλήσια συμβολικὴν ἔννοιαν ἔχοντα σκεύη θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα «ἱερά». Τὴν δεῖξιν των συνώδευεν ὁ ἱεροφάντης πιθανώτατα μὲ ρητά, ποὺ ἀνεφέροντο εἰς τὴν συμβολικήν των σημασίαν, καὶ αὐτὰ ἦσαν ἴσως τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ «λεγόμενα».

Διὰ νὰ γίνῃ ὁ μύστης δεκτὸς εἰς τὴν μυστικὴν τελετὴν

εἰς τὸ Τελεστήριον ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ***μυηθῇ,*** νὰ διδαχθῇ δηλαδὴ διάφορα πράγματα σχετικὰ μὲ τὰ μυστήρια, νὰ ἐκτελέσῃ διαφόρους ἱερὰς πράξεις ὁριζομένας ὑπὸ τῶν κανόνων τῶν μυστηρίων, καὶ νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἐξαγνισμοὺς ἐκτελουμένους καθ' ὡρισμένον διὰ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως τρόπον. Διὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ ὁ μύστης ἐλάμβανεν ἕνα ὁδηγόν, ἕνα κατηχητὴν θὰ ἐλέγομεν ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί, ***μυσταγωγὸν*** τὸν ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, καὶ ἦτο αὐτὸς πάντοτε παλαιὸς μύστης ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐλευσινιακοῦ γένους τῶν Εὐμολπιδῶν. Ὅσοι δὲν ἦσαν Ἀθηναῖοι, ἔπρεπε φυσικά, διὰ νὰ προπαρασκευασθοῦν εἰς τὴν μύησιν, νὰ μείνουν ὀλίγον χρόνον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας τῆς παραδεδομένης ἱστορίας τοῦ βίου καὶ τῶν παθῶν τῶν μυστηριακῶν θεῶν, καὶ τοῦ ὀρθοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς συμβολικῆς σημασίας τῶν μυστηριακῶν ἱερουργιῶν ἐγίνετο καὶ ἄλλη διδασκαλία δογματικοῦ περιεχομένου. Εἶνε ἓν τούτοις πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ἠθική τις διδασκαλία ὑπὸ τύπον ἐντολῶν τῶν θεῶν ἐγίνετο εἰς τοὺς μυουμένους. Εἰς τὸν Τριπτόλεμον ἀναφέρονται αἱ ἐντολαί, ποὺ ἐπέβαλαν μαζὶ μὲ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, τὸ σέβας τῶν γονέων, καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ ζῶα ***(γονεῖς τιμᾶν, θεοὺς καρποῖς ἀγάλλειν, ζῶα μὴ σίνεσθαι)***, καὶ δὲν εἶνε ἀδύνατον αἱ ἐντολαὶ αὐταὶ μὲ ἄλλας παρομοίου ἠθικοῦ περιεχομένου νὰ ἐγνωρίζοντο ὡς ἐπιταγαὶ τῶν θεῶν τῶν μυστηρίων εἰς τοὺς μυουμένους. Νὰ μὴ προξενοῦν καμμίαν ζημίαν εἰς τοὺς ὀρφανούς, οὐδὲ νὰ τοὺς ἐνοχλοῦν ὁπωσδήποτε, ὥριζεν ἀρχαῖος ἀθηναϊκὸς νόμος ἀναφερόμενος εἰς τὰ μυστήρια, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐν γένει θὰ ἦτο μεταξὺ τῶν ἐντολῶν τῶν μυστηρίων. Ἡ Δημήτηρ δικαίως θὰ ἐφημίζετο ὡς ὁ θεμελιώσας τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου θεὸς διὰ τῶν θεσμῶν, τοὺς ὁποίους αὐτὴ ὡς θεσμοφόρος ἔφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Μερικὰς ἱερὰς πράξεις, ποὺ ὑπεχρεοῦτο νὰ κάμῃ ὁ μύστης μᾶς διδάσκει τὸ «σύνθημα» τῶν Ἐλευσινίων, ποὺ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω. Σύμφωνα μὲ ὅσα λέγονται εἰς αὐτό, ὁ μύστης ἔπρεπε πρὸς ἐξαγνισμὸν νὰ νηστεύσῃ ἐννέα ἡμέρας, ἀφοῦ καὶ ἡ θεὰ ἔμεινε νηστικὴ ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς θυγατρός της, καὶ δὲν εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποσιωπήσῃ καὶ ἐδῶ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν χριστιανικὴν τεσσαρακονθήμερον ἐξαγνιστικὴν νηστείαν, ἡ ὁποία δικαιολογεῖται διὰ τῆς τεσσαρακονθημέρου ἐπὶ τοῦ ὄρους νηστείας τοῦ Χριστοῦ. Ἔπρεπεν ἀκόμη οἱ ὑποψήφιοι μύσται κατὰ τὸ σύνθημα νὰ πίουν τὸν ***κυκεῶνα.*** Ἦτο δὲ ὁ κυκεὼν κρασὶ ἀνεκατωμένον μὲ διάφορα ἄλλα ὑγρὰ προϊόντα τῆς γῆς καὶ μὲ ἄλευρον, καὶ ἀναφέρεται ὡς τὸ ποτόν, ποὺ ἔλαβεν ὡς πρώτην τροφὴν μετὰ τὴν νηστείαν της ἡ θεά, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως Κελεοῦ εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Καθαρμοὶ δι' ὁλικῶν ἢ μερικῶν λουτρῶν καὶ θυσίαι ἦσαν ὁμοίως εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ἱερουργιῶν, ποὺ εἶχε νὰ κάμῃ πρὶν γίνῃ δεκτὸς εἰς τὰ μυστήρια ὁ μύστης.

Τὴν τελικὴν πρᾶξιν τῆς μυήσεως ἡ ὁποία ἐγίνετο εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Τελεστηρίου, μᾶς δεικνύει πιθανώτατα ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὸ κέντρον σκηνὴ τῆς εἰκόνος τοῦ ἀναγλύφου τοῦ περιφήμου ρωμαϊκοῦ σαρκοφάγου τοῦ Torre nova, ὅπου παριστάνονται διάφοροι σκηναὶ ἐκ τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους. Τὸ ἀνάγλυφον, ὅπως καὶ ἄλλα ὅμοια ἔχει γίνει κατ' ἀπομίμησιν παλαιοτέρας ἑλληνικῆς παραστάσεως τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ μία σκηνὴ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς παραστάσεως παρουσιάζει τὸν Ἡρακλῆ ὡς ὑπο-

ψήφιον μύστην, μὲ τὸ μυστικὸν χοιρίδιον κρεμάμενον ἀπὸ τῆς χειρός του, νὰ παρουσιάζεται μὲ ταπεινὸν σχῆμα πρὸ τοῦ ἱεροφάντου, ὅστις κρατεῖ εἰς χεῖρας σκεῦός τι μὲ καρπούς· εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ὁ Ἡρακλῆς ἴσως ὡς τέλειος πλέον μύστης προσέρχεται πρὸς τὰς δύο μυστηριακὰς θεάς, τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρην. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀκραίων σκηνῶν παράστασις εἶνε ἡ σπουδαιοτέρα· ὁ Ἡρακλῆς ἔχων ὅλον τὸ σῶμα, καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπον, κεκαλυμμένα κάθηται, ἐνῶ ὁ ἱεροφάντης ὄρθιος παρ' αὐτὸν ἔχει ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του σκεῦός τι, τὸ ***λίκνον*** (εἶδος κοσκίνου, ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως εἰς τὸ καθάρισμα τοῦ σίτου), ἐκ τοῦ ὁποίου πιθανώτατα ἀφίνει νὰ πέσωσι καρποὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ μυουμένου, πρὸς τελικὸν καθαρμὸν αὐτοῦ συμβολιζόμενον διὰ τοῦ λίκνου, καὶ πρὸς ἔνδειξιν τῆς εὐτυχίας, ἡ ὁποία τὸν ἀναμένει ἐκ τῆς εὐλογίας τῆς θεᾶς τῆς καρποφορίας καὶ πλουτοδοτείρας Δήμητρος. Οὕτω τελείως πλέον παρασκευασμένος ὁ μύστης, ἐξαγνισμένος καὶ γνώστης τῶν λεπτομερειῶν τῶν μυστηριακῶν τελετῶν, αἰσθανόμενος τὸν ἑαυτόν του ὡς ἀναγεννηθέντα διὰ τῆς συμβολικῆς πράξεως τῆς ἑνώσεώς του μὲ τὴν θεάν, καὶ καλλίτερον ἄνθρωπον διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας εἰσήρχετο τέλος εἰς τὸ Τελεστήριον, ὅπου ἔβλεπε νὰ ἐκτυλίσσωνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του εἰς ζωντανὰς εἰκόνας, ὅσα εἶχε διδαχθῆ παρὰ τοῦ μυσταγωγοῦ, καὶ ἤκουεν ἴσως καὶ ἄλλα νέα πράγματα παρὰ τοῦ ἱεροφάντου.

Μᾶς γνωρίζουν ἀκόμη οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅτι οἱ μύσται ἔπρεπεν, ἀφοῦ παρείρχετο ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς μυήσεως αὐτῶν, νὰ ἔλθουν πάλιν κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Μεγάλων μυστηρίων εἰς τὸ Τελεστήριον, καὶ νὰ γίνουν ***ἐπόπται,*** ἐθεωρεῖτο δ' ἡ ἐποπτεία τρόπον τινὰ ὡς δεύτερος, ἀνώτερος

βαθμὸς μυήσεως, ἀλλὰ περὶ αὐτῆς γνωρίζομεν ἀκόμη ὀλιγώτερα παρὰ περὶ τῶν λοιπῶν μυστηριακῶν πραγμάτων. Τὸ μόνον, ποὺ παραδίδεται, εἶνε, ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποπτικῆς τελετῆς ἐπεδεικνύετο ὑπὸ τοῦ ἱεροφάντου ὡς τὸ μέγιστον καὶ τελειότατον μυστήριον «στάχυς ἐν σιωπῇ τεθερισμένος».

Ὅσα ἐκθέτομεν ἀνωτέρω μᾶς παρουσιάζουν ἓν σύστημα ἱεροπραξιῶν, ποὺ ἀπετέλει πιθανώτατα τὸ ὅλον ἢ μέρος τῆς λατρευτικῆς ἐκδηλώσεως τῆς μυστηριακῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας. Εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῶν θρησκειῶν δὲν λείπουν ἀναλογίαι πρὸς τὰ γινόμενα κατὰ τὴν ἄσκησιν τῆς λατρείας τῶν ἐλευσινιακῶν θεῶν, τουναντίον ἴσως καμμία ἀπὸ τὰς ἐλευσινιακὰς ἱεροπραξίας δὲν παρουσιάζεται, ὡς μοναδικόν τι καὶ ὡς ἐξαιρετικὴ ἐκδήλωσις μόνον τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας. Καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἡμῶν θρησκείαν εὑρίσκονται ἀναλογίαι καὶ ὁμοιότητες πρὸς τὰ γινόμενα εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, καὶ ἴσως μάλιστα ἡ ἀληθινὴ ἐλευσινιακὴ θρησκεία εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν χριστιανικὴν παρὰ πρὸς πᾶσαν ἄλλην θρησκείαν.

Ἡ μυστηριακὴ θρησκεία τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος ρημιζομένη καὶ πρὸ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἐλευσῖνος μὲ τὰς Ἀθήνας, ἔγινε κατόπιν κατ' ἐξοχὴν ἀθηναϊκὴ θρησκεία, καὶ ἦτο περισσότερον πάσης ἄλλης θρησκείας σεβαστὴ ἐν Ἀττικῇ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πλείστας ἑλληνικὰς πόλεις ἀνεγνωρίζοντο, καὶ ἀπέλαυον ἐξαιρετικοῦ σεβασμοῦ τὰ μυστήρια. Μύσται ὑπῆρχον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ἀργότερα δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ἀφοῦ ἀνεγνωρίσθη, ὅτι ἦσαν ἔθνος συγγενὲς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐδικαιοῦντο ὡς ἐκ τούτου νὰ μυηθῶσιν, ἐπεδίωκον τὴν μετάβασιν εἰς Ἐλευσῖνα χάριν τῆς μυήσεως. Οἱ περισσότεροι αὐτοκράτορες καὶ οἱ καλ-

λίτεροι καὶ γνωστότεροι Ρωμαῖοι ἦσαν μύσται τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Ἡ πίστις εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν μυστηρίων καὶ αἱ ἠθικαὶ βάσεις, τὰ ἠθικὰ διδάγματα τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας συνετέλεσαν, ἴσως παντὸς ἄλλου περισσότερον, εἰς τὸ νὰ διατηρήσουν τὰ μυστήρια τὴν ἐξαιρετικήν των θέσιν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ζωὴν ἐν γένει τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου. Οἱ μεγαλείτεροι, καὶ σπουδαιότεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς ὁμιλοῦν πάντοτε μὲ τὰ μεγαλείτερα ἐγκώμια περὶ τῶν μυστηρίων, καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἰδέας, ποὺ εἶχον οἱ καλλίτεροι Ἕλληνες περὶ τῆς θρησκείας τῆς Δήμητρος ἡ εὐχὴ πρὸς τὴν θεὰν ταύτην τοῦ πρώτου μεγάλου δραματικοῦ Αἰσχύλου πρὸ τοῦ ἀγῶνός του μὲ τὸν Εὐριπίδην εἰς τοὺς Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνους «Δήμητερ, διδάσκαλε τῆς διανοίας καὶ τῶν φρονημάτων μου, δὸς νὰ εἶμαι ἄξιος τῆς διδασκαλίας σου».

Ὁ πόλεμος τῶν παλαιῶν χριστιανῶν συγγραφέων κατὰ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐλευσῖνος, καὶ αἱ φαντασιοπληξίαι παλαιοτερων καὶ πολλῶν νεωτέρων μελετητῶν τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων, συνετέλεσαν ὥστε νὰ σκοτισθῇ ἡ λαμπρὰ εἰκών, ποὺ θὰ εἴχομεν μὲ μόνον τὰς ὀλίγας ἀρχαίας μαρτυρίας περὶ τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας.

Σημ. Αἱ ἀνωτέρω εἰκόνες 5, 6 καὶ 7 εἶνε ἀπὸ ἀγγεῖα καὶ γλυπτὰ ἔργα τοῦ Μουσείου Ἐλευσῖνος.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

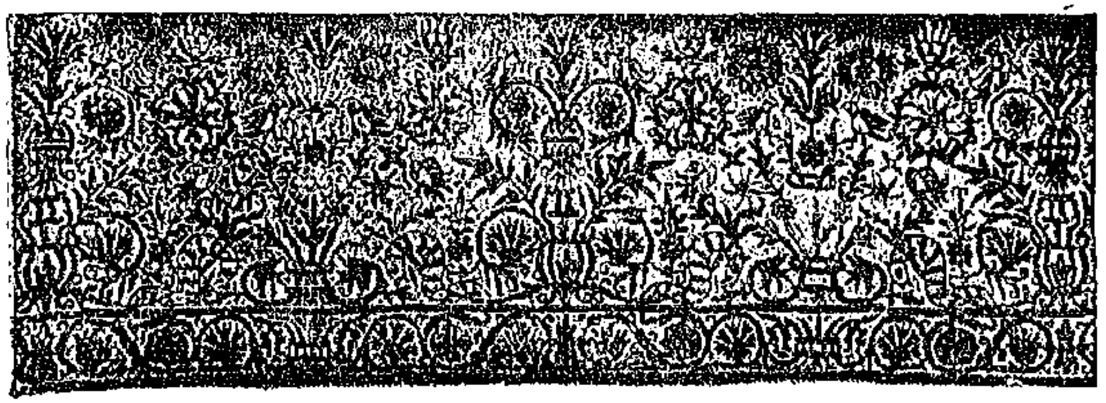

ΕΠΙΚΑΙΡΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

Η ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Τὸ παρελθὸν φθινόπωρον συνεπληρώθησαν 30 ἔτη ἀφ' ὅτου ἔπεσεν εἰς τὴν Στάτισταν τῆς Μακεδονίας ὁ ἐθνικὸς ἐκεῖνος ἥρως, ὁ Παῦλος Μελᾶς (1904-1934). Τὸ μνημόσυνον τοῦ εὐγενοῦς μακεδονομάχου καθιστᾶ ἐπίκαιρον μίαν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς ἐθνικὸν μάθημα διὰ τὸν κάθε Ἕλληνα.

Ὀλίγοι θὰ τὸ γνωρίζουν καὶ ἐλάχιστοι ἱστοριοδίφαι θὰ τὸ ἐνθυμοῦνται: Κατὰ τὸ ἔτος 1935, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσερχόμεθα, συμπληροῦνται 100 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ὅτου ἤρχισεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἡ δρᾶσις τῶν ἀνθελληνικῶν προπαγανδῶν, πρὸς ἀλλοίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς χώρας. Ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1828 — καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ κίνησις εἰς τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον — ἀφύπνισε τὰς βλέψεις τῶν πρὸς βορρᾶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος.

Δύο-τρία ἔτη μετὰ τὴν λῆξιν του, διὰ τῆς Συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἤρχισαν αἱ ὠργανωμέναι προπαγανδιστικαὶ ἐνέργειαι εἰς τήν, Δυτικὴν κατ' ἀρχάς, Μακεδονίαν πρὸς Σλαυοποίησιν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν της. Πρωτοπό-

ροι εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν — ποῖοι ἄλλοι; — οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ ἱερεῖς. Διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ τὴν δρᾶσιν των ἱδρύθη κατὰ τὰ 1835 τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν διδασκαλεῖον εἰς τὸ Γάβροβον. Ἀπ' ἐκεῖ ἐξεκίνησαν οἱ πρῶτοι προπαγανδισταί, οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Κομητατζήδων.

Μετὰ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο . . . ἐκπαιδευτήριον τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἱδρύθη καὶ δεύτερον καὶ μετὰ καὶ τρίτον, νοτιώτερα! Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ἔγινε τὸ ἀρχικὸν βῆμα καὶ διὰ τὴν . . . . θρησκευτικὴν κατάκτησιν τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὸ πλησίον τοῦ Μοναστηρίου χωρίον Μογίλα ἐγκατεστάθη ὁ πρῶτος Βούλγαρος ἱερεύς. Ἂν ἐλέγετο πρὶν παπατράϊκος, ἢ ἂν τὸν εἶπαν οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ οἱ ὁποῖοι τὸν ἐδέχθησαν μὲ καχυποψίαν — παπατράγο, δὲν ἐνδιαφέρει τόσον ὅσον τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Βούλγαροι διὰ νὰ κάμουν τὸ ὄνομά του ἐπιβλητικῶς βουλγαρικὸν τὸν ἔλεγαν Παπατράϊκωφ.

Ἕως ἐκείνους τοὺς χρόνους οἱ Μακεδόνες, οἱ ὁποῖοι ἔζουσαν ὑπόδουλοι εἰς τοὺς Τούρκους, ἦσαν ὅλοι — ἐκτὸς τῶν Ἑβραίων — ἀπέναντι τοῦ κατακτητοῦ καὶ κυριάρχου ἴσοι — Χριστιανοὶ μὲ ἕνα περιληπτικὸν ὄνομα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐσύροντο εἰς τὰ δικαστήρια εἴτε ὡς διάδικοι εἴτε ὡς μάρτυρες καὶ μὲ τὸ ἴδιο ραχάτι τοῦ Τούρκου δικαστοῦ — καθημένου εἰς τὸν ὀντᾶ καὶ μὲ πλάϊ του τὸν γραμματέα μὲ τὰ κιτάπια — ἐδικάζοντο, ὡς «Χριστιανοί». Μὲ τὸν ἴδιον τρόπον ἐφορολογοῦντο. Μὲ τὸν ἴδιον ἐφυλακίζοντο — ὡς Χριστιανοὶ γκιαούρηδες.

Ἀλλ' ἀπὸ τότε ποὺ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Μακεδονικοῦ χωρίου ἠκούσθη νὰ διαβάζεται τὸ βουλγαρικὸν ἀλιράβητο καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ Γόσποντι πομίλου τὰ πράγματα ἄλλαξαν πολὺ εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Βουλγαρικὴ προπαγάνδα ἤρχιζε νὰ ἐξαγοράζῃ συνειδήσεις — ἐμπόριον τῆς ἐποχῆς — καὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ μεταστάσεις χωρικῶν καὶ προυχόντων εἰς τοὺς κύκλους της. Ἡ εἰρηνικὴ ζωὴ τοῦτόπου ἐξηφανίσθη. Ἕνα τοιοῦτον χαρακτηριστικὸν — ἱστορικὸν — κροῦσμα μεταστάσεως εἰς τὴν Προπαγάνδαν σημειώνεται ὀλίγον μετὰ τὴν Βοσνιακὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1875.

Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δύο πρόκριτοι τοῦ Μοναστηρίου: ὁ Κώστας Ρόμπης καὶ ὁ Δημήτρης Ράδης ἦλθαν εἰς προ-

Τουρκικὸν Δικαστήριον ἐν Μακεδονίᾳ.

στριβὰς μὲ τὸν Μητροπολίτην Πελαγωνίας Βενέδικτον, ὁ ὁποῖος τοὺς κατηγόρησε δημοσίᾳ ὅτι εἶχον καταχρασθῆ χρήματα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, τῆς ὁποίας ἦσαν Σύμ-

βουλοι. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ — ἁπλῆν ἴσως ἀφορμὴν — ἔγραψαν οἱ δύο καλοὶ φίλοι εἰς τὸν Ἔξαρχον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τοῦ ἐδήλωσαν φιλίαν καὶ τοῦ ἐζήτησαν συνδρομὴν — τὴν ὁποίαν ἐκεῖνος φυσικὰ δὲν τοὺς ἠρνήθη καθόλου. Ὀλίγον καιρὸν μετὰ τὴν .... ἀλλαγὴν τῆς συνειδήσεώς των ἔσπευσαν νὰ ἀλλάξουν καὶ τὰ ὀνόματά των καὶ νὰ τὰ κάμουν Βουλγαρικά. Μετωνομάσθησαν: Ρόμπεφ καὶ Ράδεφ — καὶ ὡς τοιοῦτοι προσεχώρησαν εἰς τὰς τάξεις τῶν κομητατζήδων. Ὑπῆρξαν καὶ αὐτοί, μαζὶ μὲ ἄλλα ὄργανα — καὶ θύματα — τῆς προπαγάνδας, ἐκ τῶν σπουδαίων παραγόντων τοῦ Βουλγαρισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μέχρι τῶν Βαλκανικῶν πολέμων (1912 - 1913) ὅτε ἐλευθερωθέντος τμήματος τῆς Μακεδονίας ἐδημιουργήθη «Μεγάλη Ἑλλὰς» ἡ ἱστορία τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνος — μὲ τὸ πλούσιον ὀνοματολόγιον τῶν ὑπὲρ αὐτῆς πεσόντων Ἑλλήνων — εἶναι γνωστὴ κατὰ τὰ κυριώτερα σημεῖα της ἐδῶ - ἐκεῖ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὰ μερικὰ ἱστορικὰ ἐπεισόδια, ὡς τὰ ἀνωτέρω, καὶ ἐπὶ πλέον ὅτι ἀπὸ τότε ποὺ ἤρχισεν ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν συμπληροῦνται σήμερον 100 ἀκριβῶς ἔτη — τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν σημειώνουν τὸ τέρμα του.

ΔΗΜ. ΛΑΜΠΙΚΗΣ

ΤΟ ΦΥΛΑΧΤΟ ΤΗΣ

Ἡ κομψὴ καμαρούλα θαμπά, μόλις φωτίζεται ἀπ' τὸ φῶς τῆς ἡμέρας.

— Γιαγιά, σκοτείνιασε πιὰ — εἶπε μὲ χαμηλὴ φωνὴ ἡ Ἀννούλα κι' ἀνασηκώθη λίγο στὸ κρεβάτι της.

Ἡ γιαγιὰ κινήθηκε ἀργά, σκυφτά, νἀνάψη τὸ πράσινο ἠλεκτρικὸ λαμπάκι.

Μὲ μιᾶς φωτίστηκε τὸ τραπεζάκι μὲ τὰ πολλὰ βιβλία δίπλα στὸ κρεβάτι τῆς Ἀννούλας. Φωτίστηκαν τὰ κάτασπρα σεντόνια, τὰ κεντημένα μαξιλάρια.

Τὰ ματόκλαδά της ἀνοιγόκλεισαν στὸ φῶς.

— Νύχτωσε, γιαγιά, κι' ὁ Ἀνδρέας δὲν ἦρθε οὔτε ἀπόψε. Δυὸ βραδιὲς ἔχει νἀρθῇ, — εἶπε συλλογισμένα.

Κι' ἀπ' τὸ παράθυρο, ποὺ ἤτανε δίπλα στὸ κρεβάτι της τράβηξε τὴν κουρτίνα νὰ δῇ. Ὁ δρόμος φωτισμένος φαίνονταν ὡς τὴν γωνιά, ποὺ ἔστριβε. Κανείς.....

Τὰ γαλανὰ ματάκια της γέμισαν παράπονο.

— Ἀπ' τὴ μέρα, ποὺ γλίστρησα ἀπ' τὴν κούνια, δὲν ἔλειψε μιὰ βραδιά.

— Τὸ χρυσό μου τὸ παιδί, ποὺ θέλει πάντα συντροφιὰ — εἶπε στοργικὰ ἡ γιαγιά. Τί νὰ σοῦ κάνῃ μὲ τὴ γιαγιά; Τὰ παραμύθια της δὲν εἶναι πιὰ γιὰ σένα. Μεγάλωσες.. Διαβάζεις σπουδαῖα βιβλία.. Δεκαπέντε χρονῶν κοπέλλα.... Δὲν πιστεύεις πιὰ τὰ παραμυθένια βασιλόπουλα μὲ τὶς μαγεμένες βασιλοπούλες — ψευτοπαρεπονέθηκε ἡ γιαγιά —.

Ἦλθε κοντά της. Ἀκούμπησε τὸ λιγόσαρκο γεροντικὸ χέρι της στὸ χλωμὸ μέτωπο τῆς Ἀννούλας, χάϊδεψε τὰ χρυσὰ φωτεινὰ μαλλιά της.

— Πάει κι' αὐτὴ ἡ μέρα, Ἀννούλα, — εἶπε χαρούμενα ἡ γιαγιά. — Αὔριο πιὰ θὰ πατήσῃς τὸ πόδι.

Κύτταξε τρυφερὰ τὴ μικρὴ ἄρρωστη ἔγγονή της:

— Πάει πιά.

Ἡ Ἀννούλα δὲν ἀπαντοῦσε. Σὰ νὰ μὴν ἄκουσε. Σὰ νὰ μὴν ἔννοιωθε. Σὰ νὰ μὴν ἦτανε γιὰ τὴ δική της χαρά. Δυὸ μῆνες πόσα τράβηξε. Δυὸ μῆνες καρφωμένη στὸ κρεβάτι μὲ τὸ πόδι ἀκίνητο . . βαρύ . . Τί πόνους . . Καὶ πόση ὑπομονή . . Οἱ πόνοι περάσανε . . Αὔριο θὰ πατήσῃ . . Σὲ λίγο θὰ κινηθῇ ! . Θὰ τρέχῃ σὰν ἄλλοτε . . Ἡ γιαγιὰ εἶναι ὅλη χαρά . . Τὰ γεροντικά της μάτια, ποὺ βάρυναν οἱ πόνοι πιὸ πολὺ παρὰ τὰ χρόνια, ζωήρεψαν, φωτίστηκαν.

Κ' ἡ Ἀννούλα; . . .

***

Ἡ πόρτα χτύπησε σιγά.

— Καλῶς τον — εἶπε χαρούμενα ἡ γιαγιὰ σὰν εἶδε τὸν Ἀνδρέα.

Τὰ μάτια τῆς Ἀννούλας παίξανε νευρικά.

— Κ' ἔλεγα πὼς δὲ θάρθῃς κι' ἀπόψε — εἶπε μὲ παράπονο.

— Ἀπόψε; Μποροῦσα; ποὺ εἶναι ἡ τελευταία βραδιὰ κι' αὔριο θὰ σηκωθῇς πιά.

— Ποῦ τὸ ξέρεις ἐσύ; — ἀπόρησε ἡ Ἀννούλα; Προχθὲς μόλις τὸ εἶπε ὁ γιατρός.

— Εἶδα τὴ Λένα καὶ μοῦ τὸ εἶπε. Θάρθῃ μάλιστα καὶ κείνη ἀπόψε.

— Ἦτανε ἐδῶ καὶ χθὲς — εἶπε ἡ γιαγιά. Κάθισε ἀργὰ ὡς τὸ βράδυ ἡ καϋμένη . . Χόρτασε πιὰ ἡ Ἀννούλα συντροφιά. Λέγανε, λέγανε, ἀτέλειωτα. Ὁ Ἀνδρέας εἶπ' αὐτό. Ὁ Ἀνδρέας εἶπε τἄλλο. Βαρέθηκα ν' ἀκούω τὄνομά σου. . .

Ὁ Ἀνδρέας γέλασε δυνατά.

— Ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὰ λόγια μου. Εἶναι γιατὶ γέρασα. Οἱ δυό τους μαζὶ κάνουνε τὰ χρόνια μου.

— Τί μᾶς λὲς καλέ; — κάνει πεισμωμένα ἡ Ἀννούλα. Δεκαπέντε καὶ δεκαοκτὼ εἰκοσιεννιὰ κάνουν; . .

— Τί ἔχουν νὰ κάνουν τὰ χρόνια, Ἀννούλα; Κάποτε μὲ τὰ λίγα μπορεῖ νάσαι μεγάλος. Κι' ἄλλοτε μὲ τὰ πολλὰ νάσαι μικρός. — εἶπε σοβαρὰ ὁ Ἀνδρέας.

Ἔσυρε τὸ σκαμνάκι τῆς τουαλέτας καὶ κάθισε κοντά της. Κράτησε στοργικὰ τὸ χέρι της στὰ δυό του χέρια. Τὴν κύτταξε τρυφερὰ στὰ μάτια.

— Τὴν Ἀννούλα μας, ποὺ τυραννήθηκε τόσο. Ὅσο συλλογίζομαι πὼς γλίστρησες τὴν ὥρα ποὺ τραβοῦσα ἐγὼ τὴν κούνια. — Ἴσως νάγινε καὶ ἐξ αἰτίας μου.

Ἡ γιαγιὰ διαμαρτηρήθηκε.

— Μὴν τὸ λές, παιδί μου, αὐτό.

— Ἴσια-ἴσια, ποὺ μὲ κράτησες, — εἶπε ἡ Ἀννούλα μὲ τόνο.

— Δὲν ξέρω . . Ὅσο σ' ἔβλεπα στὸ κρεβάτι μὲ τὸ πόδι στὸ γύψο ἀκίνητο . . βαρύ . . . Πῆγα νὰ τρελλαθῶ ἀπὸ τύψεις. Τί ἤθελα ἐγὼ τὰ παιγνίδια μὲ τὰ παιδιά; . . Νά, γιὰ νὰ μὴ σᾶς χαλῶ τὸ χατίρι. «Ἀνδρέα ψηλὰ . . Ἀνδρέα μου πιὸ ψηλὰ» καλὰ τὰ καταφέραμε.

— Μμ . . . γι' αὐτὸ λοιπὸν ἐρχόσουν κάθε βράδυ — κάνει ἀγαναχτησμένη ἡ Ἀννούλα. Ἀπὸ τύψεις; Καλά, ποὺ μοῦ τόπες νὰ μὴ στόχω ὑποχρέωση. Καὶ τὰ βιβλία ἀπὸ τύψεις. Κ' οἱ σοκολάτες ἀπὸ τύψεις. Ὅλα λοιπὸν ἀπὸ τύψεις . . . . Ἄς γίνω καλά, νὰ γλυτώσῃς ἐπὶ τέλους ἀπ' αὐτὸ τὸ μαρτύριο.

— Γιατί. Εἶναι τόσο κακό; Τόσο κακὸ γιὰ νὰ θυμώνῃς; Μήπως δὲ θαρχόμουν κι' ἂν δὲν γλιστροῦσες στὰ χέρια μου, Ἀννούλα. Πῶς ἐρχόμουν ὅταν ἦταν ἄρρωστη ἡ μαμά σου, προτοῦ πάει ταξίδι. Ξάδερφος εἶμαι ἐπὶ τέλους.

— Ναί! — κάνει κοροϊδευτικὰ ἡ Ἀννούλα, — τρίτος ξάδερφος. Πόσοι τέτοιοι . . Ποὺ οὔτε τοὺς γνωρίζεις. Συγγενεῖς. Τί εἶναι; Ἂν δὲν τοὺς ἀγαπᾶς; Τοὺς φίλους ὅμως τοὺς διαλέγεις ἐσύ . . . Τοὺς ἀγαπᾶς. Αὐθόρμητα . . Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ἀλήθεια . . . Ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς . . . Κ' ἐσὺ τὸ λές . . .

Τοῦ μιλοῦσε μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια,
Κ' εἶχε ἕνα τόνο ἀσυνήθιστα θερμὸ στὴ φωνή της.
Ἔγειρε τὸ ξανθό της κεφάλι πιὸ κοντά του. Βύθισε τὰ γαλανὰ μάτια της στὰ ἐκφραστικὰ μαῦρα μάτια του . . . .

* * *

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἄνοιξε ἡ πόρτα. Ἡ Λένα χαρούμενη πήδηξε κοντά τους.

Ἡ Ἀννούλα ἀνατινάχτηκε στὸ κρεβάτι της σὰ νὰ ξύπνησε ἀπὸ βαθὺ ὄνειρο.

Ἡ Λένα τὴν κύτταζε γελαστά.

Κ' ἐκείνη ἔκανε νὰ τῆς χαμογελάσῃ.

— Κάτι συλλογισμένη, Ἀννούλα, ἀπόψε; Τώρα ποὺ περάσανε πιὰ τὰ βάσανα — εἶπε χαρούμενα καὶ κάθισε στὴν ἄκρη τοῦ κρεβατιοῦ.

— Βαρέθηκα πιὰ νὰ σὲ βλέπω, κλεισμένη ἐδῶ μέσα, Ἀννούλα. Πότε ἐπιτέλους θὰ βγῇς; Νὰ πᾶμε καὶ ἐκδρομή. Ἐκδρομὴ γιὰ χατίρι τῆς ξαδερφούλας. Δὲν εἶπες, Ἀνδρέα;

— Μὲ φεγγάρι μάλιστα — εἶπε χαμογελῶντας ὁ Ἀνδρέας.

Ἡ Λένα γύρισε καὶ τὸν κύτταξε. Μιὰ λάμψη φώτισε τὰ μάτια της. Τὰ μάγουλά της φλογίστηκαν. Ὁ Ἀνδρέας τὴν κύτταζε χαρούμενα, μὲ τὰ ἐκφραστικὰ μαῦρα μάτια του στυλωμένα στὰ πράσινα παράξενα μάτια της.

Ἡ Ἀννούλα ἄκουε σιωπηλή. Ἐκδρομὴ . . . συντροφιὲς . . τρέλλες. Ἕνα τίποτα εἶναι τώρα ὅλ' αὐτὰ γιὰ κείνη. Τί ὅμως τὴν ἔκανε κι' ἄλλαξε ἀπότομα; Τὸ κάρφωμα στὸ κρεβάτι τόσον καιρό; Οἱ πόνοι, οἱ ἀνυπόφοροι πόνοι, ποὺ πέρασαν; Τὰ βιβλία μήπως, ποὺ διάβαζε τώρα; Τὰ βιβλία, ποὺ τῆς ἔδινε ὁ Ἀνδρέας; Ποιὸς ξέρει; Ποιὸς ξέρει ποτὲ τί ἀλλαγὴ γίνεται μέσ' στὴν ψυχή του; Κάτι ἀσυνήθιστο νοιώθει μέσα της. Σὰ χαρά. Σὰ λαχτάρα . . . Σὰν καρδιοχτύπι . . . Ἄλλοτε πάλι κάτι παράξενο . . . . Σὰ βάρος στὴν ψυχή της.

Καὶ θαμπές, ἀλλόκοτες σκέψεις τριγυρίζουν στὸ μικρό της κεφαλάκι . . .

— Τίποτε δὲ λές, Ἀννούλα; . . Ρώτησε ὁ Ἀνδρέας μ' ἀπορία. Γιὰ τὴν ἐκδρομὴ λέμε. Θὰ κάνωμε μπάνιο μὲ φεγγάρι. Ἄλλοτε ἔκανες σὰν τρελλή . .

— Δὲν ξέρεις τώρα τὴν Ἀννούλα; Ἄλλαξε, κλεισμένη ἐδῶ μέσα. Δὲ σκοτίζεται πιὰ γι' αὐτὰ — εἶπε μισοσοβαρὰ ἡ Λένα.

— Ἀπαγοητεύτηκε φαίνεται μὲ τὴν ἰδέα πὼς θὰ περάσῃ τὴ ζωή της καρφωμένη στὸ κρεβάτι — ξανᾶπε ὁ Ἀνδρέας.

Γελάσανε.

— Κάνε πὼς λὲς τίποτα γιὰ τὴν Ἀγνή, ποὺ πέθανε ἀπ' ἀγάπη. Γιὰ τὴ Μέλπω, ποὺ κλέφτηκε. Γιὰ καϋμούς . . Γιὰ δράματα . . . Γιὰ ὅ,τι τρέλλα γράφουν τὰ βιβλία . . . Καὶ θὰ δῇς πῶς θὰ μιλήσῃ . . . . . Μόνο γι' αὐτὰ ἐνδιαφέρεται τώρα.

— Ἔγινε λοιπὸν αἰσθηματική; — εἶπε κοροϊδευτικὰ ὁ Ἀνδρέας.

Γύρισε καὶ τὴν κύτταξε.

Ἡ Ἀννούλα χαμήλωσε τὰ μάτια γιὰ νὰ ξεφύγῃ τὴ ματιά του.

— Γιαγιὰ — φώναξε στὴ γιαγιά της, ποὺ ξαναμπαινε κείνη τὴ στιγμή, — δὲν ἔφερες σοκολάτες στὰ παιδιά.

* * *

Σὲ λίγο ἡ Λένα σηκώθηκε.

— Ἄργησα, εἶπε, καὶ ἡ μαμὰ θ' ἀνησυχεῖ. Φοβᾶται γιατὶ εἶναι ἔρημιὰ ἐκεῖ κάτω. Θὰ κοντεύῃ ἔννιά.

— Σὲ πάει ὁ Ἀνδρέας — εἶπε ἁπλὰ ἡ γιαγιά.

Ὁ Ἀνδρέας σηκώθηκε μὲ προθυμία.

— Νὰ κλείσω, Ἀννούλα, τὸ παράθυρο; Δρόσισε πολύ. Εἶπε ἡ γιαγιὰ μόλις ἡ Λένα καὶ ὁ Ἀνδρέας βγήκανε ἀπ' τὴν πόρτα.

Τὰ βήματά του πηδητχὰ ἀντηχοῦσαν ἀκόμη στὴ μαρμάρινη σκάλα.

— Μιὰ στιγμή, γιαγιά, μιὰ στιγμούλα, παρακάλεσε ἡ Ἀννούλα καὶ ἔσκυψε νὰ δῇ ἔξω.

Φανήκανε καὶ οἱ δυὸ στὸν κῆπο. Τὸ πυκνὸ φύλλωμα τῶν πεύκων ἐσκίαζε τὰ κεφάλια τους. Κάνανε δυὸ βήματα κάτω ἀπ' τὸ παράθυρο. Ταπαλὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ φώτιζε τώρα τὶς κομψὲς κορμοστασιές τους.

Κοντοσκέκονται....

— Γιαγιά! — κάνει μὲ πνιγμένη φωνὴ ἡ 'Αννούλα.. Τὰ μάτια της ἀνοιγοκλείνουνε. Εἶδε καλά; Ἡ Λένα καὶ ὁ 'Ανδρέας.. Κοντὰ - κοντά... Φιλιοῦνται...

Κάτι τρέμει μέσα της.. Κάτι σπαράζει.. Νὰ τρέξῃ. Νὰ πηδήσῃ ἀπ' τὸ παράθυρο. Νὰ βρεθῇ μπροστά τους. Κάνει νὰ φωνάξῃ 'Ανδρ... Ἡ φωνή της πνίγεται. Τὰ μάτια της βουρκώνουν..

'Εκεῖνοι στέκονται ἀκόμα.

Μὰ θέλει νὰ φωνάξῃ. Θέλει νὰ τὴν ἀκούσουν.. Πῶς νὰ κάνῃ.. Θέλει.

Φουχτιάζει μὲ τὰ δυό της χέρια τὸ χρυσὸ φυλαχτὸ ποὺ εἶναι κρεμασμένο στὸ λαιμό της. Τὸ τραβᾶ μὲ ὁρμὴ καὶ σπάνει τὴ χρυσὴ ἁλυσιδίτσα του.

Τίποτε δὲν ἦτον μπροστὰ στὴν ἀπελπισιὰ τοῦ μικροῦ κοριτσιοῦ πιὸ τραγικό...

Δίνει μιὰ καὶ πετᾶ τὸ φυλαχτὸ ἀπ' τὸ παράθυρο... Μπροστὰ στὰ πόδια τους. 'Ανάμεσα στὰ πόδια τους.

Ὁ ἁλαφρὸς κρότος του ξεχώρισε πιὸ δυνατὸς μέσ' στὴν ἡσυχία τῆς νύχτας.

Οἱ δυὸ νέοι ἀνατινάχτηκαν. Τί ἦτον;...

Σήκωσαν τὰ κεφάλια φοβισμένοι. Κανείς...

— Τὸ φυλαχτὸ τῆς 'Αννούλας, Λένα — κάνει ὁ 'Ανδρέας ξαφνιασμένος καὶ σκύβει νὰ τὸ σηκώσῃ.

Ἡ Λένα τὸν κύτταξε ἐκστατικά.

Ὁ 'Ανδρέας κράτησε μιὰ στιγμὴ τὸ φυλαχτὸ στὴν ἀνοιχτὴ φούχτα του. Ἔλαμπε στὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ.

Τὰ μάτια του μὲ μιᾶς χαμήλωσαν συλλογισμένα.

— Μᾶς εἶδε — εἶπε μὲ συγκίνηση...

ΦΩΦΩ Π. ΛΟΓΟΘΕΤΗ

ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΑΚΟΣΜΙΑΙ

Πῶς ὅλαι αἱ νόσοι, καὶ ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος δὲν γνωρίζει ὅρια. Οἱ ἁγιογράφοι, ἀφοῦ ἀπεικόνισαν πρόσωπα καὶ σκηνὰς ἱστορικάς, ἐπροσωποποίησαν καὶ ὄντα ἄϋλα καὶ ἄπρόσωπα καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπεχείρησαν ν' ἀπεικονίσουν ποιητικὰς ἐκφράσεις ὕμνων καὶ τροπαρίων. Φυσικὰ ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ προήγαγεν εἰς φῶς καὶ τερατουργήματα. Ἐσημείωσα μερικὰ ἀπ' αὐτὰ κατὰ τὰς περιοδείας μου, τὰ ὁποῖα παραδίδω εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ «Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος».

* * *

Εἰς τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ, ἡ ὁποία ὑψοῦται μεγαλοπρεπὴς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Βηθλεέμ, ὑπάρχει, παρὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ τέμπλου, τεραστία εἰκὼν παριστῶσα τὸν προφήτην σφάζοντα τοὺς 300 ἱερεῖς τοῦ Βάαλ. Ὁ προφήτης ἔξαλλος καὶ ἀνασκουμπωμένος κραδαίνει πελωρίαν μάχαιραν στάζουσαν αἷμα καὶ ἐμπρός του κατάκεινται ἀκέφαλα πτώματα τῶν ἱερέων ἀπὸ τοὺς κομμένους λαιμοὺς τῶν ὁποίων ρέουν τὰ αἵματα ἄφθονα! Εἰκὼν ἀγρία, ἐμπνέουσα φρίκην καὶ ἀποτροπιασμόν. Καὶ ἡ θηριώδης αὐτὴ παράστασις κοσμεῖ ἐκκλησίαν χριστιανικήν, τόπον εἰρήνης, συγχωρήσεως καὶ ἀγάπης.

* * *

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὑπάρχουν ἐργαστήρια ἁγιογράφων. Εἰς ἓν ἀπ' αὐτὰ ἔβλεπα μίαν πολὺ μεγάλην ἐλαιογραφίαν, ἡ ὁποία παρίστανε ἕνα δισκοπότηρον, ἕνα κάλυκα τῆς θείας μεταλήψεως. Ὁ θεατὴς βλέπει τὴν ἐπιπολὴν τοῦ οἴνου πληροῦντος τὸ ποτήριον μέχρι στεφάνης καὶ ἐχειλίζοντος εἰς δύο ἢ τρία σημεῖα! Ἀλλὰ ἀντὶ οἴνου τὸ ποτήριον εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ αἷμα, εἰς τὸ ὁποῖον πλέουν κομμένα δύο χέρια ἀνθρώπινα, δύο πόδια, ἕνα κεφάλι μισοβυθισμένο εἰς τὸ αἷμα. Τεμάχια ἀνθρωπίνου σώματος κρεουργημένου ἀπὸ αἱμοβόρον ἐγκληματίαν. Λοιπὸν τὸ ἀπαίσιον αὐτὸ θέαμα, ποὺ κινεῖ τὴν ἀγανάκτησιν, τὴν βδελυγμίαν, τὸν ἀποτροπιασμόν, εἶνε εἰκονικὴ παράστασις τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος «τοῦτο ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον.. Τοῦτο ἐστι τὸ αἷμα μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον..». Ἡ εἰκὼν ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὸν δρόμον καὶ ὁ Πατριάρχης, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, διάκονοι, καθηγηταὶ τῆς θεολογίας, ἐπερνοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ χωρὶς κανεὶς νὰ διαμαρτυρηθῇ.

Ὁ Κρὴς ἀρχαιολόγος Ξανθουδίδης εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Κρήτης ἔχει ὅμοιον παράδειγμα, ἀναφέρει δὲ καὶ ἄλλο δισκοπότηρον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀναδίδονται φλόγες. Εἶνε εἰκονισμὸς τοῦ «Φλὸξ γὰρ ὑπάρχει τοὺς ἀναξίους φλέγουσα».

* * *

Εἰς τὴν ἁγίως γραφικὴν μονὴν τοῦ Ἁγ. Σάββα, ἡ ὁποία μέσα εἰς τὴν αὐχμηρὰν ἔρημον τῆς Ἰουδαίας θαρρεῖς πῶς γλιστρᾷ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἁγρίας «φάραγγος τοῦ πυρὸς» εἶδα κάτι ἄλλο πλέον παράδοξον. Ὁ νάρθηξ τῆς ἐκκλησίας εἶνε σὰν μικρὸς διάδρομος. Ὁλόκληρον λοιπὸν τὸν τοῖχον του τὸν κατέναντι τῆς πύλης τῆς ἐκκλησίας κατέχει ἡ Θεοτόκος. Τὸ κεφάλι της θὰ εἶνε δύο μέτρα! Καὶ ἐπειδὴ εἶνε στενὸς ὁ νάρθηξ δὲν μπορεῖς νὰ ἀπομακρυνθῇς ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἰδῇς τὴν εἰκόνα σύμμετρον, ἀλλὰ ἀπὸ παντοῦ τὴν βλέπεις παραμορφωμένην. Ἡ Θεοτόκος λοιπὸν αὐτὴ παρίσταται ἕως τὴν γένεσιν τῶν ποδῶν. Ἡ κοιλία της ἐξογκοῦται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὥστε νὰ ὁμοιάζῃ σὰν ἕνα μικρὸ ἀερόστατο. Καὶ ἐπάνω εἰς τὴν κοιλιάν της ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφὴ «πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν.» Εἰς δὲ τὸ μέσον τῆς κοιλίας εἶνε ζωγραφισμένος ἕνας μικρὸς βασιλικὸς θρόνος. Εὐνόητον ὅτι ἡ παράστασις θέλει νὰ εἰκονίσῃ τὴν ἔκφρασιν: «Τὴν γὰρ σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησε καὶ τὴν σὴν γαστέρα πλατυτέραν οὐρανῶν ἀπειργάσατο».

* * *

Μίαν ἡμέραν ἐγύριζα μέσα εἰς τοὺς θαλάμους τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ, περὶ ἧς εἶπα εἰς τὴν ἀρχήν. Εἰς ἓν δωμάτιον εἶδα μίαν εἰκόνα τῆς Παναγίας. Παριστάνετο κατάφορτος ἀπὸ στολίδια. Ἀλλὰ μὲ ἔκπληξίν μου εἶδα ὅτι εἶχε τρία χέρια! Καὶ τὰ τρία ὅμοια γυναικεῖα, στολισμένα μὲ δακτυλίδια. Ὅταν συνήντησα τὸν ἡγούμενον Γεννάδιον τὸν ἠρώτησα περὶ τούτου. «Πῶς, παιδί μου, δὲν ξεύρεις τὴν Παναγίαν τὴν Τριχερούσαν;» μὲ ἠρώτησε μὲ τόνον οἴκτου διὰ τὴν ἀμάθειάν μου. Μοῦ ἐξήγησε λοιπὸν τὸ πρᾶγμα ὡς ἑξῆς: Κατὰ τὸ Η' αἰ. μ. Χρ. ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἦτο βεζύρης τοῦ καλίφου τῆς Δαμασκοῦ, ἀνδρὸς εὐγενοῦς καὶ εὐμενεστάτου πρὸς τοὺς χριστιανούς. Δυστυχῶς ὁ τότε βασιλεύων τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος παρὰ τὴν συνθήκην φιλίας, προσποιηθεὶς ὅτι ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Ἀντιοχείας προήλασε καὶ προσέβαλε τὸ καλιφᾶτον. Ἀλλ' ἐνικήθη. Τότε διὰ νὰ δικαιολογηθῇ πρὸς τὸν καλίφην κατεσκεύασε πλαστὰς ἐπιστολὰς τοῦ Δαμασκηνοῦ, δι' ὧν οὗτος ἐπεκαλεῖτο δῆθεν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν πιέσεων τοῦ καλίφου. Ἐκεῖνος πεισθεὶς ἐχολώθη τόσον ἀπὸ τὴν ἀχαριστίαν τοῦ Ἰωάννου, ὥστε τοῦ ἀπέκοψε τὴν δεξιὰν χεῖρα, δι' ἧς εἶχε γράψῃ τὰ συκοφαντικὰ γράμματα. Ὁ Δαμασκηνὸς ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἔρημον τῆς Ἰουδαίας εἰς σπήλαιον τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅπου συνέταξε τὰ ὡραιότατα νεκρώσιμα καὶ τὸ μέλος των. Ἐκεῖ

ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῶν εἰκονοκλαστῶν καὶ ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ Παναγία εἰς ἀμοιβὴν τοῦ ἀπέδωκε τὴν χεῖρα, ὥστε ἕνα πρωῒ ὁ Δαμασκηνὸς ἐξύπνησε μὲ τὴν δεξιὰν ἀκεραίαν. Ἔκτοτε εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος ζωγραφίζεται ἡ Θεοτόκος μὲ τρία χέρια!

* * *

Ἄλλοτε μεταξὺ τῶν ἁγίων ὑπῆρχε καὶ εἰκὼν τῶν τριῶν ἁγίων ὄνων. Ἦσαν πρῶτος ὁ ὄνος τοῦ Βαρλαὰμ περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ἡ Γραφὴ εἰς τὴν «Ἔξοδον». Ὁ ὄνος οὗτος ὡμίλησε πρὸς τὸν Βαρλαὰμ μὲ φωνὴν ἀνθρώπου. Ἔπειτα ὁ ὄνος τῆς φυγῆς, ὅστις μετέφερεν εἰς Αἴγυπτον τὴν ἱερὰν οἰκογένειαν φεύγουσαν τὴν καχυποψίαν τοῦ Ἡρώδου. Καὶ τέλος ὁ πῶλος ὄνου τῶν Βαΐων. Ἀλλ' ὁ πάπας Γελάσιος κατὰ τὸν Ε΄ αἰ. ἀπηγόρευσε τοῦτο ὅπως ἀπηγόρευσε καὶ τὴν ἀνάγνωσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς ἀποκρύφου ἀλληλογραφίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν τοπάρχην Ἐδέσσης Ἄβγαρον.

Γ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

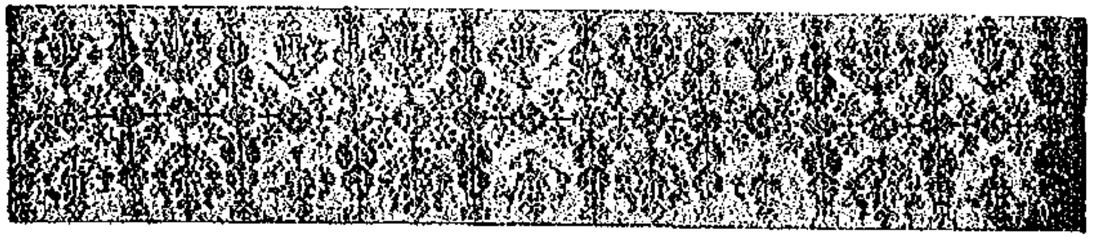

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ ΣΑΟΥΜΠΕΡΤ

(1804 - 1860)

Εἰς τὸ ***Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*** τοῦ ἔτους 1931 (σελ. 77)[1] ἐδημοσίευσα ἐξηκριβωμένας τινὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σταματίου Κλεάνθους (1802 - 1862), ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος Ἐδουάρδου Σάουμπερτ κατήρτισε τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς πόλεως τῶν νεωτέρων Ἀθηνῶν.

Σήμερον μεταφέρω ἐνταῦθα πληροφορίας τινὰς γερμανικῆς πηγῆς περὶ τοῦ Ἐδουάρδου Σάουμπερτ, ἃς ἔμαθον ἐσχάτως, αἵτινες παρουσιάζουν μέγιστον ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς, διότι ἐπικυρώνουν ἀπολύτως καὶ συμπληρώνουν εἰς πλεῖστα σημεῖα, ὅσα ἐδημοσίευσα περὶ Σταματίου Κλεάνθους σχετικῶς μὲ τὸν καταρτισμὸν του σχεδίου τῆς πόλεως.

Πληροφορίαι γερμανικῆς πηγῆς.

Κατὰ ταύτας εἰς τὴν Γερμανίαν ὀλίγοι εἶχον ἀκούσει τὸ ὄνομα τοῦ Σάουμπερτ καὶ εἰς τὴν ***Γερμανικὴν Βιογραφίαν*** εἶχεν οὗτος λησμονηθῆ ἐντελῶς. Μόλις δὲ 50 ὁλόκληρα ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ἐσκέφθησαν νὰ συλλέξουν

[1] Αἱ παραπομπαὶ εἰς σελίδας, ἄνευ ἰδιαιτέρου χαρακτηριστικοῦ, ἀναφέρονται εἰς τὴν δημοσίευσιν ταύτην.

τὰς κατωτέρω πληροφορίας. Πρότερον ὁ Σάουμπερτ ἦτο γνωστὸς μόνον ὡς συλλέκτης Ἀρχαιοτήτων, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau χρεωστεῖ τὸ πολυτιμότερον τμῆμα τῶν ἔργων ἑλληνικῆς Μικροτεχνίας καὶ Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ τάφου του, εἰς τὸ παλαιὸν Νεκροταφεῖον τοῦ Breslau, ἀναγράφεται:

Τόπος ἔνθα ἀναπαύεται
ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Βασιλικοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου

Ἐδουάρδος Σάουμπερτ

Γεννηθεὶς τὴν 27 Ἰουλίου 1804
ἀποθανὼν τὴν 30 Μαρτίου 1860.

Ὁ Σάουμπερτ κατήγετο ἀπὸ παλαιὰν οἰκογένειαν τῆς Σιλεσίας, ἡ ὁποία ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη. Κατὰ τὸ 1825 ἤρχισε νὰ σπουδάζῃ ἀρχιτεκτονικὴν εἰς τὴν Βασιλικὴν Τεχνικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Schinkel. Μετ' ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις κατὰ τὸ 1829, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν τῇ προτροπῇ κυρίως τοῦ συναδέλφου του καὶ συνταξειδιώτου Σταματίου Κλεάνθους, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζεν ἤδη καλῶς ἀπὸ τὸ Βερολῖνον, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1830, ὅπου παρέμεινεν 20 ὁλόκληρα ἔτη.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν.

Ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης μετέβησαν μαζὶ τὸ πρῶτον εἰς Αἴγιναν, ὅπου διέμενε τότε ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν μετ' ὀλίγον εἰς τὴν ἀνέγερσιν δημοσίων κτιρίων, ὡς Ἀποθηκῶν καὶ Νοσοκομείων.

Ἡ τοιαύτη ὅμως ἀπασχόλησις δὲν ἦτο ἀρκετὴ δι' αὐτούς, οὔτε ἱκανοποίει τὰς βλέψεις των. Ὡς ἐκ τούτου τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1831 ἦλθον ἐπ' ἀδείᾳ εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων των, ὅπου ταχέως ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκατασταθοῦν διαρκῶς.

Ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τῆς κατωφερείας τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπεράνω τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων (Ὡρολόγιον τοῦ Κηρύστου) ἔκτισαν μικρὰν οἰκίαν, ἐπονομασθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ***ἡ μικρὰ Ἀκρόπολις,*** ἥτις περιελάμβανε ἕνα μεγάλο ***ἀτελιὲ*** διακοσμημένον μὲ γύψινα ἐκμαγεῖα, μέ εἰκόνας καὶ μὲ τετραυσμένα τεμάχια ἀρχιτεκτονικῆς τὸ ὁποῖον, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσίν του, ἔκαμε τόσην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε τὸ ἐξέλεξαν ὡς κατάλληλον διὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸ 1837.

Ἐδουάρδος Σάουμπερτ

Ἐκτὸς τούτου ἀνέλαβον πολλὰς ἰδιωτικὰς ἐργασίας

«Ἀρχίσαμεν νὰ κτίζωμεν οἰκίας ἐξοχικὰς καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας οἰκίας ἐντὸς τῆς πόλεως, γράφει ὁ Σάουμπερτ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1832. Εὐχαρίστως δὲ θὰ μετεβάλλομεν τὰς Ἀθήνας εἰς ἕνα χωρίο, δηλαδὴ θὰ ἐφωδιάζαμεν κάθε οἰκίαν μὲ μίαν ὡραίαν αὐλὴν ἢ ἕνα κῆπον».

Μᾶς ἀνετέθησαν αἱ οἰκίαι τοῦ ἄγγλου ναυάρχου Malkolm, τοῦ ρώσσου καὶ τοῦ αὐστριακοῦ προξένου, πολλῶν Ἀμερικανῶν καὶ Ἄγγλων, ἀκόμη καὶ ἑνὸς Ἀθηναίου.

Μὲ τὰς ἀσθενεῖς μας δὲ δυνάμεις προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν καλυτέραν ἐκτέλεσίν των καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας ἀνέσεις κατὰ τὴν διάταξιν.

*
* *

Ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας ἐδολοφονήθη τὴν 9 Ὀκτωβρίου 1831[1]. Τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Αὐγουστῖνος Καποδίστριας, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὴν Ἀρχὴν τὴν 15 Ἀπριλίου 1832, ὁπότε ἐγκατεστάθη ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Γ. Κουντουριώτου. Τὴν 9 Αὐγούστου 1832 ἐξελέγη Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ὁ Πρίγκηψ τῆς Βαυαρίας Ὄθων. Μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικιώσεώς του ἐκυβέρνησε τὴν χώραν Ἀντιβασιλεία ἐκ Βαυαρῶν.

*
* *

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐβελτιώθη πολὺ ἡ θέσις τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους. Καὶ οἱ δύο ἐπροβιβάσθησαν εἰς ἀνωτέρους βαθμούς. Ἐγένοντο διευθυνταὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὑπηρεσίας Ἀθηνῶν, μὲ μισθὸν 1000 Gulden. Διηύθυνον τὴν ἀνέγερσιν πολλῶν ὡραίων οἰκοδομῶν, διὰ τὰς ὁποίας ὁ Σάουμπερτ ἐξεπόνει πάντοτε τὰ σχέδια καὶ

[1] Τὰς χρονολογίας τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, ἀφίνω ὡς ἔχουσι κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΕΩΡΓΟΣ

Α. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ἰδίως τὰ σχέδια τῶν πόλεων τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Ἐρετρίας.

Ὁ Lüders ἐκ Σαξωνίας, ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὀλίγον μετὰ τὸν Σάουμπερτ καὶ ἄλλοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν ὑπὸ τὰς διαταγάς των.

Κατὰ τὸ 1833, ὁ Σάουμπερτ, ἐπεσκέφθη ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα τὸ Βερολῖνον, ὅπου εἰς τὸν Ἀρχιτεκτονικὸν Σύλλογον αὐτόθι ἔπέδειξε εἰς ἀντίγραφα τὴν πολυχρωμίαν τῶν ἀρχαίων ναῶν.

Τὴν οἰκίαν των ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἠναγκάσθησαν νὰ θέσουν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀντὶ ἐνοικίου 2000 Gulden, αὐτοὶ δὲ μετεκομίσθησαν εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πόλεως, εἰς ἕνα ἐλεεινὸν οἰκίσκον ἐπ' ἐνοικίῳ, μαζὶ μὲ τὸν Δανὸν ἀρχιτέκτονα Χριστιανὸν Χάνσεν, «ἕνα ἐπιτηδειότατο καὶ εὐχάριστο ἀνθρωπάκι, μὲ τὸ ὁποῖον ἐγὼ συμφωνῶ πολύ», ἔγραφε ὁ Σάουμπερτ τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1834.

***

Τὸ σχέδιον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἐκπονηθὲν ἀπὸ τὸν Σάουμπερτ καὶ τὸν Κλεάνθην, ἐδημιούργησεν εἰς αὐτοὺς πολλοὺς ἐχθροὺς οἱ ὁποῖοι, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τοὺς ἐνοχοποιήσουν, δὲν ἦσαν πολὺ ἐκλεκτικοὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα ἅτινα ἐχρησιμοποίουν.

Ὅταν ἐφάνη ὅτι αἱ ραδιουργίαι καὶ αἱ διαβολαὶ δὲν θὰ εἶχον τέλος, ὑπέβαλον οὗτοι τὴν παραίτησίν των, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις ἀπεδέχθη, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1834, ὄχι εὐχαρίστως, διότι κατεῖδε, ὡς γράφει ὁ Σάουμπερτ, ὅτι «εἴμεθα ἱκανώτεροι ἄνθρωποι τῶν μηχανικῶν, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποπερατώσουν ἕνα κομμάτι τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως».

Τῇ συμβουλῇ ὅμως τοῦ Λουδοβίκου Ρώς, ἐκ τοῦ Holstein, (ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ 1833), ἡ Κυβέρνησις ἀνεκάλεσε τὴν ἀποδοχὴν τῆς παραιτήσεως ταύτης τὸν

Ἰανουάριον τοῦ 1835, προβιβάσασα μάλιστα τὸν Σάουμπερτ εἰς διευθυντὴν τῆς Τεχνικῆς ὑπηρεσίας ὅλης τῆς χώρας καὶ εἰς Σύμβουλον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, μὲ μισθὸν 1200 Gulden, δώσασα συνάμα εἰς αὐτὸν μεγαλυτέραν ἀνεξαρτησίαν κατὰ τὴν ὑπηρεσίαν του.

Τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐγένετο καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς Αὐλῆς ἀπὸ τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὰς Ἀθήνας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ηὐχαρίστησε τὸν Σάουμπερτ, συνηθισμένον εἰς τὴν ἀνεξάρτητον ζωὴν τοῦ καλλιτέχνου.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ Σάουμπερτ παρέμεινεν 9 ἔτη περίπου, προσπαθῶν νὰ ἔχῃ εἰς τῆν διάθεσίν του ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα χρήματα, διὰ τὴν καλυτέραν διαμόρφωσιν τῶν κοινωφελῶν ἱδρυμάτων.

Κατὰ τὸ ἔτος 1836 ἀπεπεράτωσε τὰς Ἀποθήκας τοῦ Πειραιῶς. Ἐπηκολούθησαν ἡ νέα Ἐκκλησία τῆς κοινότητος καὶ ἄλλαι δημόσιαι οἰκοδομαί, ὡς τὸ Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἔκτισε μαζὶ μὲ τὸν Θεόφιλον Χάνσεν, καθὼς καὶ σχέδια διὰ τὴν ἀνέγερσιν διαφόρων πόλεων τοῦ Κράτους.

Οὕτως ἔφθασε τὸ ἔτος 1843, ὅτε μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς καταφορᾶς ἐναντίον ὅλων τῶν ξένων τῶν διατελούντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἀπελύθη καὶ αὐτός ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας.

Εἶχεν ὅμως ἀγαπήσει τόσον τὸν τόπον καὶ τὴν ἐργασίαν του ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ἐδάφους, ὥστε δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφασίσῃ ἀμέσως νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ. Εἰς τοῦτο συνέτεινε, ὅτι ἐπρομακρύνετο ἡ ἐξέλιξις καὶ τῶν ἰδιωτικῶν του ὑποθέσεων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν αὗται ἐτελείωσαν μὲ μεγάλας ἀπωλείας, ὡς λέγεται, πάλιν ἐζήτησε νὰ μείνῃ ἐν Ἀθήναις εἰς ἄλλην θέσιν, δηλαδὴ ὡς ὑπάλληλος τῶν Βασιλικῶν Μουσείων τοῦ Βερολίνου.

Ὡς τοιοῦτος ἤθελε νὰ διευθύνῃ τὴν κατασκευὴν γυψίνων ἐκμαγείων, νὰ πληροφορῇ τὴν Κυβέρνησίν του περὶ τῶν διαφόρων ἀνασκαφῶν καὶ εὑρημάτων, νὰ ἐνεργῇ ὁ ἴδιος

ἀνασκαράς, νὰ προβαίνῃ εἰς ἀγορὰς Ἀρχαιοτήτων, νὰ προμηθεύῃ μάρμαρα, νὰ μελετᾷ τὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀρχαίων Ἀθηνῶν.

Τὰς ἐργασίας ταύτας πράγματι ἐξετέλει ἤδη πρὸ καιροῦ. Εἰς αὐτὸν ὤφειλον 1) Τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου τὰ ἐπιμεμελημένα ἐκμαγεῖα ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Θησείου κ.λ.π. ὡς καὶ πρωτότυπά τινα ἔργα ἑλληνικῆς Μικροτεχνίας. 2) Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον πληροφορίας δι' ἀνασκαφὰς καὶ διάφορα εὑρήματα, πλεῖστας ἀντιγραφὰς καὶ ἀποτυπώματα ἀντιγραφῶν. 3) Ἡ Τεχνικὴ ὑπηρεσία ἀποστολὰς ἑλληνικῶν μαρμάρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπρωτίμα τὰ τῆς Πάρου, ὡς καὶ ἐκθέσεις περὶ τῶν διαφόρων λατομείων μαρμάρων καὶ περὶ τῆς Θηραϊκῆς γῆς.

Τὴν θέσιν ὑπαλλήλου τῶν Βασιλικῶν Μουσείων τοῦ Βερολίνου ἐν Ἀθήναις δὲν ἐπέτυχεν ὁ Σάουμπερτ, ὅπως τὴν ἤθελε. Τοῦ ἀνετέθησαν μὲν ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ἀποζημειώσει 4000 δραχμῶν = 1000 ταλλήρων, μετὰ ὑποβολὴν τῶν σχετικῶν δικαιολογητικῶν.

Δυστυχῶς δὲ καὶ αἱ σχέσεις αὗται ἐτελείωσαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1848, ἔλλείψει πιστώσεων καὶ οὕτω ἐματαιώθη ἡ ἐλπὶς πραγματοποιήσεως τοῦ σχεδίου τούτου εἰς τὸ μέλλον.

***

Ὁ Σάουμπερτ εἶχε περιέλθει τὴν χώραν καὶ τὰς νήσους. Ἐξήτασε τὴν Θηραϊκὴν γῆν. Ἐπεσκέφθη τὰ Λατομεῖα τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Πάρου. Ἀντέγραψεν ἐπιγραφάς, ἐσχεδίασε μνημεῖα, ἔστρεψε τὸ βλέμμα του ἐπὶ τὰ ἴχνη περιφήμων πόλεων, ὡς τῶν Δελφῶν καὶ τῶν Μυκηνῶν, διενήργησεν ἀνασκαφὰς 1) Ἑνὸς οἰκοδομήματος πλησίον τῶν Λεύκτρων. 2) Τοῦ μνημείου τοῦ Κορρίβου, τοῦ πρώτου νικητοῦ τῆς Ὀλυμπίας, εἰς τὰ σύνορα Ἠλείας καὶ Ἀρκαδίας. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ὀλυμπίαν ἀπεκάλυψεν ἓν ἐνεπίγραφον βάθρον, κατὰ τὸ 1846. Φυσικὰ τὸν εἴλκυον περισσότερον τὰ ἔργα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ αἱ ἔρευναι τῶν ἀρχαίων κτιρίων.

Ὁ Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

Ἡ Ἀκρόπολις, ὡς φρούριον ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς, εὑρίσκετο ἑρμητικῶς κλεισμένη ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν ξένων. Μόνον μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ φρουρίου ἐγένετο προσιτή. Ἑπομένως τὸ ἔδαφός της τότε ἦτο ἀνέπαφον ἀπὸ ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἑωρτάσθη ἐπισήμως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Βασιλεὺς ὑπεσχέθη νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰς Ἀρχαιότητάς της. Τὴν ἔθεσε δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ρὼς καὶ τοῦ Σάουμπερτ.

Μετ' ὀλίγον οὗτοι παρετήρουν, ὅτι δεξιᾷ τῷ ἀνερχομένῳ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἔλειπεν ὁλόκληρος ὁ μικρὸς Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸν ὁποῖον ἀνέφερον ἀφ' ἑνὸς ὁ τελευταῖος περιηγητὴς τῆς Ἀρχαιότητος ὁ Παυσανίας, εἰς τὴν περιγραφήν του τῆς πόλεως, κατὰ τὸ 165 ἔτος μ. Χρ. ἀφ' ἑτέρου οἱ τελευταῖοι περιηγηταὶ τῆς Δύσεως πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ Spon καὶ Wheler, κατὰ τὸ 1676 μ. Χρ.

Διὰ τοῦ βομβαρδισμοῦ δὲν εἶχεν ἐξαφανισθῇ ὁ Ναός, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρουσιάζοντο θραύσματα. Ἀντὶ τούτων ἐφαίνοντο τὰ ἴχνη τοῦ Ναοῦ. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ εἶχον ἀφαιρεθῇ τὰ τεμάχια, ἅτινα εὐτυχῶς ἀνευρέθησαν ἐκτισμένα εἰς τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι ἀνήγειραν ὡς προμαχῶνα πρὸ τῶν Προπυλαίων. Ἦσαν δὲ τόσον καλὰ διατηρημένα σχετικῶς, ὥστε ὁ Ρὼς καὶ ὁ Σάουμπερτ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φίλου των Χριστιανοῦ Χάνσεν, ἀπεφάσισαν τὴν ταχεῖαν τοῦ Ναοῦ ἀναστύλωσιν.

Τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀλλ' ἡ κυριωτέρα ἐργασία τοῦ Σάουμπερτ, εἰς ἣν ἐστράφη ἐξ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ὁρμώμενος, ἦτο ὁ καταρτισμὸς τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Κατ' ἀρχὰς πράγματι ἐπρόκειτο περὶ τῆς λύσεως ἑνὸς πρακτικοῦ προβλήματος, δηλαδὴ τῆς τοποθετήσεως τῆς νέας πόλεως καὶ Πρωτευούσης τοῦ μέλλοντος. Ὁ Σάουμπερτ ὅμως ἐκτὸς τούτου ἐσημείωσεν ἐπὶ τοῦ Χάρτου του τῶν Ἀθηνῶν καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀποκαλυπτόμενα ἀρχαῖα μνημεῖα, ὡς καὶ πάσας τὰς ἐκκλησίας μικράς τε καὶ μεγάλας, αἵτινες προήρχοντο ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα, ὅπως οὕτω καταρτίσῃ συγχρόνως τὴν βάσιν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1831 καὶ ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς διαμονῆς του ἐν Ἀθήναις, προσθέτων ὅ τι ἀπεκαλύπτετο ἐν τῷ μεταξύ.

Ὁ Χάρτης του οὗτος διὰ τὴν Τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν ἔχει σήμερον μεγαλυτέραν σημασίαν ἢ ἄλλοτε, καθόσον εἰς αὐτὸν ἀναγράφονται πολλά, ἅτινα ἔχουν καταστραφῇ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου.

Ὁ Χάρτης περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν καθ' ἑαυτὸ πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὰ περίχωρα.

* * *

Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς φίλους του ἐν Βερολίνῳ, κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1832, ὁ Σάουμπερτ γράφει: «Καταγινόμεθα τώρα νὰ σχεδιάσωμεν μὲ ἀκρίβειαν τὸν Χάρτην τῶν Ἀθηνῶν. Μόλις οὗτος τελειώσῃ, θ' ἀποστείλωμεν εἰς τὸν διευθυντὴν κ. Schinkel ἓν ἀντίγραφον μὲ παρατηρήσεις διὰ τὰς νεωστὶ ἀνακαλυφθείσας Ἀρχαιότητας, ἵνα μάθωμεν τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν εἰς ἡμᾶς γνώμην του περὶ ἑνὸς νέου σχεδίου τῆς πόλεως».

Ὀλίγον μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1832, ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἔλαβον ἀπὸ τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν τὴν ἐπίσημον ἐντολὴν νὰ ἐκπονήσουν ἓν σχέδιον διὰ τὰς νέας Ἀθήνας, ***ἔχοντες ὑπ' ὄψιν των τὴν δόξαν καὶ τὴν ὡραιότητα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν.***

Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι αἱ Ἀθῆναι θὰ ἐγίνοντο Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἐξετέλεσαν τὴν ἐργασίαν ταύτην ὑπὸ μεγάλην κλίμακα 1 : 2000.

Τὸ πρωτότυπον τοῦ κατὰ τὸ 1833 ἀποπερατωθέντος

σχεδίου, ὑποστὰν πολλὰς βλάβας, δὲν ὑφίσταται σήμερον. Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐν Ἀθήναις εὑρίσκεται ἀκριβὲς ἀντίγραφον τούτου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ κυρία πηγὴ διὰ τὸ ἔργον τοῦ Αὐγούστου Μόμμσεν ὑπὸ τὸν τίτλον αἱ ***Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι.***

Κατὰ τὸ 1840 ὁ Σάουμπερτ ἐπέτρεψε εἰς τὸν συμπατριώτην του Otfried Müller, ἀναγνωρίζοντα τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας του τοῦ Χάρτου τῶν Ἀθηνῶν, νὰ τὸν ἀντιγράψῃ.

***

Ὅτι ὁ Σάουμπερτ, εἰς τὸ σχέδιον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν νέων Ἀθηνῶν, θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν του τὰς ἀρχαίας, εἶνε αὐτονόητον. Διὰ τοῦτο τὴν νέαν πόλιν μετετόπισεν ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς, πρὸς βορρᾶν, εἰς τὴν πεδιάδα, εὐκολύνων οὕτω τὴν ἐνέργειαν ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους.

Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ, ὡς ἀφετηρία τῆς νέας πόλεως ἦσαν τὰ Ἀνάκτορα, ἅτινα ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας περίπου. Ἐκ τῶν Ἀνακτόρων τούτων τρεῖς μεγάλαι καὶ εὐρεῖαι ὁδοὶ ἔφερον, ἡ πρώτη πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν (ὁδὸς Ἀθηνᾶς), ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Πειραιᾶ (ὁδὸς Πειραιῶς) καὶ ἡ τρίτη πρὸς τὸ Στάδιον καὶ τὴν ἀρχαίαν πόλιν τοῦ Ἀδριανοῦ (ὁδὸς Σταδίου).

Ἡ Κυβέρνησις ἐνέκρινε τὸ σχέδιον τοῦτο.

Ὅταν ὅμως ἠθέλησε νὰ προβῇ εἰς τὴν χάραξίν του, ἠγέρθη τόσον μεγάλη ἀντίστασις ἐκ μέρους ἐκείνων, οἵτινες ἠπατήθησαν εἰς τὰς κερδοσκοπικάς των ἐπιχειρήσεις, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ μετακαλέσῃ ἐκ Μονάχου τὸν περίφημον τότε ἀρχιτέκτονα Λέοντα Κλέντσε, διὰ νὰ δώσῃ τὴν γνώμην του.

Ὁ Κλέντσε εὗρε τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ κάπως πολὺ μεγαλοπρεπὲς ὡς πρὸς τὰ μέτρα. Ἤθελε προσέτι νὰ τοποθετηθοῦν τὰ Ἀνάκτορα εἰς ἄλλην θέσιν, δηλαδὴ πλησίον τοῦ Θησείου. Δὲν ἔφθανε τὴν ρωμαντικὴν διάθεσιν τοῦ Schinkel, ὅστις ἐσχεδίαζε τὰ Ἀνάκτορα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐπὶ τοῦ ὅλου ὅμως ὁ Κλέντσε παρεδέχθη τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ σχεδίου τοῦ Σάουμπερτ, αἵτινες καὶ καὶ ἐφηρμόσθησαν. Μόνον τὰ Ἀνάκτορα ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀντὶ πρὸς βορρᾶν.

***

Ὁ Σάουμπερτ κατήρτησεν ἀκόμη σχέδια διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν πόλιν τοῦ Πειραιῶς.

Τὸν Χάρτην του μάλιστα τοῦ Πειραιῶς ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος εἰς τὴν διατριβήν του ἐπὶ διδακτορίᾳ (1841) ***περὶ τῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν.*** Ἐκεῖ ὀνομάζει οὗτος τὸν Σάουμπερτ ἕνα δεύτερον ***Ἱπποδάμον τοῦ Πειραιῶς,*** εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Ἱπποδάμου τῆς Μιλήτου, ὅστις κατήρτησεν εἰς τὴν Ἀρχαιότητα τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς πόλεως ταύτης.

Ὁ Σάουμπερτ ἐξεπόνησε καὶ τὸ σχέδιον τῆς ὡραίας στήλης ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Müller εἰς τὸν Κολωνόν, ὅταν οὗτος ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις, τὴν 1 Αὐγούστου 1840.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Σάουμπερτ.

Ὁ Σάουμπερτ ἅπαξ μόνον εἰς τὴν ζωήν του ἐπέτρεψε νὰ τὸν ζωγραφίσουν καὶ τοῦτο χάριν τοῦ φίλου του Χριστιανοῦ Χάνσεν. Πόσον χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι ἡ εἰκὼν τὸν παριστᾷ ἀσχολούμενον μὲ τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἔγινε εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὡς ἐλέγετο ἀπὸ τὸν Κάρολον Ράλ, τὸν ζωγράφον τῶν Προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε καὶ βέβαιον.

***

Ὁ Σάουμπερτ ἦτο πιστὸν τέκνον τῆς πατρίδος του. Ὅταν κατὰ τὸ 1850, μετὰ τὴν τελικὴν ἐξέλιξιν τῶν ὑποθέσεών του, ἠδυνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Breslau, τὸ ὁποῖον ἀφῆκε ἅπαξ μόνον κατὰ τὸ 1854, διὰ νὰ κάμῃ ἓν ταξίδιον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ ὑγεία του

εἶχε κλονισθῆ πολύ. Ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διάγῃ βίον ἐντελῶς μονήρη, μένων μὲ τὰς ἀναμνήσεις μόνον τῆς διαμονῆς του ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ἐδάφους, ἐπιθεωρῶν συγχρόνως καὶ τακτοποιῶν τὰς συλλογάς του. Ἀπέθανε τὴν 30 Μαρτίου 1860.

Ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τῆς γερμανικῆς πηγῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν γερμανικῆς πηγῆς φαίνεται, ὅτι ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἔτος 1830 καὶ ὄχι κατὰ τὸ 1828, ὡς ἀναφέρει ὁ Ρώς (σελ. 80).

Ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἀπεβιβάσθησαν διὰ πρώτην φορὰν τὸν Νοέμβριον ἀλλὰ τὸν Ἀπρίλιον 1831.

Χωρὶς δὲ νὰ ἐρευνῶ πιστεύω ὅσα παραθέτει ὁ κ. Δ. Γατόπουλος (Ὁ Ἀρχιτέκτων τῶν Ἀθηνῶν, Ἑστία 22 Ἰουλίου 1934) ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν πρώτην καὶ τελευταῖαν ἀνεπίσημον ἐπίσκεψιν τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν ἀνεξάρτητον πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, οἱ δύο πολῖται ποὺ συνώδευσαν τὸν Κυβερνήτην κατὰ τὴν ἄνοδόν του ἀπὸ Πειραιᾶ εἰς Ἀθήνας, τὴν μεσημβρίαν τῆς 12 Ἰανουαρίου 1831 π. ἡ. δὲν ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας τῆς Κυβερνήσεως, δηλαδὴ τὸν Σταμάτιον Κλεάνθην καὶ τὸν Γερμανὸν συνάδελφόν του Ἐδουάρδον Σάουμπερτ.

Ὅτι οἱ τρεῖς ἄνδρες ἀνῆλθον καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου πρὸ τοῦ θεάματος τοῦ ἠρειπωμένου ἄστεως, ποὺ ἀπεκαλύφθη ἐνώπιόν των, παρέμειναν καὶ συνεζήτησαν ἐπὶ δίωρον.

Ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς συνομιλίας τοῦ Κυβερνήτου μὲ τοὺς ἐπιστήμονας ἀρχιτέκτονας ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Βράχου ἀπέβλεψεν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἐκπόνησιν ἀκριβοῦς Χάρτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων, ἀφ' ἑνὸς χάριν τῶν Ἀρχαιοτήτων ποὺ ἐνδιέφερον ὅλον τὸν ἀνεπτυγμένον κόσμον τῆς Εὐρώπης — αὐτὸ κυρίως ὁ Καποδίστριας ἐπρόσεχε περισσότερον

— ἀφ' ἑτέρου διὰ τὴν χρησιμοποίησίν του ἀργότερα, κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὁ Κυβερνήτης ἀναχωρῶν ἀφῆκε τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας εἰς τὰς Ἀθήνας.

Πιθανόν, ὡς ἀναφέρει ὁ τμηματάρχης τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως εἰς τὸν Δῆμον Ἀθηναίων κ. Κ. Μπίρης (Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν Ἀθηνῶν, σελ. 6) οἱ δύο ἀρχιτέκτονες νὰ ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας καὶ κατὰ τὸ 1830, νὰ ὀνειροπόλησαν τὴν ἀναβίωσιν τοῦ κάλλους καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀθηνῶν ὡς Πρωτευούσης τῆς νέας Ἑλλάδος, νὰ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Αἴγιναν, νὰ ὑπέβαλον τὴν γνώμην των εἰς τὸν Κυβερνήτην, νὰ ἐδήλωσαν προσέτι ὅτι ἀνελάμβανον ἄμισθὶ νὰ συντάξουν τὸ σχέδιον τῆς νέας πόλεως.

Πιθανὸν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Καποδίστριας ὅτι δὲν ἐβιάσθη καθόλου νὰ ἐπικροτήσῃ τὴν γνώμην των καὶ ὅτι τοὺς παρέπεμψεν εἰς τὸν τότε διευθυντὴν τῆς Σχολῆς τῆς Αἰγίνης Ἀνδρέαν Μουστοξύδην, ὅστις ἐπεφυλάχθη νὰ λάβῃ ἀπόφασιν.

Πιθανὸν ὁ Κυβερνήτης δὲν ἐπείσθη ὅτι ἡ Πρωτεύουσα τοῦ Κράτους ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς αὐτάς, τὴν 12 Ἰανουαρίου 1831.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο πεπεισμένος ὁ Κυβερνήτης πρὸ πολλοῦ, ἠδύνατο νὰ φανερώσῃ τὰς σκέψεις του εἰς τοὺς δύο νεαροὺς ἀρχιτέκτονας διὰ μίαν πόλιν, τὴν ὁποίαν δὲν κατεῖχεν ἀκόμη καὶ ἧς τὴν παράδοσιν ἐκείνην τὴν στιγμὴν διεπραγματεύετο μὲ τοὺς ἀντιπρέσβεις τῶν Δυνάμεων καὶ τὸν Τοῦρκον ἀντιπροσώπον, ὅταν μάλιστα ἐγνώριζεν, ὅτι ἀπὸ τὸ 1830 ἤρχισαν νὰ συρρέουν εἰς τὰς Ἀθήνας διάφοροι ὁμογενεῖς καὶ ξένοι, οἵτινες ἠγόραζον τὰ κτήματα τῶν Τούρκων πρὸς κερδοσκοπίαν;

Κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας δὲν θὰ ἐφανέρωνε τοὺς σκοπούς του εἰς κανένα. Θὰ ἐφοβεῖτο ὅσα συνέβησαν εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως μετὰ τὴν δολοφονίαν του, τὰ ὁποῖα ἠμπόδισαν νὰ γίνῃ ὅ τι ἔπρεπε πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Ἀθηνῶν.

Δὲν θὰ μετέβαλε δὲ γνώμην, διότι εἰς τὸ διάταγμα τοῦ

πρώτου διορισμοῦ τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους κατὰ τὸ 1830 (σελ. 80), ἄφισε νὰ παρατεθῇ ἡ ἀσυνήθης φράσις «..... καὶ θέλοντες ν' ἀποδείξωμεν πόσον ἐκτιμῶμεν τὴν εὐγενῆ των ***ἀφιλοκέρδειαν*** ἐκ τῆς ὁποίας κινούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ ὑπηρετήσουν τὴν Ἑλλάδα» καὶ διότι οἱ δύο ἀρχιτέκτονες προσεφέροντο ***ἀμισθὶ*** νὰ συντάξουν τὸ σχέδιον τῆς νέας πόλεως.

Ἂν μόνον διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἐνομίζετο ὁ Καποδίστριας, ὅτι εἶχε ἀπέχθειαν πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν πόλιν, ἥτις ἐγέννησε τὸν Ἁρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, ὡς ἀναφέρει ὁ Ρώς (σελ. 82), τότε κατηγορεῖται ἀδίκως.

Διὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ κ. Μπίρη ὅτι ***οἱ πρῶτοι ποὺ ἔρριψαν τὴν ἰδέαν νὰ γίνουν αἱ Ἀθῆναι Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος*** ἦσαν οἱ ἀρχιτέκτονες Σταμάτιος Κλεάνθης καὶ Ἐδ. Σάουμπερτ δὲν θ' ἀσχοληθῶ. Ἡ ἱστορία καὶ τὸ γόητρον τῶν Ἀθηνῶν, φαντάζομαι, δὲν θὰ εἶχε ἀνάγκην τοιαύτης πατρότητος. Ἡ ἀναζήτησις ἄλλως τε τῆς πατρότητος εἶνε δύσκολος πάντοτε, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἰδέας

Ὁ καταρτισμὸς τοῦ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ ταῦτα οἱ δύο ἀρχιτέκτονες ἤρχισαν τὸ ἔργον των πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως τὸν Νοέμβριον τοῦ 1831, δηλαδὴ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου. Τὴν 15 Ἀπριλίου 1832 ἀπεχώρησε τῆς Ἀρχῆς καὶ ὁ Αὐγουστῖνος Καποδίστριας. Ἀπὸ τότε δὲ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Ὄθωνος, τὴν 20 Μαΐου 1835, χαρακτηριστικὸν εἶνε ὅτι ἐβελτιώθη πολὺ ἡ θέσις τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους.

Εἰς τὴν ***Ἐθνικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος*** τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἀνευρίσκω τὸν διορισμὸν μόνον τοῦ Σάουμπερτ.

Ἀρ. 301 — *Ἑλληνικὴ Πολιτεία*

Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος

Διατάσσει

Α. Ὁ Κ. Σάουμπερτ, Γερμανός, διορίζεται Ἀρχιτέκτων τῆς Κυβερνήσεως.

Β. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 24 Μαΐου 1832

Ὁ Πρόεδρος *Γ. Κουντουριώτης*

Δ. Ὑψηλάντης, Α. Ζαΐμης, Ι. Κωλέττης, Κ. Μπότσαρης, Α. Μεταξᾶς, Δ. Πλαπούτας.

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας *Δ. Χρηστίδης*

Εἴδομεν ὅτι τὸν Ἰανουάριον 1832 ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης δὲν εἶχον ἀποπερατώσει ἀκόμη τὸ σχέδιόν των. Θὰ εἶχον ὅμως ἐκλέξει τὸ μέρος, τοὐλάχιστον κατὰ νοῦν, ὅπου θὰ ἐτοποθέτουν τὴν νέαν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πρωτεύουσαν τοῦ μέλλοντος, δηλαδὴ θὰ εἶχον λύσει ἀναμφισβητήτως τὸ πρακτικὸν πρόβλημα τῆς ἐργασίας των, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ἡ γερμανικὴ πηγή. Καὶ δὲν πιστεύω νὰ σφάλλω κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν καὶ τῶν παρασκηνίων τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν, ἂν παραδεχθῶ, ὅτι ὁ Κλεάνθης, ὡς καλὸς ἐπιχειρηματίας θὰ εἶχεν ἀγοράσει κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἂν μὴ πρότερον, τὰ οἰκόπεδα ὅσα ἀπηρίθμησα εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ δημοσίευσίν μου (σελ. 78).

Φαντάζομαι μάλιστα, ὅτι ὁ Κλεάνθης τότε, μὴ ἔχων ἀκόμη κερδίσει χρήματα ἀρκετά, θὰ εἶχεν ἀποκαλύψει τὸ σχέδιόν του εἰς τὸν μεγάλον τραπεζίτην ἐκείνου τοῦ καιροῦ Σταμάτιον Δεκόζην Βοῦρον, τὸν Χῖον, ὑπήκοον αὐστριακόν, ἐλθόντα εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ 1830, ὅστις σοφώτατα ποιῶν ἠγόρασεν οἰκόπεδα καὶ μὲ τὸν Κλεάνθην, ἐκτὸς τῶν ἄλλων οἰκοπέδων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, ἅτινα εἶχεν ἀγοράσει μὲ τὸν ἐν Μάλτᾳ διαμένοντα Α. Κοντόσταυλον. Τὰ τελευταῖα, ὡς ἤκουσα, ἐμοιράσθησαν οἱ δύο διὰ κλήρου καὶ τὸ οἰκόπεδον ὅπου ἡ Βουλὴ ἔλαχεν εἰς τὸν Κοντόσταυλον.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει ν' ἀποκαλύψω, σήμερον ὅτε ἀπὸ τὴν γερμανικὴν πηγὴν βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Σάουμπερτ δὲν ἠδύνατο νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1843, διότι ἐπρομακρύνετο ἡ ἐξέλιξις τῶν ἰδιωτικῶν του ὑποθέσεων καὶ ὅτι αὗται ἐτελείωσαν κατὰ τὸ 1848 ***μὲ μεγάλας ἀπωλείας***, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶχεν ἀγοράσει οἰκόπεδα μαζὶ μὲ

τὸν Κλεάνθην, ἐν ᾧ ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του.

Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἔλαβον ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Ε. Τσίλλερ, ὁ ὁποῖος συνεδέετο στενώτατα μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Χάνσεν, οἵτινες ὡς εἴδομεν ἦσαν φίλτατοι καὶ σύγχρονοι τοῦ Σάουμπερτ, ὅταν τοῦ ὡμίλησα διὰ πρώτην καὶ τελευταῖαν φοράν, τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1916.

***

Διὰ τῶν ἀνωτέρω δέν προτίθεμαι ν' ἀπαγγείλω κατηγορίαν κατὰ τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους, διότι ἠγόρασαν πολλὰ ἢ ὀλίγα οἰκόπεδα, πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν, ὅπως τοποθετήσουν τὰ χρήματά των ἢ καὶ πρὸς κερδοσκοπίαν. Τ' ἀναφέρω ἁπλῶς χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως.

Ἡ ἰδική μου κατηγορία κατὰ τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων, πολὺ βαρυτέρα, εἶνε ***ὅτι ἠγόρασαν τὰ οἰκόπεδά των πέριξ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ τὰ εἶχον ἀγοράσει ἀλλαχοῦ,*** διότι ἀναμφισβητήτως εἰς ἄλλο σημεῖον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας ἔπρεπε νὰ εἶχον τοποθετήσει τὰ Ἀνάκτορα.

Ἐν ἄλλοις λόγοις κατηγορῶ τὸν Σάουμπερτ καὶ τὸν Κλεάνθην, ὅτι εὑρεθέντες εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, τὴν μοναδικὴν στιγμὴν καθ' ἣν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐτίθετο ἡ βάσις τοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλεως καὶ Πρωτευούσης, μὲ πλήρη ἐλευθερίαν ἐκλογῆς, ἀπέτυχον εἰς τὴν λύσιν τοῦ μόνου προβλήματος τὸ ὁποῖον ἐτίθετο τότε πρὸ αὐτῶν, δηλαδὴ εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν Ἀνακτόρων καὶ ἡ ἀποτυχία αὕτη διηνεκόλυνε τὴν μετατόπισίν των ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας.

Τὸ σφάλμα των δὲ τοῦτο ἦτο ἡ ἀπαρχὴ ὅλων τῶν δεινῶν τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἰδιαιτέρως.

Εἰς τοὺς ἰδίους τοὺς ἀρχιτέκτονας ἡ μετατόπισις τῶν Ἀνακτόρων ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας θὰ ἐπέφερε κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς μεγάλας ὑλικὰς ζημείας, ἃς ἀναφέρει

ἡ γερμανικὴ πηγὴ διὰ τὸν Σάουμπερτ, αἵτινες ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, διότι ἡ πόλις ἔλαβεν ἄλλας διευθύνσεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ τιμὴ τῶν οἰκοπέδων των ἔξέπεσεν. Ὁ δ' ἐκπεσμὸς τῶν οἰκοπέδων περὶ τὴν Πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας διετηρήθη καὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεάνθους, κατὰ τὸ 1862.

Εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως, ἡ μετατόπισις τῶν Ἀνακτόρων ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὸν περιορισμὸν τῶν μεγάλων διαστάσεων τῶν ὁδῶν, τῶν κήπων, τῶν ἐμπορικῶν ἀγορῶν, τὴν κατάργησιν τῶν εὐρυτάτων Βουλεβαρίων κλπ. ἅτινα ἐχαράσσοντο πέριξ αὐτῆς, ἡ πραγματοποίησις τῶν ὁποίων ἀπήτει ἀποζημιώσεις τεραστίας δι' ἓν κρατικὸν ταμεῖον πτωχὸν καὶ μίαν Δημογεροντίαν πάμπτωχον.

Τὸ δυστύχημα δ' εἶνε, ὅτι ἡ καλὴ ρυμοτομία μὲ τὰ εὐρύτατα Βουλεβάρτα κλπ. περὶ τὴν Πλατεῖαν Ὁμονοίας, ἅτινα θὰ ἦσαν πολύτιμα δι' ἡμᾶς σήμερον ἐὰν τὰ εἴχομεν, δὲν ἔγιναν οὔτε περὶ τὴν νέαν θέσιν, ὅπου ἐκτίσθησαν τὰ Ἀνάκτορα ἀργότερον.

Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Λέοντος Κλέντσε.

Τὴν ἀφόρητον κατάστασιν ἥτις ἐδημιουργήθη εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ἐκλήθη νὰ τακτοποιήσῃ ὁ τότε διάσημος ἀρχιτέκνων Λέων Κλέντσε, κατὰ τὸ 1834.

Ἀλλὰ τὰ ἀχαλίνωτα συμφέροντα περὶ τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους ἦσαν τόσον ἰσχυρά, ὥστε δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐκπονήσῃ νέον ἐντελῶς σχέδιον διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. «***Πρὸς τοῦτο δὲν ἦτο πλέον καιρὸς,*** γράφει ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔργον του[1]. ***Τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους εἶχεν ἐπικυρωθῇ ἀπὸ τὸν Βασιλέα, εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ τόπου, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν εἶχον συναφθῇ πολλαὶ ἀγοροπωλησίαι, ἀκόμη***

[1] Aphoristische Bemerkungen σελ. 483.

καὶ κτίρια εἶχον ἐκτελεσθῆ, ἢ ἦσαν ὑπὸ ἐκτέλεσιν, ὡς τοῦ Κατακουζηνοῦ, (Μεταξουργεῖον), τοῦ Βλαχούτση (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς,) τοῦ Βούρου καὶ τοῦ Κοντοσταύλου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου) κλπ.».

Ὅλα ταῦτα ἠνάγκασαν τὸν Κλέντσε, εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τὸ ὁποῖον ἐξεπόνησε, νὰ διατηρήσῃ τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ σχεδίου τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους.

Πρὸς δικαιολογίαν του ὅμως, δι' ὅσα τοῦ ἐπέβαλον νὰ καλύψῃ, ἐδημοσίευσε τόμον ὁλόκληρον ἐξ 749 σελίδων μὲ τὴν πρόφασιν, ὅτι ***τὸ σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν εἶνε εὐρωπαϊκὸν καλλιτεχνικὸν ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον ὀφείλει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ δώσῃ τις λόγον εἰς τὴν Εὐρώπην*** [1].

***

Μετὰ τὸν Κλέντσε, ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς τῶν διασήμων ***πολεοδόμων***, οἵτινες ἀναφαίνονται καθ' ἑκάστην εἰς τὸ Ἄστυ τῆς Παλλάδος κατεδέχθη ποτε νὰ δώσῃ λόγον εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὰ διάφορα μικροσυμφέροντα ἐπεβλήθησαν πάντοτε. Τὸ γενικὸν συμφέρον τῶν Ἀθηνῶν παρημελήθη, καὶ οὕτω κατήντησε τὰ Ἀνάκτορα τῆς χθές, δηλαδὴ τὸ σημερινὸν Κυβερνεῖον, ἔνθα φιλοξενοῦνται καὶ ἡγεμόνες διαφόρων Κρατῶν, νὰ εὑρίσκεται εἰς θέσιν τόσον περίβλεπτον ὅπου δὲν ἠδύνατο ποτὲ νὰ προϊδῃ ἀνθρώπου νοῦς.

Ἡ δὲ Πλατεῖα τῆς Ὁμονοίας ν' ἀλλάξῃ τὸν προορισμόν της καὶ νὰ ἀνεγερθοῦν ἐπ' αὐτῆς μόνιμα Καταστήματα Ἀνθοπωλείων, ὑπ' αὐτὴν Σταθμὸς σιδηροδρομικὸς κλπ. Ἀπὸ τὴν προηγουμένην δὲ δόξαν της νὰ διατηρήσῃ μόνον, εἰς τὴν πλέον διακεκριμένην θέσιν, τ' ἀποχωρητήρια, μὲ εἴσοδον ἰδιαιτέραν διὰ τοὺς εἰσπράττοντας ἐκεῖ.

Μεθ' ὅλα ταῦτα, φαντάζομαι, ὅτι αἱ παλαιαὶ ἁμαρτίαι τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους ἔχουν ἀφεθῆ πρὸ καιροῦ.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΚΑΣ
Ἀρχιτέκτων

[1] Aphoristische Bemerkungen σελ. 420.

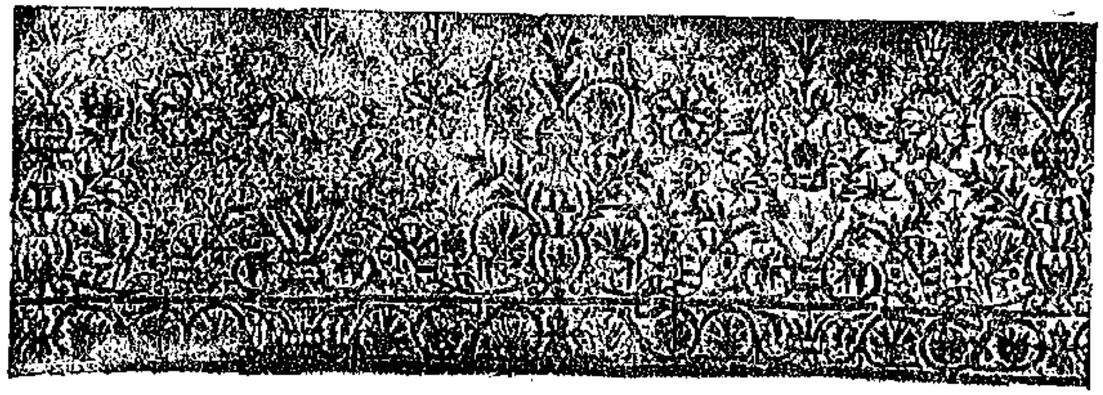

ΤΟ ΚΟΚΚΙΝΟ ΣΠΙΤΑΚΙ

Τὸ εἶδα πρωτοθεμέλιωτο
στὴ χλοὴ πού χε κοπῆ,
πού πέτρα-πέτρα τό χτιζαν
καὶ τοῦ βαλαν σκεπή·
κι' ὁ χτήτοράς του, θέλοντας
νὰ δείξῃ τὴ χαρά του,
τὶς πόρτες κοκκινόβαψε
καὶ τὰ παράθυρά του.

Τὸν ἄλλο χρόνο ὁ δρόμος μου
μ' ἔφερε πάλι ἐκεῖ.—
Δὲν εἶδα ποιὸς στὸ κόκκινο
σπιτάκι κατοικεῖ·
μὰ πλέκουνταν τὸ ἁγιόκλημα
στῶν τοίχων του τὰ τέλια
κι' ἀπ' τὰ παράθυρα ἄκουσα
φωνές, τραγούδια, γέλια.

Τὸν τρίτο χρόνο πέρασα
πρωτομαγιᾶς αὔγή.—
Δὲν πίστεψαν τὰ μάτια μου
τέτοια ἄξαφνη ἀλλαγή:
τριγύρω του ὅλα ἀπότιστα,
ξερὰ καὶ ρημαγμένα
καὶ τὰ πορτοπαράθυρα
βουβά, μανταλωμένα.

Χλώμιανε κι᾽ ἀποσβύστηκεν
ἡ κόκκινη θωριὰ
σὰ ρόδα, ποὺ ξεψύχησαν
μιὰ νύχτα ἀπ᾽ τὸ βοριὰ—
καὶ μόνο ἡ καγκελόπορτα
τοῦ κήπου, ξεχασμένη,
κάτι, ποὺ ἀγύριστο ἔφυγε,
μισάνοιχτη προσμένει - - -

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

